

KRE-DIt 2022/1

V. évfolyam

2022/1-es lapszám

Széchenyi István *Hitel* című munkájában megfogalmazta a következő gondolatokat: „Az ész erő, s így az ész boldogság. [...] A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma: [...] Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat sat. tesz a közérőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja.” A KRE-DIt szerkesztősége Széchenyi intelmeit megfogadva hiszi és vallja, hogy munkájával kötelessége a nemzet boldogulását szolgálni, folyóiratát ennek szellemében szerkeszti.

Tartalom

Szerkesztők

Csanádi Viktor

Jeki Gabriella

dr. Lukácsi Dániel Csaba

Pető-Veres Kata

Segesdi Gergő

Tóth-Gyóllai Dániel

Lektorok

Dr. habil. Bertalan Péter Tamás

Prof. Dr. habil. Cservák Csaba

Dr. Béres István

Dr. Kovács Dávid

Dr. habil. F. Romhányi Beatrix

Dr. László Emőke

Prof. Dr. Szávai Ferenc

Dr. habil. Ujváry Gábor

Veres Violetta

KRE-DIt 2022/1 tartalom

Tartalom

Szeretettel köszöntjük Olvasóinkat a KRE-DIt – a KRE-DOK online tudományos folyóiratának összességében kilencedik, 2022-ben pedig első rendes számában! Ahogyan korábban, hitvallásunkhoz híven most is hangsúlyt helyeztünk arra, hogy doktori hallgatók írásai mellett tehetséges, a graduális képzésben résztvevő és doktori pályára készülő hallgatók munkáit is közreadjuk.

A Magyar Jogász Egylet – a hazai jogi karok együttműködésével – 2021. november 18-án pályázatot hirdetett graduális joghallgatók, valamint jogász szakon végzett, ösztöndíjas doktoranduszhallgatók részére kiemelkedő tudományos, illetve tudományszervező tevékenységük támogatása érdekében. Az Ösztöndíjprogram kiemelt célja volt – a hagyományosabb tanulmány írásának támogatása mellett – olyan, újító jellegű ötletek kidolgozásának, kifejtésének támogatása, amelyek választ adhatnak a jogdogmatika-, illetve a jogintézmények által le nem fedett területek problémáira, valamint hozzájárulhatnak a jogrendszer működésének, elveinek megújításához, hatékonyságának növeléséhez. A Károli Gáspár Református Egyetem sikeresen pályázó jogász szakos, valamint doktorandusz hallgatói pályaműveinek publikálását a KRE-DIt a KRE-DOK online tudományos folyóirata vállalta. Az elkészült munkákat a lapszám különrovatában tekintheti meg a Tisztelt Olvasó.

Hittudományi tanulmányok

1. Balogh Péter: A keresztyének egységének szerepe a misszióban – Pál apostol és társai összefogásának példája
2. Jakabné Köves Gyopárka: A szövetségi teológia módszertana
3. Pétery Schmidt Zsolt: Mitől teológiai a teológia? Colin Gunton és John Webster bevezetése a dogmatika világába
4. Strifler Zoltánné: „Semper reformanda” a digitális kor keretei között német és magyar

nyelvterületeken

Jogtudományi tanulmányok

1. Adler Brigitta: Protokoll és jogok – problémafelvetés a szülészeti ellátást meghatározó szokásokról
2. Róbert Holló: American Indian Self-Determination: Brief History History and The Political Economy of a Policy that Works
3. Lajos Edina: Az emberi jogok védelmezése vagy a közigazgatás visszásságainak orvoslása?
4. Molnár Péter: Terminológiai változások az elektronikus közigazgatás területén
5. Ripszám Dóra: A veszélyhelyzetről röviden, különös tekintettel annak aktualitására
6. Szabó Imre Szilárd: Munkajogi kérdések az országgyűlési választásokról
7. Tóth-Gyóllai Dániel: A magyarországi református lelkészképző intézmények állami elismerése – Tanulmány a rendszerváltás körüli felsőoktatás-politikai változások egyházi felsőoktatási intézményekre gyakorolt hatásáról

Történelemtudományi tanulmányok

1. Bári Sándor: Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének eszmerendszere
2. Patrícia Berek: Ein Vergessenes Ungarisches Genie Dénes Mihály, Erfinder des Telehor
3. Horváth Angelus: Egy ellentmondásos viszony: Jászi Oszkár és a zsidóság
4. Kiss Anna: A Vietnámi háború magyarországi reprezentációjának forrásai és lehetséges elemzési módjai
5. Kiss-Mikó Nikoletta: Várjobbágyságtól a köznemességig: A Rádayak eredettörténete
6. Kovács Balázs: A „szocreál” és a „szocmodern” határán A Fiastyúk utcai lakótelep építéstörténete
7. Semsey Enikő: Németország politika- és művelődéstörténetéről az 1951-ben Kelet-Berlinben felállított Sztálin-szobor kapcsán
8. Timári Krisztián Attila: A Habsburg Birodalom keleti politikai rendszere és útja az utolsó törökellenes háborúba
9. Tolnai Gyula: Adalékok Nagykőrös történetéhez 1918-1919 között

Hittudományi recenziók

1. Pető-Veres Kata: Thomas G. Long: A prédikálás tanúbizonysága

Történelemtudományi recenziók

1. Kiss Anna: Bao Ninh: A háború szomorúsága

Jogtudományi különrovat

Absztraktok

Abstracts/Resümees

Impresszum

Szerkesztők

Csanádi Viktor (főszerkesztő helyettes)

Jeki Gabriella (történelemtudomány)

dr. Lukácsi Dániel Csaba (jogtudomány)

Pető-Veres Kata (hittudomány)

Segesdi Gergő (főszerkesztő, történelemtudomány)

Tóth-Gyóllai Dániel (hittudomány)

Lektorok

Hittudomány

Dr. László Emőke

Jogtudomány

Prof. Dr. habil. Cservák Csaba

Történelemtudomány

Dr. Béres István

Dr. habil. Bertalan Péter Tamás

Dr. Kovács Dávid

Dr. habil. F. Romhányi Beatrix

Prof. Dr. Szávai Ferenc

Dr. habil. Ujváry Gábor

Német szaknyelvi lektor

Veres Violetta

Balogh Péter: A keresztyének egységének szerepe a misszióban Pál apostol és társai összefogásának példája

Bevezetés

Vajon a keresztyének egysége milyen módon van hatással a misszióra? Önmagában vizsgálva az *egység* és *misszió* fogalmakat éppen ellenkező irányvonalak mutatkoznak: amíg az egység belső törekvése a hívők közösségének, ami a gyülekezetre, Krisztus testére irányul, addig a misszió célja kifelé mutat. E két erővonal azonban nemhogy gátolná, de éppen erősíti egymást. Az Úr Jézus szavai szerint: „Arról fogja megtudni mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha szeretitek egymást.” (Jn 13,35) – vagyis egymás szeretete, az Isten fiainak egysége meghatározza, miként vélekedik a világ a hívőkről és ezen keresztül az Úrról.

A keresztyének közötti egység nem csupán abban kap fontos szerepet a misszióban, hogy bizonyoságként bemutatja a megélt szeretetet, vonzóvá teszi a közösséghez tartozást és hitelt ad az evangéliumot hirdető szavának. Az egységnek, együttműködésnek gyakorlati hozadéka is igen jelentős az Isten országának építésében. Hiszen együtt sokkal hatékonyabban tudják használni Isten gyermekei a rész szerint kapott ajándékokat, szolgálati talentumokat.

Így két oldalát említhetjük az egység és misszió kapcsolatának: (1) a megélt szeretet bizonyosságának ereje, amely közösségteremtő tulajdonsága révén e közösségbe vonzza a kívülállókat, valamint (2) a Krisztus testének különféle tagjai összehangolt egységként tudnak megfelelő eszközzé válni Isten irányítása alatt a misszió ügyében. Ennek negatív példáját láthatjuk egy egyházszakadás vagy egy helyi gyülekezet szakadása esetén, amikor egyfelől óriási bizalomvesztést szenved el Isten népe a kívülállók szemében, másfelől részekre esnek az emberi, anyagi és intézményes erőforrások, és belső feszültségek emésztik fel mindazt az erőt és időt, amit az érintett keresztyének a misszió ügyére fordíthatnának. Megerősítő példaként pedig Pál apostol kapcsolati hálója állhat előttünk, amelynek ereje és egysége meghatározó szerepet kapott az első századi misszióban.

Kapcsolatok és misszió

Általános alapelveként megfogalmazható, hogy a kapcsolatok jelentik a misszió mozgásterét mind vertikális irányban (Isten és ember között), mind horizontálisan (emberek között). „A Bibliában az első oldaltól kezdve az utolsóig olyan Istennel találkozunk, aki vágyakozik arra,

hogy kapcsolatot teremtsen az emberekkel”^[1] – írja Anne-Marie Kool, majd egymáshoz fűzi a vertikális és horizontális kapcsolatok missziós szerepét: „A nem hívő emberek a legtermészetesebb és legegyszerűbb módon olyanokon keresztül találhatják meg Jézust, akik már ismerik Őt. A gyülekezeti tagok azok, akik hétköznapi életük folyamán a leggyakrabban találkozhatnak olyanokkal, akik nem tartoznak a gyülekezethez.”^[2]

A Bibliában számos alapvetését láthatjuk az ember közösségi voltának. A Szentháromság Isten maga is kapcsolatban él, amit nemcsak kiterjeszt az Isten-ember viszonylatára, de ennek tükröződését, tovább élését munkálja az ember-ember viszonylatában is. Lesslie Newbigin rámutat, hogy a Szentírás lapjain az emberi életet mindig kapcsolataiban láthatjuk: „kezdve a legalapvetőbbtől, a férfi-nő kapcsolatától, a szülők és gyermekek, majd a családok, a törzsek s nemzetek közötti kapcsolatokon át. A Biblia nem »emberiség«-ről beszél, hanem »a föld minden családjá«-ról vagy »minden nemzet«-ről. [...] Privátközösség, amely nem von be bennünket az egymással való összetartozásba, nincs, nem létezhet.”^[3]

Jézus földi szolgálatában nemcsak az Atyával való harmonikus közösségét figyelhetjük meg, hanem az emberi csoportok irányába mutató közösségteremtő törekvését is. Bolyki János kiemeli Jézus életének és tanításának ezen aspektusait: „Igehirdetése a tehetősök felelősségét ébresztették a nélkülözők iránt, ellenfeleket megbékülésre intett, bűnösöket megtérésre, aminek társadalmi befogadó hatása sem maradt el, s a szegény rétegek tagjait is egymás iránti szolidaritásra készítette. [...] Tanítványait a közösségben fénynek, sónak, kovásznak szánta.”^[4]

Lawrence Crabb megkülönbözteti a kapcsolat és kapcsolódás fogalmakat. Kapcsolódásnak nevezi azt a kapcsolati formát, amely „teljes mértékben a mi Krisztussal való közösségünktől függ, ami azután másokra is kihat, és megváltoztatja az életüket – nem a mi időzítésünk vagy terveink szerint, hanem úgy, ahogy a Szentlélek munkálkodik.”^[5] Crabb hangsúlyozza, hogy az egészséges gyülekezeti közösség „középpontjában a *kapcsolódás* áll – nem az evangélizáció, nem a tanítás, nem a prédikálás, nem a misszió, nem a zene, nem a karitatív munka és nem is a taglétszám növelése, hanem a *kapcsolódás* Istennel (imádat), másokkal (szerető szolgálat) és önmagunkkal (a személyiség kiteljesedése). Minden egyéb dolog csupán út a kapcsolódáshoz, vagy pedig annak a következménye.”^[6]

Crabb gondolatával visszaérünk a kapcsolódásként leírt keresztyén egység és a misszió vizsgált összetartozásához. Ebben az értelemben a misszió nem egy tevékenységi köre a gyülekezetnek, hanem lényegét meghatározó tulajdonsága. A gyülekezeti közösségben a misszió egyszerre út a kapcsolódáshoz (Isten missziója) és annak következménye (a mi részvételünk Isten missziójában).

A kapcsolatok megjelenése Pál apostol írásaiban

Pál a jézusi szeretetre építi etikai tanítását. A gyülekezeti élet harmóniáját, az emberi kapcsolatok épségét a szeretethez köti: „senkinek se tartozzatok semmivel, csak azzal, hogy egymást szeressétek” (Róm 13,8). Nem valami szimpátián alapuló érzelmet vár, hanem afelettit. A Biblia szövegében ennek a szeretetnek a görög szava az agapé (ἀγάπη), amely olyan fajta szeretetet jelöl, ami mindig ad, függetlenül attól, hogy kap-e bármit cserébe. Erre a szeretetre szólít fel leveleiben az apostol, amely képes kapcsolatokat kezdeményezni, meggyógyítani és hosszútávon fenntartani. A páli teológiában oly fontossá váló agapé kifejezéshez Peter Wick a következő szótörténeti ismeretekkel szolgál: „Az agapé fogalma Pál előtt nem volt annyira elterjedt, és nem is határozták meg egyértelműen. Pál és a többi újszövetségi szerző terminus technicusszá fejlesztette ezt a fogalmat Isten Jézus Krisztusban kinyilatkoztatott szeretetének jelölésére.”^[7]

Az agapé szeretet vállalásával tehát lemond az ember önmaga érdekeiről. Ezáltal jöhet létre közösség, amely a szintén páli teológiában kulcsszerepet kapó gyülekezetet teremti meg. Pál útmutatásai a gyülekezeti életre nem csupán a vallásgyakorlatra korlátozódnak, hanem a közösség, koinónia (κοινωνία) megélésére. Újra Bolykit idézve: „Pál apostol nem ismeri a keresztyén egyén – keresztyén egyház megkülönböztetését, hiszen az egyén egy tag Krisztus testében, a gyülekezetben.”^[8] „Az egész test pedig az ő hatására egybeilleszkedve és összefogva, a különféle kapcsolatok segítségével, és minden egyes rész saját adottságának megfelelően működve gondoskodik önmaga növekedéséről, hogy épüljön szeretetben” (Ef 4,16). David J. Bosch ezt azzal egészíti ki, hogy a Krisztus tagjainak feladata „túlnyúlik a helyi közösségek határain, mert jóllehet az *ekklészia* Pál írásaiban általában a helyi gyülekezetre vonatkozik [...], a nagy közösség gondolata mindig magától értetődő.”^[9]

Bosch rámutat arra is, hogy a Pál által használt nyelv miként tükrözi a hívők egymáshoz való viszonyát: „Pál levelei bővelkednek az olyan szavakban, mint »atya«, »gyermek«, »gyermekek«, és főképpen »testvér«, »testvérek«. Az Újszövetség más részeiben is előfordulnak ezek a szavak, de sehol sem olyan bőséggel, mint Pál leveleiben. A tagok számára a helyi *ekklészia* nyilvánvalóan a legfontosabb csoportot jelenti.”^[10] Kifejti, hogy a Krisztusban való keresztség ledönti a válaszfalakat a zsidók és pogányok között, ahogyan egyesíti a különböző társadalmi rétegekből származókat is. „Pál értelmezésében a misszió nagyon is valóságosan hirdeti a legkülönbözőbb embereknek: »Jöjjetek az új közösségbe, ahol egy családot alkot mindenki, s amelyet a szeretet köteléke köt egybe.«”^[11]

A kapcsolatok szerepe Pál apostol szolgálatában

Bosch rámutat, hogy „Pál missziói szolgálatának másik jellemző vonása az, ahogyan különböző munkatársak segítségét igénybe veszi”.^[12] Ennek részleteit Wolf-Hennig Ollrog művéből idézi, aki a munkatársak három csoportját különbözteti meg: „az első csoport a legbelsőbb kör, Barnabás, Szilvánusz és főleg Timóteus [...] a második a ’független munkatársak’ köre, mint Priscilla, Akvila és Titusz [...] a harmadik – és talán a legfontosabb – pedig a helyi gyülekezetek képviselői, mint Epaphroditusz, Epafrász, Arisztarkhosz, Gájusz és Jászón.”^[13] Ez a harmadik kör biztosította a közösségek szerves kapcsolódását, amely által nemcsak fogadó félként élvezték a misszió gyümölcseit, de munkatársként álltak Pál mellett. Az apostol befogadó közösségre talált náluk, miközben ők is részeseivé váltak a missziónak.

Ollrog megközelítése annyiban módosul olvasatunkban, hogy ő bibliakritikai megfontolásból nem használta az Efézusi, Kolosséi, 2Thesszalonikai és a pásztori leveleket – ezzel mellőzve a forrásanyagok jelentős részét. Hasonlóan tekintett az Apostolok cselekedeti könyvre is, elvetve annak hitelességét.^[14] A bibliai források e szűkítése nélkül további, sokszínű tartalmi gazdagsággal egészül ki az apostol társkapcsolati struktúrája. Ez nem mond ellent Ollrog megállapításának, miszerint különféle csoportokat láthatunk Pál körül a kapcsolatok közelsége és funkcionális különbözősége révén, azonban a kép ettől összetettebb: számos átfedéssel, átjárással találkozunk e rétegek között. Thomas Schirrmacher a társak szerepét vizsgálva felhívja a figyelmet, hogy mennyire fontosak ők Pál számára. Nélkülük az apostol nem is tudná betölteni missziós küldetését: *„Pál csapatban tudott dolgozni. Egyedül kevésbé; a társai jelenléte bátorítást, vigaszt nyújtott számára. Lukács elmondja, hogy egyedül érkezett Korinthusba, de kérlelte társait, hogy jöjjenek, amint lehet (lásd ApCsel 17,15). Csak akkor tudta igazán elkezdni missziós tevékenységét, amikor megérkeztek.”*^[15]

Noha Schirrmacher állítását bibliai idézettel is alátámasztja,^[16] kategorikus kijelentését annyiban oldanánk, hogy Pál egyedül sem vallott kudarcot. Éppen az említett történet mutat példát arra, hogy miközben társaira várt, Athénban egyedül is bátran hirdette az evangéliumot, és munkája gyümölcseit újabb testvéri kapcsolatok jelezték: *„Néhány férfi azonban csatlakozott hozzá, és hívővé lett”* (ApCsel 17,34a). Ahhoz azonban nem fér kétség, hogy társai támogatásával hatékonyabban tudott munkálkodni az apostol. Segítségüket, imádságukat rendszeresen kérte, amit Schirrmacher is kiemel a folytatásban: *„Pál nem tekintette önmagát megközelíthetetlen, felsőbbrendű misszionáriusnak, aki minden problémát tárgyilagosan megold. Ahelyett, hogy önmagát hősként felemelje, nyíltan beszélt érzéseiről, félelmeiről, fájdalmairól vagy a munkájában felmerülő személyes akadályokról.”*^[17]

A Pál tanításában vizsgált alapelvek megfigyelhetők tehát az apostol életgyakorlatában is. Személyes kapcsolatait és a gyülekezetek közössége fontos szerepet kap missziós küldetésében. A továbbiakban az apostol erre vonatkozó tanításának azt a részét tekintjük, amelyet nem leírva, hanem életével bemutatva adott át.

„Legyetek követőim” – Pál életpéldája

A társkapcsolatokra vonatkozó bibliai tanítás nem csupán parancsoltok és útmutatások formájában jelenik meg, de éppoly hangsúlyos módon életpéldákon keresztül is. Hegyi András rámutat, hogy Pál mennyire nem csak kidolgozott tantételek által kommunikált: „Elgondolkoztató, hogy éppen Pál apostol – aki a pogányok apostolaként igen sok embert megnyert az Isten országa számára – egyetlen missziós módszert sem tartott fontosnak kifejleszteni és tanítani vagy begyakoroltatni a gyülekezetek tagjaival. Sőt leveleiben még aktív evangélizálásra buzdító sorokat sem találunk. Ezzel szemben az evangélium szellemében való életmód és az abban való megmaradás képezi leveleinek fő tartalmát.”^[18]

Newbigin szintén erre világít rá, kiemelve, hogy a missziót nem egy külső parancsra teszi Isten gyermeke, hanem örömből fakadó belső késztetésből: „Szent Pál levelei sehol egy árva szóval sem buzdítják olvasóit arra, hogy aktívan kell végezniük a missziót. Maga Pál sem tudná elképzelni, hogy hallgasson: »Jaj nekem, ha nem hirdetem az evangéliumot!« (1Kor 9,16) Ám olvasóinak ugyanezt sehol sem írja elő kötelességgént.”^[19] Nem a misszióra tanított,^[20] hanem szeretetre, a közösség harmóniájára Istennel és egymással. Jézushoz hasonlóan mindezt nemcsak szavaival, de élete példájával is bemutatta. S ez a hiteles élet megteremtette a misszió ügyének gyümölcseit is.

Az apostol tanítása és élete példája egymást erősítik. Mint a valódi mesterek, a tanítványai elé mer állni: „Legyetek követőim, testvéreim, és azokra figyeljete, akik úgy élnek, ahogyan mi példát adtunk nektek.” (Fil 3,17; vö. 1Kor 4,16; 11,1). Schirmacher párhuzamot von Jézus példája és Pálé között: „Láthatjuk, hogy Jézus baráti köre meghatározott belső körökre tagolódott [...] A Pál körüli barátok szintén koncentrikus körökben álltak, Timóteussal a középpontban [...] *Jézus tanítványokat választott* [...] Pál ugyanilyen módon tanította társait. Mint apa és példakép a gyülekezetek és munkatársai jövőbeni független szolgálataért munkálkodott.”^[21] Így vette maga mellé Pál Timóteust, hogy részese legyen életének, legyen gyermeke, tanítványa, munkatársa, majd utódja a missziós szolgálatban. Elsősorban példájával tanította őt: „követőjévé lettél az én tanításomnak, életmódomnak, szándékomnak, hitemnek, türelmemnek, szeretetemnek, állhatatosságomnak” (2Tim 3,10).

Pál személyes példáját tekintve felvetődhet bennünk a kérdés, amit Bosch az apostol missziós gyakorlatával kapcsolatban fogalmaz meg: „tekintettel Pál kivételes voltára, vajon jogunk van-e ahhoz, hogy alapelveket nyerjünk ki belőle?”^[22] És idézi Martin Hengelt, aki szerint „Pál missziói apostolkodása olyannyira kivételes, hogy lehetetlen utánozni”.^[23] Bosch azonban arra is rávilágít az apostol esetében, hogy miközben követendő példaként áll elő, „nem önnön magában, nem a saját teljesítményében bízva teszi ezt, hanem minduntalan Isten kezdeményezésére hivatkozik, s azt emlegeti, hogy az ő életében Isten hatalma nyilvánul meg.”^[24]

Aki példát ad, az irányt mutat, nem kötelező utat. Pál sem akarja ránk erőltetni módszereit, hiszen sok tekintetben nem is tudnánk követni őt. De az elvek, akár az evangélium hirdetésében, akár az emberi kapcsolatok építésében megtanulhatók és egyéni elhívásunkban jól alkalmazhatók. Ő maga tanította, hogy „a nekünk adatott kegyelem szerint különböző ajándékaink vannak, eszerint szolgálunk” (Róm 12,6).

Sokak számára individuális hősként jelenik meg Pál, aki egymaga szembeszállt az emberek, kultúrák, vallások hullámaival, és keresztülvitte küldetését élete árán is. Ebből a képből az elszántság valóban jellemezte Pált, de a magányos harcos alakja semmiképp. Megtérése előtt is egy csoporthoz tartozással, farizeusként határozta meg magát (lásd Fil 3,5). Korábbi kapcsolatainak nem fordított hátat, hiszen rendszeresen felkereste a zsinagógákat, hogy a régi kapcsolódási szálakon is hirdesse az evangéliumot. Missziós útjait sem magányosan járta, egyre szélesedő munkatársi köre támogatta, kísérte, és tovább vitte szolgálatát.

Összegzés: együttműködés és misszió

Missziós küldetésünkben számunkra is kétféle módon juthatnak szerephez a társkapcsolatok: missziós célként a kapcsolatokon keresztül végzett evangelizáló munkában, illetve missziós eszközként a testvéri kapcsolódás, a közösség egysége által. A kegyelmi ajándékokat – melyekről szintén Pál ír leveleiben – nem is élhetjük meg másként, mint közösségben, ahogyan önmagában senki nem tud tanítani vagy bátorítani. Ezt az összetartozást fejezi ki a test tagjaihoz hasonlóan az épület építőköveinek képével (lásd Ef 2,19–22) is az apostol. Klaus Douglass szintén a közösség erejét hangsúlyozza: „minden missziói fáradozásunk üresjárat, ha gyülekezeteinkből nem sugárzik az életerő és a barátságos lelkület. Éppen ezért, ha teljesíteni akarjuk missziói megbízatásunkat, és el akarjuk érni a kívülállókat, mindenekelőtt gyülekezetünk belső állapotáért kell tennünk.”^[25]

A Biblia számos tanítása csak részben ismerhető meg a leírt tantételekből, és további

részletek bontakoznak ki a megjelenített életpéldákon keresztül. Az embertársi kapcsolatokra vonatkozó tanítás különösen ilyen, hiszen lényegénél fogva kevésbé az egyoldalú kommunikációban, mint inkább működés közben nyilvánul meg: kölcsönhatások erőterében, emberi interakciók dinamikájában.

Így ajánlotta Pál önmagát a filippibeliek – és rajtuk keresztül valamennyiünk – figyelmébe: „Legyetek követőim, testvéreim, és azokra figyeljetelek, akik úgy élnek, ahogyan mi példát adtunk nektek” (Fil 3,17). Mondata második felében már többes számban szól az apostol, és társait is példaként állítva elének, igen széles lehetőségét mutatja a misszióba kapcsolódás szerepköreinek.

Noha Pál apostol személyisége és egyéni missziós küldetése különbözhet a miénktől, kapcsolatai mindannyiunk számára szolgálhatnak olyan tanulságokkal, amelyeket célszerű példaként követnünk. A vezetőknek alkalmas eszközzé kell válniuk, hogy az együttműködést segítsék, és a lelkész-központúságot oldják. A közösség tagjainak pedig be kell kapcsolódniuk a test összehangolt egységébe, amelynek részese Isten minden gyermeke. Így a gyülekezet tagjai munkatársak is egyben, amikor felismerik és betöltik szerepüket az egységben.

Douglass gondolatai álljanak itt zárszóként, aki arra bátorít, hogy a gyülekezet tagjai lépjenek elő munkatársként, ismerjék fel és töltsék be helyüket a közösség egységében, és megtapasztalhatják, ahogy „nem mindennapi dolgokat visznek véghez. Önmaguk fölé nőnek. Isten erejével munkálkodnak Isten ügyén. Teljesen normális emberek, ugyanakkor azonban »Krisztus testének« tagjai, és mint ilyenek részesei az ő szeretetének, erejének és dicsőségének.^[26]

Felhasznált irodalom

A bibliai idézetek a Magyar Bibliatársulat megbízásából kiadott bibliafordításból valók:

Biblia. Budapest, Kálvin Kiadó, 2002.

Bolyki János: *Újszövetségi etika*. Budapest, Kálvin Kiadó, 1998.

Bosch, David J.: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*. Budapest, Harmat-PMTI, 2005.

Crabb, Lawrence: *Kapcsolódás. Szemléletváltás a lelkigondozásban*. Budapest, Harmat, 2005.

Douglass, Klaus: *Az új reformáció. 96 tétel az egyház jövőjéről*. Budapest, Kálvin Kiadó, 2005.

Hegyí András: A misszió párbeszéd, de egyben konfrontáció is. In *Békehírnök*, CVI. évf., 1-2. szám, 2012. január 1-8., 6-7.

Hengel, Martin: The Origins of the Christian Mission. In Bosch, David J.: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*. Budapest, Harmat-PMTI, 2005, 155.

Kool, Anne-Marie: A misszió eszközei az ezredfordulón. In Naszádi Gáborné (szerk.): *Tanítványság és szolgálat – a mai Magyarországon*. Budapest, Harmat, 1999, 39-60.

Newbiggin, Lesslie: *Evangélium a pluralista társadalomban*. Budapest, Harmat, 2006.

Ollrog, Wolf-Hennig: Paulus und seine Mitarbeiter. In Bosch, David J.: *Paradigma-váltások a misszió teológiájában*. Budapest, Harmat-PMTI, 2005, 121.

Schirrmacher, Thomas: *Paul and His Associates: How New Testament Missionaries Work Together*. In chalceon.edu, 2002.

<http://chalcedon.edu/research/articles/paul-and-his-associates-how-new-testament-missionaries-work-together> (Letöltés: 2021. november 14.)

Wick, Peter: *Pál. A keresztyénség tanítója*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2007.

Hivatkozások

1. Anne-Marie Kool: A misszió eszközei az ezredfordulón. In Naszádi Gáborné (szerk.): *Tanítványság és szolgálat – a mai Magyarországon*. Budapest, Harmat, 1999, 45. ↑
2. Kool: *A misszió eszközei az ezredfordulón*, 53. ↑
3. Lesslie Newbiggin: *Evangélium a pluralista társadalomban*. Budapest, Harmat, 2006, 104-105. ↑
4. Bolyki János: *Újszövetségi etika*. Budapest, Kálvin Kiadó, 1998, 61-62. ↑
5. Lawrence Crabb: *Kapcsolódás. Szemléletváltás a lelkigondozásban*. Budapest, Harmat, 2005, 26. ↑
6. Crabb: *Kapcsolódás*, 251. Kiemelés a szerzőtől. ↑
7. Peter Wick: *Pál. A keresztyénség tanítója*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2007, 135. ↑
8. Bolyki: *Újszövetségi etika*, 137. ↑
9. David J. Bosch: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*. Budapest, Harmat-PMTI, 2005,

151. Kiemelés a szerzőtől. ↑
10. Bosch: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*, 151–152. Kiemelés a szerzőtől. ↑
11. Uo., 153. ↑
12. Uo., 121. ↑
13. Wolf-Hennig Ollrog: Paulus und seine Mitarbeiter. In Bosch, David J.: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*. Budapest, Harmat-PMTI, 2005, 121. ↑
14. Lásd Thomas Schirrmacher: *Paul and His Associates: How New Testament Missionaries Work Together*. In chalcedon.edu, 2002.
<http://chalcedon.edu/research/articles/paul-and-his-associates-how-new-testament-missionaries-work-together> (Letöltés: 2021. november 14.) ↑
15. Schirrmacher: *Paul and His Associates*. Kiemelés a szerzőtől. ↑
16. „Amikor pedig Szilász és Timóteus megérkezett Macedóniából, Pál teljesen az ige hirdetésének szentelte magát, és bizonysgot tett a zsidók előtt, hogy Jézus a Krisztus.” (ApCsel 18,5) ↑
17. Schirrmacher: *Paul and His Associates*. ↑
18. Hegyi András: A misszió párbeszéd, de egyben konfrontáció is. In *Békehírnök*, CVI. évf., 1–2. szám, 2012. január 1–8., 6–7. ↑
19. Newbigin: *Evangélium a pluralista társadalomban*, 141. ↑
20. Bosch szintén arra a következtetésre jut, hogy a páli teológia gyakorlatba ültetése – „Sitz im Leben”-je – maga az apostol missziója, így ahhoz, hogy képet kapjunk missziói teológiájáról „aligha elégedhetnénk meg a Pál leveleiből kikeresgélte »missziói textusok« tanulmányozásának a módszerével” (Bosch: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*, 114.). ↑
21. Schirrmacher: *Paul and His Associates*. Kiemelés a szerzőtől. ↑
22. Bosch: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*, 155. ↑
23. Martin Hengel: The Origins of the Christian Mission. In Bosch, David J.: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*. Budapest, Harmat-PMTI, 2005, 155. ↑
24. Bosch: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*, 121–122. ↑
25. Klaus Douglass: *Az új reformáció. 96 tétel az egyház jövőjéről*. Budapest, Kálvin Kiadó, 2005, 130. ↑
26. Douglass: *Az új reformáció*, 148. ↑

Jakabné Köves Gyopárka: A szövetségi teológia módszertana

A szövetségi teológia meghatározása

A szövetségi teológia a reformátori tanítással egyidőben megjelent dogmatikai irányzat, amely a bibliai szövetség fogalmának segítségével átfogó módon kívánja értelmezni Isten történetét az emberrel a Szentírás kijelentése alapján.^[1] Mivel Istennek az emberekkel kötött szövetsége végig témája és kulcsfogalma a Szentírásnak, egységet teremt az időben változó történeti események és az üdvtörténet konkrét pontjai között. Ezért a szövetség fogalma lehetőséget biztosít arra, hogy a Szentírás egészét „koherens teológiai rendszerként”^[2] értelmezzük, és a szövetséget „alapvető szervező elvként” alkalmazva biblikus dogmatikai rendszert építsünk fel.^[3] Mivel a különböző szövetségteológiai elképzelések és művek sorra veszik a Szentírásban kijelentett szövetségek történetét, ezért a föderálteológiával megjelenik egy történeti jellegű szisztematikus teológiai szemlélet, amely gyümölcsözőleg hat a későbbi történeti bibliai tudomány számára, ám amely egyben önmaga cáfolatává is tud válni, hiszen attól kezdve, hogy az emberiség történetét különböző szövetségekre vagy diszpenzációkra szabdalja, éppen az a tudat szenved csorbát, hogy Isten és az ember közös története egységes.^[4] A szövetségi teológia módszertani megközelítései, megoldási kísérletei, és egyben problematikája a 16. századi kezdetektől napjainkig az egység és pluralitás feszültségével viaskodott.

A szövetség fogalma hermeneutikai kulcs a Szentírás megértéséhez.^[5] Ez magán a Szentíráson belül is érvényesül, azaz a szentírási szerzők is így tekintettek a szövetségre, ezért szövetségi érveléssel utaltak vissza Isten tervének előző pontjaira^[6] (Zsolt 78; Zsolt 89; Zsolt 105; Jer 31,32; Hós 6,7; Hag 2,5; Mal 2,10; Mt 26,27; Mk 14,24; Lk 1,72-73; Lk 22,20; 1Kor 11,25-26; Gal 4,24; Zsid 6-10). A szisztematikus teológia magyarázati eszközeként is alkalmazható a szövetség fogalma. Ligon Duncan kiemeli, hogy a szövetségi teológia segítségével közelebb jutunk legalább négy fogalom megértéséhez, mégpedig a megigazulás, az Isten ígéreteiben való bizonyosságunk, a sákramentumok és az üdvtörténet kontinuitása, azaz a megváltás tervének értelmezéséhez.^[7]

Guy Prentiss Waters, J. Nicholas Reid, és John R. Muether 2020-ban megjelent átfogó monográfiájukban a szövetség fogalmáról kijelentik, hogy az jelentősebb, mint hogy csupán egy hasznos metafora lenne.^[8] Kiemelik azt, hogy a Szentíráson és a Szentháromságon alapszik, eszkatológiai, történeti jellege van, és létezik egy jól körvonalazható gyakorlati

oldala is.^[9]

Bár vannak eltérések a szövetség fogalmának értelmezésében a különböző szövetségi teológiai irányzatokban, így vagy a szövetség intézményes jellege kerül előtérbe (pl. Bavincknál^[10]), vagy az Isten emberekkel kötött szövetségének kapcsolati jellege (pl. Karl Barthnál), azonban mindenütt általánosan érvényesül a globális, átfogó szemlélet. Azaz a szövetségi teológiákat általánosan jellemzi a Szentírás vizsgálatában és dogmatikai rendszerében a teljesség, hiszen olyan magyarázó elvet használ, amely a rendszer minden egyes elemére kihat és érvényes. A szövetség soha nem csupán egy partikuláris részkérdés, hanem implicite ott is tud meghatározó háttérként szolgálni, ahol látszólag nem nevesül (így a Heidelbergi Kátéban, amelyben viszonylag kevés utalást találunk a szövetségre, ám egész szemlélete szövetségteológiai, és ez ki is derül Ursinus részletes magyarázatából).^[11]

A szövetségi teológiai munka elvi alapjai és ennek gyakorlati lecsapódása

Eleinte a reformátori szövetségi szemlélet még nem egy átfogó szövetségi rendszerként jelent meg. A kezdeti időszakra metodológiailag jellemző, hogy meghatározott pontokat vizsgált a Szentírás kijelentése alapján. Ezeknek a vizsgálódásoknak mentén alakult ki a szövetségi teológia, mint irányzat. Zwingli a gyermekkeresztség kapcsán mutatott rá először arra az analógiára, ami az ószövetségi szövetségi jelek – elsősorban a körülmetélkedés – és a keresztség között van.^[12] Bullinger nem csak a keresztség kérdésében érvelt hasonlóan^[13], hanem az úrvacsora előképét is megemlítette, amely az Ószövetség „minden más áldozati vére helyébe” lép.^[14] Azonosnak tekintette Isten népét, a szövetséget, az egyházat, az üdvösség elérésének útját (*ordo salutis*), a hitet, a Szentlelket, az ígéretet, a hozzá kapcsolódó váradalmat és a sákramentumokat.^[15] Bullinger ugyanakkor már beszélt a két testamentum egységéről és Kálvinhoz hasonlóan megfogalmazta, hogy a két szövetség lényegében egy, „de az átadás módjára nézve” különbözik.^[16] A Heidelbergi Káté szintén csak a gyermekkeresztség melletti érvként^[17], illetve az úrvacsorára bocsáthatóság kapcsán beszélt a szövetségről.^[18]

Kálvin a szövetség témáját az Institutióban úgy tárgyalta, hogy az kiindulási pontként szolgált a későbbi református dogmatikák számára. Logikája a Szentírás belső összefüggéseit veszi alapul, emellett rendkívül finom distinkciókat tesz. Kálvin a következő témáknál a szövetség fogalmát mint alapvető érvet használja: elsőként a két szövetség egységét bizonyítja^[19], és ez a törvény magyarázatát is meghatározza. A törvény az evangélium felé mutató, a lelki megerősödést elősegítő etikai életrendszer.^[20] Kálvin az Izráel népével kötött szövetséget is kegyelmi szövetségnek nevezi, sőt, úgy látja, hogy a ceremóniális előírások mögött szintén

„lelki cél” áll.^[21] A két szövetség közötti egység és különbség kapcsán a következő megkülönböztetéseket teszi: A két szövetségben közös az örökség, a Megváltó, a reménylett üdvösség. A különbségeket azok a feltételek^[22] és a végrehajtás eltérő módjai^[23] okozzák, amik között az egyes nevesített szövetségek működtek.

Kálvin szövetségszemlélete eszkatológiai beállítottságú, mégpedig a szövetségben kapott és megvalósult ígéretek fényében.^[24] Ez a megközelítés a későbbi dogmatörténetben nem kap hangsúlyt.

A második fontos téma, amelyben érvényesül Kálvinnál a szövetségi szemlélet: a predesztináció, aminek logikája az, hogy a szövetségben való lét egy általános kiválasztás, amely még nem elegendő az üdvösséghez. Szükség van arra a kegyelemre, amely megtartja a kiválasztottakat a szövetségben, és „köztes kegyelemként áll az emberi nemzetség elvetése és a kevés számú hívő kiválasztása között”.^[25]

Végül a harmadik pont már reformátori alaptételként a sákramentumok szövetségi jellege. Kálvin terminológiája szerint az Úr az ígéreiteit szövetségnek, a szövetség jeleinek pedig a sákramentumokat nevezi.^[26]

A reformátorok munkamódszere tehát az, hogy egy-egy kiemelt témát a szövetség felől magyaráznak. Wolfgang Musculus az első olyan teológus, aki *Loci communes*-ében, a *De foedere ac testamento Dei* c. fejezetben már megkülönbözteti a *foedus*-t a *testamentum*-tól. Kimondja, hogy Istennek az emberekkel kötött szövetsége szubsztanciális egység, de léteznek látható különbségek ezen belül, amelyek akcidentálisak. Ezt diszpenzációnak nevezi. Három diszpenzációt különböztet meg: a *tempora ante legem*, a *sub lege* és a *post legem* állapotait. A szövetségi teológia olyan kezdeti stádiumában járunk ekkor, amikor megkezdődik a fogalommeghatározások, a terminusok kialakítása.^[27]

1563-tól a szövetségi teológia következő központja Heidelberg, s ebben a korszakban válik egyre elfogadottabbá a rámista módszer. Nem véletlen, hogy ettől kezdve megjelennek azok a munkák, amelyekben a szövetség mint átfogó koncepció egy rendszer alapjává válik, hiszen a rámizmus éppen ezt a rendszerszemléletet teszi lehetővé. Olevianus az első, aki alakító elvvé teszi Isten szövetségkötésének gondolatát.^[28] Erre a következő fejezetben bővebben is kitérünk.

A 17. század fordulóján különböző irányzatok izmosodnak meg, amelyek eltérő módon közelítik meg a dogmatikát, elsősorban a predesztináció és a kiválasztás kérdésében, amelyben olyan – már a skolasztikusságra emlékeztető – tisztázó kérdések kerülnek előtérbe,

mint Isten örök döntésének logikai sorrendje (infra-, illetve szupralapszarianizmus), vagy a megigazítás és a bűnbocsánat eltérő fogalmai az Ószövetségben és az Újszövetségben. További viták vannak a szövetségi teológia számos aprónak tűnő, de fontos tartalmi eltéréseket hordozó megközelítésében, így a természeti törvény, a cselekedeti szövetség, vagy a természeti szövetség kötésének helyét és kötelezettségeinek rendjét illetően.

Heinrich Alsted már módszertani rendszerező elvvé teszi a szövetséget, amellyel az üdvtörténetet szakaszolja. Az első szövetség a „természeti”, a *foedus naturae*, amely megfelel a természeti törvénynek, azaz a *lex naturae* melanchtoni elgondolásának. A *foedus gratiae* ugyanakkor egy ó- és egy újszövetségi megjelenési formában áll előttünk, amely lényegében egy, de *administratio*-jában kétféle.^[29]

Számos eltérés mutatkozik abban, hogy az egyes dogmatikai összefoglalókon belül a teológus szerzők hol találnak helyet a szövetség, a cselekedeti szövetség és a kegyelmi szövetség témájának. Ezek a besorolások tartalmilag is sokatmondóak. Alsted saját rendszerén belül a természeti szövetséget a gondviselés témakörében tárgyalja^[30], a kegyelmi szövetséget pedig a predesztináció körébe utalja^[31]. Matthias Martini szintén így jár el, és az isteni gondviselés tárgyalásakor beszél a természeti szövetségről, majd a kegyelmi szövetségről a kiválasztásnál.^[32] Terminológiájában még nem a „cselekedeti”, hanem a „természeti” jelzőt használja.^[33]

Coccejus új terminológiát és új szemléletet vezet be, munkájában a *foedus Dei* nem elvont tan, hanem a történetiség megjelenítésének praktikus eszköze. Az első szövetségnek a *foedus naturae*-t tekinti, amelyet Isten Ádámmal kötött meg a Paradicsomban. Coccejus különleges érvelése szerint ezután megkezdődik a cselekedeti szövetség leépítése (*abrogatio*), aminek első lépése a bukás, majd ezt követően minden a protoevangéliumban meghirdetett kegyelmi szövetség felé tart. Az isteni ígéret alapja Istennek a Szentháromságon belül megkötött *pactum*-ja, amely ebben az olvasatban egy belső (tehát harmadik) szövetséget hoz létre az Atya és Fiú között.^[34] Coccejusnál a Mózzessel megkötött Sínai-szövetség nem a cselekedeti vagy természeti szövetség megismétlése, hanem a kegyelmi szövetség része. Az abrogáció, azaz a szövetség leépítése egy új szövetség javára Coccejus egyik eredeti gondolata. A harmadik abrogáció magának az Újszövetségnek a meghirdetése. A negyedik a halál, az ötödik az eszkhatonban a beteljesedés. Ezek elsősorban nem dogmatikai levezetések, hanem exegétikaiak. Coccejus a tipológikus exegézis során igyekszik rámutatni, hogy az Ószövetség Krisztusra mutat.^[35] Ugyanakkor az abrogáció negatív gondolata megterheli a kegyelem kiteljesedésének képét, erre mutatott rá Bavinck késői kritikája.^[36]

Az ortodox szövetségi teológiai rendszerek nagy vonalakban Coccejus nyomán haladnak, ugyanakkor elhagyják az abrogációk gondolatát. Általánosan elfogadottá válik, hogy a cselekedeti szövetség témája kapcsolódik az ember eredete, az *imago Dei*, az ember természete, a lélek eredete, az ember eredeti állapotának tárgyalásához, illetve erre épül a bűnbeesés kérdése (Frans Burman^[37], Charles Hodge^[38], Heinrich Heppe^[39]). A kegyelmi szövetség a megváltás témakörének egyik legfőbb pontja, logikailag következik a bűn és a bűnből való megváltás gondolatához (Frans Burman^[40], Charles Hodge^[41], Heinrich Heppe^[42]). Ugyanakkor a karteizianizmus és a racionalizmus hatására megjelennek azok az ésszerűségekre törekvő dogmatikai összefoglalók, amelyek kizárólag a szövetség alapján vizsgálják Isten és ember kapcsolatát, ilyen Hermann Witsius munkája.^[43]

A *locus*ok szerinti struktúrát néhány szövetségi teológus elhagyta és kimondottan történeti, üdvtörténeti sorrend szerint rendezte anyagát. Johann Heinrich Heidegger (1633–1698) követte ezt a módszert, aki a föderálteológiát az üdvtörténeti kategóriákhoz kötötte.^[44]

Az exegézis és a szövetségi teológia fogalmi rendszerének problémája

Heinrich Heppe azt mondja, hogy „a kijelentés igazságának a szövetségi tanítás olyannyira központi gondolata, hogy Istennek az emberekkel való kapcsolatának minden egyes elemét a szövetség fogalma felől kell megvizsgálnunk.”^[45] Amikor a szövetségi teológia felépíti rendszerét, szigorúan ragaszkodik az exegétikai alapú magyarázatokhoz. Mit mond a Szentírás? Mi Isten kijelentése? Jóllehet ezek az elvi kiindulópontok, a szövetségi teológia is fel tudott mutatni fél évszázados története során olyan elemeket, amelyek az exegézis segítségével sem egyértelműen igazolhatóak. Paradox módon éppen a terminológia terén olyan berögzült tartalmak jelentek meg, amelyeket csak néhány teológus mert vitatni, mások kőbe vésett igazságként kezelték és kezelik. Az a kérdés, hogy hány alapvető szövetségről beszélünk, megosztja a szövetségi teológiát és valójában két irányzatra osztja.

Az amerikai ortodox szövetségi szakirodalom használja a „*bicovenantal*” kifejezést, ami a két szövetség terminológiája mentén ragaszkodik a klasszikus föderalista szemlélethez. D. Blair Smith a „föderalista szemlélet szívének” nevezi a két szövetségre épülő szövetségi struktúrát^[46], és ezt harcosan védi is.^[47] A reformátori teológiában többféle jelzőt használtak a szövetség minősítésére, ebből fejlődött ki az a terminológia, amely megkülönbözteti a cselekedeti szövetséget (*foedus operum*) és a kegyelmi szövetséget (*foedus gratiae*). A kép még így sem teljesen tiszta, hiszen továbbra is létezett a természeti szövetség, a törvény szövetsége vagy a mózesi szövetség megnevezés. Emellett a 16. századtól kezdve számos teológus egy harmadik szövetségről is beszélt, amely megelőzi az emberekkel kötöttet, s

amely a Szentháromságon belül jött létre örök tanácsvégszéként. Ezt is szövetségként kezelik, jóllehet neve nem őrzi a fogalmat. Ez a *pactum salutis*, amelyet – amint utaltunk már rá – legbövebben Coccejus dolgozott ki.^[48]

A terminológiát már megjelenésekor támadások érték magán a föderalista teológiai körön belül is. A kritikusok minden esetben azzal érveltek, hogy a cselekedeti szövetség önmagában, vagy a *pactum salutis*-szal explicite nem igazolható a Szentírásból.

A református ortodoxia általánosan bevett elve a szentírási megalapozottság. Ennek ellenére a cselekedeti szövetség jóval inkább egy kontextuális értésből fakadt, és nem a *dicta probantiá*-k meglétéből igazolható. Tiszta szillogizmusokra épülő érvelés helyett a témájukban hasonló szövegek hosszas összehasonlító analízise során bizonyították a cselekedeti szövetséget.^[49]

A cselekedeti szövetséget általában úgy jeleníti meg a két szövetséggel dolgozó teológia, mint az első szövetséget, amelyet már a bűneset előtt Isten Ádámmal, az emberiség reprezentánsával kötött, s amelyet a bűneset miatt felvált majd a Krisztussal beteljesedő kegyelmi szövetség.^[50] A pontos határvonalak általában hiányoznak, hiszen a bűnnel együtt megjelenik a kegyelem, először ígéretek formájában. A kérdés csak az, meddig tart tehát a cselekedeti szövetség, és miben jelenik meg a „cselekedeti” jellege? A törvények megtartásában? A legtöbb szövetségi teológia azt mondja, hogy már a mózesi törvények is a kegyelmi szövetségre mutatnak, érezhetően azért, hogy elkerüljék a cselekedetek által való megigazulás gondolatát. Ugyanakkor maga a terminológia sugallja azt, hogy a „cselekedd, hogy élj általa” parancs, az engedelmesség elsőrendűségének hangsúlya^[51] megterheli a kegyelemből való megigazulás tanát, vagy egyenesen éles különbséget tesz az engedelmesség és a kegyelem által hitből való megigazulás között, amely Krisztussal megjelent. Ez esetben azonban nehezen tartható az, hogy az ígéretekben már előre ott van Isten kegyelme, jóllehet még nem a maga teljességében. Illetve sérül az Istennek emberekkel való viszonyának egységes jellege is.

Kálvin szövetségi szemléletét vizsgálva egyrészt alapvető jelentőségű, vajon a reformátor többféle szövetség struktúrájában gondolkodott-e? Az Institutióban valóban többféle megnevezést használ a különböző szövetségi formákra, így beszél a *foedus legáléről*, illetve a *foedus spirituale*-ről és a *foedus evangelii*-ről^[52], csak hogy ezek az olykor szinonimaként használt kifejezések Kálvinnál Izráel és Isten viszonyáról szólnak, ami mutatja, hogy Kálvin számára az az egy szövetség végig a kegyelmi szövetség, Isten kegyelmes akaratának, aláhajlásának, szabadításának szövetsége. Ezért az úgynevezett „Kálvin a kálvinisták ellenében” vitában némileg helytálló az a megállapítás, hogy Kálvin a későbbi református

ortodoxia legalizmusától éppen a kegyelemről való szemlélete miatt állt távol.^[53]

Ursinus szerint a szövetség szubsztanciáját tekintve egy, de az eltérő megjelenési formája alapján igenis kétféle. Azonban nem állít szembe egy cselekedeti és egy kegyelmi szövetséget, csupán a régi és új szövetségről beszél.^[54]

Kálvin követői közül kizárólag Olevianus (a Jer 31-hez kapcsolódóan) nevezte egyértelműen és kizárólag kegyelmi szövetségnek a szövetséget – azaz írta le úgy, hogy annak tartalmához szorosan kapcsolódik a Krisztusban való megbékélés és az embereknek Isten képére való megújulása.^[55] Fő műve, a *De substantia foederis gratuiti inter Deum et electos* (1585) nem arra törekszik, hogy finom distinkciók által átfogó teológiai rendszerzést végezzen, és nem új definíciók és terminológia megalkotásában jár elől.^[56] Munkája saját olvasatomban krisztocentrikus mű, számára a szövetség kizárólag a Krisztusban és a megbékélésben megmutatkozó kegyelmi szövetség.

A 16-17. században akadtak olyan teológusok, akik fenntartásokkal kezelték a cselekedeti szövetség fogalmát, vagy annak az engedelmességet túlhangsúlyozó, és ezért a legalizmus irányába mutató jellegét. John Ball (1585–1640) *A Treatise of the Covenant of Grace* című munkájában egyrészt kimondja, hogy a Szentírás nem beszél cselekedeti szövetségről^[57], másrészt elemzi azt, hogy ha a szövetségről pusztán, mint a törvényről gondolkodunk, akkor ezzel eljuthatunk odáig, hogy a mózesi szövetség ad absurdum a cselekedetek általi megigazulást tanította.^[58] Úgy látja, hogy a Lev 18,5 eredeti szándéka szerint összhangban van a kegyelemmel, nem pedig ellentétben.^[59]

Jakob Alting (1618–1679) vitatkozik kora szövetségi teológusaival, és azt mondja, a Paradicsomban nem volt cselekedeti szövetség. Ezt egyrészt azzal indokolja, hogy a Szentírás ezt nem igazolja, másrészt a törvény önmagában még nem *foedus*.^[60] Felfogása szerint kegyelmi szövetségről beszélhetünk, s az Ábrahámnál jelenik meg, de ettől a Római levél magyarázatában élesen elkülöníti az általa Sinaticusnak nevezett törvényt.^[61]

Hasonlóan ezen 17. századi teológusokhoz, a 20. században is az exegétikai vizsgálatok alapján változik meg a használt terminológia a szövetségek szemléletében. Barth az a szövetségi teológus, aki a 20. században dogmatikai rendszerében kulcsszóvá tette az Istennek az emberekkel kötött szövetségének fogalmát. Barth a hagyományos dogmatikai tantételeket a Szentírás alapján komoly vizsgálatnak vetette alá, s így olyan tradicionális fogalmakat, mint a cselekedeti szövetség vagy a természeti szövetség végül teljesen elvetett. Ugyanakkor nem *dicta probantiákkal* dolgozott, hanem a Szentírás teljes kontextusa szerint értékelt, ezért tért vissza nála a kálvini tanítás a kegyelmi szövetség egységéről,

amely szubsztanciájában nem változik. S ezért vált oly fontossá munkájában maga a teremtésteológia, amely a teremtést a szövetség kötésének előfeltételévé teszi, s így kizárja annak lehetőségét, hogy az isteni terv lépéseit véletlenszerűnek, esetinek értékeljük.

A szövetség a barthi teológiában az Izráellel megkötött, és Jézus Krisztusban beteljesedett kegyelmi szövetség.^[62] Isten kegyelme nem a bűn következménye. Akarata a szövetségre és egyben kegyelemre elsődleges, megelőzi a bűnt.^[63] A szövetség úgy lett kétoldalú, hogy Isten azzá tette. Az emberek ebben szövetséges társak, a szövetségre lépésre és a szövetség megtartására képes partnerek.^[64] Isten és az emberek kapcsolata az „Én és a Te viszonya”, azaz Karl Barth a szövetség kapcsolati jellegét emeli ki, és nem intézményes, vallást teremtő és fenntartó voltát.^[65]

A IV. könyv első kötetében^[66] Barth megsemmisítő kritikának veti alá a „természeti szövetség” fogalmának kialakítását. Isten szuverenitásának elsődlegessége és Isten terve Karl Barth szerint megelőz mindent. A szövetség létrehozása tehát nem lehet kizárólag egy utólagos reakció a bűnre, azaz a szövetség nem következménye a természeti szövetségben megsérült emberi természetnek.^[67]

A cselekedeti szövetség

Kálvin után a formálódó kálvinista ortodoxia hamar belemerevedik a két szövetség terminológiájának rendszerébe. Zacharias Ursinus megállapítja azt, hogy a szövetség szubsztanciáját tekintve egy, de az eltérő megjelenési formája alapján Ursinus szerint igenis kétféle. Ő is kidolgozza az egység és különbségek szignifikáns jellemzőit, így kategóriáiban a régi szövetséget leszűkíti a testi ígéretekre, míg az újszövetségek ebben az ábrázolásban a lelki ígéretek foglaltak magukban. Így a hagyományos törvény-evangélium ellentétet a duális szövetség aspektusában ábrázolja. Ugyanakkor fontos megjegyeznünk, hogy Ursinus még nem használja a cselekedeti szövetség terminusát, csupán a régi és az új szövetséget különbözteti meg.^[68]

A Genfben tanító François Turretini (1623 – 1687)^[69] *Institutio theologiae elencticae* (1679–85) című nagy munkájában már radikálisan szétválasztotta a cselekedeti és kegyelmi szövetséget, és azoknak fő jellemzőit ellentétes fogalomként írta körül. Antitetikusan jellemezte a törvényt és az evangéliumot, a természeti törvényt és a kegyelmet, a cselekedeteket és a hitet.^[70] A cselekedeti szövetség „univerzális” volt, mert Ádámban minden embernek szól, a kegyelmi szövetség viszont „partikuláris”, mivel csak a kiválasztottakkal kötött.^[71]

Az angol szövetségi teológiában a cselekedeti szövetség kifejezést elsőként Dudley Fenner használja *Sacra theologia* című művében, mégpedig az engedelmisség és a hit között húz egy éles határvonalat.^[72] A brit szövetségi teológiában az első hitvallási irat, amelyben megjelenik a cselekedeti szövetség kifejezés, az Ír hitvallás 1615-ből, amelyet James Ussher ír püspök állított össze.^[73] Az angol nyelvű teológiai irodalomban a gyakorlati legalizmus egyik legjobb példája Edward Fisher (1627–1655) fő műve, a *The Marrow of Modern Divinity* (1645), amelynek lényege a klasszikus puritán gondolat: a törvény továbbra is kötelező érvényű az ember számára.^[74] Figyelemre méltó Fishernek az a nézete, hogy a hívők és a nem hívők egyaránt (!) sokkal inkább a cselekedeti szövetség kettős szankciói – az áldás és átok – alatt vannak (mégpedig az Isten törvénye iránti engedelmisségük szerint jutva ezekhez), mint Krisztus helyettesítő műve alatt (kegyelem). Példaként Mózes és Áront említi, akik nem mehettek be engedetlenségük miatt Kánaán földjére.^[75]

A kor föderalista nézetei tükröződnek a Westminsteri Hitvallásban, abban a hitvallásban, amely a leginkább egy szövetségi teológiára épült struktúrájában és tartalmilag egyaránt. Világosan megkülönbözteti az Ádámban adott cselekedeti szövetséget a Jézus Krisztusban kapott kegyelmitől.^[76]

Herman Witsius (1636 – 1708) – ámbár eredménytelenül – de szeretne volna kibékíteni a voetianusokat és a coccejánusokat.^[77] Munkája, a *De oeconomia foederum Dei cum hominibus* az üdvtörténeti, történelmi vonalat sokkal kevésbé érinti, célja egy ésszerű konstrukció egy új, racionalista skolasztika szerint. Witsius azt mondja, a cselekedeti szövetséget nem teljesen szünteti meg a kegyelmi szövetség.^[78] Úgy érvel, hogy a szövetség mindig unilaterális, amíg a kezdeményezésről van szó, mihelyst pedig az adminisztrációjáról, akkor bilaterálissá válik.^[79]

Charles Hodge^[80] *Systematic Theology*^[81] (1872–1873) című alapművében két szövetségről van szó, hiszen a *pactum salutis* külső megjelenési formája a kegyelmi szövetség, azaz e két fogalom egybecsúszik. A cselekedeti szövetség Hodge-nál az Édenben megvalósuló kapcsolati viszony, amelyet Isten Ádámmal kötött meg.^[82] Hodge azonnal leszögezi azt a tényt, hogy az Ádámmal kötött szövetség elgondolása csak közvetetten igazolható, mégpedig inkább a Szentírás nyelvével, amely az itt megjelenő ígéretet, illetve a feltételeket, a megszegés esetén következő különleges büntetéssel szövetségnek tekinti.^[83] Az Ádámmal kötött szövetség „cselekedeti” jelzőjét azzal magyarázza, hogy a cselekedetek voltak a szövetség feltételei, ahogyan aztán hasonlóan ehhez az új szövetség feltétele a hit.^[84]

A kegyelmi szövetségben a Krisztusban való hit feltétele mellett mindenki számára lehetőség nyílt az üdvösségre, ám a szövetségnek van egy különleges vonatkozása a kiválasztottak

felé. Hodge hangsúlyozza univerzalisztikus felfogását a kegyelmi szövetségre nézve.^[85]

Heinrich Heppe szerint a cselekedeti szövetség azért jött létre a teremtetten ember és Isten között, mert Isten így akarta megőrizni az ember Isten képére való hasonlatosságát. Isten őt szövetségi közösségre teremtette.^[86] A szövetség eredetileg a „cselekedetek” szövetsége volt, jóllehet ezt a szót nem részletezi. Ám, mint mondja, „természeti szövetségnek” is nevezhetjük.^[87]

A szövetség helyreállításához szükség volt egy közvetítőre, aki felvette magára az emberiség teljes bűnét, és így jöhetett létre a kegyelmi szövetség. Ám „az Atya testamentuma, amely a maga nemében univerzális volt, csak az emberiség egy része számára tudott hathatóssá lenni”.^[88] A cselekedeti és kegyelmi szövetség között a különbség ez utóbbi parciális jellegében található: Isten hitre kiválasztja az embereknek egy meghatározott csoportját, s a benne lévők lesznek a szövetség részesei. A másik különbség, hogy nincs hozzákötve stipuláció, a kiválasztottak feltétel nélkül odatartoznak.^[89]

Heppe szerint a kegyelmi szövetség az ígéretekben lesz szubsztanciális egység. A szövetség adminisztrációja a látható egyházban valósul meg.^[90] Két olyan pontot említ, amikor tetten érhetjük ezt a megvalósulást. Az egyik akkor történik, amikor az Ige által, a hathatós elhívás közben az igazságot megragadjuk, s mindaz, amit a Szentlélek munkál bennünk, kifejezésre jut, elsősorban az Ige által. A második manifesztálódás a sákramentumok vételében valósul meg, amelyek ennek tanúbizonyságai.^[91]

Heppe a két ószövetségi szövetségekötéshez az ábrahámit és a sínait sorolja, mint ennek az időszaknak „ökonómiáját”.^[92] Mózesről azt mondja, hogy nem valós közvetítője a szövetségnek, csupán típusos. A törvényadás pedig nem „törvényi szövetség” („Gesetzesbund”), hanem már előkészíti a Krisztus halálával beköszöntő megígért kegyelmi szövetséget.^[93]

A 20. században Bavinck Dogmatikájában klasszikus módon szerepel mind a cselekedeti, mind a kegyelmi szövetség. A cselekedeti szövetséggel antropológiája részeként foglalkozik, amelynek főcíme Isten képmása, míg a Krisztusról, mint megváltóról szóló főrész (IV.) első fejezete a kegyelmi szövetségről szóló tan.

Bavinck örömmel üdvözölte azt, hogy dogmatikája megírásakor olyanok elevenítették fel a cselekedeti szövetség tanát, mint Charles Hodge, vagy Geerhardus Vos.^[94] Bavinck „rendkívül értékesnek” tartja, mégpedig éppen szentírási alapja miatt, és a tan veszélyességét kizárólag a történelemben már megtapasztalt skolasztikus részletességben látja.^[95] Elhatárolódik

Coccejus szövetségi teológiájától, és komoly kritikával illeti, mivel véleménye szerint a 17. századi teológus az abrogációk feltételezésével olyan mértékig szétszabdalta a szövetség történetét, hogy „Isten szövetségi ígéretének egysége elveszett”.^[96] Ugyan elismeri, hogy a cselekedeti szövetség terminológiája, egyáltalán a „szövetség” fogalma hiányzik elsősorban a Genézis 1. és 2. fejezetéből, de az ember „vallásos életét” szövetségi „jellegűnek” ítéli meg, s ezért alkalmasnak tartja a cselekedeti szövetség névvel illetni.^[97] Az Izráellel kötött „régí” szövetség a Krisztusban megjelenő új szövetség „szükséges előkészülete”.^[98] Az egy szövetség ugyanakkor kétféle formában jelenik meg, mint ígéret és beteljesedés, mint árnyék és valóság. Ismét Coccejus-szal vitatkozva állapítja meg, hogy a kegyelmi szövetség nem a cselekedeti fokozatos eltörlése, hanem annak „beteljesítése és helyreállítása”.^[99]

A természeti szövetség megjelenését a Noéval kötött szövetségben látja.^[100] Ugyanakkor a természeti szövetség az emberben a lelkiismeret és az azt intézményesítő törvény által jelenik meg a világban. A törvény és az evangélium nem érvénytelenítik egymást: „...mindkét szövetségben ott van a törvény és az evangélium”! Mégpedig „... az evangélium mindig együtt van a törvénnyel”.^[101]

A szövetségi teológiában a locusokra épülő és kétpólusú szövetségi struktúra mellett más modellek is megjelentek. Mint azt már láttuk, a szövetségi teológia két meghatározó jellemzője az exegétikai beágyazottság, másrészt ennek egyenes folyományaként a történetiség, amely vezérfonalként jelenik meg a rendszeres teológiai művek struktúrájában is. Több szövetségi teológus ezt a történeti modell-jelleget rendszerező elvvé teszi, így Johann Heinrich Heidegger, Coccejus, Petrus van Mastrich, Friedrich Adolf Lampe,

Petrus van Mastrich (1630–1706) a *De dispensatione foederis gratiae* című művében a szövetség történetében egészen jelen koráig bemutatja az emberiség történelmét. Hét korszakra osztja a történelmet a Jelenések hét pecsétjének analógiájára.^[102]

Friedrich Adolf Lampe *Das Geheimnis des Gnadenbundes* (6 kötet, 1712–1719) címen egy olyan szisztematikus bibliai tankönyvet ír meg, amely a föderálteológiát népszerűsíti úgy, hogy a teljes történetét a Teremtéstől a végítéletig felosztja különböző szövetségek kötések lépéseire.^[103]

Mindezeken túl elsősorban a 17. századi szövetségi teológusok nem csak két fő szövetséggel dolgoztak, hanem egy harmadik szövetséggént a Szentháromságon belüli döntést is szövetségnek tekintették. Erről majd a következőkben szólunk. Ám létezett olyan spekulatív elképzelés is, amely itt sem állt meg. A Westminsteri zsinat összehívói között említett Samuel Bolton háromféle szövetségről beszél, egy előkészítő kegyelmi szövetséget is beiktat a két

általános elismert szövetség közé.^[104] Hogy ebből volt vita, annak nyomát a Westminsteri Hitvallás szövetségéről szóló fejezetében találjuk: „Annak okáért nincsen két kegyelmi szövetség, melyek lényegükben különböznének, csak egy és ugyanaz különféle rendelkezés szerint.”^[105]

Az alábbi táblázatban nyomon követhetjük néhány ismert szövetségi teológus szemléletét a szövetségek számáról és azok elnevezéséről. A sor nyilvánvalóan hosszasan folytatható, hiszen mind a 16-17. századi ortodoxia, mind a jelenlegi amerikai szövetségi teológia számos monográfiát termelt ki.

Csak kegyelmi szövetség	Természeti szövetség és kegyelmi szövetség	Cselekedeti szövetség és kegyelmi szövetség	Pactum salutis	egyéb
Kálvin	Heinrich Asted	(Ursinus)	Coccejus	Samuel Bolton
Olevianus	Matthaeus Martinius	Coccejus	David Dickson	
John Ball		Frans Burman	John Owen	
Jakob Alting		François Turretini	François Turretini	
Abraham Heidanus		D. Fenner	Charles Hodge	
Karl Barth		James Ussher	Heinrich Heppe	
		Edward Fisher	Herman Bavinck	
		Westminsteri Hitvallás		
		Herman Witsius		
		Robert Rollock		
		Amandus Polanus		
		Charles Hodge		
		Heinrich Heppe		
		Herman Bavinck		

A pactum salutis

Sajátságos helyet tölt be a szövetségi teológián belül a *pactum salutis* fogalma. Eszerint a

Szentháromságon belüli döntésre vonatkozó szövetségkötés a Szentháromság személyei között jött létre, mégpedig elsősorban az Atya és Fiú között. Ez az örök döntés a megváltásra vonatkozik. Coccejus szerint az isteni ígéret alapja Istennek a Szentháromságon belül megkötött *pactum*-ja, amely egy belső, tehát harmadik szövetséget hoz létre az Atya és Fiú között. Ez az első *pactum* egyben csakis *infra lapsus* képzelhető el.^[106] Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi következtetés semmi esetre sem lehet logikai, hanem egy dogmatikai döntés következménye, hiszen az „örök döntés” azt sugallná, hogy már az idők kezdete előtt létezett.

Hodge szintén azt mondja, a megváltás terve egy szövetség formáját ölti^[107], azaz, a kiválasztás és a predestináció Hodge szisztematikus teológiájában a szövetségi gondolatkörbe kerül. A *pactum salutis* szövetségi jellegét pedig hasonlóan bizonyítja, mint a cselekedeti szövetségét: szövetséges felek vannak jelen, illetve magába foglal ígéreteket és feltételeket, a megszegés esetén pedig a büntetést.^[108] Coccejusnál a *pactum salutis* két szövetségkötő fele az Atya és a Fiú, azaz egy belső szövetségről van szó, amely a megváltás tervét a Szentháromság két személye között rendezi. Hodge ezzel szemben talán kicsit félreérthető módon azt mondja, hogy a kegyelmi szövetség a megváltás tervének külső megjelenési formája.^[109] Ez később annyiban módosul, hogy megjegyzi, valójában két szövetség is nevezhető kegyelminek, az egyik Isten és Krisztus, a másik Isten és a népe közötti.^[110]

Heppe teljes egészében átveszi a Szentháromságon belüli belső szövetség gondolatát, s bár a szövegben Olevianusra hivatkozik, a külső jegyzetekben a késői coccejanizmus összefoglalói és maga Coccejus szerepel: Frans Burmann, Johann Heinrich Heidegger, Maastricht és Coccejus.^[111]

Bavinck úgy módosít mindezen, hogy a kegyelmi szövetség és a békesség tanácsa egyesült, mégsem keverendők össze, hiszen a *pactum salutis* „kezese és feje” Krisztus, míg a kegyelmi szövetségben Ő a közbenjáró.^[112]

Bavinck foggal-körömmel ragaszkodik a *pactum salutis* tanbeli hagyományához, de ha egyenként megvizsgáljuk a bizonyítékul felhozott igehelyeket, az érvelés viszonylag gyenge lábakon áll. Az ószövetségi *locus*ok csak úgy fogadhatóak el az érvelési pontok alátámasztásaként, ha eleve feltételezzük azok krisztológiai, illetve trinitárius értelmét. Példaként néhány kérdéses hely: először el kell fogadnunk, hogy a Zsolt 22,2 valóban Isten és Krisztus közötti párbeszéd, vagy az Exodus-történetben megjelenő Jahve angyala Krisztus maga, és így bizonyítékként áll ott a számos hivatkozás (Ex 3,2k; 13,21; 14,19; 23,20-23; 32,34; 33,2; Num 20,16; Ézs 63,8-9). Mivel a kérdés exegetikailag nem eldöntött, maga az

értelmezési döntés már egy olyan előfeltételezés, amely nyilvánvalóan teológiai megfontolásokból született, ezért körkörös teológiai gondolatmenet.^[113]

A *pactum salutis*, vagy a megváltás szövetsége (*covenant of redemption*) kérdéseket vetett fel már a kortársakban is. John Gill baptista, hiperkálvinista teológus és hebraista nem csak rendkívül mélyen elemezte a szentírási vonatkozásokat, hanem némileg korrigálta a református ortodoxia tanait.^[114] Az intratrinitárius szövetség legsúlyosabb kritikáját azonban Karl Barth fogalmazta meg.^[115] A Szentháromságon belüli első és második személy, az Atya és Fiú között létrejött dekrétum gondolatát egész egyszerűen „mitológiának” tartja, amelynek nincs alapja a református Szentháromság-tan tanítása szerint, ráadásul nagy a veszélye a „dualizmus” megjelenésének, mintha két külön alany játszana szerepet egy szerződésben.^[116] Legkérdésesebbnek viszont azt tartja Barth, hogy ebből a szövetségből hiányzik a második – valódi – partner, az ember.

A ramista koncepció és a szövetségi teológia

A ramizmus egyszerre volt lázadás az arisztotelészi módszerekkel dolgozó skolasztika ellen, s egyszerre volt a skolasztikus módszerek továbbfejlesztése.^[117] Petrus Ramus, aki kálvinistaként a Szent Bertalan-éj egyik mártírja volt, óriási hatást gyakorolt kora tudományosságára, valamint a puritán tudományosságra egészen a 19. századig.^[118] Módszere elősegítette egyrészt a fogalmak elemzésének egyszerű, mondhatnánk mechanikus módját, illetve a rendszerek és összefoglalások – például az enciklopédiák – létrehozását.

A ramista koncepció igyekszik megragadni a világban tapasztalható komplexitást, s azt egy kettős eljárással elemzi, valamint rendszerezi. Az elemzés az invencióban valósul meg, amikor lépésenként szétbontja egy adott jellenség, fogalom jellemzőit, mégpedig többnyire dichotómiák révén. Az elemzésben a judícium feladata az érvek elrendezése, az érveket a szillogizmus segítségével verifikálja, s a módszer segítségével alkalmazza, illetve rendezi. Így képes az általánostól indulva a konkrétig eljutni.^[119] A meglévő elemzett anyagot a diszpozíció során elrendezi, ennek során törekszik deduktív módon eljárni és a teljeset átfogni. Ahogy Boros Gábor megfogalmazza: „A rendszerfilozófia (*systema*) jellegzetesen 17. századi igénye innen ered: az egyes diszciplínák – politika, logika, etika, poétika stb. – rendszerei összegző rendszerben egyesülnek (*systema systematum*), amely majd még az enciklopédiának is mintául fog szolgálni.”^[120] A formális logikával szembeni előnye az, hogy be tudja vonni a valóság komplexitását, az összetett jellegét, és az adott jelenségeket képes a maga kontextusában kezelni, így mutat a modern rendszerszemlélet felé.

A módszer azáltal is érdekessé válik, hogy a leegyszerűsítéshez táblázatokat használ, mint ahogy azt teszi Szegedi Kis István a *Tabulae analyticae...* című művében.^[121] A meglévő ismeretanyag így „térbeli-vizuális” megjelenítésbe kerül, az addig jóval inkább „dialogikus-akusztikus” metódusok helyett.^[122] Ez mind a pedagógiában, mind a természettudományos kutatásokban hatalmas lépés, de előremutat korunk digitális megjelenítési módjai felé is.^[123]

Felmerült a kérdés a legújabb dogmatörténeti kutatásokban, hogy vajon a szövetségi teológia ágaztató, kettős szemlélete a Ramus-féle módszer dichotómikus eljárásának köszönhető-e?^[124] Robert Letham érvel részletesen e mellett, a történeti kontextust is kiemelve.^[125] Nézetem szerint azonban a cselekedeti szövetség fogalmának kifomálódása nem magyarázható (kizárólag) a ramizmus dichotómiára épülő eljárásával. Noha valóban egybeesik a módszer megjelenése és nagy sikere a kálvinizmus formálódásával, illetve a református ortodoxia nagy virágzásával, ugyanakkor éppen a cselekedeti szövetség és a kegyelmi szövetség kettőse számos pontos nem igazolja azt, hogy a ramista módszer lenne az alapja. Ennek alátámasztására számos ellenérvet találunk:

1. A cselekedeti szövetség fogalma implicit módon szentírási megalapozottságú. Valójában a megváltásra szoruló és megváltásra váró ember helyzetét fogalmazza meg Isten gondviselésének terében.
2. A szövetségi teológusok, akik használják a cselekedeti szövetség fogalmát, rendre hangsúlyozzák a kegyelmi szövetség átfogóbb jellegét. A kegyelmi szövetség valójában belecsúszik a cselekedeti szövetség valós idejébe az ígéretek révén. Másrészt egyes teológusok a kegyelmi szövetség részének tekintik a megváltás szövetségét, azaz a *pactum salutis*, ami pedig az örökkévalóságba ágyazza az ember Istennel való szövetségének történetét.
3. A cselekedeti szövetség és kegyelmi szövetség fogalmának kettéválasztása valójában nem egy spekulatív gondolat, hanem elsődlegesen a régi és új szövetség meglévő szentírási fogalmaiból és anyagából indul ki. Ezt a kettősséget láttuk Ursinusnál.
4. A szövetségi teológia ortodox rendszeressége nem csak dichotómiákra épül. Ha így lenne, nem tudnánk elhelyezni sem a *pactum salutis* fogalmát, sem a szövetségek adminisztrációjának sokféleségét. A szövetségi teológia nem csak kétkomponensű.
5. A ramizmus által használt dialektika valóban jellemző a szövetségi teológiában, ennek alapja is elsősorban szentírási. Maga Pál leveleiben a szövetséget dialektikus módon magyarázza.

A legújabb dogmatörténeti elemzések felvetik, hogy a szövetségen belül a legkomolyabb eltérések a szövetség unilaterális vagy bilaterális jellegének hangsúlyozásában mutatkoznak meg. A probléma eredetét a kezdeti reformátori tanokban keresik, s eszerint a szövetségi

teológia fejlődésének két irányát jelölik meg. Az unilaterális szemlélet Kálvin nyomdokain halad, aki szerint a szövetség lényege Isten ígérete az üdvösségre, míg egy kétoldalú szemlélet szerint, amely Zwinglitől és Bullingertől származna, a bűnös, de megbánó ember cselekedetét is figyelembe veszi.^[126] Az úgynevezett „két-hagyomány” elmélet Heppe nyomán fel-felmerült a szövetségi teológia történetének kutatásában. Leonard Trinterud, Jens Moeller, Charles McCoy és J. Wayne Baker érvelnek a „genfi” és a „Rajna-menti” hagyományvonal mellett. Azonban legújabbban többek között Lyle Bierma, Peter Lillback valamint Richard A. Muller vitatja azt, hogy valóban ekkora különbség lett volna a svájci és a kálvini/francia teológiai hagyományok között, és hangsúlyozza a kontinuitást a kálvini tanok és a későbbi ortodox dogmatikák között.^[127]

Valóban igaz, hogy a szövetségi teológusok műveiben nem egyforma a megítélése annak, hogy a szövetséghez tartozó feltételeket hogyan értékelik, az ember szerepét miként határozzák meg a szövetségi viszonyban. Azonban itt csupán hangsúlybeli eltolódásokat látunk. Ugyanis itt is ugyanazt állapíthatjuk meg, mint a cselekedeti szövetség/kegyelmi szövetség problematikájában, nevezetesen, hogy a 16-17. századi szövetségi teológiák általában elsődleges kiindulópontnak a szuverén Isten egyoldalú szövetséget létrehozó akaratát tekintik. Ezek után azonban minden esetben, a megfelelő helyen beszélnek a szövetséges partner erre adott válaszáról is akár a bűn-bűnbánat kapcsán, akár a megszentelődés témaköre alatt, akár a törvényt tárgyalva (Kálvin is így tesz), akár a sákramentumok apropóján (mint teszi azt a Heidelbergi Káté). Erre egyfajta történeti fejlődéséként rányomja bélyegét a puritanizmus legalizmusa elsősorban angol nyelvterületen, de ettől még nem beszélhetünk sem külön iskoláról, sem külön szemléletmódokról. A különbségtétel csupán az érvelés hangsúlyaiban van, de nem az érvelés tárgyában vagy struktúrájában.

Következtetések

Mindenek előtt a nagyobb módszertani áttekintés óva int attól, hogy elhamarkodott általánosításokat tegyünk. A tapasztalat azt mutatja, hogy a szövetségek elnevezése olykor nem alapvető dogmatikai szétválasztást jelent. A teljesség, az egységben való gondolkodás az Istennel való kapcsolat egyik meghatározója a református dogmatikákban. Charles Hodge szerint a teljességben való szemlélet, amelybe beletartozik a teremtetéstől a gondviselésen át a megváltáson át minden, ez hatja át teológiánkat, ez adja meg sajátos jellegét.^[128] Emellett a 16-17. századi református dogmatikai művek alapvető jellemzője, hogy azok nem egyfókuszúak. Ezt később jónéhányszor nem vette figyelembe a dogmatikatörténet, amikor a reformátori tanokat vagy a predesztináció-tan kifejtésének tekintette, vagy a kálvini

kegyelemtant szembeállította a kor fokozódó legalizmusával szemben.^[129] A szövetségi teológia egyik fő jellemzője éppen az, hogy képes többféle teológiai aspektust is egyesíteni. Az egyetlen „fókusz” maga a Szentírás, jellemző sokszínűségével, szerteágazó teológiai, dogmatikai összefüggéseivel, s ezért maga a szövetségi teológia igyekszik megfogni ezt a komplexitást.

Mindezek mellett látnunk kell a reformátori, majd ortodox tanok művelődéstörténeti és tudományos beágyazottságát, azt a történeti, művelődéstörténeti, vallási kontextust, amelyben éltek és működtek. A kálvini tanok mélyen folytatják a középkori skolasztikus érvelés és tudásszervezés hagyományát (Melanchton nyomán így vették át nagyrészt a *locusokra* épülő dogmatikai struktúrát)^[130], majd ezekre épülve, és továbbfejlődve, a ramizmus kialakít egy részben arisztotelianus, részben már a humanizmusban kérielt szemléletet.

Bibliográfia

Alsted, Johann Heinrich: *Theologia Scholastica Didactica : Exhibens Locos Communes Theologicos Methodo Scholastica, Quatuor in partes tributa* / Studio Johannis-Henrici Alstedii, Hanau, Eifridus, 1618.

<https://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd17/content/pageview/15162985>

Alting, Jacob: *Opera omnia theologica: analytica, exegetica, practica, problematica & philological*, Amsterdam, Gerardus Borstius, 1687.

https://books.google.hu/books?id=uhNZAAAcAAJ&dq=jacob+alting+foedus&hl=hu&source=gbs_navlinks_s

Baker, J. W.: Heinrich Bullinger, the Covenant, and the Reformed Tradition in Retrospect, *The Sixteenth Century Journal*, 29, 1998/2, 359–376.

Ball, John: *A treatise of the covenant of grace*, London, G. Miller, 1645.

<https://archive.org/details/treatiseofcovena00ball/page/114/mode/1up?q=works>

Barth, Karl: *Kirchliche Dogmatik* III/1, Zürich, Evangelischer Verlag, Zollikon 1947².

Barth, Karl: *Kirchliche Dogmatik* IV/1, Zürich, Evangelischer Verlag, Zollikon, 1953.

Bavinck, Herman: *Reformed Dogmatics*, Grand Rapids, Baker Academic, 2011.

Bierma, Lyle D.: The Role of Covenant Theology in Early Reformed Orthodoxy, *Sixteenth Century Journal*, 21, 1990/3, 453–462.

Bizer, Ernst: Historische Einleitung des Herausgebers, in heppe, h. – bizer, e.: *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*, Neukirchen, Neukirchener Verlag, 1958², XVII–XCVI.

Boros Gábor: A reneszánsz filozófiája, in: *Filozófia*, (Szerk.: Boros Gábor), Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007, 569–639.

Bullinger, Heinrich: *A Második Helvét Hitvallás*, (II.HH) Ford.: Buzogány Dezső, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2017.

Burman, Frans: *Synopsis Theologiae, & speciatim Oeconomiae Foederum Dei*, I–II., , Amsterdam, Joannem Wolters 1699.
<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10353501?page=38,39>

Busch, Eberhard: Der eine Gnadenbund Gottes. Karl Barths neue Föederaltheologie, in *Theologische Quartalschrift* 4, 1996, 341–354.

Campi, Emidio: Turretini, François, in *RGG*⁴ 8, 2008, 674.

Covenant Theology. Biblical, Theological, and Historical Perspectives (ed.: Guy Prentiss Waters – J. Nicholas Reid – John R. Muether), Crossway, Wheaton, 2020.

Coccejus, Johannes: *Summa doctrinae de foedere et testamento Dei explicata*, Leiden, Elsevir, 1654.

https://books.google.hu/books?id=5BA-AAAaAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Dellsperger, Rudolf: Heidegger, Johann Heinrich, in *RGG*⁴ 3, 2008, 1511.

Gill, John: *Gill's Complete Body of Practical and Doctrinal Divinity. Being a System of of Evangelical Truths, Deduced from the Sacred Scriptures*, Philadelphia, Delaplaine and Hellings, 1810.

https://books.google.hu/books?id=rQsoAAAAYAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Graves, F. P.: *Peter Ramus and the Educational Reformation of the Sixteenth Century*, Puritan

Publications, 2011.

Groot, A. De: Burman, Frans, in *RGG*⁴ 1, 2008, 1894.

Groot, A. De: Heidanus, Abraham, in *RGG*⁴ 3, 2008, 1510–1511.

A Heidelbergi Káté, (HK), Budapest, Kálvin János Kiadó, 2015.

Heppe, Heinrich – bizer, Ernst: *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*, Neukirchen, Neukirchener Verlag, 1958².

Hodge, Charles: *Systematic Theology*, Vol. 1–3., WM. B. Grand Rapids, Eerdmans Publishing Co., 1940.

Jeong, Jeon Koo: *Covenant Theology. John Murray's and Meredith G. Kline's Response to the Historical Development of Federal Theology in Reformed Thought*, Lanham, University Press of Amerika, 1999.

Kálvin, János: *Institutio Christianae Religionis. A keresztyén vallás rendszere 1559.* (Inst.) I–II. (Ford.: Buzogány Dezső), Budapest, Kálvin János Kiadó, 2014.

Karlberg, Mark W.: *Covenant Theology in Reformed Perspective. Collected essays and book reviews in historical, biblical, and systematic theology*, Eugene, Wipf and Stock Publishers, 2000.

Letham, Robert: The Foedus Operum. Some Factors Accounting for Its Development, *The Sixteenth Century Journal*, 14, 1983/4), 457–467.

Link, Christian: Föederaltheologie, in *RGG*⁴ 3, 2008, 172–176.

Martinius, Matthias: *DE FEDERIS NATURAE & GRATIAE Signaculis: Quinq[ue] tractatus; quorum est de Arbore vitae, I. Circumcisione, II. Paschate, III. Baptismo, IV., Coena DOMINI, V: Generalibus ante specialia singula praemissis; interposita praecipuorum errorum vera, brevi [et] plana refutatione; Maxime ad popularem ...*Bréma, 1618.
https://books.google.hu/books?id=k89jAAAAcAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Muller, Richard A.: *After Calvin. Studies in the Development of a Theological tradition*, New

York, Oxford University Press, 2003.

Musculus, Wolfgang: *Loci communes in usus S. Theologiae Candidatorum parati*, Basel, Herwagen, 1560.

https://books.googleusercontent.com/books/content?req=AKW5QafHemiSizNdMoWco726SKtjf5hTQ2DSxTNIQfTwx7o2CZZJBGgjobqRR7kEmy8NJlSCW66d8r51jiSK7pB8J7efQUMzh_Mi8060pP16jKz0SdWuDQoSonRc4alqIIWK8AmTyCBIKD4w8-LLKG-_vwYxUhVsXrSbeAUQLBiYuGARgZi29vNV-BsO7JhXBYiRCp2Dcy8KZSZ4273HyJNcMCRtAjIxiMOplNPUItZLjL4yJYrE6IH0DZyAYZBUS3fwF60T TjeENrwMhC-PfEhj8HJo2U0IZmEmbbRicmX-mq5PZFYwd2M

Ohst, Martin: Ramus, Petrus, in *RGG*⁴ 7., Tübingen, Mohr Siebeck, 2004⁴, 33–34.

Olevianus, Casparus: *Der Gnadenbund Gottes*, Herborn, Christoff Rab, 1590.

Ong, Walter J.: *Ramus, Method, and the Decay of Dialogue: From the Art of Discourse to the Art of Reason*, Cambridge (MA) Harvard University Press, 1958.

Strohm, Christoph: Witsius, in *RGG*⁴, 8, 2008, 1665.

Szegedi Kis István: *Tabulae analyticae, quibus exemplar illud sanorum sermonum de fide, charitate, et patientia, quod olim prophetae, evangelistae, apostoli literis memoriaeque mandauerunt, fideliter declaratur* / auctore Stephano Szegedino Pannonio. – [Basel] Basileae: typis Conradi Waldkirchii, 1610.

Tőkés, István: *A Második Helvét Hitvallás magyarázata. Kommentár Bullinger Henrik művei alapján*, Kolozsvár Romániai Református Egyház,, 1968. I–II.

Ursinus, Zacharias: *The commentary of Dr. Zacharias Ursinus on the Heidelberg catechism*, Cincinnati, T.P. Bucher, 1851.

Wallace, P. J.: Hodge, Charles, in *RGG*⁴ 3, 2008, 1816.

Wallmann, Johannes: Lampe, Friedrich Adolf, in *RGG*⁴ 5, 2008, 51–52.

Westminster Hitvallás (WCF), (Ford.: Nagy Albert), Kolozsvár, Koinónia, 1999.

Witsius, Hermann: *De Oeconomia foederum Dei cum hominibus libri quatuor*, Utrecht,

Halmam, 1744³. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10354856?page=6,7>

Zwingli, Ulrich: *Commentarius, vagyis az igaz és a hamis vallás magyarázata*, (Ford.: Tüdős István, Pruzsinszky Pál), Budapest, Kálvin János Társaság, 1999, repr. 1905.

Zwingli, Huldrych: Von dem touff, vom widertouff unnd vom kindertouff durch Huldrych Zuingli. In: *Huldreich Zwinglis sämtliche Werke*, vol. 4 (Leipzig: Heinsius, 1927) (Corpus Reformatorum 91).

Hivatkozások

1. Link, Christoph.: *Föederaltheologie*, in RGG⁴ 3, 2008, 172. ↑
2. Duncan, Ligon: Foreword, in *Covenant Theology. Biblical, Theological, and Historical Perspectives*, (ed.: Guy Prentiss Waters – J. Nicholas Reid – John R. Muether), Crossway, Wheaton, Illinois, 2020, 23–24. ↑
3. Duncan: *Foreword*, 24. ↑
4. Link: *Föederaltheologie*, 172. ↑
5. Duncan: *Foreword*, 25. ↑
6. Duncan: *Foreword*, 25. ↑
7. Duncan: *Foreword*, 24. ↑
8. *Covenant Theology. Biblical, Theological, and Historical Perspectives* (ed.: Guy Prentiss Waters – J. Nicholas Reid – John R. Muether), Wheaton, Crossway, 2020, 31. ↑
9. *Covenant Theology. Biblical, Theological, and Historical Perspectives*, 31–39. ↑
10. Bavinck, Herman: *Reformed Dogmatics*, Grand Rapids, Baker Academic, 2011, 53. ↑
11. Ursinus, Zacharias: *The commentary of Dr. Zacharias Ursinus on the Heidelberg catechism*, Cincinnati, T.P. Bucher, 1851, 97–101.
<https://archive.org/details/commentaryofdrza00ursi/page/n6/mode/1up> (Letöltés: 2021. 08. 15.) ↑
12. Zwingli, Ulrich: *Commentarius, vagyis az igaz és a hamis vallás magyarázata*, (Ford.: Tüdős István, Pruzsinszky Pál), Kálvin János Társaság, Budapest, 1999, repr. 1905, 155; 165. „Wir redend aber hie nit von wunderzeichen, sunder von zeichnenden oder von pflichtenden zeichen, die nit wunderzeichen sind, als by den alten die beschnydung gewesen ist.” (Zwingli, h., Von dem touff, vom widertouff unnd vom kindertouff durch Huldrych Zuingli. In *Huldreich Zwinglis sämtliche Werke*, vol. 4 (Leipzig: Heinsius, 1927) (Corpus Reformatorum 91), 227.) ↑
13. Bullinger, Heinrich: *A Második Helvét Hitvallás*, Ford.: Buzogány Dezső, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2017, XX/7. ↑
14. Tőkés István: *A Második Helvét Hitvallás magyarázata*. Kommentár Bullinger Henrik művei

alapján, Romániai Református Egyház, Kolozsvár, 1968. I, 187. ↑

15. Tőkés: *A Második Helvét Hitvallás magyarázata*, 2, 21. ↑
16. Tőkés: *A Második Helvét Hitvallás magyarázata*, I.: 1, 169. ↑
17. HK 74. kf. ↑
18. HK 82. kf. ↑
19. Inst. 2.7. ↑
20. Inst. 2.7.1. ↑
21. Inst. 2.7.2. ↑
22. Inst. 2.10.1. ↑
23. Inst. 2.10.2. és Inst. 2.11. ↑
24. Inst. 2.10.2; 4; 5; 7; 8; 20; 23. ↑
25. Inst. 3.21.7. ↑
26. Inst. 4.14.6. ↑
27. Musculus, Wolfgang: *Loci communes in usus S. Theologiae Candidatorum parati*, Basel, Herwagen, 1560., 178–184.
https://books.googleusercontent.com/books/content?req=AKW5QafHemiSizNdMoWco726SKtjf5hTQ2DSxTNIQfTwX7o2CZZJBGgjobqRR7kEmy8NjISCW66d8r51jiSK7pB8J7efQUMzh_Mi8060pP16jKz0SdWuDQoSonRc4alqIIWK8AmTyCBIKD4w8-LLKG-_vwYxUhVsXrSbeAUQLBiYuGARgZi29vNV-BsO7JhXBYiRCp2Dcy8KZSZ4273HyJNcMCRtAjIxiMOplNPUItZLjL4yJYrE6lHoDZyAYZBUS3fwF60TtjeENrwMhC-PfEhj8HJo2U0IZmEmbbRicmX-mq5PZFYwd2M (Letöltés: 2021. 08. 15.) és Bizer, Ernst: Historische Einleitung des Herausgebers, in Heppe, Heinrich – Bizer, Ernst: *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*, Neukirchener Verlag, Neukirchen, 1958², XI. ↑
28. Olevianus, Casparus: *Der Gnadenbund Gottes*, Herborn, Christoff Rab, 1590. ↑
29. Alsted, Johann Heinrich: *Theologia Scholastica Didactica* : Exhibens Locos Communes Theologicos Methodo Scholastica, Quatuor in partes tributa / Studio Johannis-Henrici Alstedii, Hanau, Eifridus, 1618, 412.
<https://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd17/content/pageview/15162985> (Letöltés: 2021. 08. 15.) és bizer, e., Einleitung, LI–LIII. ↑
30. Alsted: *Theologia Scholastica Didactica*, 411–419. ↑
31. Alsted: *Theologia Scholastica Didactica*, 504–507. ↑
32. Bizer: *Einleitung*, LIII–LV. ↑
33. Martinius, Matthias: *DE FEDERIS NATURAE & GRATIAE Signaculis: Quinq[ue] tractatus; quorum est de Arbore vitae, I. Circumcisione, II. Paschate, III. Baptismo, IV., Coena DOMINI, V: Generalibus ante specialia singula praemissis; interposita praecipuorum errorum vera, brevi [et] plana refutatione; Maxime ad popularem ...*Bréma, 1618.
https://books.google.hu/books?id=k89jAAAACAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onep

age&q&f=false(Letöltés: 2021. 08. 15.) ↑

34. Bizer: *Einleitung*, LXVIII. ↑

35. Coccejus: *Summa doctrinae de foedere et testamento Dei explicata*, Leiden, Elsevir, 1654.
https://books.google.hu/books?id=5BA-AAAaAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (Letöltés: 2021. 08. 15.) ↑

36. Bavinck, Herman: *Reformed Dogmatics*, Grand Rapids, Baker Academic 2011, 397. ↑

37. Burman, Frans: *Synopsis Theologiae, & speciatim Oeconomiae Foederum Dei*, I-II., Amsterdam, Joannem Wolters, 1699.
<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10353501?page=38,39> (letöltés: 2021. 08. 06.) ↑

38. Hodge, Charles: *Systematic Theology*, Vol. 1–3., WM. Grand Rapids, B. Eerdmans Publishing Co., 1940. ↑

39. Heppe, Heinrich – Bizer, Ernst: *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*, Neukirchen, Neukirchener Verlag, 1958². ↑

40. Burman, Frans: *Synopsis Theologiae*. ↑

41. Hodge: *Systematic Theology*. ↑

42. Heppe–Bizer: *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*. ↑

43. Witsius, Hermann: *De Oeconomia foederum Dei cum hominibus libri quatuor*, Utrecht, Halmam, 1744³. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10354856?page=6,7> (letöltés: 2021. 08. 06.) ↑

44. Dellsperger, Rudolf: *Heidegger, Johann Heinrich*, in RGG⁴ 3, 2008, 1511. ↑

45. Heppe–Bizer: *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*, 224. ↑

46. *Covenant Theology. Biblical, Theological, and Historical Perspectives*, 353. ↑

47. *Covenant Theology. Biblical, Theological, and Historical Perspectives*, 351–377. ↑

48. Coccejus: *Summa doctrinae de foedere et testamento Dei explicata*, 102–177. ↑

49. Muller: *After Calvin*, 77; 175. ↑

50. *Covenant Theology. Biblical, Theological, and Historical Perspectives*, 353. ↑

51. *Covenant Theology. Biblical, Theological, and Historical Perspectives*, 353. ↑

52. Link: *Föederaltheologie*, 173. ↑

53. Muller: *After Calvin*, 65. ↑

54. Ursinus, Zacharias: *The commentary of Dr. Zacharias Ursinus on the Heidelberg catechism*, Cincinnati, T.P. Bucher, 1851, 98–99.
<https://archive.org/details/commentaryofdrza00ursi/page/n6/mode/1up> (Letöltés: 2021. 08. 15.). ↑

55. Link: *Föederaltheologie*, 173. ↑

56. Jeong: *Covenant Theology*, 29–34. és Karlberg: *Covenant Theology*, 26–27. ↑

57. Ball, John: *A treatise of the covenant of grace*, London, G. Miller, 1645, 20.

<https://archive.org/details/treatiseofcovea00ball/page/114/mode/1up?q=works> (Letöltés: 2021. 08. 16.). ↑

58. Ball: *A treatise of the covenant of grace*, 114. és Karlberg, Mark W.: *Covenant Theology in Reformed Perspective. Collected essays and book reviews in historical, biblical, and systematic theology*, Eugene, Wipf and Stock Publishers, 2000, 37. ↑
59. Ball: *A treatise of the covenant of grace*, 136–137. és Karlberg: *Covenant Theology*, 37. ↑
60. Bizer: *Einleitung*, LXXIV. ↑
61. Alting, Jacob: *Opera omnia theologica*. 4. Amsterdam, Gerardus Borstius, 1686, 85.
<https://books.google.hu/books?id=OzpJAAAacAAJ&pg=RA1-PA341&dq=jacob+alting+opera+omnia+theologica+4.&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwjnvuH6w7n2AhU5hP0HHegNCpk4ChDoAXoECAsQAg#v=onepage&q=jacob%20alting%20opera%20omnia%20theologica%204.&f=false> (letöltés: 2021. 08. 08.). ↑
62. Busch, Eberhard: *Der eine Gnadenbund Gottes*. Karl Barths neue Föederaltheologie, in *Theologische Quartalschrift* 4, 1996, 345. ↑
63. Barth, Karl: *Kirchliche Dogmatik* IV/1, Zollikon–Zürich, Evangelischer Verlag, 1953, 37. ↑
64. Barth, Karl: *Kirchliche Dogmatik* III/1, Zürich, Evangelischer Verlag, Zollikon 1947², 207. ↑
65. Barth: *Kirchliche Dogmatik* III/1, 207. ↑
66. Barth: *Kirchliche Dogmatik*, IV/1, 57–70. ↑
67. Barth: *Kirchliche Dogmatik*, IV/1, 67–68. ↑
68. Ursinus: *The commentary of Dr. Zacharias Ursinus on the Heidelberg catechism*, 97–101. ↑
69. Campi: *Turretini, François*, in RGG⁴ 8, 2008, 674. ↑
70. Jeong: *Covenant Theology*, 56. ↑
71. Jeong: *Covenant Theology*, 58. ↑
72. *Covenant Theology. Biblical, Theological, and Historical Perspectives*, 354. ↑
73. *Covenant Theology. Biblical, Theological, and Historical Perspectives*, 355. ↑
74. Karlberg: *Covenant Theology*, 35. ↑
75. Karlberg: *Covenant Theology*, 36. ↑
76. WCF VII/I. ↑
77. Strohm, Christoph: *Witsius*, in RGG⁴, 8, 2008, 1665. ↑
78. idézi: Bizer: *Einleitung*, LXXV. ↑
79. *Covenant Theology. Biblical, Theological, and Historical Perspectives*, 395. ↑
80. Wallace, P.J.: *Hodge, Charles*, in RGG⁴ 3, 2008, 1816. ↑
81. Hodge, Charles: *Systematic Theology*, Vol. 1–3., Grand Rapids, WM. B. Eerdmans Publishing CO., 1940. ↑
82. Hodge: *Systematic Theology*, 117. ↑
83. Hodge: *Systematic Theology*, 117–118. ↑
84. Hodge: *Systematic Theology*, 117–118. ↑

85. Hodge: *Systematic Theology*, II, 363. ↑
86. Heppe–Bizer: *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*, 224. ↑
87. Heppe–Bizer: *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*, 224. ↑
88. Heppe–Bizer: *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*, 296. ↑
89. Heppe–Bizer: *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*, 298. ↑
90. Heppe–Bizer: *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*, 298. ↑
91. Heppe–Bizer: *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*, 298–299. ↑
92. Heppe–Bizer: *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*, 300. ↑
93. Heppe–Bizer: *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*, 300–301. ↑
94. Bavinck: *Reformed Dogmatics*, 53. ↑
95. Bavinck: *Reformed Dogmatics*, 331. ↑
96. Bavinck: *Reformed Dogmatics*, 24. ↑
97. Bavinck: *Reformed Dogmatics*, 331. ↑
98. Bavinck: *Reformed Dogmatics*, 401. ↑
99. Bavinck: *Reformed Dogmatics*, 401. ↑
100. Bavinck: *Reformed Dogmatics*, 504. ↑
101. Bavinck: *Reformed Dogmatics*, 648. ↑
102. Bizer: *Einleitung*, LXXX. ↑
103. Wallmann, Johannes: *Lampe, Friedrich Adolf*, in RGG⁴ 5, 2008, 51–52. ↑
104. Karlberg: *Covenant Theology*, 34. ↑
105. WCF, VII/VI. ↑
106. Coccejus: *Summa doctrinae de foedere et testamento Dei explicata*, 102–177. és Bizer: *Einleitung*, LXVIII. ↑
107. Hodge: *Systematic Theology*, II, 354. ↑
108. Hodge: *Systematic Theology*, II, 355. ↑
109. Hodge: *Systematic Theology*, II, 355. ↑
110. Hodge: *Systematic Theology*, II, 357. ↑
111. Heppe–Bizer: *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*, 305. ↑
112. Bavinck: *Reformed Dogmatics*, 401–402. ↑
113. Bavinck: *Reformed Dogmatics*, 398. ↑
114. Gill, John: *Gill's Complete Body of Practical and Doctrinal Divinity. Being a System of of Evangelical Truths, Deduced from the Sacred Scriptures*, Philadelphia, Delaplaine and Hellings, 1810, 139–174.
https://books.google.hu/books?id=rQsoAAAAYAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (Letöltés: 2021. 08. 19.) ↑
115. Barth: *Kirchliche Dogmatik*, IV/1, 68–70. ↑
116. Barth: *Kirchliche Dogmatik*, IV/1, 69. ↑

117. Muller: *After Calvin*, 75. ↑
118. Ohst, Martin.: *Ramus, Petrus, in Religion in Geschichte und Gegenwart*, Bd. 7., Tübingen, Mohr Siebeck, 2004⁴, 33–34. ↑
119. Boros Gábor.: A reneszánsz filozófiája, in *Filozófia*, (Szerk.: Boros Gábor), Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, 619. ↑
120. Boros: *A reneszánsz filozófiája*, 613. ↑
121. Szegedi Kis István: *Tabulae analyticae, quibus exemplar illud sanorum sermonum de fide, charitate, et patientia, quod olim prophetae, evangelistae, apostoli literis memoriaeque mandauerunt, fideliter declaratur / auctore Stephano Szegedino Pannonio*. – [Basel] Basileae: typis Conradi Waldkirchii, 1610. ↑
122. Boros: *A reneszánsz filozófiája*, 620. ↑
123. Ramus módszeréről továbbá: Graves, F. P.: *Peter Ramus and the Educational Reformation of the Sixteenth Century*, Puritan Publications, 2011.; Ong, W. J.: *Ramus, Method, and the Decay of Dialogue: From the Art of Discourse to the Art of Reason*, Cambridge (MA) Harvard University Press, 1958. ↑
124. Letham, Robert: The Foedus Operum. Some Factors Accounting for Its Development, *The Sixteenth Century Journal*, 14, 1983/4, 457–467. ↑
125. Letham: *The Foedus Operum*. 464–467. ↑
126. Baker, J. W.: Heinrich Bullinger, the Covenant, and the Reformed Tradition in Retrospect, *The Sixteenth Century Journal*, 29, 1998/2, 359–376. ↑
127. Bierma, Lyle D.: The Role of Covenant Theology in Early Reformed Orthodoxy, *Sixteenth Century Journal*, 21, 1990/3, 453–462.; Muller: *After Calvin*, 64. ↑
128. Hodge: *Systematic Theology*, II, 314. ↑
129. Muller: *After Calvin*, 66. ↑
130. Muller: *After Calvin*, 72–73. ↑

Pétery Schmidt Zsolt: Mitől teológiai a teológia? Colin Gunton és John Webster bevezetése a dogmatika világába

Bevezetés

Tanulmányom két brit teológusnak, Colin E. Gunton (1941-2003) és John B. Webster (1955-2016) a rendszeres teológia területén végzett munkásságával foglalkozik, azon belül is a dogmatika prolegomenához sorolható műveikkel. A számomra hozzáférhető publikációk és adatbázisok alapján a szerzők Magyarországon nem nevezhetők ismertnek. Ezzel szemben, a nemzetközi irodalomban előkelő helyet foglalnak a kortársnak mondható teológusok között, és akik itthon nyomon követik az angolszász dogmatikai szakirodalmat, biztos találkoztak már a nevükkel.

Közös bennük, hogy mindketten lelkészek voltak és együtt indították útjára az International Journal of Systematic Theology című folyóiratot. Colin Gunton kezdetben filozófiát tanított a londoni King's College-ban, és a filozófiai érdeklődés a munkásságán a későbbiekben is tükröződik. Ő elsősorban a teremtés^[2] és a szentháromság^[3] vonatkozásában alkotott említésre méltót, előbbit is inkább a filozófia felől közelítve meg, és nem a mostanság gyakoribb természettudományos vonalról. John Webster Eberhard Jüngel^[4] és Karl Barth^[5] munkásságával foglalkozott behatóbban. Eberhard Jüngel mai ismertsége az angolszász területen jó részben kötődik John Webster elemzői és fordítói munkásságához. Karl Barth magyarázói között Webster szélsőségektől mentes, értő és konstruktív munkásságot hagyott hátra.

Nemzetközi elismertségüket egyértelműen jól példázza, hogy a Cambridge Companion sorozatban Colin Gunton szerkesztette a keresztyén dogmáról szóló kötetet, míg az Oxford Handbook rendszeres teológiai kötetében John Webster is ott volt a szerkesztők között, illetve a Cambridge Companion sorozatban ő szerkesztette a Karl Barth-nak szentelt kötetet.

Noha kutatásomban nem ezeket a szakterületeket választottam ki, mégis fontosnak tartom megemlíteni őket, hiszen várhatóan a szerzők elsősorban ezen a területen alkottak maradandót, bár ezt értelemszerűen az életművük lezárulása után ilyen rövid idővel még nem lehet biztosra mondani. Hogy mégsem ezen témák valamelyikét választottam, arra két okom van: egyrészt ezeket nem lehetett volna feldolgozni a kutatás keretében; másrészt ezek a témák népszerűek itthon anélkül is, hogy rájuk kellene irányítani a figyelmet; bár

sajnos ez Eberhard Jüngelre talán nem mondható el.

Ha ezeken a szakterületeken kívül tekintünk Colin és Webster munkásságára, akkor az tűnhet föl, hogy dogmatikai bevezetésükben egyrészről nincs jelentős átfedés, másrészről a feldolgozott toposzok jól kiegészítik egymást, végül pedig a megközelítési módok közel állnak egymáshoz. Utóbbi kitétel alatt azt értem, hogy mindkettőjükre nagy hatással volt a reformátori teológia. A kutatásomat annak szenteltem, hogy ebből a felismerésből kiindulva rámutassak arra, hogy a két szerzőre érdemes odafigyelni akkor, amikor a *dogmatika prolegomenával* foglalkozunk, és modern szerzőket keresünk a klasszikusok mellé. Tudomásom szerint ennek (tehát Gunton és Webster munkásságának) hangsúlyozása a hazai szakirodalomban novumnak számít. Ezzel szemben angol nyelven már több könyv is megjelent külön-külön a szerzők teológiájának elemzéséről illetve bemutatásáról, ami véleményem szerint jelzi, hogy érdemes őket Magyarországon is megismerni.^[6]

Bevezetésképpen a dogmatika prolegomenához azt érdemes megjegyezni, hogy a helye a dogmatikában régi múltra vezethető vissza. Már Aquinói Szent Tamásnál is azt látjuk, hogy a *Summa Theologica* első kérdése a teológia témáját járja körül tíz részletben.^[7] Ugyanez a hagyomány a református skolasztikában is megjelent, például a XVII. századi François Turretini-nél,^[8] sőt, a XIX. század végén is egy vaskos prolegomenával indítja el nagy művét a holland teológus, Herman Bavinck.^[9] Természetesen ez ugyanígy jellemző Magyarországon is, elég csak megnézni Tavasz Sándor^[10] vagy Sebestyén Jenő^[11] dogmatikáját, illetve később Török István^[12] vagy Kocsis Elemér^[13] műveit. Szűcs Ferencet két okból nem sorolom ide. Egyrészről ő külön műben írt a dogmatika prolegomenáról,^[14] másrészről a tárgy oktatását is úgy kezdte, hogy elképzelhetően jobb lenne ezt a dogmatika után tanulni, mint előtte. Ezen gondolatra utalhat a könyvből az a rész, amikor ezt olvassuk: „*Tárgyunkat mi nem egyetlen dogmatikai rendszerbe való bevezetésként fogjuk föl, hanem tájékoztatóként a különböző dogmatikai pozíciók, koncepciók és fogalmak közti eligazodáshoz.*”^[15] Ez értelmezésem szerint arra utal, hogy Szűcs Ferenc dogmatika prolegomenája akkor igazán hasznos (és ezt saját tapasztalatom is alátámasztja), miután valaki megismerkedett egy-egy konkrét dogmatikai rendszerrel, és azok különbözőségét akarja föltárni. Ennek tükrében érdemes elgondolni a dogmatika prolegomena helyét a teológia tanulmányozásának folyamatában. Egyébként megjegyezhető az is, hogy Karl Barth munkásságnak hatása egyértelműen összeköti Szűcs Ferenc, Colin Gunton^[16] és John Webster teológiáját.

Adott tehát egy hagyományos megközelítési mód a skolasztikától napjainkig. Ebben állandó elemek, hogy többek közt a dogmatika lényegéről, a dogmatika módszeréről és Isten kijelentéséről (kinyilatkoztatásáról) beszélnek. Utóbbi alatt kell érteni magát a Szentírást is.

Erről, pontosabban ennek értelmezéséről még Aquinói is beszél.^[17] Ehhez a három témához képest református sajátosság, hogy nemcsak az Isten kijelentésének és a Szentírásnak a kapcsolatáról van szó, hanem az igehirdetésnek és a kijelentésnek a kapcsolatáról.^[18] Ennek hitvallásos alapja van a magyar reformátusok körében, hiszen a Második Helvét Hitvallásban is ezt olvassuk: „Isten igéjének hirdetése: Isten igéje. Ezért amikor ma az egyházban Istennek ezt az igéjét törvényesen elhívott prédikátorok hirdetik, hisszük, hogy Isten tulajdon igéje hirdettetik, és azt fogadják be a hívők.”^[19]

Látjuk tehát, hogy a teológiai tanulmányok során a prolegomena helyének kitűzésében általánosan elfogadott, hogy az a dogmatika elején van. Ebben régi tradíciót követ a teológiai oktatás a mai napig is. Miért lehet tehát szükség arra, hogy a dogmatika prolegomena helyének ártértékeléséről beszéljünk? Egyrészt az általános igazság erre is vonatkozik: a dogmatikában az egyház mindig kritikailag, vizsgálódva gondolkodik saját tanításáról, igehirdetéséről. Ennek a kritikai gondolkodásnak a része és gyümölcse Colin Gunton és John Webster munkássága is. Másrészt a dogmatika prolegomena hagyományos helye az egyetemi oktatás rendszeréhez igazodik, de nem annyira praktikus akkor, ha hittanórán vagy gyülekezeti közösségben akarunk erről beszélni. Innen, a praktikum szempontjából közelítve látszik meg Colin Gunton és John Webster írásainak a haszna. Ezek között vannak olyan írások is, amelyek nagyon jól beilleszthetők az egyetemi keretbe: Gunton kijelentés teológiájáról^[20] és Webster Szentírásról^[21] szóló művei tökéletesen passzolnak a mai egyetemi rendszerbe. Van másik kettő azonban,^[22] amelyek bizonyos értelemben kilógnak a dogmatika prolegomena keretéből, és olyan oldalról világítják meg az anyaghoz kapcsolódó kérdéseket, amelyekről csak érintőlegesen szoktunk beszélni, pedig véleményem szerint mélyebben kellene tárgyalni őket, mert hasznosak és érdekesek.

Az utóbb említett kettő mű kompakt módon adja át azt a tudást, amit a dogmatika prolegomena is érint. Nem a megszokott fogalmi kategóriákat veszik alapnak, de bevezetést nyújtanak a dogmatikához, különösen a modern ember világképe, a biblikus gondolkodás és a teológia tudománya sajátosságának vonatkozásában. Segíthetnek megvilágítani a bibliaismerettel és a hitvallással kapcsolatos összefüggéseket, illetve megadják azokat a fogalmakat, amelyeket elsőnek érdemes tisztázni. Ebből következik persze, hogy ha hittanórára szeretnék alkalmazni ezeket a könyveket, akkor leginkább a középiskolai végzős évfolyamok tekintetében lehet helye, ahol már nem csak az új anyag leadásán van a hangsúly, hanem a meglévő részleteinek összekapcsolására, alkalmazására lehet figyelni.

A modern kultúra mint a kortárs teológia kontextusa

Minden gondolatot meghatároz az a kultúra, amelyben fogant. Éppen ezért – utalva a dogmatika Karl Barth által kitűzött feladatkörére – az egyház sem teheti meg, hogy amikor „igehirdetésének tartalmáról kritikailag – azaz a Szentírás mértéke alatt és hitvallásainak utasítása szerint – számot ad magának,”^[23] akkor erre a világi kontextusra ne reflektáljon. Tudományos szempontból az alapos reflexió része (és itt már részben egy másik kört érintünk, mint amiről Barth beszél), hogy nemcsak azt szükséges megvizsgálni, hogy mi szerepel az igehirdetésben, hanem azt is, hogy az a nagyobb társadalmi keretbe hogyan illeszkedik. A kortárs kultúrára vonatkozó teológiai reflexiót segíti Colin Gunton: *The One, the Three and the Many – God, Creation and the Culture of Modernity* című könyve. Az önmagában nem ritka, hogy egy-egy szerző számol a saját korának világképével. Magyar nyelven is sok segítség van a mai kor megértéséhez az olvasók számára. Teológiai oldalról érdemes megemlíteni például Leslie Newbigin: *Evangélium a pluralista társadalomban*^[24] és Alistair McGrath: *Híd*^[25] című könyvét, illetve kifejezetten a természettudományok és vallás kapcsolatával foglalkozva például Ian G. Barbour: *A természettudomány és a vallás találkozása*^[26] című művét, vagy a teológia és kultúra vonatkozásában H. Richard Niebuhr: *Krisztus és kultúra* című könyvét.^[27]

Ezekhez képest Colin Gunton annyiban nyújt mást, hogy a világ megismerését a filozófiai gondolkodás hagyományán keresztül közelíti meg és kifejezetten dogmatikus válaszokat ad a problémákra. Ez ismerős lehet Paul Tillich korrelációs módszeréből is, de Gunton nem egzisztencialista, és nem illik rá Paul Tillich látásmódja. Gunton végig teológus marad, akinek a gondolkodását a Szentháromság fényében és a teremtés aktusára figyelve lehet követni. A problémát sem a lét összetettségén, hanem a világról való gondolkodás változásán keresztül lehet megérteni Gunton szemszögéből. A probléma ilyen összetettségű megértése az, ami érdekes lehet egy komplex világkép elsajátítására alapvetően felkészített ember számára, ami elsőnek az érettségre készülő korosztálynál várható el.

Gunton fő mondanivalója az összetett világképre vonatkozóan az, hogy az Istennel kapcsolatos elgondolás változása kihatással volt az egész emberi közösségre, sőt az ember viszonyulására is a teremtetett világhoz. Művének egyik fő állítását így fogalmazza meg a modern kor központi problémáját keresve: „Istenre nem volt többé szükség a világ összefüggésének és értelmének magyarázatához, így a racionalitás és az értelem székhelye nem a világ, hanem az emberi értelem és akarat lett, amely következképpen felváltja Istent vagy a világot.”^[28] A jelenünket is magában foglaló modern gondolkodás számára tehát a világ rendje nem külsőleg adott, melyet az ember felfedez vagy elsajátít, hanem az az

ember részéről kerül kialakításra, az értelemmel és az akarattal formálva meg azt. Ez azt jelenti, hogy az egyedi és az egységesség egyensúlya felborult.^[29] Teológiailag fogalmazva: amíg a Szentháromság Isten teremtése nyomán (ami az egységet foglalja magában) egyensúlyban volt a Fiú és a Szentlélek munkája az Atya akarata szerint (ami az egyediség attribútumainak értelmezhető), addig Isten eltávolításával kezd az absztrakt – Gunton által platonistának nevezett – tanítás hatása alatt az egységességhez közelíteni, és így egyúttal az egyediségtől távolodni. Ez önellentmondásosnak tűnik, hiszen ha Istent eltávolítjuk a fenti gondolatsorból, akkor az egyedire kellene, hogy kerüljön a hangsúly, mivel az isteni egység kiesik. A változás ugyanakkor kettős – bizonyos értelemben paradox – hatással rendelkezik. Egyrészt az emberi tapasztalat széttöredezettségéhez és egy egységes világkép elvesztéséhez vezetett. Másrészt a széttöredezettség nem azt okozta, hogy az egyénre került a hangsúly, hanem az elvesztett egyetemesség helyébe akart valami mást állítani a modern gondolkodás, végső soron az isteni akarattal helyettesíthetőnek vélt emberi akaratot.^[30] Így történt az Gunton szerint, hogy az Istentől eredő egység kiesése után az emberileg elképzelt egység irányába terelődött a társadalom gondolkodása.

A fentiek után egyértelmű lehet, hogy Colin Gunton könyve miért a teremtés toposzából kiindulva közelíti meg a modern kor értelmezését. Ő a teremtésben a Szentháromság munkáját hangsúlyozza, és a Szentháromságban pedig minden lényegi válasz forrását fölismeri vélni a modern kor embere számára.^[31] Az általa megfogalmazott válasz végső soron a teremtés teológiai toposzának jelentőségét hangsúlyozza. Ezt a gondolati ívet is érdemes lehet megismerni, főleg a hitvallásismeret szempontjából, ahol ez a téma elsődleges fontosságú.^[32] Gunton a teremtésben találja meg – helyesen – azt a teológiai toposzt, mely egyaránt magyarázatot ad világunk egységére és sokféleségére. Ebben a megközelítésben a gondolatot koherensen végig tudja vezetni, és az akár közvetlenül alkalmazható is a különböző kérdésekben, valamint az egyház szolgálati területein is. Ha viszont jelen cikkben a prolegomena tematikáján belül akarunk maradni, akkor itt át kellene térnünk egy másik toposzra: a Szentírásra. Ez ugyan más mértékben, de ugyanúgy magán hordozza az egység és sokféleség jegyeit.

Talán nem túlzás azt mondani, hogy a Szentírás létrejötte is része Isten teremtményének, és mint ilyen mikrokozmoszként magán hordozza a makrokozmosz több jellegzetességét. Analógiát fedezhetünk fel például a természetben kapott és a Szentírásban adott kijelentés között abban, hogy mindkettő Isten szaván nyugszik, továbbá mindkettőben (a teremtmény világban és az írott igében is) fölismerhető Isten hatalma és gondviselő volta. Ebben tehát egységes Isten kijelentése. Herman Bavinck más szempontból megközelítve beszél arról, hogy Isten minden kijelentése (írott vagy íratlan) természetfölötti, és így ebben a

vonatkozásban – értelmezésem szerint – ő is látja az egységet a Szentírás és a teremtés vonatkozásában.^[33] Az egység (a kijelentés természetfölötti volta) csak ott differenciálható Bavinck szerint, hogy a kijelentés a teremtett világ megismerésén keresztül fölfogható-e Isten népe számára, vagy azon túlra kell tekinteni. Itt tehát már a kijelentés sokszínűségéről beszélhetünk. Minél mélyebbre hatolunk a teremtett világ vagy a Szentírásban kapott kijelentés tanulmányozásában, annál részletesebben látjuk Isten kijelentésének sokszínűségét.

Gunton a Szentírásról nem írt olyan átfogó jellegű művet, mint a most vizsgált monográfia, azonban a kijelentés teológiájával foglalkozott *A Brief Theology of Revelation* című munkájában, és annak negyedik fejezetében a Szentírással is foglalkozik.^[34] Ennek, illetve John Webster *Holy Scripture* írásának bemutatása ugyan a dogmatika prolegomena tárgykörébe tartozik, de a magyar nyelven elérhető szakirodalom^[35] olyan sok szempontot vonultat föl ebben a tekintetben, hogy Gunton és Webster írásainak novuma főleg ezek tükrében lehetne nyilvánvaló. Ettől most eltekintve összefoglalom az eddig levonható konklúziót. Colin Gunton elemzése a kortárs kultúra tekintetében a mai napig irányadó a jelenleg zajló társadalmi,^[36] kulturális^[37] és politikai^[38] folyamatok megértése szempontjából is. Az elemzés relevanciája kettős. Egyrészt a folyamatok hiányosságait és a lehetséges korrekció útját egyaránt teológiailag tárja föl, és ezzel a teológiai tudást is kontextusba helyezi, azaz (nem brunneri értelemben vett) kapcsolópontokat ad a dogmatikai tételek és toposzok alkalmazásához. Másrészt a teremtés teológiájának esetében ezt úgy teszi meg, hogy nem a természettudományok felé nyit (ahova teremtést elsődlegesen kapcsolni szokták), hanem a társadalomtudományi és bölcsészeti kérdések felé. Így egy olyan komplex világképet ad, melyben a teológiai kategóriák központi jelentőségre tehetnek szert.

A dogmatika mint a szent tudomány

Miután láttuk, hogy a dogmatika a maga sajátos kategóriáival hogyan képes kapcsolatot teremteni a modern kor problémáival, sőt válaszokat körvonalazni azokhoz, most arra érdemes figyelmet fordítani, hogy a dogmatika a maga belső rendszerét hogyan építheti föl. Lényegében ez vezet el ahhoz a válaszhoz, amit a címben feltett kérdésre felel. Az előző rész azt hivatott alátámasztani, hogy a teológiai teológia nem válik elszigetelt, irreleváns ismeretté a mai világban se. A teológiai teológia akkor léphet túl a tautológia hibáján, ha benne felismerhetővé válik a *téma sui generis* jellege. A tautológia így igazolható abból a szempontból, hogy a végső fogalomhoz érkeztünk.

John Webster esetében a teológiai teológia mint fogalom az Oxfordi Egyetemen tartott

székfoglaló előadásának címe volt.^[39] Az előadásban a teológia oktatását és magának a tárgynak a helyét vizsgálta az egyetemi tudományok keretében,^[40] alapvetően különböztetve meg a teológiai oktatás célját a modern egyetemi képzés céljaitól. A különbségtétel alapja, hogy míg a teológiában egyfajta műveltség (németül: Bildung) kialakítása a cél, addig a modern egyetemi képzés tudomást, tudományt (németül: Wissenschaft) akar átadni.^[41] A műveltségről így ír Webster:

Amikor az oktatást műveltségként értelmezzük, akkor a nevelés célja egy konkrét típusú személyiség kinevelése, aki elsajátított egy bizonyos szellemi és akarati hajlamot, a lélek egy bizonyos alkatát vagy természetét, és így arra irányul, ami jónak és igaznak tartatik. A nevelés átalakulás, és magában foglalja a hibák és korlátok felszámolását, valamint a megtanult képességek fejlesztését a közös szellemi gyakorlatok által (beszédben és érvelésben). E gyakorlatokban a készségek beidegződnek és csiszolódnak.^[42]

Ehhez képest a tudományos képzés nem törekszik a nevelésre vagy jellemformálásra, nem tekinti magát a hagyományok által meghatározottnak, és emiatt tekintély ellenesnek is mondható.^[43] Az ellentét abban is plasztikusan megragadható, hogy a műveltségben a mértékül szolgáló kánont nem kell meghaladni, illetve annak hatása a személyiségen, jellemén kifejezetten értékes, míg a tudományokban a korábbi formák megismétlése az újítások felfedezése vagy foganatosítása nélkül nem számít érett, elismerésre méltó tudományos munkának.^[44] Webster szerint a teológia akkor kezdte elveszíteni teológiai jellegét, amikor a műveltség, a személyiség és jellemformálás útjáról áttért a teológiai tudás eszközi használatára. Ennek a váltásnak a gyökerénél Webster az emberről alkotott elképzelés változását látja, mely így szintén jellemzi a kettő modell közti különbséget.^[45] Webster szerint a tudományos élet számára teológia akkor tud értékes partner lenni egy párbeszéd-helyzetben, ha a teológia olyan világképpel szembesíti a tudományokat, amelyet az magától nem alkothatna meg.^[46] Így találja meg a helyét és szerepét egy teológiai teológia az egyetemi életben. Ebben a kontextusban ismerhető föl a Webster egy másik gondolatának jelentősége: a szentség hangsúlyozása.

A szentség fogalma az egyik legalkalmasabb arra, hogy a teológia sajátosságát megragadjuk. A szentségnek a teológiában kettős jelentősége van. Egyrészt tudatosítani érdemes Webster egyik fő tételét, miszerint a teológia művelése valójában a megszentelt elme gyakorlata.^[47] Másrészt a teológia művelésével etikai kötelességünket is teljesítjük, amikor a legfőbb parancsolat első részének ahhoz a kitételéhez kapcsolódunk, amelyben az íratott elő, hogy teljes elménkből szeretnünk kell Istent (Mk 12,30). A teológia tehát az elme, a gondolkodás megszentelődésének és az Isten iránti szeretetnek is része.

Webster a szent teológia lényegét a következők szerint foglalja össze:

A szentség keresztyén teológiája a szent értelem gyakorlása; kontextusa és tartalma a Szentháromság kijelentő jelenlétében van, ami a Szentírásban jelenik meg; ez egy olyan vállalkozás, melyet a Szentlélektől való imádságos függésben végeznek; ez egy olyan gyakorlat a szentek közösségében, mely Isten szent népének hitvallását szolgálja; ez olyan cselekedet, amelyben a szentség az istenfélelemben tökéletesedik; és a célja Isten szent nevének megszentelése.^[48]

Ez gyakorlatilag Webster tétele, melyet az első fejezet további alpontjaiban (II–VIII.) fejt ki mondatrészeiről mondatrészeire. Ezen az úton megadja azt a fő jellegzetességet, amely megkülönbözteti a keresztyén teológiát minden más egyetemi tudománytól, és így egyúttal biztosítja is a létét az egyetemi szférában. Mivel a szent fogalma a vallástudományi és fenomenológiai úton is megalapozható, fontos megjegyezni, hogy itt a szent fogalma az írásmagyarázat és a dogmatika által körvonalazott keresztyén teológiai fogalomként értendő,^[49] ami Isten lényegéről beszél. Ahogy Istenre utalva Webster írja: „Amikor keresztyén értelemben »szentet« mondanunk, arra mutatunk, aki ő [maga], és arra, amit ő teremtményeinek teremtőjeként, megváltójaként és megszentelőjeként végez.”^[50]

A szent teológia ilyen értelemben nemcsak elmélet, hanem gyakorlat is; nemcsak Istenről beszél, hanem az Ő Szentírás szerinti jelenléte köré épül; imádságban és az egyházban talál életre és éri el célját, ami Isten dicsőítése. Az emberi értelem ebben a kontextusban nem a teológia tudományának független bírója, hanem maga is Isten ítélete alá esik,^[51] és szüksége van megváltásra és Isten megszentelő munkájára.^[52] John Webster ezen gondolatmenet kapcsán jut el Colin Gunton témájához is. Webster ebben a kontextusban azt hangsúlyozza, hogy a keresztyén teológia önmagában is tiltakozás azzal a modern „mítosszal” szemben, miszerint Isten száműzhető lenne az értelem világából.^[53] A szent teológia valósága azzal számol, hogy Isten jelenlétében beszél őrála.

Ennek a feladatnak csak úgy tud megfelelni, hogyha legfontosabb alapjának a Szentírást tekinti. Ez az jelenti, hogy a szent teológia csakis felelősségteljes írásmagyarázattal végezhető.^[54] Itt megint visszaérkezünk oda, ahova már a Guntonnal foglalkozó rész végén is eljutottunk a Szentírásról szóló tan kapcsán. Jelen esetben a különbség annyi, hogy a Szentírást egy speciális szemszögből közelítjük meg, és nem általános értelemben beszélünk róla. Ez a különlegesség a szent teológia és a Szentírás kapcsolatát vizsgálja, és nem a Szentírás teológiai természetével foglalkozik általában.^[55] A szent teológia és a Szentírás vonatkozásában a Szentírás elfogadását (acknowledge), jóváhagyását (assent) és az iránta való engedelmességet (obedience) emeli ki a teológia (és az egyetemes egyház) részéről,

megkülönböztetve a Szentírás tekintélyének elfogadást attól, hogy valamilyen tekintélyt az egyház tulajdonítson (ascription) a kánonnak.^[56] A Szentírás tekintélye ilyen értelemben nem elsődleges teológiai jelentőségű dogma, hanem egyszerűen azt a célt szolgálja, hogy a Bibliában Isten hangját mint igazságot hallja meg az egyház, és így természetesen a teológia is. A Szentírás a teológia számára így nyeri el egyszerre szükséges és elégséges voltát, amelyet sem megkerülni, sem túlhaladni nem szabad.^[57]

Az imádságnak a szerepe ebben a folyamatban az értelem Szentlélek által történő megöklésében (motificatio) és megelevenítésében (vivificatio) van. A szent értelem így nevezhető meghalt és megelevenített értelemnek. Csak ezen keresztül lesz alkalmas arra, hogy célját betöltse és Istent megismerje.^[58] Webster részéről az érdekesség abban van, hogy az imádságban nem az emberi oldal a hangsúlyos, a fókuszban nem az imádkozó egyén van, hanem az imádságos függésben egyedül munkálkodó Isten.^[59] Ahogy írja: „Az imádságban az értelem Istenre tekint, megvallva elégtelenségét és arra vonatkozó szükségét, hogy Isten igazságába vezessék, bizakodóan bízva a Lélek útmutatásában.”^[60] Ebben a kontextusban az imádkozó szerepe főleg a vezetetté, és a Lélek a megszentelődés vezére. Az értelem megszentelődése, a teológia végzése azért lehetséges, mert Isten feltartóztatja a hibát hibára halmozó emberi törekvést és felszabadítja a rosszra való hajlamtól, az Isten elleni lázadástól.^[61]

A szent teológia következő ismérve a református hitvallások szempontjából közvetlenül a Szentlélek munkájából ered, az ugyanis az egyház közösségéhez kapcsolódik. A Második Helvét Hitvallás és a Heidelbergi Káté megegyeznek abban a tekintetben, hogy az egyház létezését a Szentlélek munkájához kötik.^[62] John Webster a Lélektől való imádságos függésben végzett teológiát úgy mutatja be, hogy abban a szent értelem a szentek közösségében és közösségével munkálkodik.^[63] Éppen ezért a teológia egyházi tudomány, nem uralva vagy bírálva a saját közegét, hanem példát mutatva az engedelmisségben.^[64] Itt domborodik ki a teológia azon jellegzetessége, hogy nem szabad tudománnyal van dolgunk, ahol az emberi alkotókészség akadálytalanul kaphat utat. Az elköteleződés ebben az esetben nem egyoldalúan, hanem kölcsönösen személyes: az embertől Isten felé tart, miután Isten már elkötelezte magát az ember felé. Az engedelmisség ilyen tekintetben a hála kifejezése. Van azonban egy másik dimenziója is.

Ez az engedelmisség vezet el Webster definíciójának két utolsó jellemzőjéhez, amelyek ugyanakkor visszautalnak a meghatározás elejére is. Itt az istenfélelem és Isten nevének megszenteléséről olvasunk.^[65] Ezek értelemszerűen nem elválaszthatók a teológia kontextusától és tartalmától: Isten önmagát szabadon kijelentő fenséges jelenvalóságától. Az

istenfélelem attitűdje a szabad és fenséges Istennel való találkozásból következik. Az istenfélelem tudatosulása része az Isten megismerésének és a szent értelem működésének. Ennek a hatása a teológia tudományának szent művelésére abban mutatkozik meg, hogy az ember gondolkodása tisztában lesz azzal, hogy amikor Istenről kell szólnia, akkor a lehetetlent kísérli meg.^[66] Mégse választhatja a hallgatást, ha arról kell szólnia, amelyre Istentől tanítatott.^[67]

Mint az előbb jeleztem, Webster szerint a teológia célja végső soron Isten szent nevének magasztalása.^[68] Ez az istenfélelem alapjául szolgáló találkozásból következő elismerése az Isten valóságának, és nem pedig Isten lényének gazdagítása. Ő önmagában is szent és magasztos, az ember ezt legfeljebb életmódjában, létében tükrözheti, de nem lehet ontológiai értelemben forrása, nem hozhatja létre. Ennek a gyakorlati vonatkozása az, hogy a szent teológiában minden más eszközt (például: írásmagyarázatot, történelmet, filozófiát) csak ennek a célnak – Isten dicsőítésének – lehet alárendelni. A szent teológia beteljesülése tehát a doxológiában van, és Webster szerint minden olyan irány, amely ettől – akárcsak részben is – eltér, eltávolodik Istentől és az istenfélelemtől.^[69]

A továbbiakban Webster a szentség más vonatkozásait bontja ki, vizsgálva azt az istentan, az egyháztan és a megszentelődés (tehát az egyén életének a gondolkodáson túlmutató) toposzaihoz kapcsolva. Ezek már a dogmatika prolegomenánál tágabb kört érintenek, így most eltekintek a bemutatásuktól.

Webster tekintetében annyiban érdemes összefoglalni az eddig vizsgált gondolatokat, hogy a teológia tudományának bevezetésekor érdemes két szempontot tudatosítani: egyrészt a teológia sajátos oldalait, melyek megkülönböztetik a hagyományos egyetemi tudományoktól (természettudományoktól és bölcsészettől egyaránt). Erre tekintettel olyan valóságot képviselhet a teológia a tudományok körében, melyre egyébként az alapvetően különböző antropológiai álláspontjukból kifolyólag nincs rálátásuk. Ez a teológia helyét külsőleg jelöli ki, egyfajta külső rendezőelvet adva. Másrészt a teológia belső rendezőelvéként a szentség fogalmát is segítségül hívhatjuk. Ez a fogalom egyrészt alapvető a Szentírásban és Isten megismerésében, másrészt a dogmatika több területéhez is alapos okkal kapcsolható, így belső rendezőelvként való használata jól indokolható. Webster gondolatmenetén túllépve, a szentség fogalma mellett szól az is pedagógiai szempontból, hogy a szentség különböző élethelyzetekben jól megragadható, aktualizálható, így a teológiailag megalapozott értelem könnyen megjeleníthető a vallásos életben is. Ugyanez az Isten szuverenitása szempontjából már nehezebben mondható el.

Konklúzió

Az előző kettő rész végén olvasható összefoglalásokkal a cikk alcímében kitűzött témát lényegében vázoltam. Zárásképpen arra teszek kísérletet, hogy a címben szereplő tautológiát feloldjam, és a teológiai teológiának egy olyan summáját adjam, mely összeegyeztethető két fontos, kortársnak mondható angolszász teológusának gondolatával, valamint hasznos egy teológiai rendszer értékelése során. Úgy gondolom, hogy ehhez egy paradoxon fölvázolásával érdemes közelíteni.

Ez a paradoxon az, hogy a teológia ugyan nem rendelkezik tudományok azon antropológiai alapvetésével, mely az ember gondolkodását, szellemi kapacitását önmagában elegendőnek tarthatja a boldoguláshoz, azonban mégis helyet kell kapnia a tudományok közösségében, hiszen nélküle a teológia által ismert valóságra a tudományok vakok maradnak. Ennek a vakságnak a következményeit ismerteti Gunton. A paradoxon nem oldható fel azzal, hogy a teológiát közelítjük a tudományok céljához, hiszen ezzel a teológia éppen abból a látásból veszítene, ami biztosíthatja a helyét a tudományokkal folytatható párbeszédben. Erre a lényegre világít rá Webster. A másik oldalról persze a teológia párbeszédből való kizárása sem indokolható meg (mint a paradoxon feloldásának másik útja), hiszen ezzel a tudományos gondolkodás alapját képző véleménypluralizmust számolnák föl. A teológiai teológia tehát nem önmagába forduló rendszer, sőt felelősségteljesen kell keresnie a kapcsolódást más tudományokkal. A felelősségvállalás itt nem önmagával, hanem Istennel szemben értendő.

Ennek a paradoxonnak központi fogalma a szent. Ehhez ugyan a vallástudományok fenomenológiai megközelítése tud kapcsolódni, de a teológiában a szentségnek (a megszentelődésnek) az egzisztenciális oldala a hangsúlyos. Ha ezt a megkülönböztetést föladjuk, akkor a Webster által vázolt teológiának a kontextusát, a tartalmát és a *telos*-át egyaránt elveszítjük, és így újra feloldódik a paradoxon. A teológiai teológia tehát a szent teológiája: a Szentháromságtól ered, és az ember megszentelődésén keresztül az Ő nevének megszenteltetésében éri el a célját, miközben Isten akaratának hatása alatt, Őneki engedelmeskedve formálja a világot.

Mit rejt tehát a tautológikus cím? Mitől teológiai teológia? Attól, hogy Isten lényegét a megszentelt emberi gondolkodáson keresztül felelősségteljesen tükrözi vissza a világban. Ebben a teológia intézményesen mint egyház jelenik meg az élet minden területén.

Bibliográfia

Barth Károly: *Kis dogmatika*, Budapest, Országos Református Missziói Munkaközösség, év nélkül.

Barth, Karl: *Die Kirchliche Dogmatik*, 1/1. köt., Zürich, Evangelischer Verlag, 1955.

Bavinck, Herman: *Gereformeerde Dogmatiek – Inleiding – Principia*, Kampen, J.H. Bos, 1895.

Bavinck, Herman: *Reformed Dogmatics – Prolegomena*, ford. John Vriend, Grand Rapids, Baker, 2003.

Gunton, Colin E.: *A Brief Theology of Revelation*, London, T&T Clark, 1995.

Gunton, Colin E.: *The Christian Faith – An Introduction to Christian Doctrine*, Oxford, Blackwell Publishing, 2002.

Gunton, Colin E.: *The One, the Three and the Many*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

Kocsis Elemér: *Református Dogmatika*, Debrecen, Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, 1998.

McGrath, Alister: *Bevezetés a keresztény teológiába*, Budapest, Osiris, 1995.

Sebestyén Jenő: *Református Dogmatika*, Budapest, Református Teológiai Akadémia Kurzustára, 1940.

Szűcs Ferenc: *Dogmatika prolegomena*, Budapest, Budapesti Református Teológiai Akadémia Rendszeres Teológiai Tanszéke, 1999.

Tavaszy Sándor: *Református keresztyén dogmatika*, Kolozsvár, Protestáns Teológiai Intézet, 2006.

Török István: *Dogmatika*, Amsterdam, Free University Press, 1985.

Turretino, Francisco: *Institutio Theologiae Elencticae*, New York, Robert Carter, 1847, 3–153.

Turretin, Francis: *Institutes of Elenctic Theology*, ford. George Musgrave Giger, Phillisburg, P&R Publishing, 1992, 1-168.

Webster, John: *Holiness*, Grand Rapids, William B. Eerdmans, 2003.

Webster, John: *Holy Scripture*, Cambridge, University Press, 2003.

Webster, John: Theological Theology, in John Webster [ed.]: *Confessing God – Essays in Christian Doctrine II*, London, T&T Clark, 2005.

Hivatkozások

1. A cikkhez kapcsolódó kutatást az Új Nemzeti Kiválóság Program 2020/2021-es ösztöndíja támogatta. Colin Guntonra és John Websterre a szakirodalom a középső nevük elhagyásával hivatkozik, így én is ezt követem, kivéve ott, ahol a könyvészeti adatok pontos megadása miatt ezekre szükség van. ↑
2. Colin Gunton: *The One, the Three and the Many*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993; uő: *The Triune Creator*, Grand Rapids, William B. Eerdmans, 1998. ↑
3. Uő: *The Promise of Trinitarian Theology*, London, T&T Clark, 1997; uő: *Father, Son and Holy Spirit*, London, T&T Clark, 2003. ↑
4. John Webster: *Eberhard Jüngel: An Introduction to His Theology*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986; illetve uő szerkesztőként és szerzőként is: *Possibilities of Theology*, London, T&T Clark, 2006; uő Jüngel munkáit fordította a következő kötetekben: *Theological Essays I*, London, T&T Clark, 1989, *Theological Essays II*, London, T&T Clark, 1995; *God's Being is in Becoming*, London, T&T Clark, 2001; *A Theological Essays II* című kötet fordításában részt vett még: Arnold Neufeldt-Fast. ↑
5. John Webster: *Barth's Ethics of Reconciliation*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995; uő: *Barth's Moral Theology*, Edinburgh, T&T Clark, 1998; uő: *Karl Barth*, London, T&T Clark, 2004; uő: *Barth's Early Theology*, London, T&T Clark, 2004. ↑
6. Websterről még életében: R. David Nelson – Darren Sarisky – Justin Stratis [szerk.]: *Theological Theology – Essays in Honour of John Webster*, London, T&T Clark, 2015. Halála után: Michael Allen – R. David Nelson – Kevin J. Vanhoozer [szerk.]: *A Companion to the Theology of John Webster*, Grand Rapids, William B. Eerdmans, 2021. És egy gyűjteményes kötet Webster munkásságából: Michael Allen [szerk.]: *T&T Clark Reader in John Webster*, London, T&T Clark, 2020. Gunton esetében: Lincoln Harvey [szerk.]: *Theology of Colin Gunton*, London, T&T Clark, 2010; David A. Höhn: *Spirit and Sonship – Colin Gunton's Theology of Particularity and the Holy Spirit*, London, Routledge, 2010; Myk Habets – Andrew

Picard – Murray Rae [szerk.]: *T&T Clark Handbook of Colin Gunton*, London, T&T Clark, 2021.

↑

7. Aquinói Szent Tamás: *Summa Theologiae*, ford. Tudós-Takács János, Budapest, Telosz, I. Q1 Art.1-10. ↑
8. Francisco Turretino: *Institutio Theologiae Elencticae*, New York, Robert Carter, 1847, 3-153. Felhasznált fordítás: Francis Turretin: *Institutes of Elenctic Theology*, ford. George Musgrave Giger, Phillisburg, P&R Publishing, 1992, 1-168. Az angol fordítás a fenti latin nyelvű kiadás fordítása, a latin pedig a XVII. századi kiadások (1679-1685, majd 1696) javított reprintje. ↑
9. Herman Bavinck: *Gereformeerde Dogmatiek – Inleiding – Principia*, Kampen, J. H. Bos, 1895. Felhasznált fordítás: Herman Bavinck: *Reformed Dogmatics – Prolegomena*, ford. John Vriend, Grand Rapids, Baker, 2003. ↑
10. Tavaszy Sándor: *Református keresztyén dogmatika*, Kolozsvár, Protestáns Teológiai Intézet, 2006, 15-112. A mű első megjelenése: 1932 ↑
11. Sebestyén Jenő: *Református Dogmatika*, Budapest, Ref. Theol. Akadémia Kurzustára, 1940, 1-68. ↑
12. Török István: *Dogmatika*, Amsterdam, Free University Press, 1985, 3-136. ↑
13. Kocsis Elemér: *Református Dogmatika*, Debrecen, Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, 1998, 11-87. ↑
14. Szűcs Ferenc: *Dogmatika prolegomena*, Budapest, Budapesti Református Teológiai Akadémia Rendszeres Teológiai Tanszéke, 1999. ↑
15. Uo., 1. ↑
16. Colin Gunton maga is foglalkozott külön Barth-tal. Erről többet és érdemben itt lehet olvasni: Colin Gunton: *The Barth Lectures*, szerk. P.H. Brazier, London, T&T Clark, 2007.; ↑
17. Aquinói: *Summa*, I. Q1 Art.10 ↑
18. Bavinck ezt nevezi folytatódó vagy folyamatos kijelentésnek, amennyiben a Szentírás és az egyház egymásra van utalva, és a kijelentésben találják meg igazi lényegüket. Bavinck: *Reformed Dogmatics*, 382-385. ↑
19. II. Helvét Hitvallás, I.4. ↑
20. Colin E. Gunton: *A Brief Theology of Revelation*, London, T&T Clark, 1995. ↑
21. John Webster: *Holy Scripture*, Cambridge, University Press, 2003. Ez az írás azért is lehet különösen érdekes a magyar reformátusok számára, mert a *Scripture, Theology and the Theological School* című utolsó fejezetben a Kárpát-medencében főleg a Heidelbergi Káté egyik szerzőjeként ismert Ursinus Zakariás egyik művével (*Zacharius Ursinus: Paraenesis ad theologiae et doctrinae Catecheticae sedulum studium*) részletesebben is foglalkozik Webster. ↑
22. Gunton: *The One, The Three and The Many*; John Webster: *Holiness*, Grand Rapids, William B. Eerdmans, 2003. ↑

23. Barth Károly: *Kis dogmatika*, Budapest, Országos Református Missziói Munkaközösség, év nélkül, 9.; Barth-nak ez a meghatározása később is felismerhető maradt: „Dogmatik ist als theologische Disziplin die wissenschaftliche Selbstprüfung der christlichen Kirche hinsichtlich des Inhalts der ihr eigentümlichen Rede von Gott.” Karl Barth: *Die Kirchliche Dogmatik*, 1/1. köt., Zürich, Evangelischer Verlag, 1955, 1. Talán az idézetből is nyilvánvaló, de az egyértelműség kedvéért megjegyzem: Barth számára a világi kontextusra történő reflektálás nem volt olyan hangsúlyos, mint amilyen mértékben ez megjelenik Gunton könyvében, illetve egész munkásságában is. A cikkben e tekintetben Gunton megközelítéséhez igazodok. ↑
24. Leslie Newbigin: *Evangélium a pluralista társadalomban*, Budapest, Harmat, 2006. ↑
25. Alister McGrath: *Híd*, Budapest, Harmat, 1997. ↑
26. Ian G. Barbour: *A természettudomány és a vallás találkozása*, Budapest, Kalligram, 2009. ↑
27. H. Richard Niebuhr: *Krisztus és kultúra*, Budapest-Sárospatak, Harmat-SRTA, 2006. ↑
28. „God was no longer needed to account for the coherence and meaning of the world, so that the seat of rationality and meaning became not the world, but the human reason and will, which thus displace God or the world.” Gunton: *The One, the Three and the Many*, 28. ↑
29. Guntonnak fontos gondolat az egyedi (particularity) és az egységesség (unity) egyensúlya. A teológiában (még közelebbről: Szentháromságban) az egyedi legjellegzetesebb területe krisztológia, sőt maga Krisztus. Az egységesség az embernek a teremtés révén a legkönnyebben megragadható. ↑
30. Gunton: *The One, the Three and the Many*, 58–59. ↑
31. Uo., 22–27. ↑
32. Ezt az eddig elemzett műhöz képest sokkal kompaktabb módon és kifejezetten a teljes keresztyén tanításhoz kapcsolódóan megteszi itt: Colin E. Gunton: *The Christian Faith – An Introduction to Christian Doctrine*, Oxford, Blackwell Publishing, 2002, 3–19. ↑
33. Bavinck: *Reformed Dogmatics*, 307. ↑
34. A magyar református teológia számára érdekesség, hogy Gunton műve az 1993-as Warfield Lectures nyomán született. Egy évvel korábban Pásztor János, a Károli teológiai tanára adott elő a Warfield Lectures keretei között. Az ő előadásai *A reformáció öröksége* címmel a Theológiai Szemlében jelentek meg 2002-től kezdve. Gunton kötetének adatait lásd a 18. lábjegyzetben. ↑
35. Török: *Dogmatika*, 77–87.; Szűcs: *Dogmatika prolegomena* 77–97.; Tavaszy: *Református keresztyén dogmatika*, 99–110.; Kocsis: *Református dogmatika*, 73–87.; Sebestyén: *Református dogmatika*, 42–67. Alister McGrath: *Bevezetés a keresztyén teológiába*, Budapest, Osiris, 1995, 162–176; illetve külön érdemes megemlíteni az ún. Old Princeton teológiát képviselő B.B. Warfield (1851–1921) kötetét: Benjamin Breckinridge Warfield: *A Biblia ihletettsége és tekintélye*, Budapest, Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, 2017. A *Hermeneutikai füzetek* sorozat számos témába vágó kötetét most meg sem kísérlém

felsorolni. ↑

36. Gunton: *The One, the Three and the Many*, 13, 60, 124. ↑
37. Uo., 112–119. ↑
38. Uo., 21, 24–27, 72–73. ↑
39. „An inaugural lecture as Lady Margaret Professor of Divinity, delivered before the University of Oxford on 28 October 1997.” John Webster: Theological Theology, in *Confessing God – Essays in Christian Doctrine II*, London, T&T Clark, 2005, 11. ↑
40. Uo., 12. ↑
41. Uo., 15. ↑
42. „When education is understood as Bildung, the goal of schooling is the cultivation of a particular kind of person who has acquired certain habits of mind and will, a certain cast or temper of the soul, and so is oriented to what is considered to be the good and the true. Schooling is transformation, and involves the eradication of defects and limitations, as well as the fostering of skills which are learned through engagement in common intellectual practices (of speech and argument) in which the skills are inculcated and refined.” Uo. A cast, temper és refine szavakkal lehetséges, hogy a fémművesség képét is meg akarja idézni Webster, míg a cultivation és az inculcate pedig a föld vagy egy kert megművelésére is utalhatna. Ennek a teológiai implikációi ismét a teremtéshez vezethetnek vissza bennünket.
↑
43. Uo., 16. ↑
44. Uo., 16. ↑
45. Uo., 14–21. ↑
46. Uo., 28. ↑
47. „...theological thinking about holiness is itself an exercise of holiness. Theology is an aspect of the sanctification of reason...” Webster: *Holiness*, 8. ↑
48. „A Christian theology of holiness is an exercise of holy reason; it has its context and its content in the revelatory presence of the Holy Trinity which is set forth in Holy Scripture; it is a venture undertaken in prayerful dependence upon the Holy Spirit; it is an exercise in the fellowship of the saints, serving the confession of the holy people of God; it is a work in which holiness is perfected in the fear of God; and its end is the sanctifying of God’s holy name.” John Webster: *Holiness*, 9–10. Az „exercise of holy reason” kifejezést lehetséges olyan módon is értelmezni, mintha egy tisztség, hivatal gyakorlásáról lenne szó. ↑
49. Webster itt nyíltan vitatja Paul Tillich korrelációs módszerének gyümölcsöző voltát ebben a tekintetben. Uo., 18. ↑
50. „To say »holy« in its Christian sense is to point to this one, to who he is and to what he does as maker, reconciler and sanctifier of his creatures.” Uo., 19 ↑
51. „God is not summoned into the presence of reason; reason is summoned before the presence

- of God.” Uo., 17. Itt összefoglalja röviden a 15. oldalon levezetett gondolatmenetet. ↑
52. Uo., 11. ↑
53. Uo., 15. ↑
54. „...holy reason is exegetical reason (...) the fundamental theological responsibility is exegesis.” Uo., 18. ↑
55. Ezt megteszi Webster a *Holy Scripture* című könyvében. ↑
56. Uo., 19. ↑
57. Uo., 20. ↑
58. „Holy reason is mortified reason (...) Holy reason is also reason made alive.” Uo., 23–24. ↑
59. Uo., 22. ↑
60. „In prayer reason looks to God, confessing its inadequacy and its need to be led into God’s truth, and trusting confidently in the Spirit’s instruction[.]” Uo., 24. ↑
61. „Reason is holy because God acts upon reason, arresting its plunge into error and freeing it from its bondage to our corrupt wills and our hostility to God.” Uo., 25. ↑
62. II. Helvét Hitvallás, XVII.1; Heidelbergi Káté, 54. ↑
63. „[A]n activity undertaken within the fellowship of the saints” és „an exercise of fellowship with the saints.” Uo., 25–26. ↑
64. „[T]heology’s critical work is undertaken by exemplary submission to the gospel...” Uo., 27. ↑
65. Uo., 28–29. ↑
66. „[T]heology will be characterized less by fluency and authority, and much more by weakness, a sense of inadequacy of its speeches to the high and holy matter to which it is called to bear testimony.” Uo., 28. ↑
67. Uo., 29. ↑
68. Ezt Webster az angolban kétértelmű *end* mellett a görögből ismert *telos* szóval pontosítja. Uo., 29. ↑
69. Uo., 30. ↑

Stifler Zoltánné: „Semper Refromanda” a digitális kor keretei között német és magyar nyelvterületeken

Bevezetés

A téma aktualitását mi sem bizonyítja jobban, mint a 2019-ben megjelent koronavírus és annak hatása az egyházak, a gyülekezetek és a közösségek életére. A járvány kihívást jelent az egyház fő tevékenységeit illetően; az istentiszteleti alkalmak, a szentségek kiszolgáltatása és egyéb diakóniai tevékenységek eddig nem ismert formáira kellett szinte egyik napról a másikra nyitottá és naprakésszé válni.^[1] A legfontosabb változást az istentiszteletek digitális formákra való átállása hozta el.^[2] Az európai egyházak mellett a magyarországi református közösségek is hamar megértették, hogy a templom látogatásától független a prédikálás alkalma. Ez azonban számos, addig nem ismert, vagy csak nem használt kommunikációs eszközök és médiumok bevonását jelentette.^[3] „A prédikálás mindig is médiumok által jutott el a hallgatókhoz, illetve a tömegekhez.”^[4] Az élő beszéd, a levél, majd a 16. századtól kezdve a könyvnyomtatás, a 20. század elejétől pedig felgyorsult tempóban hódított teret magának a médiumok különböző formája: a gramofon, a rádió, a televízió, és az internet.^[5] Nem újkeletű tehát, hogy az egyház használja és használnia is kell a médiumokat.

A posztmodern ember és a médiumok hatása az egyházi szolgálatokra

Már egy 2008-as publikációjában Dr. Fodorné Nagy Sarolta többek között arról beszélt, hogy a posztmodern korban az internet nevelő funkcióval bír. Kitért arra, hogy a posztmodern ember kapcsolatai virtuálisak, látszólagosak. A televízió és az internet helyettesítik a mély, bensőséges emberközi kapcsolatokat, miközben azt a benyomást keltik, hogy az ember részese az őt körülvevő világnak. Mindezek a kommunikációs eszközök (paradox módon) teljesen megbénítják az emberi kommunikációt. A posztmodern ember mindig siet, nem részesedik igazán a másik ember életében, és bár magát mindenben informálnak és naprakésznek tartja, leginkább jellemző rá, hogy elmagányosodott és gyakran depresszióval küzd. Fogyasztói társadalmában tökéletesen megvalósítja a „fogyasztói embertípust”, hiszen erre neveli a média, a korszellem és a közvetlen környezete is.^[6] A posztmodern korban egyre elfogadottabbá válik az a gondolkozásmód, amely szerint nincs objektív igazság. Minden relativizálódik, minden viszonylagossá válik. Ennek következménye többek között az is, hogy olyan alapvető értékek kérdőjeleződtek meg és kerültek a társadalmi együttélés perifériájára, amelyek minden hitvallásos meggyőződés nélkül is eleddig az emberi élet kereteit adták.

Megjelent az úgynevezett „bricolage-” vagy „patchwork” vallásosság, amely teret biztosít arra, hogy ki-ki maga állítsa össze saját spiritualitását.^[7] Gerhard Schultze német szociológus a posztmodern kor társadalmát élmény-társadalomként jellemzi. Ezzel utal arra a jelenségre, hogy a posztmodern ember az életnek értelmét az élmények milyenségében, intenzitásában értékeli. Ez vezeti oda, hogy mindig új élményforrás után nézzen, ezért úgynevezett élményhajsza veszi kezdetét.^[8] „Az élmény-társadalom korában rendkívül fontos megállapítás, hogy a valóság igazi, és igazán gyönyörködtető észlelése az, amikor a túlnanit vesszük észre az itt és most-ban. Az egyháznak azon kell munkálkodnia, hogy a posztmodern embert ráébressze, hogy az élmény nem cél, hanem a cél felé tartás kísérőjelensége. Aki a cél felé halad, az él át szép élményeket. A hívő ember nem az élményeket, hanem Istent keresi, és közben rátalál a világban, és a saját lelkében is az Isten keze munkájára. Ez tölti el gyönyörűséggel.^[9]” – mondja Németh Dávid egyetemi oktató, ezzel rámutatva arra, hogy az egyház munkája, szolgálata sosem lehet élmény-evangéliumhirdetés. S hogy ne azzá váljon, nagyon fontos jól és helyesen élni a médiumok adta a lehetőségekkel.

Lovas András Marwa J. Dawn munkájára hivatkozva megállapítja, hogy három fontos szempontot kell figyelembe venni és átgondolni az ige hirdetés és a médiumok összefüggésében. Először arra megállapításra jut, hogy a nehezen fogyasztható tartalmak, vagy amelyek nem elementáris hatással bírnak, gyakorta egyáltalán nem ragadják meg az ember figyelmét. Másodszor a közvetített üzenet és a jobb esetben befogadott információ konkrét és tetten érthető változást idéz elő a hallgató, néző életében. Harmadszor arról beszél, hogy a televízió és az internet is a kapcsolatok minőségi romlásához vezet.^[10] Erre a fontos tényre hívja fel a figyelmet összegzésében Dr. Fodorné Nagy Sarolta is, amikor kritikai vizsgálat alá vonja a „virtuális létezés” jelenséget. Bár tisztában van a jelenkori egyház az egyén kiszolgáltatott helyzetével (a televízió és az internet által a posztmodern ember a mesterségesen készített helyzetekben él, azok szerint gondolkodik, a médiumok célpontja stb.), fontos hogy ő maga is lássa saját helyzetét: csak úgy, mint az egyén, az egyház is ki van téve ugyanezen hatásoknak. Kiemelendő a média jótékony hatása, de ugyanilyen fontos beszélni a káros hatásáról is. Ma már nem kérdés, hogy az egyházi életet mennyiben megkönnyítik a technikai forradalom eredményei.^[11] Azonban „a média által gerjesztett agressziók, sztárvonzás, a képernyőfüggőség okozta testi deformitások, mentális szegényedés, beszédkultúra hanyatlása mind jelentkezik korunk egyháztagságában, így gyermekeinkben is.”- írja Fodorné Nagy Sarolta.^[12]

A megújuló egyházak és a médiumok

Az északnyugat-svájci egyetem eredményei

2019. július 4-i tartotta a „Think-Thank” névre keresztelt eseménysorozatot az Északnyugat-svájci Egyetem, amely a svájci református egyház előtt álló digitális kor kihívásaival, lehetőségeivel és fontos kérdéseivel foglalkozott. A következő kérdések kerültek megvitatásra: Meg kell-e újulnia az egyháznak, és ha igen hogyan? Milyen kihívásokkal kell szembenézni és ezek hogyan győzhetők le? Milyen konkrét megoldási javaslatok és ajánlások vannak? Milyen nagy hatása, befolyása van a digitális kornak a gyülekezetre vagy a gyülekezeti közösségre?

A téma megvitatása azzal a megállapítással kezdődött, hogy a svájci református egyház létszámában évről-évre folyamatos csökkenés mérhető. Ahhoz, hogy ez a folyamat lassuljon (a gazdaság nyelvén megfogalmazva) piacképessé és versenyképessé^[13] kell válnia. Stephan Hagenow és Alex Kurz lelkészek úgy vélik, hogy a református egyháznak folyamatosan meg kell újulnia, de az egyház marketingje és „transzformálása” kihívás elé állítja. A legnagyobb megmérettetést az jelenti, hogy a református egyháznak meg kell őriznie az értékeit úgy, hogy közben halad a korrall. Meg kell mozdulni az emberek felé és ez a digitális világba való belépést is jelenti. Azonban hangsúlyozza Kurz, hogy a református egyház erőssége az „analóg” kapcsolatokban, a találkozásokban van, és a digitális felületek pusztán alternatívát jelenthetnek.^[14] Elvi és gyakorlati okok is meghúzódnak annak hátterében, hogy a svájci református egyház nem, vagy még nem volt képes teljesen alkalmazkodni a digitális kor adta lehetőségekhez. Elvi oka többek között az, hogy Isten és az evangélium, így pedig maga az egyház nem válhat árucikké. Míg a neokarizmatikus kisegyházak sokkal agresszívbabban mennek előre ezeken a területeken, hiszen megértették (sőt használják), hogy miként működik a „piac”, addig a református egyház próbál a népegyházi keretek között megmaradni. A gyakorlati okok között pedig leginkább a szakértelemhiány áll. Ez egyrészt az erőforrásokat (alkalmazottakat, informatikai infrastruktúrát), másrészt a „know-how”-t (a szükséges tudást) jelenti. A digitalizálás ma nem kérdés a lelkészképzésben. A fiatal teológusok, lelkészek, akik elindulnak ebben a szolgálatban inkább „rendszerstabilizátorok”, semmint újítók.^[15] Fontosnak tűnik megtalálni a módját annak, hogy hogyan lehet hűnek maradni a református egyház hagyományához és egyben bekapcsolódni a jelenkor vérkeringésébe. Megvalósítandó cél tehát a személyes, „analóg” jelenlétén alapú közösségorientált egyházi élet, de digitális folyamatokkal és kommunikációs csatornákkal a háttérben.^[16]

A katolikus egyház lépései

Andreas Büsch a mainzi katolikus egyetem oktatója 2011-es publikációjában azt a megállapítást teszi, hogy a szociális média, mint kommunikációs felület használandó az

egyházak számára.^[17] E kijelentés mögött nem csak XVI. Benedek 2010-es nyilatkozata áll, amelyben a digitális világ adta lehetőségek megragadására bátorítja egyházát^[18], hanem az úgynevezett Web.2.0-ra való átállás is.^[19] Micaci Christian újságíró, a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség referense és médiafelelőse a „Vallásos kommunikáció a közösségi médiában” című publikációjában nagyon pontosan adja elénk, hogy mit is jelent ez:

„A Web 1.0-ról áttértünk a Web 2.0-ra, más szóval az egyéni tartalomalkotásról a közösségi tartalomalkotásra. Ennek a második alkotási formának fő jellemzője a felhasználó által létrehozott tartalom (user generated content). Az egyén annál inkább érzi magáénak a médiatartalmat, minél nagyobb szinten kap rá lehetőséget, hogy részt vegyen a megalkotásában és terjesztésében. A szociális jelenlét elmélet (social presence theory) szerint a médiaeszközök társadalmi hatásának szintjei abban különböznek egymástól, hogy mennyi emberi érzéket tudnak egyszerre megcélozni és igénybe venni. Ugyanakkor az eszköz társadalmi hatásszintje függ az intimitástól (személyes vagy tömegkommunikáció) és a közvetlenségtől (azonnali vagy időzített kommunikáció, más szóval szinkron vagy aszinkron). Egyértelművé válik, hogy egy eszköznek a társadalmi hatásszintje egyenes arányban van a társadalmi jelenlét szintjével. Ez az elmélet is alátámasztja és megerősíti a társadalmi média hatékonyságát.”^[20]

Micaci abban látja egyháza lehetőségét, hogy ragaszkodjon és alkalmazkodjon azokhoz a médiafogyasztási modellekhez, amelyeket a társadalom és saját hívei körében tapasztal.^[21] Bognár Bulcsú szociológus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense a tömegmédiá hármas dimenziójáról és annak hatásáról ír. Megfogalmazza, hogy tömegmédiá mindhárom dimenziója (tárgyi, idő, társadalmi) erősen szelekciós hatással bírnak, éppen ezért nem kedveznek a vallási tartalmú információk megjelenítésének. Az Evangélium egyedi, egyszeri és általános érvényességű, változatlan üzenete áll a középpontban, vagyis olyan információ, amely a tömegmédiá szelekciós folyamatában nem rendelkezik hírértékkel.^[22]

A tömegmédiá működési elvei tehát kétségtelenül szűk keretet adnak az egyházi kommunikáció sikerességének a média rendszerén belül. Mindezek a jellemzők azonban egyáltalán nem zárják ki, hogy az egyházi kommunikáció a megfogalmazott üzenetet az emberekhez eljuttathassa. Sőt, a tömegmédiá sajátos racionalitása olyan jegyekkel rendelkezik, amelyek áttételesen változatlanul komoly lehetőséget kínálnak a vallási üzenet számára a modernitás alapvetően megváltozott viszonyai között is.

– mondja Bognár.

A Magyarországi Református Egyház és a médiumok

Ahogy a fenti példák is mutatják, ma már nem kérdés, hogy az egyháznak feladata a médiaplatformok lehetőségeivel való élés. A kérdés ott válik nehezzé, hogy hogyan tudja ezt úgy megtenni, hogy közben nem sérül az az üzenet, amelyet kommunikálni, megosztani kíván. A református közösségek, ahogy a svájci példa is mutatja, küzdenek ezzel. Talán az első és egyben legnehezebb feladat az, hogy saját kereteinken kell túllépni. „A »reformáció egyházának« nevezzük magunkat, vagyis az átalakulás és az újjászerveződés egyházának, úgy tűnik azonban, hogy semmitől nem tartunk annyira, mint hogy az egyházunk átalakuljon és újjászerveződjön. [...] Megdöbbenően konzervatív egyházzá váltunk, ami a külső formákat illeti.”^[23] – mondja Douglass.

A Magyarországi Református Egyház egyházi törvényében a következőket fogalmazza meg:

Az egyház tájékoztatási szolgálatának feladata Isten igei üzenetének közvetítése, hiteles tájékoztatás hitünk tartalmáról, egyházunk életéről és szolgálatáról. Feladata a református egyházon belüli kapcsolattartás, az információhoz jutás és az információadás biztosítása, továbbá, hogy egyházunkon kívülre is eljuttassa a református egyház véleményét a világban történő eseményekről, eszmékről, társadalmi folyamatokról.^[24]

Vitán felül áll tehát, hogy az egyház élni kíván a lehetőségekkel.

Napjainkban a média szerepe kiemelkedő. Az egyház is ráébredt arra, hogy ez a leghatékonyabb terület számára, hogy a figyelem középpontjába kerüljön. Az egyház életéről, eseményeiről a legtöbb ember a médiumok közvetítése által tájékozódik. A kompetens tájékoztatás ezért az egyház feladata. A médiumok uralta világban csak a médiumokban való jelenlét által lehet ezt megtenni. Az élő közvetítések a médiumplatformok által sok kérdést hoznak magukkal: mennyiben vész el a valódi átélése az istentiszteleti alkalomnak, ha egy képernyő előtt ülve vagyunk részesei az istentiszteletnek? Az biztosnak mondható, hogy az intimitás sérül. Felmerül az a kérdés is, hogy mennyire válik „előadásszagúvá” egy kamerával rögzített istentisztelet. Nem lesz színésszé a szolgálattevő, és a gyülekezet? És nem lesz színházzá (vagy ahogyan Szabó Lajos fogalmazza stúdióvá) a templom? A képernyőn átadott üzenet akkor válik „sikeressé”, ha a prédikáció, a hallott Ige életélménnyé válik, befolyásoló hatással lesz a hallgató életében. Megvalósulhat-e ez? ^[25]

Hatalmas kiterjedésű lett az egyházak belső és külső kommunikációja. Ma már nem

lehet kérdés, hogy a média a legszélesebb rétegeket éri el az evangélium közvetítésével és az egyházi híradásnak is a leghatékonyabb és egyben leggyorsabb eszköze. A kommunikációs formák fejlesztése nem elhanyagolható mellékkérdés, hanem döntő az egyház élete szempontjából. A médiumok szakszerű megismerése is alapvető feladat, de a velük való élés szabályainak teológiai vizsgálata ma már nem kerülhető meg.^[26]

Összegzés

A fenti megállapításokat figyelembe véve látható, hogy talán sosem volt annyira fontos, mint napjainkban, hogy egyre többet, egyre mélyebben foglalkozzunk az egyház és a médiumok kapcsolatával, a médiumok nyújtotta kommunikációs lehetőségekkel komoly, teológiai és egyben kritikai vizsgálatok alá vonva. A legszebb feladat, amit Krisztus egyháza kapott, hogy hirdetheti az örömhírt, az evangéliumot, de ezt oly módon kell tennie, hogy annak szentsége, „gyöngy” volta ne értéktelenedjen el. Akár svájci testvéregyházunkra gondolunk, akár a katolikus egyház törekvéseit figyeljük meg, vagy a Magyarországi Református Egyház álláspontját vizsgáljuk, láthatjuk, hogy egyértelmű bizalom még mindig nincsen a médiumok használhatóságát illetően. Ennek oka (egyre inkább ez világlik ki), hogy nincsen megfelelő erőforrása az egyháznak ahhoz, hogy ezeket a felületeket úgy tudja használni, hogy az átadni kívánt üzenet ne sérüljön. Érezhető tehát, hogy a közeljövőben a lelkész-, hitoktató-, vagy gyülekezeti munkatárs képzéseken ezekre is kell lehetőséget biztosítani. A már szolgálatban lévők esetében pedig továbbképzések formájában lehetőséget kell biztosítani arra, hogy tanulhassanak, képezhessék magukat. Szükséges, fontos élnünk és használnunk a médiaplatformokat, de felelősséggel, szakértelemmel, és Szentlélek bölcsességével.

Bibliográfia

Irodalom

Douglass, Klaus: Az új reformáció. Ford. Szabó Csaba. Budapest: Kálvin Kiadó, 2002

Elek, Noémi: A Tiszántúli Református Egyház társadalmi kommunikációja a 21. század elején – szakdolgozat, Debreceni Egyetem BTK, Debrecen, 2019.

Literáty, Zoltán: Prédikáció az online térben, in Igehirdetők kézikönyve, szerk. Fekete K. Steinbach J. Literáty Z. Budapest, Kálvin Kiadó 2021.

Lovas, András: AZ életmód és életforma in: Igehirdetők kézikönyve, szerk. Fekete K. Steinbach J. Literáty Z. Budapest, Kálvin Kiadó 2021.

Németh, Dávid.: Pasztorálintropológia I. Budapes, L'Harmattan, 2012.

Szabó, Lajos: Alapozó ismeretek a gyakorlati teológiában. Budapest: Luther Kiadó, 2004.

Internetes források

Bognár, Bulcsú: Vallás, egyház és a média kapcsolata, in Vigilia 78.évfolyam, 2008. online: https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_2008_09_facsimile.pdf#page=15

Büsch, Andreas: Das Soziale Netz...in Communicatio Socialis (2011) online: <https://www.researchgate.net/publication/313283055>

Fodorné, Nagy Sarolta: Igehirdetés a posztmodern korban - szószéken és katedrán in:Szolgatárs 18.évf. 3.sz.. 2008.

online:

http://www.epa.hu/03500/03556/00013/pdf/EPA03556_szolgatars_2008_03_020-026.pdf

Micaci, Cristian: Vallásos kommunikáció a közösségi médiában, 2014. online: <https://keresztenszo.verbumkiado.ro/archivum/2014/majus/3.html>

Monjencs, Ingrid: GEKE focus, „Egyházak együtt a járványban” – protestáns nézőpontok, 2021. online: https://reformatus.hu/documents/1013/HU_GEKE_focus_29_FIN.pdf

Marc K. Peter, Corin Kraft, Thomas Josi: Die reformierte Kirche im digitalen Zeitalter 2019, in Fachhochschule Nordwestschweiz online: <https://digitale-transformation-artikel.ch/wp-content/uploads/2020/07/FHNW-Think-Tank-2019-09-Kirchentransformation.pdf>

Hivatkozások

1. Ingrid Monjencs: Geke focus, „Egyházak együtt a járványban” – protestáns nézőpontok, 2021, 8. (https://reformatus.hu/documents/1013/HU_GEKE_focus_29_FIN.pdf utolsó letöltés 2022.02.23.) ↑
2. Uo.12. ↑

3. Literáty Zoltán: Prédikáció az online térben, in Fekete K. Steinbach J. Literáty Z (szerk.): Igehirdetők kézikönyve Budapest, Kálvin Kiadó 2021, 539-540. ↑
4. Uo.541. ↑
5. Ua. ↑
6. Fodorné Nagy Sarolta: Igehirdetés a posztmodern korban – szószéken és katedrán in: Szolgatárs 18.évf. 3.sz.. 2008.
(http://www.epa.hu/03500/03556/00013/pdf/EPA03556_szolgatars_2008_03_020-026.pdf utolsó letöltés: 2022. 01. 22.20-22.) ↑
7. Lovas András: Az életmód és életforma változásának kihívásai, in Fekete K. Steinbach J. Literáty Z (szerk.): Igehirdetők kézikönyve Budapest, Kálvin Kiadó 2021, 557-559. ↑
8. Németh Dávid: Pasztorálintropológia I. Budapest, L'Harmattan, 2012, 134-135. ↑
9. Uo.138. ↑
10. Lovasi: Az életmód és életforma, 558-559. ↑
11. Fodorné Nagy: Igehirdetés a posztmodern korban 26. ↑
12. Ua. ↑
13. versenyképes: ezt arra érti, hogy a kisebb, karizmatikus egyházak (lásd pünkösdi egyház) mennyivel könnyebben tud alkalmazkodni a digitalizált világhoz ↑
14. Marc K. Peter, Corin Kraft, Thomas Josi: Die reformierte Kirche im digitalen Zeitalter in Fachhochschule Nordwestschweitz 2019, 2-3. (
<https://digitale-transformation-artikel.ch/wp-content/uploads/2020/07/FHNW-Think-Tank-2019-09-Kirchentransformation.pdf> utolsó letöltés: 2022.02.23.) ↑
15. Uo.6. ↑
16. Uo.7. ↑
17. Andreas Büsch: Das Soziale Netz als Kommunikationsplaform in Communicatio Socialis 2011, 5. (<https://www.researchgate.net/publication/313283055> utolsó letöltés: 2022.02.23.) ↑
18. a magyar fordítás itt olvasható: <https://regi.katolikus.hu/cikk.php?h=1485> ↑
19. Andreas Büsch: Das Soziale Netz 5-6. ↑
20. Micaci Cristian: Vallásos kommunikáció
(<https://keresztenszo.verbumkiado.ro/archivum/2014/majus/3.html> utolsó letöltés: 2022. 02. 23.) ↑
21. Ua. ↑
22. Bognár Bulcsú: Vallás, egyház és a média kapcsolata, in Vigilia 78.évf. 2008/9 658-660.
(https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_2008_09_facsimile.pdf#page=15 utolsó letöltés: 2022.02.23.) ↑
23. Klaus Douglass: Az új reformáció. Ford. Szabó Csaba. Budapest: Kálvin Kiadó 2002, 62.o. ↑
24. 2005. ÉVI III. TÖRVÉNY A Magyarországi Református Egyház tájékoztatási szolgálatáról 1 §.
(http://regi.reformatus.hu/data/documents/2014/03/12/2005_evi_III_tv_TAJEKOZTATAS.pdf utolsó letöltés: 2022. 02. 23.) ↑

25. Elek Noémi: A Tiszántúli Református egyház társadalmi kommunikációja a 21. század elején, kézirat 2019, 9. ↑
26. Szabó Lajos: Alapozó ismeretek a gyakorlati teológiában, Budapest Luther Kiadó (2004.) 22. ↑

Adler Brigitta: Protokoll és jogok – problémafelvetés a szülészeti ellátást meghatározó szokásokról

Jelen cikkemben arra vállalkozom, hogy a Magyarországon kialakult és megszilárdult szülészeti ellátás néhány alapvető szokásán keresztül bepillantást engedjek a szülészeti rendszer működésébe, jellemző vonásaiba. Az ellátórendszer számos olyan gyakorlatot alkalmaz, amely nem az *evidence-based medicine* szemléletén alapul, hanem a kialakult kórházi szokásokon, házirendeken.

Fontos adalék a kérdéskör tárgyalásához az, hogy a perinatális jogsértések előfordulása nem egy hazai jellegzetesség, ugyanis világszintű problémát jelent a kórházakban tapasztalt durva bánásmód, elégtelen tájékoztatás vagy éppen az erőszak.^[1] Ez a szülészeti bánásmód nem kizárólag a fejlődő, szegényebb országok sajátja, ugyanis éppúgy érinti Etiópiát,^{[2],[3]} Indiát^[4] vagy Nigériát,^[5] mint a fejlett Olaszországot,^[6] Csehországot,^[7] vagy éppen az Amerikai Egyesült Államokat.^[8] A szülés körüli jogsértő bánásmód tehát nem egy magyar sajátosság; inkább úgy határozhatnánk meg, hogy a világszintű problémakör tárgyalása során a magyarországi gyakorlat sem kivétel, nem maradhat ki a vizsgálat alól.

Hazánkban a szülés körüli jogsértések, a szülés körüli környezet vizsgálatával kapcsolatban még nem született elégséges és olyan terjedelmű kutatási anyag, amelyet a problémakör indokolna, azonban a társadalmi és tudományos diskurzus már felélénkült.^[9] A meglévő tanulmányokból kiderül, hogy a magyar nők jellemzően ugyanolyan bánásmódot tapasztalnak, mint ami a régiókra, Kelet-Közép-Európára jellemző.

Az írás nem állítja, hogy minden szülést ugyanúgy meghatároznak a megemlített jogsértések, pusztán a már elindult fejlődés ellenére még meglévő káros gyakorlatok bemutatására törekszik. Fontos látni azonban, hogy ezek a gyakorlatok nem néhány elszigetelt esetből származnak, hanem egy berendezkedés általános jellemzőit vázolják fel. Nem minden szülés hemzseg a jogsértésektől, a javuló tendenciák elismerése mellett azonban szükség van a jelenleg még számos helyen meghatározó *szülészeti szokásjog* feltérképezésére. Ennek a munkának az eredményével lehetne közelíteni az ellátást szabályozó házirendi utasításokat a szülő nő jogait princípiumként tisztelő szülészeti ellátás felé.

Ezek közt a szokások közt számos olyat találni, amelyek ellentmondanak a bizonyítékokon alapuló orvoslás elvárásainak. Ezek lehetnek olyan ártások, amelyeknek a jog vagy a társadalom kisebb jelentőséget biztosít, például szóban történő ártások, vagy akár nagyobb

sérelmet okozó lelki, de több esetben akár fizikai bántalmazások is. A *perinatális jogsértések* sokféle arcot mutathatnak, azok általános közös jellemzője azonban az, hogy a szülő nő szülés körüli jogai az adott kórház házirendjének *utasításai* miatt sérülnek. Ezek a házirend által meghatározott szabályok lerontják a szülő nő emberi mivoltából, emberi minőségéből eredő emberi méltósághoz való alapvető jogát, emellett pedig a törvény által biztosított jogai is sérülnek.

Az írás célja tehát felvázolni a perinatális ellátást meghatározó alapvető jogok, valamint a törvény által biztosított jogok és a házirend szabályai közti küzdelmet a szülés körüli jogok meghatározásáért.

Ahhoz, hogy egy rövid betekintést kaphassunk a rendszer jellegzetességeibe, működésébe, néhány meghatározó és gyakran előforduló jogsértést érdemes szemügyre venni. Az írás ennek megfelelően külön említi többek közt a beleegyezés és önrendelkezés kérdését; egyes beavatkozásokat mint elrendelt rutint, például a szülés során megtiltott szabad mozgást, az indikáció nélkül végzett gátmetszést; vagy épp a paternalizmust.

A szülő nő ellátására többek közt az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény adja a jogi szabályozást.^[10] Érdekes megjegyzés, hogy a szülő nő ezzel a törvény által is „beteg” státusba szorul, a várandósság pedig mint „betegség” van szabályozva. A jogszabály rendszere mellett az egészségügyi ellátórendszer tagjainak gondolatrendszere szerint is gyógyításra szoruló páciensként kellene a szülő nőre tekinteni.

A törvény meghatározza a betegek jogait, ennél fogva szülő nő jogait is. A törvény egyik kiemelt célja, hogy az ellátás során minden beteg megőrizhesse emberi méltóságát és önazonosságát, önrendelkezési s minden egyéb joga csorbítatlan maradjon.^[11]

E törvény rendezi a tájékoztatáshoz való jogot is. A tájékoztatáshoz való jog kapcsán meg kell említeni az *informed choice* és az *informed consent* kérdését is.^{[12],[13]} Az *informed choice* (tájékozott választás) azt jelenti, hogy a szülő nő helyzetére, állapotára, igényeire tekintettel az egészségügyi személyzet több személyre szabott ellátást, kezelést, beavatkozást, eljárást ajánl fel érthetően, a szülő nő lelki, mentális körülményeinek megfelelően. Ahhoz, hogy a választás valóban tájékozott legyen, feltételként szolgál az egészségügyi személyzet tagjai számára az érdekel nélküli tájékoztatás az ajánlott lehetőségek, és a lehetőségek előnyeinek, hátrányainak, kockázatainak ismertetése kapcsán; a választást pedig a szülő nőnek kell meghoznia.^[14]

Az *informed consent* (tájékozott beleegyezés) során a szülő nő megismeri a számára egyénre

szabottan felajánlott eljárás, kezelés, beavatkozás előnyeit, hátrányait és kockázatait. A döntés során az egészségügyi személyzet nem befolyásolja, így a szülő nő a számára személyre szabottan nyújtott teljes körű tájékoztatás után megalapozottan tud dönteni a helyzetének és a felajánlott eljárások ismertetésének megfelelően.^[15]

Kiemelt jelentőségű eleme a tájékoztatáshoz való jognak az a kritérium, hogy a szülő nőt tájékoztatni kell a felajánlott vizsgálatokkal, eljárásokkal, beavatkozásokkal kapcsolatban a döntési jogáról. A szülő nőnek tehát nem csupán elméletben kell megadni a lehetőséget, hogy az egészsége és a testi-lelki épsége tekintetében döntéseket hozzon, hanem az egészségügyi személyzet számára kötelezettséggé kell megfogalmazódni, hogy a szülő nő figyelmét fel is kell hívni arra, hogy joga van a döntéshozáshoz.

Amellett, hogy az önrendelkezéshez való jog egy önmagáért tiszteletben tartandó jog, a törvény is meghatározza a szülő nő önrendelkezéshez való jogát a betegjogok közt. A meghatározott önrendelkezéshez való jog a szülészeti ellátással összefüggésben azt jelenti a szülő nő számára, hogy joga van az ellátásával kapcsolatos döntési folyamatokban részt venni. A jog nyelvén az autonómiát az önrendelkezési jog jelenti, az orvosi etika^[16] négy fő alapelve^[17] közül pedig az egyik éppen az autonómia. Ennek értelmében főszabály szerint a szülő nő önállóan dönti el, hogy milyen ellátást utasít vissza vagy vesz igénybe. A várandósság speciális körülményeiből eredően, valamint a perinatális kérdések tárgyalása során az önrendelkezéshez való jog a várandósság és szülés természeténél, sajátosságainál fogva egy rendkívül sokszor megkérdőjelezett jog, aminek épp, hogy nem az egészségügyi személyzet saját érdekeinek érvényesítése felé kellene közelítenie, hanem a szülő nő és gyermeke érdekeinek érvényesítése felé. Ennek az ellentétnek a megszüntetése jelenti talán az egyik legjelentősebb és legnagyobb kihívást jelentő problémát.

A lassú átalakulást mutató kórházi hierarchiarendszer még nem oldotta fel az orvos és a beteg, jelen körülmények közt az orvos és a szülő nő közti erőkülönbségeket.^[18] Az ellátás során ez az alá-fölérendeltség pedig meghatározó a kórházi ellátást igénybe vevő szülő nő státusát illetően is.^[19]

2020-ban készült felmérésben, amelyben a 2010 után az állami ellátórendszerben szült nők tapasztalataira kérdeztem rá, érintettem a tájékoztatáshoz való jogot és az önrendelkezéshez való jogot is. 169 szülő nő töltötte ki az interneten elérhetővé tett, önkéntes válaszadáson alapuló felmérést.

Arra a kérdésre, hogy megismertették-e a kitöltővel a kórház beleegyező nyilatkozatát, 104 szülő nő válaszolt nemmel, és a kitöltőknek csak 38,5%-a, 65 válaszolt igennel.

Arra a kérdésre, hogy tájékoztatták-e a beavatkozásokba való beleegyezéshez és annak visszautasításához való jogáról, illetve arról, hogy joga van azokról bármikor tájékoztatást, felvilágosítást kérni, még kevesebb kitöltő válaszolt igennel, csak 45-en, 26,6% kapott megfelelő tájékoztatást.

Hiába tudjuk, hogy a betegek, és így a szülő nők jogainak törvénybe foglalása és azok tiszteletben tartása hozzájárulhat a kiszolgáltatottság csökkenéséhez, képes elősegíteni a beteg és orvos közti partneri viszonyt, és így eredményesebb ellátáshoz vezethet, az orvos mégis számos esetben különböző okok és érdekek mentén úgy dönt, hogy nem tesz eleget a tájékoztatási és felvilágosítási kötelezettségének. Ennek oka lehet többek közt a tekintélyelvűség, a pertől való félelem, az esetleges tévedés lehetősége, vagy akár az orvos félelme a tájékoztatott túlzó reakciójától.^[20]

A vázolt jogok tárgyalása kapcsán szükséges ismertetni néhány beavatkozást a perinatális jogsértések pontosabb és jobb megértéséhez, hogy láthatóvá váljon, pontosan mit jelent a szülő nő számára az adott jogának megsértése, és ez mit jelent az ő lelki és testi egészségére nézve.

Az említett felmérés több olyan beavatkozásra kérdezett rá, amelyek a világ számos országát érintő szülés körüli jogsértések tekintetében a leginkább aggályos és lényegi pontok, amelyek szinte minden szülészeti rendszer gyenge pontjait jelentik.

A felmérésben szerepelt kérdés azzal kapcsolatban, hogy a szülő nőt érte-e bármilyen szóbeli abúzus. A válaszadók több, mint 41%-a, 70 nő élt át valamilyen szóbeli bántást, abúzust, ártást a kórházban töltött idő alatt, illetve a szülése során. Az ilyen ártások leggyakrabban a szülő nő valamilyen tulajdonságára vagy képességére, készségére irányulnak.

Arra a kérdésre, hogy a válaszadó érezte-e úgy, hogy fizikai vagy lelki abúzus éri, több, mint 40% válaszolt igennel, 75 szülő nő. Ezek az abúzusok többnyire valamilyen visszaélésben, bántalmazásban öltenek testet. Lehetnek kisebbnek értékelhető, enyhébb ártások, vagy akár súlyos jogsértések. Ezen ártások alatt gondolhatunk a becsmérlésre, amit a szülő nő a szülés során szenved el valamilyen tulajdonságára, vágyára, képességére tekintettel, vagy lehetnek fizikai bántalmazások is, például az engedély nélküli leszíjazás, gyógyszererezés, vagy a gát engedély vagy bármilyen előzetes jelzés nélküli átvágása.

Ahogy jelen tanulmány már említette, a magyar berendezkedés nem egyedi a világban.^{[21],[22]} Számos ország szülészeti ellátása szenved attól, hogy a szülő nőket nem egyenrangú félnek tekintik a szülés során, a kórházban, hanem a *szülés levezetésének eszközeként*. Olyan

általános és világméretű problémaköréről van tehát szó, amiről a The Lancet orvosi szakfolyóirat is értekezik: egy 2018-ban publikált kutatás beszámol arról, hogy a szülés során alkalmazott *szülészeti erőszak* világszintű probléma.^[23]

Az engedély, valamint orvosi indikáció nélkül végzett, pusztán a szülészeti szokások által indokolt beavatkozások feltérképezése során jellemző jogsértés még a rutinszerű gátmetszés, vagy a szabad és igény szerinti mozgás tiltása a szülés során.

A 2020-ban készült felmérésemben ezekre az általánosan előforduló jogsértésekre is rákérdeztem.

A gátmetszés mint beavatkozás a megfelelő indikáció és egyénre szabott ellátás esetén egy hasznos és adott esetben szükséges beavatkozás. Megfelelően alkalmazva tehát az anya és a gyermeke érdekét elégíti ki. A probléma ott van, amikor a beavatkozást nem az egyén egészségügyi, testi igényei, szükségletei indokolják, és nem személyre szabott ellátásban részesül, ahogy abban törvény szerint is részesíteni kéne, hanem a rutin dönt arról, hogy mi fog történni az egyénnel.

A kérdésre, hogy a kitöltő szülése során kérték-e a beleegyezését a gátmetszés végzéséhez, 88 nő válaszolt nemmel. Ez azt jelenti, hogy a nők több, mint 79%-ától nem kérték a beleegyezésüket egy olyan beavatkozás végzéséhez, amit joguk lett volna visszautasítani, arról tájékoztatást kérni és kapni, és annak minden testi és lelki következményével ők élnek tovább.

A gátmetszéshez kapcsolódóan szerepelt még kérdés a gátvágás ellátására vonatkozóan. 39 szülő nő számolt be arról, hogy a gátvágás varrása, ellátása során nem kapott megfelelő fájdalomcsillapítást, nem vagy nem megfelelően érzéstelenítették a területet varrás előtt, vagy nem kaptak megfelelő figyelmet a seb ellátása során.

Szorosan kapcsolódik a rutinszerű gátmetszéshez a szabad és igény szerinti mozgás tiltása, ami a perinatális jogsértések vizsgálata során szintén az egyik legelterjedtebb és legjelentősebb problémát jelenti világszerte.

Az, hogy a szülő nő számára nem megfelelő, vagy akár fájdalmas a hátra fektetett testhelyzet, számos okból előfordulhat. A szabad mozgás iránti igényt indokolhatja akár valamilyen kényelmi, akár valamilyen egészségügyi ok is, akár a szükségtelen fájdalom elkerülése iránti igény, szükség. Az az igény és jog, hogy az ember mozgását ne korlátozzák jogszerűtlen módon, nem szorul különösebb magyarázatra, de mégis kutatni kell, hogy hiába

van joga és szüksége a szülő nőnek a szabad mozgásához, hogyan fordulhat elő, hogy ezt a jogát és igényét mégis számos esetben elveszik tőle.

A hétköznapi életben is létező jelenség, hogy az egyik testhelyzet fájdalmasabb, kényelmetlenebb a másiknál, ilyenkor az ember magától értetődően mozog, és megkeresi a számára legmegfelelőbb testhelyzetet, ami a legkisebb fájdalmat okozza, vagy azt megszünteti. A várandóست is érintik ezek a problémák, különösen kiemelt jelentősége van ennek a szülés során. Ebben az élethelyzetben ugyanis nem pusztán arról van szó, hogy az egyik testhelyzet kényelmesebb a másiknál, hanem már arról, hogy az egyik testhelyzet könnyíti a szülést, a másik pedig jelentősen megnehezíti, esetenként akadályozza. A szülő nő az, aki átéli a szülést, ő az, aki érzi, hogy milyen testhelyzet az ideális az ő és a gyermeke számára, ő tudja a mozgásával könnyíteni a gyermeke útját a megszületéséig.

A házirendek által leszabályozott szülések során az egyik legsarkalatosabb problémát az erőltetett fektetés jelenti. Bizonyos esetekben, kórházakban, bizonyos orvosok szokásrendje szerint ez odáig fajulhat, hogy a kitolás alatt kikényszerített háton fekvő pózban az anya lábát le is szíjazzák, és hiába az anya határozott kérése vagy tiltása, nem engedik mozogni vagy más testhelyzetet keresni, amivel a szülés menetét segíteni tudná.

Ezt az erőltetett és kikényszerített hátra fektetést annak ellenére hajtják végre rutinszerűen, a szülő nő igényeivel ellentétes módon a protokoll szabályainak engedelmeskedve, hogy a kikényszerített testhelyzet az egyik lehető legártalmasabb pozíció a szülés és a kitolás során.^[24]

A felmérésemben is ezen jogsértő szokás elterjedtségét és gyakoriságát támasztották alá válaszaikkal a kitöltők. A válaszadó nők több, mint 61 %-a, 104 nő tapasztalta azt, hogy korlátozták a szabad mozgását; többek közt nem mehetett ki mosdóra, nem állhatott vagy ülhetett fel, nem engedték felkelni a fektetett helyzetből.

Ennél a jogsértő szokásnál is fontos megjegyezni, hogy a problémát itt is az egyénre szabott ellátás megtagadása jelenti. Az ellátás során arra kell törekedni, hogy az egyén igényei és szükségletei határozzák meg az ellátása formáját és minőségét.

Az az anya, aki számára a legmegfelelőbb testhelyzet a fekvő, ugyanúgy részesülhessen a számára optimális ellátásban, mint az az anya, aki egyszer ülve, egyszer állva tudja legjobban segíteni a gyermekét a megszületésében.^[25]

A kérdéskört vizsgáló kutatások is arra szolgálnak bizonyítékkal, hogy az anya és a baba

számára a lehető legjobb ellátást az adja, ha az egészségügyi személyzet a szabad testhelyzetválasztásra és mozgásra bátorítja az anyát.^[26]

A szülés élettani folyamatába ilyen mértékben beavatkozó irányítás vizsgálata során felmerül a kérdés, hogy az azt irányító miért és miért ilyen mértékben avatkozik be.

Konkrét választ talán nem lehet meghatározni, de a válasz egyik elemeként mindenképp meg kell említeni a paternalizmust.^[27]

Nem pusztán a szülés körüli környezetben kell keresünk a paternalista szemléletet. Az egész egészségügyi ellátásban évtizedek óta kutatott terület a paternalizmus és az autonómia, a kérdéskör régóta foglalkoztatja a tudományágakat, a társadalmat és az ellátásban résztvevő személyeket. Az 1972-es régi egészségügyi törvényt átírtatta a paternalizmus, főleg a betegek kötelezettségeit tárgyalta, a jogaikról kevés szó esett. Egyáltalán nem utalt az ellátás során érvényesítendő alapvető emberi jogokra, például a beleegyezéshez való jogra, vagy az ellátás visszautasításához való jogra. Az ellátás során végrehajtott beavatkozásokat intézkedéseknek nevezte a jogszabály, az orvos számára pedig utasítási jogot adott.

Elgondolkodtató kérdés, hogy a mai szülészeti rendszer szokásai miben haladták meg ezt az elavult berendezkedést, ha például kötelezővé tesznek egyes beavatkozásokat a szülő nő számára, mert ezt írja elő a házirend, vagy mert ezt így szokás?

Megfigyelhető, hogy az orvos utasító magatartása és a páciens engedelmeskedő hozzáállása lassú átalakulást mutat, kezd kialakulni egy partneribb, egyenrangúbb viszony, de a kapcsolatuk természete és a már rögzült szokások miatt ez az átalakulás számos kihívással küzd.^[28]

Megjegyzendő, hogy az autonómia és a paternalizmus nem szükségképpen ellentétek, a szülő nő igényein alapuló ellátásban helye van az autonómiának és helye lehet a paternalizmusnak is, az egyénre szabott ellátás kritériumainak megfelelően.^[29] A gondot az jelenti, ha minden embert ugyanolyannak kezelnek, és minden emberre ugyanazt a papírforma szerinti ellátást erőltetik rá.

A tudomány folyamatos fejlődése az élet számos területén magában hordozza az adott terület fejlődését is. Nincs ez másként a szülészeti ellátás vagy az azt meghatározó jogi környezet esetében sem. A kérdés az, hogy az ellátórendszer és a jogi környezetet meghatározó szakma követi-e a tudományos fejlődést, beépíti-e a kutatási eredményeket a rendszerébe, vagy maradnak az elavult, szokásokon alapuló szülészeti gyakorlatok.

Jelenleg olyan erős a *protokoll primátusa*, hogy a szülészeti ellátásban egyes beavatkozásokat kötelezően végrehajtandóvá tesz.

A jogsértés ott bújik meg, amikor az egyéntől a személyre szabott és az ő számára legmegfelelőbb, optimális és a számára mint egyedi ember számára kialakított ellátást tőle megtagadják, elveszti emberi méltóságát és csak egy eszköz válik belőle a *szüléslevezetés szokásjogában*. Az emberi méltóság tiszteletben tartásával maradhat az ember alany, és így nem válik belőle eszköz vagy tárgy: az emberi identitás meghatározó szempontja az ember személyként kezelése, a tiszteletteljes, méltóságteljes szülészeti ellátás („RMC”) pedig alapvető emberi jog.^[30]

A bizonyítékokon alapuló orvoslás eredményeivel összhangban a fent vázolt rutinszerű, jogsértő gyakorlatok általánossá tételét sem orvosilag, sem jogilag, sem etikailag nem lehet védeni.

Az egyik legmeghatározóbb problémát a kórházanként, orvosonként eltérő ellátás jelenti: országosan egységes eljárásrend kialakítására van szükség, hogy minden szülészeti ellátást igénybe vevő ember számára adottak legyenek ugyanazon jogok és ellátás.

A meglévő és az ellátás minőségét meghatározó házirendek, protokollok és szokások ártó, elavult, nem megalapozott elemeit felül kell vizsgálni a bizonyítékokon alapuló orvoslás és a legújabb szakmai kutatási eredmények segítségével, a megszüntetett elemek helyére pedig a már létező és kipróbált rendszerek elemeit kell beépíteni.

Bibliográfia

Beauchamp, Tom L. – Childress, James F.: *A biomedikális etika alapelvei*, Oxford, Oxford University Press, 1979.

Begley, C (et al.) (2018). Respectful and disrespectful care in the Czech Republic: an online survey. *Reproductive health*, 15(1), 198. <https://doi.org/10.1186/s12978-018-0648-7>
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6280471/>

Belizán JM (et al.): Every woman in the world must have respectful care during childbirth: a reflection [published correction appears in *Reprod Health*. 2020 Jul 23;17(1):112]. *Reprod Health*. 2020;17(1):7. Published 2020 Jan 22. doi:10.1186/s12978-020-0855-x 2022.03.02.
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6975084/>

Berta M (et al.): Effect of maternal birth positions on duration of second stage of labor: systematic review and meta-analysis. BMC Pregnancy Childbirth. 2019. doi: 10.1186/s12884-019-2620-0. PMID: 31801479; PMCID: PMC6894325 <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31801479/>

Bohren MA (et al.): How women are treated during facility-based childbirth in four countries: a cross-sectional study with labour observations and community-based surveys. Lancet. 2019 Nov 9;394(10210):1750-1763. doi: 10.1016/S0140-6736(19)31992-0. Epub 2019 Oct 8. PMID: 31604660; PMCID: PMC6853169. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31604660/>

Bohren MA (et al.): Methodological development of tools to measure how women are treated during facility-based childbirth in four countries: labor observation and community survey. BMC Med Res Methodol. 2018. doi: 10.1186/s12874-018-0603-x. PMID: 30442102; PMCID: PMC6238369 <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30442102/>

Childress, James F.: Paternalism in Healthcare and Health Policy In: Public Bioethics DOI: 10.1093/med/9780199798483.003.0003 2020.

Danichevski K (et al.): Prescribing in maternity care in Russia: the legacy of Soviet medicine. Health Policy. 2008 Feb;85(2):242-51. doi: 10.1016/j.healthpol.2007.08.001. Epub 2007 Sep 12. PMID: 17854946.

Dósa Ágnes (et al.): *Kommentár az egészségügyi törvényhez*, Budapest, Wolters Kluwer, 2016.

Fernández-Ballesteros, R (et al.): Paternalism vs. Autonomy: Are They Alternative Types of Formal Care? 2019 Frontiers in Psychology 10:1460 DOI: 10.3389/fpsyg.2019.01460 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6611139/>

Gaizler Gyula – Nyéky Kálmán: *Bioetika*, Budapest, Gondolat Kör Kiadó, 2003.

Kovács József: *A modern orvosi etika alapjai. Bevezetés a bioetikába* (2. kiadás), Budapest, Medicina Kiadó, 1999.

Málovics Éva (et al.): Paternalizmus vagy közös döntés? Páciensek az orvos – beteg kommunikációról, in Hetesi E. (et al.) (szerk.): *A szolgáltatások világa*, Szeged, JATEPress, 2009

Ravaldi C (et al.): Abuse and disrespect in childbirth assistance in Italy: A community-based survey. *Eur J Obstet Gynecol Reprod Biol.* 2018. doi: 10.1016/j.ejogrb.2018.03.055. Epub 2018 Mar 28. PMID: 29655941 <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29655941/>

Royal College of Midwives (RCM): Midwifery care in labour guidance for women in all settings 2018.

Rubashkin N (et al.) Assessing quality of maternity care in Hungary: expert validation and testing of the mother-centered prenatal care (MCPC) survey instrument. *Reprod Health.* 2017 doi:10.1186/s12978-017-0413-3.

Sharma G (et al.): An investigation into mistreatment of women during labour and childbirth in maternity care facilities in Uttar Pradesh, India: a mixed methods study. *Reprod Health.* 2019. doi: 10.1186/s12978-019-0668-y. PMID: 30674323; PMCID: PMC6345007. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30674323/>

Sheferaw ED (et al.): Mistreatment of women in public health facilities of Ethiopia. *Reprod Health.* 2019. doi: 10.1186/s12978-019-0781-y. PMID: 31455400; PMCID: PMC6712647. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31455400/>

Sheferaw ED (et al.): Respectful maternity care in Ethiopian public health facilities. *Reprod Health.* 2017. doi: 10.1186/s12978-017-0323-4. PMID: 28511685; PMCID: PMC5434569. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28511685/>

The International MotherBaby Childbirth Organization (IMBCO) and the Federation of Gynecology and Obstetrics (FIGO): International Childbirth Initiative 2018.

Vedam, S (et al.) & GVtM-US Steering Council (2019). The Giving Voice to Mothers study: inequity and mistreatment during pregnancy and childbirth in the United States. *Reproductive health*, 16(1), 77. <https://doi.org/10.1186/s12978-019-0729-2>
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6558766/>

WHO recommendations: intrapartum care for a positive childbirth experience. Geneva: World Health Organization; 2018.

Hivatkozások

1. Danichevski K (et al.): Prescribing in maternity care in Russia: the legacy of Soviet medicine. Health Policy. 2008 Feb;85(2):242-51. doi: 10.1016/j.healthpol.2007.08.001. Epub 2007 Sep 12. PMID: 17854946. 2022.03.02. ↑
2. Sheferaw ED (et al.): Respectful maternity care in Ethiopian public health facilities. Reprod Health. 2017. doi: 10.1186/s12978-017-0323-4. PMID: 28511685; PMCID: PMC5434569. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28511685/> 2022.03.02. ↑
3. Sheferaw ED (et al.): Mistreatment of women in public health facilities of Ethiopia. Reprod Health. 2019. doi: 10.1186/s12978-019-0781-y. PMID: 31455400; PMCID: PMC6712647. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31455400/> 2022.03.02. ↑
4. Sharma G (et al.): An investigation into mistreatment of women during labour and childbirth in maternity care facilities in Uttar Pradesh, India: a mixed methods study. Reprod Health. 2019. doi: 10.1186/s12978-019-0668-y. PMID: 30674323; PMCID: PMC6345007. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30674323/> 2022.03.02. ↑
5. Bohren MA (et al.): Methodological development of tools to measure how women are treated during facility-based childbirth in four countries: labor observation and community survey. BMC Med Res Methodol. 2018. doi: 10.1186/s12874-018-0603-x. PMID: 30442102; PMCID: PMC6238369 <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30442102/> 2022.03.02. ↑
6. Ravaldi C (et al.): Abuse and disrespect in childbirth assistance in Italy: A community-based survey. Eur J Obstet Gynecol Reprod Biol. 2018. doi: 10.1016/j.ejogrb.2018.03.055. Epub 2018 Mar 28. PMID: 29655941 <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29655941/> 2022.03.02. ↑
7. Begley, C (et al.) (2018). Respectful and disrespectful care in the Czech Republic: an online survey. Reproductive health, 15(1), 198. <https://doi.org/10.1186/s12978-018-0648-7> <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6280471/> 2022.03.02. ↑
8. Vedam, S (et al.) & GVtM-US Steering Council (2019). The Giving Voice to Mothers study: inequity and mistreatment during pregnancy and childbirth in the United States. Reproductive health, 16(1), 77. <https://doi.org/10.1186/s12978-019-0729-2> <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6558766/> 2022.03.02. ↑
9. Rubashkin N (et al.) Assessing quality of maternity care in Hungary: expert validation and testing of the mother-centered prenatal care (MCPC) survey instrument. Reprod Health. 2017 doi:10.1186/s12978-017-0413-3. Az egyik legjelentősebb hazai helyzetet vizsgáló kutatás. ↑
10. A törvény értelmezéséhez lásd: Dósa Ágnes (et al.): *Kommentár az egészségügyi törvényhez*, Budapest, Wolters Kluwer, 2016. ↑
11. 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről 1. cím ↑
12. Az Európai Unió Alapjogi Chartája, amit 2000-ben fogadtak el Nizzában, kiemelkedő jelentőségű dokumentum. A Charta 2009-ben a Lisszaboni Szerződés részeként vált kötelező erejűvé a részes államok számára. Ezzel az emberi jogok védelme a közösségi jog részévé

vált. A Charta tartalmazza többek közt az informed consent követelményét. ↑

13. Kovács József: *A modern orvosi etika alapjai. Bevezetés a bioetikába* (2. kiadás), Budapest, Medicina Kiadó, 1999, 597. „The Pregnant Patient’s Bill of Rights” („A terhes anyák jogai”). A dokumentum célja a szülészeti osztályok káros gyakorlatainak javítása. ↑
14. BH2003. 453., BDT.2005.1261. ↑
15. A törvény megfogalmazza, hogy a beteg jogosult a számára egyéniesített formában megadott teljes körű tájékoztatásra. A törvény kiemeli, hogy az ellátást igénybe vevőnek joga van ahhoz, hogy számára érthető módon kapja meg a tájékoztatást, figyelemmel többek közt a lelkiállapotára és kívánságaira is. ↑
16. Beauchamp, Tom L. – Childress, James F.: *A biomedikális etika alapelvei*, Oxford, Oxford University Press, 1979. ↑
17. Az orvosi hivatás alapvető törvénye: „salus aegroti, suprema lex esto” („a beteg üdve a legfőbb törvény”). Gaizler Gyula – Nyéky Kálmán: *Bioetika*, Budapest, Gondolat Kör Kiadó, 2003, 20. ↑
18. Málovics Éva (et al.): Paternalizmus vagy közös döntés? Páciensek az orvos – beteg kommunikációról, in Hetesi E. (et al.) (szerk.): *A szolgáltatások világa*, Szeged, JATEPress, 2009, 250–264. ↑
19. Gaizler-Nyéky: *Bioetika*, 110. Az orvostársadalom felépítése ma is tekintélyelvű. ↑
20. Gaizler-Nyéky: *Bioetika* ↑
21. Belizán JM (et al.): Every woman in the world must have respectful care during childbirth: a reflection [published correction appears in Reprod Health. 2020 Jul 23;17(1):112]. Reprod Health. 2020;17(1):7. Published 2020 Jan 22. doi:10.1186/s12978-020-0855-x 2022.03.02. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6975084/> ↑
22. v.ö.: The International MotherBaby Childbirth Organization (IMBCO) and the Federation of Gynecology and Obstetrics (FIGO): International Childbirth Initiative 2018; Royal College of Midwives (RCM): Midwifery care in labour guidance for women in all settings 2018; Genfi deklaráció. ↑
23. Bohren MA (et al.): How women are treated during facility-based childbirth in four countries: a cross-sectional study with labour observations and community-based surveys. Lancet. 2019 Nov 9;394(10210):1750-1763. doi: 10.1016/S0140-6736(19)31992-0. Epub 2019 Oct 8. PMID: 31604660; PMCID: PMC6853169. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31604660/> 2022.03.02. ↑
24. Berta M (et al.): Effect of maternal birth positions on duration of second stage of labor: systematic review and meta-analysis. BMC Pregnancy Childbirth. 2019. doi: 10.1186/s12884-019-2620-0. PMID: 31801479; PMCID: PMC6894325 <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31801479/> 2022.03.02. ↑
25. Uo. ↑
26. WHO recommendations: intrapartum care for a positive childbirth experience. Geneva: World

Health Organization; 2018. ↑

27. Málovics: *Paternalizmus vagy közös döntés?* 250–264. ↑
28. Childress, James F.: Paternalism in Healthcare and Health Policy In: Public Bioethics DOI: 10.1093/med/9780199798483.003.0003 2020. 38–52. ↑
29. Fernández-Ballesteros, R (et al.): Paternalism vs. Autonomy: Are They Alternative Types of Formal Care? 2019 Frontiers in Psychology 10:1460 DOI: 10.3389/fpsyg.2019.01460 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6611139/> 2022.03.02. ↑
30. Downe S, Lawrie TA, Finlayson K, Oladapo OT. Effectiveness of respectful care policies for women using routine intrapartum services: a systematic review. Reprod Health. 2018. doi: 10.1186/s12978-018-0466-y. PMID: 29409519; PMCID: PMC5801845. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29409519/> 2022.03.02. ↑

Róbert Holló: American Indian Self-Determination: Brief History History and The Political Economy of a Policy that Works

A. Historic background

Introduction

Very little real information about Native Americans reaches Hungary, and it is also mainly taken from Hollywood films, which is far from reality. Knowledge of the history or legal history of The American Indians is important in two respects: one is how not to treat a minority, and the other is an example of how old sins can be corrected, or at least strive to do so at the state level.

The uniquely rich culture, history and special status of the Indians make them an inescapable factor both in the present and in the future. Throughout history, the white man has taken almost all of their land from them and extended his power to them, tried to assimilate them, and made thousands of decisions about them without asking them. However, they were not fully conquered, because the Indian peoples had political sovereignty in their original way, even before the advent of the United States, and they are still present as independent nations in American everyday life. The United States consists not only of 50 member states, but also of 567 federally recognized Indian tribal governments that have diversified indefinitely. They have their own language, religion, customs. They have a own territory, a government, and even a written constitution. They have legal bodies, they have jurisdiction, they have tribal police, a court, and, not incidentally, they maintain business ventures.

However, federal Indian politics has taken a 180-degree turn several times over the years, so that everything that was valid for a given day became invalid, and the next day the direction of the old one became diametrically opposed. The purpose of this writing is to briefly present these turns through the most important events.

Colonial period II – before 1776

The settlers who came to the colonies had only one goal: to conquer an area and survive. They met the natives there, they were regarded as absolute inferior peoples, savages, and treated as such. Fortunately, the area was so large that they did not often get into conflict with the Indians at first. The settlers in the 13 colonies clearly mistreated the Indians because

they did not care to settle or occupy land in such a way as to ask for the consent of the Indians who lived there. As the number of settlers increased, so did the conflicts, both in number of cases and in seriousness.

The first document dealing with the legal situation of the Indians is annex III. A proclamation by King George issued in 1773 after the British seized significant territory from the French during the seven-year Franco-Indian War. The proclamation thus drew an imaginary line on the ridge of the Appalachian Mountains and forbade whites to settle west of it, as he called it, native American territories. He also stated that no one could obtain land from the Indians without the approval of the British Crown. He set up a royal superintendent organization that centralized the acquisition and registration of Indian lands.

From the War of Independence to the Constitution (1776-1789)

When the colonies declared their independence in 1776, they included an article in the Confederate Articles, which gave Congress the exclusive right to regulate trade with Indians and all other matters. Nothing proves better that the authors of the Articles could not agree on how to treat the Indians, as they also describe in the same document that certain rights are also vested in the States over the Indians who are citizens of that state. It is mathematically and politically impossible for Congress to have 100% of the exclusive right to administer, but even member states should have rights that Congress does not have.

During the Revolutionary War, the Indians fought on the side of the British, which did not improve their relations with the now independent Americans. In the 1763 British-American Treaty of Paris, the British abandoned the Allied Indians, they were not covered by any article of the treaty, they were not asked for any rights or guarantees. The newly formed United States then treated them as unified conquered peoples, although most of them had never met. To maintain the appearance of legality, some treaties were made with tribes in the Ohio Valley, but most Native American tribes did not ask for it. The tribes were infuriated by the need to sign a deal with the federal government to surrender, so they banded together and expressed their distaste. Congress did not want war at the time, nor did it have the resources, so at the urging of George Washington and Henry Knox, the treaties were rewritten and from then on, as a „government-to-government“, it entered into a treaty with the Indians.

In 1787, Congress passed the *Northwest Ordinance*, which, similar to the 1773 proclamation, prohibited anyone from obtaining land from Indians in areas west of the Ohio Valley without congressional approval.

The Constitution clarified and eliminated the mathematically and legally impossible situation created by the Confederate Articles and deprived states of the right to regulate Indian affairs, delegated it to Congress by regulating trade with Indians in one of his articles. This rule had to be interpreted in an expansive way, since in addition to commercial cases, many other cases were also regulated.

1790-1834

The *Trade and Intercourse Act* of 1790 forbade non-Native American descent from entering Indian lands without federal permission and regulated trade in order to prevent Indians from being misled during the agreements and prohibited it. that non-Indians obtain from the Indians full ownership of the land (*fee simple*) without the approval of Congress.

The *Intercourse Act* did not have the desired effect because many states, most notably Georgia and New York, ignored this law and registered it. Property lawsuits are still pending for this reason.

During this early period, the U.S. Supreme Court ruled in several cases that determined the fate of the Indians for decades to come. There are three big decisions that are related to Chief Justice John Marshall's name, so they're also called the Marshall Trilogy.

1. Johnson v. M'Intosh (1823)^[1]

The plaintiff, Johnson, demanded land from the defendant, claiming that the land had been purchased directly from the Indians by his testator. In contrast, the defendant claimed that he had purchased the same land from the federal government. The decision establishes two doctrines. The first is the „*Doctrine of Discovery*“, which says that the United States, expanding westwards, has discovered unknown lands, and as a result of this discovery, it has the right to extend its ownership to land! The other is the doctrine that says that Indians living on land have an original right to reside on the land on the ground on the basis of their existence, and this is recognized by the federal government, but they have no right to dispose of the land without the approval of the United States! This is the *Indian title of occupancy*.

2. Cherokee Nation v. Georgia (1831)^[2]

This case was about whether the Member State had jurisdiction over Indian territories and tribe members. In this lawsuit, the legal status of the Indians, the „*domestic dependent*

nation", was defined. It is „*domestic*“ that they exist only within the body of the United States, so if someone attacks Cherokee territory, they also attack the United States at the same time. „*It's disappointing*“ in that if tribal laws violate federal law, then the federal will be the one to apply. And „*no*“ in that its members form a separate, independent nation within the body of the United States.

3. Worcester v. Georgia (1832)^[3]

The decision establishing tribal independence in the case of Samuel Worcester and co. defendants who were in Indian territory without the permission of the plaintiff, the state of Georgia. The decision states that „*the Cherokee Nation is a separate community that lives in its own precisely demarcated territory and over which the state of Georgia has no jurisdiction!*“

The main findings of the Marshall Trilogy can be summarised as follows:

- (a) Indian nations have original sovereignty and right to stay on their lands
- (b) The tribes independently govern and regulate the people living on their land and their living conditions, but they do not alienate land in a fee simple way without the approval of the United States.
- (c) Member states have no jurisdiction over Indian lands and tribesmen
- (d) The U.S. has jurisdiction over Indians at the federal level.

These items determined the official status of the Indian peoples. Indian people are considered ethnic minority instead of national minority. Looking out to the world we can see that other countries start to apply the „ethnic“ minority distinction even in those countries that totally opposed to the ethnic distinction. For example, „the new law in Hungary replaces the former terminology of „minority“ with „national minority“, due to previous resentment about the Roma community being referred to as an ethnic minority group, as opposed to national minorities with nations of their own. „National minority“ intends to signify that the group in question receives its privileges not only because it constitutes a numerically inferior group within society, but also because it is valuable to the nation“.^[4]

The Indian Wars and The Age of Forced Confinement to the Reservation (1835-1887)

The Marshall Trilogy also points to progressivity and tribal sovereignty from today's point of view, but there was a change in federal politics in the first third of the 19th century.

The debate over the removal and forced resettlement of Indians from their original lands began as early as the 1820s, but their organized forced settlement on reservations at the federal level is just one law, the *Indian Removal Act*. It has taken on a larger scale. It was nothing more than a state-enforced wave of migration to relocate Indians on the east coast of the country to the western side of the Mississippi, about 100 miles away. In what is now Oklahoma. Here we can talk about the almost fatal march for the Cherokee nation, known as the Trail of Tears, during which a quarter of the tribe died during a migration of almost 1,000 km. Along with the Cherokee tribe, four more tribes — the Choctaw, Muscogee (Creek), Chickasaw, Seminole — were forced to leave their ancestral lands. It is a historical irony that these five tribes were then called the „Fived Civilized Tribes“.

The expansion to the Nyugat and the confrontation with the Indian peoples brought about the many decades of the Indian wars. At least six Lakota (Sioux) wars, two Nez Perce wars, the uprising of the Night Paiute nation, the Chiricahua Apache War led by Geronimo (*Go-yat-'h-lay*), the rebellion and then exodus of the Northern Cheyennes can be mentioned as the main ones. events. The constant struggle with the settlers and the American cavalry brought the Indians all the way to the point where their initial estimated population of 3.5 million, by the end of the era, was about 100,000 people in what was then Boston. It's down to 200,000. The continuous warfare not only exhausted the Indians, but the United States had no interest, so instead of acquiring land by fighting, they began to prefer contracting and buying land. They signed a separate treaty with each tribe and nation, in which, in exchange for a piece of land, they promised that the rest of the land would remain undisturbed Indian land forever. This promise, however, always lasted only until one found gold on Indian land or strayed into a well-cultivated agricultural land. At the time, the government, on the one hand, did not want, and on the other hand could not, contain the influx of settlers and fortune hunters.

No matter how much the Indians fought against the settlement of the reservations, they were all forced there in the end. The reservation meant that the once free, migratory peoples were closed down and forbidden to leave the reserve. They promised housing, medical care and food for their land, but because of negligence, corruption, looting and racism, they didn't really reach them. Starvation, disease, and depression characterized the era, but even in such a state that a group broke out of the reserve and forced the American cavalry to pursue and fight for a long time.

On December 29, 1890, the Wounded Knee massacre, when the cavalry, chasing the

warriors, came across the Lakota camp and killed more than 300 old people, children, and women, marked the end of the armed Indian resistance and the deepest, darkest point in Indian history. By this time, there were about 40 whites for every Indian in the West, and this determined their future fate!

The Allotment Period (1887-1934)

Contracting, buying land, and even resettlement on reservations pointed in the direction that the federal government sometimes viewed Indians as partners and independent nations, but in the mid-1880s Indian politics turned again. From then on, the goal was to completely eliminate the tribal culture and abolish the Indian existence.

In 1891, the federal government passed the *Compulsory Attendance Law Act*, which took Indian children over the age of 5 from their parents and forced them into compulsory boarding schools, where the goal was to convert to Christianity and eliminate Indian culture and language. About the life and circumstances there, a journalist at the time cynically said, „It's bigger than a bullet!"

The final blow to tribal creation was the *Allotment Act*, also known as the *Dawes Act*, passed in 1887. According to this law, the Indians no longer exist as a unified, collective nation, but must be regarded as one, individuals, without belonging to the tribe or nation. Therefore, 160 hectares of farmland, or 320 hectares of pasture, and the rest of the tribal land were declared remnants, surpluses, and distributed to the whites. More than 90 million hectares of tribal land have been lost in this way!

In 1885, a special court for Indian cases, the *Courts of Indian Offenses*, was established to punish the ghost dance that was spreading at the time, the still very frequent use of language, and the Indian religious practice.

In 1883, Crow Dog, a Lakota Sioux chief, killed another Indian. Since the case took place in Indian territory, neither the state nor federal courts would have had the jurisdiction to rule on the perpetrator. The tribal court conducted the proceedings and determined the punishment, which consisted of a ceremony of judgment and reparation conducted by the community, followed by a ceremony of healing and forgiveness. This procedure and the sanction imposed outraged the surrounding white population because they considered it barbaric and uncivilized that the Indian judgment did not know the sanction for imprisonment or execution, so they took the case to the point where it was referred to the Supreme Court, which explained in the *ex parte Crow Dog's* decision that the tribal judgment was not

recognized. The court does not have the right to decide in criminal cases. Ez's decision provided the basis for the complete abolition of tribal jurisdiction in criminal cases by the *Major Crime Act* of 1885.

In 1888, in *United States v. Kagama*, the Supreme Court upheld the *ex parte Crow Dog's* decision, so there was no longer any question that instead of a tribal court, the federal court had jurisdiction for crimes where both the perpetrator and the victim were both Indian and the act took place on Indian territory.

In 1903, *Lone Wolf v. Hitchcock* sued the United States, claiming that the tribe had been deceived and that the later owners had illegally obtained Indian land. The Supreme Court's decision in this case is one of the most outrageous in Indian legal history. He says that the treaty with the Indians is not a private matter, but a political one. The United States has full power over the Indian peoples, the Indian peoples are not entitled to constitutional protection, that is, they are not entitled to any compensation if they take their land, and the treaties concluded by the Indians and whites have binding power only for the Indians, not for the white man!

The *Indian Citizenship Act* of 1924 granted U.S. citizenship to Indians, but with the restriction that although it stated that everyone born in the United States should be considered equal citizens, it does not apply to Indians. Therefore, for example, they were not allowed to vote in local elections until 1948.

The Indian Reorganization Period (1934-1943)

This era is marked by the *Indian Reorganization Act*, another backlash to federal Indian politics in previous decades. Instead of eliminating the Indian and tribal culture, the aim is now to revive tribal culture. This law is also known as the Indian New Deal.

They revived tribal self-government, supported the use of language, research of tribal culture, history, and the revitalization of traditions. They encouraged the tribes to adopt their own constitution but did not make it mandatory. Some tribes even had written constitutions, but the Navajos, for example, refused because they could not reconcile it with their traditions.

They allowed tribes to start doing business, legalized gambling in tribal areas, and granted them exclusivity in this area. This helped create casinos in Las Vegas.

They allowed tribal areas lost by the *Allotment Act* to be returned or eligible for compensation with certain restrictions.

The Reorganization Act became the law for which the Supreme Court was most often asked to examine the constitution. In practice, cases of this law are still brought before the courts today, typically in inheritance cases.

Indian terminology (1943-1961)

The era of reorganization did not last long, because after World War II, the United States began to loosen the relationship between the federal government and Indian municipalities. Just as in the case of past changes of direction, it is not known why this new turn in federal politics occurred.

The turnaround is illustrated by the *Tee-Hit-Ton Indians v. United States* case from 1955, where he applied for tribal compensation for tree felling on the territory of Alaskan Indians, citing the 5th Amendment to the Constitution. However, the Supreme Court dismissed the action because the tribe did not have federal recognition and therefore, according to the ruling, was not entitled to constitutional protection, meaning that the state could take away its property without compensation.

The era of self-determination (1961 to the present)

The term was not long either, and new change was brought about by the *Indian Civil Rights Act* in 1968. This law extended most of the provisions of the First 10 Amendments to the Constitution, the Bill of Rights, to include Indians.

The law regulates jurisdiction in criminal and civil law cases, the relationship between the tribal government and the federal government. It's about the rights of tribal government, the need for equality in terms of employment and access to housing. It provides for constitutional rights, hate crimes, legal representation. In fact, it is a framework law that must be supplemented by other specific laws.

The *Indian Self-Determination and Education Assistant Act*, passed in 1975, allows tribes to directly contract with various federal funds organizations in order to receive funding directly for the development of areas defined by law without the involvement of the federal government.

Since 1978, the *Indian Child Welfare Act* gives the tribal government full jurisdiction to place children in foster care if necessary.

The *Violence Against Woman Act (VAWA)*, passed in 2013, is a general law against domestic violence to protect women, so it is not written specifically for Indians, but in one provision it still gives the tribal court jurisdiction to act against a non-Native American person who abuses women in Indian territory. This is important because the criminal jurisdiction was taken away from the tribes in 1885, but now a small part of it has been returned.

As a conclusion regarding the ups-and-downs of the federal legislation, the federal government is determined to fill in the autonomy, and sovereignty of the Indian nations with content. The United States does not recognize national minorities unlike other countries in Europe but provide similar right and even more. In some countries in Europe e.g. „national minorities have the right to access and relay information in their own language, whether it be through traditional press or modern mass-communication and media services. The state is obligated to provide access for recurring national minority-language broadcasts in both radio and audiovisual format in a way that enables full access to such services in all relevant regions inhabited by the respective national minority“.^[5] There is no such thing in the USA, but maintaining a government-to-government relation with them.

B. Models of tribal self-government, self-determination

Introduction to the Indian Self-Determination and Education Assistance Act

ISDEAA largely focuses on strengthening tribal governments and tribal organizations of indigenous peoples living on Indian reservations by giving it to the management of the tribal administration and putting it under the control of Indian programs initiated and established by the federal government. At the various services. Besides this it encourages various activities and provides the necessary funds in whole or in part.

The law currently consists of five chapters:

- Title I. – Self-determination contract program provided by the Bureau of Indian Affairs (BIA) and the Indian Health Service (IHS);
- Title II – Education and aid programs;
- Title IV – Continuous municipal program within the framework of the Department of Interior (DOI), both for BIA and non-BIA programs;

- Title V. – permanent municipal program within the framework provided by the Department of Health and Human Services (DHHS);
- Title VI – a feasibility study examining the possibility of participating in local government projects within DHHS and within DHHS to involve organizations not operating within the framework of HIS.

Initial models

The earliest models of self-government and self-determination can be found in laws restoring the statuses of previously defunct tribes, as well as important efforts by the Kennedy, Johnson, and Nixon administrations, all of which provided a political backdrop for president Nixon's policy of self-determination. In a message to Congress, President Nixon explained that BIA has begun a policy of concluding service agreements with tribes to help run BIA programs. These efforts were treated with an aversion to bureaucracy, it was not clearly communicated that it had the necessary legal authority, so they quickly bled to death in the fight. For example, in 1970, the Miccosukee tribe in South Florida submitted a proposal to BIA to conclude a contract by BIA's Miccosukee Agency and to provide related activities. BIA's lawyers initially rejected the proposal for a contract based on the view that BIA had no legal authority to conclude a contract with the tribe. After lengthy, multi-round negotiations between the tribe, BIA's legal representation, and the House and Senate committees, it was established that the tribe could set up private companies that would give BIA the legal authority to conclude service contracts. onto. However, miccosukee has faced objections each time in its negotiations with BIA about the specific content of its contract proposal, saying that „existing laws are not designed to facilitate an Indian municipality to buy into a program that the Bureau (BIA) is already carrying out”.^[6]

In short, the experience of the Miccosukee tribe showed that BIA's efforts to advance the self-determination capacity of the Indian population were hindered by all kinds of legal methods by the existing authorities. Separate legislation was needed in order to develop the concept of Indian self-determination and then to implement it in different ways.

Despite President Nixon's „fish-for-the-Native American-people” rhetoric, the self-determination law was drafted primarily by federal bureaucrats with little Indian tribal contributions. Perhaps that's why the legislative proposal did not generate any noticeable support among the Reservation Indians, and it received a cold reception from Congress. Senate Bill 3157 began with the following statement: „If the legitimacy of all governments is obtained by the consent of the governed, maximum Indian participation in the governments of the Indian peoples must be a national goal.”^[7] Although this bill was flawed and ultimately

not passed, tribal self-government was based on declaring the basic democratic principle of „governing consent” to guide the following legislation. Five years after Nixon’s experiment, in 1975, Congress passed ISDEAA. The political declaration at the head of the Statute expresses a break with past politics, while acknowledging the need for self-determination in the federal government’s special and ongoing relationship with the Indian peoples, and expressed it in the following ways:

(a) Congress has recognized the obligation of the United States to take a positive approach to the realization of the self-determination and self-determination of the Native American peoples and to do so by ensuring maximum Indian participation of Native American communities in the educational and other services provided by federal programs, with a view to ensuring that they are better suit the needs and desires of these communities.

(b) Congress has declared its commitment to maintain continuous contact with the Indian peoples, has taken on the responsibility of maintaining this relationship, and has undertaken to create a feasible Indian self-determination policy with the involvement of individual Indian tribes and the Indian people as a whole, which can be filled with real legal and political content which allows for an orderly transition from the federal dominance of Indian programs and services to the effective and meaningful participation of the Indian people in planning and in the conduct and administration of these programs and services.

Congress sought to achieve these goals by giving Native American tribes and tribal organizations the right to negotiate with federal agencies that have the responsibility to finance and manage operational programs for the benefit of eligible Native Americans and Alaska Natives. In fact, the goal was for tribes- tribal governments – to replace the federal government by taking responsibility for running programs previously provided by federal agencies. After much congressional debate, the tribes finally got what they wanted: the right to run programs, provide services, and distribute funds to finance them through contracts.

Overview of self-determination contracts

The purpose of the contracts was to enable tribes to build organizations that could perform tasks better than federal non-Native American institutions, as well as improve programs by better responding to local tribal needs. For example, by giving the tribes that run a health clinic with a self-determination contract with a much more accurate local view within themselves, they have a better knowledge of needs and flexibility for tribe members, so they can better serve their health needs. Programs under local tribal administration are more effective than programs run by federal agencies many miles away, and at the same time

develop leadership skills and administrative capacity. Since the adoption of the Law in 1975, Title I has been amended as follows: Title 1 contracts provided one of the primary mechanisms for Native American tribes to exercise their right of self-determination by helping the tribes build their governmental organs in a way that best serves the local needs of tribal members. Title I is replaced by the following: However, it was very difficult to achieve the full implementation of the principles embodied in Title 1, because both federal bodies responsible for implementing the law – DHHS and DOI – were at best reluctant to cooperate with the tribes. Federal bureaucrats repeatedly used their discretion to prevent congressional intent from fully implementing it, leading to a series of amendments.

The first such amendment – Section 106(a) of Proposition 93-638 -, provided that the contracts with tribal organizations were in accordance with the federal laws and regulations governing the conclusion of contracts, but the Secretary could invalidate the provisions of those contracts if it is considered to be inappropriate. Thus, contracts that fulfill and provide the right to self-determination with content have essentially been reduced to public contracts managed by federal officials. The law has since been amended so that federal laws and regulations do not apply to self-determination contracts, unless these laws explicitly state that they also apply to Native American tribes.

Section 103 (c) of Bill 93-638 authorized the minister to require the tribe requesting the contract to provide adequate financial security to the federal government to ensure the fulfilment of his contractual obligation. The Congress then forced tribal businesses and contractors to take out compulsory insurance under the Federal Tort Claims Act; FTCA), however, it did not extend it to non-Native American businesses and entrepreneurs contracting with federal agencies. As tribal contractors replaced federal agencies, Congress argued that it would not be fair to tribes or others to allow agencies to use the self-determination process as a tool to get rid of potential liability.

Title I. grants all federally recognized Native American tribes and tribal organizations the right to contract programs, functions, services, and activities provided by the DOI or DHHS to Indians and Alaska Natives, together with the associated funds and responsibilities. Title I. contracts are special government-to-government contracts and are not similar to those concluded by the federal government with other organizations, because here the party to the contract with the federal state is not an organization, but an independent Indian nation.

After submitting the contract proposal, the law provides for a strict procedure and timetable for examining the offer. The Law I. The federal agencies and ministries are required to conclude contracts unless one of five narrowly defined legal exceptions exists. This section

also specifies the appeal rights of the participating tribes. If an agency or minister rejects a tribe's contract proposal, the federal organization should help the tribes overcome the obstacles that cause rejection and give the tribe the right to redress. The law also authorizes each federal organization to award grants to itself, independently, or to assist participating tribes in developing programs that they can eventually contract under Title I chapters of az. Once a proposal has been approved, it is mandatory for institutions and agencies to sit down with the team wishing to conclude the contract within a reasonable period of time, to work out the details and to conclude an agreement on a term of at least one year on services and financing.

A certain section of the law also gives the parties a model agreement, with provisions that must be included in all contracts. The legislature, Congress, imposed these mandatory provisions to strike a balance between promoting tribal self-determination and maintaining federal oversight of tribal contracts. In addition to the mandatory provisions, according to the classical contract rules, the contract may contain all other provisions adopted by both parties. The mandatory provisions of the model treaty laid down in the act ensure that the special relationship between the tribes and the United States is maintained: to ensure that tribal sovereignty and immunity do not prevail over the obligation of the federal state to conclude a contract, that federal resources cannot be diverted, and that, that the responsibility of the United States towards the tribes cannot be eliminated, that is, the federal state cannot withdraw from its historical responsibility.

How do you do that? E.g. the contracts of Title I. shall contain a provision requiring that tribes responsible for the resources of each Indian nation must provide the same level of service as the United States would provide if that resource were to fall under its jurisdiction. On the other hand, with the DOI and DHHS having general oversight of how tribes perform their duties under Title I contracts, the law limits the discretion of federal agencies. For example, the only reporting requirement that participating tribes are required to provide agencies with is the annual financial report. In limited circumstances, the DOI and DHHS have the right to take unilateral steps to ensure that the Contracting Parties perform coordinated tasks. For example, agencies have the right to withdraw any contractual service from the tribe if there is a violation or threat to the health, safety or well-being of any person, or if the contact person performs his duties as a trustee on the assets or land entrusted to him. Agencies have the right to delay, suspend or withhold contract payments for a period of 30 days if it is established that the tribal service provider has not fulfilled the contract and has no good reason for non-performance. Following unilateral actions by federal organizations, tribes always have remedies available. Contracting tribes also have the right to propose a redesign

of the contracted programmes after the conclusion of the contract, so that, after awarding them, they are better suited to local needs not known before the conclusion of the contract.

The law requires agencies to evaluate redesign proposals based on criteria identical to new contract proposals. The tribes also have the right to transfer the funds awarded, provided that the redistribution does not have a detrimental effect on the performance of the contract.

Tribes are treated as federal agencies when they are federal agencies in order to achieve certain goals, when they are classified in Title I. They shall carry out contractual tasks under Title I. In such cases, for example, the right to use the surplus generated during the service, or the right to access specific federal resources (databases), the right to access federal reserves. These provisions all reflect the fact that Native American tribes and tribal organizations replace the federal government when they undertake program tasks under ISDEAA.

On the other hand, there are provisions for Title I. The difference between Indian tribes and the United States. For example, participating tribes have the right to set rules for tribal employment preference when selecting their coworkers. Tribal contractors are also exempt from the Davis-Bacon Act, which requires most federal contractors to pay the locally dominant wage level set by the Labor Department.

The Supreme Court has acknowledged that Title I contracts are as legally binding as any other contract – „Congress, in terms of the binding nature of the promise, treats equally the promises made in the [ISDEAA] Act and ordinary contractual promises (such as those made in public contracts)”.^[8]

This does not mean, of course, that ISDEAA contracts are ordinary public contracts. Title I is replaced by the following: The contracts referred to in Title I. of this Regulation shall be the specific inter-governmental agreements. Title I is replaced by the following: The treaty provisions of Title I. therefore reflect a delicate balance between competing interest groups: it serves the interests of the tribes to fill their self-determination objectives with real content , while ensuring that the responsibility of the United States to them remains intact, and that while the It is in the interest of the United States to pursue a policy that promotes tribal self-determination, yet to retain some control and supervision over the contracting tribal contractors.

The process of fully drafting the law and creating rules for its implementation was a confusing and complex undertaking. As passed in 1975, the law granted only a minimum legal authority to the responsible ministry to draw up the rules. Title I is replaced by the following: The first group of implementing regulations for Title I. of this Regulation was deemed unacceptable by the tribes because BIA and IHS would have been given too broad control over the provision of tribal contracts and services. Ironically, an early report by the Government Accountability Office (GAO) found the opposite, namely that the United States had not fully complied with the control of the use of contracts and grants awarded under the law. These needs and events illustrate the difficulties and delicateness of maintaining the balance intended to be established by law. In response to previous objections from the participating tribes, the amendments of 1994 made a number of important changes to Title I. e.g. based on tribal and congressional reactions to proposals published in 1994, according to one of the amendments, a section of the az requires that the legislative process follows a so-called legislative process that applies only to this law. Negotiated Rulemaking Act. (Act establishing agreed implementing rules) This Act requires tribal representations to be involved in the drafting of the rules.

After extensive negotiations, tribal and federal negotiators reached a consensus on the vast majority of the regulations, their language, and az I. The final implementing regulation for the contracts referred to in Title I. of 1996 entered into force on 23 August 1996 by agreement of the parties.

C. Conclusion

Looking back 300 years, the history of the Indians is rather sad, filled with so much suffering and injustice. However, if we look at the events of the last 50 years, and especially the 21st century, we can say that modern Indian history can be a success story.

Of course, the community is currently struggling with a lot of problems. Fragmentation, lack of uniform action and legal protection remain a problem. Az Indian communities have high unemployment, alcoholism and still a problem of identity search. However, it seems that in overcoming these problems, the federal government has now found an honest partner.

We hope that there will be no more turnaround and that indigenous peoples will find their place and peace.

In the second part of the paper the emphasis in the legislation was on the federally

recognized tribes' inherited right to self-government, in order to promote and control Native American participation in federal programs according to their own priorities. The Act, along with a number of agreements and treaties over the years, facilitated a move towards tribal autonomy and away from pervasive federal control. However, the acts of the federal legislature are only one aspect of a broader push towards tribal self-determination, even in an economic and political context. Undoubtedly, federal policy, which first allowed and then generally facilitated self-determination, has played a significant role in empowering tribal governments and communities in recent decades. The contracting and compacting of federal programs bring jobs to tribal communities and increases tribal administrative capacity, but tribes also exercise self-determination through economic development, cultural activity, linguistic revitalization, and other aspects of nation-building. As tribes experience increasing success in exercising their sovereignty in a wide variety of contexts, this greater movement is expected to spur changes in the 2000s in the areas of amendments and the study of future self-governance. The political context within tribal self-governance itself is largely outside the control of indigenous peoples. At present, traditional bipartisan support for Native American self-determination in the federal legislature is largely intact, but some observers see that bipartisanship as melting away as conservative party distance themselves from the liberal principles expressed in President Nixon's 1970 speech. If tribal self-governance is treated as a liberal issue that is merely tied to one party (the Democratic Party), achieving the legislative reforms and progress discussed above becomes much more difficult. One thing is certain: whatever legislative and administrative form and means tribal self-government takes in the future, it is and will remain a fundamental right under U.S. law. If tribal self-governance becomes identified merely as a liberal cause, the legislative reforms and advances discussed above will become much more difficult to achieve. One thing is certain: whatever particular legislative and administrative forms and vehicles tribal self-governance takes in the future, it is, and will remain, a fundamental right under United States' law.

Literature used

Brown, Dee: *Bury My Heart at Wounded Knee: An Indian History of the American West*

New York, NY, Holt Publisher Inc. – 2001

Cservak, Csaba – Farkas, György Tamas: *Development of the Nationality Law in Hungary, Journal on European History of Law*, Vol. 4 / 2013 No. 2

Spitzer, Elianna: *Cherokee Nation v. Georgia: The Case and Its Impact*, ThoughtCo., 2020

Suagee, Dean B.: The Consent of of the Governed – The New Concept in Indian Affairs, *North Dakota Law Review*, Vol. 48, No. 4, 1972.

Treueur, David: *The Heartbeat of Wounded Knee: Native America from 1890 to the Present*, New York, NY, Penguin Random House, 2019.

Blackhawk, Ned: *Violence over the Land: Indians and Empires in the Early American West*, Boston – Cambridge, MA, Harvard University Press, 2008.

References

1. Description of the case:
<https://www.lexisnexis.com/community/casebrief/p/casebrief-johnson-v-m-intosh> ↑
2. Elianna Spitzer: Cherokee Nation v. Georgia: The Case and Its Impact, ThoughtCo., 2020,
<https://www.thoughtco.com/cherokee-nation-v-georgia-4174060> ↑
3. Description of the case: <https://www.oyez.org/cases/1789-1850/31us515> ↑
4. Csaba Cservak – György Tamas Farkas: Development of the Nationality Law in Hungary,
Journal on European History of Law, Vol. 4 / 2013 No. 2 ↑
5. Cservák–Farkas: *Development of the Nationality Law in Hungary*. ↑
6. Dean B. Suagee: The Consent of of the Governed – The New Concept in Indian Affairs, *North Dakota Law Review*, Vol. 48, No. 4, 1972. ↑
7. S. 3157, 92d Cong. § 1(a)(1). ↑
8. Cherokee Nation v. Leavitt, 543 U.S. 631, 639 (2005) ↑

Lajos Edina: Az emberi jogok védelmezése vagy a közigazgatás visszásságainak orvoslása?

Honnan ered ez a sajátos, címben szereplő tisztség? Hogyan került be a magyar közjogi rendszerbe? A szakirodalom részben a parlamenti ellenőrzés szervei közé sorolja.^[1] Az intézmény gyökerei az 1700-as évek elejének Svédországaig vezetnek bennünket.^[2] Az ombudsman fogalmi körébe tartozó tisztségviselőket nemzetközi összevetésben sokféle névvel illetik. Magyarország mellett Lengyelországban állampolgári jogok biztosának, Ukrajnában országgyűlési biztosnak nevezik. Oroszországban, Azerbajdzsánban emberi jogok biztosának. Horvátországban és Albániában nép szószólójának titulálják. Szlovákiában, Csehországban és Spanyolországban népi jogvédőnek hívják. Belgiumban, Luxemburgban és Franciaországban mediátornak. Portugáliában pedig jogvédőnek. Macedóniában népi ügyésznek.^[3] A név természetesen segít a jogösszehasonlításban^[4]; utal a tisztség fő funkcióira. Figyelemre méltó, hogy az ombudsman klasszikusan a közigazgatás visszaéléseinek, méltánytalanságainak ellensúlyozására hivatott tisztségviselő volt.^[5] Emellett nemzetközi szinten mára elterjedt jelentése szerint az emberi jogok védelmezője.^[6]

Mennyire lehet a konszenzust teremteni a két tézis között? Álláspontunk szerint e két megközelítés között nemhogy nem áll fenn ellentmondás, de a fogalmak kölcsönösen előfeltételezik is egymást. Az alapjogokat megsértő közigazgatás ugyanis biztos, hogy méltánytalan. A jogszerűtlen végrehajtás pedig eleve eredményezi az alapjogok csorbítását.^[7]

Az ombudsmanok eszköze az ajánlás, tehát „*soft law*”-t alkalmaznak, ami nem kikényszeríthető. Ez a „*gyengéjük*”, mozgásterük alapja viszont a szakmai tekintély. Ide tartozik, hogy az ombudsman a sztrikt, betű szerinti tételes jogból áttévedhet a „*de lege ferenda*”, az ideális jog világába.^[8]

Az alapvető jogok biztosa (és a helyettesek) a hatályos jogunkban

A rendszerváltozást követően megszilárdult kormányzati rendszerben^[9] hazánkban az állampolgári jogok országgyűlési biztosa töltötte be az általános ombudsmani funkciót. Két egyenrangú, szintén miniszteri besorolású különbiztos működött: a kisebbségi biztos és az adatvédelmi biztos.^[10] Az új rendszer egyfejjé tette a struktúrát. Az alapvető jogok biztosa az általános ombudsman, akinek két helyettese van. Az egyik a jövő nemzedékek jogaiért, a másik a nemzetiségek jogaiért felel.

Az alapvető jogok biztosa tevékenysége során – különösen hivatalból indított eljárások lefolytatásával – megkülönböztetett figyelmet fordít^[11]

1. a gyermekek jogainak,
2. az Alaptörvény P) cikkében^[12] meghatározott értékeknek (a továbbiakban: a jövő nemzedékek érdekei),
3. az Alaptörvény XXIX. cikkében^[13] meghatározott jogoknak (a továbbiakban: a Magyarországon élő nemzetiségek jogai), valamint
4. a leginkább veszélyeztetett társadalmi csoportok jogainak

a védelmére.

Az alapvető jogok biztosa tevékenysége során – különösen hivatalból indított eljárások lefolytatásával – megkülönböztetett figyelmet fordít a 2007. évi XCII. törvénnyel kihirdetett, a *fogyatékosággal* élő személyek jogairól szóló egyezmény végrehajtásának segítésére, védelmére és ellenőrzésére. Az ombudsman áttekinti és elemzi az *alapvető jogok magyarországi helyzetét*, és az alapvető jogokkal összefüggő, Magyarországon történt jogsértésekről statisztikai kimutatást készít. Az *egyenlő bánásmód* követelményének érvényesülését ellenőrző közigazgatási szerv, a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság, az oktatási jogok biztosa, valamint a pénzügyi jogok biztosa az alapvető jogok biztosának megkeresése alapján a statisztikai kimutatáshoz személyes adatokat nem tartalmazó összesített adatokat szolgáltat.

Az alapvető jogok biztosa az új törvény alapján kiemelt feladatot kap; a *popularis actio* megszűnése után különösen fontos, hogy a jogszabályok Alaptörvénnyel való összhangjának felülvizsgálatát kérheti az Alkotmánybíróságnál. Az ombudsman közreműködik a feladat- és hatáskörét érintő *nemzetközi szerződések alapján készülő nemzeti jelentések* előkészítésében, figyelemmel kíséri és értékeli e szerződések magyar joghatóság alá tartozó érvényesülését.

Az alapvető jogok biztosa tevékenysége során együttműködik azon szervezetekkel, amelyek célja az alapvető jogok védelmének előmozdítása.

Az alapvető jogok biztosának a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó helyettese figyelemmel kíséri a jövő nemzedékek érdekeinek érvényesülését, és

1. rendszeresen tájékoztatja az alapvető jogok biztosát a jövő nemzedékek érdekeinek érvényesülésével kapcsolatos tapasztalatairól,

2. felhívja az alapvető jogok biztosának figyelmét a természetes személyek nagyobb csoportját érintő jogsértés veszélyére,
3. az alapvető jogok biztosának hivatalbóli eljárás megindítását javasolhatja,
4. közreműködik az alapvető jogok biztosának vizsgálatában,
5. javasolhatja, hogy az alapvető jogok biztosa az Alkotmánybírósághoz forduljon.

Az alapvető jogok biztosának a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó helyettese figyelemmel kíséri a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak érvényesülését, és

1. rendszeresen tájékoztatja az alapvető jogok biztosát a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak érvényesülésével kapcsolatos tapasztalatairól,
2. felhívja az alapvető jogok biztosának figyelmét a természetes személyek nagyobb csoportját érintő jogsértés veszélyére,
3. az alapvető jogok biztosának hivatalból történő eljárás megindítását javasolhatja,
4. közreműködik az alapvető jogok biztosának vizsgálatában,
5. javasolhatja, hogy az alapvető jogok biztosa az Alkotmánybírósághoz forduljon.

Ha az alapvető jogok biztosának a helyettese saját speciális feladatkörében, tehát jövő nemzedékeket érintő vagy nemzetiségi ügyben meghatározott feladatkörében tesz javaslatot arra, hogy az alapvető jogok biztosa hivatalból járjon el vagy forduljon az Alkotmánybírósághoz, az alapvető jogok biztosa köteles ennek megfelelően eljárni, vagy az elutasítás indokairól éves beszámolójában az Országgyűlést tájékoztatni.

Az Országgyűlés az alapvető jogok biztosának a javaslatára választja meg az alapvető jogok biztosának a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó helyettesét, valamint az alapvető jogok biztosának a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó helyettesét. Az alapvető jogok biztosának helyettese felett – a megbíztatás létrejöttének és megszüntetésének kivételével – a munkáltatói jogokat az alapvető jogok biztosa gyakorolja.

A parlament az alapvető jogok biztosát azok közül a kiemelkedő tudású elméleti vagy legalább tízévi szakmai gyakorlattal^[14] rendelkező jogászok közül választja meg az összes képviselő legalább kétharmadának voksával, akik harmincötödik életévüket betöltötték, és az alapvető jogokat érintő eljárások lefolytatásában, felügyeletében vagy tudományos elméletében jelentős tapasztalatokkal rendelkeznek. Hangsúlyozzuk, hogy a jelölés joga az államfőé; legfőbb szokásjogi norma, hogy egyeztetnie kell a jogvédő szervezetekkel és (hatékonyasági szempontból) a frakciók vezetőivel.

Tegyük hozzá, hogy a magyar szabályozás feltételei nemzetközi összevetésben is igen szigorúak, de ez dicséretes.^[15]

A helyettesekre hasonló szabály vonatkozik. A parlament az alapvető jogok biztosának a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó helyettesét azok közül a harmincötödik életévüket betöltött jogászok közül választja meg, akik kiemelkedő elméleti tudással vagy legalább tízéves szakmai gyakorlattal rendelkeznek, és a jövő nemzedékek érdekeit érintő eljárások lefolytatásában, felügyeletében vagy tudományos elméletében jelentős tapasztalatokkal bírnak. Az Országgyűlés az alapvető jogok biztosának a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó helyettesét azok közül a harmincötödik életévüket betöltött jogászok közül választja meg, akik kiemelkedő elméleti tudással vagy legalább tízéves szakmai gyakorlattal rendelkeznek, és a Magyarországon élő nemzetiségek jogait érintő eljárások lefolytatásában, felügyeletében vagy tudományos elméletében jelentős tapasztalatokkal rendelkeznek.

Az Ajbtv. igen szigorú kvázi visszamenőleges összeférhetetlenségi szabályokat is alkalmaz.^[16] Nem lehet az alapvető jogok biztosa vagy helyettese az, aki a választásra irányuló javaslat megtételének időpontját megelőző négy évben országgyűlési képviselő, európai parlamenti képviselő, köztársasági elnök, a Kormány tagja, államtitkár, önkormányzati képviselő, polgármester, alpolgármester, nemzetiségi önkormányzat tagja, jegyző, a Magyar Honvédség hivatásos állományú tagja, a rendvédelmi szervek és rendvédelmi feladatot ellátó szervek hivatásos állományú tagja, párt tisztségviselője vagy alkalmazottja volt. A parlamenti képviselőség visszamenőleges összeférhetetlenné nyilvánítása ezen összefüggésben (mivel az ombudsman az Országgyűlést nem felügyeli) érdekesnek tűnhet, de a parlamentarizmus logikájából, vagyis a kormányzat parlamenti felelősségéből egyenesen következik a tilalom.

A köztársasági elnök az alapvető jogok biztosának a személyére az alapvető jogok biztosa megbízási idejének a lejártát megelőző kilencven napon belül, de legkésőbb a megbízási idő lejártát megelőző negyvenötödik napon tesz javaslatot.

Ha az alapvető jogok biztosának a megbízatása az Ajbtv. 16. § (1) bekezdés *b)*–*g)* pontjában meghatározott okból szűnt meg, a köztársasági elnök a megbízatás megszűnésétől számított harminc napon belül tesz javaslatot az alapvető jogok biztosának a személyére.^[17]

Amennyiben a javasolt személyt az Országgyűlés nem választja meg, az államfő legkésőbb harminc napon belül új javaslatot tesz. Az alapvető jogok biztosának javasolt személyt az parlament – az ombudsman feladatkörét érintően – hatáskörrel rendelkező bizottsága meghallgatja. A biztos egy alkalommal újraválasztható.

Az alapvető jogok biztosa a helyettesének a személyére a helyettes megbízási idejének a lejártát megelőző kilencven napon belül, de legkésőbb a megbízási idő lejártát megelőző negyvenötödik napon tesz javaslatot.

Ha az alapvető jogok biztosa helyettesének a megbízatása az Ajbtv. 17. § (1) bekezdés *b)-g)* pontjában^[18] meghatározott okból szűnt meg, az alapvető jogok biztosa a megbízatás megszűnésétől számított harminc napon belül tesz javaslatot az alapvető jogok biztosa helyettesének a személyére.

Ha az alapvető jogok biztosa helyettesének javasolt személyt az Országgyűlés nem választja meg, az alapvető jogok biztosa legkésőbb harminc napon belül új javaslatot tesz. Az alapvető jogok biztosa a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó helyettesének személyére vonatkozó javaslatának megtétele előtt köteles kikérni az országos nemzetiségi önkormányzatok véleményét.

Az alapvető jogok biztosa helyettesének javasolt személyt az Országgyűlésnek a helyettes feladatkörét érintően hatáskörrel rendelkező bizottsága meghallgatja. Az alapvető jogok biztosának helyettese egyszer újraválasztható.

Eljárási szabályok

Az ombudsmanhoz bárki fordulhat, ha megítélése szerint

1. közigazgatási szerv,
2. helyi önkormányzat,
3. nemzetiségi önkormányzat,
4. kötelező tagság alapján működő köztestület,
5. a Magyar Honvédség,
6. rendvédelmi szerv,
7. közigazgatási jogkörben eljáró egyéb szerv e jogkörében,
8. nyomozó hatóság vagy az ügyészség nyomozást végző szerve,
9. közjegyző,
10. törvényszéki végrehajtó,
11. önálló bírósági végrehajtó vagy
12. közszolgáltatást végző szerv

(leegyszerűsítve: hatóság) tevékenysége vagy mulasztása a beadványt tevő személy

alapvető jogát sérti vagy annak közvetlen veszélyével jár (összefoglaló elnevezéssel: visszásság), feltéve, hogy a rendelkezésre álló közigazgatási jogorvoslati lehetőségeket – ide nem értve a közigazgatási határozat bírósági felülvizsgálatát – már *kimerítette, vagy jogorvoslati lehetőség nincs számára biztosítva. Az új. Ajbvtv. a korábbival szemben a fentiek szerint – ha igen lakonikusan is – de legalább definiálja a jogirodalomban és a tételes jogban korábban nem elterjedt visszásság fogalmát, az előző vonatkozó jogszabályban még ez sem szerepelt.*

Korábban csupán – normatív támpont hiányában – maga az ombudsmani gyakorlat volt kénytelen értelmezni a fogalmat^[19]. Nyelvtani értelemben a visszásságon helytelen, rendellenes, kellemetlen helyzetet érthetünk^[20]. A *terminus technicus* kifejezi azt, hogy a biztos nem pusztán a szűk értelemben vett jogsértések esetén járhat el, hanem kimutathat olyan jogi hibákat is, amelyeket a jogalkalmazó szervek az írott jog aspektusából nem tartanak törvényellenesnek, *ad absurdum* még az Alkotmánybíróság sem ítélné alaptörvény-ellenesnek, de az érintett szerveknek célszerű lehet a vonatkozó normát átgondolniuk, vagy esetleg gyakorlatukon változtatniuk.^[21]

Közszolgáltatást végző szerv – függetlenül attól, hogy milyen szervezeti formában működik –

1. az állami vagy önkormányzati feladatot ellátó, illetve e feladat ellátásában közreműködő szerv,
2. a közüzemi szolgáltató,
3. az egyetemes szolgáltató,
4. az állami vagy európai uniós támogatás nyújtásában vagy közvetítésében közreműködő szervezet,
5. a jogszabályban közszolgáltatásként megjelölt tevékenységet végző szervezet, valamint
6. a jogszabályban előírt, kötelezően igénybeveendő szolgáltatást nyújtó szervezet.

A közszolgáltatást végző szerv kizárólag e tevékenységével összefüggésben vizsgálható.

Nemzetközi összevetésben egyre inkább jellemzővé válik, hogy az ombudsmanok nem csupán a szó legszűkebb értelmében vett közigazgatást vizsgálhatják. A biztos vizsgálata sok helyen kiterjeszthető nem csak közigazgatási funkciót, hanem „közfeladatot” ellátó, „közzolgáltatást végző” magánszervezetekre is^[22].

Az alapvető jogok biztosa nem vizsgálhatja

1. az Országgyűlés,

2. a köztársasági elnök,
3. az Alkotmánybíróság,
4. az Állami Számvevőszék,
5. a bíróság, valamint
6. az ügyészség nyomozást végző szerve kivételével az ügyészség

tevékenységét.

A hatalommegosztás eszméjéből és az igazságszolgáltatás függetlenségének elvéből fakadóan az ombudsmanok az igazságszolgáltatásnak maximum az adminisztratív tevékenységét vizsgálhatják^[23]. Az igazságszolgáltatás függetlenségének elvével még összhangban van a cseh ombudsman és az osztrák ombudsmani testület vonatkozó mozgásterét: ők a bíróságok adminisztratív tevékenységét vizsgálhatják^[24].

Az ombudsman intézkedései

Ha az alapvető jogok biztosa a lefolytatott vizsgálat alapján arra a megállapításra jut, hogy az alapvető jogokkal kapcsolatos visszasság fennáll, annak orvoslására (a vizsgált hatóság egyidejű tájékoztatása mellett) ajánlást tehet a vizsgált hatóság felügyeleti szervénél^[25]. Ez a lehetőség mintegy az ombudsman fogalmi ismérve.^[26] Nemzetközi összevetésben a kikényszeríthető határozathozatali hatáskörrel szemben kifejezetten az ajánlás tekinthető az intézmény általános eszközének. A felügyeleti szerv az ajánlás tekintetében kialakított érdemi állásfoglalásáról, illetve a megtett intézkedésről az ajánlás kézhezvételétől számított harminc napon belül értesíti az alapvető jogok biztosát.

Ha a felügyeleti szerv az ajánlásban foglaltakkal nem értett egyet, az erre vonatkozó közlés kézhezvételétől számított tizenöt napon belül az alapvető jogok biztosa tájékoztatja a felügyeleti szervet az ajánlás fenntartásáról, módosításáról vagy visszavonásáról. Amennyiben az alapvető jogok biztosa az ajánlást módosítja, azt a megteendő intézkedések szempontjából új ajánlásnak kell tekinteni. Amennyiben a vizsgált hatóságnak nincs felügyeleti szerve, az alapvető jogok biztosa a vizsgált hatóság számára tesz ajánlást.^[27]

Ha a rendelkezésre álló adatok szerint az alapvető jogokkal kapcsolatos visszasságot a vizsgált hatóság saját hatáskörben meg tudja szüntetni, az alapvető jogok biztosa kezdeményezheti a vizsgált hatóság vezetőjénél a visszasság orvoslását. Az ilyen kezdeményezés rövid úton – távbeszélőn, szóban vagy elektronikus levélben – is történhet, ez esetben a kezdeményezés időpontját, módját és lényegét az ügyiraton kell rögzíteni. A

vizsgált hatóság a kezdeményezés tekintetében kialakított érdemi állásfoglalásáról, illetve a megtett intézkedésről a kezdeményezés kézhezvételétől számított harminc napon belül, környezetet károsító tevékenység esetén haladéktalanul tájékoztatja az alapvető jogok biztosát.

Amennyiben a vizsgált hatóság a kezdeményezéssel nem ért egyet, – az Ajbtv. 31. § (4) bekezdésében^[28] meghatározott hatóság kivételével – a kezdeményezés kézhezvételétől számított harminc napon belül köteles azt véleményével ellátva felügyeleti szervéhez felterjeszteni. A felügyeleti szerv a felterjesztés kézhezvételétől számított harminc napon belül köteles állásfoglalásáról, illetve a megtett intézkedésről az alapvető jogok biztosát értesíteni.

A vizsgált szerv felügyeleti szervének, illetve az ombudsmannak a további eljárására az Ajbtv. 31. § (1)–(3) bekezdésében^[29] foglaltak megfelelően irányadóak azzal, hogy az alapvető jogok biztosa arról értesíti a felügyeleti szervet, hogy a kezdeményezést változatlan vagy módosított formában ajánlásként tartja-e fenn.

Az ombudsman a környezet állapotával összefüggő közigazgatási döntés bírósági felülvizsgálata során a perben beavatkozóként részt vehet. (Az egyfejlű rendszerhez híven figyelemre méltó, hogy nem a „zöldügyi helyettes”, hanem maga az általános biztos vehet részt a peres eljárásban.)

Az alapvető jogok biztosa az Alkotmánybíróságról szóló törvényben meghatározottak szerint az Alkotmánybírósághoz fordulhat utólagos normakontrollt indítványozva. Mivel e tárgykörben megszűnt a *popularis actio*, így a biztos kiemelt alkotmányvédelmi szerephez jut, mert ő válik közvetítővé az állampolgári panaszok és az Alkotmánybíróság között^[30].

Az alapvető jogok biztosa a feltárt alapvető joggal összefüggő visszásság orvoslása végett a legfőbb ügyész útján kezdeményezheti az ügyész fellépését. Az ügyész a fellépés kezdeményezésével kapcsolatos álláspontjáról, esetleges intézkedéséről hatvan napon belül értesíti az alapvető jogok biztosát. Amennyiben az alapvető jogok biztosa vizsgálata során alapvető joggal összefüggő visszásságot nem állapít meg, de jogszabálysértésre utaló körülményt észlel, a beadványt a legfőbb ügyész útján megküldheti az illetékes ügyésznek.

Ha az alapvető jogok biztosa vizsgálata során bűncselekmény elkövetésének alapos gyanúját észleli, büntetőeljárást kezdeményez az annak megindítására jogosult szervnél. Ha az alapvető jogok biztosa vizsgálata során szabálysértés vagy fegyelmi vétség elkövetésének alapos gyanúját észleli, szabálysértési, illetve fegyelmi eljárást kezdeményez a

szabálysértési, illetve a fegyelmi eljárás lefolytatására jogosult szervnél.

De lege ferenda elképzelhető lenne még néhány hatáskör, például, hogy a megújult polgári peres szabályokba^[31] illetve szakhatósági véleményként vehessék figyelembe az ombudsmani ajánlásokat.

Biztosak lehetünk abban, hogy a veszélyhelyzetet^[32] követően számos közigazgatási eljárás fog – indokoltan vagy indokolatlanul – az ombudsmannál landolni.

Felhasznált irodalom

Cservák Csaba: *Az alapjogokat érvényesítő intézményrendszer*, Debrecen, Lícium-Art, 2018.

Cservák Csaba: Az alapvető jogok biztosa nemzetközi összevetésben, *Polgári szemle*, XIII. évf., 2017/4-6.

Cservák Csaba: *Az ombudsmantól az alkotmánybíróságig – az alapvető jogok védelmének rendszere*, Debrecen, Lícium-Art, 2013.

Cservák Csaba: Milyen a magyar kormányzati rendszer? – A kormányforma fejlődése és problémái?, *Jogelméleti szemle*, 2001/4.

Jakab Éva: Jogtörténet és jogösszehasonlítás, in Nagy Csongor István (szerk.): *Liber Amicorum János Martonyi – Ünnepi kötet Martonyi János tiszteletére – Festschrift für János Martonyi – Mélanges en l'honneur du János Martonyi*, HVG-ORAC, Budapest, 2014.

Juhász Imre: *A polgári perrendtartás elmúlt tíz évi egyes reformjairól*, *Jogalkotási tükrök*, Budapest, Patrocinium, 2018.

Juhász Imre: Reformok a polgári perrendtartás korszerűsítése érdekében 2010-2018 között, *KRE-Dit* 2020/1.

Juhász Zoltán: Az igazságszolgáltatás és az ombudsmani jogvédelem viszonya, in Hajas Barnabás-Szabó Máté (szerk.): *Az ombudsmani intézmények újraszabályozása a 21. században Magyarországon és Európában*, Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2012.

Kucsko-Stadlmayer, Gabriele: *Európai ombudsman-intézmények*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010.

Lukácsi Dániel Csaba: Az Országgyűlés ellenőrző szervei, *KRE-DIt*, 2019/1.

Simicskó István: A világjárvány és a hibrid hadviselés egyes összefüggései az álhíresztelések terjedésének tükrében, *Acta Humana*, VIII. évf., 2020/2.

Simicskó István: Veszélyhelyzet van, *KRE-DIt*, 2020/1.

Sólyom László: Az ombudsman „alapjog értelmezése” és „normakontrollja”, *Fundamentum*, V. évf., 2001/2.

Somody Bernadette: Hol húzódnak az ombudsman alapjog-értelmezésének határai?, *Jogtudományi közlöny*, LIX. évf., 2004/10.

Stumpf István: A járvány hatása az alkotmányos hatalomgyakorlásra, in Körösenyi András (et al.) (szerk.): *Vírusba oltott politika : Világjárvány és politikatudomány*, Budapest. Napvilág Kiadó, 2020.

Stumpf István: Állam és alkotmányosság a járvány hálójában, in Pongrácz Alex (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 65 éves Cs. Kiss Lajos tiszteletére. Ut vocatio scientia*, Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021.

Sziklay Júlia: *Hatalommegosztás és ombudsmani intézmények az európai jogállami kultúrában*, in Hajas Barnabás – Szabó Máté (szerk.): *Az ombudsmani intézmények újraszabályozása a 21. században Magyarországon és Európában*, Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2012.

Trócsányi László: A különleges jogrend elméleti kérdései, in Nagy Zoltán – Horváth Attila: *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*, Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021.

Varga Zs. András: *Ombudsmanok Magyarországon*, Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004.

Hivatkozások

1. Ld. Lukácsi Dániel Csaba: Az Országgyűlés ellenőrző szervei, *KRE-DIt*, 2019/1. ↑
2. Varga Zs. András: *Ombudsmanok Magyarországon*, Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004, 14. ↑
3. Gabriele Kucsko-Stadlmayer: *Európai ombudsman-intézmények*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010, 27. ↑

4. Továbbá a tisztség történeti kialakulásának elemzése is segít a jogösszehasonlításban és az ombudsman adekvát státuszának kialakításában. Vö. Jakab Éva: Jogtörténet és jogösszehasonlítás, in Nagy Csongor István (szerk.): *Liber Amicorum János Martonyi – Ünnepi kötet Martonyi János tiszteletére – Festschrift für János Martonyi – Mélanges en l'honneur du János Martonyi*, HVG-ORAC, Budapest, 2014. ↑
5. Varga: *Ombudsmanok Magyarországon*, 32. ↑
6. Ld. Cservák Csaba: *Az ombudsmantól az alkotmánybíróságig – az alapvető jogok védelmének rendszere*, Debrecen, Lícium-Art, 2013, 29–31. ↑
7. „Az általános hatáskörű országgyűlési biztos eljárásának tárgya az alapvető jogokkal összefüggő visszásság. A visszásságnak (jogsérelemnek vagy a jogsérelem közvetlen veszélyének) tehát mindig valamely alapvető joggal kapcsolatban kell fennállnia. A közigazgatás jogszabálysértő vagy hibás működése, az úgynevezett közigazgatási hiba önmagában nem alapozza meg az ombudsmani kezdeményezést, ajánlást. Az „alkotmányos visszásság” kategóriája nem a „maladministration” szó magyar fordítása, nem a közigazgatási hiba magyar jogszabályi megfelelője. Nem is kell annak lennie, hiszen a magyar országgyűlési biztos funkciója nem a közigazgatás tevékenységének ellenőrzésére irányul. Ezt azonban a hazai országgyűlési biztosi gyakorlat nem vállalta fel a jogbiztonsághoz és tisztességes eljáráshoz való jog – ombudsman által alkotott – fogalmán keresztül igyekezett igazolni a közigazgatási hibáknak, a közigazgatás törvényes és tisztességes működésének a vizsgálatát.” Ennek talán csak látszatra mond ellent, miszerint „...nem vitatható, sőt inkább megerősíthető, hogy a tisztességes eljárás fogalmi definíciója részben hasonlóságot mutat a hagyományos ombudsmani hatáskörbe tartozó közigazgatási hiba fogalmával” Somody Bernadette idézi a biztosi beszámolót (1999., 39.), Somody Bernadette: Hol húzódnak az ombudsman alapjog-értelmezésének határai?, *Jogtudományi közlöny*, LIX. évf., 2004/10, 328. ↑
8. Cservák Csaba: *Az alapjogokat érvényesítő intézményrendszer*, Debrecen, Lícium-Art, 2018, 56–59. ↑
9. Vö. Cservák Csaba: Milyen a magyar kormányzati rendszer? – A kormányforma fejlődése és problémái? *Jogelméleti szemle*, 2001/4. ↑
10. Ld. 1993. évi LIX. törvény ↑
11. Cservák: *Az ombudsmantól az alkotmánybíróságig*, 35–38. ↑
12. Alaptörvény P. cikk A természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.(2) A termőföld és az erdők tulajdonjogának megszerzése, valamint hasznosítása (1) bekezdés szerinti célok eléréséhez szükséges korlátait és feltételeit, valamint az integrált mezőgazdasági termelés-szervezésre

és a családi gazdaságokra, továbbá más mezőgazdasági üzemekre vonatkozó szabályokat sarkalatos törvény határozza meg. ↑

13. Alaptörvény XXIX. cikk(1) A Magyarországon élő nemzetiségek államalkotó tényezők. Minden, valamely nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárnak joga van önazonossága szabad vállalatához és megőrzéséhez. A Magyarországon élő nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvhasználatához, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználatához, saját kultúrájuk ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz.(2) A Magyarországon élő nemzetiségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre.(3) A Magyarországon élő nemzetiségek jogaira vonatkozó részletes szabályokat, a nemzetiségeket és a nemzetiségként való elismerés feltételeit, valamint a helyi és országos nemzetiségi önkormányzatok megválasztásának szabályait sarkalatos törvény határozza meg. Sarkalatos törvény a nemzetiségként való elismerést meghatározott idejű honossághoz és meghatározott számú, magát az adott nemzetiséghez tartozónak valló személy kezdeményezéséhez kötheti. ↑
14. Egyes megközelítések szerint ezen szabályok – különösen az Alkotmánybíróság később említendő szabályozásához képest – dicséretesek, ugyanis a vonatkozó szakmai gyakorlatot kifejezetten az alkotmányos alapjogok tekintetében várják el. Például egy kiváló agrárjogász professzor nem biztos, hogy az alkotmányjog tekintetében is releváns tudással rendelkezik... Alkotmánybíró viszont lehet egy 45. életévet betöltött szakember, bármilyen jogterületen is tevékenykedik. (Tegyük hozzá, az Alkotmánybíróság az egyes szakjogágak normáit veti össze az Alaptörvénnyel, így az előbbiek terén is fontos a kiemelkedő szakértelem. A 15 alkotmánybíró tudása úgymond összeadódik. Az általános ombudsman azonban leginkább alapjogi összefüggésekkel foglalkozik, így nála tényleg még inkább fontos az ilyen szabályozás. Ld. Cservák: *Az alapjogokat érvényesítő intézményrendszer*, 67. ↑
15. A – jogszabályi alapot nélkülöző – gyakorlat Svédországban az, hogy az ombudsmanok szinte mindig korábbi magas beosztású bírák. Lengyelországban kifejezetten „*kiemelkedő jogi tudás*” a jelölési feltétel, míg Romániában ezzel párhuzamosan a miénket is jóval meghaladó 18 év gyakorlatot várnak el az ombudsmantól. Sziklay Júlia: *Hatalommegosztás és ombudsmani intézmények az európai jogállami kultúrában*, in Hajas Barnabás – Szabó Máté (szerk.): *Az ombudsmani intézmények újraszabályozása a 21. században Magyarországon és Európában*, Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2012, 19. ↑
16. Cservák: *Az alapjogokat érvényesítő intézményrendszer*, 68. ↑
17. Ajbtv. 16. § (1) Az alapvető jogok biztosának a megbízatása megszűnik *b)* a halálával, *c)* a lemondásával, *d)* ha a megválasztásához szükséges feltételek már nem állnak fenn, *e)* az összeférhetetlenség kimondásával, *f)* a felmentésével vagy *g)* a tisztségtől való megfosztással. ↑
18. Ajbtv. 17. § (1) Az alapvető jogok biztosa helyettesének megbízatása megszűnik *b)* a

halálával, c) a lemondásával, d) ha a megválasztásához szükséges feltételek már nem állnak fenn, e) az összeférhetetlenség kimondásával, f) a felmentésével vagy g) a tisztségtől való megfosztással. ↑

19. Sólyom László: Az ombudsman „alapjog értelmezése” és „normakontrollja”, *Fundamentum*, V. évf., 2001/2, 14.; A volt államfő utal arra is, hogy ez az értelmezés alkalmanként és ombudsmanonként (így az adatvédelmi és az általános biztos viszonylatában) változó lehetett. ↑
20. Varga: *Ombudsmanok Magyarországon*, 77.; A szerző – mint az ombudsman hivatalának korábbi vezetője – nyilván a gyakorlatban is alkalmazta ezen értelmezést. Utal arra, hogy az Alkotmány eredeti szövege az „*alkotmányos jogokat érintő eljárásokkal kapcsolatban tudomására jutott visszaállóságokat*” utalta az ombudsman hatáskörébe, míg a vonatkozó miniszteri indokolás utalt arra, hogy ezeken nem csak államigazgatási eljárásokat érthetünk. ↑
21. Vö. Cservák: *Az alapjogokat érvényesítő intézményrendszer*, 96–98. ↑
22. A gyakorlat szerint közömbös, hogy magánszektorban tevékenykedő közszolgáltató (kórház, szociális intézmény, víziközmű) a vizsgált szervezet, vagy pedig az állami infrastruktúra része (posta, telekommunikációs cég, elektromos hálózat, vasút). Van, ahol az állam meghatározó tulajdonosi részesedéséhez vagy befolyásához kötik a vizsgálódási lehetőség megnyitását. (Görögország, Svédország, Izrael, Málta, Portugália) Az is előfordul, hogy egymással sajátos alá-fölérendeltségi viszonyban lévő magánszemélyek kapcsolatrendszerének emberi jogi relációit is vizsgálhatja a biztos. (Pl.: Portugália) Görögországban magánjogi jogalanyok gyermekjogokat érintő aktusait lehet górcső alá venni. Ld. Kucsko-Stadlmayer: *Európai ombudsman-intézmények*, 51–52. ↑
23. Ez alól látványos kivétel a svéd, finn és lengyel modell. Előbbi kettőben arra is van mód, hogy a biztos érdemben beavatkozzon a bírósági eljárásba, tájékoztatást kérjen a bírótól és végső soron befolyásolja a döntést! E jogkörökkel azonban – a betű szerinti törvényi felhatalmazás ellenére – természetesen viszonylag visszafogottan élnek, leginkább eljárási mulasztások esetében. Szlovéniában a biztos eljárási késedelem és nyilvánvaló hatásköri visszaélés esetén avatkozhat be a bírósági szakaszban lévő ügyekbe. Szlovákiában a bíróság „*elvi hibája*” esetére a törvény biztosítja az ombudsman jogát a beavatkozásra, ezen megfogalmazás azonban – a gyakorlat alapján is – igen képlékeny. Kucsko-Stadlmayer: *Európai ombudsman-intézmények*, 55–56. ↑
24. Juhász Zoltán: Az igazságszolgáltatás és az ombudsmani jogvédelem viszonya, in Hajas Barnabás–Szabó Máté (szerk.): *Az ombudsmani intézmények újraszabályozása a 21. században Magyarországon és Európában*, Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2012, 34–35. ↑
25. Cservák: *Az ombudsmantól az alkotmánybíróságig*, 66–67. ↑

26. Ld. Cservák Csaba: Az alapvető jogok biztosa nemzetközi összevetésben, *Polgári szemle*, XIII. évf., 2017/4-6, 259–275. ↑
27. Uo. ↑
28. Ajbvtv. 31. § (4) Ha a vizsgált hatóságnak nincs felügyeleti szerve, az alapvető jogok biztosa a vizsgált hatóság számára tesz ajánlást. ↑
29. Ajbvtv. 31. § (1) Ha az alapvető jogok biztosa a lefolytatott vizsgálat alapján arra a megállapításra jut, hogy az alapvető jogokkal kapcsolatos visszaállás fennáll, annak orvoslására – a vizsgált hatóság egyidejű tájékoztatása mellett – ajánlást tehet a vizsgált hatóság felügyeleti szervének. A felügyeleti szerv az ajánlás tekintetében kialakított érdemi állásfoglalásáról, illetve a megtett intézkedésről az ajánlás kézhezvételétől számított harminc napon belül értesíti az alapvető jogok biztosát.(2) Ha a felügyeleti szerv az ajánlásban foglaltakkal nem értett egyet, az erre vonatkozó közlés kézhezvételétől számított tizenöt napon belül az alapvető jogok biztosa tájékoztatja a felügyeleti szervet az ajánlás fenntartásáról, módosításáról vagy visszavonásáról.(3) Ha az alapvető jogok biztosa az ajánlást módosítja, azt a megteendő intézkedések szempontjából új ajánlásnak kell tekinteni. ↑
30. Cservák: *Az alapjogokat érvényesítő intézményrendszer*, 95. ↑
31. Vö. Juhász Imre: Reformok a polgári perrendtartás korszerűsítése érdekében 2010-2018 között, *KRE-Dlt* 2020/1, valamint Juhász Imre: *A polgári perrendtartás elmúlt tíz évi egyes reformjairól, Jogalkotási tükrök*, Budapest, Patrocinium, 2018. ↑
32. Ld. Ehhez Simicskó István: Veszélyhelyzet van, *KRE-Dlt*, 2020/1; vö. Simicskó István: A világjárvány és a hibrid hadviselés egyes összefüggései az álhíresztelések terjedésének tükrében, *Acta Humana*, VIII. évf., 2020/2, 31–42.; Stumpf István: Állam és alkotmányosság a járvány hálójában, in Pongrácz Alex (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 65 éves Cs. Kiss Lajos tiszteletére. Ut vocatio scientia*, Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021, 435–452.; ill. Stumpf István: A járvány hatása az alkotmányos hatalomgyakorlásra, in Körösnéy András (et al.) (szerk.): *Vírusba oltott politika : Világjárvány és politikatudomány*, Budapest. Napvilág Kiadó, 2020, 73–88., továbbá Trócsányi László: A különleges jogrend elméleti kérdései, in Nagy Zoltán – Horváth Attila: *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*, Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021, 26–36. ↑

Molnár Péter: Terminológiai változások az elektronikus közigazgatás területén

Bevezetés

Elektronikus közigazgatás, elektronikus kormányzás, elektronikus ügyintézés. Valamennyi fogalmat rendszeresen használjuk, ám jelentésük meghatározása korántsem egyszerű feladat. Egyrészt mindenképpen tekintettel kell lennünk a nyelvi korlátokra.^[1] Az olyan, írásom tárgyát képező, alapvetően angol nyelvű kifejezések, mint az e-government, e-governance vagy az e-administration egyszerű magyar tükörfordításai az eredetiektől többé-kevésbé eltérő jelentéstartalommal bírnak, köszönhetően a különböző jogrendszerek sajátosságainak. Másrészt az elektronikus közigazgatás értelmezési tartománya folyamatosan változik, abba napjainkra eljárásjogi szempontból a szűken vett közigazgatási hatósági eljáráson túl minden olyan eljárásjogi rendelkezés beletartozhat, amelyben megjelenik a fejlett technológia alkalmazása abból a célból, hogy az érintettek által teljesítendő eljárási cselekmény elvégzése hatékonyabb legyen.^[2]

Rövid tanulmányomban kísérletet teszek egy fogalmi áttekintésre, külön kitérve a legújabb terminológia változásokra.

Az elektronikus közigazgatástól az elektronikus ügyintézés fogalmáig

A „government” fogalma az Egyesült Államokban a közhatalmi szervek egészét átfogja, magyarul tehát leginkább a közigazgatás kifejezésnek feleltethető meg.^[3]

Az *elektronikus közigazgatás* (e-government) egyik legrégebbi és talán legtöbbször hivatkozott definícióját az OECD alkotta meg 2003-ban.^[4] Eszerint elektronikus közigazgatás alatt az információs és kommunikációs technológiák, valamint részben az internet felhasználását értjük a jobb kormányzás érdekében.

Az ENSZ mindössze egy évvel korábbi, 2002-ben publikált nemzetközi összehasonlító e-közigazgatási jelentésében az elektronikus közigazgatás körébe sorolt minden olyan infokommunikációs eszközt, platformot és alkalmazást, amelyeket a közigazgatás használ.^[5] A dokumentum alapvető érdeme, hogy elhatárolja az e-közigazgatást az e-kormányzástól és az e-ügyintézésétől. A szűken értelmezett e-government körébe a jelentés az alábbi tevékenységeket sorolta: (1) politikai koordináció, a szolgáltatások online elérésének

biztosítása; (2) polgárközpontú programok fejlesztése; (3) az állampolgári részvétel ösztönzése; (4) az online szolgáltatások tökéletesítése, az eredményesség, hatékonyság mérése; (5) a portálok, vizsgálata, értékelése.^[6]

A Világbank meghatározása^[7] szerint az elektronikus közigazgatás lényege, hogy a közigazgatási szervek olyan információs technológiákat használnak, amelyek képesek átalakítani a kormányzatnak polgárokkal és vállalkozásokkal fenntartott, valamint az egyes közigazgatási szervek egymás közötti kapcsolatait.

Általánosságban kijelenthetjük, hogy az elektronikus közigazgatás kezelhető egyfajta gyűjtőfogalomként, amely az új technológiáknak a közigazgatás keretein belül felhasználására fókuszál. Másként fogalmazva: e-közigazgatás alatt a közigazgatási tevékenységek és az infokommunikációs eszközök és technológiák közötti kölcsönhatását érthetjük.^[8]

Az angolszász „governance” fogalmát leginkább a kormányzás kifejezésnek feleltethetjük meg. Az ENSZ értelmezésében^[9] a kormányzás nem feltétlenül egy közjogi értelemben vett kormányzat tevékenységét takarja, ehelyett inkább egy folyamatot kell érteni alatta. Alapvető célkitűzése, hogy a leginnovatívabb információs kommunikációs technológiák alkalmazásával nyújtson az állampolgárok számára továbbfejlesztett szolgáltatásokat, adjon át megbízhatóbb információkat, szélesebb körű ismereteket, valamint olyan tudást, amelyeken keresztül könnyebbé válik a kormányzási folyamatokhoz való hozzáférés és szélesedik az állampolgári részvétel.

Az *elektronikus kormányzás* tehát az elektronikus közigazgatással szemben nem eszköz-hanem tevékenységközpontú.

Az *elektronikus ügyintézés* (e-administration) meghatározása során sajátos problémába ütközhetünk, ugyanis a kifejezés nyelvtani értelmezéséből nem következik feltétlenül az, hogy a jelenség kizárólag a közigazgatás vonatkozásában értelmezhető. Elektronikus ügyintézés vajon az online banki szolgáltatások igénybevétele vagy az internetes vásárlás is?

Egyes szerzők az elektronikus ügyintézést a papírmentes iroda, mint ideális állapot elérését célzó eszközrendszernek tekintik. Egy széles körben alkalmazott meghatározás szerint az elektronikus ügyintézés egy olyan mechanizmusra utal, amely a hagyományos irodai papíralapú folyamatokat elektronikus folyamatokká alakítja, azaz voltaképpen olyan IKT-eszközöket értünk alatta, amelyek célja a különféle szervezetek hatékonyságának és teljesítményének javítása.^[10]

Nem vagyunk egyszerű helyzetben akkor sem, ha jogi definíciót keresünk. Az elektronikus ügyintézés fogalmát jelenleg egyetlen hazai jogszabály sem határozza meg, az az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól szóló 2015. évi CCXXII. törvény indokolása kifejezetten rögzíti, hogy a szakirodalom mindmáig adós egy konszenzusos definícióval. Mindezek ellenére a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény 2016. december 31. napjáig hatályos szövege tartalmazott egy meghatározást: azokat az eljárási cselekményeket sorolta az elektronikus ügyintézés körébe, amelyek során az ügyfél vagy az ügyintézőt biztosító szerv elektronikus nyilatkozatot tesz, vagy az ügyintézőt biztosító szerv az ügyfél vagy más ügyintézőt biztosító szerv nem elektronikus nyilatkozatát elektronikus nyilatkozattá alakítja át és azt az eljárás során felhasználja.^[11]

Talán nem tévedünk nagyot, ha közigazgatási tárgyú kutatásaink során az elektronikus ügyintézés lényegét a hatóság és az ügyfél közötti sajátos, papírmentes vagy digitális formában megvalósuló, jellemzően joghatás kiváltására irányuló konkrét interakcióként ragadjuk meg. Mindazonáltal alá kell húznunk, hogy az elektronikus ügyintézésnek létezik egy másik, a szervezet belső folyamataira koncentráló értelmezése is. Eszerint az e-ügyintézés jelöli azt a folyamatot, amikor az egyes szervezeteken belül zajló papíralapú ügyintézés (pl.: építésügy) elektronikussá válik.^[12]

Az elektronikus közigazgatástól a digitális közigazgatásig

A 2010-es évek derekától sajátos jelenségnek lehettünk tanúi. A szakirodalomban az „electronic” előtagot egyre inkább a már korábban kialakult, de kevésbé hangsúlyos „digital” kifejezés váltotta fel, így beszélhetünk elektronikus közigazgatás vagy elektronikus kormányzás helyett újabban gyakorta *digitális közigazgatásról* (digital government vagy d-government) vagy digitális kormányzásról (digital governance vagy d-governance).

E ponton felmerül a kérdés, hogy azonosíthatunk-e bármilyen különbséget a két különböző előtag által meghatározott fogalmak között. A felszínen a fogalmak azonosnak tűnnek, azokat régebben többen is szinonimként használták^[13], míg mások – különösen az utóbbi időben – minőségileg is mást, többet értenek a digital government, illetve a digital governance alatt.

Az elektronikus közigazgatás fentebb említett, talán legszélesebb körben alkalmazott definícióját kialakító OECD 2014-ben adta ki ajánlását a digitális közigazgatási stratégiákról^[14]. A dokumentumban egyértelműen rögzítésre kerül, hogy az e-government és a digital government egymás mellett párhuzamosan létező és értelmezhető fogalmak. A digitális

közigazgatás a digitális technológiáknak a kormányzati modernizációs stratégiák integrált részeként történő alkalmazását jelenti közösségi érték generálása céljából. ^[15]

Az OECD az ajánlásban olyan kormányzati digitális közigazgatási stratégiák kifejlesztését és adaptálását szorgalmazza, amelyek az alábbi főbb célokat szolgálják: (1) a kormányzati folyamatok és műveletek nyitottságának és nagyobb átláthatóságának, elszámoltathatóságának biztosítása; (2) a digitális megosztottság és a digitális kirekesztés mérséklése; a közszféra, a magánszféra és a civil társadalom érdekeltjeinek bevonása a politikai döntéshozatalba, a tervezésbe és a végrehajtásba, illetve részvételük ösztönzése; (3) adatközpontú kultúra létrehozása az állami szektorban, valamint az ehhez szükséges keretrendszerek kidolgozása, továbbá az erre vonatkozó adatfelhasználási kockázatok kezelése; (4) megfelelő biztonsági intézkedések kidolgozása a szolgáltatásokkal kapcsolatos bizalom növelése érdekében; (5) a digitális technológiák következetes használata a szakpolitikai területeken és kormányzati szinteken; (6) digitális stratégiák, valamint hatékony szervezeti és irányítási keretek létrehozása a digitális stratégia végrehajtása érdekében; (7) az általános és ágazatspecifikus jogi és szabályozási keretek kialakítása és rendszeres felülvizsgálata a digitális működés érdekében. ^[16]

Összevetve a fentieket tapasztalhatjuk, hogy a digitális közigazgatás az elektronikus közigazgatáshoz hasonlóan szintén a modern technológiák kormányzati alkalmazásából indul ki, célja valamilyen érték teremtése, ám a digitális megoldásokra alapvetően már a kormányzati stratégiák integráns részeként tekint.

Összefoglalás

Rövid tanulmányomban azonosítottam az elektronikus közigazgatás, elektronikus kormányzás és elektronikus ügyintézés fogalmát, felhívtam a figyelmet az értelmezési nehézségekre, egyben bemutattam azon szempontokat, amelyek alapján a fenti alapfogalmak elhatárolhatóak egymástól. Fontosnak tartottam hangsúlyozni a digitális közigazgatás terminus térnyerését és az elektronikus közigazgatástól való eltéréseit. Tettem mindezt abból a célból, hogy segítsen a hasonló tárgykörben kutatásokat folytató sorstársaim eligazodását a terminológiai labirintusban.

Bibliográfia

Chen, Yu-Che: E-Government for Current and Future Senior Citizens, in Christopher G.

Reddick (ed.): *Handbook of Research on Strategies for Local E-Government Adoption and Implementation: Comparative Studies*, Hershey, Information Science Reference, 2009.

Csáki Gyula: *Az elektronikus közigazgatás tartalma és gyakorlatának egyes kérdései*, Budapest, HVG-ORAC, 2010.

Csáki-Hatalovics Gyula Balázs: Új trendek Európában az elektronikus közigazgatás területén, *Glossa Iuridica*, IV. évf., 2017/3-4.

Csáki-Hatalovics Gyula Balázs: A digitális közigazgatás, *Miskolci Jogi Szemle*, XVI. évf., 2021/1. különszám

Khorow-Pour, Mehdi (ed.): *Encyclopedia of Information Science and Technology, Third Edition*, Hershey, IGI Global, 2015.

OECD: *Recommendation of the Council on Digital Government Strategies*, OECD, 2014.

OECD: *The E-government imperative, OECD E-Government Studies*, Paris, OECD, 2003.

Osborne, D. – Gaebler, T.: *Új utak a közigazgatásban. Vállalkozói szellem a közösségi szektorban*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1994.

The World Bank: *E-government*, IBRD-IDA, 2015.

United Nations: *Benchmarking E-government: A Global Perspective*, New York, United Nations – DPEPA, 2002.

Zsom Brigitta: Az elektronikus közigazgatás és a területi kutatások kapcsolatáról, *Tér és Társadalom*, XXVIII. évf., 2014/3.

Hivatkozások

1. Csáki Gyula: *Az elektronikus közigazgatás tartalma és gyakorlatának egyes kérdései*, Budapest, HVG-ORAC, 2010, 109-110. ↑
2. Csáki-Hatalovics Gyula Balázs: Új trendek Európában az elektronikus közigazgatás területén, *Glossa Iuridica*, IV. évf., 2017/3-4, 73-74. ↑
3. D. Osborne – T. Gaebler: *Új utak a közigazgatásban. Vállalkozói szellem a közösségi szektorban*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1994. ↑

4. OECD: *The E-government imperative*, OECD E-Government Studies, Paris, OECD, 2003, 22. ↑
5. United Nations: *Benchmarking E-government: A Global Perspective*, New York, United Nations – DPEPA, 2002, 1. ↑
6. United Nations: *Benchmarking E-government*, 54. ↑
7. The World Bank: *E-government*, IBRD-IDA, 2015.
<https://www.worldbank.org/en/topic/digitaldevelopment/brief/e-government> (Letöltés: 2022. március 30.) ↑
8. Csáki-Hatalovics Gyula Balázs: A digitális közigazgatás, *Miskolci Jogi Szemle*, XVI. évf., 2021/1. különszám, 56. ↑
9. United Nations: *Benchmarking E-government*, 53–54.o. ↑
10. Mehdi Khorow-Pour (ed.): *Encyclopedia of Information Science and Technology, Third Edition*, Hershey, IGI Global, 2015. 5301. ↑
11. A törvény 172.§ a) pontja ↑
12. Zsom Brigitta: Az elektronikus közigazgatás és a területi kutatások kapcsolatáról, *Tér és Társadalom*, XXVIII. évf., 2014/3, 21. ↑
13. Ld. pl. Yu-Che Chen: E-Government for Current and Future Senior Citizens, in Christopher G. Reddick (ed.): *Handbook of Research on Strategies for Local E-Government Adoption and Implementation: Comparative Studies*, Hershey, Information Science Reference, 2009. ↑
14. OECD: *Recommendation of the Council on Digital Government Strategies*, OECD, 2014,
<https://www.oecd.org/gov/digital-government/Recommendation-digital-government-strategies.pdf> (Letöltés: 2022. március 30.) ↑
15. OECD: *Recommendation*, 6. ↑
16. Uo., 6-8. ↑

Ripszám Dóra: A veszélyhelyzetről röviden, különös tekintettel annak aktualitására

Különös figyelmet kell fordítani a katasztrófakockázat átfogó csökkentésére.

Magyarországnak rendelkeznie kell olyan képességekkel, amelyek komplex megelőzési és katasztrófakockázat-csökkentési rendszert alkotnak, és természeti vagy ipari katasztrófák, valamint egészségügyi válsághelyzetek és tömeges sérülésekkel és rombolással járó támadás esetén hatékonyan reagálnak a lakosság életének, egészségének, anyagi javainak védelme és a károk minimalizálása érdekében^[1]

Bevezetés^[2]

A válsághelyzetek alapvető jellemzője, hogy szükséges kilépni a hétköznapi élet szokványos jogi keretei, rendszerei közül, elengedhetetlen gyors és határozott feltételeket, reakciókat adni, ezekre pedig a rendkívüli állapot intézménye szolgáltat lehetőséget.^[3]

Általánosságban a különleges jogrendet olyan kivételes, szükség- vagy válsághelyzetben lehet bevezetni, amely a normális jogrend keretei között, a meglévő jogszabályok, illetve eljárások útján nem kezelhető eredményesen. Ezek olyan helyzetek, amelyekben az állam jogszerű működése, és/vagy az állampolgárok élete, egészsége vagy vagyona tömeges mértékben veszélybe kerül, s e veszély elhárítása, következményeinek kezelése vagy a normális jogrend helyreállítása csak meghatározott állami-közhatalmi szervek speciális felhatalmazása által lehetséges.^[4]

A különleges jogrend nem más, mint a társadalom működésének egy olyan állapota, amelynél a biztonság (a természetes személyek vagy a közösség biztonsága) különösen is fenyegetett, mégpedig olyan mértékben, hogy az állam speciális szabályokat alkot a biztonság fenntartása, vagy annak megmentése érdekében. Ez magával vonja azt, hogy a szabadságból többet kell áldozni; és a gyakorlat valóban azt mutatja, hogy különleges jogrend idejére az államok olyan, vagy olyan mértékű alapjog-korlátozást tesznek lehetővé, amelyet más esetben nem.^[5]

A hagyományos közjogi felfogás csak a hadiállapotra, esetleg egyéb, a közhatalom addigi gyakorlásának módját fenyegető más helyzetekre vonatkozóan ismerte el legitimnek a szükségrendeleti kormányzást.^[6] A 20. századi alkotmányfejlődés kiterjesztette a rendkívüli jogrend lehetőségét a természeti csapásokra (például földrengésre, árvízre) és az ipari

katasztrófákra. Természeti vagy elemi csapásokon előre nem látható, a természet erői által előidézett, és emberi közreműködéssel nem megakadályozható katasztrófákat értettek, szembeállítva azokat olyan válsághelyzetekkel, amelyek emberi tevékenységre vagy mulasztásra vezethetők vissza. A legtöbb ország jogrendszerében a különleges jogállapotok egyfajta lépcsőzetes szabályozást kaptak; a szükséghelyzetek leggyakoribb védelmi tárgya még ma is maga az állam, illetve az alkotmányos rend, ennél fogva e szabályok leggyakrabban a hadiállapotra, vagy a hatalomgyakorlás rendjét veszélyeztető egyéb helyzetekre vonatkoznak, ugyanakkor a jog több más katasztrófahelyzet esetére is különleges, a válsághelyzet sajátosságaira specializált szabályokat alkalmaz^[7] – vagyis a normális jogrendtől való eltérés módja és mértéke alapvetően a veszély jellegétől függ.^[8]

Magyarország hatályos Alaptörvénye e tanulmány készülésekor idején^[9] hat különböző különleges jogrendet rögzít, ezek a:

- A rendkívüli állapot
- A szükségállapot
- A megelőző védelmi helyzet
- A terrorveszélyhelyzet
- A váratlan támadás
- A veszélyhelyzet^[10]

A rendkívüli állapot nemzetközi konfliktus, a szükségállapot országon belüli eredetű szükséghelyzet (konkrétan lázongás, vagy polgárháború), a megelőző védelmi helyzet rendkívüli állapot kihirdetése előtti háborús veszély esetén hirdetendő ki. A váratlan külső támadás esetét természeténél fogva nem kell kihirdetni, a veszélyhelyzet pedig természeti vagy ipari katasztrófa következtében alkalmazható.^[11]

A terrorveszélyhelyzet terrortámadás jelentős és közvetlen veszélye vagy terrortámadás esetén hirdethető ki.

A veszélyhelyzet, mint speciális különleges jogrend

A különleges jogrenden belül speciálisnak tekinthető a veszélyhelyzet, hiszen ez az egyetlen olyan eleme, amely nem az állam fegyveres védelmére irányul. Ettől függetlenül a katasztrófák előidézése is elképzelhető egy fegyveres konfliktusban, bár ezt a nemzetközi hadijog szigorúan tiltja. A történelem során háborúk esetében pl. a kutak mérgezése, járványok okozása megengedett módszer volt. Azért vezették be a hadijogi tilalmakat, mert

ezeknek az eszközöknek a használata azt eredményezte, hogy a civilek (sőt, elsősorban a civilek) szenvedtek tőle, ráadásul olyan mértékben, amit a modern korban elfogadhatatlannak tartunk. A veszélyes létesítmények elleni támadások veszélye különösen a nemzetközi terrorizmus és az aszimmetrikus hadviselés esetén jelenik meg, ezért e létesítmények katonai védelmi és polgári védelmi felkészítése egyaránt indokolt.^[12]

Magyarország Alaptörvénye kimondja, hogy

(1) A Kormány az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető elemi csapás vagy ipari szerencsétlenség esetén, valamint ezek következményeinek az elhárítása érdekében veszélyhelyzetet hirdet ki, és sarkalatos törvényben meghatározott rendkívüli intézkedéseket vezethet be.

(2) A Kormány a veszélyhelyzetben rendeletet alkothat, amellyel – sarkalatos törvényben meghatározottak szerint – egyes törvények alkalmazását felfüggesztheti, törvényi rendelkezésektől eltérhet, valamint egyéb rendkívüli intézkedéseket hozhat.

(3) A Kormány (2) bekezdés szerinti rendelete tizenöt napig marad hatályban, kivéve, ha a Kormány – az Országgyűlés felhatalmazása alapján – a rendelet hatályát meghosszabbítja.

(4) A Kormány rendelete a veszélyhelyzet megszűnésével hatályát veszti.^[13]

Az Alkotmány alapszövegének rendelkezéseit a jogalkotó kibővítette és meghatározta, hogy ipari katasztrófa esetén a Kormány veszélyhelyzetet hirdethet ki.^[14]

A katasztrófa nem más, mint

a veszélyhelyzet kihirdetésére alkalmas, illetve e helyzet kihirdetését el nem érő mértékű olyan állapot vagy helyzet, amely emberek életét, egészségét, anyagi értékeiket, a lakosság alapvető ellátását, a természeti környezetet, a természeti értékeket olyan módon vagy mértékben veszélyezteti, károsítja, hogy a kár megelőzése, elhárítása vagy a következmények felszámolása meghaladja az erre rendelt szervezetek előírt együttműködési rendben történő védekezési lehetőségeit, és különleges intézkedések bevezetését, valamint az önkormányzatok és az állami szervek folyamatos és szigorúan összehangolt együttműködését, illetve nemzetközi segítség igénybevételét igényli.^[15]

Veszélyhelyzet kihirdetésének feltételei

Az Alaptörvény 53. cikk (1) bekezdése az előfeltételek közül az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető elemi csapást és ipari szerencsétlenséget nevesíti az utólagos következmény-elhárítási esetkörön túl, tehát a következmények mérlegelésén alapuló kihirdetésre okot adó folyamatot akár a természeti erők spontán tevékenysége, akár emberi közreműködés is kiválthatja.^[16]

A veszélyhelyzetet kiváltó események közül a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény az alábbiakat nevesíti:

- elemi csapások, természeti eredetű veszélyek, különösen:
- árvízvédekezés során, ha az előrejelzések szerint az áradó víz az addig észlelt legmagasabb vízállást megközelíti és további jelentős áradás várható, vagy elháríthatatlan jégtorlasz keletkezett, vagy töltésszakadás veszélye fenyeget,
- belvízvédekezés során, ha a belvíz lakott területeket, ipartelepeket, fő közlekedési utakat, vasutakat veszélyeztet és a veszélyeztetés olyan mértékű, hogy a kár megelőzése, az újabb elöntések elhárítása meghaladja az erre rendelt szervezetek védekezési lehetőségeit,
- több napon keresztül tartó kiterjedő, folyamatos, intenzív, megmaradó hóesés vagy hófúvás,
- más szélsőséges időjárás következtében az emberek életét, anyagi javait a lakosság alapvető ellátását veszélyeztető helyzet következik be,
- földtani veszélyforrások.
- ipari szerencsétlenség, civilizációs eredetű veszélyek, különösen:
- a veszélyes anyagokkal és hulladékokkal történő tevékenység során a szabadba kerülő anyag az emberi életet, egészséget, továbbá a környezetet tömeges méretekben és súlyosan veszélyezteti,
- nem tervezett radioaktív kiszóródás és egyéb sugárterhelés, amely a biztonságot kedvezőtlenül befolyásolja és a lakosság nem tervezett sugárterhelését idézi elő.
- egyéb eredetű veszélyek, különösen:
- tömeges megbetegedést okozó humánjárvány vagy járványveszély, valamint állatjárvány,
- ivóvíz célú vízkivétellel érintett felszíni és felszín alatti vizek haváriaszerű szennyezése,
- bármely okból létrejövő olyan mértékű légszennyezettség, amely a külön jogszabályban meghatározott riasztási küszöbértéket meghaladja,
- a kritikus infrastruktúrák olyan mértékű működési zavara, melynek következtében a lakosság alapvető ellátása több napon keresztül, vagy több megyét érintően akadályozott.^[17]

Fontos megjegyezni, hogy az alaptörvényi okokat a sarkalatos törvény példálózó jelleggel

mutatja be, annak felsorolása nem teljeskörű.

A kihirdetés alanya és egyben a veszélyhelyzeti döntéshozatal centruma is maga a Kormány, amelynek mérlegelési jogköre az Alaptörvény megfogalmazása szerint utólagos is lehet. Elképzelhető tehát, hogy a magára a katasztrófa idejére nem, pusztán a későbbiekben a következményeinek felszámolása érdekében kerül kihirdetésre a veszélyhelyzet.^[18]

Magyarországon kihirdetett veszélyhelyzetek

A 2020. március 11-én kihirdetett veszélyhelyzet nem az első volt Magyarországon, hiszen a Kormány a rendszerváltás óta nem kevesebb mint 16 alkalommal hozott már ilyen döntést. Amint az az táblázatból kitűnik, a veszélyhelyzetre okot adó körülmény 15 alkalommal az árvíz és a belvíz volt (A 15 ár-/belvizes veszélyhelyzet valójában kevesebb, hét időszakra vonatkozik, azonban a Kormány egyes esetekben – akár néhány nap különbséggel – több veszélyhelyzetet kihirdető rendeletet is kiadott, többnyire eltérő területi hatállyal.), egyszer pedig – a 2010-es kolontári iszapkatasztrófa nyomán – ipari baleset miatt kellett veszélyhelyzetet hirdetni.^[19]

	Veszélyhelyzetet kihirdető kormányrendelet	Veszélyhelyzetre okot adó körülmény	Területi hatály	Hatály időtartama
1.	47/2000. (IV. 10.) Korm. rendelet	árvíz	9 megye	32 nap
2.	40/2001. (III. 6.) Korm. rendelet	árvíz	1 megye	n. a.
3.	176/2002. (VIII. 15.) Korm. rendelet	árvíz	3 megye és a főváros	6 nap
4.	76/2006. (IV. 3.) Korm. rendelet	árvíz	Duna és Ipoly egyes szakaszai	7 nap
5.	87/2006. (IV. 14.) Korm. rendelet	árvíz	Tisza egyes szakaszai	11 nap
6.	101/2006. (IV. 25.) Korm. rendelet	árvíz	Tisza egyes szakaszai	14 nap
7.	183/2010. (V. 17.) Korm. rendelet	árvíz	1 megye	8 nap
8.	186/2010. (VI. 2.) Korm. rendelet	árvíz és belvíz	1 megye	15 nap
9.	187/2010. (VI. 2.) Korm. rendelet	árvíz	1 megye	7 nap
10.	188/2010. (VI. 3.) Korm. rendelet	árvíz és belvíz	2 megye	14 nap
11.	189/2010. (VI. 4.) Korm. rendelet	árvíz és belvíz	8 megye	13 nap
12.	245/2010. (X. 6.) Korm. rendelet	ipari baleset	3 megye	267 nap

13.	1/2011. (I. 12.) Korm. rendelet	árvíz	1 megye	43 nap
14.	15/2011. (II. 24.) Korm. rendelet	árvíz	1 megye	n. a.
15.	177/2013. (VI. 4.) Korm. rendelet	árvíz	3 megye és a főváros	46 nap
16.	191/2013. (VI. 10.) Korm. rendelet	árvíz	5 megye	40 nap

1. táblázat

A 2020 előtt kihirdetett veszélyhelyzetek jellemzői^[20]

Tehát részleges veszélyhelyzet kihirdetésére korábban is sor került már több alkalommal, azonban a 2020. március 11-én 15 órakor hatályba lépett kormányrendelettel bevezetett veszélyhelyzet olyan új helyzetet teremtett, mind a teljes magyar jogrendszer, mind annak társadalmi, gazdasági környezete vonatkozásában, amelyre korábban még nem volt példa. Az alkotmányos felhatalmazás útján megszülető veszélyhelyzeti kormányrendeletek az ország teljes területén és a jogrendszer szinte minden ágában éreztették hatásukat, egyes kérdésekben hosszabb távú, maradandó változásokat is előidézve.^[21]

A koronavírus járvánnyal összefüggő veszélyhelyzet

Magyarország Kormánya 2020. március 11-én az ország egész területére veszélyhelyzetet hirdetett ki az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében.^[22] Ezen kormányrendelet 2020. június 18-tól hatályát veszítette, azonban rövid rendes jogrendi időszakot követően a járványhelyzet súlyosbodásával újra különleges jogrendi állapot bevezetését tartotta szükségesnek a Kormány, így előbb 2020 novemberében^[23], majd – annak megszüntetését követően^[24] – 2021 februárjától^[25] ismét veszélyhelyzetet hirdetett.^[26]

Az Alaptörvény 53. cikke akkor teszi lehetővé a veszélyhelyzet elrendelését, ha élet- vagy vagyonbiztonságot veszélyeztető elemi csapás vagy ipari szerencsétlenség következik be,

valamint abban az esetben, ha ezen események következményeinek elhárítása azt szükségessé

teszi. Ennek értelmében az Alaptörvény nem ismeri a különleges jogrend elrendelésének lehetőségét járványveszély esetén, ugyanakkor a vonatkozó sarkalatos törvény (a katasztrófavédelemről és a hozzá a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló

2011. évi CXXVIII. törvény, a továbbiakban: Kat.) 44. §-a megadja a veszélyhelyzetet előidéző körülmények pontos meghatározását, ennek keretében az elemi csapás és az ipari szerencsétlenségek mellett nevesíti a tömeges megbetegedést okozó humánjárványt is, mint az egyéb eredetű veszélyek egyik esetkörét. A veszélyhelyzetet kihirdető kormányrendelet tehát nem magára az Alaptörvényre, hanem a Kat.-ra hivatkozással rendelte el a különleges jogrendet, a magyar állampolgárok egészségének és életének hatékony megóvása érdekében.^[27]

A különleges jogrend ezen speciális formájának bevezetése a Kormány számára rendkívüli felhatalmazást jelentett arra, hogy a járvány által okozott veszélyhelyzetet rendeleti kormányzással hárítsa el. A Kormány ennek keretei között olyan rendeletek egész sorát adta ki, amelyekkel felfüggesztette egyes törvények részleges alkalmazását, vagy eltért bizonyos törvényi rendelkezésektől, valamint egyéb rendkívüli intézkedéseket léptetett életbe.^[28]

Az alkotmányos szabályozás értelmében a kihirdetett veszélyhelyzettel kapcsolatos rendkívüli intézkedésekről kormányrendeletek rendelkeznek, amelyek főszabály szerint tizenöt napig maradnak hatályban, azonban a koronavírus elleni védekezésről szóló 2020. évi XII. törvény (a továbbiakban: Felhatalmazási törvény) elfogadásával az Országgyűlés – az addig elfogadott kormányrendeletek megerősítésén túl – felhatalmazta a Kormányt a veszélyhelyzeti kormányrendeletek különleges jogrend megszűnéséig való meghosszabbítására (Felhatalmazási törvény 3. §). Ezen túlmenően a Felhatalmazási törvény rögzítette a Kormány azon jogkörét, miszerint veszélyhelyzetben – a Kat.-ban meghatározott rendkívüli intézkedéseken és szabályokon túl – meghatározott célból (mint például az állampolgárok élet, egészség- és jogbiztonsága), a szükségesség és arányosság elvének megfelelően rendeletével egyes törvények alkalmazását felfüggeszse, törvényi rendelkezésektől eltérjen, továbbá egyéb rendkívüli intézkedéseket hozzon (Felhatalmazási törvény 2. §).^[29]

Alaptörvénymódosítás

László Viktória és Muhoray Árpád összegyűjtötte azokat a tényezőket, melyek az alkotmányos szabályozás megújítását napjainkban indokolja.

- Magyarország a Nemzeti Biztonsági Stratégiájában rögzíti, hogy „Különös figyelmet kell fordítani a katasztrófakockázat átfogó csökkentésére. Magyarországnak rendelkeznie kell olyan képességekkel, amelyek komplex megelőzési és katasztrófakockázat-csökkentési rendszert alkotnak, és természeti vagy ipari katasztrófák, valamint egészségügyi

válsághelyzetek és tömeges sérülésekkel és rombolással járó támadás esetén hatékonyan reagálnak a lakosság életének, egészségének, anyagi javainak védelme és a károk minimalizálása érdekében”.^[30]

- A koronavírusjárvány 2020. márciusában Magyarországon is megjelent, így a Kormánynak ismeretlen, eddig nem létező rendkívüli helyzettel szemben kellett fellépnie. A járvány negatív következményeinek – amelyek az élet minden területén megjelentek összetett, előre nem látható, egymással kölcsönhatásban álló folyamatokat indítva el – kezelése érdekében a Kormány 2020. március 11-én az ország egész területére kiterjedő hatállyal kihirdette a veszélyhelyzet,^[31] ezáltal a rendszerváltozást követően Magyarország teljes területén először valósult meg különleges jogrend.^[32] A járvány idején a veszélyhelyzetre vonatkozó alapvető rendelkezéseket maga az Alaptörvény, a részletes szabályanyagot a katasztrófavédelmi törvény tartalmazta.^[33]
- A 21. századi hatékony válságkezelést nehezítő ellentmondásoknak, hiányosságoknak a kiküszöbölése érdekében 2020. december 22-én sor került az Alaptörvény kilencedik módosításának kihirdetésére.^[34] A különleges jogrendre vonatkozó módosítás 2023. július 1-jén lép hatályba.^[35]

Az Alaptörvény 2020. decemberben elfogadott kilencedik módosítása gyökeresen átformázta a különleges jogrendre vonatkozó szabályozást. A módosítás általános indokolása védelmi és biztonsági reformról szól, és leszögezi, hogy a módosítás célja „a korszerűbb, a változó biztonsági környezethez jobban alkalmazkodó és az elmúlt évek válságkezeléseinek tapasztalataira építő, hatékony rendszer” kialakítása, és mindemellett az Alaptörvénybe többletgaranciákat beépítésére is sor kerül. A részletes indokolás megemlíti továbbá az átláthatóságot és a fokozatosság elvét, mint a módosító javaslat során szem előtt tartott elveket. A különleges jogrendi rész rövidülésével a korábbi hat különleges jogrendi állapot helyett a módosítás nyomán csak három kategória lesz megkülönböztetve: a hadiállapot, a szükségállapot és a veszélyhelyzet.^[36]

A veszélyhelyzet kihirdetésére okot adó körülmények a következők szerint módosultak^[37]:

Veszélyhelyzet [Alaptörvény jelenlegi szövegváltozata, 53. cikk (1) bekezdés]

az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető elemi csapás vagy ipari szerencsétlenségesetén

Veszélyhelyzet [Alaptörvény Módosítás utáni szövegváltozata, 51. cikk (1) bekezdés]

az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető súlyos esemény – különösen elemi csapás vagy ipari szerencsétlenség – esetén

A továbbiakban tehát az Alaptörvény szövegében az elemi csapás és az ipari szerencsétlenség kizárólag példálózó jelleggel jelenik meg, a veszélyhelyzet bármely, az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető súlyos esemény esetén kihirdethető.

Az Alaptörvény 9. módosítása értelmében a veszélyhelyzet szabályozása 2023. július 1-től a következők szerint alakul

(1) A Kormány az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető súlyos esemény – különösen elemi csapás vagy ipari szerencsétlenség – esetén, valamint ezek következményeinek az elhárítása érdekében veszélyhelyzetet hirdethet ki.

(2) A veszélyhelyzet harminc napra hirdethető ki.

(3) A Kormány a veszélyhelyzetet az Országgyűlés felhatalmazása alapján meghosszabbíthatja, ha a veszélyhelyzet kihirdetésére okot adó körülmény továbbra is fennáll.

(4) A (3) bekezdés szerinti felhatalmazásról az Országgyűlés a jelen lévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával dönt.^[39]

Összegezés

A különleges jogrend a társadalom működésének egy olyan állapota, amelynél a biztonság (a természetes személyek vagy a közösség biztonsága) különösen is fenyegetett, így az állam speciális szabályokat alkot a biztonság fenntartására, megmentésére.^[40]

A különleges jogrenden belül is kitűnik a veszélyhelyzet, hiszen ez az egyetlen olyan eleme, amely nem az állam fegyveres védelmére irányul.^[41]

A koronavírus járványt megelőzően veszélyhelyzet kihirdetésére korábban is sor került már több alkalommal is, azonban a 2020. március 11-én 15 órakor hatályba lépett kormányrendelettel bevezetett veszélyhelyzet olyan új helyzetet teremtett, mind a teljes magyar jogrendszer, mind annak társadalmi, gazdasági környezete vonatkozásában, amelyre korábban még nem volt példa.^[42]

Részben a koronavírus járvány kapcsán kihirdetett veszélyhelyzet vezetett az Alaptörvény 9. módosításához, melynek értelmében a veszélyhelyzet szabályozása 2023. július 1-től a

következők szerint alakul: „A Kormány az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető súlyos esemény – különösen elemi csapás vagy ipari szerencsétlenség – esetén, valamint ezek következményeinek az elhárítása érdekében veszélyhelyzetet hirdethet ki.”^[43]

Felhasznált irodalom

Agamben, Giorgio: State of Exception, Chicago and London, *The University of Chicago Press*, 2005.

Csink Lóránt: Mikor legyen a jogrend különleges?, *Iustum Aequum Salutare*, XIII. évf., 2017/4

Ferejohn, John – Pasquino, Pasquale: The law of the exception: A typology of emergency powers, *International Journal of Constitutional Law*, 2004/2

Földi Kitti: Nekem kéne feláldozni magam, vagy mások áldozzák fel magukat értem?, *444.hu*, 2020. április 10.

Friedrich Koja: Állami szükségállapot és a szükségállapotra vonatkozó jog, in Takács Péter (szerk.): Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből. Budapest, Szent István Társulat, 2003.

Horváth Attila: A 2020-as Covid-veszélyhelyzet alkotmányjogi szemmel, in: Nagy Zoltán – Horváth Attila (szerk.): *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*. Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021.

Horváth Attila: A különleges jogrend fejlődése Magyarországon a kilencedik Alaptörvény-módosítás tükrében in: Nagy Zoltán – Horváth Attila (szerk.): *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*. Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021.

Jakab András – Till Szabolcs: A különleges jogrend, in: Trócsányi László (et al.) (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba*, Budapest, HVG-ORAC, 2014.

László Viktória – Muhoray Árpád: A veszélyhelyzeti szabályozás alkotmányos jogfejlődési tapasztalatainak értékelése, *Hadtudomány*, 2021. évi elektronikus lapszám

László Viktória: A hatályos magyar szabályozás és a koronavírus-járvány első hulláma idején kihirdetett veszélyhelyzet során bevezetett kormányzati intézkedések vizsgálata, *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, IX. évf. 2021/1.

Mészáros Gábor: Indokolt-e a különleges jogrend koronavírus idején? – Avagy a 40/2020. (III. 11.) Korm. rendelettel összefüggő alkotmányjogi kérdésekről, *Fundamentum*, XXIII. Évf., 2019/3-4.

Rácz Lilla: A veszélyhelyzet első kihirdetésének évfordulójára: 365 nap rövid veszélyhelyzeti kronológiája, *jtiblog*, *A Jogtudományi Intézet blogoldala*, 2021. március 11.

Szabó Csaba – Horváth László: Magyarország Alaptörvényének és a Magyar Köztársaság Alkotmányának összevetése a különleges jogrend vonatkozásában, *Hadmérnök*, VII. évf., 2012/2.

Szente Zoltán: A 2020. március 11-én kihirdetett veszélyhelyzet alkotmányossági problémái, *Állam- és Jogtudomány*, LXI. évf., 2020/3

Ungvári Álmos – Sabjanics István: Pandémia és különleges jogrend Magyarországon, *Scientia et Securitas*, II. Évf., 2021/3.

Hivatkozások

1. Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról szóló 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat, 174. ↑
2. Készült „A hazai biovédelmi és biobiztonsági kutatások tudományos alapjainak megteremtése” című, TKP-2021-NVA-07 azonosítószámú pályázat keretében ↑
3. Földi Kitti: Nekem kéne feláldozni magam, vagy mások áldozzák fel magukat értem?, *444.hu*, 2020. április 10.
<https://444.hu/2020/04/10/nekem-kene-felaldozni-magam-vagy-masok-aldozzak-fel-magukat-ertem> (Letöltés: n.a.) Idézi: Karácsony András – Nagypál Szabolcs: Jogállam és rendkívüli helyzet, in Koltay András – Török Bálint (szerk.): *Járvány sújtotta társadalom*, Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021, 39-47. ↑
4. Friedrich: *Állami szükségállapot*, 797. Idézi: Szent: *A 2020. március 11-én kihirdetett veszélyhelyzet*, 115-139. ↑
5. Csink Lóránt: Mikor legyen a jogrend különleges?, *Iustum Aequum Salutare*, XIII. évf., 2017/4, 7-16. ↑
6. Lásd például Giorgio Agamben: *State of Exception*, Chicago and London, *The University of Chicago Press*, 2005. Idézi: Szent: *A 2020. március 11-én kihirdetett veszélyhelyzet*, 115-139. ↑
7. John Ferejohn – Pasquale Pasquino: *The law of the exception: A typology of emergency*

powers, *International Journal of Constitutional Law*, 2004/2, 229. Idézi: Sente: A 2020. március 11-én kihirdetett veszélyhelyzet, 115-139. ↑

8. A Nemzetközi Monetáris Alap (IMF) adatbázisa szerint 2020. április 3-áig összesen 15 európai ország vezetett be szükséghelyzetet. Ld.
<https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19>. Idézi: Sente: A 2020. március 11-én kihirdetett veszélyhelyzet, 115-139. ↑
9. Magyar Közlöny 2020/285. 10130, mely Magyarország Alaptörvényének 9. módosítását tartalmazza 11. cikkében kimondja, hogy az Alaptörvény 48. Cikke 2023. július 1-től a következő jogrendeket ismeri el: „Különleges jogrend a hadiállapot, a szükségállapot és a veszélyhelyzet.” ↑
10. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 49-53. cikk ↑
11. Jakab-Till: *A különleges jogrend*, 466. ↑
12. Uo. ↑
13. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 53. cikk ↑
14. Szabó Csaba – Horváth László: Magyarország Alaptörvényének és a Magyar Köztársaság Alkotmányának összevetése a különleges jogrend vonatkozásában, *Hadmérnök*, VII. évf., 2012/2, 395-404. ↑
15. A katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény 3.§ 5. pont ↑
16. Jakab-Till: *A különleges jogrend*, 466. ↑
17. A katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény 44. § ↑
18. Jakab-Till: *A különleges jogrend*, 466. ↑
19. Horváth Attila: A 2020-as Covid-veszélyhelyzet alkotmányjogi szemmel, in: Nagy Zoltán – Horváth Attila (szerk.): *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*. Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021, 149-173. ↑
20. Horváth: *A 2020-as Covid-veszélyhelyzet alkotmányjogi szemmel*, 149-173. ↑
21. Rácz Lilla: A veszélyhelyzet első kihirdetésének évfordulójára: 365 nap rövid veszélyhelyzeti kronológiája, *jtiblog*, *A Jogtudományi Intézet blogoldala*, 2021. március 11.,
<https://jog.tk.hu/blog/2021/03/a-veszelyhelyzet-elso-kihirdetesenek-evfordulojara> (Letöltés: 2022. április 4.) ↑
22. A veszélyhelyzet kihirdetéséről szóló 40/2020. (III. 11.) Korm. rendelet ↑
23. A veszélyhelyzet kihirdetéséről szóló 478/2020. (XI. 3.) Korm. rendelet ↑
24. A veszélyhelyzet kihirdetéséről szóló 478/2020. (XI. 3.) Korm. rendelettel kihirdetett veszélyhelyzet megszüntetéséről szóló 26/2021. (I. 29.) Kormány rendelet ↑
25. A veszélyhelyzet kihirdetéséről és a veszélyhelyzeti intézkedések hatálybalépéséről szóló 27/2021. (I. 29.) Korm. rendelet ↑

26. Ungvári Álmos – Sabjanics István: Pandémia és különleges jogrend Magyarországon, *Scientia et Securitas*, II. Évf., 2021/3, 284–291. ↑
27. Mészáros Gábor: Indokolt-e a különleges jogrend koronavírus idején? – Avagy a 40/2020. (III. 11.) Korm. rendelettel összefüggő alkotmányjogi kérdésekről, *Fundamentum*, XXIII. Évf., 2019/3–4, 63–72. ↑
28. Szente: A 2020. március 11-én kihirdetett veszélyhelyzet, 115–139. ↑
29. Ungvári–Sabjanics: *Pandémia és különleges jogrend Magyarországon*, 284–291. ↑
30. Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról szóló 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat, 174. Idézi: László Viktória – Muhoray Árpád: A veszélyhelyzeti szabályozás alkotmányos jogfejlődési tapasztalatainak értékelése, *Hadtudomány*, 2021. évi elektronikus lapszám <https://www.mhtt.eu/hadtudomany/2021/2021e/L%c3%a1szl%c3%b3%20V%20Muhoray%20%c3%81.pdf> (Letöltés: 2022. március 25.) ↑
31. 40/2020. (III. 11.) Korm. rendelet veszélyhelyzet kihirdetéséről. Idézi: László–Muhoray: *A veszélyhelyzeti szabályozás* ↑
32. László–Muhoray: *A veszélyhelyzeti szabályozás* ↑
33. László Viktória: A hatályos magyar szabályozás és a koronavírus-járvány első hulláma idején kihirdetett veszélyhelyzet során bevezetett kormányzati intézkedések vizsgálata, *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, IX. évf. 2021/1, 43–76. Idézi: László–Muhoray: *A veszélyhelyzeti szabályozás* ↑
34. Magyarország Alaptörvényének kilencedik módosítása. 11. cikk. Magyar Közlöny 2020/285. 10128–10131. Idézi: László–Muhoray: *A veszélyhelyzeti szabályozás* ↑
35. Az Alaptörvényhez és annak módosításaihoz tartozó indokolások. Indokolások Tára 2020/161. 1894. idézi: László–Muhoray: *A veszélyhelyzeti szabályozás* ↑
36. Horváth Attila: A különleges jogrend fejlődése Magyarországon a kilencedik Alaptörvény-módosítás tükrében in: Nagy Zoltán – Horváth Attila (szerk.): *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*. Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021, 122–148. ↑
37. Horváth: *A különleges jogrend fejlődése Magyarországon*, 122–148. ↑
38. Uo. ↑
39. Magyar Közlöny 2020/285. 10130 ↑
40. Csink: *Mikor legyen a jogrend különleges?*, 7–16. ↑
41. Jakab–Till: *A különleges jogrend*, 466. ↑
42. Rácz: *A veszélyhelyzet első kihirdetésének évfordulójára* ↑
43. Magyar Közlöny 2020/285. 10130 ↑

Szabó Imre Szilárd: Munkajogi kérdések az országgyűlési választásokról

Magyarország köztársasági elnöke 2022. április 3. napjára tűzte ki az országgyűlési képviselők általános választását, amelyre reggel 6 és 19 óra között kerül sor. Az esemény egyúttal egy közös eljárásban lebonyolított országgyűlési képviselő-választás és országos népszavazás is.

A gyakorlatban a választásokon való részvételnek is vannak munkajogi dimenziói és szabályozási kérdései, amelyeket az alábbiakban ismertetek.

Az Alaptörvény XXIII. cikke alapján a választásokon való részvétel valamennyi nagykorú, választójoggal rendelkező magyar állampolgár alkotmányos joga. Nem rendelkezik választójoggal az, akit bűncselekmény elkövetése vagy belátási képességének korlátozottsága miatt a bíróság a választójogból kizárt.

Munkajogi szempontból kihívást okoz, hogy az általános munkarendtől eltérően (pl. a *munkaidőkeret* vagy az *elszámolási időszak* alkalmazása alapján) munkát végző munkavállaló hogyan tud élni az Alaptörvényben rögzített szavazati jogával. Fontos kiemelni, hogy az országgyűlési választások időpontja nem minősül munkaszüneti napnak, így az ahhoz kapcsolódó eltérő munkajogi szabályok sem kerülnek ebből a szempontból figyelembevételre. Rendes munkaidő vasárnap csak kivételes esetekben, az Mt. 101. § (1) bekezdése alapján osztható be,^[1] például a *rendeltetése folytán e napon is működő munkáltatónál vagy munkakörben; megszakítás nélküli, több műszakos tevékenység keretében vagy készenléti jellegű munkakörben stb.* Rendkívüli munkavégzés általában (így e napon is) természetesen az Mt.-ben meghatározott általános szabályok (illetve az esetleges kollektív szerződés vagy munkaszerződés) alapján rendelhető el; előre nem látható, kivételes körülményeket feltételezve.

Amennyiben a munkavállalónak a fentebb említett *munkaidőkeretből* vagy az *elszámolási időszakból* fakadó egyenlőtlen munkaidő-beosztás, vagy az elrendelt rendkívüli munkavégzés miatt dolgoznia kell az országgyűlési választások napján, a munkaidejének maximuma az esetlegesen elrendelt túlórákat is figyelembe véve sem haladhatja meg a 12 órát, igaz, az az extrém eset is előállhat (speciális esetekben és a felek megállapodása alapján), hogy a munkavállaló beosztás szerinti napi munkaideje elérheti akár a 24 órát is. Kérdés, hogy ezekben az esetekben a munkavállaló egyáltalán tud-e élni állampolgári jogával? A szavazás időtartama (reggel hat és este hét óra között) ugyanis összesen 13 órát tesz ki, így könnyen

megeshet, hogy van olyan munkavállaló, aki nem ér oda a rendelkezésre álló időben az urnákhoz. Érdemes leszögezni, hogy ilyenkor a munkáltatónak arra vonatkozó törvényi kötelezettsége nincs, hogy mentesítse a munkavállalót a munkavégzés alól. De mit lehet tenni ebben az esetben?

A választójogának gyakorlásában a munkavállalót megakadályozni nem szabad. A gyakorlatban ezért számos munkáltató (pl. a köztulajdonban működő közszolgáltatást végző vállalat) él azzal, hogy rendelkezést ad ki a munkáltatói jogkörgyakorlók részére arról, hogy előzetesen tájékozódjanak, mely munkavállalók esetében jelenthet problémát a választáson való részvétel lehetőségének biztosítása. A választás napján munkát végző munkavállaló választáson való részvételi szándéka esetén a lehető legkisebb munkaidő-kieséssel járó megoldást kell választani. A munkavállaló választáson való részvétele érdekében kiesett munkaidő – a munkáltató döntése alapján – igazolt, távolléti díjjal fizetett távollétnek minősülhet.^[2]

Amennyiben a munkáltató nem a fenti (a munkavállalóra tekintettel humánus és álláspontom szerint az alkotmányos alapjogokat megfelelően tiszteletben tartó) eljárást alkalmazza, akkor sincs „elveszve” a munkavállaló. A körülmények megfelelő igazolása mellett is kérheti a munkavégzés alóli mentesítését, amit a munkáltató jogszerűen nem tagadhat meg. Ezt támasztja alá az Mt. 6. § (3) bekezdése, amely alapján a munkáltató a munkavállaló érdekeit a méltányos mérlegelés alapján köteles figyelembe venni, de hivatkozható a felek együttműködési kötelezettsége és az adott helyzetben általában elvárható magatartás alapelve is. A munkaszerződés teljesítése során – kivéve, ha törvény eltérő követelményt ír elő – úgy kell eljárni, ahogy az adott helyzetben általában elvárható. Ilyen gyakorlati helyzet lehet az is, ha a munkavállaló lakóhelye és munkavégzési helye nem esik egybe, így maga az utazási idő is megnehezítené, ad absurdum lehetetlenné tenné a választáson történő részvétel lehetőségét. Ebben az esetben ugyanakkor a munkáltató érvelhet amellett, hogy nem biztosítja a munkavállaló számára az előző esetben említett távolléti díj megfizetését, pusztán a mentesítés lehetőségét adja meg (Mt. 146. § (2), de munkabért (kifejezett rendelkezésének hiányában) nem fizet. A vita így „csak” a kieső időre járó bérezés miatt jelentkezik.^[3]

A szavazatszámláló bizottság tagjaira vonatkozó munkajogi szabályok

A jogalkotó a 2/2022. (I. 11.) IM rendelet alapján járó díjazás^[4] mellett külön munkaidő-kedvezményrel is biztosítani kívánja a választások lebonyolítását, figyelemmel az esetlegesen áthúzódó feladatokra és a megfelelő pihenési idő biztosítására. A

szavazatszámlláló bizottság (az egy szavazókörrrel rendelkező településen a helyi választási bizottság) tagjai a választási eljárásról szóló törvény 15. § (1)-(2) bekezdése értelmében a szavazást követő napon (tehát 9-én) mentesülnek a jogszabályban előírt munkavégzési kötelezettség alól, és az emiatt kiesett időre „átlagbér” (melynek összege értelmezést kíván az Mt., a Ptk., és a vonatkozó közjogi szabályok tükrében) illeti meg őket. A munkáltató a választási szerv tagját megillető bér és járulékainak megtérítését a választást követő 5 napon belül igényelheti a választási irodától.

A kétségtelen jó szándék mellett a jogalkotó nem gondolt arra az esetre, hogy a szavazás napján is keletkezhet munkavégzési kötelezettség (*lásd megszakítás nélküli tevékenység stb.*), így előfordulhat, hogy az e napra beosztott munkavállaló adott esetben csak szabadságának terhére vehet részt a szavazatszámllálásban, ugyanakkor az ún. szabadság-kivétel is csak az Mt. 122. § (2) bekezdésében említett korlát mellett lehetséges. Felmerülhet még hivatkozásként az Mt. 55. § (1) bekezdés i) pontja, mely alapján a munkavállaló mentesül rendelkezésre állási és munkavégzési kötelezettségének teljesítése alól bíróság vagy hatóság felhívására, vagy az eljárásban való személyes részvételhez szükséges időtartamra. Megítélésem szerint ez nem megfelelő jogcím, ugyanis annak lényege (a jogalkotói szándék szerint), hogy a munkavállalót hatósági jellegű aktussal (értsd: egyoldalúan, s az érintett akaratától függetlenül kötelezően) kötelezték arra, hogy meghatározott időben és helyen jelenjen meg. A szavazatszámllálásban való részvétel nem hatósági kötelezésen alapul (az előbbi értelemben), hanem azon, hogy az érintett munkavállaló ebben megállapodik a választási szervekkel.

A másik probléma – miután a választási eljárásról szóló jogszabályban a jogalkotó ez esetben is az általános munkarendet vette alapul –, hogy miként élhet a munkavégzési kötelezettség alóli mentesítéssel az, akinek a hétfői napon egyáltalán nincs a rá irányadó munkaidő-beosztás szerint munkavégzési kötelezettsége (szabadnapja van). Erre csak akkor van lehetőség, ha a munkáltató kifejezetten méltányos szeretne lenni az érintett munkavállalóval, és ilyenkor erre a napra mégis csak beosztja munkavégzésre, majd – a bölcs jogalkotói szándékot felismerve – mentesíti a választási eljárásról szóló jogszabály szerint a munkavégzési kötelezettsége alól. E – nem tipikus, de talán kívánatos – esetben az egyenlőtlen munkaidő-beosztásban dolgozó állampolgár is élni tud a jogalkotó által biztosított kedvezménnyel.

Következtetésként így megjegyzendő, hogy a jogalkotó alkotmányos mulasztásban is lehet azzal, hogy eltérést nem engedő (kógens) szabályokkal nem írta elő a választási eljárásban való állampolgári közreműködés munkajogi következményeit (szabályait). Ennek egyébként

az előremutató szabályozási módja az volna, hogy az a munkavállaló, aki – észszerű időben – bejelenti a választási eljárásban való közreműködését, nem osztható be munkavégzésre. Magyarán feltehető az a kérdés, hogy a szóban lévő tevékenység közpolitikai kötelezettségként fogható-e fel, s ilyenként háttérbe szoríthatja-e a munkáltató jogos (az Mt. által is biztosított) gazdasági érdekeit. A magyar jogfelfogás jelenleg nem így fogja fel a választási eljárásban való – alapvetően önkéntes – részvételt.

Bibliográfia

Tudnivalók az Országgyűlési képviselő-választással kapcsolatban, VDSzSz, 2022., <https://vdszsz.hu/8679-tudnivalok-az-orszaggyulesi-kepviselo-valasztassal.html> (2022. március 31.)

Hivatkozások

1. Tételesen:a) a rendeltetése folytán e napon is működő munkáltatónál vagy munkakörben,b) az idényjellegű,c) a megszakítás nélküli,d) a több műszakos tevékenység keretében, e) a készenléti jellegű munkakörben, f) a kizárólag szombaton és vasárnap részmunkaidőben, g) társadalmi közszükségletet kielégítő, vagy külföldre történő szolgáltatás nyújtásához – a szolgáltatás jellegéből eredően – e napon szükséges munkavégzés esetén, h) külföldön történő munkavégzés során, valamint i) a kereskedelemről szóló törvény hatálya alá tartozó, kereskedelmi tevékenységet, a kereskedelmet kiszolgáló szolgáltató, valamint kereskedelmi jellegű turisztikai szolgáltatási tevékenységet folytató munkáltatónál. ↑
2. Lásd erre példaként: Tudnivalók az Országgyűlési képviselő-választással kapcsolatban, VDSzSz, 2022., <https://vdszsz.hu/8679-tudnivalok-az-orszaggyulesi-kepviselo-valasztassal.html> (2022. március 31.) ↑
3. A munkavállalót, ha a munkáltató hozzájárulása alapján mentesül a munkavégzés alól, a kiesett munkaidőre *megállapodásuk szerint* illeti meg díjazás ↑
4. 1. melléklet a 2/2022. (I. 11.) IM rendelethez ↑

Tóth-Gyóllai Dániel: A magyarországi református lelkészképző intézmények állami elismerése – Tanulmány a rendszerváltás körüli felsőoktatás-politikai változások egyházi felsőoktatási intézményekre gyakorolt hatásáról

Keretek

A rendszerváltás körüli politikai változások több területen is érintették a Magyarországi Református Egyház életét. Az egyház és állam viszonyának rendezése kapcsán fontos lépést jelentett, hogy törvényi szabályozások születtek az egyházi intézményekben folyó különböző szintű oktatási tevékenységek jogállásának rendezésére. A református lelkészképzés kereteiben az utóbbi két évtizedben bekövetkezett jelentős változások alapját az 1980-as 1990-es években hozott jogi rendelkezések vetették meg a hazai felsőoktatás állami szférájának megújulásával párhuzamosan. Ezen folyamatok eredménye, hogy az egyházi felsőoktatási intézmények, így református teológiai akadémiáink is a magyarországi felsőoktatási rendszer „teljes jogú”^[1] tagjaivá lettek. Az átalakulás centrumában a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény (továbbiakban: Ftv.) és annak főbb módosításai álltak. A hittudományi főiskolákon és egyetemeken e törvényi rendelkezés óta a hatályos állami jogszabályok alapján folyik az oktatási, kutatási és önkormányzati tevékenység. Ugyanakkor fontos szerepet játszottak e folyamatban korábbi szabályozások is, mint az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény (továbbiakban: Ot.), annak végrehajtási rendeletei (továbbiakban: Ot. Vhr.), az 1989-es minisztertanácsi törvényerejű rendelet, valamint az Ot. módosításáról szóló 1990. évi XXIII. törvény (továbbiakban: Ot. Tv.). Éppen ezért indokolt ezen törvényi szabályozások önálló és alapos vizsgálata, az általuk kifejtett hatások tematikus tárgyalása. Jelen tanulmány célja, hogy az egyházi intézmények állami elismerésével kapcsolatos egyes jelenségeket bemutatva felvázolja a református lelkészképző intézmények állami jogi kereteit a rendszerváltás időszakától kezdve az 1993. évi felsőoktatási törvény hatályvesztésével bezárólag.

Bevezetés

A rendszerváltás utáni új oktatási törvényeket, így a magyar történelem első önálló felsőoktatási törvényét is csak az Országgyűlés 1993. évi tavaszi ülészakán kezdték el tárgyalni. A törvények július 13-ai elfogadásáig a rendszerváltást követő közel 4 éves átmeneti időszakban a köz- és felsőoktatást együttesen szabályozó 1985. évi I. törvény (majd a rendszerváltás után annak 1990. március 1-jei országgyűlési napon elfogadott 1990. évi

XXIII. törvénnyel módosított változata^[2]) volt hatályban. Az oktatási törvény adta keretek között már 1989 előtt megindulhatott az intézmények belső demokratizálódása^[3], 1990 után felszámolásra került az intézményalapítás állami monopóliuma, szabaddá vált a költségtérítéses képzések szervezése, külföldi tanulmányok folytatása.^[4]

A már meglevő reformtörekvések mellett azonban a felsőoktatási intézmények vezetői egybehangzóan kiálltak a mellett, hogy a valódi változásokhoz elengedhetetlen egy önálló felsőoktatási törvény koncepciójának kidolgozása.^[5] Így 1990 szeptemberében Andrásfalvy Bertalan művelődési és közoktatási miniszter idején megalakult a minisztérium felsőoktatási és tudományos kutatási törvényt előkészítő bizottsága.^[6] A törvényjavaslat előkészítésében megvalósuló széles szakmai és érdekképviselői együttműködés^[7] megannyi egyeztetési nehézséggel is járt,^[8] így csak az Antall-kormány második oktatási minisztere, Mádl Ferenc tudta az Országgyűlés elé vinni annak tervezetét az 1993. évi tavaszi ülésszak június 7-ei ülésnapján.^[9] A július 13-án elfogadott^[10] 1993. évi LXXX. törvény a hazai önálló felsőoktatási jogalkotás eddigi három évtizedének legrövidebb törvénye^[11], melyet valóban keretjellegű törvénynek nevezhetünk. A Ftv. egészen 2006. február 28-ig, közel 13 évig hatályos maradt, ez idő alatt mindössze 37-szer módosították,^[12] ebből kétszer átfogó jelleggel (az 1996. évi LXI. és az 1999. évi LII. törvénnyel). S bár e törvény nyomán az állam közvetlen intézményfenntartó szerepe továbbra is fennmaradt^[13], ezt ellensúlyozták az intézményeknek adott önkormányzati jogosítványok^[14], valamint a rendszerszintű folyamatok szabályozásában fontos szerephez jutó köztes testületek^[15] létrehozása.^[16] A törvénnyel kapcsolatos legfőbb felsőoktatás-politikai célok között az intézményi autonómia többszintű^[17] helyreállítása, a felsőoktatás kiterjesztése a hallgatói létszám (tovább)növelése által^[18], a felsőoktatás irányítás szaktárcák szerinti szétagoltságának megszüntetése^[19], a képzési rendszer nyugat-európai normákhoz való igazítása^[20], az intézmények felügyeleti szétagoltságának megszüntetése^[21], az oktatás és tudományos kutatás integrálása, valamint az intézményi integrációs folyamat megindítása^[22] mellett az egységes felsőoktatási rendszer kialakítását is említhetjük^[23]. Ez utóbbi kapcsán fogalmazódtak meg a törvény azon rendelkezései, melyek nyomán hosszú idő után újra a magyar felsőoktatás teljes jogú szereplőjévé válhattak az egyházi felsőoktatási intézmények.^[24]

Az egyházi felsőoktatási intézmények jogállásának alakulása

Az állami elismerés

Az állami elismerés kezdetei az 1993. évi törvény hatálybalépése előtt

Az 1985. évi oktatási törvény hatályosságának idején az egyházi felsőoktatási intézmények hivatalosan nem képezték a hazai felsőoktatási rendszer részét. A törvény mindössze az Ot. 161. §-a (2) bekezdésében intézkedett a teológiai akadémiák jogállásáról, megállapítva, hogy ezen intézményekben szerzett „oklevél – külön megállapított esetekben – az általa tanúsított végzettség szintje tekintetében egyetemi, illetőleg főiskolai oklevéllel egyenértékű.” Az 1990-es módosítással az egyházi főiskolákra és egyetemekre vonatkozó szabályozások már egy külön cikkelyben (Ot. Tv. 161/A. §) négy bekezdésben szerepeltek, rendelkezve a hallgatói jogok egyenértékűségéről^[25], s az oklevéllel járó jogosultságok kiegészítéséről.^[26] A törvény keretei azonban még mindig nem tették lehetővé, hogy az az egyházi fenntartású intézményeket is hatálya alá vonja.^[27] A módosítás mégis jelentős lépéseket tett az állami elismerés felé.

A módosított 13. § (2) bekezdésében az iskolai nevelés-oktatás intézményeit felsoroló lista végén már „az egyházak hittudományi intézményei” megnevezés is szerepelt,^[28] a paragrafus (6) bekezdése pedig elrendelte ezen intézmények hivatalos egyetemeket és főiskolákat felsoroló listákra való felvételét. A református akadémiák felsőoktatási rendszerbe való formális integrálását jelentette, hogy e két listán (30/1990. [III. 21.] OGY határozat^[29] az egyetemekről, 1048/1990. [III. 21.] MT határozat a főiskolákról^[30]) felsorolt intézmények között szerepeltek a budapesti, debreceni, pápai és sárospataki teológiák is. Mindezek ellenére a '93-as törvény hatálybalépéséig az egyházi intézmények továbbra is kizárólag saját fenntartói szabályozásuk alá tartoztak.

A jogi átmenetiség időszakában, mikor az 1990. évi IV. törvény 17. § (1) bekezdés^[31] rendelkezésének köszönhetően volt lehetőség további egyházi intézmények létesítésére, az oktatási törvény (vagy egyéb rendelet) azonban nem rendelkezett a létesítés pontos feltételeiről, hat egyházi fenntartású intézmény (főiskola) alapítása, vagy újra-alapítása is végbement a létesítés feltételeinek jogi szabályozása nélkül. Ezen intézményeket kormányrendelettel iktatták be a főiskolákról szóló 1048/1990. MT határozat listájára, épp úgy, mint azon alapítványi^[32] főiskolákat, melyek ebben az időben születtek,^[33] s amelyek létesítése kapcsán a módosított oktatási törvényt kiegészítő – sokat vitatott^[34] – 36/1990. (IX. 12.) kormányrendelet részletesen rendelkezett.

Állami elismerés az 1993. évi LXXX. törvényben

Az 1993-as törvény egyik legjelentősebb újítása volt, hogy együttesen (egyetlen törvényen belül) szabályozta az állami, az alapítványi, magán, valamint egyházi^[35] fenntartású felsőoktatási intézményeket is^[36], s ezzel a hazai felsőoktatási intézményrendszer teljes jelen és jövőbeli horizontját egy törvénynek vetette alá. Az újítást fémjelezte az állami elismerés

fogalma^[37], mely e törvényben a nem állami felsőoktatási intézmények létesítéséhez való országgyűlési hozzájárulást (Ftv. 6. §), valamint ennek a törvény 1. számú mellékletében való felsorolás általi megerősítését (Ftv. 2. § [4] bekezdés) jelentette. Az állami elismeréssel létesített felsőoktatási intézmények válhattak hivatalosan is a hazai felsőoktatási intézményrendszer tagjává, melyek a törvény hatálya alatt működő intézményekként élvezhették az egyetemeket és főiskolákat kizárólagosan megillető törvényben felsorolt jogosultságokat. A Ftv. 6. §-a szerint az állami elismeréshez szükséges országgyűlési hozzájárulást csak azon intézmények kaphatták meg, melyek a 3-4. §-okban foglalt létesítőtől függetlenül érvényes létesítési és működési feltételeknek megfeleltek. Ugyanakkor a törvény hatálybalépésekor az 1. számú melléklet már tartalmazta mindazon nem állami felsőoktatási intézményeket, melyek a korábbi 1990–1993 között többször módosított országgyűlési és minisztertanácsi határozatokon szerepeltek. A hittudományi akadémiák állami elismeréshez így nem kellett a 3-4. §-ok által leírt eljárást lefolytatni, amint a felsorolásban szereplő állami intézmények esetében sem.

A törvény hatálya alá eső felsőoktatási intézményekként a magyarországi református teológiai akadémiák államilag elismert okleveleket bocsájthattak ki az alap és szakirányú továbbképzésben. 1993-ig^[38] a Magyar Tudományos Akadémia (továbbiakban: MTA) által felügyelt Tudományos Minősítő Bizottság (továbbiakban: TMB) gyakorolta a doktori minősítés kizárólagos jogát, melyet a felsőoktatási törvény ismét az egyetemek jogkörébe utalt. Ennek következményeképpen egyetemi címet viselő egyházi intézmények is jogosulttá váltak doktori programok indítására,^[39] a hittudomány doktoranduszai államilag elismert tudományos fokozatot szerezhettek. Ezzel együtt a törvény hatásköre kiterjedt ezen intézmények szervezeti-irányítási területei mellett a képzési, tevékenységi, funkcionális és felügyeleti, valamint személyi területeire is.^[40]

Az akkreditáció

A '93-as törvény rendelkezéseinek az immáron a magyarországi felsőoktatási rendszer keretein belül működő református teológiai akadémiákon folyó képzésre gyakorolt hatása az első években csak kis mértékben volt felfedezhető. Az 1. számú mellékletben való feltüntetés általi állami elismerésnek köszönhetően egyik intézménynek sem kellett a létesítési feltételekkel és a szervezeti működésre vonatkozó dokumentumokkal elszámolnia.^[41] A törvényben rögzített keretek érvényesülésének ellenőrzésére egészen az akkreditációs eljárások kezdetéig nem került sor.^[42] Az állami elismerés kezdeti formái jellegéről tanúskodik a Pápai Református Teológiai Akadémia (továbbiakban: PRTA) esete. Az akadémia ugyanis szerepelt az egyházi főiskolák listáján már a törvény 1993-as közlőnyállapotában is^[43], noha

az intézményben egészen 1998 szeptemberéig nem folyt teológiai oktatás.^[44]

Az első jelentős változást az Országos Akkreditációs Bizottság (OAB) – későbbi^[45] Magyar Akkreditációs Bizottság (továbbiakban: MAB) – által a törvény megszületését követő években lefolytatott intézményi akkreditációs eljárás hozta. Az „első akkreditációs eljárás” során a MAB elsődlegesen a működésre való alkalmassági feltételeket vizsgálta a törvény 3-4. §-aiban megfogalmazott elveknek megfelelően, a Ftv. 114. § (1) bekezdésének kitételével, miszerint az állami elismeréskor (s a gyakorlatban ezzel együtt az akkreditációs eljárás^[46]) „a hitélettel összefüggő tárgyak, ismeretek tartalma nem vizsgálható”. A MAB akkreditációs munkája rámutatott a felsőoktatási törvény hiányosságaira^[47] a 3-4. §-ok tekintetében, a cikkelyek egyes rendelkezései ugyanis teljesíthetetlen követelményeket támasztottak az egyházi felsőoktatási intézmények felé. A felismerést követve a törvény 1996-os átfogó módosításakor a 114. § (2) bekezdése kiegészült a 3-4. § tudományterületekre^[48], tudományágakra és szakokra vonatkozó bevezető résztől való eltekintés lehetőségével, annak érdekében, hogy a jellemzően egyedül a hittudomány tudományterületén, teológia tudományágán képzést folytató egyházi intézmények is megfelelhessenek a törvényi feltételeknek. Ezen módosítás megteremtette a jogi alapját annak, hogy a református hittudományi akadémiák mindegyike egyetemi besorolásban működhessen^[49], az átsorolás a pápai^[50] és sárospataki akadémiák esetében egyéb okokból mégsem történt meg. A debreceni és budapesti akadémiákat azonban az 1990-es országgyűlési határozat után az 1993-as törvény 1. számú melléklete is az egyetemek között sorolta fel, noha ezen intézmények elnevezésének egyetemre változtatása csak a törvény 1993-as hatálybalépése után következett be. A budapesti intézmény esetében 1993. szeptemberében a tanítóképző főiskolával való integráció idején, a debreceni akadémiával kapcsolatosan pedig az '96-os módosító törvény jóváhagyásával egyidejűleg. A változtatásról természetesen az Országgyűlés döntött mindkét esetben, tárgyalás azonban csak a Károli Egyetem esetében olvasható az Országgyűlési Naplóban.^[51] A DRHE névváltoztatásának kérdésével kapcsolatban Bölcskei Gusztáv és Fekete Károly a debreceni teológia 1950–2000 közötti időszakáról szóló vonatkozó tanulmányában az alábbiakat olvashatjuk: „1996 nyarán megszületett a felsőoktatási törvény módosítása. A Parlament elfogadta a névmódosítási javaslatot, így a teológia hivatalos neve: Debreceni Református Hittudományi Egyetem (DRHE).”^[52]

Az 1996-os módosításig a doktori fokozat odaítélésére való jogosultságát is csak névleg szerezte vissza a két református hittudományi egyetem államilag elismert doktori fokozattal rendelkező oktatók hiányában.^[53] A rendszerváltás előtt ugyanis nem minősülhetett kandidátusnak vagy tudományos doktornak egyetlen teológus sem, minthogy a tudományos

minősítés és az arra való kutatói felkészítés kizárólagos jogát az MTA által vezetett és felügyelt Tudományos Minősítő Bizottság gyakorolta (lásd: 9/1970. törvényerejű rendelet).^[54] Egyedül az MTA tudományági nómenklatúráján szereplő tudományágak esetében adhatott minősítést a TMB, mely listán a rendszerváltás előtt^[55] értelemszerűen nem szerepelt a hittudomány.^[56] A '96-os módosítás a fennálló helyzet megfelelő orvoslása érdekében a Ftv. 118. § doktori cím viselésére vonatkozó rendelkezéseinek végére (6) számú bekezdésében egy a MAB vezette átmeneti eljárást kezdeményezett. Ennek alapján a debreceni és budapesti egyetemeken is megalakultak a nemzetközileg elismert^[57] hazai és külföldi teológiai szakértőkből álló ad hoc bizottságok^[58], melyek a MAB felügyeletével elvégezték a korábbi teológiai doktori címek átminősítését.^[59]

Az államilag elismert egyetemi szintű teológiai képzések megjelenése a tudományterületek és tudományágak hagyományos felosztására is hatással volt. A törvény 81. §-a szerint: egyetem, doktori képzésre és fokozat odaítélésére azon tudományágban volt jogosult, amelyben a doktori iskola létesítését a Magyar Akkreditációs Bizottság jóváhagyta. A jóváhagyást a MAB jobb lehetőség híján^[60] a gyakorlatban egyedül az MTA minősítési rendszerében alkalmazott felosztás szerinti 27 tudományág esetében adta meg, melyek között továbbra sem szerepelt a hittudomány, vagy teológia.^[61] A MAB még a hittudományi doktori programok elfogadása után 1999/2/IX. számú határozatában is így foglalt állást^[62]:

Tudományterület a tudomány három nagy területe: a társadalom és humán tudományok, az élővilággal foglalkozó tudományok; valamint az élettelen világgal foglalkozó tudományok, a mérnöki tudományok, a matematika. A teológia és a művészetek nem sorolhatók be a fenti rendszerbe.

Az 1999. évi átfogó törvénymódosítással (LII. törvény) azonban a – korábbi '96-os módosítás által bevezetett – 124/E. § tudományterületi meghatározásában már a hittudomány is szerepelt.^[63] Ezt követően a 2000. évi XCVII. törvény a Kormány feladatkörébe utalta a tudományágak rendeletbeli felsorolását^[64], aminek megfelelően kiadott 169/2000. kormányrendelet^[65] listáján a hittudomány mint tudományterület szintén megjelent.

A feltételek fokozatos rendezésével párhuzamosan lezajlottak a református egyetemek és főiskolák intézményakkreditációs eljárásai is, melyek során a MAB elsősorban azt vizsgálta, hogy az intézmények megfelelnek-e a törvényi rendelkezéseknek: szabályzataikban és azok oktatásban való alkalmazásában, az oktatók minősítésében, az oktatott tananyag mennyiségében arányában és szerkezetében, valamint az intézményekben folyó oktatás infrastrukturális hátterében.^[66] Az akkreditációs eljárás kezdetére ezen intézmények is elkészítették – a törvény rendelkezéseinek megfelelő – az intézmény működését és vezetését

egészében lefedő Szabályzatokat^[67], szakonkénti képesítési követelményeket^[68], tanterveket és tantárgyi programokat.^[69] 1998-ban három református hittudományi intézmény intézményakkreditációja zajlott, melyek közül kettő: a sárospataki akadémiaé^[70] és a debreceni egyetemé^[71] sikeresen, a pápai akadémiaé^[72] pedig sikertelenül zárult. A PRTA sikeres akkreditációja^[73] végül 2000-ben a KRE sikeres intézményi és kari akkreditációi^[74] idején valósult meg.

Az intézményi autonómia kérdése – önkormányzati jogok

Az intézmények szervezeti önállósága

Az 1993-as törvény egyik legfontosabb célkitűzése a felsőoktatási intézmények autonóm működéséhez szükséges feltételek megteremtése volt. A törvény hatálybalépésével felgyorsuló folyamatot azonban már az 1985-ös törvény és annak 1990-es módosítása elindította.^[75] Az 1993-as törvény lényegében maradéktalan szabadságot biztosított az intézmények számára az intézményi struktúra, az oktatás tartalma, az oktatói kar és a juttatások kapcsán. Az intézmények némi megkötöttségekkel, de maguk alakíthatták költségvetésüket, a hallgatók létszámát és a felvétel szabályait. Az intézményeket az önkormányzati jogok magas foka, az intézményi tanács és a rektor osztott hatásköre jellemezte.^[76]

A nem állami fenntartású intézményekkel kapcsolatos különös szabályozásokat a 113–114. §-ok bekezdései tartalmazták. A 113. § (2) és a 114. § (3) felhatalmazásával a hittudományi akadémiák főként az intézményi önkormányzatot érintő rendelkezésekben jutottak a fenntartói jogoknak megfelelő autonómiához. A törvény szervezeti működést érintő rendelkezései közül egyedül az oktatók és intézményvezetők kinevezésével kapcsolatos eljárást nehezményezték az egyházi vezetők^[77], s egyes parlamenti képviselők.^[78] Az Alkotmánynak megfelelően ugyanis a törvény elrendelte, hogy az intézmények egyetemi tanárait és rektorát a köztársasági elnök, főiskolai tanárait és főigazgatóját pedig a miniszterelnök nevezze ki mind állami, mind nem állami intézmények esetében (Ftv. 17–18. §-ok 1. bekezdései).

Autonómia az intézmények oktatási tevékenységében

A 114. § bekezdései kiemelten is az egyházi intézményekre vonatkozó jogi elemeket tartalmazták. E bekezdések többszöri módosításai során két rendelkezés^[79] gyakorlatilag érintetlen maradt. Egyrészt a törvény kikötötte, – amint azt a MAB akkreditációs munkája kapcsán már láthattuk – hogy az egyházi egyetemek, főiskolák, teológiai karok, illetőleg

szakok állami elismerésekor a hitélettel összefüggő tárgyak, ismeretek tartalmát nem vizsgálhatta felügyeleti szerv. E rendelkezést nem csak a '93-as, de a 2005-ös majd a 2011-es törvények is maradéktalanul megőrizték.^[80] A Ftv. 72. § c) pontja alapján a szakok képesítési követelményeinek meghatározása a Kormány jogkörébe tartozott. A 114. § (1) bekezdésének köszönhetően azonban e tekintetben is fennmaradt az egyházi intézmények autonómiája. A hitéleti képzések esetében az egyházi jogszabályok határozták meg a képesítési követelményeket. A 2005-ös felsőoktatási törvényt követően a tanterveket a hitéleti képzések esetében is a miniszter által kiadott^[81] képzési és kimeneti követelmények alapján kellett elkészíteni.^[82] Az új felsőoktatási törvény 2006-os hatálybalépéséig ugyanakkor nem született református egyházi szabályozás felősktatási intézményeink képesítési követelményeinek meghatározására, tanterveinek összeállítására. A református teológus-lelkész szak tantervét hagyományosan az 1940. április 18-án ülésező Egyetemes Konvent által elfogadott tanulmányi, nevelési és vizsgálati szabályzat határozta meg^[83], a képzési cél megfogalmazásában a Magyarországi Református Egyház alkotmányáról szóló 1994. évi II. törvény református lelkipásztorok jogállását szabályozó 30–39. §-ai voltak irányadóak. A református lelkészképzés képesítési követelményeire vonatkozó első egyházi szabályozás a 2005. évi felősktatási törvény hatálybalépése után született meg.^[84]

Az egyházi felősktatási intézményekben folyó oktatás kereteit azonban már az új felsőoktatási törvények előtt a kreditrendszer bevezetése is nagyban befolyásolta. Az Országgyűlés 1995. október 24-ei ülésnapján döntött a felsőoktatás fejlesztésének irányelveiről^[85] (107/1995. [XI. 4.] OGY határozat), mellyel megkezdődött a felsőoktatási törvény átfogó átdolgozásának folyamata. A hallgatói létszám továbbnövelésének érdekében az új törvényjavaslat^[86] egy átjárható, rugalmas, többszintű képzési rendszer kialakítását tűzte ki célul^[87], melyben négyféle szintű képzési programot, végzettséget különböztetett meg: a felsőfokú szakképzést, a főiskolai és egyetemi alapképzést, a főiskolai és egyetemi szakirányú továbbképzést, valamint a doktori szintű képzést^[88]. Az Országgyűlés a '96-os törvény elfogadásával^[89], a többszintű képzés feltételeinek teljesítésére és a képzési szintek közti átjárhatóság megteremtésére egy országosan egységes képzési (és nyilvántartási) rendszer: a kreditrendszer^[90] bevezetéséről határozott.^[91] A törvény 124/D. § b) pontja e központi rendszer szabályainak kidolgozására a Kormányt hatalmazta fel, melyről elsőként az 90/1998. (V. 8.) kormányrendelet, majd az előzőtt több ponton módosítva^[92] a 200/2000. (XI. 29.) kormányrendelet (továbbiakban együttesen: kreditrendelet^[93]) rendelkezett. A kreditrendelet különbségtétel nélkül (az intézmények fenntartóitól függetlenül), egységesen rendelte el a kreditrendszer kidolgozásával kapcsolatos szabályokat, így azok a lelkészképzést folytató református intézményekre is maradéktalanul érvényesek voltak. A rendelet a fentebb felvázolt célkitűzések érdekében nagymértékben változtatott a

felősoztatás addigi hagyományos keretein.^[94] Az új tanrendben a kreditek a képesítési követelmények teljesítésének, s így a végzettség megszerzésének elsőszámú mutatójává lettek.^[95] A kredit^[96] mint a tanulmányi kötelezettségek teljesítésére irányuló hallgatói tanulmányi munka mértékegysége, a képzések^[97], a tantervi egységek és tantárgyak súlyozását egyaránt kötelezővé tette. Az intézmények a változásoknak megfelelő új tanulmányi és vizsgaszabályzataik mellett tanterveiket és tantárgyi programjaikat is átfogóan újratervezték^[98]. A korábbi „hálós” tanterveknek^[99] megfelelő órarendet a hallgatók által többnyire szabadon^[100] alkalmazható mintatantervek váltották fel, a képzési elemek sorrendjét – az előtanulmányi feltételek betartásával – a hallgatók határozhatták meg. A kreditrendszer lehetővé tette egy tanulmányi félév sikeres lezárását a félévhez tartozó követelmények részleges teljesítése esetén is.^[101] Ezen rendelkezések az oktatás formai kereteit és a képesítési követelményeket jelentősen megváltoztatták. Az e rendelet hatálya alá eső egyházi fenntartású intézmények 114. §-ban meghatározott változatlan joga^[102] így bizonyos mértékig korlátozódott. A rendeletnek megfelelően tehát a lelkészképzés kreditalapú átdolgozása is megtörtént, mely hatással volt az oktatással kapcsolatos szervezési kérdéseken keresztül a képzésben folyó oktatásra is.

A lelkészképzés állami finanszírozása

Végül az egyházi intézményekben folyó képzés autonómiája szempontjából kiemelt szerepe volt az állami költségvetési támogatás folyósításának is, mely 1948-tól a rendszerváltásig gyakorlatilag teljesen elapadt.^[103] A rendszerváltást követően azonban az új Alkotmány az állam és egyház szétválasztott működését új alapokra helyezte^[104] 60. § (3) bekezdésével. Az Alkotmány fényében született lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény^[105] rendelkezett az egyházak intézményeinek anyagi támogatásáról, melynek értelmében az Országgyűlés 1990-től kezdve normatív finanszírozást^[106] rendelt el az egyházi felsőoktatási intézmények esetében is. Az 1990. évi állami költségvetésről szóló 1989. évi L. törvény módosított 14. § (1) bekezdésében 60.000 Ft/fő/év nappali tagozatos hallgatónként járó költségvetési támogatást állapított meg a hittudományi egyetemek és főiskolák javára.^[107]

A normatív finanszírozás tekintetében az 1993. évi törvény nem hozott különösebb változást.^[108] A törvény közlönyállapotában nem tartalmazott speciális szabályozást az egyházi intézmények költségvetési támogatására vonatkozóan.^[109] A normatív támogatás törvényi alapját az 1996-os^[110] majd 1997-es módosítások hozták el a nem állami, s különösen is az egyházi felsőoktatási intézmények esetében. Az 1996. évi LXI. törvény 9/H. § (2) bekezdése elrendelte a nem állami intézményekben folyó felsőfokú szakemberképzés

állami finanszírozásának lehetőségét. Az 1997. évi CXXVI. törvénnyel az időközben az Apostoli Szentszék és a Magyar Köztársaság között létrejött megállapodás^[111] hatására^[112] – az azonos jogok érvényesítése érdekében – ugyanezen paragrafus kiegészült a (4) bekezdéssel, mely az egyházi felsőoktatási intézmények^[113] hitélettel összefüggő képzésére vonatkozó normatív támogatásról rendelkezett,^[114] a 114. § után pedig beiktatta a törvény 114/A. §-át, mely az egyházi felsőoktatási intézmények államilag finanszírozott hallgatólétszámának megállapítását rögzítette. Az Apostoli Szentszékkel kötött megállapodásnak megfelelően a törvény hatálybelépését követően az intézményenként értelmezett államilag finanszírozott hallgatói helyek aránya a református intézményekben sem lehetett kisebb, mint az 1997/98-as tanévre az adott egyházi intézménybe felvett hallgatóknak az összes államilag finanszírozott hallgatókhoz viszonyított aránya. E rendelkezés a hittudományi képzést folytató intézményekben további hallgatói létszámnövekedést idézett elő.^[115]

Összegzés, konklúziók

A rendszerváltás követő felsőoktatás-politikai változások a magyarországi református lelkészképzés teljes horizontjára hatást gyakoroltak. A budapesti és debreceni intézmények 1990-től egyetemenként működhettek tovább, a sárospataki és pápai akadémiák újraindulásának táptalajt adtak a törvényi módosítások, különösen is a '93-as állami elismerés. Az új egységes törvényi keretekben működő hazai felsőoktatási rendszerbe való beilleszkedés az állami felsőoktatási intézményekhez hasonlóan érintette a lelkészképző intézményeket is. Egyetemeinken és főiskoláinkon új hitéleti és világi szakok indítására, korábban is működő szakok akkreditálására került sor, 1993 óta államilag elismert végzettséget tanúsítanak a teológiák által kiadott oklevelek. A doktori programok újraindításához kapcsolódóan a hittudomány helyet kapott a tudományterületek nomenklatúráján, az 1964 után szerzett teológiai doktori címek PhD átminősítésére is sor került. A normatív állami finanszírozás 1990-es kiterjesztése óta minden egyházi felsőoktatási intézmény jelentős (1998-tól az állami intézményekével gyakorlatilag minden területen megegyező) költségvetési támogatásban részesül. Részben ennek köszönhető, hogy az állami szférához hasonlóan az 1990-es években látványos hallgatói létszámnövekedés következett be a lelkészképzésben is. A református teológiai oktatás 1993-tól a fenntartói szabályozás mellett elsősorban az Országgyűlés, valamint a Kormány által elfogadott törvényi és rendeleti keretek között folyik. A megváltozott szabályozás főként szervezeti, de egyes esetekben az oktatásra is hatást gyakorló módosításokat követel(t) meg. A felsőoktatási szféra modernizációja formai jellegű változásokon keresztül a lelkészképzést is elérte, az 1940 óta hagyományos teológiai képzési terv átalakítására a kreditrendelet, majd a későbbi 2006-os egységes (felekezeti) képzési és kimeneti követelmények megállapításával került

sor. Mindezek alapján megállapítható, hogy a '90-es évek fordulata mai napig meghatározó jelleggel bír a magyarországi református teológiai oktatás alakulásában.

Bibliográfia

Bölcskei Gusztáv – Fekete Károly: Református Teológiai Akadémia – Hittudományi Egyetem 1950–2000, in Baráth Béla Levente – Fekete Károly (szerk.): *Őrállóvá tettek.*

Műhelytanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850–2000 közötti történetéhez, Debrecen, TTRE, DRHE, 2019, 271–340.

Dénes D. István: A felsőoktatás fejlesztése pártpolitika feletti ügy, *Magyar Nemzet*, LIII. évf., 1990/217, 11.

Derényi András: A magyar felsőoktatás átalakulása 1989 – 2008, in Drótos György – Kovács Gergely (szerk.): *Felsőoktatás-menedzsment*, Budapest, Aula, 2009, 31–60.

Derényi András: Az intézményi működési keretek átalakítási kísérletei a magyar felsőoktatásban, *Educatio*, XXIX. évf., 2020/1, 64–77.

Fináncz Judit: *Tudományos utánpótláskezelés Európában és Magyarországon: A doktori képzésben résztvevők helyzete*, Doktori értekezés, Debrecen, DE-BTK, 2008.

Kocsis Miklós: *A felsőoktatási autonómia elmélete és gyakorlata Magyarországon*, Doktori Értekezés, Pécs, PTE-ÁJK, 2010.

Ladányi Sándor – Bolyki János: Hat évtized története, in Ladányi Sándor (szerk.): *A Károli Gáspár Református Egyetem Teológiai Karának története*, Budapest, KRE-HTK, 179–228.

Lengyel Nóra Zsuzsanna: Az egyházak és az egyházi intézmények finanszírozása Magyarországon, *Új magyar közigazgatás*, IX. évf., 2016/különszám, 26–34.

Polónyi István: A hazai felsőoktatás-politika átalakulásai, *Iskolakultúra*, XXV. évf., 2015/5–6, 3–14.

Polónyi István: *Az aranykor vége. Bezárnak-e a papírgyárak?*, Budapest, Gondolat, 2013.

Polónyi István: *Oktatás, oktatáspolitikai, oktatásgazdaság*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008.

Reszkető Petra – Váradi Balázs: Elöl-hátul doktor, A tudományos címek mai rendszerének kialakulása, 2000, XIV. évf., 2002/5, 40-57.

Szítás József: *A felsőoktatás finanszírozásának változásai*, Doktori értekezés, Sopron, 2006.

Internetes szövegforrások:

Az idézett jogszabályok módosításai elérhetők a Nemzeti Jogszabálytár jogszabálykereső felületén: <https://njt.hu/>.

Országgyűlési Naplók elérhetők a Library Hungaricana Könyv- és Dokumentumtárában: https://library.hungaricana.hu/en/collection/ogyk_on1990/.

Magyar Közlöny 1998 előtti számai elérhetők az Arcanum Digitális Tudománytárban: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/MagyarKozlony/>.

Magyar Közlöny 1998 utáni számai elérhetők a Magyar Közlöny hivatalos oldalán: <https://magyarkozlony.hu/>.

MAB Évkönyvek elérhetők: <http://old.mab.hu/web/doc/kiadvanyok/>.

A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyvei elérhetők: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/reformatus_gyujtemeny_jkv_konventi/.

További internetes források

Ki hová tartozik? Elkészült az új tudományági besorolás, 2016,
https://mta.hu/mta_hirei/ki-hova-tartozik-elkeszult-az-uj-tudomanyagi-besorolas-106818

Történet, 2021, <https://www.kodolanyi.hu/az-egyetem/bemutakozas/tortenet>.

Akadémia újkori története, 2016, <http://www.prta.hu/web/akademia-ujkori-tortenete/>.

Oktatási Minisztérium: *A felsőoktatási kreditrendszer bevezetésével és működésével kapcsolatos helyzetelemzés és akcióterv*, AAM Vezető Informatikai Tanácsadó Rt, 2003. június,
http://www.nefmi.gov.hu/letolt/felsoo/fejlesztes/3_3_3_felsoo_kreditrend_bevev_tap_2003_080331.pdf

Hivatkozások

1. Mádl Ferenc művelődési- és oktatási miniszter ezzel a kifejezéssel írta le az egyházi felsőoktatási intézmények tekintetében bekövetkezett jogi változást a '93-as törvény általános vitája kezdetén mondott nyitóbeszédében: Országgyűlési Napló, 1993. tavaszi ülésszak, 1993. június 7, 37. nap, 2764. ↑
2. A Németh-kormány vezette 1990. márciusáig ülésező Országgyűlés az október 23-ai új Alkotmánnyal összhangban több az egyházi felsőoktatást érintő törvényt és rendelkezést hozott. Elsőként 1990. január 24-én megszavazta a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló alkotmányerejű törvényt, majd a március 1-ei ülésnapon a '85-ös oktatási törvény módosításáról szóló 1990. évi XXIII. törvényt, és az állami éves költségvetés módosításáról szóló XXIV. törvényt, mely az egyházi intézmények támogatására további 150 millió forint kiadással terhelte meg az államháztartást. ↑
3. A törvény döntési jogot adott az intézményi tanácsoknak több szakmai és szervezeti kérdésben, rendelkezett arról, hogy az intézményi tanács tagjainak egyharmadát a hallgatói képviselő delegálja, és lehetővé tette az oktatók hallgatói véleményezését. Lásd: Derényi András: A magyar felsőoktatás átalakulása 1989 – 2008, in Drótos György – Kovács Gergely (szerk.): *Felsőoktatás-menedzsment*, Budapest, Aula, 2009, 31–60, 33. ↑
4. Lásd a '90-es módosítással egybeszerkesztett Ot. Tv. 18/A. §-át, valamint Ot. Vhr. 2. § (2)–(7) bekezdéseit. A témában részletesen is értekezik: Derényi: *A magyar felsőoktatás*, 33. ↑
5. A minisztérium eredetileg a rendszerváltás előtti 20/1986. (VIII. 31.) MM rendelet módosítását tűzte ki célul. A tervezetet az azt véleményező egyetemek és főiskolák vezetői egyöntetűen elutasították, mondván, hogy a felsőoktatási intézmények szervezeti reformját nem alapozhatják egy a régi rendszerből fennmaradt szabályozást tisztázó rendeletre. Lásd: Országgyűlési Napló, 1990. évi nyári rendkívüli ülésszak, 1990. augusztus 28, 21. nap, 1200–1201. ↑
6. A koncepcióról először a miniszter 1990. augusztus 24-én kelt felsőoktatási intézményeknek címzett körlevelében olvashatunk. A levél nyomtatásban is megjelent: Dénes D. István: A felsőoktatás fejlesztése pártpolitika feletti ügy, *Magyar Nemzet*, LIII. évf., 217. szám, 1990, 11. ↑
7. Mádl Ferenc, művelődési- és közoktatási miniszter beszédéből vett idézet a törvényjavaslat általános vitájának kezdetén: „*Tárgyalták a javaslatot a felsőoktatás és a tudomány illetékes fórumai, az egyetemi és főiskolai rektori és főigazgatói konferenciák, az érdek-képviselői és hallgatói szervezetek, a történelmi egyházak vezető testületei, az egyetemfenntartó tárcák, a*

tudománypolitikai bizottság. A konszenzus nagy fokát lehetett elérni. Az Európa Tanács és az OECD felsőoktatási szakemberei is számos tanácskozásban elemezték és értékelték a törvénytervezetet.” Országgyűlési Napló, 1993. tavaszi ülészak, 1993. június 7, 37. nap, 2764. ↑

8. Lásd Polónyi István tanulmányának felsorolását: Polónyi István: A hazai felsőoktatás-politika átalakulásai, *Iskolakultúra*, XXV. évf., 2015/5-6, 3-14, 4. ↑
9. Első általános vita: Országgyűlési Napló, 1993. tavaszi ülészak, 37. nap, 2761-2774. ↑
10. Az Országgyűlés 1993. július 13-án kedden, 19 óra 25 perc tájékában, 179 szavazattal, 91 ellenében és 14 tartózkodás mellett fogadta el a törvényjavaslatot. ↑
11. A maga 105 ezer karakterével. Polónyi: *Felsőoktatás-politika*, 4. ↑
12. Összehasonlításképp: a 2005-ös felsőoktatási törvényt bő 6 év alatt 42-szer, a 2011-es nemzeti felsőoktatási törvényt pedig az eddigi 10 évben közel 80-szor módosították. ↑
13. Bretter Zoltán állami tulajdonú intézményrendszerként jellemzi a törvény által kialakítani tervezett kereteket. Országgyűlési Napló, 1993. tavaszi ülészak, 1993. június 7, 37. nap, 2772. ↑
14. Az intézményi autonómia '93-as törvényben megvalósuló mértékéről az OECD 2003-as *Education Policy Analysis* indikátorai alapján készített elemzést Polónyi István, lásd: Polónyi: *Felsőoktatás-politika*, 3-4, 10. ↑
15. A törvény elfogadásakor Felsőoktatási és Tudományos Tanács és Országos Akkreditációs Bizottság nevet viselő két testület. ↑
16. Halász Gábor: *Az oktatáspolitikai két évtizede Magyarországon 1990-2010*, Kézirat, 2011, http://halaszg.elte.hu/download/Policy_kotet.pdf (Letöltés: 2022. január 13.) 5. ↑
17. Különösen is a tudományos minősítés, az intézményirányítás, a szervezeti és működési szabályok, valamint az intézményalapítás tekintetében. ↑
18. A hallgatói létszámnövelés a 1991. tavaszi és a 1993. tavaszi országgyűlési ülészakok között a felsőoktatás kapcsán egyik leggyakrabban tárgyalt témakör. Pl.: a törvényjavaslat általános vitáján: Országgyűlési Napló, 1993. tavaszi ülészak, 1993. június 8., 38. nap, 2762, 2773, 2839, 2840, 2844, 2848, 2849, 2853, 2859; 3 évvel a törvény elfogadása után Magyar Bálint művelődési- és oktatási miniszter az új törvénymódosítás általános vitájának kezdetén az autonómia-törekvés után másodikként említi a hallgatói létszám növelését a '93-as törvény eredeti céljai kapcsán. Lásd: Országgyűlési Napló, 1996. tavaszi ülészak, 1996. május 29, 181. szám, 3864. A felsőoktatás eltömegesedésének jelenségéről lásd továbbá: Polónyi István: *Az aranykor vége. Bezárnak-e a papírgyárak?* Budapest, Gondolat, 2013, 44-52; Polónyi István: *Oktatás, oktatáspolitikai, oktatásgazdaság*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008, 122-127; Derényi: *A magyar felsőoktatás*, 33-35; Szták József: *A felsőoktatás finanszírozásának változásai*, Doktori értekezés, Sopron, 2006, 22-26. ↑
19. Lásd: a 107/1995. (XI. 4.) OGY határozat melléklet II. cikkely értékelését e tekintetben. ↑

20. Polónyi: *Felsőoktatás-politika*, 4. ↑
21. Mádl Ferenc (művelődési- és közoktatási miniszter: mkm) Országgyűlési Napló, 1993. tavaszi ülésszak, 1993. június 7, 37. nap, 2763. ↑
22. Uo. ↑
23. Lásd: Országgyűlési Napló, 1993. tavaszi ülésszak, 1993. június 7, 37. nap, 2763, 2840–2841. ↑
24. Mádl Ferenc: Országgyűlési Napló, 1993. tavaszi ülésszak, 1993. június 7, 37. nap, 2764. ↑
25. A hittudományi felsőoktatási intézményekben tanuló állampolgárok juttatásaiban, kedvezményeiben a hittudományi intézmények hallgatói is részesülhettek (33. § 1. bekezdés), az itt folytatott tanulmányokat munkaviszonyban töltött időként vették figyelembe. ↑
26. A rendelkezés értelmében az ezen intézményekben szerzett oklevél egyetemi, főiskolai végzettséghez kötött munkakörök betöltésére, foglalkozás (tevékenység) gyakorlására jogosít. ↑
27. Ezzel kapcsolatos indoklást lásd: Magyar Közlöny, 1990. január-május (1–40. szám), 22. szám, 465. ↑
28. A törvénymódosítás általános, majd később az 5. §-al kapcsolatos részletes indoklásának soraiban az alábbi gondolatokat találjuk: *„...lehetővé kell tenni, hogy az oktatási törvény hatálya alá tartozó nevelési-oktatási tevékenységeket – megfelelő intézmények létesítésével, fenntartásával – természetes személyek, egyházak, alapítványok és más jogi személyek is végezheszenek [...] A megváltozott társadalmi-politikai viszonyoknak megfelelően a javaslat a nevelési-oktatási intézmények rendszerébe az egyházak hittudományi intézményeit is bevonja.”* Lásd: Magyar Közlöny, 1990, 22. szám, 459, 461. ↑
29. A határozat értelmében az Országgyűlés valóban egyetemmé nyilvánította a felsorolt egyházi intézményeket. A budapesti és debreceni akadémiák így hivatalosan 1990 óta egyetemi című intézmények. lásd: Ladányi Sándor – Bolyki János: Hat évtized története, in Ladányi Sándor (szerk.): *A Károli Gáspár Református Egyetem Teológiai Karának története*, Budapest, KRE-HTK, 179–228, 219. ↑
30. 1059/1991. (XII. 6.) Kormány határozattal módosítva, melyben már szerepel a sárospataki és a pápai teológiai akadémia is. ↑
31. Az 1992-ben alapított Sola Scriptura Teológiai Főiskola a megnevezett bekezdésre hivatkozik Alapító Okiratában. ↑
32. Magán főiskola vagy egyetem nem született ebben az időszakban. A magán felsőoktatási intézmények hiánya kapcsán lásd: Bretter Zoltán (SZDSZ): Országgyűlési Napló, 1993. tavaszi ülésszak, 1993. június 7., 37. nap, 2773. ↑
33. Összesen három ilyen intézmény volt, mindhárom főiskola. Lásd pl.: *Történet*, 2021, <https://www.kodolanyi.hu/az-egyetem/bemutakozas/tortenet> (Letöltés: 2022. január 4.) ↑

34. Az idézett kormányrendelet rendelkezéseinek lehetetlenségére Bretter Zoltán SZDSZ képviselő 1991. tavaszi parlamenti ülészsaktól kezdve több ízben is felhívta a figyelmet. ↑
35. Utóbbi hármat a '93-as törvény összefoglalóan nem állami intézményeknek nevezi. A korábban hatályos oktatási törvény ugyanezen kifejezést egyedül az alapítványi és magán alapítású intézményekre használta. Később a '93-as törvény 1997. évi CXXVI. törvénnyel módosított változatának 9/H. §-ában ismét elválasztásra került a két intézménycsoport egyházi és magán felsőoktatási intézmények elnevezésekkel. ↑
36. 1993-ban az akkor érvényes határozatok listáján szereplő 32 nem állami intézmény közül 28 volt egyházi fenntartású. ↑
37. Az állami elismerés 1993 után a felsőoktatási jog általánosan használt fogalmává lett, a fogalom definícióját azonban egyik törvényi rendelkezés sem adta meg. A kifejezés használata azonban 2005 után egyértelműen megváltozott, a két új törvényben már létesítőtől függetlenül (állami és nem állami fenntartó esetében egyaránt) az intézménylétesítési eljárás végeredményeképp létrejött jogi helyzetet írta le. Az állami elismerés mai napig kizárólagosan az Országgyűlés joga. ↑
38. Az 1949-50-es fordulattól kezdve. Lásd: Fináncz Judit: *Tudományos utánpótláskezelés Európában és Magyarországon: A doktori képzésben résztvevők helyzete*, Doktori értekezés, Debrecen, DE-BTK, 2008, 46.; Reszkető Petra – Váradi Balázs: *Elöl-hátul doktor, A tudományos címek mai rendszerének kialakulása*, 2000, XIV. évf., 2002/5, 40-57, 42. ↑
39. Halász: *Oktatáspolitikai*, 19. ↑
40. Hajdu Istvánné (kisgazda képviselőcsoport): Országgyűlési Napló, 1993. tavaszi ülészsak, 1993. június 7, 37. nap, 2840. ↑
41. Az állami intézmények számára szintén az akkreditációs eljárás jelentette az első jelentős ellenőrzést. Lásd ezzel kapcsolatban Orosz István (MSZP-képviselő) meglátását: Országgyűlési Napló, 1996. tavaszi ülészsak, 1996. június 12, 189. szám, 4917. ↑
42. Melyet a törvény 122. §-a rendelt el 1998. június végi határidővel. ↑
43. Ahogyan az 1991-ben módosított minisztertanácsi határozat listáján is. ↑
44. A PRTA-n 1991-től névlegesen ugyan újraindult a hitoktató képzés, a gyakorlatban azonban az Akadémiai Tanács 1998/99-es tanévben döntött a Kaposvárott és Győrött 1991 óta folyó református hitoktatóképzés átvételéről (első évfolyam: 1999/2000). Ugyanezen évben kezdődött meg a teológus-lelkész képzés is a Dunántúli Református Egyházkerület elnökségi döntése alapján. A képzések akkreditációja csak 2000-ben valósult meg. Lásd: *Akadémia újkori története*, 2016, <http://www.prt.hu/web/akademia-ujkori-tortenete/> (Letöltés: 2022. január 25.); MAB 1998. évkönyv, 94; MAB 2000. évkönyv, 54. ↑
45. Az 1996-os törvénymódosítástól. ↑
46. Lásd: MAB 1996. évkönyv, 59. ↑
47. „Speciális problémát jelentett a teológiai doktori fokozat kérdése, tekintettel arra, hogy a

felsőoktatási törvény előírása szerint egy egyetemen habilitálni csak abból a tudományágból lehet, amelyben az egyetem megkapta a doktoráltatási jogot. Ez különösen nehéz helyzetbe hozza az újonnan alakuló felsőoktatási intézményeket, így az egyházi egyetemeket. Ezzel kapcsolatban az OAB egyházi intézményi és vallástudományi, teológiai szakbizottsága terjesztett elő javaslatot, különös tekintettel a régebbi egyházi doktori fokozatok átminősítésére.” MAB 1995. évkönyv, 11. ↑

48. Az 1996. évi LXI. törvény által bevezetett terminológia. ↑
49. Ha eltekintünk attól az átmeneti körülménytől, hogy a '96-os módosítás idején doktori programjaink még nem kerültek akkreditálásra és egyetemi tanáraink doktori címeinek átminősítéseire is csak később került sor. ↑
50. A PRTA ekkori helyzetéről fentebb részletesen szoltunk. ↑
51. Országgyűlési Napló, 1993. évi őszi ülés, 6. nap, 1993. szeptember 21., 324. szám, 391. ↑
52. Bölcskei-Fekete: *DRTA-DRHE 1950-2000*, 293. ↑
53. A sikeres átminősítések időpontjáról lásd lentebb. ↑
54. A debreceni és budapesti akadémiákon 1964-től a Doktori Fokozat Adományozására Jogosított Zsinati Bizottság révén doktori programok működhettek. Lásd: Ladányi-János: *Hat évtized története*, 207. ↑
55. Majd később 2016 óta ismét: lásd: *Ki hová tartozik? Elkészült az új tudományági besorolás*, 2016,
https://mta.hu/mta_hirei/ki-hova-tartozik-elkeszult-az-uj-tudomanyagi-besorolas-106818
(Letöltés: 2022. január 26.) ↑
56. A '93-as törvény előtti doktori minősítés kapcsán lásd részletesebben: Fináncz: *Tudományos utánpótláskezelés*, 46–50; Reszkető-Várad: *Elöl-hátul doktor*, 40–57. ↑
57. Külföldi egyetemeken szerzett doktori fokozatok (így pl. teológiai doktorátusok) honosításáról a '93-as törvény 121. § (3) bekezdése rendelkezett. ↑
58. Lásd: MAB 1996/IX./1. számú határozat. ↑
59. Budapesten 1996–97 között: MAB Évkönyvek: 1996, 64; 1997, 130. Debrecenben 1997-ben: MAB 1997. Évkönyv, 130; továbbá: Bölcskei-Fekete: *DRTA-DRHE 1950-2000*, 295. ↑
60. Lásd: MAB 1995. évkönyv, 10; MAB 1996. évkönyv, 12. ↑
61. MAB 1995. évkönyv, 10. ↑
62. MAB 1999. évkönyv, 223. ↑
63. Ezzel együtt a MAB tudományterületekre és tudományágakra vonatkozó meghatározását is módosították: MAB évkönyv 2000, 151. ↑
64. Az intézményi autonómia és a tudományos minőség meghatározása kapcsán felmerülő kérdésekről lásd: Kocsis Miklós: *A felsőoktatási autonómia elmélete és gyakorlata Magyarországon*, Doktori Értekezés, Pécs, PTE-ÁJK, 2010, 104. ↑

65. A rendelet még az új felsőoktatási törvény hatálybalépése után is hatályban maradt, s csak a doktori iskola létesítésének eljárási rendjéről és a doktori fokozat megszerzésének feltételeiről szóló 33/2007. (III. 7.) kormányrendelet záró rendelkezésével veszítette hatályát.
↑
66. Lásd a MAB államilag elismert egyházi felsőoktatási intézmények akkreditációs értékelésére vonatkozó speciális eljárásrendjét: a MAB 1996/9/VIII/2. sz. határozatával kiegészített 1996/8/VIII./3. számú határozata, V./2. ↑
67. Ftv. 51. §. ↑
68. Melyeket hitéleti szakok esetében tartalmilag nem, csak az oktatás minősége szempontjából vizsgáltak, világi szakok esetében pedig a MAB általános eljárásának vetettek alá. Ftv. 86. §.
↑
69. Ftv. 87. § (1) bekezdés. ↑
70. 1998/2/IV/1. számú MAB határozat. ↑
71. 1998/2/III/1. számú MAB határozat. ↑
72. A vizsgálat idején az akadémián még nem folyt képzési és kutatási tevékenység. Lásd: 1998/2/VI/1. számú MAB határozat ↑
73. 2000/6/II/2. számú MAB határozat. ↑
74. 2000/6/II/1. számú MAB határozat. ↑
75. Lásd fentebb. Derényi: *A magyar felsőoktatás*, 33. ↑
76. Lásd: Polónyi: *Felsőoktatás-politika*, 4–5. ↑
77. Lásd: Ladányi–Bolyki: *Hat évtized története*, 221. ↑
78. Egy pár példa: Tóth Sándor (KDNP): Országgyűlési Napló, 1993. tavaszi ülésszak, 1993. június 8, 38. nap, 2861; Fazekas Zoltán (SZDSZ): Országgyűlési Napló, 1993. nyári rendkívüli ülésszak, 1993. július 8., 9. nap, 734; Kávássy Sándor (FKGP): Országgyűlési Napló, 1996. tavaszi ülésszak, 1996. június 12, 189. szám, 4928. ↑
79. Ftv. 114. § (1) majd később az 1999-es módosítástól (2) bekezdés két mondata. ↑
80. Lásd: 2005. évi CXXXIX. tv. 139. § (4) bekezdés, 2011. évi CCIV. tv. 91. § (6) bekezdés. ↑
81. A fenntartóval való egyeztetés feltétele mellett. Ez a feltétel a teológia szakra vonatkozó egységes képesítési követelmények kialakításában érthető okokból egyeztetési nehézségeket okozott. ↑
82. 2005. évi CXXXIX. tv. 32. § (1) bekezdés; 2011. évi CCIV. tv. 15. § (1) bekezdés. ↑
83. Lásd: 285/1940. számú konventi határozathoz tartozó mellékletet: A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyvei 1887–1944, 1940. április 18, 10. számú melléklet, 532–553. ↑
84. Zs-90/2006. zsinati határozat. ↑
85. Derényi András: Az intézményi működési keretek átalakítási kísérletei a magyar felsőoktatásban, *Educatio*, XXIX. évf., 2020/1, 64–77, 64. ↑

86. Amint azt a felsőoktatás fejlesztésének irányelveiről szóló 107/1995. (XI. 4.) OGY határozat mellékletének II. cikkelye is előírta. ↑
87. A kreditrendszer bevezetéséig a főiskolai és az egyetemi világ, a képzések, az oktatók, a foglalkoztatási követelmények élesen elkülönültek, az átjárás csekély és nehéz volt a két intézménytípus és képzési típus között. Lásd: Derényi: *A magyar felsőoktatás*, 31. ↑
88. 107/1995. (XI. 4.) OGY határozat, melléklet, II. cikkely. ↑
89. Magyar Bálint (mkm): Országgyűlési Napló, 1996. tavaszi ülészak, 1996. május 29, 181. szám, 3867. ↑
90. A kreditrendszer esetleges bevezetéséről már a '93-as törvényjavaslat vitáján többször szó esett, lásd: Országgyűlési Napló, 1993. évi nyári rendkívüli ülészak, 1993. június 22, 2. ülésnap, 170; 1993. július 18, 9. ülésnap, 713; 1993. július 13, 11. ülésnap, 894. ↑
91. A hagyományos merev képzési rendszer oldása történhet moduláris elemek beépülésével, nagyobb hallgatói választási szabadság és mobilitás (intézményen belüli és kívüli átjárhatóság) révén. Ez nem kizárólag kreditrendszerben képzelhető el, ahogyan ezt bel- és külföldi példák is igazolják. Szitás: *Felsőoktatás finanszírozás*, 33. ↑
92. A kormányváltást követően. ↑
93. Kivéve azon esetekben, ahol a két kreditrendelet rendelkezései tartalmilag eltérnek. ↑
94. A hagyományos keretek ilyen erőteljes központi módosítása több országgyűlési képviselő szerint is érintette az intézményi autonómia területét. lásd: Tóth István (MDF): Országgyűlési Napló, 1995. évi őszi ülészak, 1995. szeptember 12, 105. szám, 279; Rab Károly (független): Országgyűlési Napló, 1996. tavaszi ülészak, 1996. június 12, 189. szám, 4887. ↑
95. Lásd a 200/2000. kreditrendelet, 3. §-át. ↑
96. Egy kredit 30 tanulmányi munkaórának felel meg, ami a kontaktórák és egyéni munkaórák összege, s amelyben nappali tagozaton a kontaktóra minimum a munkaórák egynegyedét kell, hogy kitegye. Egy kredit minimum 7,5 kontaktóra (8 darab 45 perces vagy 4 darab 90 perces kontaktóra). A kreditrendelet nem korlátozza a minimális egyéni munkaórák számát. Lásd: 200/2000. kreditrendelet 6. § (6). ↑
97. Lásd: Kreditrendelet 3. §; 77/2002. (IV. 3.) kormányrendelet. ↑
98. Nem kizárólag a kreditrendelet által előírt Intézményi Tájékoztató elkészítése érdekében. Lásd: Oktatási Minisztérium: *A felsőoktatási kreditrendszer bevezetésével és működésével kapcsolatos helyzetelemzés és akcióterv*, AAM Vezető Informatikai Tanácsadó Rt, 2003. június,
http://www.nefmi.gov.hu/letolt/felsoo/fejlesztes/3_3_3_felsoo_kreditrend_bevev_tap_2003_0803_31.pdf
(Letöltés: 2022. január 27.) 24. ↑
99. OM: *Kreditrendszer helyzetelemzés*, 18–19. ↑
100. Előtanulmányi feltételekre és a tanulmányi és vizsgaszabályzat egyes megkötéseire való

tekintettel. ↑

101. Lásd: Derényi: *A magyar felsőoktatás*, 32. ↑
102. A képesítési követelmények meghatározása hitéleti képzések esetén fenntartói jog volt. ↑
103. Bölcskei-Fekete: *DRTA-DRHE 1950-2000*, 293. ↑
104. Lengyel Nóra Zsuzsanna: Az egyházak és az egyházi intézmények finanszírozása Magyarországon, *Új magyar közigazgatás*, IX. évf., 2016/különszám, 26-34, 26. ↑
105. Lásd: 19. § (1) bekezdés. ↑
106. A hasonló állami intézményekkel azonos mértékű költségvetési támogatás, lásd: 1991-től az állami éves költségvetések *Társadalmi önszerveződések támogatása* címsorait. ↑
107. 1993-ig folytatódólagosan minden évben az állami felsőoktatási intézmények esetében megállapított normatív költségvetési támogatás vonatkozott az egyházi felsőoktatási intézményekre is. ↑
108. Lásd az éves költségvetések *Társadalmi önszerveződések támogatása* címsorait 1994-től kezdve: ↑
109. Lásd: Ftv. 10. § (4) bekezdés. ↑
110. Az új koncepció fő célja volt többletforrásokhoz juttatni az addig alulfinanszírozott képzési területeket, így pl.: a kutatással és gyakorlati képzéssel kapcsolatos tevékenységeket. Lásd: Országgyűlési Napló, 1996. tavaszi ülés, 1996. május 29, 181. szám, 3865. ↑
111. Aláírás dátuma: 1997. június 20. Törvényi kihirdetés: 1998. április 3. – az 1999. évi LXX. törvény hatálybalépésével. ↑
112. 1999. évi LXX. törvény 3. cikk (1) bekezdés. ↑
113. A fogalmat először az 1997. évi CXXVI. törvény használta. Lásd: Ftv. 9/H. § (1) bekezdés 1998. szeptember 1-től hatályos változatát. ↑
114. „A hittudományi és hitélettel összefüggő képzésben az állami intézmények bölcsész-szakjaira, a főiskolai képzésben pedig a tanárképző főiskolák bölcsész-tanár szakjaira nyújtott normatíva illeti meg a képzést végző egyházi intézményt.” ↑
115. A létszámnövekedéssel együtt járó esetleges minőségi színvonalcsökkenés veszélyével kapcsolatban már a '93-as és '96-os törvényjavaslat tárgyalásakor is többen megfogalmazták aggodalmukat. Lásd: Országgyűlési Napló, 1993. tavaszi ülés, 1993. június 7, 37. nap, 2849; 2853; 2859; 1996. tavaszi ülés, 1996. június 12, 189. szám, 4914; 1996. nyári rendkívüli ülés, 1996. július 3, 196. szám, 813. ↑

Bevezetés

Jelen tanulmányomban a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének (MANSz.) havilapját, a *Magyar Asszony* 1921-1932 közötti lapszámait vettem vizsgálat alá. Az említett havilapra alapozva kívántam egyfelől megismerni a MANSz. nőképét. Másfelől a folyóiratban meglévő gondolatokat összehasonlítani az úgynevezett reformkonzervatívok, elsősorban Klebelsberg Kuno és Szekfű Gyula politikai gondolatrendszerével.

„De hát mit tudnék tenni én [...], aki nem tudok mást, mint a hazámat szeretni és a szépséget hívni tollammal?”.^[1] Tormay Cécile *Bujdosó Könyvéről* szólva leginkább annak éles antiszemitizmusa, Károlyi Mihály köztársaságának és a proletárdiktatúrának „nemzetvesztő” vádja szokott felmerülni. Ám a fentebb idézett kérdésére nem az előbbiekkal, hanem az 1919. január havában többedmagával megalapított Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségével (továbbiakban: MANSz. vagy Szövetség) válaszolt, amelynek egészen haláláig (1937) országos elnöknője volt.^[2] E társadalmi szerveződésre tömeg- és ernyőszervezetként egyaránt tekinthetünk. Egyrészt, mert az idővel gyarapodó tagsága a harmincas évek derekára elérte a 490.000 főt.^[3] Másrészt, mert megalakulásában közreműködött a Magyar Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetsége, a Magyar Protestáns Nők Országos Szövetsége és a Szociális Missziótársulat is. Bár autonómiájukat megőrizték, mégis a MANSz. a hatékonyságot fokozandó igyekezett alapítószervezeteivel egyetértésben azok humán és intézményi infrastruktúrájának közös irányelvek szerinti, összehangolt működését biztosítani.^[4] Megteremtését politikai indítékok, egyúttal a keresztény magyar nők egy táborba tömörítése ösztönözték. Tömegessége és politikai szándékai teszik tipikus példájává az „új típusú” nőegyleti mozgalmaknak, miáltal meg lehet különböztetni a Nagy Háború előttiektől.^[5] Egy országos kiterjedésű szervezetnél fontos az egymás közötti kommunikáció biztosítása. Ennek érdekében, valamint a keresztény-nemzeti értékek közvetítésére indították el 1921 júliusától kezdődően havilapjukat, a *Magyar Asszonyt*.

E meghatározó nőszervezet eszmeiségének megismerésére a legkézenfekvőbb megoldásnak ennek vizsgálatát tartottam és tartom. Természetesen a Szövetséggel és havilapjával foglalkozó szakirodalom figyelembevételével.^[6] Ehhez annyit kell hozzáfűzni, hogy a történeti

kutatásokban eddig csekély figyelmet szenteltek a MANSz.-nak. Ekképpen érthetővé válik, hogy dolgozatom alapját az 1921-32 közötti lapszámok nyújtották. Elemzésem időkorlátját Klebelsberg miniszteri működése alapján állapítottam meg. Így később, kutatásomat időben kiterjesztve könnyebb lesz annak megállapítása, hogy eszmei szempontból történik-e módosulás a *Magyar Asszonyban*. A hajdani kultuszminiszter mellett a reformkonzervatívizmus másik képviselőjének, Szekfű Gyulának a gondolatvilágát is szükségszerűnek tartottam megismerni.

Az előbbiekkal meg is előlegeztem, hogy az alábbiakban – egyfelől – a MANSz. *Magyar Asszonyon* keresztül közvetített elveit igyekszem komparatív módon megközelíteni a reformkonzervatívokéval. Másfelől, a havilapban megjelenő törekvések és női ábrázolásokon keresztül szeretném felvázolni a szebbik nemről alkotott képüket, miáltal jól behatárolhatjuk, hogy milyen társadalmi- és családi szerepeket hangsúlyoztak velük kapcsolatosan.

Eszmei aláfestés

Ebben a részben olyan – a havilapban megjelenő – gondolatok közlésére törekszem, amelyek nélkül a soron következő fejezetek aligha lennének érthetőek, vagy legalábbis végig kísérné az olvasót a miért kérdőszócska.

A *Magyar Asszonyban* megjelenő elgondolások forrásaként 1918 és 1920 közötti események, valamint az ahhoz vezető útról alkotott, a közgondolkodásban is meglévő tanulságok szolgáltak. A *Magyar Asszonyban* is megjelenik, hogy a dualizmus éveiben a társadalom nemzeti öntudata tartalmatlanná vált.^[7] Hasonlóképpen ítélték az egyének vallásosságáról. Mindezekből vezették le a társadalom fogékonyságát a destruktívnak tartott baloldali eszmékhez.

„Visszaállítja [...] a felrobbantott rendet” – ezt Tormay mondja méltatásként 1930-ban a kormányzóról történő egyik visszaemlékezésében.^[8] Ez a rend természetesen több jelentéssel bír, számunkra a társadalmi vetülete az érdekes. Csiky Jánosné a MANSz feladatairól szólva kijelentette, hogy „A népszámlálási eredmények bizonyítják, hogy Magyarország lakosságának túlnyomóan nagy többsége keresztény vallású magyar. Ebből következik, hogy a keresztény-nemzeti eszme és világnézet az egyedül jogos világnézet ebben az országban. [...] A MANSz maga világnézeti alapon áll, de nem politizál, mégis egyesíteni tudja a keresztény-magyar társadalmat, sőt éppen ezért alkalmas az egység hirdetésére.”^[9] Szerették volna, ha e „két testvéreszme” elmélyülne a magyar társadalom egészében^[10] E gondolatot belefoglalták a *Magyar Asszonyok tízparancsolatába* is.^[11] Úgy vélték, hogy a

társadalom egysége segítségükkel biztosíthatóvá válik. Ez pedig előfeltétele a nemzet egészének szerves együttműködéséhez.

Ám az integritás elérhetetlen, hogyha a dualizmus éveiből átöröklött szociális problémák válaszolatlanul fennmaradnak. A MANSz. meghatározó hangadóinál, akik jellemzően a felső- és a középosztályhoz tartoztak, a szociális gondolkodás vissza-visszatérő motívum. Nem véletlenül, hiszen a „boldog békeidőkben” a társadalmi problémákra alig nyújtott a politika érdemi választ,^[12] a felsőbb rétegek pedig többnyire közömbösséget tanúsítottak. Ennek bírálatát nyújtotta Szederkényi Anna *Felszabadultak* című művében. Az elbeszélésben Héderváry Tamásné beszélget anyósával, aki a régi világot idézve a következőket mondja:

Azelőtt nehezebben nyitottuk ki az ajtót, mire válaszul a menyé: Az volt a baj. Ha idejében kinyitották volna anyám, akkor jobban behallatszott volna, mint beszélnek odakünn. Elzárkóztak. A toronyban ültek. Lenn nyüzsgött a boly...Ha túlságosan nyüzsgött, rátapostak...Sok minden nem úgy történt volna, ahogyan történt [1918/19 eseményei – szerz. megj.], ha azt az ajtót hamarabb kinyitják. De úgy kényelmesebb volt.^[13]

Reformkonzervatív eszmerendszer

A szociális kérdésre adandó válasz Szekfűt és Klebelsberget egyaránt foglalkoztatta. A későbbi kultuszminiszter, még 1916-ban, mint a Rokkantügyi Hivatal ügyvezető alelnöke, a szervezet működéséről szóló beszámolójában utal a magyar nemzet jövőbeni kihívásaira is.^[14] Véleménye szerint a háború után felmerülő gazdasági és szociális problémákat az állam és a társadalom összehangolt együttműködésére alapozva kell megoldani, hiszen a háborús évek rámutattak az ebben rejlő előnyökre.^[15] Ahhoz, hogy a kooperáció hatékonyan működjön szükség van a nemzet egészét átfogó érzelem- és érdekegyesítésre.^[16] Ez állt elképzelésük középpontjában. Ahhoz, hogy mindezt biztosíthassák, következetes szociális- és kultúrpolitika folytatását pártolták.

A szociális problémákat, mint fentebb is említettem – nem a háború idézte elő, hanem már jelen voltak annak előtte is. Ezt Klebelsberg is látta az 1910-es évek elején, amikor *tervszerű birtokpolitikát* javallt a magyarság megerősítése érdekében.^[17] Szekfű is szólt róla *A magyar állam életrajzában*, majd később, az 1920-ban kiadott *Három Nemzedékében* szintén felhívta a figyelmet a földbirtok egyenlőtlen megoszlására és annak tarthatatlanságára.^[18]

A meglévő áldatlan állapotokért a „boldog békeidők” kormányait és az őket átható

eszméáramlatot kárhoztatta. Tudniillik a passzívítás magyarázatát Szekfű a liberalizmusnak a gazdasági életbe történő állami beavatkozást elutasító doktrínájából vezette le. Az *Állam és nemzetfenntartás* című tanulmányában megállapítja, hogy az egyének a gazdasági életben zajló versengésbe nem egyenlő feltételekkel lépnek be, és ez tovább erősít(het)i a vagyonmegoszlás aszimmetriáját. ^[19]

Ebből egyenes következett a tanulság, hogy az állam nem maradhat közömbös a „*darwini harcban*” alulmaradottakat illetően, hanem jóléti politikát kell folytatnia. Ebben a munkában Klebelsberg üdvösnek tartotta, hogyha az egyházak és a társadalom tagjai egyaránt részt vállalnának, hiszen a kormányzat anyagi erőforrásai korlátozottak. ^[20] Főként a középosztályi rétegétől várta ezt az együttműködést, ekképpen hozzájárulva a társadalomban munkálkodó szolidaritásérzet megteremtéséhez, illetve mélyítéséhez.

Az egzisztenciájukban megrendültek anyagi helyzetén nemcsak így, hanem versenyképességük, szakismereteik bővítése által is kívántak segíteni. Erről Klebelsberg így nyilatkozott: „Mert folyvást ismétlem, hogy népművelés legalább is annyira gazdasági kérdés, mint amilyen mértékben erkölcsi, nemzeti és kulturális ügy, hiszen gazdasági életünk [...] azzal a bajjal küszködik, hogy a munkateljesítmény nálunk viszonylag csekélyebb [...] a hozzáértés és belátás bizonyos hiányában.” Eme célját az iskolák, valamint azon kívüli népművelés eszközeivel szerette volna elérni. ^[21] Szekfű ugyancsak a szaktudás fontosságát hangsúlyozza mikor a gyümölcstermesztésből élők jólétét nyugtázza „hol a népet már megtanították a szakértelemre, ott, ahol a néppel arra hivatott tényezők komolyan foglalkoztak.” ^[22] A munkakultúra emelése mellett a népművelés során egyúttal a szolidaritásérzet tudatosítása is előtérbe került. ^[23]

Ugyancsak az összetartozás érzetét kívánták elősegíteni a magyar kulturális örökség tanítók általi megismertetésével. Úgy vélték, hogy ilyenén a honfiúi/honleányi érzület is táptalajra talál. A kultuszminiszter meglátása szerint erre azért van szükség, mert a nemzeti öntudat eleddig csak egy szűk csoportra szorítkozott. ^[24] Ezzel szemben azt szerették volna, hogyha a lakosság minél szélesebb rétegeit itatja át a magyarságtudat. Máskülönben „[...] mint oldott kéve széthull nemzetünk.” Ezzel kapcsolatosan érdekességgént említhetem, hogy Klebelsberg szerint a nemzeti öntudat megerősítésében a MANSz. fontos szerepet vállalt. ^[25]

Magyar Asszony nőképe

A *Magyar Asszonyban* jól megfigyelhető, hogy a hagyományok és a magyar múlt tisztelete központi szereppel bírt. Ezt ismervén nem meglepő tehát, hogy foglalkoztak a (kora) újkorban

élt magyar nagyasszonyokkal. Külön rovatot is szenteltek nekik, amely a *múlt asszonyai – jelen asszonyai* címet viselte, és eleinte Takáts Sándor kutatásaiból kölcsönözték a múlt példaként bemutatni kívánt nőalakjait. Valamennyiüket közös nevezőre hozták azáltal, hogy kiemelték valláserkölcös életvitelüket, nemzet és család iránti elköteleződésüket.^[26] Ám ebben nem merültek ki erényeik: „S nemcsak ő maga osztogatta az alamizsnát két kézzel, de az övéit is erre buzdította”; „A legegyszerűbb szegény jobbággal is szívesen szóba állt és segített mindenkin”; „Bizonyára kitűnő nevelésben lehetett része.”^[27] Az ehhez hasonló leírások nem ritkák, tehát a jellemrajzokban még felbukkan – nem minden esetben maradéktalanul – a szociálisan érzékeny, művelődő, tevékenykedő nő képe.

A nemzedéktársaikkal kapcsolatos megemlékezésekben szintén megtaláljuk eme tulajdonságjegyeket. Ugyanakkor a kortársakkal szemben már hangsúlyosabban jelenik meg a munkavállaló, önművelő, szociálisan érzékeny és a közösségért dolgozó nő képe.^[28] Példának okáért említhetjük Jászai Marit,^[29] Kováts Máriát,^[30] Geöcze Annát és Erzsébetet.^[31] Ráadásul Papp-Váry Elemérnének elhunytát követően gyűjtést indítottak egy neki címzett emlékszobor állítására.^[32] Ugyanígy, elismerésük jeleként támogatták a Zirzen Janka tiszteletére felavatott emléktábla elhelyezését Jászberényben.^[33] Véleményük szerint – mások mellett – ők a megtestesült szimbólumai a hajdani magyar nagyasszonyoknak.^[34]

A nőket nem pusztán önmagukban, hanem a férfiakhoz viszonyítva is jellemezték, mégpedig lelki adottságaik alapján. Úgy vélték, hogy „A férfi és a nő teljesen egyenlő értékek, de különböző értékek.”^[35] Differenciának tekintették, hogy az érzelmeket intenzívebben élik meg, azok sokkalta inkább szolgálnak irányadóul cselekedeteikben. Természetadta tulajdonságaik közé sorolták a szenvedélyességet, az altruizmust és az empátiát. Más cikkekben hangsúlyozásra került a gyakorlati leleményességük, részletes megfigyelőképességük, eszmék terjesztése iránti vonzalmuk, aktivitásuk.^[36] Máshol következetes jellemszilárdságukat és hitbeli kitartásukat emelték ki.^[37] Eszerint határozták meg helyüket a családi és társadalmi munkamegosztásban. Sajátosságaikat figyelembe véve előbbinél jól behatárolhatónak tekintették feladataikat, míg a munkavállalás terén nem tapasztalhatunk ilyen determinizmust. Mindössze annyiban volt relevanciája ezeknek a női alaptulajdonságoknak, hogy ezek értelmében vannak bizonyos munkaterületek, ahol a nők eredményesebben tudnak kibontakozni a férfiakhoz képest. Ide sorolták a jótékonykodást, a tanítást, a földművelés intenzívebb művelést igénylő ágait, gyógyítást, ápolást, valamint az irodalmi és képzőművészeti életben, háziiparban való tevékenykedést.^[38] Ám – mint utaltam rá – elméleti szinten nem korlátozták le számukra a vállalható munkák körét. E véleményemet támasztja alá a nőnevelési kongresszuson elfogadott memorandumuk, amelyben az összes egyetem leányok előtti megnyitását szorgalmazták. A huszonnégypontból álló

határozatukban egyéb kulturális és jóléti intézkedéseket is javallottak, mint a szociális nevelés minden oktatási fokon történő bevezetését.^[39] Emellett hivatkozhatnánk dr. Kun Ágota rovatindító cikkére is: „A mai korban sem azért kell a nő számára a tudományos pályák megnyitását és a megnyitottak nyitvatartását követelni, hogy így a nőknek kereseti lehetőséget biztosítani lehessen, vagy legalább nemcsak azért, hanem azért, hogy ezzel minden képességét a maga módja szerint érvényesülni engedjük.”^[40]

Most pedig anélkül, hogy összegezném az eddigieket, inkább rátérek a két leghangsúlyosabb területre, a jólétre és a kulturálisra, amelyek mindvégig határozott nyomatékot nyertek a *Magyar Asszonyban*, mint a női szerepvállalás természetes közegei.

A MANSz. jóléti tevékenysége

A szociális érzékenység formálásának óhaját Tormay gondolatán keresztül érthetjük meg: „Magyarország jövődjére nézve óriási fontosságúnak tartom a [...] szociális bajok orvoslását.”^[41] Az országos elnöknő 1922-ben a nemzetgyűlésben tapasztalt pártoskodást látva a következőképp szólott: „Ha a nemzetgyűlés meddősége, a magyar férfiak széthúzása megfoszt álmainktól, hitünktől, lelkünk erejétől, akkor nem tudjuk történeti hivatásunkat [...] a társadalmi béke fenntartását, a magyar jövődjé lelkében a nemzeti szellem ápolását betölteni.” Ebben a beszédében arra világít rá, hogy a társadalom vérző sebeiről gondoskodni kell, különben „[...] a lelkek integritásáért folytatott küzdelmünk is hiábavaló.” Ekképpen pedig a destruktívnak nevezett baloldali mozgalmak erősödnek.^[42]

Ebben a társadalmi munkában szerették volna, elsősorban a felsőbb osztályok leányait és asszonyait mobilizálni, hiszen ők rendelkeztek kellő anyagi és szabadidős háttérrel.^[43] Elképzelésük szerint az egzisztenciájukban elesettebbekkel történő interakciók az egymástól való elidegenedést hivatottak tehát meggátolni, valamint az együvé tartozás érzetét erősíteni. Ezt az összetartozást a MANSz. megszervezésénél is szem előtt tartották. Ennek fontosságára Csiky Jánosné külön felhívja a figyelmet. „Ennél figyelembe kell vennünk, hogy minden társadalmi osztály és minden keresztény felekezet képviselve legyen, s így se osztálygyűlöletnek, se felekezeti békétlenségnek ne lehessen talaja.”^[44] Az osztályszempontokat és érdekeket meghaladó szemlélet nemcsak a szólamokban élt. Legalábbis erre mutat az a kis mintavételű levéltári kutatásom, amelynek során kettő Békés megyei MANSz-fiók tagjainál a napszámostól egészen az arisztokratáig találtam példákat.^[45]

A MANSz. szociális tevékenysége

Az előbbiekből kiindulva tehát „A lét és nemlét határán” állónak tartott Magyar Királyságban a társadalmi csoportok közötti együttműködésnek, szolidaritásnak-nemzetpolitikai jelentőséget tulajdonítottak. Egyfelől úgy kívántak ennek eleget tenni, hogy jótékonyági tevékenységet folytattak, másfelől viszont a munkakultúra emelésével szerettek volna javítani a rászoruló anyagi körülményein. A MANSz.-ot e szándékában a kormányzat is támogatta és vele együttműködve, mintegy kiegészítőként szerepelt az állam szociálisrendszerében.^[46]

Karitatív munkásságuk körébe tartozott, hogy 1920 nyarától létrehozták a frontokról hazatérő katonák számára hadifogolyfogadó bizottságukat. Működésének tizenegy hónapja alatt bel- és külföldről érkező adományaikból 32 000 hazatérő katona természetbeni és pénzbeli segéllyel történő ellátásáról számoltak be.^[47] Azoknak a szimbolikus sírjairól, akik a fronton vesztették életüket, kegyeletileg kívántak gondoskodni.^[48] A karcagiak például 140 sírkövet állítottak fel saját pénztárukból.^[49] Az utánuk hátramaradó hadiözvegyeket- és árvákat lehetőségeikhez mérten szintén igyekeztek támogatni.^[50] Ingyenes orvosi vizsgálatot és gyógyszerellátást nyújtottak a lakhelyüket kényszerből elhagyó úgynevezett optánsoknak. Célul tűzték ki, hogy közreműködnek a csecsemő- és gyermekhalandóság visszaszorításában. Nádudvar erre települési szintű programot fogadott el.^[51] Környezettanulmányokat készítettek és kívántak szélesebb körben folytatni, hogy felmérjék és pótolják azokat a szükségleti cikkeket, amiknek híján a gyermek nem tud eleget tenni iskolába járási kötelezettségének. Átmeneti otthonok létrehozását sürgették a felügyelet nélkül maradt kiskorúak számára.^[52] Az 1927-ben létrehozott Gyermekszeretet Egyesület szórakoztató programokat, nyaralásokat, kirándulásokat szervezett.^[53] Kórházi bizottságának tagjai a Menhelykórházban lábadozóknak tartottak mesedélutánokat, illetőleg ajándékokkal igyekeztek szebbé varázsolni ottlétüket.^[54] Sőt a földművelésügyi miniszter közbenjárásával száz iskolaköteles gyermek számára három hónapos háziipari tanfolyamot szerveztek. A lányoknak így varrás, kötés és egyéb készségek, a fiúknak agyag-, fa- és papírmunkák (játékbútorkészítést, valamint kerámiafestést) tanítását vetítették elő.^[55] A tanfolyam alatt készült remekeket pedig kiállították, sőt meg is lehetett őket vásárolni. A bevételeket pedig a kórházi tagok karácsonyi ajándékaira fordították.^[56] Az egyetemre és főiskolára járok lakhatási gondjain a fővárosi Sarolta-leányotthon^[57] és Horthy Miklós-kollégium,^[58] továbbá a debreceni Horthy Miklósné-leányinternátus üzemeltetésével kívántak enyhíteni.^[59] Emellett a Gyermekmenhelyek felügyeletét is a Szövetségre bízta a kormányzat. A feladatellátás érdekében Társadalmi Gyermekvédő Menhelybizottságokat hoztak létre a releváns településeken.^[60] A gyermekmenhelyek kötelékéhez felvett, ám családjuknál maradó gyermekektől egy 1928-as rendelet megvonta a folyósítandó segílyt, amelyet majd ezek a Menhelybizottságok próbáltak pótolni. Ennek érdekében fel kellett térképezniük ezeket a

családokat. Sőt eme és a felügyeleti munkákhoz várták az önkéntesek jelentkezését. Felhívásuk eredményét illetően, büszkén számoltak be, hogy a főszolgabírák segítségével 1955 nő ajánlotta fel szolgálatait.^[61]

Hogy ne csak az idősebb MANSz.-osokról szóljak, fordítsuk tekintetünket az ifjabbakra, akik MANSz. leányköreibe tömörülve szintén kivették a részüket a jótékonykodásból. A szombathelyi leányok például adományokat gyűjtöttek Mindenszentek napján egy tüdővész elleni védekező egyesület javára, egy csecsemővédő szervezet javára 120 ruhácskát varrtak. Ezen kívül a hólabda teaestjükön befolyt jövedelemből felruházási akciót kezdeményeztek.^[62] A példa egyáltalán nem egyedülálló, hogy akár a szórakoztató vagy kulturális jellegű programjaikat összekötötték jótékonyági céllal. A győri leánykör emígy pártfogolt kettő, Horthy Miklós-kollégiumban elszállásolt fiatalembert.^[63] Olykor már nem használt ruhaneműiket „felújítva” készítettek ínségben szenvedő anyáknak és csecsemőiknek szükséges öltözetet. Ahogyan az is előfordult, hogy ők keresték fel a rászorulókat, akik szégyelltek segítséghez folyamodni.^[64] Hasonlóképpen segített a városi hatóságoknak a sátoraljaújhelyi leánykör környezettanulmányok folytatásában, aminek keretében 160 családot látogattak meg.^[65]

E jótékonyssággal kapcsolatos képek sorát tovább is lehetne folytatni, ám úgy vélem, hogy az így összeálló montázs is bizonyítja a Szövetség ezirányban történő széleskörű aktivitását.

Háziipar

Igazi megoldásnak mégsem ezeket, hanem a munkaalkalmak nyújtását, vagy legalábbis munkakultúra emelését szolgáló képzések és tanfolyamok tartását tekintették.^[66] E gondolatukat leginkább a háziipari akciójukkal szemléltethetjük, amelyhez kormányzati, vagy akár helyi szintű támogatásban részesültek. Az elsősorban kisipari szövőipart felélesztő kezdeményezésüknek egyszerre tulajdonítottak szociális, gazdasági és kulturális jelentőséget.

Egyrészt, mert többlet forráshoz juttatta a háziipari munkát végző nőit. Így vélekedett az 1930/31-es évben a szegedi leánykör is, akiknek tagjai a gazdasági világválság okozta nyomor enyhítéséhez azáltal kívántak hozzájárulni, hogy Kübekházán, Sándorfalván és Algyőn kézimunkatanfolyamot tartottak heti két alkalommal két hónapon keresztül földműves asszonyok számára. A szükséges anyagot, hogyha nem állt módjában a résztvevőnek biztosítani, a leányok nyújtották, többnyire saját pénztárukra és egyéb támogatásokra támaszkodva.^[67]

Másodrészben hozzájárult a belföldi kereslet hazai kínálattal történő ellátásához. Emögött bizonyos mérvű protekcionista gazdaságpolitikai felfogás állt, ami leginkább a világválság idején mutatkozott meg.

Harmadrészt céljában állt a helyi motívumkincsek megőrzése, népszerűsítése és továbbfejlesztése. Ezen felül találkozhatunk egy olyan gondolatmenettel is, hogy a magyaros viselet az összetartozástudatot is hívatott szimbolizálni. „A nyelvében él a nemzet jelszót módosíthatjuk, s azt mondhatjuk, hogy formanyelvében is él a nemzet!” Győrffy István szerint ezeket a motívumokat a magyar közönség egészével kellene megismertetni. „Egységes nemzeti ízlésre kell törekednünk, mert ma a népnek más ízlése van, mint az úri osztálynak [...]”^[68] Hasonlóan vélekedett Ábrahám Adrienne, aki szerint e formákat a 16-17. századi főúri udvarokban szintén felfedezhetjük.^[69]

A létrehozott telepek anyagellátásért, a termelés megszervezéséért, továbbá az előállított termékek árusításáért az 1923. január 31-én megalapított Magyar Asszonyok Háziipari Szövetkezete felelt.^[70] Az életrehívott vidéki telepek leendő vezetőinek a Földművelésügyi Minisztérium hat hetes fonó- és szövőipari képzést szervezett.^[71] A háziipari munkavégzést folytatni kívánó nők számára helyi szinten is tartottak kurzusokat.^[72] A Szövetség 1923-ban már 118 szövőtelepről számolhatott be, ahol 453 szövőgép dolgozott naponta.^[73] Jóllehet akciójuk fenntarthatóságához nagyban hozzájárult az állami intézményektől kapott megrendeléseik. Ebből a „függőségből” azonban igyekeztek kiszabadulni. Evégett kiállításokon törekedtek reklámozni kézimunkáikat. Például Szilágyi Gézáne a háziipari szakosztály ügyvezető elnöke, valamint Vajna Géza titkár vándorkiállítások szervezését ösztönözték. Ehhez várták az illetékes fiókok csatlakozási szándékát.^[74] Így került sor Sátoraljaújhelyen, Ózdon, Szerencsen, Miskolcon, Kisvárdán, Cegléden, Debrecenben és Kecskeméten ilyenemű vásár megrendezésére. Ugyanakkor nemzetközi szinten is képviseltették magukat, mint Barcelona, Milánó, Bologna, Padova és Bari városában.^[75] Az otthon is végezhető kisipari munkát azért is népszerűsítették, mivel a nőt a legkevésbé akadályozta anyai kötelezettségeinek teljesítésében.

Magyar Asszony és a kultúra

Az alábbiakban a *Magyar Asszony* kultúrát illető megnyilatkozásait szeretném ismertetni a családi, társadalmi és leányköri vonatkozásban. Olvasván a *Magyar Asszony* családdal kapcsolatos cikkeit a nő hagyományos szerepének képe tárul elénk, már-már annak apoteózisáról beszélhetünk. Akárcsak a jóléti munkát, úgy a nők családon belüli szerepét is nemzetpolitikai kérdésként kezelték. Itt érdemes visszaidéznünk a nagyasszonyoknál olvasott

tulajdonságokat. Tudniillik az újabb nemzedéknél ugyanazon tulajdonságokat szerették volna viszont látni, amelyeket velük kapcsolatosan kiemeltek visszaemlékezéseikben. Ahhoz, hogy ennek megfelelően normatív mintát tudjanak mutatni otthonaikban, önkritikát kell gyakorolniuk az anyáknak.^[76] A nemzeti öntudatot a magyar kultúra közvetítésével kívánták átplántálni. Minden, ami igaz magyar művészet, irodalom és sajtótermék vagy színházi előadás azt lehetőségéhez mérten pártolnia és ismernie kell az anyának, amelyet kultúrmunka keretében nemcsak a családban, hanem közvetlen környezetében is népszerűsítene kell.^[77] Emiatt a havilapban rendre közöltek ajánlott olvasmányokat a „Mit olvassunk”, később a „Könyvespolc” rovatban, a szövetségi fiókok pedig kultúr-, vagy akár színházestekkel várták az érdeklődőket. Elképzelésük szerint erre az előnevelésre építkezett volna az oktatás is.^[78]

Emellett törekedtek a családanyai funkció minőségi emelésére is. Így témába vágó szaklapokat és könyveket ajánlottak olvasóik figyelmébe, mint a *Gyermek és család*.^[79] Ezenkívül pályaválasztásról,^[80] testmozgásról,^[81] ajánlott vitaminbevitelről^[82] és a nevelés során elkövethető hibákról értekező cikkeket közöltek.^[83] Egészségügyi/ápolási kérdéseknek később külön felületet teremtettek a havilapban. Az „Ép testben, ép lélek” rovat vezetésében dr. Keresztesy Lajos működött közre. Egyúttal első cikkében felajánlotta, hogy készségesen áll szolgálatára bárkinek, aki levélben kér segítséget tőle.^[84] 1932 márciusától pedig e szerepet a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének orvosnői csoportja vette át, és vezette az „Egészségügyi rovatot”. Így érintenek – egyebek mellett – tisztasági^[85], bőrápolási^[86], hajápolási^[87], fogak egészségéről^[88] vagy a tuberkulózis elleni védelemről^[89] szóló témákat. Egy cikkben pedig arról értekeztek, hogy a MANSz.-nak nagyobb részt kellene vállalnia az egészségügyi felvilágosító munkában, sőt ajánlották, hogy a szebbik nem tagjai egyénileg is terjesszék ebbéli ismereteiket.^[90]

A háziasszonyi teendőkre ugyancsak tekintettel voltak. Ezzel kapcsolatosan praktikákat és recepteket osztottak meg a havilapban. Hovatovább a nőnevelési kongresszusuk memorandumába is belefoglalták, hogy az oktatás keretein belül is fordítsanak kellő figyelmet a leányok eme leendő szerepeire.^[91]

Ad vocem, leányok. A tatai MANSz. kulturális bizottsága és a vármegyei népművelési titkár segítségével a helybeli leánykör tagjai húsz héten keresztül szabad egyetemre járhattak.^[92] Az ilyen előadássorozatok szinte mindegyik leánykörben megfigyelhetők. Cegléden hallgathattak irodalmi, történelmi, fizikai, földrajzi témákról, valamint a nemzetközi viszonyokról és a békekötésekről. Hasonló témák, valamint egészségügyi kérdések, házasságban felmerülő problémák a szegediekénél is felmerültek^[93] Győrben olasz és német

nyelven tanulhattak.^[94] Gyakorlatias tudás megszerzésének céljából a rákosszentmihályiak Vöröskeresztes ápolónői tanfolyamra jártak.^[95] Arra is találunk példákat, amikor a leányok nem a hallgatóság sorait gyarapították, hanem saját maguk adtak elő. Példának okáért, így ismertették meg egymással Zrínyi Katát, Batthyány Ferencnét, Gulácsy Irént és *Fekete lovag* című nagyregényét, Tormay Cécile *Régi ház* díjnyertes művét, Madame Curie munkásságát, Veres Pálné életét és cselekedeteit, Victor Hugó *nevető emberét* és még folytathatnánk.^[96] Benedek Elekről felolvasásokkal, szavalásokkal, énekléssel és egy-egy színházat idéző magánjeleneteivel emlékeztek meg.^[97] Érdekességként említhetjük a szegedieket, ahol egy ilyen kulturdélután alkalmával a szépségversenyek ellen érveltek^[98], vagy hogy a karcagiak önálló könyvtár kialakításán serénykedtek, és büszkén számoltak be róla, hogy az állományuk már száz darabot tesz ki.^[99]

Az eddig felsoroltak mellett tanulmányi kirándulások megszervezését említhetjük. Így jutottak fel három napra a szegediek a székesfővárosba. Elszállásolásukról és ingyenes, vagy kedvezményes belépőjegyeikről a MANSz. gondoskodott.^[100] A győriek a zirci apátságához,^[101] máskor Esztergomba és környékére, a Csuha-völgyébe^[102], a miskolciak Balatonlellére rándultak ki.^[103] A nemzeti múlt ápolásáról tanúskodik a ceglédiek és szegediek március 15-éről való megemlékezése, vagy a szombathelyiek katonasírokról történő gondoskodása.^[104]

Összegzés

A *Magyar Asszonyban* kivilágító nőképet a vegyes jelzővel illethetnénk. Mint láthattuk a családi munkamegosztásban hagyományos értékeket vallottak. Ugyanakkor a nevelés során előtérbe került a magyar kulturális örökség megismertetése és a közösségi gondolkodásra való szoktatás. Nem különben tekinthetünk a társadalmi anyaság megfogalmazására sem. Emellett viszont láttuk, hogy a szebbik nem tagjai számára a társadalmi térben nem állítottak falakat. Ha csak nem a túlzott szabadosság elítélését értelmezzük korlátként. Ennek érzékeltetéséhez-Szederkényi Annát idézném: „[...] akiknél fokozatos erkölcsi süllyedés mutatható ki [...] jelentkezik az eszeveszett élvezethajhászás, a gyönyörbefulladás vágya – a részegségig. Mindent követelni; fenékgig üríteni a pohárt...Elveszni egészen a kéjben, feloszlani benne – ezzel szemben nem vállalni semmit a kötelességekből.”^[105] Az egyik ilyen kötelesség a társadalmi anyaság is, amelyek a múlt tapasztalataiból, annak értelmezéséből, és az ebből fakadó teendőkből eredtek. Kétségtelen, hogy ezek olyan cselekvési irányokat eredményeztek, amelyeket a dualizmus éveiben működő női társadalmi szerveződéseknel is viszontláthatunk. Azonban e korábbi szervezetek tevékenységüknek nem kölcsönöztek nemzetpolitikai indítékokat. A MANSz. elsődleges céljai között a szociális problémák enyhítése szerepelt. Elképzelésük szerint ebben a munkában az állam és a társadalom

hatékonyan tud együttműködni. Másik törekvésük, hogy a keresztény értékek, valamint a nemzeti öntudat a társadalom egészére kiterjedjen és abban elmélyedjen. Ezirányú munkákkal vélték elérhetőnek a *lelkek integritását*, vagy mondhatnánk úgyis, hogy a társadalom egységét. Ez pedig határozottan egybecseng a reformkonzervatívok elképzeléseivel. Megtámogatva az előbbi kijelentésemet, idézném Tormayt, aki Klebelsberg neonacionalizmus néven összesített gondolatvilágára a következőt válaszolta: „A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, mely életének első percétől kezdve vallotta és munkálta, amit most Klebelsberg gróf az egész nemzetre kívánna kiterjeszteni, mély megértéssel és az eddig végzett munka tapasztalatával ajánlja fel a tartalomgyűjtéshez saját erejét”^[106]

Bibliográfia

Felhasznált irodalom

Husztai József: *Gróf Klebelsberg Kunó életműve*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1942.

Kelbert Krisztina: „Társadalmi Anyaság” és a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége karitatív-szociális tevékenysége a két világháború közötti Szombathelyen, *Savaria*, 35. évf., 2012, 347–369.

Kovács Dávid: Közös hagyomány és érdekegyesítés. Klebelsberg Kuno reformkonzervatív nemzetkonceptiója, in Kovács Dávid (szerk.): *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2017, 93–104.

Kovács Dávid: Reformkonzervatív nemzetkonceptió. Klebelsberg neonacionalizmusa *Rubicon*, XXIII. évf., 2012/9-10, 23–28.

Makkai Béla: Klebelsberg nemzetpolitikai koncepciója a dualista korszakban, *Rubicon*, XXIII. évf., 2012/9-10, 10–13.

Nagy Gyöngyi: A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége hódmezővásárhelyi körének korai évei, 1921-1923, in Kovács Zoltán-Presztóczki Zoltán (szerk.): *A hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve*, Szeged, Agapé Ferences Nyomda és Könyvkiadó Kft, 2020, 147–165.

Orosz Júlia-Nagy Nikoletta: A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének tevékenysége

Kárpátalján, in *Debreceni Szemle*, XXXVIII, 2020/3, 291–300.

Papp Barbara: Nők a politikában. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, in Kollarits Krisztina (szerk.): *Tormay Cécile-émlékkonferencia*, Budapest, Magyar Művészeti Akadémia, 2013,
https://www.mma.hu/documents/10180/125685/mma_kiadvany_tormay_cecile_konf.pdf/b6dd5781-acf5-47ba-abc2-6fb32275267a

Papp Barbara-Sipos Balázs: *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2017.

Pető Andrea: „Minden tekintetben derék nők” A nők politikai szerepei és a nőegyletek Magyarországon a két világháború között, in Nagy Beáta-S. Sárdi Margit: *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997, 269–278.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris, 1999.

Romsics Ignác: Társadalmi és politikai feszültségek Magyarországon a 20. század első felében, in Romsics Ignác: *Múltról a mának*, Budapest, Osiris, 2004. 207–222.

Sipos Balázs: Modern amerikai lány, új nő és magyar asszony a Horthy-korban: Egy nőtörténeti szempontú médiatörténeti vizsgálat, in *Századok*, 148. évf., 2014/1, 3–34.

Ujváry Gábor: „Egy európai formátumú államférfi.” *Klebsberg Kuno (1875-1932)*, Pécs-Budapest, Kronosz Kiadó-Magyar Történelmi Társulat, 2014.

Források

A falusi asszony konyhája, *MA*, VII. évf., 1927/12, 346.

A Gyermekszeretet Egyesület kórházi bizottságának nyári munkája, *MA*, IX. évf., 1929/9-10, 378–380.

A karcagi magyar asszonyok kegyelete, *MA*, IX. évf., 1929/9-10, 376.

A kongresszus munkaterve, *MA*, V. évf., 1925/5-6. 173–177.

A közgyűléssel kapcsolatos szakértekezletek tanácskozásai. A Gyermekvédelmi szakértekezlet, *MA*, VIII. évf., 1928/1, 26-29.

A magyar asszonyok háziipari szövetkezetének megalakulása, *MA*, III. évf., 1923/2, 38-39.

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1921. évi Rendes Közgyűlése, *Magyar Asszony*, I. évf., 1921/1, 1-10.

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1921. évi Rendes Közgyűlése. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége kulturális bizottságának jelentése, *MA*, I. évf., 1921/1, 13-16.

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1921. évi Rendes Közgyűlése. A Szociális Missziótársulat Országos Szervezetének 1920. évi jelentése, *MA*, I. évf., 1921/1, 35-37.

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1921. évi Rendes Közgyűlése. Schmidt Miklósné, a fogadóbizottság elnökének jelentése, *MA*, I. évf., 1921/1, 21-23.

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1921. évi Rendes Közgyűlése. Országos Katholikus Nőszövetség jelentése, *MA*, I. évf., 1921/1, 29-33.

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének tizenkettedik országos közgyűlése, *MA*, XI. évf., 1931/2, 58-66.

A magyar asszonyok tízparancsolata, *MA*, I. évf., 1921/4, 3.

A magyar jövőért!, *MA*, VIII. évf., 1928/4, 130-131.

A MANSz karácsony Budapesten. A kórházi bizottság munkája, *MA*, X. évf., 1930/1-2. 26-27.

A MANSz. választmányi ülése, *MA*, III. évf., 1923/6-8, 178-179.

A múlt asszonyai – a jelen asszonyai. Gyarmathy Zsigáné, *MA*, II. évf., 1922/10, 12-14.

A munkálkodó szeretet, *MA*, X. évf., 1930/6, 35-36.

A nemzetgyűléshez, in Tormay Cécile: *Küzdelmek, emlékezések*, Köröstárkány-Balatonfőkajár, Kárpátia Stúdió, 2021, 76-78.

A népi hímzés feladatai, *MA*, X. évf., 1930/7-8, 12-13.

A nőnevelés reformja, *MA*, IV. évf., 1924/9, 220–222.

A Sarolta-leányotthon, *MA*, III. évf., 1923/11-12, 243.

A szülők hibái a leánynevelés terén, *MA*, II. évf., 1922/6, 16–17.

Asszonyok munkája a fővárosban. Az intézőbizottság ülése, *MA*, II. évf., 1922/7-8, 53.

Asszonyok munkája az országban, *MA*, II. évf., 1922/9, 29.

Asszonyok munkája az országban. Nádudvar, *MA*, II. évf., 1922/9, 29.

Dr. B. M.: A haj ápolásáról, *MA*, XII. évf., 1932/5, 222–223.

Dr. Bálint Júlia: Bőrápolás, különös tekintettel a száraz bőrre, *MA*, XII. évf., 1932/4, 171–172.

Dr. Csiky Jánosné: Miért dolgozik a MANSz, *MA*, X. évf., 1930/10, 35–36.

Dr. Csiky Jánosné: Miért dolgozik a MANSz? Országos munka és helyi munka, *MA*, X. évf., 1930/9, 33–34.

Dr. Dittler Hildegárd: Az egészséges fog, a beteg fog és a beteg fogakból származó betegségek, *MA*, XII. évf., 1932/6, 272–273.

Dr. Dobrovits Sándor: Budapest Egyesületei, in *Budapesti Statisztikai Közlemények*. 74. köt, 1936. évi 3. szám, Budapest, Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1936.

dr. Keresztesy Lajos: Ép testben ép lélek, *MA*, XI. évf., 1931/10, 520–521.

dr. Keresztesy Lajos: Ép testben, ép lélek, *MA*, XI. évf., 1931/9, 482.

Dr. Kun Ágota: Nők a tudományban, *MA*, XII. évf., 1932/7, 306–309.

dr. Raffay Sándor: A magyar nő nemzeti hivatása, *MA*, II. évf., 1922/9, 1–3.

Dr. Vásárhelyi Katalin: Hogyan védekezzünk a tuberkulózis ellen, *MA*, XII. évf., 1932/7, 318–319.

Egy hős magyar leány élete és halála, *MA*, VI. évf., 1926/6-8, 195.

Gróf Zichy Rafaelné, a kongresszus elnökének beszéde, *MA*, V. évf., 1925/5-6, 177-179.

Gyermekszeretet. A Gyermekszeretet munkája, *MA*, IX. évf., 1929/5, 202.

Gyermekszeretet. A MANSz. Gyermekvédő Bizottságai, *MA*, IX. évf., 1929/3, 89-90.

Hegyaljai Kiss Géza: A múlt asszonyai – a jelen asszonyai. Lorántffy Zsuzsanna I. Rákóczi Györgyné fejedelemasszony. 1600-1660, *MA*, V. évf., 1925/10-11, 368-370.

Hohenlohe Károly Egon: Záróbeszéd, *MA*, I. évf., 1921/1, 47-51.

Jászai Mari ünneplése, *MA*, II. évf., 1922/3. 7.

Jelentés a debreceni Horthy Miklósné Leányotthonnak az 1926-27. első évi működéséről, *MA*, VII. évf., 1927/7-9, 208-209.

Jellenc Margit: A Testnevelési Főiskola tanárának indítványa a leányok testi neveléséről, *MA*, IX. évf., 1929/1-2, 19-20.

K.E: Munkát a lányok kezébe, *MA*, III. évf., 1923/6-8, 159-160.

Két magyar nagymasszony emlékezete. Geöcze Sarolta és Erzsébet, *MA*, IX. évf., 1929/11, 421-422.

Klebsberg Kuno: A magyar asszony nemzeti hivatása nemzeti katasztrófánk után, *MA*, III. évf., 1923/11-12, 235-236.

Klebsberg Kuno: A magyar gyermekvédelem, in Klebsberg (szerk.): *Neonacionalizmus*. Budapest. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R-T., 1928, 314.

Klebsberg Kuno: *A magyar rokkantügy szervezete*, Budapest, Bíró Miklós Könyvnyomdai Műintézete, 1916.

Klebsberg Kuno: Feladataink a népművelés terén, in Klebsberg Kuno (szerk.): *Gróf Klebsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916-1926*, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., 1927, 366-371.

Klebsberg Kuno: Népbarát neonacionalizmus, in Klebsberg (szerk.): *Neonacionalizmus*, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R-T., 1928, 185-188.

Klebelsberg Kuno: Optimista tervkovács vagyok?, in Klebelsberg Kuno (szerk.): *Neonacionalizmus*, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R-T., 1928, 148-153.

Klebelsberg Kuno: Reálpolitika és neonacionalizmus, in Klebelsberg (szerk.): *Neonacionalizmus*, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R-T., 1928, 127-133.

Klebelsberg Kuno: Szavam a szülőkhöz a gyermekek érdekében, in Klebelsberg (szerk.): *Neonacionalizmus*, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R-T., 1928, 173-176.

Koncz Aurélné Karácsonyi Ottilia: Széchenyi szellemében, *MA*, II. évf., 1922/2, 15-17.

Közügyülés. Kiss Károly főtitkár jelentése, *MA*, IV. évf., 1924/1-2, 7-8.

Központi hírek. Vándorkiállítás, *MA*, X. évf., 1930/9, 34-35.

Leányok munkája, *MA*, VIII. évf., 1928/5, 182.

Leányok munkája. A ceglédi Leánykör beszámolója, *MA*, XI. évf. 1931/4, 236-237.

Leányok munkája. A Magyar Lányok Egyesülete Rákosszentmihályon, *MA*, XI. évf., 1931/5, 291-292.

Leányok munkája. A MANSz győri Leánykörének tanulmánykirándulása, *MA*, XI. évf., 1931/7, 398-399.

Leányok munkája. A szegedi MANSz-leánykör Budapesten, *MA*, VIII. évf., 1928/12, 394-396.

Leányok munkája. A szombathelyi Leánykör 1927-28. évi működése, *MA*, VIII. évf., 1928/11, 411-413.

Leányok munkája. A Szombathelyi Leánykör működése az 1926-1927. évben, *MA*, VII. évf., 1927/12, 338-339.

Leányok munkája. A tatai Leánykör, *MA*, X. évf., 1930/4, 156.

Leányok munkája. Dudás Ilona: A szegedi Leánykör, *MA*, X. évf., 1930/5, 220.

Leányok munkája. Dudás Ilona: Beszámoló a szegedi MANSz Leánykör működéséről, *MA*, XI. évf., 1931/2, 109-111.

Leányok munkája. Dudás Ilona: Szeged, *MA*, X. évf., 1930/9, 40–41.

Leányok munkája. Győr, *MA*, X. évf., 1930/9, 39-40.

Leányok munkája. Jakucs Piroska: A hajduszoboszlói kis MANSz-ról, *MA*, VI. évf., 1926/6-8, 210.

Leányok munkája. Karcagi Leánycsoport beszámolója, *MA*, XI. évf., 1931/9, 489–490.

Leányok munkája. Miskolc, *MA*, X. évf., 1930/9, 40.

Leányok munkája. Molnár Ilona: A ceglédi leánykör, *MA*, X. évf., 1930/4, 153.

Leányok munkája. Molnár Ilona: Cegléd, *MA*, X. évf., 1930/7-8, 45–46.

Leányok munkája. Rákosszentmihályi Leánykör, *MA*, X. évf., 1930/5, 219.

Leányok munkája. Sátoraljaújhely, *MA*, XII. évf., 1932/6, 284.

Lenz Oszkár: A nőknek való sportokról, *MA*, III. évf., 1923/6-8, 162–163.

M.L.: A hősök sírjának ápolása, *MA*, II. évf., 1922/5. 29.

MANSZ. és a gyermek, *MA*, VII. évf., 1927/12, 325–327.

Maszanekné Andrássy Ilona: Pályaválasztás, *MA*, II. évf., 1922/10, 19–20.

Mindent a szebb jövőért, *MA*, XI. évf., 1931/6, 356.

MNL BéML IV, 424, 12.-389.

MNL BéML IV, 424, 13.-416;

Nőhöz illő hivatáskörök. A nő találékonysága, *MA*, VII. évf., 1927/6, 167–168.

P. Ábrahám Adrienne: A Magyar Otthon és a magyar kézimunka, *MA*, X. évf., 1930/7-8, 14–15.

Raffay Sándorné: Az igazi hazafiság, *MA*, II. évf., 1922/1, 5.

Sebestyén Júlia: A jászberényi örömnép, *MA*. IX. évf., 1929/11, 424–425.

Sebestyén Stetina Ilona: Rudnay Józsefné Veres Szilárda (1842-1929), *MA*, IX. évf., 1929/9-10, 355–360.

Szabó Kálmánné: A soproni MANSz. gazdasági bizottságának jelentése, *MA*, VIII. évf., 1928/5, 177–178.

Szederkényi Anna: Asszony, hová mégy?, in Szederkényi Anna (szerk.): *Az asszony meg a fészek. Könyv az asszonyról*, Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet R.-T., 1928, 152–156.

Szederkényi Anna: *Felszabadultak*, Budapest, Athenaeum, é.n.,

Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza. Történelmi tanulmány* [1917], Budapest, Dick Manó könyvkereskedése, é. n.

Szekfű Gyula: Állam- és Nemzetfenntartás, in *Történetpolitikai tanulmányok*, Budapest, Magyar Irodalmi Társaság, 1934. 11–40.

Szekfű Gyula: *Három Nemzedék*, Budapest, Maecenas Könyvkiadó, 2007.

Szerkesztői üzenetek, *MA*, XI. évf., 1931/4, 239–240.

Takáts Sándor: A múlt asszonyai – A jelen asszonyai, *MA*, I. évf., 1921/2, 10–12.

Takáts Sándor: A múlt asszonyai – a jelen asszonyai. Gróf Koháry Judit, *MA*, II. évf., 1922/7-8, 21–27.

Takáts Sándor: A múlt asszonyai – a jelen asszonyai. Gróf Koháry Judit, *MA*, II. évf., 1922/9, 11–18.

Takáts Sándor: A múlt asszonyai – a jelen asszonyai. Kanizsai Dorottya, *MA*, I. évf., 1921/5, 16–19.

Takáts Sándor: A múlt asszonyai – a jelen asszonyai. Svetkovics Kata, *MA*, II. évf., 1922/2, 11–13.

Takáts Sándor: A múlt asszonyai – a jelen asszonyai. Svetkovics Kata, *MA*, II. évf., 1922/3,

17-20.

Tormay Cécile megnyitó beszéde, *MA*, V. évf., 1925/5-6, 165.

Tormay Cécile: A kormányzó, *MA*, X. évf., 1930/4, 121-124.

Tormay Cécile: Állítsunk emléket Papp-Váry Elemérnek!, *MA*, III. évf., 1923/11-12, 232.

Tormay Cécile: *Bujdosó Könyv*, Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2019.

Tormay Cécile: Új nacionalizmus, *MA*, VIII. évf., 1928/2, 51-52.

Tormay Cécile: Útravaló, *MA*, I. évf., 1921/1, 7.

Hivatkozások

1. Tormay Cécile: *Bujdosó Könyv*, Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2019, 72-73. ↑
2. Papp Barbara: Nők a politikában. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, in Kollarits Krisztina (szerk.): *Tormay Cécile-emlékkonferencia*, Budapest, Magyar Művészeti Akadémia, 2013,
https://www.mma.hu/documents/10180/125685/mma_kiadvany_tormay_cecile_konf.pdf/b6dd5781-acf5-47ba-abc2-6fb32275267a 177. (Letöltés: 2022. március 20.) ↑
3. Dr. Dobrovits Sándor: Budapest Egyesületei, in *Budapesti Statisztikai Közlemények*, 74. köt, 1936/3, 119. ↑
4. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1921. évi Rendes Közgyűlése, *Magyar Asszony*, I. évf., 1921/1, 10. – [*Magyar Asszony a továbbiakban: MA.*] ↑
5. Pető Andrea: „Minden tekintetben derék nők” A nők politikai szerepei és a nőegyletek Magyarországon a két világháború között, in Nagy Beáta – S. Sárdi Margit: *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997, 270. ↑
6. Papp: *Nők*, 177–189; Papp Barbara-Sipos Balázs: *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2017; Sipos Balázs: Modern amerikai lány, új nő és magyar asszony a Horthy-korban: Egy nőtörténeti szempontú médiatörténeti vizsgálat, in *Századok*, 148. évf., 2014/1, 3-34; Nagy Gyöngyi: A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége hódmezővásárhelyi körének korai évei, 1921-1923, in Kovács Zoltán-Presztóczy Zoltán (szerk.): *A hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve*, Szeged, Agapé Ferences Nyomda és Könyvkiadó Kft, 2020, 147–165; Kelbert Krisztina: „Társadalmi Anyaság” és a

Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége karitatív-szociális tevékenysége a két világháború közötti Szombathelyen, in *Savaria*, 35., 2012, 347–369; Orosz Júlia-Nagy Nikoletta: A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének tevékenysége Kárpátalján, in *Debreceni Szemle*, XXXVIII. évf., 2020/3, 291–300; Pető: *Minden*, 268–279. ↑

7. Raffay Sándorné: Az igazi hazafiság, *MA*, II. évf., 1922/1, 5. ↑
8. Tormay Cécile: A kormányzó, *MA*, X. évf., 1930/4, 123. ↑
9. Dr. Csiky Jánosné: Miért dolgozik a MANSz? Országos munka és helyi munka, *MA*, X. évf., 1930/9, 33. ↑
10. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1921. évi Rendes Közgyűlése. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége kulturális bizottságának jelentése, *MA*, I. évf., 1921/1, 13. ↑
11. A magyar asszonyok tízparancsolata, *MA*, I. évf., 1921/4, 3. ↑
12. Erre vonatkozóan lásd Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 1999, 75-82; Romsics Ignác: Társadalmi és politikai feszültségek Magyarországon a 20. század első felében, in Romsics Ignác: *Múltról a mának*, Budapest, Osiris, 2004, 208-216. ↑
13. Szederkényi Anna: *Felszabadultak*, Budapest, Athenaeum, é.n., 28. – Szederkényit azért bátorítottam idézni, mivel közeli viszonyt ápolt a MANSz.-al, amelynek egyébként nem volt tagja. Ám cikkeket tesz közzé a *Magyar Asszonyban*, reklámozzák irodalmi műveit és olykor a Szövetség rendezvényein is képviselteti magát. ↑
14. Ujváry Gábor: „Egy európai formátumú államférfi.” *Klebelsberg Kuno (1875-1932)*, Pécs-Budapest, Kronosz Kiadó-Magyar Történelmi Társulat, 2014, 39. ↑
15. Klebelsberg Kuno: *A magyar rokkantügy szervezete*, Budapest, Bíró Miklós Könyvnyomdai Műintézete, 1916, 16. ↑
16. Erre vonatkozóan lásd Kovács Dávid: Reformkonzervatív nemzetkonceptió. Klebelsberg neonacionalizmusa, *Rubicon*, XXIII. évf., 2012/9-10, 23–28; Makkai Béla: Klebelsberg nemzetpolitikai koncepciója a dualista korszakban, *Rubicon*, XXIII. évf., 2012/9-10, 10–13. ↑
17. Huszti József: *Gróf Klebelsberg Kunó életműve*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1942, 32; Kovács Dávid: Közös hagyomány és érdekegyesítés. Klebelsberg Kuno reformkonzervatív nemzetkonceptiója, in Kovács Dávid (szerk): *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2017, 93–95. ↑
18. Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza. Történelmi tanulmány* [1917], Budapest, Dick Manó könyvkereskedése, é. n., 224; Szekfű Gyula: *Három Nemzedék*, Budapest, Maecenas Könyvkiadó, 2007, 309–311. ↑
19. Szekfű Gyula: Állam- és Nemzetfenntartás, in *Történetpolitikai tanulmányok*, Budapest, Magyar Irodalmi Társaság, 1934, 15. ↑
20. Klebelsberg Kuno: A magyar gyermekvédelem, in Klebelsberg Kuno (szerk.):

- Neonacionalizmus*, 314; Klebelsberg Kuno: Optimista tervkovács vagyok?, in Uo., 151–152. ↑
21. Klebelsberg Kuno: Réálpolitika és neonacionalizmus, in Uo., 132–133. ↑
22. Szekfű: *Három Nemzedék*, 326. ↑
23. „[...] arra kell törekednünk, hogy mi magyarok szeressük is egymást [...] Nem osztálygyűlöletre, hanem nemzeti összetartásra, minden magyarnak hatalmas szolidaritására van szükségünk [...] Erre a nemzeti szolidaritásra neveljen a népiskola.” – Klebelsberg Kuno: Feladataink a népművelés terén, in Klebelsberg Kuno (szerk.): *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916-1926*, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., 1927, 369–370. ↑
24. Klebelsberg Kuno: Népbarát neonacionalizmus, in Klebelsberg: *Neonacionalizmus*, 188. ↑
25. Klebelsberg Kuno: A magyar asszony nemzeti hivatása nemzeti katasztrófánk után, *MA*, III. évf., 1923/11-12, 236. ↑
26. A múlt asszonyai – a jelen asszonyai. Svetkovics Anna, *MA*, II. évf., 1922/2, 11–14; A múlt asszonyai – a jelen asszonyai. gróf Koháry Judit, *MA*, II. évf., 1922/7-8, 21–25; A múlt asszonyai – a jelen asszonyai. Gyarmathy Zsigáné, *MA*, II. évf., 1922/10, 12. ↑
27. Takáts Sándor: A múlt asszonyai – a jelen asszonyai. Kanizsai Dorottya, *MA*, I. évf., 1921/5, 16–19; Takáts Sándor: A múlt asszonyai – A jelen asszonyai, *MA*, I. évf., 1921/2, 10–12; Takáts Sándor: A múlt asszonyai – a jelen asszonyai. Svetkovics Kata, *MA*, II. évf., 1922/2, 11–13; Takáts Sándor: A múlt asszonyai – a jelen asszonyai. Svetkovics Kata, *MA*, II. évf., 1922/3, 17–20; Takáts Sándor: A múlt asszonyai – a jelen asszonyai. Gróf Koháry Judit, *MA*, II. évf., 1922/7-8, 21–24; Takáts Sándor: A múlt asszonyai – a jelen asszonyai. Gróf Koháry Judit, *MA*, II. évf., 1922/9, 11–18; Hegyaljai Kiss Géza: A múlt asszonyai – a jelen asszonyai. Lorántffy Zsuzsanna I. Rákóczi Györgyné fejedelemasszony. 1600-1660, *MA*, V. évf., 1925/10-11, 368–370. ↑
28. Sebestyén Stetina Ilona: Rudnay Józsefné Veres Szilárda (1842-1929), *MA*, IX. évf., 1929/9-10, 355–360. ↑
29. Jászhai Mari ünneplése, *MA*, II. évf., 1922/3. 7. ↑
30. Egy hős magyar leány élete és halála, *MA*, VI. évf., 1926/6-8, 195. ↑
31. Két magyar nagyasszony emlékezete. Geőcze Sarolta és Erzsébet, *MA*, IX. évf., 1929/11, 421–422. ↑
32. Tormay Cécile: Állítsunk emléket Papp-Váry Elemérnének!, *MA*, III. évf., 1923/11-12, 232. ↑
33. Sebestyén Júlia: A jászberényi örömnép, *MA*, IX. évf., 1929/11, 424–425. ↑
34. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1921. évi Rendes Közgyűlése. A Szociális Missziótársulat Országos Szervezetének 1920. évi jelentése, *MA*, I. évf., 1921/1, 35. ↑
35. Tormay Cécile megnyitó beszéde, *MA*, V. évf., 1925/5-6, 165. ↑
36. Nőhöz illő hivatáskörök. A nő találékonysága, *MA*, VII. évf., 1927/6, 167. ↑
37. dr. Raffay Sándor: A magyar nő nemzeti hivatása, *MA*, II. évf., 1922/9, 3. ↑

38. Nőhöz illő hivatáskörök. A nő találékonysága, *MA*, VII. évf., 1927/6, 167. ↑
39. A kongresszus munkaterve, *MA*, V. évf., 1925/5-6. 173–177. ↑
40. Dr. Kun Ágota: Nők a tudományban, *MA*, XII. évf., 1932/7, 306; Hasonlóképp fogalmaz: K.E: Munkát a lányok kezébe, *MA*, III. évf., 1923/6-8, 159-160; Szerkesztői üzenetek, *MA*, XI. évf., 1931/4, 239–240. ↑
41. Tormay Cécile: Útravaló, *MA*, I. évf., 1921/1, 7. ↑
42. A nemzetgyűléshez, in Tormay Cécile: *Küzdelmek, emlékezések*, Köröstárkány-Balatonfőkajár, Kárpátia Stúdió, 2021, 77–78. ↑
43. A nőnevelés reformja, *MA*, IV. évf., 1924/9, 220. ↑
44. Dr. Csiky Jánosné: Miért dolgozik a MANSz, *MA*, X. évf., 1930/10, 35. ↑
45. MNL BéML IV, 424, 13.-416; MNL BéML IV, 424, 12.-389. ↑
46. Kelbert: „*Társadalmi Anyaság*”, 350. ↑
47. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1921. évi Rendes Közgyűlése. Schmidt Miklósné, a fogadóbizottság elnökének jelentése, *MA*, I. évf., 1921/1, 21–23. ↑
48. M.L.: A hősök sírjának ápolása, *MA*, II. évf., 1922/5. 29. ↑
49. A karcagi magyar asszonyok kegyelete, *MA*, IX. évf., 1929/9-10, 376. ↑
50. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1921. évi Rendes Közgyűlése. Országos Katholikus Nőszövetség jelentése, *MA*, I. évf., 1921/1, 30. ↑
51. Asszonyok munkája az országban. Nádudvar, *MA*, II. évf., 1922/9, 29. ↑
52. A közgyűléssel kapcsolatos szakértekezletek tanácskozásai. A Gyermekvédelmi szakértekezlet, *MA*, VIII. évf., 1928/1, 28. ↑
53. MANSZ. és a gyermek, *MA*, VII. évf., 1927/12, 326. ↑
54. Gyermekszeretet. A Gyermekszeretet munkája, *MA*, IX. évf., 1929/5, 202. ↑
55. A Gyermekszeretet Egyesület kórházi bizottságának nyári munkája, *MA*, IX. évf., 1929/9-10, 379. ↑
56. A MANSz karácsony Budapesten. A kórházi bizottság munkája, *MA*, X. évf., 1930/1-2. 26. ↑
57. A Sarolta-leányotthon, *MA*, III. évf., 1923/11-12, 243. ↑
58. Közgyűlés. Kiss Károly főtitkár jelentése, *MA*, IV. évf., 1924/1-2, 7. ↑
59. Jelentés a debreceni Horthy Miklósné Leányotthonnak az 1926-27. első évi működéséről, *MA*, VII. évf., 1927/7-9, 208. ↑
60. Gyermekszeretet. A MANSz. Gyermekvédő Bizottságai, *MA*, IX. évf., 1929/3, 89–90. ↑
61. A munkálkodó szeretet, *MA*, X. évf., 1930/6, 35–36. ↑
62. Leányok munkája. A Szombathelyi Leánykör működése az 1926-1927. évben, *MA*, VII. évf., 1927/12, 338–339. ↑
63. Leányok munkája. Molnár Ilona: A ceglédi leánykör, *MA*, X. évf., 1930/4, 153; Leányok munkája. Győr, *MA*, X. évf., 1930/9, 39; Leányok munkája. Jakucs Piroska: A hajduszuboszlói kis MANSz-ról, *MA*, VI. évf., 1926/6-8, 210. ↑

64. Leányok munkája. A Magyar Lányok Egyesülete Rákosszentmihályon, *MA*, XI. évf., 1931/5, 292. ↑
65. Leányok munkája. Sátoraljaújhely, *MA*, XII. évf., 1932/6, 284. ↑
66. Szabó Kálmánné: A soproni MANSz. gazdasági bizottságának jelentése, *MA*, VIII. évf., 1928/5, 177. ↑
67. Leányok munkája. Dudás Ilona: Beszámoló a szegedi MANSz Leánykör működéséről, *MA*, XI. évf., 1931/2, 111. ↑
68. A népi hímzés feladatai, *MA*, X. évf., 1930/7-8, 12-13. ↑
69. P. Ábrahám Adrienne: A Magyar Otthon és a magyar kézimunka, *MA*, X. évf., 1930/7-8, 14. ↑
70. A magyar asszonyok háziipari szövetségének megalakulása, *MA*, III. évf., 1923/2, 38-39. ↑
71. Asszonyok munkája a fővárosban. Az intézőbizottság ülése, *MA*, II. évf., 1922/7-8, 53. ↑
72. Asszonyok munkája az országban, *MA*, II. évf., 1922/9, 29. ↑
73. A MANSz. választmányi ülése, *MA*, III. évf., 1923/6-8, 178-179. ↑
74. Központi hírek. Vándorkiállítás, *MA*, X. évf., 1930/9, 34-35. ↑
75. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének tizenkettedik országos közgyűlése, *MA*, XI. évf., 1931/2, 63. ↑
76. Koncz Aurélné Karácsonyi Ottilia: Széchenyi szellemében, *MA*, II. évf., 1922/2, 15. ↑
77. Hohenlohe Károly Egon: Záróbeszéd, *MA*, I. évf., 1921/1, 49. ↑
78. Klebelsberg Kuno: Szavam a szülőkhöz a gyermekek érdekében, in Klebelsberg (szerk.): *Neonacionalizmus*. Budapest. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R-T. 1928, 174-175. ↑
79. A magyar jövőért!, *MA*, VIII. évf., 1928/4, 130-131. ↑
80. Maszanekné Andrássy Ilona: Pályaválasztás, *MA*, II. évf., 1922/10, 19. ↑
81. Lenz Oszkár: A nőknek való sportokról, *MA*, III. évf., 1923/6-8, 162-163; Jellenc Margit: A Testnevelési Főiskola tanárának indítványa a leányok testi neveléséről, *MA*, IX. évf., 1929/1-2, 19-20. ↑
82. A falusi asszony konyhája, *MA*, VII. évf., 1927/12, 346. ↑
83. A szülők hibái a leánynevelés terén, *MA*, II. évf., 1922/6, 16-17. ↑
84. dr. Keresztesy Lajos: Ép testben, ép lélek, *MA*, XI. évf., 1931/9, 482. ↑
85. dr. Keresztesy Lajos: Ép testben ép lélek, *MA*, XI. évf., 1931/10, 520-521. ↑
86. Dr. Bálint Júlia: Bőrápolás, különös tekintettel a száraz bőrre, *MA*, XII. évf., 1932/4, 171-172. ↑
87. Dr. B. M.: A haj ápolásáról, *MA*, XII. évf., 1932/5, 222-223. ↑
88. Dr. Dittler Hildegárd: Az egészséges fog, a beteg fog és a beteg fogakból származó betegségek, *MA*, XII. évf., 1932/6, 272-273. ↑
89. Dr. Vásárhelyi Katalin: Hogyan védekezzünk a tuberkulózis ellen, *MA*, XII. évf., 1932/7, 318-319. ↑
90. Mindent a szebb jövőért, *MA*, XI. évf., 1931/6, 356. ↑

91. Gróf Zichy Rafaelné, a kongresszus elnökének beszéde, *MA*, V. évf., 1925/5-6, 177–179. ↑
92. Leányok munkája. A tatai Leánykör, *MA*, X. évf., 1930/4, 156. ↑
93. Leányok munkája. Dudás Ilona: A szegedi Leánykör, *MA*, X. évf., 1930/5, 220. ↑
94. Leányok munkája. Győr, *MA*, X. évf., 1930/9, 39. ↑
95. Leányok munkája. Rákosszentmihályi Leánykör, *MA*, X. évf., 1930/5, 219. ↑
96. Leányok munkája, *MA*, VIII. évf., 1928/5, 182. ↑
97. Leányok munkája. Molnár Ilona: Cegléd, *MA*, X. évf., 1930/7-8, 45. ↑
98. Leányok munkája. Dudás Ilona: Szeged, *MA*, X. évf., 1930/9, 40. ↑
99. Leányok munkája. Karcagi Leánycsoport beszámolója, *MA*, XI. évf., 1931/9, 489–490. ↑
100. Leányok munkája. A szegedi MANSz-leánykör Budapesten, *MA*, VIII. évf., 1928/12, 394–396. ↑
101. Leányok munkája. A MANSz győri Leánykörének tanulmánykirándulása, *MA*, XI. évf., 1931/7, 398–399. ↑
102. Leányok munkája. Győr, *MA*, X. évf., 1930/9, 39. ↑
103. Leányok munkája. Miskolc, *MA*, X. évf., 1930/9, 40. ↑
104. Leányok munkája. A ceglédi Leánykör beszámolója, *MA*, XI. évf. 1931/4, 236–237; Leányok munkája. Dudás Ilona: A szegedi Leánykör, *MA*, X. évf., 1930/5, 220; Leányok munkája. A szombathelyi Leánykör 1927-28. évi működése, *MA*, VIII. évf., 1928/11, 412. ↑
105. Szederkényi Anna: Asszony, hová mégy?, in Szederkényi Anna (szerk.): *Az asszony meg a fészek. Könyv az asszonyról*, Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet R.-T., 1928, 154–155. ↑
106. Tormay Cécile: Új nacionalizmus, *MA*, VIII. évf., 1928/2, 52. ↑

Berek Patrícia: Ein Vergessenes Ungarisches Genie Dénes Mihály, Erfinder des Telehor

„Hey, ich bin jetzt ein Fischer, der Bilder aus dem Äther fischt!“ Dieser Satz wurde 1912 auf der Terrasse einer Villa in Pécel von einem damals 18-jährigen Jungen geäußert. Er sagte es zu seiner Schwester Edit, die als erste Person auf der Welt erfuhr, dass sein jüngerer Bruder Dénes Mihály gerade den Vorläufer des Fernsehens, den Fernsehapparat, erfunden hatte. Dieses Gerät sollte schließlich als Telehor in die Geschichte der Technik eingehen. Das war nicht seine einzige Innovation. Auch viele andere Erfindungen tragen seinen Namen. Dem Europäischen Patentamt liegen 119 seiner Erfindungen vor, dem ungarischen Amt für geistiges Eigentum 22. Dénes Mihály ist einer der produktivsten ungarischen Erfinder in der Geschichte der Wissenschaft.

Das ungarische Postmuseum bewahrt das Vermächtnis von Frau Graf Dr. Boldizsár Nyáry – sie war die in der Einleitung erwähnte Schwester, Edit Mihály. Sie sammelte akribisch Zeitungsartikel über ihren Bruder. Die Artikel sind natürlich auch in digitalen Pressearchiven verfügbar, aber die Kisten im Postmuseum enthalten neben den Zeitungsausschnitten zwei echte Schätze. Eines davon ist ein maschinengeschriebenes Büchlein, das an einigen Stellen mit schwarzer Tinte korrigiert wurde: eine persönliche Erinnerung von Edit Mihály an ihren Bruder Dénes. Dieses kleine Buch lag lange Zeit herum, bis Zsigmond Nyáry, der Sohn von Edit, das Vermächtnis seiner Mutter an das Postmuseum weitergab. In den vergilbten Kartons ist auch eine weitere Kuriosität aufbewahrt: ein deutschsprachiges Gerichtsurteil, das auf acht maschinengeschriebenen Seiten erklärt, warum der ungarische Erfinder, der gerade in Berlin und in der ganzen Welt gefeiert wurde, ein Feind von Hitlerdeutschland war. Bei der Abfassung dieses Aufsatzes habe ich mich in hohem Maße auf diese beiden Quellen gestützt – natürlich im vollen Bewusstsein, dass Edit Mihállys Erinnerung von Natur aus partiell und, was die Geschichte der Technik betrifft, nicht ganz korrekt ist.

Dénes Mihály wurde am 7. Juli 1894 in Gödöllő geboren. Er war der fünfte Kind von Dr. József Mihály von Homoródlövété und Mária Ambrus von Csíkszentkirály. Sein Onkel mütterlicherseits, Zoltán Ambrus, war Schriftsteller, literarischer Übersetzer und ehemaliger Direktor des Nationaltheaters. Obwohl der Vater, Dr. József Mihály, Arzt war, war das literarische Übersetzen fast sein zweiter Beruf. Die Familie lebte in Budapest, aber Dénes Mihály wurde in Gödöllő geboren, weil sich seine schwangere Mutter, als die Wehen einsetzten, in Gödöllő im Urlaub befand. Deshalb wurde der Junge einige Tage später dort getauft. Der ständige Wohnsitz der Familie Mihály war jedoch in Budapest, in der Mária

Straße 29. Die Mihály-Vörösmarty-Realschule besuchte er in der benachbarten Horánszky Straße.

Den Erinnerungen von Edit Mihály zufolge zeigte Dénes schon als kleines Kind sein besonderes Sehvermögen und sein Interesse für Strukturen. Über den nur wenige Jahre alten Jungen schreibt Edit Mihály:^[1]

In einem Sommer, als wir auf dem Quarnero Urlaub machten, zeichnete er in Fiume Querschnitte von Schiffen und Torpedos. Der Kapitän und die Matrosen waren ganz erstaunt, wie ein kleiner Junge so etwas zeichnen konnte, den wir auf den Arm nehmen mussten, wenn wir ihm etwas auf dem Schiff zeigten. Er war so ein kleines, erwachsenes Kind. Auch später zermarterte er sich ständig über irgendetwas den Kopf. Für Oma baute er einen Tisch, der sich auf Knopfdruck in zwei Hälften teilen ließ, und ein Roboterarm trug die Zeitung und das Frühstück zum Bett, damit Oma nicht aufstehen musste.

Dénes Mihály interessierte sich auch später für die Strukturen. Laut seiner Schwester war er noch Siebtklässler in der Realschule, als er eine Vorrichtung für *Feuer- und Einbruchalarm für Tresore* patentieren ließ. In Wirklichkeit war er damals schon 18 Jahre alt und es war sein erstes eingetragenes Patent.^[2] Dem vorausgegangen war jedoch sein erstes veröffentlichtes Buch. Laut Familienerinnerungen zerlegte er als Jugendlicher ein Auto, um dessen Innenraum zu studieren, dann schrieb er im Alter von nur fünfzehneinhalb Jahren ein technisches Buch darüber. Die erste Ausgabe wurde 1911 vom Athenaeum veröffentlicht, und erlebte später mehrere weitere Auflagen. Bis in die 1930er Jahre war es das Lehrbuch, mit dem sich die Fahrer und Ausbilder auf ihre Prüfungen vorbereiteten. Dieses Buch enthielt nicht nur eine Beschreibung der Konstruktion von Autos, sondern auch die damals geltenden Vorschriften. Hier gebe ich erneut das Wort an Edit Mihály:

Als er mit dem Manuskript in der Hand zu Róbert Lampel, dem Verleger in der Andrássy Straße, ging, wurde er mit schallendem Gelächter empfangen. Aber dann, nachdem Lampel das Buch gelesen hatte, sah er Dénes an, und sagte zu ihm: »Nun, mein junger Freund, schreibe weiter solche Bücher, ich werde sie immer veröffentlichen. Ich werde alle guten Bücher veröffentlichen«. 2100 Kronen bekam er dafür. Die Presse und die Öffentlichkeit nahmen das Buch sehr positiv auf, denn es war damals das erste Buch dieser Art in Ungarn, und die Fahrer und Prüfer hatten jahrelang aus dem Buch des 16-jährigen Jungen gelernt.

Edit Mihálys Erinnerung kann in mehreren Punkten korrigiert werden, denn Róbert Lampel

kann kaum der fröhlich lachende Verleger selbst gewesen sein. Er starb gut zwanzig Jahre vor der Geburt von Dénes Mihály, aber sein Nachfolger behielt Lampels Namen im Namen des Verlags für den Verlag und setzte ihn auf die veröffentlichten Bücher. Daher auch der Fehler in Edit Mihálys Memoiren. Später veröffentlichte Dénes Mihály ein ebenso wichtiges Nachschlagewerk über Motorräder, gefolgt von einer erweiterten Auflage.^[3]

Der junge Gymnasiast begleitete seinen Vater 1911 – oder 1912 – nach London. Auf dem Weg dorthin machten sie jedoch einen Zwischenstopp in München, wo sie einen Vortrag des Vaters des Bildtelegrafie, Professor Arthur Korn, besuchten. In Deutschland hatte Dénes auch die Gelegenheit, die Experimente von Ernst Ruhmer zu studieren, die ihm wichtige Hilfsmittel für die spätere Entwicklung des Tonfilms liefern sollten. Der Zeitpunkt der Reise ist noch ungewiss. Attila Tihanyi^[4] datiert den Besuch auf das Jahr 1911, während Edit Mihály und Dénes Mihály selbst sich an die Reise als Belohnungsreise zum Schulabschluss im Jahr 1912 erinnern. Der Grund für diese leichte Diskrepanz – 1911 oder 1912 – liegt darin, dass Dénes Mihály sein Abitur am Ende des Schuljahres 1911/1912 abgelegt hat, und das Portal der öffentlichen Sammlung Hungaricana das Schuljahrbuch mit dem Jahr 1911 angibt.^[5] Auf jeden Fall, war die Reise nach Deutschland ein entscheidender Wendepunkt im Leben des jungen Mannes. Insbesondere der Vortrag des damals weltberühmten preußischen Professors Arthur Korn über das Wesen seiner Erfindung, des Bildtelegraphen. Es war ein technologischer Durchbruch von enormer Bedeutung, dass sein Gerät in der Lage war, das entwickelte Standbild zwischen Paris und Lyon zu übertragen. Doch der junge Dénes Mihály war nicht zufrieden. Attila Tihanyi zitiert in seiner Studie die fast kindliche Frage des jungen Mannes an den damals schon älteren Korn:

Nach dem Vortrag fragte Dénes Mihály in der Fragestunde: »Warum überträgt das Gerät nur Standbilder, die man erst nach der Entwicklung betrachten kann?« Er fügte seiner Frage hinzu: »Meiner Meinung nach kann man bewegten Figuren und Aktionen sofort elektrisch übertragen.« Korn sagte zu ihm: »Junger Mann, das ist unmöglich. Ansonsten kaufen Sie mein Buch, 28 Mark, daraus werden Sie verstehen.« Dénes wusste sehr wohl, was Bildtelegrafie ist und wie man sie anwendet, aber er kaufte das Buch trotzdem, obwohl er die 28 Mark zu viel dafür fand. Dann kam er nach Hause. Am 7. Juli wurde er 18 Jahre alt und zwei Monate später hatte er den Fernsehapparat erfunden.

Diese Reise erwies sich in der Tat als bedeutsam für die wissenschaftliche Karriere von Dénes Mihály. Von hier aus vertiefte er sein Interesse an dem Problem der sofortigen Übertragung von Bildern ohne Verzögerung oder, wie man es damals nannte, *Sehen in der Ferne*. In

Wirklichkeit hatte er an dem in der Einleitung erwähnten Nachmittag in Pécel nur das Prinzip des Fernsehens entdeckt. Erst dann begannen die Jahre des Experimentierens. Doch seine wissenschaftliche Arbeit, die Anerkennung seiner Ergebnisse und seine Experimente wurden von den stürmischen Ereignissen der Geschichte alles andere als begünstigt. Während des Ersten Weltkriegs half der junge Mann zunächst der ungarischen Armee aus dem Hintergrund. Hier übergebe ich das Wort wieder an Edit Mihály.^[6]

Im Jahr 1914 brach der seit langem drohende Weltkrieg aus. Dénes wandte sich an das Ministerium und bot an, dass er und seine Freunde Autos, die von der Kriegsfront zurückkehrten, kostenlos reparieren würden, damit sie in kürzester Zeit wieder an die Front gebracht werden konnten. Sie berichteten dies István Tisza (dem damaligen Premierminister – B.P.), der von der Aufopferung des ungarischen Jungen sehr beeindruckt war und anordnete, dass diese Autoreparaturwerkstatt gebaut werden sollte. Die Idee war gut, und anfangs lief alles sehr gut, das Werk wurde immer größer und hatte sogar einen Kommandanten, Hauptmann Romanics Brankó. Je mehr sich der Krieg ausbreitete, desto schneller expandierte die Werkstatt. Nach und nach gab es so viele Maschinenbauingenieure, dass es weit mehr als reparaturbedürftige Autos gab. Es wurde Platz benötigt. Sie brauchten sogar den Platz von Dénes Mihály, dem Gründer des Ganzen. (...) Jemand schrieb einen Drohbrief an den Hauptmann, und es wurde angenommen, dass der anonyme Brief von dem jungen Dénes geschrieben wurde. Romanics Branko steckte Dénes in ein stränges Militärgefängnis, und wir zu Hause warteten vergeblich darauf, dass er nach Hause kam, ein paar Tage lang wussten wir nichts von ihm. Schließlich schickte er uns – mit Hilfe eines Gefängniswärters – einen geheimen Brief, in dem er uns mitteilte, dass er unschuldig inhaftiert worden sei, dass er keine Decke habe, dass ihm kalt sei und er krank sei und dass er ständig verhört werde. (...) Unser Vater ging mit seinem Verwandten, dem stellvertretenden Polizeichef Eperjessy, zu Romanics Brankos Vorgesetzten, seinem Oberstleutnant, und innerhalb einer Stunde war Dénes zu Hause. (...) Wir waren verzweifelt, als wir Dénes wiedersahen, krank und blass. Er war gezwungen gewesen, sich für einige Wochen in ein Sanatorium zu begeben, um sich von seinem unangenehmen Abenteuer zu erholen.

Projektophon und andere jugendlichen Erfindungen

Dénes Mihály studierte Maschinenbau an der Technischen Universität Budapest und setzte seine Experimente während des Studiums fort, aber er interessierte sich auch für andere Themen, die mit dem Idee des Fernsehens zusammenhängen. Er arbeitete an mehreren Erfindungen gleichzeitig. Im Alter von 23 Jahren meldete er 1917 ein Patent für eine

Vorrichtung zur gleichmäßigen Schmierung von Zylindern und Kolben an, das ein Jahr später veröffentlicht wurde.^[7] In dieser Zeit machte er mehrere weitere Erfindungen: 1918 meldete er seine Erfindung des *magneto-elektrischen Verriegelungskontakts* an, für die am 15. November 1920 ein Patent erteilt wurde^[8], am gleichen Tag wie für seine Erfindung des *Selbststarters für Gasmotoren*^[9]. Doch all dies schuf er nur nebenbei, da sich seine Aufmerksamkeit – neben dem Feinschliff seines Hauptwerks, den Experimenten am Telehor – schon damals auf das Problem des Tonfilms richtete.

Er war erst 22 Jahre alt, als er am 7. Juni 1916 den ersten acht Meter langen Tonfilm vorstellte, der Ton und Bild auf einem 35-Millimeter-Band festhielt.^[10] Die Experimente von Ernst Ruhmer wurden noch während seines Belohnungsurlaubs in Deutschland untersucht. Der deutsche Forscher hatte die Prinzipien der Licht-Ton-Aufzeichnung entwickelt, bei der Schallwellen in elektrische Impulse umgewandelt werden, die dann in Lichtsignale umgewandelt werden. Diese wird dann auf ein lichtempfindliches Material, in diesem Fall den Filmstreifen selbst, aufgezeichnet. Dieses Verfahren wurde später von dem Französen Eugène Lauste weiterentwickelt, dessen Genialität darin bestand, das aufgenommene Licht gleichzeitig mit der Wiedergabe des Bildes in Schallwellen umzuwandeln. Dies war jedoch nur möglich, wenn das Publikum den Ton über Kopfhörer hören konnte. Dénes Mihály studierte all dies mit Interesse, als er Deutschland besuchte, aber es dauerte Jahre des Experimentierens, bevor er das Verfahren durch die Entwicklung des Tonfilms perfektionierte. Hier wurde der Ton gleichzeitig mit dem Bild auf demselben Filmstreifen geliefert, und die Wiedergabe war gleichzeitig möglich – nur diesmal nicht nur über Kopfhörer, sondern auch hörbar für das gesamte Kinopublikum. Das ist etwas, was noch nie zuvor jemand gemacht hat. Dénes Mihály kündigte seine Erfindung, das *Projectophon*, im Jahr 1919 an.^[11] István Nemeskürty datiert die Ankündigung auf den 30. April 1918.^[12] Er zitiert aus der Patentschrift: “Gegenstand der vorliegenden Erfindung ist eine Vorrichtung, die es ermöglicht, bei kinematographischen Aufnahmen gleichzeitig erzeugte Töne aufzuzeichnen und wiederzugeben, und zwar mit Hilfe der optischen Effekte der Töne und durch Aufzeichnung dieser Lichteffekte auf demselben Film, auf dem auch das Bild aufgezeichnet wird.” Leider ist das Anmeldedatum für das Projectophon wenig aussagekräftig, dafür aber die Veröffentlichung umso mehr: Aufgrund der Kriegsumstände wurde dieses Patent erst vier Jahre später, im Jahr 1922, veröffentlicht. Im selben Jahr entwickelten drei deutsche Ingenieure – Hans Vogt, Joseph Massolle und Benedict Engel – das Triergon-Verfahren, das fast dem gleichen Verfahren entsprach, jedoch mit einem breiteren Filmband für Bild und Ton, als Dénes Mihály verwendet hatte, und zwar mit einem 42-Millimeter- statt 35-Millimeter-Band. Ihre Methode war daher weniger wirtschaftlich. Die drei Ingenieure arbeiteten diese Methode zwischen 1919 und 1922 schrittweise aus und begannen im selben Jahr, in dem Mihály seine Methode vollendet hatte. Dies änderte jedoch

nichts an der Tatsache, dass die Öffentlichkeit von den Entwicklungen der Deutschen früher erfuhr als von Mihálys Methode. Das ist der Grund, warum die Welt heute sie, und nicht Dénes Mihály als die Väter des Tonfilms betrachtet. Sein deutschsprachiges Buch über den Tonfilm, *Der sprechende Film*, wurde 1928 veröffentlicht. Obwohl er, wie die Arbeit der drei deutschen Ingenieure zeigt, nicht der einzige war, der auf diesem Gebiet nach Lösungen suchte, wurde die Pionierarbeit des Projectophon von Friedrich von Zglinicki in seinem 1956 erschienenen Buch *Der Weg des Films* gewürdigt: „Wir müssen das Mihály-Verfahren als ersten Sprechfilm im heutigen Sinne anerkennen“.

All diesem folgten weitere Erfindungen. Ich werde in diesem Beitrag nicht auf die technische Beschreibung aller seiner Erfindungen eingehen. Viele seiner Erfindungen gingen dem Telehor voraus, oder wurde zur gleichen Zeit wie dieser angekündigt, und viele von ihnen waren für ihn weit weniger wichtig als Telehor. Ich versuche dennoch, seine Erfindungen in chronologischer Reihenfolge aufzulisten. Dies ist nur deshalb interessant, weil es einen Einblick in die vielfältigen Aktivitäten von Dénes Mihály gibt. Schauen wir uns an, woran er – parallel zu seinen Experimenten mit Telehor – arbeitete: Sein Patent für eine *Vorrichtung zur Anzeige des Verbotszeichen von Eisenbahnsignalen für Züge, die vor dem Signal vorbeifahren*, wurde ebenfalls 1918 angemeldet, und – ähnlich dem, was mit Projectophon geschah – mit erheblicher Verzögerung 1922 veröffentlicht.^[13] Ein Jahr später wurde 1919 seine Erfindung zur *Modifizierung und Synchronisierung von Geräten, die mit Tonrädern betrieben werden*, unter dem Titel „Apparat zur Kontrolle der Schwingungszahl von Stimmgabeln und zur Modifizierung oder Synchronisierung von Geräten, die durch sie angetrieben werden“ veröffentlicht. Seine nächste Erfindung, der *Leistungsmesser für Mühlen*^[14], ist inzwischen völlig in Vergessenheit geraten.

Das Telehor

Nach einiger Zeit machte es sich Dénes Mihály zur Gewohnheit, seine Erfindungen jedes Jahr an seinem Geburtstag bekannt zu geben. Seinen 25. Geburtstag feierte er mit einer großen Neuheit: Am 7. Juli 1919 stellte er sein Gerät für Fernsehen, nämlich das *Telehor* vor. Die gepixelten Bilder wurden mit einer Geschwindigkeit von einer Zehntelsekunde an die Empfänger übertragen. Damit schuf er genau die sofortige Bildübermittlung, die Arthur Korn, der Vater des Bildtelegraphen, zuvor als unmöglich bezeichnet hatte. Diese erste Maschine, das antike Telehor, verwendete noch eine Selenzelle und einen Saitenoszillographen. Für die Bildauflösung wurde die Nipkow-Scheibe, diese spiralförmig mit Löcher versehene Scheibe verwendet. Im Grunde entwickelte der deutsche Ingenieur Paul Nipkow das Prinzip der elektronischen Bildauflösung, also die Idee, dass ein Bild in Linien, und innerhalb der Linien,

in Punkte zerlegt werden muss, um als elektrisches Signal übertragen werden zu können. Das Licht der Pixel wird in ein elektrisches Signal umgewandelt und – zunächst per Kabel und später über den Äther – vom Sender zum Empfänger übertragen, wo eine Lampe mit unterschiedlicher Helligkeit, je nach Stärke des Signals, die elektronischen Signale wieder in Pixel, dann in Zeilen und schließlich in ein kohärentes Bild umwandelt. Dénes Mihály war nicht der einzige, der die Nipkow-Scheibe verwendete, eine technische Lösung, die die Grundlage für die Experimente anderer Forscher bildete. Im Fall von Mihály reicht diese Experimentierphase bis in die Kriegszeit zurück. In diesem Fall hat sich die Schwester jedoch aktiv für ihren Bruder eingesetzt. Laut ihren Memoiren schrieb Edit Mihály einen Brief an Gyula Spett, Schriftsteller und literarischer Übersetzer, Domherr von Nagyvárad, den sie in ihren Memoiren “unseren Onkel” nennt. Der Piaristenmönch Gyula Spett war ein Verwandter mütterlicherseits.^[15]

Wir können uns bei ihm am sichersten fühlen, denn die Wissenschaftler, die die Arbeiten begutachten, müssen zu 100 Prozent zuverlässig sein. Ich schrieb den Brief und erhielt bald eine Antwort. »Wenn ich deinen Brief richtig verstanden habe,« – schrieb mein Onkel, – »hat Dénes ein Fernrohr gebaut« /damals wusste man noch nicht, was elektrische Fernrohre sind, was in der Kriegsführung wichtig ist/. »Schicke es mir einfach zu, oder noch besser, lass mir von Dénes die Beschreibung der Erfindung und die Zeichnungen bringen. Der große Physiker Károly Irén ist gerade hier in Várad, der sich verpflichtet hat, es zu beurteilen. Und dann, wenn es möglich ist, wird Belopotoczky, der Lagerbischof, dieses dem Oberkommando vorlegen. « So ist es geschehen. Dann beglückwünschte Károly Irén den jungen Erfinder, und die drei alten und gelehrten Erzpriester beschlossen, das Projekt im Namen der Kultur und des menschlichen Fortschritts zu unterstützen, auch wenn es Opfer forderte. Generalfeldmarschall Schleyer und Kriegsminister Dr. Generaloberst Stöger-Steiner glaubten an das Vertrauen der alten Wissenschaftler, und halfen einem jungen Husarenfreiwilligen, seine ehrgeizigen Pläne gegen ein ganzes wissenschaftliches Weltbild durchzusetzen. (...) Und am 25. August 1917 meldete er die Patente an, und patentierte das elektrische Fernsehen in der ganzen Welt. Im Ganzen und in Teilen. Das elektrische Fernsehen wurde durch sechsundsiebzig Patente geschützt. (...) In der Zwischenzeit trat er 1917 in das 1. Husarenregiment ein, doch in seiner knappen Freizeit setzte er seine Experimente fort. Nach dem Weltkrieg, boten ihm seine Gönner in Wien, insbesondere Generalfeldmarschall Schleyer, eine Stelle als Chefsingenieur in der ungarischen Telefonfabrik an.

Diese etwas unordentlichen und naturgemäß subjektiven Erinnerungen sollten durch die

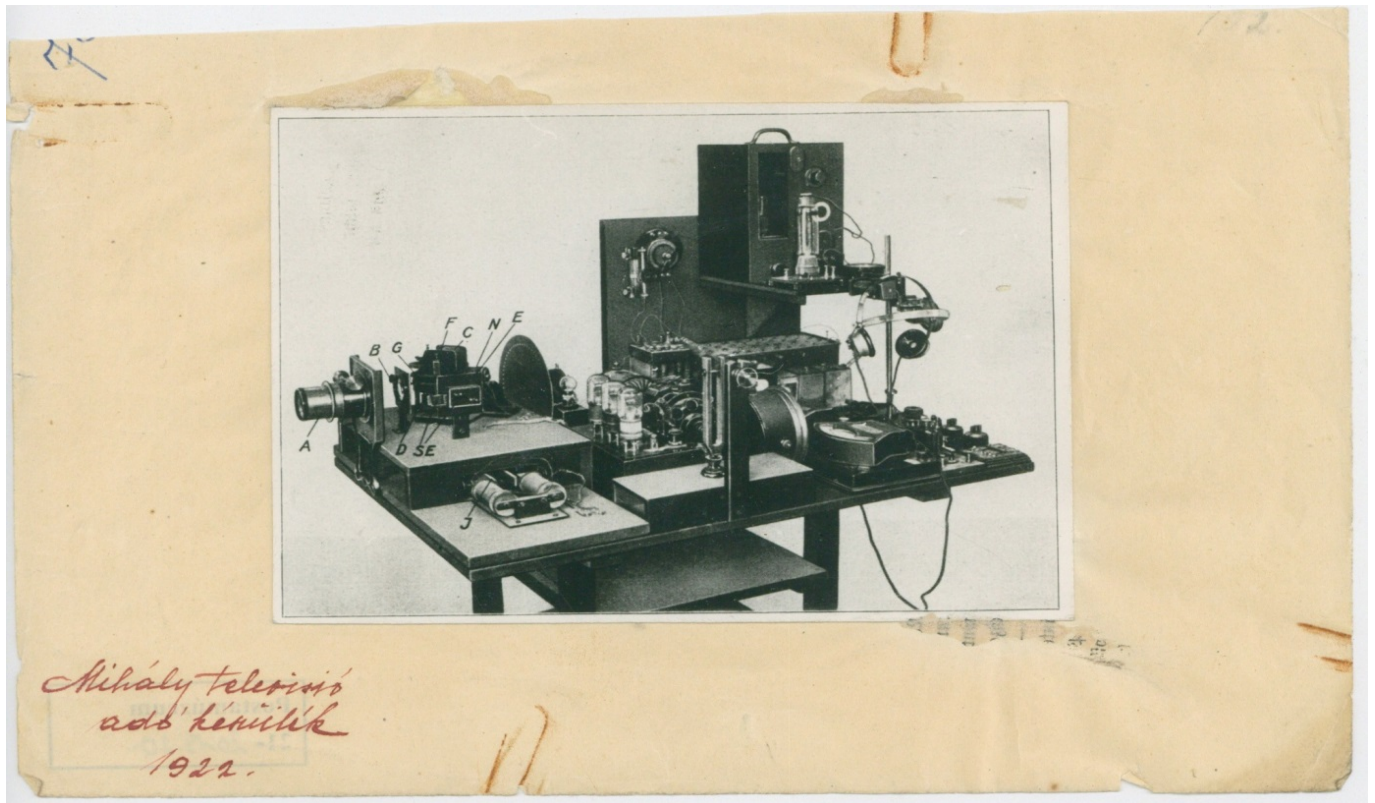
folgenden Fakten ergänzt werden. Wie es in den Memoiren heißt, war er als Soldat in Nagyvárad, wo er auf Empfehlung von Gyula Spett den Prämonstratenser Mönch, Irén Károly (voller Name: Károly Iréneusz József) kennenlernte, einen Lehrer für Physik und Mathematik am Prämonstratenserkolleg von Nagyvárad, der ein Pionier der Funktechnik war^[16] – er hatte sogar schon vor Marconi erfolgreich mit seinem drahtlosen Telegrafen in Nagyvárad experimentiert. (Er übermittelte die Signale seines Sonartelegrafen an einen Empfänger auf einer Bergkuppe oberhalb des Lungensanatoriums, etwa zehn Kilometer vom Prämonstratenserkloster in der Stadt Váradszentmárton entfernt – und das im Frühsommer 1895, ein Jahr bevor Marconi seine ähnlich erfolgreichen Experimente bekannt gab.) So fand Dénes Mihály in ihm einen echten intellektuellen Partner. Auf Anraten von Iréneusz Károly, hatte Mihály das Kriegsministerium in Wien um Unterstützung für seine Experimente gebeten. Dort gelang es ihm, Kontakt mit Leopold Schleyer aufzunehmen, der vorschlug, dass das Militärtechnische Komitee des Kriegsministeriums die Entwicklung der Erfindung unterstützen sollte. Der junge Forscher wurde der Telefonfabrik zugewiesen, wo er einen Posten als Cheffingenieur und ein unabhängiges Labor erhielt. Deshalb konnte er am 7. Juli 1919 triumphal demonstrieren, wie das Telehor Bilder sofort übermitteln konnte – damals nur Standbilder, aber mit einer Geschwindigkeit von einer Zehntelsekunde im Vergleich zu Arthur Korns Telegraf. Allein die Tatsache, dass es möglich war, Bilder von kleinen Objekten sofort, und ohne Verzögerung vom Sender zum Empfänger zu übertragen, war schon ein Durchbruch an sich. Es gelang ihm, das Bild eines Schraubenziehers zu übertragen, wie er in einem zehn Jahre später veröffentlichten Interview erzählt.^[17]

Mihály suchte weiterhin nach Möglichkeiten, auch bewegte Bilder zu übertragen. Das war keine leichte Aufgabe. Die Experimente waren teuer, und Ungarn erlebte die schwierigste Zeit seiner Geschichte. Nach der Weltkrieg, noch vor Trianon, brach die kommunistische Diktatur (die Räterepublik) aus. Es war kein Wunder, dass nicht genügend Mittel zur Verfügung standen für Mihállys Experimentieren. Ganz zu schweigen davon, dass die ersten Ergebnisse des jungen Forschers mit großer Skepsis aufgenommen wurden. Dénes Mihály selbst schreibt darüber in seinem Buch *Das Fernsehen und ihr Apparat*:^[18]

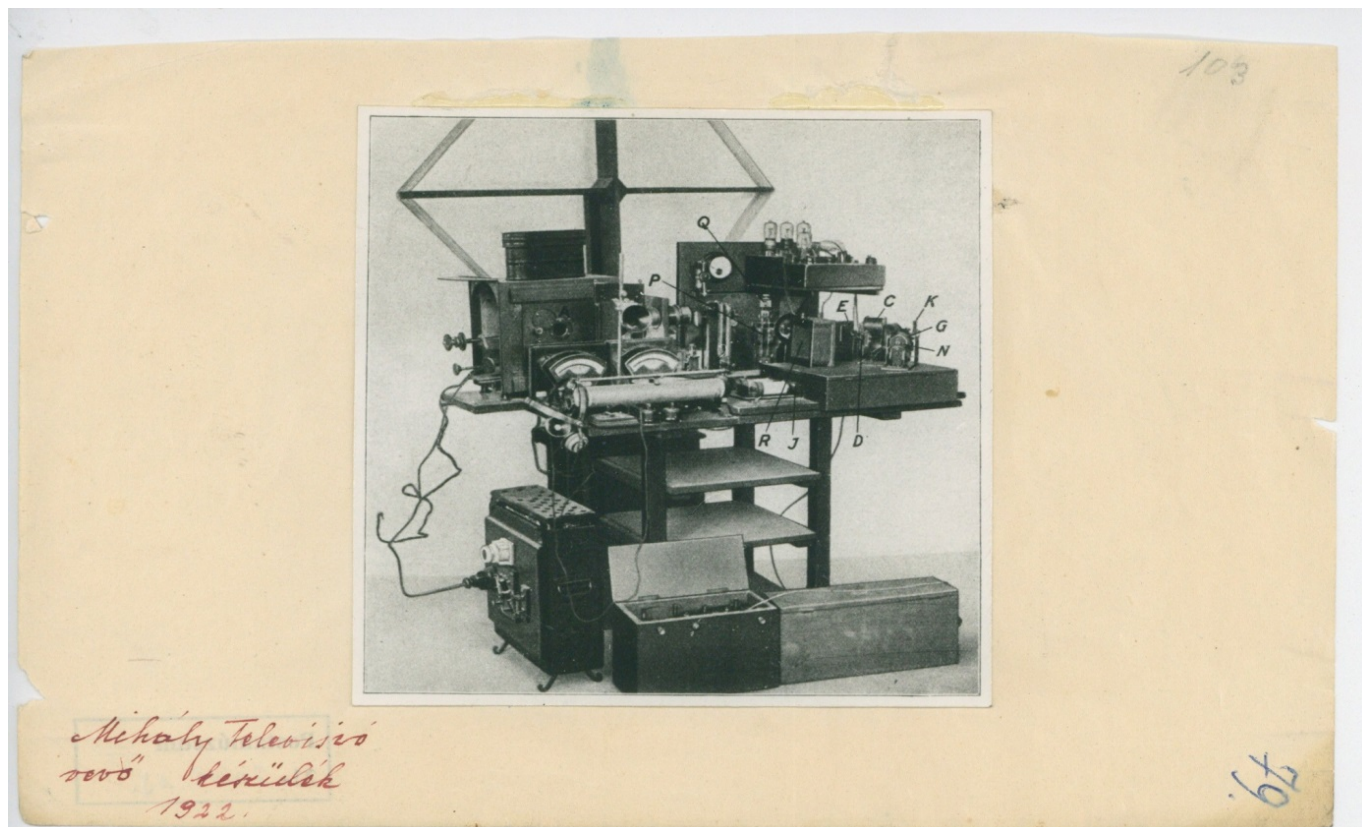
Als erstes ernsthaftes Ergebnis meiner Experimente im Laboratorium der Budapester Telefonfabrik r.t., mit Hilfe und aktiver Unterstützung des Direktors Kornél Neuhold, gelang es mir am 7. Juli 1919 zum ersten Mal, das schwache Bild einfacher Linien, Buchstaben, geometrischer Formen durch optische Hindernisse hindurch elektrisch zu sehen. Die damaligen Bedingungen in Ungarn machten es sehr schwierig, meine Experimente fortzusetzen. Die Revolution, der Kommunismus, aber nicht zuletzt der Unglaube und das Misstrauen gegenüber meiner Erfindung in bestimmten, allzu

konservativen Kreisen, machten meine weitere Arbeit unmöglich. Unter diesen zwingenden Umständen nahm ich das erste günstige Angebot aus Deutschland an...

Fotografien der ersten Telehor-Geräte aus dieser Zeit, wurden ebenfalls in der Sammlung des Postmuseums gefunden.

1. Bild: der Telehor-Sender

2. Bild: der Telehor-Empfänger

Ein ungarischer Erfinder in Deutschland

Der junge Wissenschaftler, der bis zu dieser Zeit bereits international anerkannt war, hat immer mehr Angebote aus dem Ausland erhalten. Nachdem die Telefongesellschaft ihm klar gemacht hatte, dass sie seine Experimente – deren Ergebnisse als zweifelhaft angesehen wurden – nicht finanzieren würde, wandte sich Mihály an Deutschland. Er nahm eine Stelle als Oberingenieur bei Schiele und Bruchsaler an und kontaktierte dann die W. A. Hirgfeld Telephon und Telegraphenbau AG wegen einiger seiner Erfindungen. Zu dieser Zeit war er noch häufig in der Heimat. 1922 schrieb er in Pest sein Buch über das Fernsehen, aber erst ein Jahr später, 1923, veröffentlichte er es auf Deutsch in Berlin. *Das elektrische Fernsehen und das Telehor*^[19] hat für Aufsehen gesorgt. (Später veröffentlichte er 1926 eine erweiterte Ausgabe.) Nicht zuletzt deshalb erhielt Dénes Mihály 1924 von der Allgemeinen Elektrizitäts Gesellschaft (AEG) eine Stelle als Chefsingenieur und ein gut ausgestattetes Labor. In einem Interview, das 1929 in der ungarischen Zeitung in Prag (Prágai Magyar Hírlap – B.P.) veröffentlicht wurde, berichtet er stolz, dass er in seinem Vertrag festgeschrieben hatte, dass er ins Büro kommen würde, wann immer er wollte. Dies war wichtig für ihn, denn früher, in Ungarn, in der Telefonfabrik – so sagt er – hätten die Manager ihn dafür kritisiert, dass er manchmal zu spät kam, weil er gerne in Ruhe und ungestört experimentierte, meistens

nachts, und frühes Aufstehen daher nicht seine Stärke war. Noch wichtiger ist, dass die Bedingungen für die Forschung nun gesichert waren, aber es fehlte immer noch an der finanziellen Unterstützung. Dies wurde durch den Deutschen Paul Kressmann überbrückt. Laut Mihály tauchte Kressman 1928 unerwartet in seinem Büro auf und fragte, ob er Geld brauche. Er stellte ihm einen Scheck über 160.000 Mark aus, als Gegenleistung für ein Viertel der Nettoeinnahmen der von ihm gegründeten Aktiengesellschaft. Mit diesem Kapital gründete Mihály die Telehor AG, und von da an war der unternehmerische Rückhalt für die Erfindung gesichert.

Als Ergebnis der Experimente in Deutschland erwies sich das Jahr 1928 in jeder Hinsicht als bahnbrechend. Im August desselben Jahres wurde auf der Berliner Funkausstellung der Öffentlichkeit eine echte Weltsensation präsentiert: das Telehor – den Fernseher. (Was den Namen betrifft, so ist er weniger wichtig als die Erfindung, aber es ist interessant, dass Mihály selbst den Namen “Telehor” oder “Fernseher” für den am besten geeigneten Namen für seine Erfindung hielt. Und das auch nur, weil das Wort Teleskop, das er für das treffendste hielt, längst für die Optik des Fernrohrs reserviert war. In der ersten Fußnote seines ungarischen Buches erklärt er, dass „Telehor“ ein griechisches Wort ist, das “in die Ferne schauen” bedeutet, während das deutsche “Fernseher” oder “Fernschau” die gleiche Bedeutung hat, aber „Television” ist ein falsches Wort, weil die erste Hälfte griechisch und die zweite Hälfte lateinisch ist. Meistens benutzte er in seinen Interviews jedoch einfach das Wort “Fernsehen”).)

Die Funkausstellung in Berlin am 28. August 1928 machte Dénes Mihály weltberühmt. Dies bedeutete für den Forscher nicht nur Anerkennung, sondern auch die Möglichkeit, seine Experimente fortzusetzen. Der Erfolg des Projekts veranlasste die Deutsche Reichspost, weitere Verbesserungen zu unterstützen, und am 8. März 1929 gelang es dem Radiosender Berlin-Witzleben, das erste Bild einer Person zu übertragen, die in einem Raum ohne künstliche Lichtquelle sitzt. Dies war in der Tat der Vorläufer des Fernsehers, im Gegensatz zum alten Telehor, das eigentlich nur ein Bildtelegraf war, wenn auch wesentlich schneller als der Bildtelegraf von Artur Korn. Eine Kopie des “Telehor”, die in Berlin ausgestellt war, ist heute im Deutschen Museum aufbewahrt.

Edit Mihály berichtet über die Bildübertragung mittels Radiowellen:

In der Nacht des 8. März 1929 erlebten Radiohörer in Europa ein seltsames Phänomen, als sie Berlin hörten. Bis dahin unbekannte Geräusche waren zu hören. (...) Dieses wirre Brummen ist eigentlich ein bewegtes Foto in Form eines Geräusches, und zu diesem Zeitpunkt sendet das Studio Berlin-Witzleben die Fernsicht von Dénes Mihály.

Über dieses Nachtexperiment berichtete einer der Pioniere des Rundfunks, der Elektroingenieur Dr. Eugen Nesper – der bereits das Vorwort zu *Das elektrische Fernsehen und das Telehor* (1923) geschrieben hatte, nachdem er das Buch korrekturgelesen hatte – begeistert. Die Website des Deutschen Fernseh Museums in Wiesbaden zitiert^[20] Nespers 1929 erschienenen und 1954 in Heft 4/5 der Zeitschriftenreihe *Fernsehen* veröffentlichten Bericht über diesen besonderen Moment in der Geschichte der Fernsehtechnik, den er mit dem Elektroingenieur-Physiker Friedrich Wilhelm Banneitz (ab 1928 Leiter der Abteilung für drahtlose Schnelltelegrafie und Bildübertragung bei der Deutschen Reichspost) teilte.

Ich wurde am Abend des 8. März 1929, kurz nach 23 Uhr, durch einen Anruf von Fritz Banneitz überrascht: ich möchte mich fertig machen, denn er würde mich in etwa zehn Minuten im Auto von meiner Wohnung abholen, da »es ist soweit!« Und tatsächlich hielt bald darauf vor meiner Haustür ein ziemlich klappriges Taxi, in dessen Inneren ich Danneitz (Tippfehler im Original – B.P.) im Schlafrock und mit Filzpantinen an den Füßen, sowie zwei Telehor-Fernsehempfänger mit reichlichem Zubehör entdeckte. Mihály hatte ihn eine halbe Stunde vorher noch aus dem Bett geholt und ihm, zur Belebung seiner Herztätigkeit, reichlich Slivowitz eingeflößt, zugleich mit der Bitte, sich sofort an möglichst verschiedene Stellen in Groß-Berlin den Fernsehempfang anzusehen. Auf meine Frage, wer denn sende, erhielt ich die lakonische Antwort: »Na, Witzleben!« – Darauf ich: »Aber die haben doch noch Programmsendung!« – Banneitz: »Wenn schon, dann werden eben diese Nacht Fernsehbilder gesendet!« (...) Inzwischen ratterte das Taxi in die Gegend von Frohnau. Hier, wie an den anderen von uns später noch aufgesuchten Stellen wurde einer der Telehor-Empfänger rasch klar gemacht und angeschlossen, und dann sahen wir. Der Wahrheit die Ehre: Ja, wir sahen nicht allzuviel, denn abgesehen davon, dass der Frequenzabstand des Mittelwellensender nur 10kHz und somit die Modulations-Bandbreite höchstens 5kHz betragen durfte, und nur bestenfalls 900 Bildpunkte zur Verfügung standen, erschienen die Bilder in rötlichem Flimmerlicht. Ich flüsterte: »Bilder« aber es waren nur auf Glasstreifen gezeichnete Buchstaben und Zeichnungen, allerdings darunter auch Porträts, sowie Gegenstände mit guten Konturen, wie eine sich öffnende und schliessende Zange, die in den Strahlengang gehalten wurden und dergleichen. (...) Die erste drahtlose Fernsehübertragung war in der Nacht vom 8. auf dem 9. März 1929 gestartet worden!

Dies war zweifellos ein großer Durchbruch, auch wenn spätere Entwicklungen Mihálys Methode übertrafen, aber das Prinzip erwies sich für andere Forscher als wichtig. Ganz zu schweigen von der Tatsache, dass diese Jahrzehnte als eine Zeit der Telekommunikationsrevolution in Europa und Amerika angesehen werden können. Zu dieser

Zeit experimentierten viele Pioniere des Fernsehens gleichzeitig. Einer von ihnen war der Schotte John Logie Baird, dem es am 6. Juli 1928 ebenfalls gelang, Farbbilder zwischen London und New York zu übertragen. Aus diesem Grund wird er von vielen als der Erfinder des Fernsehens angesehen. Tatsächlich hatte er aber das Buch von Dénes Mihály gelesen, das ihn inspirierte und ihm bei seinen Experimenten half. Er hatte auch eine gute berufliche Beziehung zu Mihály. Unabhängig davon führte er seine eigenen Experimente durch. Zur gleichen Zeit wie Mihály, führte auch Augustus Karolus seine Experimente durch, und 1924 – nach der Veröffentlichung von Mihállys Buch – übertragte er das erste bewegte Bilder mit der Nipkow-Scheibe. Mihály arbeitete sogar mit Karolus zusammen. Man kann also sagen, dass die größten technischen Köpfe der Zeit – die manchmal voneinander lernten, manchmal unabhängig voneinander arbeiteten – räumlich getrennt, aber fast gleichzeitig versuchten, dieselbe Herausforderung zu bewältigen. Edit Mihály, die liebende Schwester, empfand die beruflichen Erfolge der anderen jedoch so, dass sie ihrem Bruder Dénes den Ruhm vorenthielt, den er, und nur er verdiente. Mehrmals in ihren Memoiren bekräftigt die Autorin ihre Überzeugung, dass das Fernsehen nur Dank der Genialität ihres Bruders existiert. Sie bezeichnet alle anderen Erfinder in ihrem Buch als “Nachahmer”. Diese Verbitterung spiegelt sich jedoch nicht im Gesicht von Dénes Mihály auf dem Foto wider, das sich ebenfalls im Postmuseum befindet. Das Foto aus dem Jahr 1929 wurde von Dénes Mihály als Postkarte nach Hause geschickt. Ganz links ist John Logie Baird zu sehen. Der zweite von links auf dem Bild ist Dénes Mihály.

3. Bild: Baird, Schöffner, Mihály, Leithauser, 1929

Erfindungen zur Eisenbahnsicherheit

Was seine Tätigkeit in Deutschland betrifft, lohnt es sich, auf den Tonfilm zurückzukommen, denn in den Memoiren von Edit Mihály lässt sich ein sachlicher Fehler entdecken: Die Veröffentlichung des Buches von Dénes Mihály *Der sprechende Film* in Deutschland datiert sie auf das Jahr 1927, und nach ihrer Erinnerung wurde Dénes Mihály danach zur AEG eingeladen, wo er seine Karriere als Oberingenieur in der Eisenbahnabteilung begann. Dieser chronologische Fehler ist jedoch nicht so bedeutsam wie Mihálys andere Erfindungen bei der AEG, die für die Eisenbahnsicherheit wichtig waren. Hier gebe ich das Wort wieder an Edit Mihály zurück:^[21]

Er schenkte der deutschen Eisenbahn bald drei für den Verkehr bedeutende Erfindungen. Die erste war die Einrichtung zur Zugbeeinflussung auf induktivem Wege. Die Bahnstrecken sind in Blöcke unterteilt, und innerhalb der Blockgrenzen zeigt ein Semaphor an, ob die Straße frei oder gesperrt ist. Vor den Augenbalken sind sogenannte Warnleuchten angebracht. Die ungarische Erfindung besteht aus einer auf

der Lokomotive montierten elektrischen Vorrichtung, die ohne mechanische Hilfe mit der an der Warnbake installierten Vorrichtung verbunden ist. Bemerkt der Lokführer eine Störung, oder kann er die Maschine aus Krankheits- oder anderen Gründen nicht bedienen und der Zug passiert den Stellwerkswärter ohne richtig abzubremsen, wird das empfindliche Gerät aktiviert und signalisiert dem nächsten Bahnhof, dessen Fahrdienstleiter dann die notwendigen Vorkehrungen treffen kann. Das Gerät macht jedoch auch dies weitgehend überflüssig, da in einem solchen Fall eine mit dem Gerät verbundene automatische Notbremse einsetzt und die Geschwindigkeit des Fahrzeugs erheblich verlangsamt.

Die zweite Erfindung ist ebenfalls von großer Bedeutung. Bei allen europäischen Eisenbahnen, auch bei den ungarischen, wurde die Abfahrt der Züge zum nächsten Bahnhof durch elektrische Kontakte signalisiert. Die Geräte zeigten jedoch nur an, dass der Zug im Block angekommen war oder ihn verlassen hatte. Aber das war nicht perfekt. Wenn zum Beispiel die hinteren Waggon eines fahrenden Güterzuges sich entkoppelten, hinter dem Zug zurückblieben und auf dem Gleis stehen blieben, wurde dies von den Geräten nicht gemeldet. Der nachfolgende Zug fuhr dann auf die Waggon auf. Mihálys Erfindung verhindert diese Art von Unfällen. Die Lösung liegt in einer so genannten Achszählung. Das Gerät wird neben den isolierten Schienen platziert und zählt dann auf einer lichtempfindlichen Platte genau, wie viele Achsen oder Waggon sie überfahren haben. Und sie überträgt diese Zahl auf fotoelektrischem Wege an die nächste Station. Hier weiß man natürlich schon im Voraus, wie viele Waggon der Zug umfassen soll. Das Gerät meldet dies, und der Bahnhof kann dann rechtzeitig eine Benachrichtigung senden, dass auf diesem Gleis keine Züge gestartet werden sollen.

Die dritte Erfindung befasst sich mit der Verbesserung von automatischen Rangierbahnhöfen. Die deutsche Bahn regelte den Verkehr in verkehrsreichen Gebieten mit Hilfe von automatischen Drehscheiben. Ein Druck auf die Kurven der Drehscheiben genügte, um den Wagenzug auf das gewünschte Gleis zu lenken. Dies wurde durch den so genannten Quecksilber-Kontakt erreicht, der jedoch nicht perfekt war, da bei nassem Wetter im Herbst und Winter der Sand auf der Fahrbahn an den Rädern kleben blieb. Der Sand ist ein Isoliermaterial, und das automatische Kontrollsystem hat nicht funktioniert. Der ungarische Ingenieur hat dies nun mit einem Magnetkontakt in einer Box perfektioniert.

Aber das Jahr 1927 war für Dénes Mihály trotz seines Erfindungsreichtums und seines Ruhms eines der traurigsten Jahre. Es war das Jahr, in dem sein geliebter Vater, Dr. József Mihály, am

15. Mai 1927 starb, und erst bei seiner Beerdigung am 18. Mai 1927 konnte er nach Hause kommen, um auf dem Friedhof an der Kerepesi-Straße Abschied zu nehmen.

Dénes Mihály und Ungarn

Obwohl er die Möglichkeit hatte, das Telehor in Deutschland zu perfektionieren, und hier Weltruhm erlangte, bestand Mihály darauf, das Telehor zuerst in Ungarn einzuführen. Die erste geplante ungarische Demonstration endete jedoch mit Desinteresse. Edit Mihály schreibt dazu:^[22]

Am 16. Juni 1928 wurden in Budapest Einladungen verteilt, wonach Dénes Mihály vor der Sektion für Maschinenbau, Industrie und Elektrotechnik des Ungarischen Ingenieur- und Architektenvereins einen Vortrag über elektrisches Fernsehen hielt. Die Sektion hielt am 16. Juni um Mitternacht eine Sitzung ab, auf der Dénes Mihály einen Vortrag hielt. Leider gab es kein Interesse.

Nachdem ihm die Funkausstellung einen Welterfolg beschert hatte und 1929 das Buch *Der Apparat der Fernsicht* in ungarischer Sprache erschienen war, wurde Dénes Mihály, als er 1930 Ungarn besuchte, auf ganz andere Weise empfangen: Zum ersten Mal konnte er in Ungarn im Hotel Gellért eine sehr erfolgreiche Vorstellung geben. Nachdem die zuvor geplante Präsentation die Regierung nicht interessiert hatte, wurde diese neue Aufführung von umso mehr Würdenträgern besucht. So waren bei dieser Präsentation der Reichsverweser Miklós Horthy und seine Frau sowie die halbe politische und akademische Welt anwesend. Seine Ankunft in Budapest war ein regelrechter Festakt, der allerdings von dem Ärger überschattet wurde, dass der 720 Kilogramm schwere Telehor-Apparat, den er im Zug mitgebracht hatte, in Komárom aufgehalten wurde – glücklicherweise nur vorübergehend. Laut Edit Mihály – und natürlich den Zeitungen – begrüßten am Morgen des 4. April 1930 Polizeibeamte, Pfadfinder, eine Delegation von Schülern des Gymnasiums in der Horánszky-Straße und allerlei Prominenz den heimkehrenden Erfinder am Ostbahnhof. Vor dem Bahnhof wartete eine große Menschenmenge darauf, Mihállys Wagenkolonne zum Hotel Gellért zu eskortieren. Zu diesem Zeitpunkt wartete der Zug, der in Révkomárom aufgehalten worden war, noch immer auf seine Ankunft in Budapest. Am nächsten Nachmittag waren Erzherzog Joseph und seine Gattin bei der Aufführung anwesend, und zur abendlichen Vorstellung betraten der Reichsverweser Miklós Horthy und seine Gattin feierlich den Hauptsaal des Hotels Gellért. Die Presse kündigte die Präsentation bereits im Vorfeld an und lobte den Erfinder, der auch zum Ehrenbürger von Gödöllő ernannt wurde. Doch die liebende Schwester hatte bei der Präsentation eine ungute Vorahnungen. Sie schreibt darüber:^[23]

Am nächsten Morgen erinnerte sich die gesamte ungarische Presse einhellig an die Präsentation und lobte Dénes in den höchsten Tönen. (...) Nur eine einzige Zeitung, die »Morgen Zeitung« (Reggeli Újság – B.P.), griff Dénes Mihály heftig an. Meine Vermutung an diesem Abend war also nicht unbegründet. Hinter diesem Artikel standen Feinde und Neider. Die gleiche Zeitung griff ihn am 11. April 1930 und am 15. Dezember 1930 an.

Es war kein Zufall, dass Edit Mihály ein ungutes Gefühl bei dieser glanzvollen Veranstaltung hatte, die schon einige Monate zurückliegt. Diese Präsentation am 4. April 1930 ging nicht auf die Initiative von Dénes Mihály zurück. Im Januar desselben Jahres wandte sich die Witwe eines Obersts, Frau Krokovich, an Dénes Mihály. Zuvor war sie gebeten worden, sich im ganzen Land dafür einzusetzen, dass der Nationale Kindertag überall gefeiert werden konnte. Der Kindertag fand jedes Jahr am ersten Sonntag nach dem Jahrestag des Vertrags von Trianon statt und Frau Krokovich wollte dieses Ziel mit allen Mitteln fördern. So wandte sie sich an Dénes Mihály, der zu Besuch in Budapest war, mit der Bitte, das Telehor anlässlich des Kindertages für einen wohltätigen Zweck vorzuführen. Der Erfinder stimmte freudig zu, deshalb organisierte er die Heimreise mit der 720 Kilogramm schweren Maschine und seinen Assistenten, alles auf eigene Kosten. Dazu musste er zunächst die Rechte von der Telehor AG kaufen, einer Firma, die er in Deutschland gegründet hatte. Auch Frau Krokovich war nicht untätig: Sie warb auf Plakaten für die Wohltätigkeitsveranstaltung, Mihálys Präsentation im April und druckte die Einladungen und Eintrittskarten auf eigene Kosten. Die Hauptstadt verlangte von Frau Krokovich sogar 200 Pence für das Aufhängen der Plakate. Die eigentliche Aufregung begann jedoch erst nach dem feierlichen Auftritt des weltberühmten ungarischen Erfinders.

In der Ausgabe vom 10. April 1930^[24] in der Zeitung *Ungarn* (Magyarország – B.P.) wurde eine schockierende Geschichte berichtet, die, wenn auch nicht ganz, so doch größtenteils wörtlich zu zitieren ist:

... das Gastgeberkomitee wurde darauf aufmerksam gemacht, dass das Betrachten des Telegrafen als Veranstaltung gilt und, dass die Veranstaltungssteuer jeden Morgen im Voraus an die Hauptstadt zu entrichten ist. (...) Als Frau Krokowitsch sah, dass diese Kosten die Einnahmen aus den Eintrittsgeldern von fünfzig Pfening (in Ungarn: fillér – B.P.) und einem Pence (in Ungarn: pengő – B.P.) bei weitem übersteigen würden, so dass nichts für wohltätige Zwecke übrig bliebe, ging sie mit Frau Mihalyn zum Rathaus. Sie erklärten, dass alle Ministerien, die geladenen Gäste, die Presse und die Jugendlichen die Veranstaltungen kostenlos besuchen, und baten die Stadt, die Veranstaltungssteuer im Hinblick auf die Wohltätigkeit zu erlassen. Der Mann im

Rathaus antwortete, dass dies nicht in Frage käme, dass sie 250 Pence pro Tag im Voraus zahlen müssten. (...) Im Rathaus wurde ihnen auf ihren Wunsch hin ein Mann zur Verfügung gestellt, der für 15 Pence pro Tag die Buchhaltung und die Steuern erledigte. Am nächsten Tag tauchte der Beamte tatsächlich auf, setzte sich mit Frau Krokovich an einen Tisch und ging die Liste der Ausgaben durch. Das gefiel ihm nicht und er erklärte, dass er das Trinkgeld für den Brunch, die Taxikosten usw. nicht annehmen würde. Er sagte: »Es gibt nur einen einzigen anständigen Punkt darin: die 250 Pence Veranstaltungssteuer, die an die Hauptstadt gezahlt wurden«, und der »Experte« nahm schließlich am Abend die ganze Einnahmen unter der Rubrik Veranstaltungssteuer entgegen. Dennoch wurden die Karten gestern Morgen im Rathaus nicht abgestempelt, weil sie die Veranstaltungssteuer nicht im Voraus bezahlen konnten. Gestern gab es also keine Eintrittskarte, jeder konnte das Telehor kostenlos sehen.

Die Präsentation wurde von der gesamten ungarischen Presse gelobt – mit Ausnahme von *Reggeli Újság*, die geradezu einen beleidigenden Artikel über Dénes Mihály, über seine angebliche Motivation und den Wert seiner Erfindungen schrieb. Ich konnte in keiner elektronischen Pressedatenbank Exemplare von *Reggeli Újság* finden, aber die physischen Exemplare befinden sich im Besitz der Széchenyi-Nationalbibliothek. In der Ausgabe vom 7. April 1930 veröffentlichte die Zeitung einen Artikel auf der Titelseite mit der Überschrift *Mihály Dénes, Krausz Simon, "Genius Rt", "Telehor" und andere Erfindungen*^[25], dessen Untertitel sich darauf bezieht, dass Mihály nach Ungarn gekommen war, um vor allem Geschäfte mit deutschen Interessen zu machen, und dass ein ungenannter Experte der ungarischen Post sagte, dass der Telehor noch immer nur in der Experimentierphase sei und nicht verwendet werden könne.

Dénes Mihály antwortete auf die Anschuldigungen im ersten beleidigenden Artikel im *Reggeli Újság* vom Montag, dem 7. April 1930, in der am nächsten Tag erschienenen Ausgabe der Zeitung *Ungarn*.^[26] Auf die Behauptungen in dem beleidigenden Artikel in der *Reggeli Újság*, dass er das Telehor zu geschäftlichen Zwecken präsentierte, argumentierte Mihály dass allgemein bekannt war, dass er das Gerät auf eigene Kosten nach Budapest gebracht hatte, um für wohltätige Zwecke zu werben. Eine weitere Behauptung des *Reggeli Újság* ist, dass Telehor nur Standbilder ausstrahlt und diese unscharf sind – obwohl, so antwortet Mihály, jeder bei der Präsentation sehen konnte, dass die Bilder scharf waren. Auf die Behauptung des *Reggeli Újság*, die Maschinen von Baird und Alexanderson seien viel perfekter, antwortet er in einem Interview in *Ungarn*:

...die oben genannten Herren haben selbst schriftlich zugegeben, dass mein 1922

veröffentlichtes Buch^[27] grundlegend war und, dass es die Basis war, auf der sie ihre Experimente begannen. Dass ihr System perfekter wäre? Es kann nicht annähernd so gut sein, wie das Telehor. Alexanderson, dessen Apparat laut dem Artikel von heute morgen bereits 1927 Farbbilde von Amerika nach Europa übertrug, besuchte die diesjährige Funkausstellung und erklärte den deutschen Postverantwortlichen, dass er mit seinen Experimenten noch nicht die Perfektion von Telehor erreicht habe.

Doch viel später, frei von den Rivalitäten und Vergleichen der Zeit, und nicht zuletzt bewaffnet mit den technischen und historischen Informationen, die der Nachwelt zur Verfügung stehen, bezeichnet Heinz Zemanek im Lexikon der Neuen Deutschen Biografie^[28] die mechanische Lösung von Dénes Mihály als Sackgasse, über die die elektronische Lösung schließlich triumphiert hat. Zemanek weist jedoch darauf hin, dass Mihállys beharrliches Experimentieren und seine Lösungen sicherlich bahnbrechend waren.

Steigen und Fallen in Deutschland

Nach seiner Rückkehr nach Berlin entwickelte und patentierte er bald den "Phono-Rad", mit dem er Bild und Ton synchronisieren konnte und der zur Verbreitung des Tonfilms beitrug. Er entwickelte auch das Telehor weiter, diesmal in Zusammenarbeit mit dem Physiker Ernest Traub. Der Mihály-Traub-Drehspiegel-Empfänger gab nun ein stärker verpixeltes Bild wieder, das auf eine fast gigantische Größe von 2,5 x 3 Metern projiziert werden konnte, während das ursprüngliche Telehor-Bild 4 x 4 Zentimeter groß war und nur mit einer Lupe betrachtet werden konnte. In der Zwischenzeit arbeitete er auch an anderen technischen Lösungen und entwickelte das, was Edit Mihály das Filmgrammophon nannte.

Diese Erfindung ist beim Europäischen Patentamt als Schallplattenfilm eingetragen.^[29] Das am 13. November 1933 angemeldete und am 3. Mai 1934 veröffentlichte Patent besteht in der Aufzeichnung von Ton auf endlosen Filmbändern, d.h. auf einer durchgehenden Aufnahmespur, wobei die beiden Enden miteinander verbunden sind. Mihállys Aktionsradius war nicht auf Berlin beschränkt. Ebenfalls in den 1930er Jahren gründete er in London ein Verkaufsbüro für Projektoren und entwickelte das Telehor weiter.

Nach einem seiner Heimatbesuche kehrte er mit einer ungarischen Frau nach Deutschland zurück: 1925 heirateten sie Gizella Halmai von Erdőtelek. Er lebte von da an mit ihr in Berlin-Wilmersdorf. Das Paar hatte keine Kinder. Dénes Mihály forschte seit 1924 hauptsächlich in seiner Berliner Fünf-Zimmer-Wohnung – zwei davon nutzte er als Labor – und in seiner Werkstatt im Haus gegenüber. Das letzte Mal besuchte er Ungarn 1940 anlässlich der

Beerdigung seiner Mutter.

Drei Jahre später erreichte die Nachricht von seiner Verhaftung die Familienmitglieder in Ungarn, die verzweifelt Kontakt zu siebenbürgischen Verwandten in Homoródlővéte und Csíkszentkirály aufnahmen, um die szeklerische Herkunft von Dénes Mihály zu beweisen. Dies war notwendig, weil Hitlerdeutschland ihn 1943 vor Gericht gestellt hatte und er, um sein Leben zu retten, zumindest beweisen musste, dass er selbst nicht jüdischer Herkunft war. Dennoch wurde er zu fünf Jahren Haft verurteilt, weil er versuchte, verfolgte Juden zu retten. Das geht aus dem 8-seitigen Prozessprotokoll^[30] hervor, in dem das Sondergericht im November 1943 alles über Dénes Mihály beschreibt, wofür er heute vielleicht auch den Gerechter unter den Völkern Ehrentitel erhalten würde, was aber damals als Anklage formuliert wurde.

Laut Anklage – und der Verurteilung, die diese bestätigte – hatte Dénes Mihály sein Unternehmen und seine Forschung weitgehend auf jüdisches Kapital gestützt und jüdische Mitarbeiter beschäftigt, obwohl ihm dies durch die Rassengesetze untersagt war. Er fälschte auch weiterhin in industriellem Maßstab Dokumente, indem er gefälschte Personalausweise, Reisepässe und Lebensmittelkarten für seine jüdischen Kollegen und deren Familien herstellte, um sie vor der Deportation zu schützen. Zu diesem Zweck besorgte er sich sogar mit Hilfe eines Polizisten – der im Gerichtsurteil als Kurzhals bezeichnet wird und während der polizeilichen Ermittlungen auf mysteriöse Weise verstarb – einen falschen Rundstempel, und stellte dann selbst Stempel her. Er stellte Angestelltenbescheinigungen und Urlaubspapiere für Personen aus, die er vor dem Konzentrationslager schützen wollte, teils im Namen seines eigenen Labors, teils im Namen der nicht existierenden “Forschung Anstalt für Fernmeldetechnik”, wobei er einen gefälschten Stempel verwendete. Einige der Dokumente unterzeichnete er mit seinem eigenen Namen, andere mit fiktiven Namen. Das Gericht stützte sich bei seinem Urteil auf die Aussagen der Zeugen Jacob, Altenberg, Glasberg, Spektor und Kloschizky, die nicht vollständig identifiziert wurden, sowie auf eine Vielzahl von Beweisen. Bei einer Hausdurchsuchung am 13. Februar 1943^[31] fanden die Ermittler in Mihállys Arbeitszimmer eine Reihe von vorgefertigten Ausweispapieren, halbfertige gefälschte Ausweispapiere und die zu ihrer Herstellung benötigte Ausrüstung – eine Druckerpresse, eine Setzmaschine, einen Schriftsatz, Stempel, Papiere, Fotos, die mit Namen und Geburtsdaten versehen waren. Zeugen sagten aus, dass einige der Papiere bezahlt werden mussten – aus dem Prozessprotokoll geht aber auch hervor, dass Kurzhals zumindest einmal 1.000 Reichsmark verlangte. Da Dénes Mihály auch in anderen Fällen für die Dokumente bezahlt wurde, kann davon ausgegangen werden, dass die Kosten nicht nur in diesem einen Fall bezahlt wurden. Doch selbst das Gericht stellt fest, dass es nicht nachgewiesen werden kann,

dass Mihály versucht hat, sich selbst finanzielle Vorteile zu verschaffen, und in der Anklageschrift wird deutlich hervorgehoben, dass alle befragten jüdischen Zeugen, unabhängig voneinander, Dénes Mihály als ihren Retter betrachten. In Anbetracht dessen ist es fast ein Wunder, dass er "nur" zu fünf Jahren Gefängnis verurteilt wurde, denn der ungarische Erfinder hätte in einem Konzentrationslager enden können. Der Grund dafür, dass dies nicht der Fall war, war, dass er – dank der Geburtsurkunden, die er von Szeklers Verwandten erhalten hatte – beweisen konnte, dass seine eigene Herkunft bei seinen Bemühungen zur Rettung der verfolgten jüdischen Menschen keine Rolle spielte.

Nach Angaben von Edit Mihály wurde er zur Verbüßung seiner Haftstrafe in das Zwangsarbeitslager Finsterwalde gebracht. Finsterwalde war eine der Sammelstellen für Häftlinge ausländischer Herkunft, d. h. nicht in Deutschland geborene Häftlinge, die zu einer Haftstrafe verurteilt wurden. Mihály arbeitete bis zum Ende des Krieges bei der Finsterwalder Maschinen GmbH (FIMAG). Obwohl das Ende des Krieges auch das Ende der Gefangenschaft bedeutete, war Mihály für den Rest seines Lebens krank. Dies geht aus dem Bericht von Edit Mihály hervor, die von Gizella Halmay, der Ehefrau von Mihály, von der schlechten Gesundheit seines Bruders erfuhr. Seine bereits bestehende Lungenerkrankung, wegen der er während des Ersten Weltkriegs in einem Sanatorium behandelt worden war, trat in Finsterwalde erneut auf und verschlimmerte sich. Trotzdem arbeitete er bis zu seinem Tod – unter anderem an einer Lesemaschine für Blinde und einem Alphabet für Taubstumme. Sein sich verschlechternder Zustand zwang ihn jedoch 1953 zu einem Krankenhausaufenthalt: Am 25. August wurde er operiert, über die Operation erfährt Edit Mihály jedoch nichts mehr. Doch das Krankenhaus konnte ihm nicht mehr helfen: Vier Tage nach der Operation, und fast auf den Tag genau 25 Jahre nach der weltberühmten Funkausstellung in Berlin, starb er am 29. August 1953 in West-Berlin an einem Lungenleiden. Er ist auf dem Friedhof Berlin-Wilmersdorf unter einem verwitterten Steinkreuz und Efeu begraben.

Bibliografie

Bödők, Zsigmond: Magyar feltalálók a távközlés történetében, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2005.

Dr. Nyári Boldizsárné Mihály Edith: *Mihály Dénes emlékezete*, Írógéppel írt füzet, Postamúzeum, leltári szám: D21-2019.1.142.1.

Mihály Dénes: *A távolbalátás és készüléke*, Budapest, Technikai Újdonságok Kiadása, 1929.
Elektronikus elérhetőség: <http://www.telehor.c3.hu/mihaly/telehor/index.html>

Mihály Dénes: *Az automobil, teherautó, motorkerékpár. Szerkezete, kezelése, vezetése, gyakorlati tanácsok, hatósági rendeletek, soffőrvizsgálat stb*, 4. bővített kiadás, 1926.

Mihaly, Dionys von: *Das elektrische Fernsehen und das Telehor*, Berlin, Verlag von M. Krayn, 1923.

Nemeskürty István: *A hangosfilm magyar feltalálója*, Budapest, Magvető Kiadó, 1986.

Tihanyi Attila: *Mihály Dénes munkássága*. Elektronikus elérhetőség:

<http://users.itk.ppke.hu/~tihanyia/bevezet/Mihaly%20Denes.pdf>

Zemanek, Heinz: Mihaly, Denes v., in Otto zu Stolberg-Wernigerode: *Neue deutsche Biographie*, Bd.: 17, Berlin, Melander – Moller, 1994, 489–490.

<https://daten.digital-sammlungen.de/0001/bsb00016335/images/index.html?id=00016335&groesser=&fip=ewqxseayayztseayaewqfsdrwxdsyd&no=5&seite=505>

Quellen

Hauptstädtische Archiv Budapest – Budapest Főváros Levéltára, VII.12.b-1922-32852

Ungarische Nationalbibliothek – Országos Széchényi Könyvtár

Postmuseum – Postamúzeum

Elektronische Quellen

Nationales Amt für geistiges Eigentum – Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala

<https://www.sztnh.gov.hu/hu/magyar-feltalalok-es-talalmanyai/mihaly-denes>

Europäisches Patentamt

<https://worldwide.espacenet.com/patent/search/family/010325749/publication/GB409609A?q=denes%20mihaly>

dr. Horváth Cirill (szerk.): *A budapesti VIII. kerületi községi főreáliskola negyvenedik évi értesítője. 1911-1912.*, Budapest, Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1912,

https://library.hungaricana.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B742_1911/?query=%22M

ih%C3%A1ly%2BD%C3%A9nes%22&pg=77&layout=s

Prágai Magyar Hírlap, 1929. 09.24., 8. évf. 2142. sz. *Prágai Magyar Hírlap*, VIII. évf., 217. szám, 1929. szeptember 24.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/PragaiMagyarHirlap_1929_09/?query=%22Mih%C3%A1ly%2BD%C3%A9nes%22&pg=265&layout=s

Magyarország, 37. évf. 80. szám, 1930. április 8.,

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Magyarorszag_1930_04/?query=Rettenetesen%20csod%C3%A1lkozik&pg=95&layout=s

Magyarország, XXXVII. 37. évf. 82. szám, 1930. április 10.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Magyarorszag_1930_04/?query=Mih%C3%A1ly%20D%C3%A9nes&pg=125&layout=s

Ein Rückblick auf 50 Jahre Fernsehen, Deutsches Fernsehmuseum (1) professionell.

<http://www.fernsehmuseum.info/1929-1979-50-jahre.html>

Beschreibung und Quelle der Bilder

1. der Telehor-Sender – Postmuseum
2. der Telehor-Empfänger – Postmuseum
3. Baird, Schöffer, Mihály, Leithauser, 1929 – Postmuseum

Verweise

1. Dr. Nyári Boldizsárné Mihály Edith: *Mihály Dénes emlékezete*, Maschinengeschriebenes Heft. Postmuseum, Inventarnummer: D21-2019.1.142.1., 10. ↑
2. Variety No: 57962. Elektronisch verfügbare Datenbank auf der Website des Nationalen Amtes für geistiges Eigentum (nachstehend: NIPO).
<https://www.sztnh.gov.hu/hu/magyar-feltalalok-es-talalmanyaik/mihaly-denes> (letzter Zugriff: 12. März 2022) ↑
3. Mihály Dénes: *Az automobil, teherautó, motorkerékpár. Szerkezete, kezelése, vezetése, gyakorlati tanácsok, hatósági rendeletek, soffőrvizsgálat stb*, 4. bővített kiadás, 1926. ↑
4. Tihanyi Attila: *Mihály Dénes munkássága*,

<http://users.itk.ppke.hu/~tihanyia/bevezet/Mihaly%20Denes.pdf>. (letzter Zugriff: 12. Marsch 2022) ↑

5. dr. Horváth Cirill (szerk.): A budapesti VIII. kerületi községi főreáliskola negyvenedik évi értesítője. 1911-1912., Budapest, Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1912,
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B742_1911/?query=%22Mih%C3%A1ly%20D%C3%A9nes%22&pg=77&layout=s (letzter Zugriff: 29. Juli 2020) ↑
6. Nyári: *Mihály Dénes emlékezete*, 17-18. ↑
7. SZTNH-Registrierungsnummer: 73301. ↑
8. SZTNH-Registrierungsnummer: 78072. ↑
9. SZTNH-Registrierungsnummer: 78074. ↑
10. Nemeskürty István: *A hangosfilm magyar feltalálója*, Budapest, Magvető Kiadó, 1986, 577. ↑
11. SZTNH-Registrierungsnummer: 79584. ↑
12. Nemeskürty: *A hangosfilm magyar feltalálója*, 576. ↑
13. SZTNH-Registrierungsnummer: 80511. ↑
14. SZTNH-Registrierungsnummer: 82046. ↑
15. Nyári: *Mihály Dénes emlékezete*, 16-17. ↑
16. Bödők, Zsigmond: *Magyar feltalálók a távközlés történetében*, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2005, 38. ↑
17. *Prágai Magyar Hírlap*, Vol. VIII., No. 217., 24. September 1929, 6.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/PragaiMagyarHirlap_1929_09/?query=%22Mih%C3%A1ly%20D%C3%A9nes%22&pg=265&layout=s (letzter Zugriff: 29. Juli. 2020) ↑
18. Mihály Dénes: *A távolbalátás és készüléke*, Budapest, Technikai Újdonságok Kiadása, 1929,
<http://www.telehor.c3.hu/mihaly/telehor/index.html> (letzter Zugriff: 19. Juli 2020) ↑
19. Dionys von Mihaly: *Das elektrische Fernsehen und das Telehor*, Berlin, Verlag von M. Krayn, 1923. ↑
20. Ein Rückblick auf 50 Jahre Fernsehen, Deutsches Fernsehmuseum (1) professionell.
<http://www.fernsehmuseum.info/1929-1979-50-jahre.html> (letzter Zugriff: 20. Marsch 2022) ↑
21. Nyári: *Mihály Dénes emlékezete*, 23-24. ↑
22. Ebd., 26. ↑
23. Ebd., 48. ↑
24. *Magyarország*, Vol. XXXVII., Nr. 82., 10. April 1930
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Magyarorszag_1930_04/?query=Mih%C3%A1ly%20D%C3%A9nes&pg=125&layout=s (letzter Zugriff: 20. Marsch 2022.) ↑
25. *Reggeli Újság*, 7. April 1930, Bd. II Nr. 16, OSZK, Sammlung von Zeitungen und Zeitschriften, Referenz: FM3/5933. ↑
26. „Mihály ist sehr überrascht über die gegen ihn und das Telehor vorgebrachten Einwände“, *Magyarország*, Vol. XXXVII., Nr. 80., 8. April 1930, 1-2.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Magyarorszag_1930_04/?query=Rettenetesen%20csod%C3%A1lkozik&pg=95&layout=s (letzter Zugriff: 20. Marsch 2022) ↑

27. Das Jahr der Veröffentlichung ist eigentlich 1923 – B.P. ↑

28. Heinz Zemanek: Mihaly, Denes v., in Otto zu Stolberg-Wernigerode: *Neue deutsche Biographie*, Bd.: 17, Berlin, Melander – Moller, 489–490.

<https://daten.digital-sammlungen.de/0001/bsb00016335/images/index.html?id=00016335&groesser=&fip=ewqxseayayztseayaewqfsdrwxdsyd&no=5&seite=505> (letzter Zugriff: 20. Marsch 2022) ↑

29. Registrierungsnummer: GB409609A-1934-05-03

<https://worldwide.espacenet.com/patent/search/family/010325749/publication/GB409609A?q=denes%20mihaly> (letzter Zugriff: 20. Marsch 2022) ↑

30. Postmuseum, D.21-2019.1.134. ↑

31. Anmerkung: Im Gerichtsdokument ist der 13. Februar angegeben, in Edit Mihállys Erinnerung jedoch der 12. Februar. B.P. ↑

Horváth Angelus: Egy ellentmondásos viszony: Jászi Oszkár és a zsidóság

Bevezetés

Az *önantiszemitizmus* csaknem elterjedt jelenségnek számított a századforduló környékén, elsősorban a többedgenerációs, asszimilált zsidók körében.^[1] A főleg a polgári rétegből kikerülő fiatal értelmiségiek gyakran idegenkedtek a zsidó (vallási) hagyományoktól, szokásoktól, bírálatuk tárgyává tették a falusi zsidóság – sokszor sztereotipizált – képviselőit, de a befogadó társadalom nacionalista frázisait átvevő réteget, illetve az elkülönülő, sajátos világot fenntartó ortodoxiát is. Egyes pszichoanalitikusok szerint ez egyfajta lelki védekezési szükséglet, a kisebbségi komplexus erőteljes kompenzálása volt részükről.^[2] A magyarországi progresszió egyik legösszetettebb, legszínesebb gondolkodója, a polgári zsidó családból származó Jászi Oszkárnak a zsidósághoz fűződő viszonya régóta vita tárgyát képezi. Vannak, akik szerint – mindenekelőtt zsidóellenes kirohanásai miatt – esetében joggal beszélhetünk önantiszemitizmusról, míg mások (pl. Pelle János, vagy a Jászi-életmű mély ismerője, Litván György) szerint ez tévedés, s inkább „nárcisztikus messianizmussal”, vagy saját származásától szabadulni akaró hozzáállással magyarázzák a jelenséget. Jelen tanulmány természetesen nem vállalkozhat arra, hogy a kérdést nyugvópontra juttassa. Arra azonban igen, hogy a már eddig is ismert forrásokat (újra)értelmezze, illetve új források bevonásával bővítse a kérdéskör dimenzióit, és abból következtetéseket vonjon le.

A beolvadás nehézségei

A Magyar Királyságban 1850 és 1910 között a magyarság száma csaknem 5 millió fővel növekedett, amely növekedés a természetes szaporodásból és az asszimilációs nyereségből tevődött össze. Az asszimiláltak legnagyobb csoportját a zsidóság alkotta, a közel egymillió hazai zsidóból 700 ezren vallották magyarnak magukat.^[3] Az „asszimilációs társadalmi szerződés” értelmében a zsidóság megkapta a hőn áhított egyenjogúsítást, minden korábbi, tevékenységét korlátozó rendelkezést eltöröltek, az 1895-ös recepciós törvény értelmében pedig a judaizmus a bevett vallások rangjára emelkedett – mindezekért cserébe a magyar politika elit „csupán” annyit várt el a zsidóságtól, hogy lépjen ki a kényszerű vagy önkéntes gettóból és váljon nyelvében, kultúrájában magyarrá, valamint legyen teljes mértékben lojális a magyar államhoz. A zsidó asszimiláció az 1890-es évekig egyértelműen sikertörténetnek nevezhető. Az ország polgári átalakulásának, az urbanizáció felgyorsulásának, a városi kultúra kibontakozásának motorja a hazai, megmagyarosodott

zsidóság volt. A maradéktalanul pozitívnak látszó képet az új típusú antiszemitizmus és a zsidóság széles rétegeinek gazdasági-társadalmi érvényesülése miatt keletkező középosztálybéli feszültségek megjelenése, illetve a beolvadás befejezetlenségéből adódó tömeges identitásválság árnyékolja be.

A magyarországi zsidóság kollektív tulajdonságának tekinthetjük sokak szerint a „mozgékonyt”^[4]; a racionális viselkedés iránti hajlamot, az újíto készséget; a teljesítményelvűséget; a munkaalapú életvitelt; illetve a tudás és hozzáértés iránti vágyat. Ezek a tulajdonságok épp egybeesnek a modernizáció támasztotta követelményekkel. Nem túlzás azt mondani, hogy a magyar középrétegekhez igazodni kívánó zsidóság számára a modernizáció, a polgári fejlődés adta meg a felemelkedéshez szükséges lehetőséget. A gazdasági életben pár évtized alatt – Európában szinte példátlan jelenségként nem az állam többségi nemzetéből kerülve ki – csaknem megkerülhetetlenné vált. Sikeres érvényesülésüket mutatja emellett a szabadfoglalkozású értelmiségi szakmákban dolgozók (orvos, ügyvéd, újságíró stb.) és a felsőoktatásban tanulók között megfigyelhető igen magas arányuk, a közszolgálat több szintjén és a parlamentben való erőteljes jelenlétük.^[5] Ez a sokirányú térnyerés természetesen nem maradt visszhang nélkül a magyar társadalomban, s az 1890-es években kezdtek megszorodni azon hangok, melyek felhívták a figyelmet a jelenség egészségtelen voltára. A magyarság „alkatától” jóformán idegen üzleti tevékenységekben vitt kivételes szerep miatt gyakorta azonosították a zsidóságot a haszonelvű kapitalizmussal. Sőt, az antiszemita egy része szerint „a haszonelv nem a kapitalizmus, hanem a zsidóság természetéből következik”.^[6]

A századelő fiatal zsidó generációja, a „negyedik zsidó nemzedék”^[7], mely már beleszületett az emancipációba, ebben a felemás, de még többnyire reménnyel teli és korábban soha nem látott lehetőségekkel kecsegtető környezetben nőtt fel. A generáció tagjai általában szüleik révén már átestek a névmagyarosításon és az asszimiláció harmadik (több lépcsős) szakaszába léptek. Náluk már az új identitás volt a meghatározó, a vallási hagyomány gyakran mindössze „rokonszenvként, másodlagos érdeklődésként és érdekmotívumként” jelentkezett.^[8] Zsidóságélményük olyannyira különbözött a korábbiaktól, hogy sokan közülük – ahogy például Jászínál is látni fogjuk – fiatalkorukban nem voltak tisztában saját zsidó származásukkal.^[9] Ebből következően egyfajta idegenség-tudat alakult ki náluk apáikkal szemben. Míg azok befogadásukat a fennálló rendszer iránti lojalitással és támogatással hálálták meg, ők ezt nem érezték kötelességüknek, s maguk akarták meghatározni sorsukat. „Haladó” képviselőik nem egyszer a hagyományos zsidó családfelfogástól is idegenül, a keresztény társadalmat^[10] megbotránkoztató szabados módon élték magánéletüket.^[11] A nagyvárosi bohém életforma is összefonódott a zsidósággal. A korábban keresztény

monopóliumnak számító értelmiségi szerepkörök betöltése miatt pedig egyenesen szembe is kerültek a többségi társadalom egy – folyamatosan növekvő – részével. Nem véletlen, hogy az újkonzervatív szellemi irányzatok már jóval nyitottabbak voltak az antiszemitizmus felé, mint korábban, illetve hogy az 1905-ös politikai válság után az egymással szemben álló táborok már érzékelhetően „faji” jelleget kezdtek ölteni.^[12] Fontos kiemelni azonban, hogy a liberális politikai elit mindvégig kiállt a zsidóság és az asszimilációs modell mellett, a kormánypárt felől érkező, zsidóságot bíráló kijelentéseket nagyítóval is nehezen találhatunk. Mind a recepció törvény parlamenti vitájában, mind később, mondjuk a szabadkőművességet ért bírálatok alkalmával a Tisza István fémjelezte szellemi-politikai irányzat képviselői következetesen védelmükbe vették a zsidóságot.^[13] Hallgatóságos megegyezés volt ugyanakkor a zsidóság és a liberálisok között arról, hogy zsidó származású ember nem kerülhet olyan politikai pozícióba, mely befolyást biztosítana számára „keresztény, főképpen katolikus dolgokra”.^[14] Az 1914-ben kitört háború mindazonáltal tovább radikalizálta a bipoláris magyar közéletet; a liberális közbeszédet és szóhasználatot felváltotta a politikai nyelvvá vált harci retorika, mely egyre nagyobb teret engedett a zsidóságot érő kritikáknak.^[15] Közhellyé vált, hogy a háború borzalmai a zsidó pénzembereknek és hadiszállítóknak jelentettek gyarapodási lehetőséget, valamint hogy a zsidóság aránytalanul kis részben veszi ki a részét a háborús erőfeszítésekből, közülük a legtöbben megpróbálják kihúzni magukat a katonai szolgálat alól. A parlamentben is megszorodtak azok a vélemények, melyek a zsidó tőkét támadták, összekötve azt a „plutokratikus” Tisza-kormánnyal.^[16]

Visszatérve a századforduló fiatal zsidó nemzedékének útkereséseire, megállapítható, hogy nagyjából négy lehetséges út állt előttük. Az első, s talán legkézenfekvőbb megoldásnak az asszimiláció befejezése, a keresztény társadalomba való végső beolvadás látszott. Szép számmal találunk az üzleti, politikai és kulturális életben olyanokat, akik ezt választották, s *szinte* teljes mértékben sikerült eltüntetniük a zsidó származásukból fakadó hátrányosságokat (pl. Chorin Ferenc, Vázsonyi Vilmos, Karinthy Frigyes). Jóval kisebb csoportot alkottak az asszimiláció zsákutcás voltára rádöbbenő, s a vallásos hagyományokban, az ortodoxiában (a „zsidó zsidóságban”) menedéket kereső és a befogadó társadalomtól való elzárkózást választó zsidók. Szintén elenyésző volt ekkor még a zsidóságot nemzetként felfogó cionisták tábora. Ezeknél jóval népszerűbbnek mutatkozott a századfordulón, főként a középosztályból származó értelmiségi zsidó fiatalok körében a gondolat, hogy „egy univerzalista, ugyanakkor nem-zsidó világhoz” asszimilálódjanak, mely az internacionalizmus jegyében teljes befogadást és egyenlőséget ígért.^[17] Ez volt a szocializmus.

Baloldali egyenlő zsidó?

A baloldali szervezetekben jelenlevő zsidó „túlreprezentáltság” köztudott. A szociáldemokrata pártban már a kezdetektől hangsúlyos volt a zsidó származásúak jelenléte (pl. Frankel Leó, Politzer Zsigmond), s a pártvezetőség és a tagság fele (olykor még nagyobb hányada) is mindig közülük került ki.^[18] Ez a körülmény egyfajta modern értelemben vett „felekezetiiséget” kölcsönzött a szocialista mozgalomnak, mely apró „szektaként” indult, s nem a társadalom elnyomott tagjait igyekezett képviselni, hanem egyenesen a „nagybetűs Jövőt”. Pár évtized alatt „szekuláris üdvtanra épített széles körű intézmény- és szervezetrendszer alakított ki s rendelt hozzá jól felismerhető és koherens kollektív azonosságtudatot”.^[19] A nagyszámú budapesti zsidó ipari munkásság és értelmiség egyaránt erősen kötődött a szociáldemokratákhoz. Egyes vélemények szerint a zsidó munkások azért lehettek általában műveltebbek nem zsidó társaiknál, mert a szekularizált zsidók között tovább élt az „állandó tanulási kötelezettség vallási hagyományban gyökerező tudata”.^[20] Így válik érthetőbbé, hogyan kerülhettek be közülük oly sokan a munkásszervezetek vezetőségébe. Hasonló arányokkal találkozunk egyébként a polgári radikálisoknál is a zsidó származásúak jelenlétét tekintve, a kommunisták között pedig még magasabb volt számuk.^[21]

Az 1890-es évek végén, de főként a századelőn kibontakozó baloldali radikális, általános emancipációt hirdető ellenkultúra és kiépült intézményrendszere markáns szívóerővel hatott a hazai zsidóságra. Ezen „szövetség” a fentebb említett okokból (folyamatos értelmiségi utánpótlás az egyik, a nemzetköziségben való egyenlőség érzése és a messianisztikus hajlamok kielégítése a másik oldalon) mindkét félnek rendkívül jövedelmezővé vált rövidtávon.^[22] Az erős jelenlétüknek köszönhetően ezek a mozgalmak – ahogy említettem – a többségi társadalom szemében viszont folyamatosan „zsidóvá” váltak. John Lukacs megállapítása szerint érzelmi síkon egyre mélyebb törésvonal húzódott „a »keresztények« – pontosabban nem zsidók – és zsidók között”. És „a »keresztény« jelző 1900 táján vált közhasználatúvá. Láttuk azonban, hogy mindenkor negatív mellékjelentéssel. Vagyis: nem zsidó, nem kozmopolita, nem marxista”.^[23] Gyurgyák János egyenesen végzetesnek tartja az események ilyen való alakulását: „antiszemita oldalról is megfogalmazódik – nem az első világháború végén, hanem a tízes évek elején – a Magyarország szempontjából oly tragikussá váló politikai-társadalmi szétválás, azaz, hogy itt alapvetően két Magyarországról van szó: egy magyar s egy zsidó Magyarországról” [*Kiemelés az eredetiben – H.A.*], valamint „[a] tízes évekre tehát már egyértelműen megfogalmazódik egy antiliberalis alapozású, alapvetően antiszemita nézetrendszer, amelynek lényege a zsidó térfoglalás és a radikális-szociáldemokrata mozgalom internacionalista és antimilitarista felfogásának egy nevezőre hozása”.^[24] Litván György szerint pedig „[e]z a körülmény, bár maga is a magyar társadalmi

viszonyok következménye volt, természetesen széles rétegeket tartott távol e mozgalmaktól, s még akkor is sokat levont volna a sovínisza maradiság elleni fellépés súlyából és erejéből, ha a konzervatív, majd az ellenforradalmi propaganda nem használta volna ki diszkreditálására”. Továbbá úgy látja, hogy a jobboldal „eleinte finomabban, inkább csak utalásszerűen, de a tízes évektől már egyre nyíltabban a zsidókérdésre igyekezett visszavezetni a haladó mozgalmak eredetét, egyszerűen »a zsidóság« hatalmi törekvéseként, térhódításának újabb megnyilatkozásaként állította be a művészet, a tudomány és a politika szabadságküzdelmét”.^[25]

A zsidóság asszimilációs törekvéseinek paradoxonját láthatjuk abban, hogy hiába távolodtak el a zsidó egyének közösségüktől a beolvadás reményében, a pályák, melyeken mozogtak, továbbra is egyértelműen utaltak zsidó voltukra a zsidóság és a befogadó társadalom számára egyaránt.^[26]

A származás

Jászi Oszkár 1875-ben született Jakubovits Oszkár néven, a ma már Romániához tartozó Nagykárolyban. Apja, Jakubovits Ferenc, orvos, a Felvidéken látta meg a napvilágot, s csak 11 évvel Oszkár fia születése előtt, 1864-ben telepedett le Nagykárolyban. Az anyai ág ugyanakkor jóval meghatározóbbnak bizonyult: Jászi anyja, Liebermann Róza felmenői között számos Hirsch és Gottlieb található, apja, Liebermann Ábrahám pedig egyetemistaként részt vett az 1848-as bécsi forradalomban.^[27]

Befejezetlen emlékirataiban Jászi beszámol ifjúkoráról, neveltetéséről és az őt körülvevő családi környezetről is. Elmondása szerint a vallásnak igen csekély szerep jutott csupán életükben, apja az erkölcsi nevelést tartotta csupán fontosnak, „teljesen dogmátlan szellemben”. „Hogy zsidók voltunk, azt sem tudtam” – írja kikeresztelkedésük^[28] kapcsán, majd hozzáteszi, emlékszik magára az ünnepélyes aktusra, de nem mérte fel akkor ennek jelentőségét.^[29] Később haragudott is szüleire, hogy fiatalkorában nem világosították fel arról, mit jelent zsidónak lenni és mi az értelme a valláscserének. Valójában talán ők is vonakodtak szembenézni származásukkal, s igyekeztek – ha nem is feltétlenül meggyőződésből – alkalmazkodni a keresztény szokásokhoz. Jászi így fogalmaz:

Ilyen előzmények után valami nem szándékolt titkolózás árnyéka borította be keresztény életünket, a templomba járást és zsoltárecskölést. Később az antiszemitizmus növekedését, melyet szüleim szenvedélyesen elítéltek, mint egy sötét kor gonosz maradványát, nem tudtuk a saját egyéni életünk problémájának tekinteni.

De nemsokára előtünk is kezdett az igazi helyzet kibontakozni a maga félelmetes valóságában.

Szerinte apja „látva a zsidók életének akadályait, nem habozhatott megválni egy hittől, melyben már nem hitt, és ezáltal gyermekei jövőendő életének útjait egyengetni”.^[30] Az eredményesebb beolvadás érdekében természetesen a névváltoztatás eszközével is élt a család. Vezetéknevüket eleinte „Jászy”-ra igyekeztek módosítani, azonban régies írásmódja^[31] miatt erre nem kaptak engedélyt, így be kellett érniük a „Jászi”-val.^[32]

Az ifjú Jászi tehát meglehetősen idegennek érezte magát a sajátos zsidó világot, olyannyira, hogy megemlíti, a nagykárolyi ortodox hitközség zsinagógája számára mindig titokzatosnak látszott: „a templom előterén a kaftános és tincses zsidók százai nyüzsögtek szombat estéken, s mint egy idegen faj maradványai, sokakban bizalmatlanságot és félelmet keltettek”.^[33]

A zsidó intelligencia igazságkeresőit az „érzelmi töltésű szociális hevület” már fiatalon megérintette – Jászi és baráti köre a szárnyait bontogató radikális értelmiség és a kollektivista szocializmus irányába húzott. Hanák Péter így írta le ezt a jelenséget: „Új, radikális, antifeudális ellenzékiesség nyiladozott az ifjú szívekben. Ezt a nyiladozó társadalmi és politikai ellenzékiességet vitte útravalóul a fővárosba, az egyetemi diákélet forgatagába.”^[34]

„A junker osztályuralom engedelmes uzsorásai”

Jászi témához való közelítését három, egymástól jól elhatárolható korszakra bonthatjuk. Az első, 1919-ig tartó korszakban aktívan részt vett a hazai politikai küzdelmekben, maga is alakítójává kívánt válni az ország sorsának, s ez bizonyos fokig sikerült is neki. Ebben a korszakában a zsidókérdést is az adott politikai céljai függvényében igyekezett értelmezni, a jelenséget nem megérteni, csupán felhasználni kívánta elsősorban.^[35] Alapvető, két *Magyarországról* szóló koncepciójában^[36] a hazai zsidóság nagyrésztét az általa megvetett és felszámolásra ítélt *régi Magyarország* fenntartói között tartotta számon. Ennek megfelelően kérlelhetetlenül kritizálta a „feudális urak csatlósait”, a mindenkori szabadelvű kormányt tevőlegesen vagy hallgatólagosan támogató zsidókat. A zsidó pénzemberek, nagybirtokosok, gyártulajdonosok elleni fellépésében rendszeresen alkalmazott antiszemita narratívából származó formulákat, nem egyszer ragadtatta magát olyan kijelentésekre, melyek komoly ellenszenvet váltottak ki a zsidóságból. Gyakorta élt a *zsidó* uzsora, a junker-zsidó koalíció, a *zsidó* panama kifejezésekkel. „Ne féljünk tőle – írja *Az új Magyarország felé* című programadó cikkében –: [a baloldali értelmiség] meg fogja érteni a radikális függetlenségi politikát, pláne

ha az becsületesen hadat üzen összes ellenségeinek: latifundiumnak, püspököknek, vármegyéknek, prókátoroknak és a nemes urak és zsidó bankárai »közgazdasági tevékenységének«.^[37] Veszélyes ellenségként tekintett az általa gyűlölt Tisza Istvánt támogató zsidókra:

Túlzás nélkül lehet mondani, hogy a zsidó uzsora – s ennek képviselőit nemcsak a falvak kocsmáiban kell keresni, hanem főleg és elsősorban a nagy és előkelő budapesti bankokban – hatalma még sohasem volt az országban ilyen teljes, s a Tisza István legfanatikusabb hívei nemcsak a vármegyei dzsentri tönkrement elemeiben, hanem a kitüntetésekre és nemességre áhítozó zsidóságból keresendő.^[38]

Vagy: „Ugyanilyen megfordított kiválasztás érvényesült a magyar középosztály egy másik, fontosságban egyre növekvő alkatelemében: a zsidó és beolvadt polgárságban. Itt is a szellemileg és erkölcsileg selejtesebb kvalitás jutott felszínre. Elsősorban a választási apparátust biztosító, majd az eladósodott urak hiteligenyeit kielégítő kis és nagy uzsorások hada.”^[39] Hasonló kíméletlenséggel ítélte el azon „zsidó tollforgatókat”, újságírókat is, akik nem a progresszív tábor erősítették: „Az idegen feudális kalandorok és szerencsevadászok utódai, akiket nagyrészt osztrák érdekek hoztak ide, s jutalmaztak nagy földbirtokokkal, címekkel és állásokkal a kuruc magyar nép és a kisebb nemesség elleni küzdelemben, valamint az általuk alkalmazott bugris, zsidó és renegát tollforgatók [...] sikerrel kürtölték egy fél évszázadon át sovinszta-klerikális ideológiájukat.”^[40]

Látható tehát, hogy Jászi nem bánt kesztyűs kézzel a politikai térben vele szembe kerülő zsidókkal, s saját zsidó származása nem jelentett számára semmiféle féket, ha az általa károsnak vélt jelenségek ostromozásáról volt szó. Komoly bírálat érte ezért 1912-ben, amikor a *Világ* című szabadkőműves napilap június 14-i számában „Egy zsidó” aláírással^[41] vitacikk jelent meg, melyben szembesítették ezen ellentmondással. A cikkek szerzője „mint zsidó, akinek semmi köze sincs sem a nagybirtokhoz, sem a dzsentrihez, sem az uzsorához” tiltakozott az ellen, hogy „a »zsidó« jelzőt minősítő attribútumnak használják”. Jászit számonkérve felteszi a kérdést: „mit jelent az »uzsora« mellett a »zsidó« jelző?” A Jászi által „bankkalóznak” és a „zsidó néprontók” képviselőjének nevezett Elek Pál bankigazgatóval kapcsolatban kijelenti: „kérem, ne tessék őt úgy feltüntetni, mintha zsidó volna. Elek Pál úr már régen kikeresztelkedett. És higgye el, dr. Jászi Oszkár úr, a kikeresztelkedett zsidót nem lehet már zsidónak tartani, annyira nem, hogy gyakran a kikeresztelkedett zsidó már direkt antiszemita is, szidja a zsidót és gáncsolja. Láthat erre néha példát, dr. Jászi úr, ha körülnéz.”^[42] Válaszában Jászi felhívta a figyelmet arra, hogy munkája során immár két tűz közé került, hisz az antiszemita sajtó támadásai mellett a zsidóság ellenszenvével is

számolnia kell. Mivel biztos igazságában, nem bánta meg kijelentéseit, bár elismeri, hogy „[p]ersze minden politikai jelszó a dolog természeténél fogva egyoldalú túlzás, mely így sok érdemes és derék embert is megbánthat”, de rögtön hozzá is teszi, hogy „a publicista ezeket a szimbolikus általánosításokat nem nélkülözheti. És a zsidó uzsorátoké épp oly letagadhatatlan sebe a társadalomnak, mint a grófi latifundium vagy a katolikus holtkéz”. Állítása alátámasztására Marxot, a kétes megítélésű osztrák antropológust, Ignaz Zollschant, és Werner Sombartot hívja segítségül: „A zsidó származású Marx, a zsidó Zollschan és a zsidóbarát Sombart vizsgálataiból ma már jól ismerjük azokat a történelmi és gazdasági okokat, melyek a korai kapitalizmusban a zsidóság szerepét az uzsora terén szembeszökővé teszik. Az is tudományos igazság, hogy a mai magyar uzsorakapitalizmus legalább 90 százalékban zsidó kézben van.” Végül igyekszik megokolni, miért érzi kötelességének, hogy lépte-nyomon felhívja a figyelmet ellenfelei származására:

a zsidóság az, mely minden kormány választási kasszáját nemességért, címekért és állami szállításokért megtölti. És éppen ezért kell ezeket az urakat minduntalan lezsidózni, mert újdonsült kereszténységük és nemességük érdekében és származásuk elfelejtetése a nép leggonoszabb ellenségeivel, tehát a dolgos, becsületes zsidóságnak is legnagyobb ellenségeivel szövetkeznek.^[43]

Jászi szavaiból valóban érzékelhetjük, hogy számára a politikai, világnézeti ellentétek jóval fontosabbak, mint a származásából fakadó szolidaritás kényszere.

A vita folytatásaként az „ismeretlen”, zsidóságot képviselő szerző a másnapi számban ismét Jászi egy ellentmondására világít rá jó érzékkel: „nem akarja észrevenni Jászi doktor úr, hogy az ő egész tábora ilyen arrivista zsidó. Hogy akiket ő nemes haragjában »zsidó prókátorok«-nak szokott nevezni, azok jó része ő körülötte van, hogy a vidéken, ami nem szociáldemokrata csatlakozás, vagy nem nemzetiségi reménykedés, az majdnem mind zsidó ifjúság, zsidó ügyvédek, zsidó orvosok.” Majd figyelmezteti is vitapartnerét, hogy „itt nem elég az antiszemita urak szokása: megveregetni a saját zsidója vállát s azt mondani: »te kivétel vagy, bár a többi is ilyen volna; de a többi, az mind komisz zsidó«”.^[44] Erre már Jászitól nem érkezett válasz.

Egy másik, a *Világ* hasábjain megjelent írásában viszont kikelt az ellen, hogy a radikális baloldali mozgalmakat „azzal akarják diszkreditálni, hogy a népjogok kivívásáért megindult mozgalmat, mint zsidó-mozgalmat tüntetik fel, melynek célja a történelmi osztályok megbuktatása a zsidó uralomnak végleges megalapítása”.^[45] Az általa „új antiszemita politikának” nevezett irányt egyértelműen a „néprontó grófi, papi és bankári szövetséghez” köti. Jászi csúsztatását ebben az esetben nehéz nem észrevenni. A – döntően zsidó

származású „testvérekből” álló – radikális szabadkőműves páholyok elleni támadás ugyanis a Katolikus Néppárt irányából jött, s éppen a kormánypárti képviselők mozgósítottak nagy erőket ahhoz, hogy megvédjék a hazai szabadkőműves páholyokat.^[46] Ezen írásában sem mulasztja el éles kritikával illetni az „osztályuralmat” támogató zsidókat. „A jó, hazafias zsidók azok, akik, mint a junker osztályuralom engedelmes uzsorásai, prókátorai és ideológusai az oligarchia fennmaradásának nélkülözhetetlen eszközei, mivel pénzzel és ésszel látják el az elaggott feudális szervezetet. Így nagy és kis zsidó bankjaink emberemlékezet óta támogatják a magyar osztályuralmat.” Majd így folytatja gondolatmenetét:

Itt vannak még a szabad foglalkozások és a szellemi élet zsidói. Ezek is a legújabb időkig jó, nemzeti zsidók voltak. Majdnem mind a magyar osztályuralom árnyékában húzódtak meg, sőt legelől mentek a hazafiságtól csak úgy csepegő, a nemzetiségeket üldöző, a grófokat magasztaló, a valláserkölcst hirdető ideológia terjesztésében. [...] Ami pedig a sajtót illeti, még manapság is a reakciós újságokat nagyrészt ilyen hazafias, valláserkölcös zsidók szerkesztik és igazgatják.^[47]

Ebben az esetben is arra építette tehát argumentációját, hogy azok között, akik a radikális mozgalmakat vagy a szabadkőműves törekvéseket támadják, legalább olyan nagy számban megtalálhatóak zsidó származásúak, mint közöttük. Az uralkodó osztály azonban különbséget tesz „jó zsidó” és „rossz zsidó” között, s míg az őket segítő banktőkét, földbirtokosokat vagy szabad foglalkozásúakat maguk közé fogadják, addig a politikai ellenfeleik között feltűnő zsidókat megbélyegzik és zsidó-összeesküvéssel vádolják. Annyiban igazat adhatunk Jászinak, hogy a szocialista mozgalmak zsidó származású tagjai között valóban nehéz kimutatni bármiféle zsidó öntudatot (hisz ők magukat sem tartották annak) vagy „zsidó célokért” való munkálkodást.

Hogy politikai ellenfeleit, a szerinte néprontó tevékenységet végző zsidó pénzembereket és földbirtokosokat tüntetően „lezsidózta”, láthattuk. Magánlevelezésében azonban több olyan elejtett „zsidózást” is találhatunk, melyekkel nem az előbb említett ellenfeleit, hanem saját elvbarátait illette. Így például Szabó Ervinnek írt, korábban idézett levelében ekképp sopánkodik: „Csak mi volnánk arra kárhóztatva, hogy szocializmusunk pusztán a nyomorgókból álljon néhány szellemileg és erkölcsileg félművelt vezérrel és egy csomó izgága zsidó gyerekekkel, akik, ha egy Szabó Ervinünk akad, a kis szatócsok bornírtságával félnek tőle vagy irigykednek rá.”^[48] Somló Bódognak arról beszélt, hogy neki egy „lármás zsidó gyerek” legalább annyira utálatos „ha szocialista is, mint ha lipótvárosi gavallér”.^[49]

Naplójának némely bejegyzése szintén arról árulkodik, hogy kifejezetten negatív

jelentéstartalmat tulajdonított a „zsidó” kifejezéshez, s azokra a személyekre használta előszeretettel, akik nem nyerték el szimpátiáját. „Elvittem Károlyi 2. cikkét Austerlitzhez. Kellemetlen és ízléstelen zsidó”^[50]; „Séta a Moldva partján Visegrádra. Tea egy külső kávéházban. Jól esett – szemben a belvárosiakkal – a síbóló zsidók hiánya”^[51]; „Rundtnével Dr. Schwarzwaldéknál. Jelentékeny, de nem rokonszenves asszony, ritka szervezői tehetség, szociális és nevelési téren. [...] A férfi nagy valutatekintély: neveletlen zsidó”^[52]. Fenyves Katalin világít rá, hogy Jászi naplóbejegyzéseiben gyakran a „zsidó” ellentéte a „finom ember”, mint jelző, s elsősorban egyfajta viselkedést ért alatta.^[53] De hogy ezen jelzők használatakor nem törekedett a következetességre, jól mutatja, hogy olykor az is előfordul, hogy zsidó származású beszédpartnerét is „finom emberként” írja le (pl. Rónai Zoltán ügyvéd vagy Lóránd Jenő, a Galilei Kör tagja).

Körkérdés 1917-ben

Mindezek után lássuk, milyen választ adott Jászi Oszkár a *Huszadik Század* körkérdésére 1917-ben.

Az ankét apropóját a radikálisan asszimiláció-párti szociáldemokrata Ágoston Péter 1917 áprilisában megjelent, *A zsidók útja*^[54] című könyve adta. Jászi kénytelen volt védelmébe venni a szellemi köréhez tartozó Ágostont, ugyanis sokan antiszemita gondolatokat véltek felfedezni művében. A felkorbácsolt indulatok levezetésének céljával Jásziék körkérdést intéztek a magyar közélet általuk eklektikusan kiválasztott tagjaihoz. A három feltett kérdés így hangzott:

„1. Van -e Magyarországon zsidókérdés, és ha igen, miben látja annak lényegét? 2. Mik az okai a magyarországi zsidókérdésnek 3. Miben látja ön a magyarországi zsidókérdés megoldását, minő társadalmi vagy törvényhozási reformokat tart szükségesnek?”^[55] A beérkezett válaszokat három nagy csoportba osztották: akik szerint *van* zsidókérdés Magyarországon, akik szerint *nincs*, és akik nem küldtek érdemleges választ. Érdekesség, hogy a *Huszadik Század* „zsidószámának” szerkesztésekor a főszerkesztő Jászi mellett egyedül Szabó Ervin volt az, aki „fenntartás nélkül helyeselte és támogatta” a vállalkozást.^[56]

Jászi azzal kezdi írását, hogy maga a probléma – összetettségénél fogva – nehezen behatárolható. Egy biztos szerinte, hogy a zsidókérdés egy „surlódásokkal komplikált csoportantagonizmus”, pontosabban egy a csoportantagonizmusok közül, annak egy különleges válfaja. A gazdasági ellentétet nevezi meg a legélesebb konfliktusforrásként, ami a zsidókérdésben is jelentős szerepet játszik a zsidóság gazdasági területen érzékelhető

felülreprezentáltsága miatt: „a haute finance és a kereskedelem túlnyomó mértékben zsidó foglalkozás, az ezen működésekhez tapodó érdekellentétek könnyen öltenek felekezeti vagy faji színezetet”.^[57] Jászi szerint így lesz „az uzsora nálunk »zsidó uzsora«, a tisztességtelen verseny »zsidó verseny«, a mozgatóke növekedő befolyása »zsidó befolyás«, az általa szükségkép fejlesztett nemzetköziség »zsidó kozmopolitizmus«, a nagyvárosi gócok által létrehozott lazább nemi morál »zsidó szabadosság«, a kávéházak felületes társalgási modora »zsidó szellemesség«”.^[58] A modernitás összekötése a zsidósággal pedig az általánosítás eredménye. Ezek után kísérletet tesz azon zsidósághoz köthető tulajdonságok megnevezésére, amelyek a többségi társadalomból ellenszenvet válthatnak ki. Ilyen szerinte többek között a „túlzott racionalizmus” és (némi ellentmondással) az „ösztönszerűség”; a „tradíciónélküliség” (!), a túlzott alázatosság és az otrombaság közötti ingadozás; az „izgékonyosság”; a „pénzsóvárság” stb. Jászi hosszasan sorolja a hasonló, sokszor az antiszemita közbeszédben felbukkanó sztereotípiákat, majd megállapítja, hogy a sok évszázados üldöztetés és kinézés hatására többen közülük utálattal tudnak csak a keresztény kultúrára gondolni, a mindig újjáélesztett gyűlölet pedig „bizonyos faji szolidaritást teremt azokban is, akik világnézetben és életstandardban már rég nem zsidók”.^[59] Rávilágít a zsidóság nagyfokú városiasodása miatt kialakult városi-falusi, gyakran szintén faji jelleget öltő ellentétére is, melyet alapvetően a magyarság elmaradottságára vezet vissza. Jászi egyértelműen származási alapon, számos negatív tulajdonság hordozóiként látja a zsidóságot, s ez érezhetően növeli saját zsidó származása miatti frusztráltságát.^[60]

Megoldási javaslatában óva int a törvényi megoldásoktól, inkább a zsidóság és a magyarság egymáshoz való közeledését javasolja, vagyis a keresztény társadalom „eliparosodását, elvárosiasodását, minden szellemi mozgalomban való fokozott részvételét”, továbbá Magyarország demokratizálódását.^[61] Az asszimilációban már előrébb járó zsidóságtól azt várja, hogy közelebb kerüljön a „föld és a természet ösztönös szeretetéhez a nagyvárosok sivár kávéházkultúrájával szemben”; a hagyománytisztelőktől pedig, hogy lebontsák az „évszázados gettó” teremtette másságot, s hagyják maguk mögött a zsargont, a talmudisztikát, az egzotikus viseleteket és a „szűkös tradicionális ideológiát”.^[62] Az egymáshoz való fokozott hasonulás, vagy egymásban való feloldódás gondolatát a legplasztikusabban egyébként Jászi barátja, Ady Endre fejtette ki az ankétra szánt, de csak később megjelenő *Korrobori* című írásában.^[63]

A *Huszedik Század* körkérdése vitathatatlanul új dimenzióba helyezte a zsidókérdésről való közgondolkodást. Számos tényező játszott közre abban, hogy a magyar szellemi élet egészen újfajta állásfoglalásokat produkált az ankét alkalmával. Ilyennek tekinthetjük a harmadik évébe lépő, tovább dübörgő világháborút és a következményeként fellépő hátországi

bizonytalanságot, a szociális feszültségek növekedését, a februári orosz forradalmat, és a cionizmus nemzetközi politikai szintre emelkedését. Vészjóslóan hatott, hogy a liberális politikai nemzet kereteit erőteljesen feszegették az emancipáció és asszimiláció gyakran (ön)kritikus megközelítései.^[64]

Fentebb már utaltam rá, hogy Ágoston Péter műve mennyire megosztotta a hazai zsidóságot, s hogy tulajdonképp a vallásos zsidók felháborodása érte meg Jásziékban a körkérdés gondolatát. Nemcsak *A zsidók útja* iránt fejezték ki azonban sokan a nemtetszésüket, hanem maga az ankét is az ellentétek és feszültségek kiéleződésének mérőöldkövévé vált többek szemében. Hasonlóan látta az *Egyenlőség* című zsidó politikai hetilap felelős szerkesztője, Szabolcsi Lajos is, aki már Ágoston könyvét is szigorú bírálatban részesítette^[65], visszaemlékezéseiben pedig egyenesen a zsidótörvények szellemi előfutárának tartotta a *Huszadik Század* azon felvetését, hogy akár a törvényi reformok eszközét is igénybe lehet venni a probléma kezelésében. Így írt erről:

Alig néhány napja volt miniszter^[66], Jászi Oszkár megmozdult. Ágoston Péter tönkretett reputációját kellett megmenteni. Ezt Jászi vállalta. A Galilei-kör szelleme kelt fel, hogy a zsidókérdést kiépítse, rendszerezze, összefoglalja és az ország asztalára helyezze. Körkérdést intézett a felekezeti élet szereplőihöz, az antiszemitákhoz, a cionistákhoz, nyilatkozzanak a Huszadik Század részére a zsidókérdésről. Ebben a körlevélben Jászi Oszkár abból indult ki, hogy Ágoston Péter milyen fogadtatásban részesült, és most már azt kéri, hogy nyilatkozzunk a 'magyarországi zsidókérdés egész komplexumáról', mondjuk meg többek között, milyen 'törvényhozási reformokat' tartunk szükségesnek a zsidókérdés megoldására. Fejemhez kaptam. Ez a magyar baloldali radikalizmus és szabadgondolkodás szelleme? Zsidótörvényt akar a törvényhozással elfogadtatni? Alig bírtam magammal. Csak egy kitért zsidótól telhet ki ilyesmi, csak konvertita gyűlölheti így volt felekezeti. Én azonnal feleltem Jászinak, és válaszomat – ami talán illetlenség volt – azonnal közzé is tettem a lapban, nem vártam meg, míg a Huszadik Század zsidó száma megjelenik.^[67]

Majd hozzáteszi: „a zsidótörvények vitájában hányszor hallottuk azokat az érveket, melyeket Jásziból és társaiból merítettek!”^[68]

Jászi kálváriája

Az őszirózsás forradalom bukása után Jászi emigrációba vonult, előbb Bécsben élt, majd az Egyesült Államokban, az Ohio állambeli Oberlin városkában telepedett le. 1919-től

számíthatjuk második korszakát, melyet a forradalmi tapasztalatokon alapuló, markáns zsidóellenes retorika jellemez. Harsány kirohanásai és a szélsőjobboldal által használt jelszavak között ekkor már nehéz különbséget tenni.

Bécsi emigrációjában látott hozzá az 1918-19-es eseményeket feldolgozó „elemzésének” megírásához, mely 1920 novemberében *Magyar kálvária – magyar feltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai* címen jelent meg. Művében tobzódnak a zsidókra szórt „átkok” (pl. „piszkos zsidó üzletes sajtó”; „keresztény betyárok és többnyire zsidó írástudók”^[69]) és a bűnbakképzés klasszikus formulái. Ennél is érdekesebb azonban, hogy igyekszik megmagyarázni, miért volt a kommunista vezérkar 95%-a zsidó származású. Fejtegetéseiben párhuzamot von a „bolsevista lélek” és a „zsidó lélek” között: „az ösztönélettől és a természettől való elváltság, a tradíciók hiánya, a gőgös exkluzivitás, a messianisztikus hivatás, az ellenvéleményekkel szembeni türelmetlenség, a materialista hedonika túltengése, vagy – a másik végleten – a konok, keleti, az élettől elforduló miszticizmus mindkét típusnál közös”.^[70] Jászi az általa csak „forradalmi messianizmusnak” nevezett jelenség képviselőivel nem rokonszenvezett, úgy érezte, az könnyen értelmetlen terrorizmusba is torkollhat.^[71] Az asszimiláció kudarcáról és a gettószellem továbbéléséről szintén sarkos véleményt fogalmaz meg:

A zsidóság és a keresztény világ közötti ellentét sokkal nagyobb Kelet-Európában, mint Nyugaton. A magyar nép még jóval falusibb, konzervatívabb, gondolatrestebb, mint a nyugati parasztnépek. Ellenben a magyarországi zsidóság sokkal kevésbé asszimilált, mint a nyugati, sokkal inkább külön test a társadalomban, mely az ország ősi lelkével sohasem volt igazi kontaktusban. A falu és a városi gettó ellentéte itt még csaknem középkorias színezetű.^[72]

Majd a két világháború közötti népszerű értelmezést villantja fel – kiegészítve a „magyar fajiség” bírálatával –, amikor kijelenti:

A török-turáni magyarság faji nehézkességében, földhöz kötött kábultságában – melyet a feudális és az uzsorás elnyomás még mesterségesen kiélezett – nagyon kevésbé volt alkalmas a nyugati eszmék befogadására, mely föladatot addig túlnyomó részben idegenek és elsősorban azok a zsidók teljesítették, akik nagy mozgékonyáguknál, nemzetköziségüknél, az uralkodó társadalomból való inkább érzelmi, mint intézményes kizártságunknál fogva éppúgy kezükbe vették újabban a szellemi csereforgalom lebonyolítását, mint már régebben a gazdaságit. A magyar zsidóság nemcsak a bolsevizmusban játszott ilyen jelentékeny szerepet, hanem minden gazdasági és ideológiai mozgalomban, még olyan tereken is, melyek évszázadokon át el voltak zárva

előlük. Így már a mezőgazdaságban is vezető szerepre kezdtek jutni, mint nagybirtokosok vagy gazdasági vezetők, úgyszintén a sajtóban, a politikában, a művészetben és az irodalomban is és minden téren, úgyhogy az ember azt a benyomást nyerte, mintha ennek az országnak 90%-a zsidó volna, nem pedig a népességnek egy elenyésző töredéke.^[73]

Az általa később még a liberális-nacionalista kurzusnál is jobban megvetett Horthy-rendszert már ekkor azzal támadja, hogy együgyű antiszemitizmussal izgatja a csőcseléket, ugyanakkor „a zsidó bank- és uzoratóke szabadabban terjeszkedik mint valaha, és a munkáskizsákmányolás elérte rekordját”.^[74] Kitér könyvében a zsidókérdést életrehívó okokra is, és megállapítja, hogy annak elsőszámú előidézője a magyar nép „óriási kulturális” elmaradottsága, „gazdasági és politikai szervezetlensége”, illetve az idegen zsidók térhódítása volt. A magyarok által üresen hagyott pozíciókat pedig szerintem nem akármilyen zsidók töltik be, hanem a „leglármásabb, legtekintetnélkülibb, legskrupulustalanabb, legeljunkeresebb” elemek.^[75]

Eme, második világháborúig tartó második korszakából még számos hasonló kirohanást lehetne idézni, ehelyett azonban álljon itt az a megdöbbenő vélemény, melyet a német nemzetiszocializmus és egy leendő magyar fasiszta berendezkedés kapcsán fogalmazott meg egy Csécsy Imrének küldött levelében, 1938-ban: „A német náciizmust előnyben részesíteném egy magyar fasizmusnál. Ugyan brutálisabb és kegyetlenebb volna (első sorban zsidó szempontból) de nolens-volens kénytelen volna a feudalizmusnak véget vetni, s a nagybirtok rendszert felosztatni.”^[76] Nem nagyon lehet máshogy érteni szavait, mint hogy a nagybirtokrendszer megszűnése végső soron megéri a zsidóság szenvedéseit.^[77]

Szembenézés?

Idős korában Jászi korábbi tevékenységét, így a zsidókérdésben tett kijelentéseit is jelentősen átértékelte. Maga is belátta, hogy némelyik megjegyzésének erősen antiszemita kicsengése volt. „Nem szeretem 1919-20-as naplóm néhány antiszemita kitételét” – vallja be naplójában^[78] – Reakció a túlnyomórészt zsidó vörös terrorra.”^[79] Ekkor már úgy gondolta, túrelmetlensége, „izgágasága” politikai pályafutásának legnagyobb hibája, valamint, hogy zsidósága miatt kisebb volt esélye az érvényesülésre. De megkérdőjelezi egyáltalán a zsidó származásúaknak a politikai élet első vonalában való részvételének létjogosultságát is.

Ami az én „önvádaimat” illeti, azok, mint jól sejtetted, nem munkám irányvonalaira vonatkoznak, hanem inkább epizódokra. Így pl. nagy hiba volt, hogy pártot csináltam.

[...] És itt belejátszik a fajiság problémája is. Sokszor eszembe jut: ha kurtanemesnek, vagy akár csak paraszti sarjnak születtem volna, munkám hatása megezerszeresedett volna. S általában kételyeim vannak, hogy egy idegen faj emberének szabad-e résztvenni a vezető politikai életben? Ebben a véleményemben nincs semmi szerepe a Nazi ideológiának, melyet természetesen mai formulázásaiban ostobaságnak és gonoszságnak tartok.^[80]

A történelem szédülete térítette csak némileg észhez Jászit. A második világháború borzalmában második feleségével, Recha Wollmannal tiszteletreméltó módon igyekeztek segíteni a bajba jutott zsidóságon, mindent megtettek veszélyeztetett rokonaik, barátaik és volt kollégáik Amerikába juttatásáért. Jászi ugyanakkor határozottan kijelentette, ő *nem zsidó, hanem emberi szolidaritásból teszi, amit tesz.*^[81] „Mindezt elsősorban nem mint zsidóproblémát látom. Ellenkezőleg, nekem a zsidóság szörnyű helyzete mégiscsak egy epizód.”^[82] Teljes őszinteséggel tehát még ekkor sem tudott szembenézni saját zsidóságával.

A szembenézést azonban tervbe vette, önálló könyvet szánt a „zsidókérdés” újragondolásának. „Ugyan inkább hívogat egy-két más terv. Az egyik egy halálosan őszinte könyv volna a Zsidókérdésről, a másik a Természetjog új megalapozása, egy végső harc marxizmus, freudizmus és egyéb relativizmus ellen... De sokkal valószínűbb, hogy Halál Ő fensége hamarabb fogja kimondani a csittet”.^[83] Hogy mit írt volna ezen „halálosan őszinte könyvében”, azt sosem fogjuk megtudni, ugyanis a halál valóban előbb hallgattatta el Jászit.

A bevezetésben feltett kérdésre, miszerint önantiszemita volt-e Jászi, nehéz egyértelmű választ adni. Mindenesetre, véleményem szerint Ungvári Tamás interpretációja jár a legközelebb az „igazsághoz”:

A Jászi-típusú önantiszemitizmus a zsidó múlt kötöttségétől szabadulni kívánó asszimiláns szándékot fordítja le némi cinizmussal zsidógúnyoló sztereotípiákra. Jászi egy eszményi asszimiláció híve volt, s kegyetlen bírálója a valóságban tapasztalt ferde és egészében nem teljesen sikeres beilleszkedés folyamatának. Ő [...] egy citoyen álom igézetében mind a valóságos polgárságtól s a hanyatló arisztokráciától megkülönböztette magát. Magatartása doktrinér liberalizmusnak is nevezhető, ha mindazt a merő elméletieskedés számlájára írnánk, ami a nyugat-európai „normális fejlődés” mintájára képzelte el a „másik Magyarországot”.^[84]

Számos érv szól tehát amellet, hogy Jászi Oszkár zsidóságról, „zsidókérdésről” való gondolkodásának lényeges elemét képezte a korszakban egyre elterjedtebb érzületté váló önantiszemitizmus. Ez az érzés több forrásból is táplálkozhatott: mivel nem alakult ki nála

hagyományos zsidó identitás, élete végéig nem vállalt igazi közösséget „hitsorsosaival”; a zsidó vallásosságot (mind az ortodoxiát, mind a neológiát) elmaradottnak tekintette; viszolygott a hazafiaskodó, megmagyarosodott zsidóktól (pontosabban mindazoktól, akik nem tartoztak a progresszió táborába)^[85]; zsidó származását hátrányként élte meg, igyekezett a nyilvánosság előtt leplezni azt. Jászi példája kétségtelenül rávilágít arra is, hogy az 1910-es évek antiszemita diskurzusának folyamatos erősödéséhez a zsidó származásuk miatti frusztráltságukat zajos kirohanásokkal enyhítő radikális baloldali értelmiségiek is hozzájárulhattak.

Bibliográfia

Források

A zsidókérdés Magyarországon – A Huszadik Század körkérdése, Budapest, Társadalomtudományi Társaság, 1917.

Ady Endre: „Korrobori”, in Komoróczy Géza (szerk.): *„Nekem itt zsidónak kell lenni” – Szöveggyűjtemény a Zsidók története Magyarország I-II. kötetéhez*, Pozsony, Kalligram, 2013, 892–895.

Ágoston Péter: *A jövő kérdései. 2. köt. A zsidók útja*, Nagyvárad, Nagyvárad Társadalomtudományi Társaság, 1917.

Egy zsidó: A radikalizmus ellenségei, *Világ*, III. évf., 140. szám, 1912. június 14., 8.

Egy zsidó: A radikalizmus és a zsidók, *Világ*, III. évf., 142. szám, 1912. június 16., 10.

Jászi Oszkár: 1912. május 23., *Huszadik Század*, XIII. évf., 1912/6, 737–752.

Jászi Oszkár: A magyar középosztály korrumpálása [1917], in Litván György – Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája*, Budapest, Magvető, 1982. 258–262.

Jászi Oszkár: A radikalizmus és a zsidók, *Világ*, III. évf., 141. szám, 1912. június 15., 7–8.

Jászi Oszkár: Az új Magyarország felé, *Huszadik Század*, VIII. évf., 1907/1., 1–10.

Jászi Oszkár: Emlékeimből: Szülőföldemen, in Litván György – Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája*, Budapest, Magvető, 1982, 542–591.

Jászi Oszkár: *Magyar kálvária, magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*, Budapest, Pallas, 1989.

Jászi Oszkár: Radikalizmus és nemzeti eszme [1918], in Litván György – Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája*, Budapest, Magvető, 1982. 271–275.

Jászi Oszkár: Szabó Ervin és életmunkája, in Szabó Ervin: *Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban*, Budapest, Népszava, 1946, 8–29.

Jászi Oszkár: Zsidó-politika, *Világ*, II. évf., 88. szám, 1911. április 30., 1–3.

Litván György – Varga F. János összeáll.: *Jászi Oszkár válogatott levelei*, Budapest, Magvető, 1991.

Litván György (szerk.): *Jászi Oszkár naplója (1919-1923)*, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2001.

Szabolcsi Lajos: *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881-1931)*, Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993.

Szabolcsi Lajos: *Mi az igazság? Válasz Ágoston Péter A zsidók útja című munkájára*, Budapest, Magyar Könyvnyomda és Kiadóvállalat, 1917.

Felhasznált irodalom

Bartha Ákos: Modernizációs problémák Magyarországon a Nagy Háború látószögéből, in uő: *Populizmus, népiség, modernizáció. Fejezetek a kelet-közép-európai politikai gondolkodás 20. századi történetéből*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017.

Bihari Péter: *Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*, Budapest, Napvilág, 2008.

Bolgár Dániel: Integrálódás asszimilációországba. A zsidóságmegmaradás törvényének magyarázata, *Sic Itur ad Astra*, XXIV. évf., 2016/65, 199–248.

Erényi Tibor: Jászi Oszkár 1918-1919-ben, *Világosság*, 30. évf., 1989/11, 801–809.

Erényi Tibor: Zsidók és a magyar baloldaliság, *Világosság*, XXXIII. évf., 1992/2, 152–158.

Fenyves Katalin: *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*, Budapest, Corvina, 2010.

G. Fodor Gábor: *Gondoljuk újra a polgári radikálisokat*, Budapest, L'Harmattan, 2004.

Gerő András: *Magyar másik. Értelmezések és reprezentációk*, Budapest, Habsburg Történeti Intézet, Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalomkutatásért Közalapítvány, 2014.

Gyáni Gábor: „Erkölcstelen emancipáció” és „illuzórikus asszimiláció”, in: *Történetészdiskurzusok*, Budapest, L'Harmattan, 2002,

Gyáni Gábor: A polgárosodás, mint zsidó identitás, in uő: *Történetészdiskurzusok*, Budapest, L'Harmattan, 2002,

Gyáni Gábor: Identitás versus imázs: asszimiláció és diszkrimináció a magyar zsidóság életében, in uő: *Nép, nemzet, zsidó*, Pozsony, Kalligram, 2012,

Győri Szabó Róbert: *A kommunizmus és a zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*, Budapest, Gondolat, 2009.

Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet*, Budapest, Osiris, 2001.

Hanák Péter: A lezáratlan per – A zsidóság asszimilációja a Monarchiában, *Jelenkor*, XXVI. évf., 1983/5, 450-462.

Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*, Budapest, Magvető, 1985.

Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*, Budapest, Jaffa, 2018.

Karsai László: Zsidók és kommunisták, *Szombat*, V. évf., 1993/4, 3-8.

Lewin, Kurt: Öngyűlölet a zsidók között [1941]. *Szombat Online*, <https://www.szombat.org/kultura-muveszetek/kurt-lewin-ongyulolet-a-zsidok-kozott-1941>

Litván György: „Magyar gondolat – szabad gondolat”. *Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon*, in uő: *Magyar gondolat – szabad gondolat. Válogatott történeti*

tanulmányok, Budapest, Osiris, 2008, 15-105.

Litván György: Jászi Oszkár és a zsidókérdés, in Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*, Budapest, Balassi, 2005, 45-53.

Lukacs, John: *Budapest, 1900. A város és kultúrája*, Budapest, Európa, 1991.

Molnár Gusztáv: Demokrácia és nemzeti hegemonia a 20. század eleji Magyarországon, *Korunk*, XXIV. évf., 2013/8, 79-92.

Raffay Ernő: *Szabadkőművesek Trianon előtt*, Budapest, Kárpátia Stúdió, 2010.

Schweitzer Gábor: „A zsidókérdés két világ ütközésének problémája.” Tuka Béla levele Concha Győzőnek 1918-ban, *Világosság*, XLII. évf., 2002/2-3, 54-79.

Ungvári Tamás: *Ahasvérus és Shylock. A „zsidókérdés” Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1999.

Vermes Gábor: *Tisza István*, Budapest, Századvég, 1994.

Hivatkozások

1. A zsidó öngyűlölet klasszikus példája a híressé vált zsidó származású bécsi filozófus, Otto Weininger esete, aki 1903-ban, mindössze 23 évesen kibérelte Beethoven halottas szobáját, és mellbe löve magát öngyilkosságot követett el. Weininger zsidó volt, de olyannyira nem akart az lenni, hogy inkább a halálba menekült. A jelenségről bővebben lásd Kurt Lewin: Öngyűlölet a zsidók között [1941]. *Szombat Online*, <https://www.szombat.org/kultura-muveszetek/kurt-lewin-ongyulolet-a-zsidok-kozott-1941> (Letöltés: 2021. október 21.) ↑
2. Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*, Budapest, Magvető, 1985, 10. ↑
3. Molnár Gusztáv: Demokrácia és nemzeti hegemonia a 20. század eleji Magyarországon, *Korunk*, XXIV. évf., 2013/8, 80-82. ↑
4. Gyáni Gábor: A polgárosodás, mint zsidó identitás, in uő: *Történelemszdiskurzusok*, Budapest, L'Harmattan, 2002, 136-137. ↑
5. Győri Szabó Róbert: *A kommunizmus és a zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*, Budapest, Gondolat, 2009, 25. ↑
6. Gyáni Gábor: Identitás versus imázs: asszimiláció és diszkrimináció a magyar zsidóság

- életében, in uő: *Nép, nemzet, zsidó*, Pozsony, Kalligram, 2012, 217. ↑
7. Az 1871 és 1888 között születettek. Jászi és Szabó Ervin is ezt a generációt erősítette. ↑
8. Hanák Péter: A lezáratlan per – A zsidóság asszimilációja a Monarchiában, *Jelenkor*, XXVI. évf., 1983/5, 452. Mivel 1895 után lehetségessé vált, hogy valaki egyetlen vallási felekezethez se tartozzon, többen teljesen hátat fordítottak mind az ortodox vagy neológ hitközségeknek, mind a keresztény egyházaknak. ↑
9. Fenyves Katalin: *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*, Budapest, Corvina, 2010, 222. ↑
10. A kifejezést elsősorban a többségi társadalom szinonimájaként használom. ↑
11. Uo., 229–230. ↑
12. Gyáni: „Erkölcstelen emancipáció” és „illuzórikus asszimiláció”, in: *Történészdiskurzusok*, 150. ↑
13. Vermes Gábor: *Tisza István*, Budapest, Századvég, 1994, 174. ↑
14. Fenyves: *Képzelt asszimiláció?*, 226. ↑
15. Bartha Ákos: Modernizációs problémák Magyarországon a Nagy Háború látószögéből, in uő: *Populizmus, népiség, modernizáció. Fejezetek a kelet-közép-európai politikai gondolkodás 20. századi történetéből*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017, 76. ↑
16. Bővebben lásd Bihari Péter: *Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*, Budapest, Napvilág, 2008, 187–222. ↑
17. Karsai László: Zsidók és kommunisták, *Szombat*, V. évf., 1993/4. ↑
18. Erényi Tibor: Zsidók és a magyar baloldaliság, *Világosság*, XXXIII. évf., 1992/2, 154. ↑
19. Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*, Budapest, Jaffa, 2018, 47. ↑
20. Győri Szabó: *A kommunizmus és a zsidóság*, 26. ↑
21. Uo. 154–155. ↑
22. Hosszútávon ugyanakkor kártékonynak bizonyult a hazai zsidóság szempontjából, hogy a zsidóság és a baloldaliság szinte egymás szinonimáivá váltak. ↑
23. John Lukacs: *Budapest, 1900. A város és kultúrája*, Budapest, Európa, 1991, 218. ↑
24. Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*, Budapest, Osiris, 2001, 366. ↑
25. Litván György: „Magyar gondolat – szabad gondolat”. *Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon*, in uő: *Magyar gondolat – szabad gondolat. Válogatott történeti tanulmányok*, Budapest, Osiris, 2008. 49–50. ↑
26. Győri Szabó: *A kommunizmus és a zsidóság*, 30. ↑
27. Litván: *Jászi Oszkár*, 17–18. ↑
28. A család 1881 körül tért református hitre. ↑
29. Jászi Oszkár: Emlékeimből: Szülőföldemen, in Litván György – Varga F. János (szerk): *Jászi*

Oszkár publicisztikája, Budapest, Magvető, 1982, 547. ↑

30. Uo., 548. ↑

31. Igen elterjedt volt, hogy a névmagyarosítók olyan egyedi, nem egyszer archaizált írásmóddal íródott nevet próbáltak találni maguknak, melynek senki nem kérdőjelezheti meg a magyarságát. Később azonban kiderült, a túlzott gyakoriság és a sok régies forma ellenkező hatást ért el, s leleplezte viselőinek zsidóságát. Bővebben lásd Bolgár Dániel: Integrálódás asszimilációországba. A zsidóságmegmaradás törvényének magyarázata, *Sic Itur ad Astra*, XXIV. évf., 2016/65, 207. ↑

32. Litván: *Jászi Oszkár*, 19. ↑

33. Jászi: Emlékeimből, 544. ↑

34. Hanák: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*, 9. ↑

35. Gyurgyák: *A zsidókérdés Magyarországon*, 496. ↑

36. Elméletét kiválóan és részletesen mutatja be G. Fodor Gábor: *Gondoljuk újra a polgári radikálisokat*, Budapest, L'Harmattan, 2004, 48–107. ↑

37. Jászi Oszkár: Az új Magyarország felé, *Husadik Század*, VIII. évf., 1907/1, 11. ↑

38. Jászi Oszkár: 1912. május 23., *Husadik Század*, XIII. évf., 1912/6, 740. ↑

39. Jászi Oszkár: A magyar középosztály korrumpálása [1917], in *Jászi Oszkár publicisztikája*, 261. ↑

40. Jászi Oszkár: Radikalizmus és nemzeti eszme [1918], in *Jászi Oszkár publicisztikája*, 274–275. ↑

41. Igazából a felelős szerkesztő, Yartin József tollából. ↑

42. Egy zsidó: A radikalizmus ellenségei, *Világ*, III. évf., 140. szám, 1912. június 14., 8. ↑

43. Jászi Oszkár: A radikalizmus és a zsidók, *Világ*, III. évf., 141. szám, 1912. június 15., 7–8. ↑

44. Egy zsidó: A radikalizmus és a zsidók, *Világ*, III. évf., 142. szám, 1912. június 16., 10. ↑

45. Jászi Oszkár: Zsidó-politika, *Világ*, II. évf., 88. szám, 1911. április 30., 1. ↑

46. A parlamenti csatározásról részletesen lásd Raffay Ernő: *Szabadkőművesek Trianon előtt*, Budapest, Kárpátia Stúdió, 2010, 138–170. ↑

47. Jászi: Zsidó-politika, 2. ↑

48. Jászi Oszkár levele Szabó Ervinhez, 1904. okt. 16., in Litván György – Varga F. János összeáll.: *Jászi Oszkár válogatott levelei*, Budapest, Magvető, 1991, 47. ↑

49. Jászi Oszkár levele Somló Bódoghoz, 1905. máj. 25., in *Jászi Oszkár válogatott levelei*, 100. ↑

50. Litván György (szerk.): *Jászi Oszkár naplója (1919-1923)*, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2001, 59. Idézi Fenyves: *Képzelt asszimiláció?*, 234. ↑

51. Uo. 67. Idézi Fenyves, 234. ↑

52. Uo. 69. Idézi Fenyves, 234. ↑

53. Fenyves: *Képzelt asszimiláció?*, 233–236. Nem nélkülözi az iróniát, hogy Jászi első felesége (Lesznai Anna) és baráti társaságának jelentős része is zsidó származású volt. ↑

54. Ágoston Péter: *A jövő kérdései. 2. köt. A zsidók útja*, Nagyvárad, Nagyvárad
Társadalomtudományi Társaság, 1917. ↑
55. *A zsidókérdés Magyarországon – A Huszadik Század körkérdése*, Budapest,
Társadalomtudományi Társaság, 1917, 2. ↑
56. Jászi Oszkár: Szabó Ervin és életmunkája, in Szabó Ervin: *Társadalmi és pártharcok a 48-49-
es magyar forradalomban*, Budapest, Népszava, 1946, 21. ↑
57. Jászi Oszkár hozzászólása. *A Huszadik Század körkérdése*, 96. ↑
58. Uo. 96. ↑
59. Uo., 97. ↑
60. Gerő András: *Magyar másik. Értelmezések és reprezentációk*, Budapest, Habsburg Történeti
Intézet, Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalomkutatásért Közalapítvány, 2014,
36. ↑
61. Uo., 99. ↑
62. Uo. 99. ↑
63. Lásd Ady Endre: „Korrobori”, in Komoróczy Géza (szerk.): *„Nekem itt zsidónak kell lenni” –
Szöveggyűjtemény a Zsidók története Magyarország I-II. kötetéhez*, Pozsony, Kalligram,
2013, 892–895. ↑
64. Schweitzer Gábor: „A zsidókérdés két világ ütközésének problémája.” Tuka Béla levele
Concha Győzőnek 1918-ban, *Világosság*, XLII. évf., 2002/2-3, 117. ↑
65. Szabolcsi Lajos: *Mi az igazság? Válasz Ágoston Péter A zsidók útja című munkájára*, Budapest,
Magyar Könyvnyomda és Kiadóvállalat, 1917. ↑
66. Szabolcsi nyilvánvalóan téved. Jászi csak egy évvel később, 1918. október 31-én lett tárca
nélküli miniszter. ↑
67. Szabolcsi Lajos: *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881-1931)*, Budapest, MTA
Judaisztikai Kutatócsoport, 1993, 202–203. ↑
68. Uo., 209. ↑
69. Jászi Oszkár: *Magyar kálvária, magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és
tanulságai*, Budapest, Pallas, 1989, 55. ↑
70. Uo. 55. ↑
71. Erényi Tibor: Jászi Oszkár 1918-1919-ben, *Világosság*, 30. évf., 1989/11, 807. ↑
72. Jászi: *Magyar kálvária*, 129. ↑
73. Uo., 129-130. ↑
74. Uo., 159. ↑
75. Uo. 159. ↑
76. Jászi Oszkár levele Csécsy Imréhez, 1938. július 3., in *Jászi Oszkár válogatott levelei*, 414. ↑
77. Ekkor ugyan azt még senki, így Jászi sem sejthette, hogy pár év múlva zsidók millióit
semmisítik meg náci haláltáborokban. Ugyanakkor a náci ideológiában rejlő mély

antiszemitizmusról és erőszakosságról természetesen tudomása volt. ↑

78. Jászi Oszkár naplója. Kézirat. 5. A napló eredetije a Columbia University Butler Library Jászi-hagyatékában található. Másolata mikrofilmen olvasható az Országos Széchényi Könyvtárban (FM1 3251.). ↑
79. „I dislike some anti-semitic passages in the 1919-20 diaries. Reaction against the red terror overwhelmingly Jewish.” Idézi Gyurgyák: *A zsidókérdés Magyarországon*, 485, 508. ↑
80. Jászi Oszkár levele Liebermann Pálhoz, 1936. márc. 1., in *Jászi Oszkár válogatott levelei*, 370. ↑
81. Litván György: Jászi Oszkár és a zsidókérdés, in Molnár Judit (szerk.): *A holokausz Magyarországon európai perspektívában*, Budapest, Balassi, 2005, 53. ↑
82. Columbia University, New York, Butler Library, Rare Books and Special Collection, Jászi Papers, és Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, 419. fond. Idézi Gyurgyák: *A zsidókérdés Magyarországon*, 508. ↑
83. Jászi Oszkár levele Csécsy Imréhez, 1939. máj. 13., in *Jászi Oszkár válogatott levelei*, 423. ↑
84. Ungvári Tamás: *Ahasvérus és Shylock. A „zsidókérdés” Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1999, 118. ↑
85. Mint láthattuk, előfordult, hogy a haladó mozgalmakban részt vevő „zsidó gyerekeket” is bírálta. ↑

Kiss Anna: A Vietnámi háború magyarországi reprezentációjának forrásai és lehetséges elemzési módjai

Bevezetés

A vietnámi háború a hidegháború egyik legjelentősebb konfliktusa volt, amely a médiában is kiemelt szerepet kapott. A nyilvánosságra hozott felvételek erős hatást gyakoroltak az azokat befogadókra, ezen jelenség „Vietnám-szindróma” néven vált ismertté. Ennek következményeképp az amerikai közvélemény előtt megszűnt a háború legitimitása.^[1] Tehát az amerikai médiának jelentős szerepe volt ebben a konfliktusban, de vajon hogyan reprezentálódott a magyar médiában a vietnámi háború? Mit tudtak a kommunista vezetés által kontrollált médiatermékeket fogyasztó magyar emberek arról a háborúról, amely megrengette a második világháború utáni világot uraló egyik superhatalmat? Milyen magyar vonatkozásai vannak a Vietnámi háborúnak? Mit várt a magyar vezetés a háború befejezését támogató magyar békemissziótól? Témafelvető írásom célja összegyűjteni, milyen módszerekkel lehet ezekre a kérdésekre választ kapni, milyen források lelhetők fel a témában, és, hogy miért is érdemesek kutatásra ezek a kérdés körök.

Források

A vietnámi háború a 20. század második felében zajlott, abban a korban, amelyben az új audiovizuális médiumok elkezdtek meghódítani a világot, azonban még mindig hatalmas ereje volt a hagyományos nyomtatott sajtónak is. Ennek köszönhetően igen magas a dokumentáltsága a háborúnak mind szöveges, mind képi formában. Az adatokbázisok nagy része interneten is elérhető és komplex keresési szoftverek is támogatják a kutatók munkáját.

Kiemelkedően fontos forrásanyagokat biztosítanak a különböző levéltárak. Ezek közül a legnagyobb a Magyar Nemzeti Levéltár és annak tagintézményei, melyek a folyamatosan bővülő iratanyaguk mellett számos egyéb emléket – pecséteket, okleveleket, fotókat, filmeket stb. – őriznek.^[2] Az Állami Szaklevéltárakat azon belül is az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárát (ÁBTL) is feltétlen meg kell említenünk, ha vizsgálni szeretnénk az 1944. december 21. és 1990. február 14. között keletkezett nemzetbiztonsági iratokat.^[3] Egyes levéltári anyagokat csak különleges hozzáférési engedéllyel lehet megvizsgálni és felhasználni.

A sajtó vizsgálatához a legnagyobb segítséget az Arcanum Digitális Tudománytár adja, amely egy magyar nyelvű, folyamatosan bővülő digitális adatbázis. Előfizetésért cserébe vagy intézményi bejelentkezés segítségével korlátlanul férhetünk hozzá a digitalizált heti- és napilapokhoz vagy tudományos- és szakfolyóiratokhoz.^[4]

Vizsgálat tárgyát képezhetik az egyes visszaemlékezések, naplók és egyéb, a témában keletkezett művek. Többek között ilyenek a Vietnámból tudósító magyar újságírók művei. Érdemes kiemelni közülük Győri Sándor és Róbert László nevét, akik több könyvet is készítettek az átélt élményeik alapján. Ilyen például Győri Sándor: Magyarok Dél-Vietnámban: Szemtanúként Saigonban című műve (Zrínyi kiadó, 1985.), amely a magyarok szerepvállalását örökíti meg a Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottságban. Ezek színesíthetik, új kontextusba helyezhetik a témáról kapott képünket. Érdemes lehet a fent említetteket összevetni a tankönyvekben, újságokban, vagy a különböző jelentésekben megjelent információkkal. Továbbá nem hanyagolhatóak el az idegen nyelvű források sem, hiszen a magyar nyelvű forrásokkal összevetve kaphatunk csak teljesen komplex képet az eseményekről és azok hatásairól.

Elemzési módszerek

A kiválasztott témában fellelhető források számbavétele után azt kell eldöntenünk, hogy milyen módszerekkel kívánjuk elemezni azokat. A legmegfelelőbb elemzési módszer kiválasztásához több tényezőt is figyelembe kell vennünk, ilyen például a rendelkezésünkre álló idő és erőforrás, valamint az, hogy milyen aspektusait kívánjuk vizsgálni egy adott témakörnek. Döntő lehet még a téma feldolgozottsága, aktualitása és hasznossága is. Érdemes lehet a módszereket kombinálni annak érdekében, hogy minél tisztább képet kapjunk a kutatásunk végeredményeként.

Sajtóelemzés

A sajtóban megjelent hírek vizsgálata elengedhetetlen a vietnámi háború magyarországi reprezentációja kapcsán. Vizsgálhatjuk többet között a hírek tartalmát, elhelyezkedését, részletességét, az illusztrációk gyakoriságát és okait. Elemezhetjük az egyes sajtóorgánumban megjelent publikációk közötti hasonlóságokat és különbségeket. Vizsgálhatunk egy-egy eseményt, egy eseménysorozatot vagy hosszabb időintervallumot is. A sajtó mélyebb megértéséhez azonban érdemes a diskurzuselemzés módszeréhez folyamodni.

Diskurzuselemzés

A diskurzuselemzés egy új szintre kívánja emelni a sajtóelemzést, nem csak a szöveg különböző szintjeit írja le, hanem a tágabb kontextust is vizsgálja, amelyben a szöveg keletkezett, ezzel keresve arra a kérdésre a választ, hogy befolyásolja-e a végeredményt a keletkezés folyamata.^[5] A diskurzuselemzés a társadalmi valóság újszerű megértését kínálja, képviselői szerint minden szöveg magában hordoz egyfajta ideológiát (tudatosan vagy tudattalanul), ami hatással lehet a befogadóra. Nem csak a nagyobb ideológiákat értjük ez alatt, hanem a mindennapokat átszövő és meghatározó nézeteket is, amelyek olykor alternatíva nélkül jelennek meg.^[6] A diskurzuselemzés fontos eleme a kritikai attitűd, amely segítségével az elemzés során megkérdőjeleződhet a fennálló társadalmi rend, előkerülhetnek hatalmi visszaélések és fény derülhet az igazság torzítására.^[7] Ez a fajta megközelítési mód a vietnámi háború kapcsán kifejezetten eredményes lehet az új információk feltárására, mivel a 20. század második felében mire egy nemzetközi hír eljutott a magyar olvasóig, addigra több szűrőn is keresztül kellett mennie. Amennyiben sikerülne kiküszöbölni ezeket a torzító tényezőket a diskurzuselemzés alkalmazásával, úgy tisztább képet kaphatnánk arról, hogy a különböző érdekek milyen hatással voltak a tényszerű hírközlésre.

Visszaemlékezések, naplók és egyéb írások elemzése

Vizsgálhatjuk az eseményeket mikrotörténelmi szempontok alapján is, és kiindulhatunk a személyes hangvétellű forrásokból, ahelyett, hogy a nagyobb történelmi események lennének az elemzésünk alapjai. A kritikai attitűd ennél az elemzési módszernél is kiemelten fontos, hiszen az egyéneket könnyen befolyásolhatják a saját érzelmeik, meggyőződésük és egyéb tényezők is. A visszaemlékezések segítségével alátámaszthatunk, vagy akár meg is cáfolhatunk tényeket, új információkra bukkanhatunk, melyek újabb kérdéseket vethetnek fel.

Példa a módszerek használatára (két magyar katonatiszt halála)

Példaként a Vietnámban, egy helikopter lezuhanásának következtében meghalt, magyar katonatisztekéről szóló hírt választottam. 1973. április 7.-én Dél-Vietnámban lezuhant egy katonai helikopter, melynek két magyar utasa is volt, Dylski Aurél határőr százados és Cziboly Csaba főhadnagy, akik életüket veszítették a tragédiában. Erről az esetről a magyar sajtó április 10-én számolt be az MTI közleménye alapján. A katonák a magyar békekontingens tagjai voltak, akik 1973 elején utaztak ki, annak érdekében, hogy érvényre

juttassák a párizsi békeszerződésben foglaltakat, a Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság keretei között.

A magyar lapok többsége egymás alatt közölte az MTI közleményét és a Quang Tri tartományi népi forradalmi bizottság nyilatkozatát az esetről. Az MTI röviden számolt be a szerencsétlenségről, ezt követően a két katonatiszt rövid nekrológja volt olvasható, lezárásként pedig a részvétnyilvánítás kapott helyet. Az ezek után olvasható nyilatkozat, amelyet a népi forradalmi bizottság közölt, már részletesebben írta le a történeteket, kifejtve azt, hogy milyen célból, honnan hova tartott a helikopter és valószínűsíthetően mi okozhatta a lezuhanását, viszont kiemelte azt, hogy még folyik a nyomozás.

Négy újságban vizsgáltam meg a magyar katonák haláláról szóló cikkeket, a *Népszabadságban*^[8], a *Népszavában*^[9], a *Magyar Nemzetben*^[10] és a *Magyar Hírlapban*^[11]. Az első szempont, amit figyeltem, a cikkek elhelyezkedése volt. Egyik kiadványban sem került címlapra a hír, a *Magyar Nemzetben* és a *Népszavában* a második oldalon, a *Népszabadságban* és a *Magyar Hírlapban* pedig a harmadik oldalon kapott helyet. Több újság is foglalkozott az első oldalán vietnámi kérdésekkel, mégsem a magyar vonatkozás fontos információ került a nyitó oldalra. Felmerülhet a kérdés, hogy vajon azért nem került címlapra a hír, mert a két magyar katona halála nem volt akkora horderejű hír, vagy a sajtó nem akarta, hogy túl nagy figyelmet fordítsanak rá az olvasók?

A címben a *Magyar Nemzet* és a *Magyar Hírlap* katasztrófaként írja le az eseményt, a *Népszabadság* szerencsétlenségként, a *Népszava* pedig úgy fogalmaz, hogy lezuhant a helikopter. Az MTI közleményében azonban nem tapasztalható eltérés, azok teljes terjedelmükben megegyeznek. Az ez után következő Quang Tri tartomány népi forradalmi bizottságának nyilatkozata külön címet kapott az újságokban, kivétel ez alól a *Népszava*, amelyben kiemelés nélkül következik a magyar katonák halálhíre után.

Érdemes azt is megvizsgálni, hogy milyen egyéb hírekkel került egy oldalra a helikopter lezuhanásának híre. A *Magyar Hírlapban* külpolitikai, diplomáciai és választási tudnivalók társultak hozzá és a *Magyar Nemzetben* is szintén a külpolitikai hírek között kapott helyet. A *Népszavában* megjelent az adott oldalon még Apró Antal Októberi Forradalom Érdemrenddel való kitüntetése, jelentések a saigoni rendőr terrorról és egyéb külpolitikai hírek is. A *Népszabadságban* azonban nem hírekkel került egy oldalra a tragédia beszámolója, hanem a Heves megyei tanács vb-titkárával készített interjú mellett kapott helyet.

A rövid vizsgálat eredményeképp elmondható, hogy nem kezelték az újságok kiemelt hírként az esetet, csak a belső oldalakon kaptak helyet a közlemények, amelyek kisebb eltéréseket

leszámítva azonosak voltak. Az viszont, hogy milyen egyéb hírekkel és cikkekkkel került egy oldalra a helikopter lezuhanása már igencsak eltérő képet mutat.

Összegzés

Számos forrás áll azok rendelkezésére, akik a vietnámi háború magyarországi reprezentációját akarják vizsgálni: levéltárak, archívumok, visszaemlékezések és egyéb dokumentumok. A megfelelő források kiválasztása után, a feldolgozás folyamata során fokozottan ügyelni kell arra, hogy megfelelő forráskritikával kezeljük azokat. Miközben a vietnámi háború eseménytörténete igencsak feldolgozott, addig a magyar vonatkozásaival már kevesebben foglalkoztak, ennek köszönhetően még számos új kérdés fogalmazható meg a korszakkal kapcsolatban.

Bibliográfia

Sajtóforrások

A dél-vietnámi helikopterszerencsétlenségről, *Népszabadság*, XXI. évf., 83. szám, 1973. április 10., 3.

Lezuhant a NEFB egyik helikoptere, *Népszava*, CI. évf., 83. szám, 1973. április 10., 2.

A Nemzetközi Ellenőrző Bizottság két magyar tagja helikopterкатастрофа áldozata lett Dél-Vietnámban, *Magyar Nemzet*, XXIX. évf., 83. szám, 1973. április 10., 2.

Közlemény a dél-vietnami nemzetközi ellenőrző bizottság helikopterének katasztrófájáról, *Magyar Hírlap*, VI. évf., 99. szám, 1973. április 10., 3.

Szakirodalom

Jakusné Harnos Éva: A nyomtatott sajtó hírei a diskurzus-elemzés szemszögéből, *Magyar Nyelvőr*, CXXVI. évf. 2002/2, 142–156

P. Szilczl Dóra: Bevezetés a kritikai diskurzus-elemzésbe, *Jel-Kép*, 2018/3. szám, https://communicatio.hu/jelkep/2018/3/JelKep_2018_3_P_Szilczl_Dora.pdf

Internetes hivatkozás

Vietnam-szindróma – <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=KIJKSM>

A Magyar Nemzeti Levéltár küldetésnyilatkozata – <https://mnl.gov.hu/kuldetesnyilatkozat>

Az ÁBTL alaptevékenysége, feladata- és hatásköre
–<https://www.abtl.hu/rolunk/alaptevekenyseg>

Az Arcanum Digitális Tudománytár bemutatkozása – <https://www.arcanum.com/hu/rolunk/>

Hivatkozások

1. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=KIJKSM> (Letöltés: 2022. március 18.) ↑
2. <https://mnl.gov.hu/kuldetesnyilatkozat> (Letöltés: 2022. március 18.) ↑
3. <https://www.abtl.hu/rolunk/alaptevekenyseg> (Letöltés: 2022. március 18.) ↑
4. <https://www.arcanum.com/hu/rolunk/> (Letöltés: 2022. március 18.) ↑
5. Jakusné Harnos Éva: A nyomtatott sajtó hírei a diskurzuselemzés szemszögéből, *Magyar Nyelvőr*, CXXVI. évf. 2002/2, 142–143. ↑
6. P. Szilczl Dóra: Bevezetés a kritikai diskurzuselemzésbe, *Jel-Kép*, 2018/3, szám, https://communicatio.hu/jelkep/2018/3/JelKep_2018_3_P_Szilczl_Dora.pdf 3–4. (Letöltés: 2022. március 18.) ↑
7. Uo., 8–9. ↑
8. A dél-vietnámi helikopterszerencsétlenségről, *Népszabadság*, XXI. évf., 83. szám, 1973. április 10., 3. ↑
9. Lezuhant a NEFB egyik helikoptere, *Népszava*, CI. évf., 83. szám, 1973. április 10., 2. ↑
10. A Nemzetközi Ellenőrző Bizottság két magyar tagja helikopterкатастрофа áldozata lett Dél-Vietnámban, *Magyar Nemzet*, XXIX. évf., 83. szám, 1973. április 10., 2. ↑
11. Közlemény a dél-vietnami nemzetközi ellenőrző bizottság helikopterének katasztrófájáról, *Magyar Hírlap*, VI. évf., 99. szám, 1973. április 10., 3. ↑

Kiss-Mikó Nikoletta: Várjobbágyságtól a köznemességig: A Rádayak eredettörténete

Bevezetés

A rádayi Ráday család nevétől a magyar irodalom, a magyar műveltség fejlődése,^[1] valamint a Dunamelléki Református Egyházkerület kulturális Gyűjteménye egyaránt elválaszthatatlan. Ahogy a Széchenyi családét a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia, ugyanúgy jelképezi a magyarországi protestantizmus történetében a Rádayakét a családi értékből később nemzetivé vált Gyűjteményük.^[2] A 18. században mind a magyar politikai, mind a kulturális életben meghatározó szerepet betöltő, előbb köznemesi, majd az arisztokrácia soraiba bekerülő Ráday család eredete azonban bizonytalan.^[3] Éppen ezért igen kevés mű dolgozza fel a család származásának történetét. A 18–19. század fordulóján megjelent nagy genealógiai írások mindegyike „mitikus ősöket” rendelt a Rádayak gyökereihez.^[4] A 20. század végén kiadott munkák viszont már tényekre alapozva kutatták a család származását.^[5] Jelen értekezésben ezekre az újabb kutatásokra hagyatkozva vizsgáljuk meg a Ráday család őseinek történetét, illetve, hogy a család egyes tagjainak a birtokviszonyai a különböző korszakokban miként változtak földrajzilag, s mennyiségileg egyaránt. Igyekszünk továbbá bemutatni református gyökereiket, családi kapcsolataikat, s hogy ezek miként befolyásolták birtokszerző tevékenységüket.

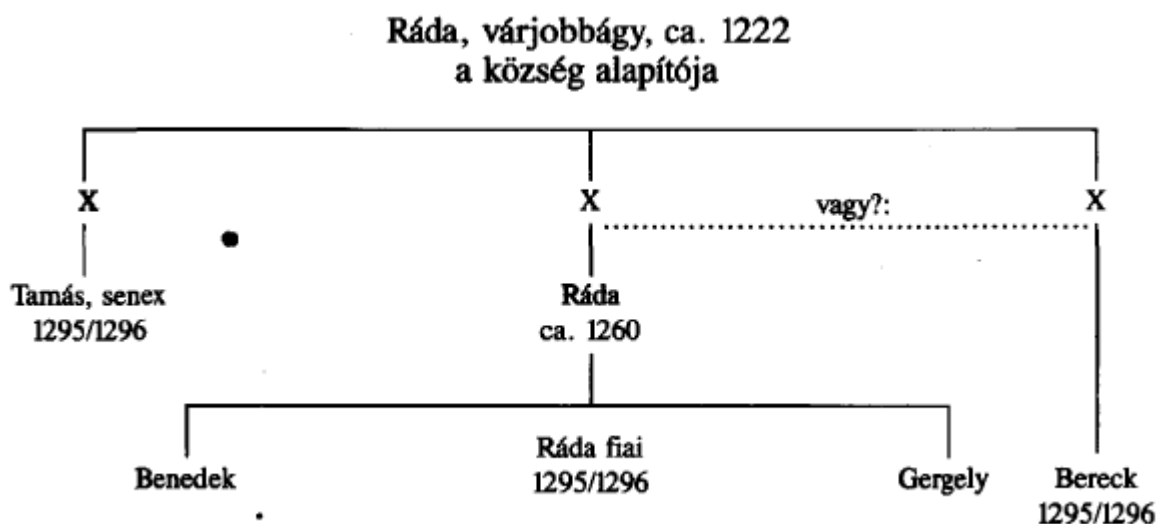
A család hagyományait bizonyító adatokat, valamint dokumentumokat a 18. század második felében Ráday I. Gedeon gyűjtötte össze, s alkotta meg segítségükkel családja eredetének vázlatát.^[6] Ezeket az iratokat használta fel Kazinczy Ferenc *A Rádayak* című műve megírásakor,^[7] s később ezt vették alapul a családtörténeti munkák is.^[8] Eszerint a Ráday család a Ratold (vagy Rátold/Rátót)^[9] nemzetségből (*genus Ratold*) származott. A 11. század végén, Könyves Kálmán uralkodásának idején a Nápolyi Királyság Apulia tartományának Caserta városából (ma: Caserta, Olaszország) érkezett ugyanis Ratold és Olivér a Magyar Királyság területére, ahol megalapították az idővel több ágra oszlott Ratold nemzetséget. Egy 1348. évi, Dobos helység beiktatásáról szóló oklevél^[10] szerint ebből a nemzetségből származott Rádai I. Balázs, akinek fia, Jakab 1348-ban élt.^[11]

Ezt, a családi hagyományokra épülő megállapítást Wertner Mór és Karácsonyi János, a 19. század neves nemzetségkutatói, bár némi fenntartással, de elfogadta,^[12] Négyesy László azonban elutasította.^[13] Vajay Szabolcs sem ért egyet a Rádayak Ratold nemből való

eredetével, feltételezése szerint a család ősei a középkori Pest vármegye várjobbágyságai közül emelkedtek az Aranybullának köszönhetően létrejött új társadalomba. Családfájuk ezért vélhetően az 1222-ben bekövetkezett reformban gyökerezik, annak ellenére, hogy első említésük csak III. András uralkodásának idejéről, egy 1295/96-ból származó oklevélben található. Ebben szerepel *Benedictus et Gregorius filii Rada*, akik feltételezhetően 1260 táján éltek. Ugyanebben az okmányban olvasható – a rokonsági fok megjelölése nélkül –, *Thomas comes de Rada senex* és *Briccius de Rada*, ami azt bizonyítja, hogy a családnak ekkor már több felnőtt férfi tagja volt.^[14]

Vajay szerint továbbá a család központja a hódoltság idején elpusztult, Pest vármegyei Ráda települése volt, Alsónémedi és Bugyi mai határában. Emlékét a Rádapusztas és a Rádai szőlő helyrajzi megjelölések máig őrzik. Az egykori község valószínűsíthetően alapítójáról kapta a nevét, aki hogyha feltételezzük, hogy egy 1222 körül élt várjobbágyság volt, akkor nagyapja lehetett a 1295/96-ban említett Benedek és Gergely apjának. Az ő utódaikat azonban három-négy nemzedéken túl már nem lehet követni, mivel a török hódoltság alatt az okiratok jelentős része megsemmisült. Éppen ezért nem kapcsolható hozzájuk a szintén 1290 körül élt *Blasius de Rada* sem, akiről azonban feltételezhető, hogy szintén az 1222-ben köznemesség soraiba emelkedő Ráda várjobbágyság utóda.^[15]

IV. 1. kép A Vajay Szabolcs által közzétett Ráda 13. századi leszármazottait bemutató tábla^[16]

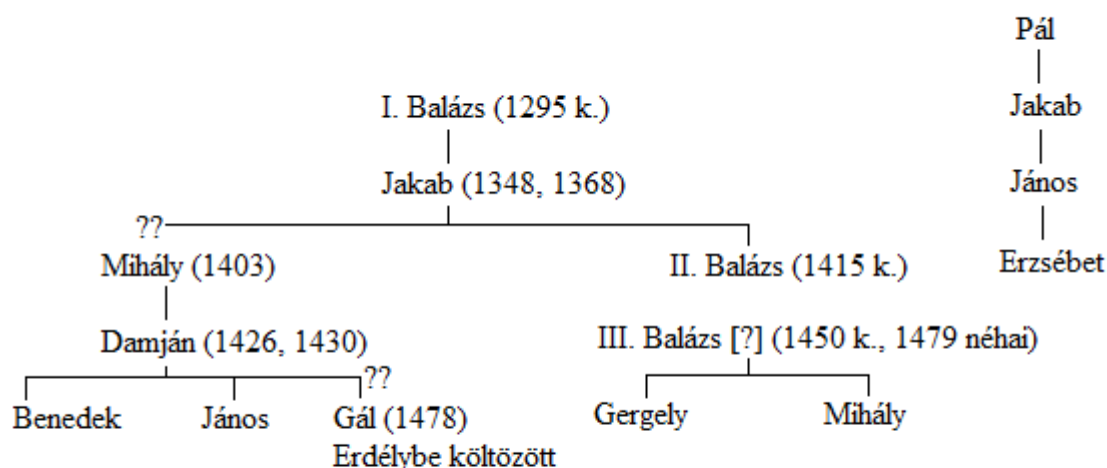
Kezdetben a Rádai család a 14. század közepére egységesülő köznemesség alsó rétegébe, az egy faluval (vagy falurésszel) rendelkező kisnemességhez tartozott. Ám társadalmi presztízsük már ekkor megmutatkozott, Ráda fia Benedek fia István 1322-ben ugyanis Pest vármegyében ugyanis a megyei járások élén álló szolgabírói tisztséget viselt. Mivel azonban korábban itt a királyi szervienseké volt a vezető szerep, feltételezhető, hogy István egy olyan

várjobbágy volt, akit a szerviensek közé emeltek, s akit az uralkodó ezzel egyidőben birtokával együtt – Rádával, vagy a földdel, melyen a falu később létrejött – felmentett szolgálataitól.^[17]

István 1341-ben örökösök nélkül, kegyvesztetten halt meg. Rádai birtokrészeit ezért I. Károly Kuluz fia, Kuluz mester udvari ifjúnak adományozta.^[18] István kegyvesztésének körülményeiről semmit sem tudunk meg az 1341. május 6-án kelt oklevélből, annyi azonban bizonyos, hogy a Rádayak ősi birtokának egy része így kikerült a família kezéből. A proskripció csak Istvánra vonatkozott, az 1350–1360-as évekből származó okiratokban előforduló családtagok szinte kivétel nélkül mind *homo regiusok* voltak, akik főként nemesség igazolások, valamint birtokba iktatások során működtek közre. Közéjük tartozott az a Rádai Balázs fia Jakab is – nem mellesleg Rádai I. Balázst tartotta számon a Ráday család az első ismert őseként –, akit az oklevelek először 1368-ban említenek. Bár Nagy Iván, s nyomán a többi genealógiai, illetve Rádayakkal foglalkozó mű Jakab első megjelenését egy 1348-ban keletkezett oklevélhez köti, ez a családi levéltárban nem lelhető fel.^[19] Az elérhető források közül csak egy húsz évvel későbbi, 1368-as okiratban szerepel a neve, mint *homo regius*.^[20] Az mindenesetre tény, hogy a Ráday család őseinek első képviselőjét, a 14. század első felében élt Balázst források hiányában lehetetlen közvetlenül a korábban ismertetett Ráda várjobbágy utódaihoz kapcsolni.^[21]

A Rádayak rádai birtokállományáról a rendelkezésünkre álló korai források csak nagyon keveset árulnak el. Mivel nem rendelkezünk pontos adatokkal Ráda várjobbágy leszármazottjait illetően, így nem tudjuk meghatározni azt sem, hogy a 14. század közepén élt István kegyvesztettsége miatt mekkora földterület került ki a Rádai család István ágának kezéből. 1399-ből ismerünk egy Rádai Pál fia Jakab fia János lányát, Erzsébetet, akinek rádai örökölt birtokrészéről találunk információkat okiratokban, ő azonban teljes bizonyossággal nem kapcsolható össze a szintén a 13. század második felében élt Rádával.^[22] 1399-ben ugyanis Rádai Erzsébet 12 márkáért (48 aranyforintért) zálogba adta Herbordhazai Miklós fiának, Jánosnak a rádai plébánia hetedrészét, egy jobbágytelket, melyen saját maga lakik, valamint egy elhagyatott jobbágy sessiot, egy ekényi földet (~ 120–150 hold), negyven kaszás rétet (~20–40 hold) és ötven királyi mérték hossznyi földet.^[23] Az oklevél hátoldalán található 17. századi feljegyzés („*Zalogos lewel az Radaiake uolt attiank fia ezek az radaiak nekünk.*”) azonban bizonyítja, hogy ez az ág rokonságban állt a korábban már említett Rádai Jakabbal.^[24]

IV. 2 kép A Kovács Krisztián által közzétett, 13–15. századi Rádai-ágakat bemutató tábla^[25]

A fellelhető forrásokkal Rádai Mihályt és fiát, Damjánt sem tudjuk egyértelműen a fentebb említett Ráda leszármazottjaihoz kötni. Egy 1426-ban kelt oklevél szerint ugyanis egy Rádai Damján fiaival, Jánossal és Benedekkel rádai nemesi telkét, tizennégy királyi öl hossznyi földdel és minden tartozékával a *Wanon* élő Széki Bálintnak és fiainak elzálogosította negyven évre 100 aranyforintért cserébe.^[26] 1430-ban továbbá a Rádán lévő *curiájukat* és fele birtokukat is zálogba adták ötven évre negyven aranyforintért Szentfalvai Lászlónak és rokonainak.^[27] Ezt később Damján rokona, Rádai Balázs és gyermekei, Gergely és Mihály vették zálogba, s adták bérbe 1479-ben. Ezután, valószínűsíthetően az így szerzett pénzből, Erdélybe költöztek, s ezzel megalapították a família erdélyi ágát.^[28]

A ránk maradt dokumentumokból arra következtethetünk, hogy a 15. század végéig a Rádai család csak a rádai birtok felett rendelkezett, melyből azonban a különféle zálogosítások, illetve eladományozások miatt egyre nagyobb rész kerülhetett ki az irányításuk alól. Annyi bizonyos, hogy a 15. század második felében Rádai Balázs ága lett a família kezében megmaradt rádai birtokrész legfőbb – ha nem kizárólagos – tulajdonosa, amelynek egy részét később ideiglenesen elzálogosították.^[29]

Egyelőre nem ismerünk olyan iratot, amelyből részletesebben megismerhetnénk a Rádayak birtokügyeit a 15–16. század fordulóján. A 17. század első felében élt Rádai I. András iratai között ugyan megtalálható egy jegyzet, amely 16. századi adatokat rögzít, ez azonban csupán a Rádai Bálint által Martonvásári Marton Jánosnak és fiainak 1522-ben eladott jószágokról szól.^[30] Így tehát a 16. század elején a következők voltak a Rádai család

birtokában: Solt vármegyében Kápolna, Csalka (ma: Csóka puszta), Jánoshalma, Daj *possessio*, Virágosberek, Galya, Katol (ma: Kátó puszta), Vidateleik és Boltelke; Pest vármegyében Délegyháza és Peresrét.^[31] Valószínűsíthető, hogy a zálogösszegeket a família egyes tagjai további birtokok vásárlására fordították. A család a birtokügyleteinek, valamint kiváló házassági stratégiájának köszönhetően a 16. századra a kismanesség soraiból fokozatosan a köznemeség felsőbb rétegébe emelkedett.^[32]

IV. 1. térkép A Ráday család birtokai a 16. században^[33]

A Ráday család 16. századi birtokainak ismert (körrel jelzett), valamint feltételezett (négyszöggel jelzett) elhelyezkedése (Balla Antal által készített 1811-es térképrészlet).

A Ráday család fentebb említett felmenőinek házastársairól, s így házassági szokásaikról viszonylag kevés forrás maradt ránk. Ezekből azonban megtudhatjuk, hogy a 15. század második felétől a 16. század közepéig inkább keleti irányba, utána pedig észak felé terjeszkedtek.^[34] Az első feleség, akit név szerint is ismerünk, a 15. század második felében élt Rádai Balázs fiának, Gergelynek neje, Inárcsi Farkas Ilona,^[35] tehát a Rádával szomszédos Inárcs faluból származott. Ilona őseit, akik szintén a várjobbágyok alsó rétegéhez tartoztak, V. István – ekkor még *iunior rex*ként – 1263-ban a „tisztas jobbágyok” közé emelte, 1275-ben pedig IV. Lászlótól nemeslevelet, s Inárcsra vonatkozóan adománylevelet kaptak.^[36] Az Inárcsiakat egyébként szintén illették időnként a rádai előnévvel,^[37] amiből arra következtethetünk, hogy ők is rendelkeztek rádai birtokokkal. Így tehát a két család közvetlen kapcsolatban állhatott egymással már a nevezett frigy előtt is.^[38]

Rádai Gergely fiának, Bálintnak házassága szintén a család kapcsolatainak bővülését mutatja. Az ő felesége, az Inárcs keleti szomszédságában található Csévről (ma: Csévharaszt) származó Csévi Balázs lánya, Margit volt.^[39] Balázs neve ugyan 1467-től több oklevélben is olvasható, családjáról azonban semmilyen más adattal nem szolgálnak ezek az okiratok.^[40] Feltételezhető viszont, hogy ők is várjobbágyokból lett kismanesi család voltak. Velük ellentétben a 16. század közepén élt Rádai Bálint fia, István már a szomszédos településről

választott magának feleséget, hiszen neje Újszászi Lőrinc lánya, Ilona volt, akinek első ismert őse egy 1400-as évek elején élt jász szálláskapitány volt. Ők Újszászon, illetve a szomszédos Szarvas faluban rendelkeztek birtokokkal.^[41]

Mindenképpen említést kell tennünk Rádai Bálint másik fiáról,^[42] Mátéről is, aki II. Lajos uralkodása alatt Dévény, míg I. Ferdinánd uralkodása alatt Babócsa várkapitánya volt,^[43] s aki utóbb alországbíró is lett.^[44] Máténak vitézsége, s egyéb érdemei miatt^[45] 1552. április 4-én I. Ferdinánd címerbővítési jogot adományozott. Az ősi Ráday címerhez – hasított pajzson vörös mezőben, zöld alapon egy balra fordult ágaskodó egyszarvú mellső lábaiban lilomot tart – hozzákapcsoltak egy új részt, melyen kék mezőben, zöld alapon egy hársfa törzse látható, amelynek egyetlen még zöldellő ágán egy felrepülni készülő ezüst galamb ül csőrében egy ágot tartva,^[46] fölötté a jobb sarokban egy negyedhold, míg a bal sarokban egy csillag látható. Az egyesített címer alatt e hexameteres felirat található: „*Prisca haec Rgada tenet*” – az egyszarvú alatt, „*nova dat rex arma fideli*” – a hársfa alatt.^[47] Feltételezhetően az így létrejövő új címer szolgáltatta a bizonyítékot, amely miatt a Rádayak családi hagyománya a Ratold nemzetségtől származtatta magát.

Arról nem maradt fent pontos adat, hogy a Rádayak mikor hagyták el az oszmán hódítás miatt ősi birtokukat. Az 1546-os, első török összeírásban Ráda nem szerepel. Ebből arra következtethetünk, hogy már ekkor teljesen elhagyott volt. Ráda *preadium* először 1559-ben került be a török defterek nyilvántartásába, s a következőt írták róla: „elhagyott és senki birtokában nem lévén”. Ezzel magyarázható, hogy a fentebb említett Rádai István fia, I. Gáspár, az oszmánok elől északra húzódva, Heves vármegyében telepedett le. Itt ismerkedhetett meg későbbi feleségével, Bay Ignác lányával, Klárával.^[48]

Ez a házasság nagy mértékben befolyásolta a Ráday család birtokainak földrajzi elhelyezkedését is. A Bay Klárával kötött frigynek köszönhetően ugyanis a nógrádi, Ipoly menti területekre is kiterjesztették befolyásukat.^[49] Ez a térség egészen a 18. század közepéig meghatározó jelentőségű volt a família számára, bár a nógrádi birtokokból származó javakat I. Gáspár már nem élvezhette sokáig, mivel 1596-ban „néhai”-ként említik a források. Utódai nem mellékesen Heves vármegyéből Nógrádba helyezték át a székhelyüket.^[50]

1596-ban I. Rudolf Ráday I. Gáspár fiainak, Istvánnak, Jánosnak, I. Andrásnak és Sándornak adományozta a ludányi ősi birtokrész egészét, az ottani, valamint a szomszédos halászi nemesi *curiával*, illetve Luczin (ma: Lucfalva) *deserta possessio* felével együtt.^[51] Közülük I. András volt az, aki a Ráday nevet tovább vitte, s megteremtette a családi vagyon alapját azzal, hogy újabb területeket csatolt a már meglévő birtokállományhoz.^[52] A Rádayak korabeli

társadalmi megbecsülését mutatja egyébként, hogy Ráday I. András többször viselt megyei – leginkább alispáni és esküdt ülnöki – tisztségeket.^[53]

A Ráday család gazdasági létalapját biztosító birtokállományt főként a Nógrád, valamint Pest-Pilis-Solt vármegyei földterületekből tevődött össze, melyek közül sok térség generációkon keresztül a família tulajdonában volt. Sok 17. században szerzett birtoktest irányítását még a 19. században is kezükben tartották. András birtokszerzéseiről viszonylag sok korabeli forrással rendelkezünk, így könnyen rekonstruálni tudjuk birtokait.^[54] 1616-ban, az apai örökség mellett a kezében tartotta a Pest vármegyei Félegyháza, Iklad, Györgye (ma: Tápiógyörgye), Szele (ma: Tápiószele) *praedium*okat. 1626-ban megszerezte továbbá a Nógrád vármegyei Csécse és a Heves vármegyei Apc, Nagyréde, Csány, Méra (ma: Tarnaméra) *possessió*kat és Fogacs *praedium*ot. 1627-ben birtokában volt – a már említetteken túl – a Pest vármegyei Ráda, Csév (ma: Csévharaszt), Vasad, Nyáregyháza, Tete (ma: Tetepuszt), Leb, valamint a Solt megyei Karnicza, Szentdemeter, Berencske, Cebe, és Harka *praedium*ok, 1628-ban kapott egy lakott jobbágytelket Szurdokpüspökiben, valamint Galábocs (ma: Glabušovce, Szlovákia) egyik birtokosa lett, az 1630–1640-es években pedig Gömör és Hont vármegyei területeket is szerzett.^[55]

I. András 1655-ös halála után, az első feleségétől, Madách Zsófiától született gyerekei, II. András, II. Gáspár és Ilona, illetve második neje, Libercsey Erzsébet lettek az örökösei. 1656. február 7-én, a szécsényi *praesidium*ban került sor a hagyaték elosztására. Az osztálylevélből megtudhatjuk, hogy a Rádayak birtokállománya a 17. század közepén észak-déli kiterjedést mutatott, s elsősorban Nógrád és Heves vármegyéknek az Ipoly és a Zagyva folyók menti, valamint Pest-Pilis-Solt vármegyei területeken húzódott.^[56] 1662-ben Ráday II. András is elhunyt, így az ő örökségéül szolgáló birtokrészek két testvére kezébe kerültek.^[57]

IV. 2. térkép Ráday birtokok a 17. század közepén^[58]

1. Zólyom 2. Alsónyék 3. Csehi 4. Galábocs 5. [Ipoly]Vece 6. Szécsény 7. Halászi 8. Alsóludány 9. Felsőludány 10. Herencsény 11. Lucin 12. Csécse 13. Szurdokpüspöki 14. Apc 15. Nagyréde 16. Bay puszta 17. Iklad 18. Básztil/Vasztıl 19. Szent László 20. Sár/Szaár 21. Alsó-, Felső Tabajd 22. Fogacs puszta 23. Ráda 24. Leb 25. Farkasd 26. Tete 27. [Tápió]Györgye 28. [Új]Hartyán 29. Csév 30. Nyáregyháza 31. Félegyháza 32. [Duna]Haraszi 33. Baracs 34. Kisharta 35. Harka 36. Vasad

Ráday I. András másik fia, II. Gáspár apjához hasonlóan politikai és katonai nevelést egyaránt kapott. Kapcsolatainak köszönhetően viszonylag fiatalon nagy tekintélyre tett szert, hiszen Nógrád vármegye nemessége a IV. Ferdinándot koronázó országgyűlésre őt küldte követül.^[59] Emellett rövidebb időre többször is vállalt ugyan alispáni és megyei pénztárnoki címet is, mégis leginkább birtokai gazdálkodásával foglalkozott.^[60] Libercsey Mihály lányával, Rozinával kötött házasságából született az a Ráday I. Pál,^[61] aki később neves magyar költő, híres diplomata, II. Rákóczi Ferenc titkára, s a Kancellária igazgatója volt.^[62]

Néhány mondatban még mindenképpen érdemes kitérnünk arra, hogy bár a família a református egyház számára meghatározó jelentőségű volt a 18. századtól, protestáns gyökereiről szinte semmit nem tudunk. Ugyanis sem írásos formában, sem a családi hagyományból nem maradt fenn még közvetett forrás sem. Ha azonban megvizsgáljuk I. István utódainak párválasztásait, megfigyelhetjük, hogy a 17. századtól kezdve kivétel nélkül mind evangélikus felekezethez tartozó, köznemesi családokból származó nőket vettek feleségül. A Rádayak Nógrád vármegyei megjelenésük után a megye jelentősebb famíliáival igyekeztek kapcsolatba kerülni. Itt még a 17. század elején is evangélikus vallású volt a nemesség egésze, így – az ekkor egyébként már – református Rádayak feleségei továbbra is lutheránus vallásúak voltak. Megfigyelhető tehát, hogy a család házassági stratégiája a

birtokstruktúra változása mellett, a família vallásos irányultságát is jelentősen meghatározta.^[63]

Bibliográfia

Levéltári Források

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (=DERL, Budapest)

A Ráday család levéltára 1204-1936. DERL C/64.

DERL C/64-2c 62/12 – „Ráday Jozsag Pesth és Solth vár[me]gyékben a kikeresésre”.

Feldolgozások

Bakács István: *Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták, 1002–1437.* (Pest Megye Multjából 5.), Budapest, Pest Megyei Levéltár, 1982.

Bártfai Szabó László: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*, Budapest, A Vallás- és Közoktatási Minisztérium támogatásával kiadja a Szerző, 1938.

Benda Kálmán (szerk.): *Ráday Pál iratai I. 1703–1706*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955.

Benkó Imre: *Az Inárcsi Farkas család története*, Nagykőrös, 1903.

Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Igazságszolgáltatási iratok I. 1589–1660, (Pest Megyei Levéltári Füzetek 27.), Budapest, Pest Megyei Levéltár, 1998.

Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, 3. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1897.

Csapó Csaba: Életrajz és mentalitás: Ráday Gedeon elfelejtett élete, *Aetas*. XVII. évf. 2002/2–3., 55–83.

Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, 3/1. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1901.

Kazinczy Ferenc: A Rádayak. *Felső Magyar-Országi Minerva* 3. 1827/6. 1225–1233.

Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. 9. kötet. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1915.

Kovács Krisztián: „Most Ludány veve által bennünket...” A Ráday család Alsó Ludányi históriája. in Szirácsik Éva (szerk.): *Neograd 2012. A Dornay Béla Múzeum Évkönyve XXXVI.*, Salgótarján, Dornay Béla Múzeum, 2013, 121–139.

Kovács Krisztián: A felemelkedés útján – Birtokszerzés, házassági stratégia és reformáció a Ráday család korai történetében (13–17. század), in Balogh Zoltán (szerk.): *Neograd 2017. A Dornay Béla Múzeum Évkönyve XL. – Tanulmányok a 70 éves Praznovszky Mihály tiszteletére*, Salgótarján, Dornay Béla Múzeum 2017, 36–55.

Kovács Krisztián: A politikán és az irodalmon túl – A Ráday-család birtokigazgatása I. Pál és I. Gedeon idején, in Lator László (szerk.): *Sorsok és missziók a politikai változások tükrében*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2018, 9–30.

Ladányi Sándor: *Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának Egyháztörténeti Intézete. 1997.

Nagy Iván: *Magyarország családi címereikkel és nemzékrendi táblákkal*. IX. kötet, Pest, Kiadja Ráth Mór, 1862.

Négyesy László: *Rádai Ráday Pál munkái*, Budapest, Franklin Társulat, 1889.

Rácz Viktor: Adatok a rádai Rádai[!] család történetéhez, *Genealógiai Füzetek*, I. évf., 1903/1. 23–24.

Szabó András Péter (összeáll.): A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1651–1661) *Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból* 59. Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2010.

Vajay Szabolcs: A könyvtáradományozó Ráday Gedeon, *Levéltári Közlemények* LXIII. évf., 1992/1–2. 193–213.

Wertner Mór, dr.: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig II. I–Z.*, Temesvár, 1892.

Hivatkozások

1. Négyesy László: *Rádai Ráday Pál munkái*, Budapest, Franklin Társulat, 1889, 7. ↑
2. Vajay Szabolcs: A könyvtáradományozó Ráday Gedeon. *Levéltári Közlemények* LXIII. évf., 1992/1-2, 193. ↑
3. Ladányi Sándor: *Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának Egyháztörténeti Intézete, 1997, 11. ↑
4. Vö. Kempelen Béla: Magyar nemes családok. 9. kötet. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata. 1915, 18-19.; Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 9. köt., Pest, Kiadja Ráth Mór, 1862, 548-554.; Négyesy: *Rádai Ráday Pál munkái*; Rácz Viktor: Adatok a rádai Rádai[!] család történetéhez. *Genealógiai Füzetek*, I. évf., 1903/1, 23-24.; Wertner Mór, dr.: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig II. I-Z*. Temesvár, 1892, 303-304. ↑
5. Kovács Krisztián: A felemelkedés útján – Birtokszerzés, házassági stratégia és reformáció a Ráday család korai történetében (13-17. század), in Balogh Zoltán (szerk.): *Neograd 2017. A Dornyay Béla Múzeum Évkönyve XL. – Tanulmányok a 70 éves Praznovszky Mihály tiszteletére*, Salótarján, Dornyay Béla Múzeum, 2017, 36. ↑
6. Ladányi: *Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után*, 11. ↑
7. Vö. Kazinczy Ferenc: A Rádayak. *Felső Magyar-Országi Minerva* 3. 1827/6, 1225-1233. ↑
8. Ladányi: *Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után*, 11. ↑
9. A nemzetség neve több változatban is fennmaradt. Vö. Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, 3/1. köt., Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1901, 20.; Kempelen: *Magyar nemes családok*, 9. köt., 18.; Kovács: A felemelkedés útján – Birtokszerzés, házassági stratégia és reformáció a Ráday család korai történetében (13-17. század), 37.; Ladányi: *Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után*, 11.; Nagy: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 9. köt., 548.; Négyesy: *Rádai Ráday Pál munkái*, 7.; Wertner: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig II. I-Z*, 303. ↑
10. A családi hagyomány szerint először egy 1348-as, Dobos helység iktatásáról szóló oklevélben szerepelt a Ráday név. Két személy is meg van benne nevezve, *Jacobus*, és fia, *Blasius de Rada*, s itt van hozzátéve: *de genere Ratoldi*. Ezt az adatot vette alapul az a hagyomány, amely a Rádayakat a Rátold nemzetséghez kapcsolja. A 12. századtól e nemzetség nem mellékesen az egyike volt a Magyar Királyság kiemelkedő nemzetségeinek. Két Rátoldot emeltek ki belőle, az egyik a családalapító, akit Turóci János és Kézai Simon is megemlégett műveikben: *Post hos intrant Oliverius et Retoldus tempore regis Kolomanni, de regno Apulorum, de Caserta ortum habentes*; a másik Rátold, a 12. század végén Fejérvőnek és Bárkánynak (ma: Nagybárkány) földesura, s III. Béla hadvezére volt. (Négyesy: *Rádai Ráday Pál munkái*, 8.) ↑

11. Nagy: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 9. köt., 548–549. ↑
12. Vö. Karácsonyi: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, 3/1. köt., 20.; Wertner: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig II. I-Z*, 303.; Vajay: *A könyvtáradományozó Ráday Gedeon*, 195. ↑
13. Az egyik ok, amiért megkérdőjelezi a Rádayak Ratold nemzetségből való származását, hogy bár e nemről aránylag sok oklevél maradt fenn, egyáltalán nem említik meg bennük őket. A másik ok, hogy szerinte a kérdéses eredet nem állja ki a heraldika próbáját, vagyis, a família címere nem illik bele a többi, Ratold nemzetséghez tartozó családok címerének sorába. E nemzetség címere, mely a bécsi képes krónikában is szerepel, vörös mezőben egy arany hársfalevél, amely megtalálható a nemzetség családjainak címerében. Az Ilsvai (vagy Jolsvai) családé egy koronás falevél. A Kazaiak címere, melyet a báró Radvánszky Béla birtokában lévő, 1380-ból származó pecsétről ismerünk –, szintén a Ratold nemzetségből származó családok közös címere, vagyis egy hárslevél. A Lorántffyak címere egy gyökér nélküli törzsből kihajtó kétágú hárslevél. A Pásztói família 1395-ös címerében ugyancsak egy hársfalevelet találunk. Ettől az egyhangú heraldikai hagyománytól viszont a Rádayak korai címere eltér, azon ugyanis vörös udvarban zöld pázsiton befele fordulva fehér egyszarvú ágaskodik, mellső lábaival liliomágot tartva. A későbbi, 1552. utáni címer tartalmazza a hársmotívumot, ez azonban nem öröklött, csupán kapott dísz, s az eredeti címerben nyoma sincs. Négyesy tehát úgy véli, hogy a családi címer egyértelműen cáfolja a Rádayak Ratold nemzetséggel való rokonságát. A „de genere” kifejezés ráadásul egy olyan korszakból származó oklevélben található, amikor egyébként is nagy divat volt hangzatos ősökig levezetni a családfákat. (Négyesy: *Rádai Ráday Pál munkái*, 8–10.) ↑
14. Vajay: *A könyvtáradományozó Ráday Gedeon*, 195. ↑
15. Uo., 195–196. ↑
16. Uo., 196. ↑
17. Kovács: *A felemelkedés útján – Birtokszerzés, házassági stratégia és reformáció a Ráday család korai történetében (13–17. század)*, 37–38. ↑
18. Bakács István: *Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták, 1002–1437. (Pest Megye Multjából 5.)*, Budapest, Pest Megyei Levéltár, 1982.; Bártfai Szabó László: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*, Budapest, A Vallás- és Közoktatási Minisztérium támogatásával kiadja a Szerző, 1938, 50. (265. sz.) ↑
19. Kovács: *A felemelkedés útján – Birtokszerzés, házassági stratégia és reformáció a Ráday család korai történetében (13–17. század)*, 38. ↑
20. Az oklevél Bessenyei Tamás fia, Egyed, Dobos-i Lőrinc fiától, Mihálytól vásárolt, Pest vármegyei Wayn birtokba való beiktatásáról szól. (Bakács: *Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták, 1002–1437*, 237. (838. sz.); ld. még Bártfai Szabó: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*, 82. (390. sz.) ↑

21. Kovács: *A felemelkedés útján – Birtokszerzés, házassági stratégia és reformáció a Ráday család korai történetében (13–17. század)*, 38. ↑
22. Uo., 38–39. ↑
23. Bakács: *Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták, 1002–1437*, 311. (1132. sz.) ↑
24. Kovács: *A felemelkedés útján – Birtokszerzés, házassági stratégia és reformáció a Ráday család korai történetében (13–17. század)*, 39. ↑
25. Uo., 39. ↑
26. Bakács: *Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták, 1002–1437*, 389–390. (1453. sz.)
↑
27. Uo., 402. (1507. sz.) ↑
28. Kovács: *A felemelkedés útján – Birtokszerzés, házassági stratégia és reformáció a Ráday család korai történetében (13–17. század)*, 39–40. ↑
29. Uo., 40–41. ↑
30. DERL C/64-2c 62/12 – „Ráday Jozsag Pesth és Solth vár[me]gyékben a kikeresésre”. ↑
31. Kápolna: Kiskunlacházától keletre fekvő vidéken lehetett. (Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, III. köt., Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1897, 334.) Csalka: egykor Fejér vármegyében lévő puszta, szintén Kiskunlacháza mellett feküdt. (Csánki: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, III. köt., 333.) Jánoshalma: Kápolnához tartozott. (Csánki: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, III. köt., 333.) Daj possessio: Lacházától északra terült el. (Csánki: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, III. köt., 324.) Virágosberek: azonosítatlan. Galya: Galya puszta Lacháza mellett feküdt. (Csánki: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, III. köt., 329.) Katol: Kápolnához tartozott. (Csánki: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, III. köt., 334.) Vidatelek: Kápoltnához tartozó puszta volt Fejér vármegyében. (Csánki: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, III. köt., 357.) Boltelke: azonosítatlan. ↑
32. Kovács: *A felemelkedés útján – Birtokszerzés, házassági stratégia és reformáció a Ráday család korai történetében (13–17. század)*, 41. ↑
33. Uo., 41. ↑
34. Uo., 42. ↑
35. Rácz: *Adatok a rádai Rádai[!] család történetéhez*, 23. ↑
36. Kovács: *A felemelkedés útján – Birtokszerzés, házassági stratégia és reformáció a Ráday család korai történetében (13–17. század)*, 42. ↑
37. Benkó Imre: *Az Inárcsi Farkas család története*. Nagykőrös, 1903. 4. ↑
38. Kovács: *A felemelkedés útján – Birtokszerzés, házassági stratégia és reformáció a Ráday család korai történetében (13–17. század)*, 42. ↑
39. Vajay: *A könyvtáradományozó Ráday Gedeon*, 197. ↑

40. Bártfai Szabó: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*, 247. (942. sz.); (961. sz.); (1047. sz.). ↑
41. Kovács: *A felemelkedés útján – Birtokszerzés, házassági stratégia és reformáció a Ráday család korai történetében (13–17. század)*, 42–43. ↑
42. Vajay: *A könyvtáradományozó Ráday Gedeon*, 197. ↑
43. Csapó Csaba: Életrajz és mentalitás: Ráday Gedeon elfelejtett élete, *Aetas*. XVII. évf., 2002/2–3, 56. ↑
44. Nagy: *Magyarország családi címerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 9. köt., 549. ↑
45. A források eltérnek abban, hogy pontosan mi miatt adományozta I. Ferdinánd Rádai Máténak a címerbővítést. Kármán András szerint I. Szülejmán bécsi ostroma miatt, Intze István, Ráday Eszter halotti szónoka szerint Babócsa védelméért és más érdemei jutalmául kapta. (Négyesy: *Rádai Ráday Pál munkái*, 10–11.) ↑
46. Wertner: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig II. I–Z*, 303. ↑
47. Négyesy: *Rádai Ráday Pál munkái*, 11. ↑
48. Kovács: *A felemelkedés útján – Birtokszerzés, házassági stratégia és reformáció a Ráday család korai történetében (13–17. század)*, 45. ↑
49. Kovács Krisztián: A politikán és az irodalmon túl – A Ráday-család birtokigazgatása I. Pál és I. Gedeon idején, in Lator László (szerk.): *Sorsok és missziók a politikai változások tükrében*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2018, 10–11. ↑
50. Kovács: *A felemelkedés útján – Birtokszerzés, házassági stratégia és reformáció a Ráday család korai történetében (13–17. század)*, 45–46. ↑
51. Kovács Krisztián: „Most Ludány veve által bennünket...” A Ráday család Alsó Ludányi históriája, in Szirácsik Éva (szerk.): *Neograd 2012. A Dornyay Béla Múzeum Évkönyve XXXVI.*, Salgótarján, Dornyay Béla Múzeum, 2013, 127. ↑
52. Kovács: *A felemelkedés útján – Birtokszerzés, házassági stratégia és reformáció a Ráday család korai történetében (13–17. század)*, 46. ↑
53. Vö. Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Igazságszolgáltatási iratok I. 1589–1660, *Pest Megyei Levéltári Füzetek* 27., Budapest, Pest Megyei Levéltár, 1998.; Szabó András Péter (összeáll.): A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656–1661) *Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból* 59., Salgótarján, Nógrádi Megyei Levéltár, 2010, 385. ↑
54. Kovács: *A felemelkedés útján – Birtokszerzés, házassági stratégia és reformáció a Ráday család korai történetében (13–17. század)*, 48. ↑
55. Kovács: *A politikán és az irodalmon túl – A Ráday-család birtokigazgatása I. Pál és I. Gedeon idején*, 11. ↑
56. Uo., 11–12. ↑
57. Kovács: „Most Ludány veve által bennünket...” A Ráday család Alsó Ludányi históriája, 130. ↑

58. Kovács: *A politikán és az irodalmon túl – A Ráday-család birtokigazgatása I. Pál és I. Gedeon idején*, 12. ↑
59. Ladányi: *Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után*, 12. ↑
60. Benda Kálmán (szerk.): *Ráday Pál iratai I. 1703–1706*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955, 5. ↑
61. Vajay: *A könyvtáradományozó Ráday Gedeon*, 200. ↑
62. Négyesy: *Rádai Ráday Pál munkái*, 12. ↑
63. Kovács: *A felemelkedés útján – Birtokszerzés, házassági stratégia és reformáció a Ráday család korai történetében (13–17. század)*, 43; 47. ↑

Kovács Balázs: A „szocreál” és a „szocmodern” határán A Fiastyúk utcai lakótelep építéstörténete

Bevezetés

Az 1945 utáni magyar történelem az élet minden területén gyökeres változást hozott a társadalom egészére nézve. A vezetést fokozatosan átvevő kommunista párt hatalomkoncentrációja a politika- és gazdaságirányítás mellett minden területet az ideológiai harc eszközévé változtatott. Ez alól az építészet sem volt kivétel, amelynek szisztematikusan kellett a szocialista realizmust importálnia a moszkvai mintáról Magyarországra. Kardinális kérdéssé vált a második világháború után a lakásínség, amit már az új stílus jegyében igyekeztek lakótelepekkel megoldani. Az ötvenes-hatvanas évek lakótelepépítése meghatározott séma mentén kezdődött el és a stílusbeli váltás ellenére meghatározó maradt a kádári időszakban is. Ennek egyik jellegzetes mintapéldája a XIII. kerületben lévő Fiastyúk utcai lakótelep, amely klasszikusan „szocreál” stílusban jelent meg a tervezőasztalon, viszont bizonyos részei már „szocmodern” felfogásban valósultak meg.

Az alábbiakban kísérletet teszek a Fiastyúk utcai lakótelep építéstörténetének rövid áttekintésére, valamint a terület 1945 előtti helyzetére. Megvizsgálom a több ütemben épült lakótelep tervezési mintáit, majd a megvalósult munkát. Nem adhatok választ, de indirekt módon polémiát kezdeményezek a lakótelep stílusmeghatározása kapcsán. Nevezhető-e „szocreálnak”? Vagy vegyesen „szocreál” és „szocmodern”? Egyáltalán milyen fogalmakat értünk ezen mesterségesen formált kifejezések alatt? Emellett nem elhanyagolható a lakótelep környezetének áttekintő vizsgálata, annak elhelyezése a város összképét tekintve.

A kutatási időszak rövid időtartalmából fakadóan nem törekedhetek átfogó építéstörténeti bemutatásra. Az építéstörténet mintegy bevezetésül szolgál a társadalmi megítéltség elemzése előtt. Központi kérdésnek tekintem a „szocreál” építészet általános toposzainak vizsgálatát.^[1] Ilyen például a túlzottan sematikus beépítés, a lakóházak minőségének alacsony szintje, illetve az esztétikailag ormótlannak tartott külső megjelenés. Ezen felvetésekre különösen fókuszálok a kutatás szakmunkákkal történő elemzése során hasonlóan a társadalom bevonásának idejében.

A tanulmány a „Budapest Ösztöndíj Program” keretében született. A kutatást támogatta Budapest Főváros Főpolgármesteri Hivatala. Az FHP16/2236-3/2021 iktatószámú kutatói

szerződés időtartama öt hónap volt, 2021 szeptember 1-től 2022 január 31-ig tartott. A tanulmány elkészülésében elévülhetetlen segítséget nyújtott Jauernik Zsófia.^[2] Ezúton szeretném megköszönni a Várostervezési Főosztály összes dolgozójának a nekem nyújtott szakmai segítséget. Tágabb környezetben a Hivatalban dolgozó Cseh Zsuzsának, valamint a Budapest Fővárosi Levéltár összes munkatársának köszönettel tartozom. A kutatás során rendkívül sokat segített Karácsony Rita, valamint a Fiastyúk utcai lakótelep jelenlegi és korábbi lakóinak is köszönettel tartozom a tanulmány elkészüléséhez.

A Fiastyúk utcai lakótelep építéstörténeti vonatkozásai

Szocialista realizmus az 1950-es évek magyarországi építészetében

A „szocreál” mozaikszó általánosan elterjedt rövidítése a szocialista realizmusnak, ami egy stílusirányzat az irodalomban, a képzőművészetben és az építészetben.^[3] Az alkotómódszer a marxizmus-leninizmus eszmerendszeréből vált önálló formálásra képes erővé. Az említett összevont szóalak kapcsán általánosan a laikus hallgatóság pejoratív jelzőt ért. A tanulmánynak nem feladata, hogy esztétikailag megítélje ezt az építészeti módszert, aminek stílusában egyaránt születtek silány minőségű épületek mellett nagy szaktudást és hozzáértést feltételező alkotások is. Magyarországon a szocreál építkezés általánosan nehezen tipizálható, de jelentős a visszanyúlás a klasszicizmus formanyelvéhez. Célként jelölték meg a díszítést, ami korábban a munkások számára épülő lakóházakon nem jelent meg.^[4] Jellemző volt rá a toszkán, dór oszloprendszerek stilizált használata. A párkányokon meander^[5] díszítést alkalmaztak, míg a kapuzatokat timpanonokkal díszítették.^[6] A nyílásokhoz általában mészkö- vagy műkökeretezést használtak.^[7] Minden épületnél megfigyelhető a magastető használata, ebből következően megállapítható, hogy határozottan kerülték a modern stílusra jellemző lapos tető használatát.

A „szocreál” fogalmának nehézségei mellett ellentmondásos, sőt vitákat gerjesztő a stílus magyarországi reputációjában annak időbeli meghatározása. Prakfalvi Endre ezirányú ismeretterjesztő művében 1945 és 1959 közé teszi a „szocreál” építészet időszakát.^[8] Ezzel szemben másik írásában 1956-ot már „váltás”-nak aposztrofálja.^[9] Sőt a korszak építészetét bemutató *Modern és szocreál* című tanulmánykötet előszavában 1951 és 1954 datálja a „szocreál” időszakát.^[10] Beke László a „szocreált” Sztálin halála után már csak az addigi meghosszabbodásának látja.^[11] Mórocz Zsolt cikkében határozottan politikai aspektusból 1951 és 1955 közé datálja a „szocreál” építés-tervezés időkorlátját. Kuslits Tibor ennél is határozottabban foglal állást, amikor azt írja, hogy a „szocreál építészet [...] létezése Magyarországon a szakirodalom egyöntetű állásfoglalása szerint 1951. április 17-e és 1954

tavasza, vagy 1954 december eleje, de legkésőbb 1956 májusa közé tehető.”^[12] Érzékelhető a témával foglalkozó kutatók körében is egy eltérő állásfoglalás, viszont a stílusjegyek megítélésében alapvető mindenki számára a politikai-ideológiai háttér primer elemzése.

1945 után hazánkban a szovjet csapatok jelenléte idővel politikai, sőt társadalom-átalakító eszközzé vált. 1948-tól a kommunista párt teljes mértékben felszabdalta a megmaradt demokratikus erők ellenállását. Az egypártrendszer kiépítése és a diktatórikus hatalomkoncentráció a kormányzás mellett az élet minden területére kiterjedt.^[13] A Rákosi Mátyás nevével fémjelzett időszakban elindult a „szocializmus építése”, amibe beletartozott egy új építészeti stílus fentről irányított meghonosítása is. A háború pusztításai az egész országban súlyos károkat okoztak. Budapest tekintetében mindez hatványozottan jelentkezett az épületek esetében.

Az építészeti váltás első jele az 1944-es *Az építészet háború utáni feladatai Magyarországon* című memorandum volt. Az időszak jeles építései (többek között Major Máté vagy Granasztói Pál) a helyreállítás helyett az újjáépítés mellett álltak ki, amivel utaltak az új irányzat térnyerésére.^[14] Rákosi Mátyás 1945-ben az MKP „pütkösdí konferenciáján” már az új állam egyik legfontosabb „tűzpróbájának” nevezte az építészetet.^[15] Budapesten a felszabadításnak hirdetett 1945. évi események tiszteletére hamarosan megjelentek az új emlékművek, természetesen az állapotokból fakadóan mindezt a Szovjetunió bocsátotta Magyarország részére. Az újjáépítés kezdeti fázisaiban súlyos problémák mutatkoztak. A valuta válságos helyzetét, a háború emberi áldozataiból fakadó hiányt és a romeltakarítást kemény munka árán lehetett csak áthidalni. A forint bevezetésével (1946. augusztus 1-jén) stabilizálódott a gazdasági helyzet, Budapesten elkezdődhetett a károk valós felmérése.^[16] 1948 tavaszán jutott oda a fővárosi vizsgálóbizottság, hogy nem volt több sérült tető a városban.^[17] A Magyar Kommunista Párt által forszírozott tervgazdaság első három éves ütemében elrendelték az összes sérült ház helyreállítását, majd annak 1949-ben módosított újabb öt éves ciklusában a lakáshiány megszüntetésére meghirdették a lakás „közzolgáltatássá” való tételének politikáját.^[18] Ennek szimbolikus jelképévé vált a tömegek számára hirdetett lakótelepépítés országszerte.

A lakótelepépítés a 19. századi zsúfolt beépítési módra adott válasz volt. Az épületek szabadon álló beépítési módjával a lakások könnyen benapozhatóvá váltak, így a zsúfolt beépítés megszűnt. A magas intenzitású beépítettséget a szintszámok emelésével érték el.^[19] Hasonlóságot mutatott a kertvárossal annyiban, hogy a lakótelepek sem voltak önellátók, a munkahelyek azokon kívül helyezkedtek el. A belvárosi beépítésre jellemző, klasszikus bérházakat függőfolyósós rendszerben tervezték, ezzel is lehetővé téve a különböző méretű

lakástípusok kialakítását. A takarékoság elve szerint egy lépcsőházból minél több lakásnak kellett nyílnia. A lakótelepeken kizárólag oktatási, szociális és egészségügyi infrastrukturális intézmények (iskola, óvoda, háziorvosi rendelő stb.), illetve szolgáltatói szektor (élelmiszer- és szépségápolási üzletek stb.) megléte volt jellemző. A lakótelep meghatározásánál rendkívül nehéz feladat a pontos fogalmi azonosítás. Előfordul, hogy egy egységként kezelt területen több stílusban épült lakóház is megtalálható. Kijelenthető, hogy lakótelep alatt egy adott területen fekvő bizonyos^[20] számú épület együttesét értjük, jellemzően 3-4 vagy 10 emeletes lakóházakkal, közöttük zöldterülettel ellátva. Leggyakrabban hagyományos falazatú és szerkezetű, majd a hatvanas évektől házgári technológiával készült építőanyagból készültek.^[21] A szovjet mintára történő tervezés egyenes következménye volt a típustervek alapján megvalósított lakóépületek felépítése. A cél egyértelműen a nagy mennyiségű lakásszám kialakítása volt, ami gyakorta a minőség rovására, illetve az összkomfort kárára történt meg.^[22]

Felmerül a kérdés, hogy a köztudatban miért kötik a lakótelepépítést kizárólagosan a szocialista időszakhoz?^[23] Egyfelől cáfolandó azzal a premisszával, hogy a harmincas évek Magyarországon, sőt napjainkban is nagy lakótelepek épültek/épülnek (manapság lakópark elnevezéssel). Hozzáteve, hogy napjainkban a telepese lakóházak jelentős többsége 1945 és 1989 között épült.^[24] A második világháború után a pusztítás és a szociális viszonyok következtében bekövetkező lakásínség nagyszámú, új lakóházat igényelt. Ehhez az akkori trendeknek megfelelően a lakótelepek bizonyultak célszerűnek.^[25] A másik indok pedig a kommunista párt gazdaság- és társadalomirányításában keresendő. Mivel a bérek alacsony szinten tartásából a piaci viszonyok eleve kiszorultak, ezért a lakásépítést is az állam vállalta magára.^[26] Az időszakban eleve minden nagyobb vállalkozás állami kontroll alatt állt. A nagy tervezőirodák (lásd később) azt építettek, amit a felsőbb utasítás előírt. Ehhez még hozzátartozik, hogy a szegényebb rétegeknek (munkásság, a parasztság iparba történő integrálása) alacsony áron igyekeztek saját lakást biztosítani.^[27] Mindebből adódott a viszonylag gyorsan megteremthető, gazdaságosan épülő (gyakorta a minőség rovására) lakótelepek kivitelezése, ami viszont sok embernek biztosított lakhatást a korszakban.^[28] A diktatórikus hatalom szemében érvként merülhetett fel az emberek egy helyre sűrítése, ezáltal nagyobb kontroll alatt tartása. Mindezen negatívumok és pozitívumok közrejátszottak a lakótelepépítés szocialista jellegzetességnek napjainkra kialakuló megítélésében.

A „szocreál” építészeti stílusban tervezett épületek visszatetszést keltettek a szakmában. Az előző időszak modernista tervezését – politikai felsőbb utasításra – elvetették annak „világias, burzsoá túlbujánzása” miatt.^[29] A tervezőket nyíltan önkritikára sarkalták. Az 1951-es építészeti vitában mindenkire rákényszerítették a korábbi stílus elvi és szakmai elvetését

egyaránt. Granasztói Pál ugyan vitatkozott Major Mátéval, előbbi dogmatikus nézetének építészetre történő ráerőszakolása kapcsán, de a politika akarata az építész-tervező szakmát is elérte.^[30] A „szocreál”, majd az azt felváltó „szocmodern” egészen a rendszerváltozásig meghatározó elemévé váltak az építészetnek.

A vizsgált terület stílusjegyeinek problematikája építészeti szempontból

Amennyiben elfogadjuk Mórocz Zsolt a korszakra vonatkozó stílusperiodizációját, úgy megállapítható, hogy 1955 után a „szocreált” a „szocmodern” stílus váltotta fel.^[31] Ennek okát a szovjet vezetésben megtörtént váltásban, Sztálin halála után a fokozatosan egyedüli hatalmat kiépítő Hruscsovban kereshetjük. A szovjet blokk országainak Moszkvához kötődő viszonya az elméletben csökkent, de a valóságban az új pártfőtitkár követte a *generalisszimusz* erőskezű vonalát. Az építészetben változás 1954-ben történt az Építők Nemzeti Konferenciáján.^[32] Ezen túldíszítettnek, rendkívül költségesnek és lassúnak ítélték a sztálini elveket követő „szocreált”. Ekkor irányozta elő Hruscsov a gyorsabban felépülő, költséghatékonyabb, előregyártott betonból készülő épületek megépítését.^[33]

Hazánkban ez az időszak politikailag változékony volt, amit az '56-os forradalom tetőzött be. Az építészeti stílusváltás az első Nagy-kormány után már érzékelhető vált, de hangsúlyosan a forradalom és a szabadságharc leverése után jelent meg a Kádár-éra nyitányán.^[34] A szovjet minták átvétele, annak másolása a keleti blokk országaiban a modern stílus esetében is megmaradt.^[35]

A Fiastyúk utcai lakótelep kezdeti tervezése egyértelműen „szocreál” stílusban történt. Azonban a tervezés-kivitelezés-építkezés folyamatát a politikai változások jelentősen befolyásolták.^[36] A Fiastyúk utca mentén, illetve a lakótelep belső részén található épületek „szocreál” stílusban épültek, míg a Rákos patak mentén elhelyezkedő, a lakótelep déli térfalát adó épületei „szocmodern” stílusban valósultak meg.^[37] A fogalmi problémát a Rákos-patak mentéről nézve értjük meg. A lakótelep belső részeinek „szocreál” jellegét a városkép kívülről látható „szocmodern” stílusa bontja meg. Felmerül a kérdés, hogy miképpen tipizálható ebben az esetben a lakótelep? A tervek – mint később látni fogjuk – az ötvenes évek elején klasszikusan „szocreál” stílusban születtek. A politikai változások hatására az építész-tervezők kénytelenek voltak változtatni a korábbi elképzeléseken, így születhetett meg egy változó stílusjegyeket felvonultató, viszont madártávlatból nézve egységes lakótelep. A tervek és a megvalósult épületek esetében látható, hogy a stílusbeli váltás kis mértékben változtatott az eredeti elképzelésen. Leginkább a tetőszerkezet és a díszítettség eltűnése az, ami észrevehető a különböző arculatú lakóházakon.

Összegezve röviden a problémát megállapítható, hogy a lakótelep általánosan véve „szocreálnak” tekinthető, hiszen mind a beépítési struktúrája, mind az épületek formajegyei ebben a stílusban keletkeztek. Számszakilag jóval több „szocreál” stílusú ház található a lakótelep egészében. Vitát generáló motívumként azért megemlítenéd a lakótelep déli térfalának egyértelműen „szocmodern” megjelenése. Ettől eltekintve a Fiastyúk utcai lakótelep egyik legmeghatározóbb mintája az ötvenes évek „szocreál” építészetének.^[38]

A lakótelep területének történeti visszatekintése

A Fiastyúk utcai lakótelep Budapest Angyalföld településrészén, a Rákospatak-tól északra a Tahi utca, a Béke utca, a Fiastyúk utca és a Madarász Viktor utca által határolt területen fekszik. A történelmi jelentőségű terület különös módon jelenik meg a feldolgozásokban. A korai időszakok eseményei után a 19. század második feléig kevés információval rendelkezünk a lakótelep területének előzményeiről.

Adametz Gyula Anonymusra hivatkozva említette, hogy Árpád tábornok ült a Rákospatak mezején, majd a pihenés után vonult tovább Megyer felé.^[39] Mátyás király 1490. április 6-án bekövetkezett halálával a köznemesség 1490 májusában a rákosi síkon kérte fel a trónra János Albertet. A trónviszály további országgyűléseket eredményezett a területen (1500, 1504, 1505, 1507, 1511), majd a mohácsi vész előtt is jelentős politikai helyként említhető, hiszen az utolsó itt tartott országgyűlés már a török elleni harc előzményeként valósult meg.^[40] A Rákospatak rendezését, illetve az azt körülvevő lápos területek lecsapolását a 18. században végezték.^[41]

A 20. század elején a területről ismert Fiastyúk utca Göncöl utcától keletre irányuló útvonala már a mai formájában létezett.^[42] Ugyanez elmondható a mai lakótelep nyugati határaként húzódó Madarász Viktor utcáról is. A Göncöl utca – a háborús légifelvétel alapján – kizárólag a mai lakótelep részén nem volt leburkolva. A századforduló kataszteri térképek szaggatott vonallal, tervként jelölik a Hajdú utcát, azonban a háborús felvételek alapján az mindössze egy gyalog járható útként volt használható.^[43]

Összehasonlítási pontként – a már említett – 1944-es légifelvétel szolgált a kataszteri térképek, illetve a terület beépítése kapcsán. Ebből kijelenthető, hogy a terület nyugati (alközponti) részén jelentős funkciójú épület nem állt.^[44] A mai Madarász Viktor utca és a Tahi utca sarkán állt egy – feltételezhetően – a szemközti ELZETT vasáruháza tulajdonában lévő kisebb raktárhelység.^[45] Ugyanígy épület állhatott a mai címen Madarász Viktor utca 7. szám alatt is.^[46] A későbbi építés során Alközpontnak tervezett rész érdekessége, hogy a Rákospatak-tól északra, nagyjából ennek a résznek a harmadán vizes, lápos terület volt

1944-ben. A mai lakótelep Tahi utca 14-től 32-ig, s ettől délre egészen a Rozsnyai utcáig tervezték a Tomori teret, amit kettészelt volna a Rákos-patak.^[47] A felvételek alapján vizesnek, láposnak tűnő terület teljes egészében ezt a „teret” mutatta. Ennek kivitelezésére nem került sor a háború és az azt követő változások következtében.

A középső, ma Göncöl és Hajdú utcák által határolt részen egy labdarúgó pálya terült el, mellette kisebb épületekkel, amik gyaníthatóan sportoláshoz köthető funkciókat láttak el. Szintén a középső rész északi részén (a Fiastyúk utca mentén) állt 14 darab nagyobb és egy tucatnyi kisebb raktárépület.^[48] A keleti részen nem állt semmilyen épület. Érdekes felfedezés volt, hogy a szabályozott Rákos-patak korábbi medrében (vagy mentén) az időszakban egy gyalogút volt.^[49] Mindez teljesen követte a korábbi folyásmedret. Emellett kiemelendő még a Göncöl utca irányát folytató, burkolatlan út, amiből számos keletre és nyugatra elágazó kisebb gyalogutak, ösvények nyíltak^[50]. Kijelenthető, hogy az ötvenes évek területrendezése követte a korábbi időkben kialakított formákat, viszont a belső rész – leszámítva a Göncöl és Hajdú utcák vonalvezetését – teljes mértékben új telekosztást és ezzel új beépítési struktúrát kapott. A háború után az épületeket vélhetően lebontották vagy esetlegesen bombapusztítás végzett velük.

A lakótelep tervezési folyamata, előkészítő munkálatai

A tervutasításos rendszer egyik alappillére a vállalatok állami irányításában realizálódott. A tervezőirodák helyét – akár államosítással – állami cégek vették át. 1949. február 1-jén alakult a Budapesti Városépítési Tervező Vállalat (BUVÁTI) – Fővárosi Tervező Intézet néven.^[51] A feladatok többségét a Fővárosi Tanács V. B. Városrendezési és Építészeti Főosztálya^[52], kisebbik részben pedig az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium rendelte meg.^[53] Az állami elvárások a lakótelepek kiépítését célozták, így a nagy tervezőiroda feladataivá is ezek váltak. A Fiastyúk utcai lakótelep kivitelezése és megvalósítása egyaránt a BUVÁTI közreműködésével készült.

Az eredeti beépítési terv szerint a lakótelepen három nagy tömböt alakítottak ki, amelyek közül a nyugati és a keleti zártabb, míg a középső rész lazábban beépített volt.^[54] Az 1953-as tervet Mester Árpád és Krivátsy Ádám dolgozták ki.^[55] A Rákos patak enyhén íves részéhez igazították a lakótelep déli részét. A középső részre terveztek két iskolát, míg a keleti részen egy óvoda, a nyugati rész belső részében pedig egy bölcsőde, egy óvoda és egy rendelő helyezkedett el. A lakótelep üzleteit a nyugati, alközponti részre, illetve a keleti, U alaprajzú épület földszinti helyiségeibe telepítették.^[56] A nyugati rész a zártabb térfalaknak köszönhetően egy bensőségebb, intimebb hatású tér, míg a keleti rész egy nagyvonalúbb, nyitottabb építészeti karakterű terület.^[57] A középső rész nyitottságából fakadóan közpark

jellegűvé vált. A történelmi fordulatok következtében a tervekben is történtek változások. A középső részen eredetileg hat pontházat építettek volna a Rákos patak mentén, ezzel szemben a megváltozott tervekbe már öt sávház került.^[58]

Az alapozási munkálatoknál komoly problémák merültek fel. A Rákos-patak környéke erősen tőzeges, ezért cölöpalapozást voltak kénytelenek eszközölni.^[59] Akkori számítások szerint ez négyzetméterenként 20-25 forinttal növelte a költségeket.^[60] A tervek alapján a 2400 lakásos^[61] lakótelep három ütemben készül volna el.^[62] A lakótelep lakóházait Boross Zoltán, Biczó Katalin^[63], Gábrriel Mihály, Gáspár Tibor, Hegedűs Béla, Henk Vilmos, Jankó Kálmán, Papp Dezső, S. Nagy László és Vidos Zoltán tervezték 1954/1955 folyamán.^[64]

Az építkezés első üteme – „szocreál időszak”

A lakótelep „szocreál” stílusú lakóházainak közös jellemzői, hogy négyszintesek, kontyolt záródású magastetővel, illetve előregyártott műkö lábazattal épültek. A stílus tipikusnak mondható formajegyeit is magukon hordozzák: profilozott műkö nyíláskeretezések (illetve műköt utánzó, de vakolatból kialakított ablakkeretezések) és előregyártott műkö párkányok tagolják a vakolt homlokzatokat. A kivitelezés első ütemében a lakótelep nyugati (alközponti), illetve a Fiastyúk utca mentén lévő északi rész készült el 1954 és 1957 között.^[65] A céloknak megfelelően a keretes beépítésű lakótelep zárt, városias térhatást mutat. A terveknek megfelelően az első ütemben történő épületek felhúzása 1955 őszén kezdődött^[66] és az első lakók 1956/1957 folyamán már be is tudtak költözni lakásaikba.^[67]

A Fiastyúk utca 7-9. (helyrajzi szám: 26130/1) és a Fiastyúk utca 11-13. (helyrajzi szám: 26130/2) szám alatti lakóépületek kialakítása azonos, kontyolt nyeregtetős fedésű sávházak. Homlokzataikat a földszint felett futó széles övpárkány és meander zárópárkány tagolja. A főhomlokzatok szimmetrikus szerkesztésűek, a középső négy tengely nyílásaihoz fém korlátú konzolos erkélyek tartoznak. A két lakóházban egyaránt 23 darab lakást alakítottak ki. Ebből öt darab egyszobás, 12 darab kétszobás és hat darab háromszobás volt. A Fiastyúk utca 7-9. számú épületet eredetileg nagyobbra, a tömb sarkán L alakban beforduló alaprajzzal tervezték. Ezt azért nem valósították meg az első ütemben, mivel a tervezett lakórész az Elzett gyár területére esett. A tervek szerint bármikor hozzáépíthető lett volna a tervezett rész, viszont ez soha nem valósult meg.^[68]

A Fiastyúk utca mentén álló következő lakóház többszörösen törtvonalú alaprajzú, meghatározva a Tomori köz nyugati térfalát, illetve a fentebb említett Tomori tér városias térhatását. Elhelyezkedéséből adódóan több címmel is rendelkezik: Fiastyúk utca 15-17., Tomori köz 16-20., Tomori köz 6-14. (helyrajzi szám: 26130/3). A Fiastyúk utca felé néző

homlokzata a kelet felől szomszédos sávházakhoz hasonló, középső négy nyílástengelyét konzolos erkélyek hangsúlyozzák, övpárkány nélkül meanderes zárópárkánnyal kiegészülve. A Tomori közre néző homlokzatokon a konzolos erkélyeken kívül, pálcás fém korlátú franciaerkélyeket, illetve a földszinten műkö keretezésű portálokat alakítottak ki. A térre nyíló épületnél megfigyelhető az oszlopos árkádkapu, a legfelső szinten pedig az attikás kiemelésű félköríves ablakok.^[69] A lakóház egy részén (Tomori közre merőleges belső szárny északi homlokzata) a lakások a fogatolt alaprajzi rendszertől eltérően, a homlokzat mentén elhelyezett nyitott folyosóról érhetők el.^[70]

A Tomori köz keleti térfalán törtvonal alaprajzú, meanderszerű épület több címmel rendelkezik: Fiastyúk utca 19-25., Máglya köz 12., Tomori köz 3-19. (helyrajzi szám: 26130/11). Az épület Fiastyúk utcai meghatározóak a homlokzat síkjából kiálló, párosan elhelyezett, két szintet összefogó, szegmensíves záródású árkáddal határolt erkélyek, melyek az első emeleten tömör mellvéddel, a második és harmadik emeleteken pálcás korláttal kerültek kialakításra. A lakóházon meanderes párkány fut körbe. A Tomori közre néző homlokzatokat a konzolos- és franciaerkélyek, valamint műkö keretezésű földszinti portálok jellemzik. Ezen a szakaszon az épület hat szintes, a földszinti sáv homlokzati síkja beljebb húzott, a homlokzat fő síkjában műkö keretezésbe foglalt, három oszlopos előteret látunk, melyet négy lépcsőfok magasságú lépcsősoron közelíthetünk meg.^[71]

A Fiastyúk utca 27-33. (helyrajzi szám: 26130/12) szám alatti lakóház aszimmetrikus C alaprajzú. Főhomlokzata a Fiastyúk utcára néz, rövidebb oldalszárnyát a Máglya köz, hosszabb oldalszárnyát a Göncöl utca határolja. Főhomlokzatát a homlokzat síkjából kiugró, két szintet összefogó, árkádívekkel határolt, párosan elhelyezett erkélyek tagolják. Oldalhomlokzatain konzolos erkélyek találhatók.^[72]

A Máglya közt kétoldalról övező lakóépületek, a Máglya köz 6-10. (helyrajzi szám: 26130/13) és Máglya köz 5-9. (helyrajzi szám: 26130/14) szám alatti épületek azonos kialakításúak. A Máglya közre néző főhomlokzatokat az első és második emelet magasságában húzódó zárterkélyek tagolják, melyek mészkö lapokkal burkoltak. Az épületek főpárkányát előregyártott műkö elemekből álló frízszerű sáv alkotja.

A Máglya köz 1-4. (helyrajzi szám: 26130/17) cím alatti épület tengelye a Máglya közre merőleges, elhelyezkedése miatt a szimmetrikus térfalakkal rendelkező Máglya köz lezárását adja. A háromszintes épület szimmetrikus szerkesztésű főhomlokzatát a lépcsőházakat és a műtermeket rejtő homlokzati szakaszok ritmikus egymásutánisága rendezi. A lépcsőházakhoz kapcsolódó homlokzati sávok síkja beljebb húzott, felületük vörös színt kapott. A Műteremház^[73] jellegzetességét a bejáratok felett található domborművek, illetve a kazettás

frízek adják.^[74] A kéményt sárgás fehér kemény mészkőből rakták, a tetőt nádfarkú cseréppel fedték. A homlokzatot sárgás kőporszínűre tervezték, az ablakkereteket pedig sárgás-fehér pirogránitból építették meg.^[75] A házban 100 m² feletti lakásokat alakítottak ki öt méteres belmagassággal. Elkészülte után többek között Blaskó János festőművész vagy Würtz Ádám grafikusművész is itt éltek családjaikkal.^[76] Haba Péter összefoglalóan írta, hogy „Hegedűs Béla a telep épületeinek statikus, sematikus külső megjelenésével szemben a színek, a textúra, az anyagok váltakozásával ritmikus, <élő> homlokzatot alkotott.”^[77]

A Göncöl utca 4-10, 12-14. (helyrajzi szám: 26130/16) szám alatti lakóház a Göncöl utcával párhuzamos tengelyű sávház, melynek tömege nagyjából középen megtörik, így két párhuzamos tengelyű épületrész jött létre, ahol az északi épületszárny homlokzatsíkja beljebb húzódik. Az északi szárny utcai homlokzatán a két bejárati ajtó felett egy-egy két emeletet átfogó mészkőlappal burkolt zárterkély, míg a déli szárny homlokzatán konzolos erkélyek találhatók. Az épület főpárkányának mintázata egymás mellé sorolt téglalapokból áll.^[78]

A lakótelep középső tömbjében négy darab, a Fiastyúk utcára merőleges tengelyű, azonos kialakítású sávház áll: a Fiastyúk utca 39. (helyrajzi szám: 26130/26), 41. (helyrajzi szám: 26130/27), 43. (helyrajzi szám: 26130/28) és 45. (helyrajzi szám: 26130/29.) számú épületek. Az épületek aránylag egyszerű formálásúak, a homlokzatokat a bejáratok tengelyében lévő, két szintet átfogó mészkőburkolatú zárterkélyek tagolják, melyek teteje a harmadik emelethez tartozó, pálcás korlátú erkélyként szolgálnak. A bejáratok felett, az előregyártott műkö keretezésben növényi motívumot ábrázoló relief látható. A földszint felett egyszerű szalagpárkány húzódik, a főpárkány sorolt téglalap mintázatú. Az épületek kelet-nyugat tájolásúak. Az épületeknek csak az egyik hosszhomlokzatához tartoznak zárterkélyek, a „hátsó” hosszoldaluk kevésbé díszített. A négy épület alaprajzai egymáshoz képest tükrözöttek, így az épületek zárterkélyes homlokzatai egymásfelé néznek.

A lakótelep keleti részében, a Hajdú köz és a Béke utca által közrezárt területen a beépítés struktúrája zártabbá válik, az északi oldalon tört alaprajzú, „kanyargó” épületeket láthatunk, míg a Tahi utca mentén sávházakat. Két lakóépület – a Hajdú köz 3-11., Fiastyúk utca 51-57. (helyrajzi szám: 26160/38) és a Fiastyúk utca 56-67. (helyrajzi szám: 26130/39) cím alatti – a „szocreál” és a „szocmodern” közötti átmeneti stílust hordozza magán.^[79] „Szocreál” stílusjegyként megmaradt mindkét épületnél a kontyolt magastető. A korábbi épületeknél megismert két szintet átfogó zárterkélyek itt is láthatók, de mészkőborítás nélküli, egyszerű vakolt formában, a tetejükön a harmadik emelethez tartozó fém korláttal. A főpárkány helyén egy egyszerű vakolt sáv fut körbe az épületeken. A nyíláskeretezések is redukálódtak: egyes

ablakok körül egyáltalán nincs keretezés, a kiemelt nyílástengelyek ablakait a homlokzat síkjára merőleges, hegyesszögű háromszög határolja két oldalról, így a könyöklőnél egy keskeny virágtartó-peremet létrehozva.^[80]

A lakótelep keleti lezárását adó, hatalmas méretű, törtvonalú sávház a Fiastyúk utca 69-71., 81., Tahi utca 68., 70-76, Béke utca 100-106. (helyrajzi szám: 26130/40) címek alatt áll, és modern stílusjegyeket mutat. Az épület hétszintes, a legfelső szintjének homlokzati síkja beljebb húzott, illetve nyitott, tetőteraszok szakítják meg az épület tömegét. A lakóház karakterét egyrészt az impresszív tömegformája adja, mely észak felé nagyméretű, parkszerű, zöld udvart zár közre. A Béke utca és a Tahi utca felé pedig szikár térfalat biztosít. A megjelenésének további fő jellemzője a falak és a födémek vonalában létrehozott raszterháló, mely világosabb szürke színével (feltehetően egy cementes alapvakolat) kitűnik a színes, strukturált vakolt felületek közül, ezzel is sugallva egy erős szerkezetiséget. Az épület meghatározói a konzolos erkélyek, melyek két oldalról tömör mellvédűek, szemből viszont fém, pálcás korlátúak. Az erkélyek négy nyílástengelyes blokkokban együttesen jelennek meg, így tömeghatásuk is jelentős. A Tahi utcai homlokzaton négyszer négy nyílástengelyhez tartoznak erkélyek, a homlokzat két szélét a szimmetrikus hatás kedvéért erkély nélkül hagyva. Az erkélyek a Fiastyúk utcai és a Béke utcai homlokzatokon is megjelennek a négy tengelyű blokkok mellett, egy különálló nyílástengelynél is, oldva a homlokzatok szigorúságát. A legfelső szinten a lépcsőházak kiemelt tömegét vertikális sorolású, vasbeton rács fedi, mely tovább fokozza a homlokzatok ritmikusságát.^[81]

A lakótelep tervezésekor alapvetően figyelembe vették a beköltöző fiatal gyerekekkel rendelkező családok igényeit. Az alközponti részre egy óvodát, a középső részre két iskolát, míg a nyugati részen egy óvodát, egy bölcsődét és egy háziorvosi rendelőt terveztek. A Madarász Viktor 3. (helyrajzi szám: 26130/5) szám alatti óvoda tervei 1956-ban készültek. Az intézményt 100 férőhelyesre tervezték négyes csoportokban. Minden egységet önálló, külön előtérrel, öltözővel, vizes csoporttal és foglalkoztatóval alakítottak ki.^[82]

A Fiastyúk utca 35. (26130/25) szám alatti általános iskolát egyemeletes, szárnyudvaros, főbejárattal rendelkező, szabad épületként tervezték meg 1956-ban. Az iskolát 500 férőhelyesre alakították ki.^[83] Az Esküvő köz 4. (26130/42) szám alatt található Mese tagóvoda építési tervei ismeretlenek. Viszont az 1972-es átalakítási tervekből látszik, hogy az átalakítás során két foglalkoztató szobát alakítottak ki 50 fős létszámmal számolva.^[84]

A befejező, második ütemű beépítés – „szocmodern időszak”

A lakótelep modern stílusú épületei a Tahi utca mentén sorakoznak, összefoglalva az

alábbiak jellemzik őket: lapostetővel épültek, homlokzatukon a szerkezetiségre utaló raszterháló látható, sok erkély található rajtuk és színes vakolat fedte őket. A lakások tekintetében megemlítendő, hogy ezekben az épületekben hoztak létre úgynevezett „CS” (vagyis csökkentett értékű) lakásokat.^[85]

A lakótelep keleti részében három, azonos kialakítású modern épület áll. A Tahi utca 50-54. (helyrajzi szám: 26130/44), a Tahi utca 56-60. (helyrajzi szám: 26130/45) és a Tahi utca 62-64. (helyrajzi szám: 26130/46) szám alatti épületek az utcavonallal párhuzamos tengelyű, hatszintes sávházak. Homlokzatuk a födémek vonalában sávozott, valamint a legfőbb karakterjegyük a Tahi utcára néző raszteres pengefalak közé foglalt erkélyek. Ezek az aránylag jól használható méretű erkélyek kétszer négy nyílástengelyes blokkokban láthatóak. Különleges megjelenésüket fokozza a korlátok kialakítása, ugyanis a tömör mellvédszakaszok és a diagonális fémrácsok szintenként eltolva váltakoznak.^[86]

A terület középső szakaszában, a Göncöl utca és a Hajdú köz által határolt részen öt darab, megegyező kialakítású modern épület sorakozik. A Tahi utca 40. (helyrajzi szám: 26130/32), 42. (helyrajzi szám: 26130/33), 44. (helyrajzi szám: 26130/34), 46. (helyrajzi szám: 26130/35) és 48. (helyrajzi szám: 26130/36) címek alatt a hatszintes épületek T alaprajzúak, a száruk a Tahi utcára merőleges tengelyűek.^[87] A T alaprajz „feje” az emelt magasságú földszintnek köszönhetően magasabb, mint a szára. A csatlakozásnál kopolit^[88] üvegfalú lépcsőház köti össze a két épületrészt, ferde tetősíkjú tetőfelépítménnyel. A Tahi utcára néző homlokzaton két nyílástengelyt konzolos erkélyek emelik ki, míg az épületek tömbbelsőbe nyúló szárnyain loggiák tagolják a homlokzatokat.^[89]

A lakótelep nyugati részén három, a Tahi utcával párhuzamos tengelyű, hatszintes sávház áll a Tahi utca 22-26. (helyrajzi szám: 26130/18), a Tahi utca 28-32. (helyrajzi szám: 26130/19), és a Tahi utca 34-38. (helyrajzi szám: 26130/20) címeken. Ezek kialakítása a már fentebb bemutatott, a lakótelep keleti részén álló három sávházhoz hasonló. Fő karakterjegyük a raszteres pengefalak között elhelyezkedő erkélyek.^[90] Korabeli vélemények szerint az épületek „összhatása olaszosan derűs” és „az egész lakótelep kimagaslóan legsikerültebb [sic!] három épülete[i]” lettek.^[91]

A modern épületek lezárásaként, illetve a beépítés hangsúlypontjaként egy magasságában kiemelkedő, kilencszintes lakóház is épült a Tahi utca 20. (helyrajzi szám: 26130/8) szám alatt. Az épület keretes alaprajzú. A földszint síkja az emeleti szintekénél beljebb húzott, így az emeleti szintek lefelé keskenyedő, karakteres vasbeton lábakra támaszkodnak. A homlokzatokat loggiák tagolják.

A terület déli térfalának nyugati lezárást a Tahi utca 4-18. és Madarász Viktor utca 1. (helyrajzi szám: 26130/6) cím alatti derékszögben tört alaprajzú, négyszintes kontyolt nyeregtetős sávház adja. Ennek stílusa a „szocreál” és a „szocmodern” között átmeneti jellegű. Homlokzatának egyes részein vakolatból kialakított raszterrács látható, erkélyei konzolos megoldásúak.

A második ütemben épített lakóházak kivitelezését egyaránt az Építészeti Minisztérium 41. és 44. számú Építőipari Vállalatai végezték.^[92] Az utolsó, befejező munkálatok, mint például a lakóházak közötti parkosítás vagy a Rákos-patak mentén kialakított zöldterület 1959 folyamán már kidolgozás alatt állt^[93] és – információ hiányában – valószínűsíthető, hogy 1960-ban be is fejezték ezeket. A tervezési folyamatoktól kiindulva az utolsó feladatok befejezéséig eltelt időszak nagyjából nyolc évet foglalt magába. A korabeli hírek alapján „[...] 2200 távfűtéses, termálvizes lakásban több mint kilencezren találtak otthonra.”^[94]

A második ütemben elkészült épületek kapcsán jegyezte meg Ferkai András, hogy „[...] az épületek szabadabb formálásukkal és vidám paszteliszíneikkel tűnnek ki.”^[95] Negatívumként pedig kiemelte, hogy „[...] több bennük a komfort nélküli kis lakás, mint a korábbi ütemek lakóházaiban.”^[96] Kritikusabban látta a lakótelep esztétikai jellegét az időszakból Perényi Imre. A második ütemre megváltozott stílusjegyekről sommásan úgy értékelt, miszerint „[k]ár, hogy az eredeti tervtől eltérően a túlzott méretű tetőfelépítmények megfelelő összefogására és architektonikus kialakítására nem volt meg a lehetőség és így azok megbontják az egyébként igen kedvező városképet.”^[97] „Az építészeti részletformálás hiányosságai, például a tetőfelépítmények rendszertelensége rontja az egyébként kedvező városképet.”^[98] Írta kritikusan a lakótelep egészéről a Jékely-Sódor szerzőpáros. Budai Kriszta szerint „bár a szocreál lakótelep le sem tagadhatja születésének ideológiai lenyomatát, a beépítésért, a házak elrendezéséért felelős építészek, Mester Árpád és Krivátsy Ádám kiváló munkát végeztek.”^[99] Látható, hogy a lakótelep építészeti értékelésében központi helyen szerepel(t) a politikai-ideológiai hatás hangsúlyozása és ez ebből fakadó stílusváltoztatási felfordulás, viszont magukat a tervezőket és a kivitelezőket egyaránt elismerő hangon méltatták a rendszerváltás előtt és azután is.

A lakótelep építészeti vizsgálata tágabb környezetben

A lakótelepet délről, a Rákos-patak felől nézve egyértelműen szembeötlik a két építészeti irányzat keveredése. A patak enyhén íves vonalát követő tervezés ötemeletes lakóházakkal való beépítése egyes vélemények szerint ront a városképen.^[100] Ennek ellenére a patak túloldala a mai napig beépítetlen, főleg sportolási célra megtartott terület. A meder mindkét oldalán zöldterületet alakítottak ki játszóterekkel, napjainkban pedig futópályával és

biciklisávval.

A keleti oldalon a Béke út felől nézve az ötemeletes U alakú lakóház illeszkedik – a szintén az ebben időszakban épített – 8-10 emeletes lakóházakhoz. A Fiastyúk utca és a Béke utca kereszteződésénél előbbi nyugati oldalán (tehát nem a lakótelepi részén) 3 emeletes lakóházak épültek. Ezek szintén „szocreál” stílusban felhúzott lakóépületek, magasságuk nem bontja meg a térszerkezetet.^[101] A problémát a Fiastyúk utca Göncöl utcától a Nővér utcáig tartó része jelenti. Itt ugyanis többségében egy- és kétszintes kertesházak helyezkednek el.^[102] Ez a rész a korabeli értékelések szerint diszharmonikus, viszont az utólagos értékelések inkább dicsérik.^[103] A Göncöl utcától nyugatra a Fiastyúk utca mentén hat db klasszikus „szocreál” sávház épült szintén az időszakban.^[104] Itt a térszerkezetet figyelembe véve, a lakóházak magassága egyforma. A széles utca, valamint a járdakialakítás következtében ezen a részen érvényesült a városias, de egyben tagolt beépítés. A Madarász Viktor utca és a Tomori utca között lévő Tomori Pál Általános Iskola szintén a „szocreál” időszak építkezéseinek terméke. A kétszintes iskola 1950-es tervezésű, nagy udvarával tágas tér nyílik szembe a túloldali háromemeletes „szocreál” lakóházakkal.^[105] A Madarász Viktor utca páros számú oldalán kortárs stílusban épült irodaházak állnak. A Föveny utcánál pedig egy '30-as években épült modern stílusú lakóház áll szemben a megtört L alakú házzal.

Összességében elmondható, hogy a lakótelep illik a XIII. kerületi városképbe. Azokat az elemeket, amik a harmóniát megbontják, már a kortárs építészszakma is megjegyezte. Ilyen az említett Fiastyúk utcai^[106] rész, illetve a Madarász Viktor utca napjainkban kialakított jellege. A Tahi utca – pontosabban a Rákospatak – felől nézve érdekesen hat(ott) az ötemeletes lakóházak felhúzása, viszont a zöldövezet, valamint a fásítás következtében a magasabb házak messzebről nézve sem diszharmonikusak.

Összegzés

A kutatás egészében – az előzmények mellett – a Fiastyúk utcai lakótelep építéstörténetét szándékozott feldolgozni. A tanulmány szerzője – építészeti tudás hiányában – nem törekedett széles perspektívájú, átfogó építéstörténeti munka megírására. Célja volt, hogy az adott lakótelep építéstörténeti kontextustát köztudatba hozza, valamint egy – eddig kevésbé ismert – forráscsoportot a nyilvánosság elé tárjon. A stílusok kapcsán a kutatás kizárólag a szakirodalom álláspontjára helyezkedett. A lakótelep építéstörténete mélyebb elemzést és leginkább egy építészettörténész szakmai tudását igényli.

Bibliográfia

Források

Budapest Fővárosi Levéltár (BFL)

BFL XV. 16. g. 215/4

BFL XV. 17. d. 329. 02130/001

BFL XV. 17. d. 329. 02130/005

BFL XV. 17. d. 329. 02130/011

BFL XV. 17. d. 329. 02130/012

BFL XV. 17. d. 329. 02130/016

BFL XV. 17. d. 329. 02130/017

BFL XV. 17. d. 329. 02130/018

BFL XV. 17. d. 329. 02130/025

BFL XV. 17. d. 329. 026130/032/033/034/035/036

BFL XV. 17. d. 329. 02130/038

BFL XV. 17. d. 329. 02130/039

BFL XV. 17. d. 329. 02130/042

BFL XV. 17. d. 329. 026085/029

BFL XV. 17. d. 329. 026085/183

BFL XV. 17. d. 329. 026085/317

BFL XV. 17. d. 329. 026085/987

BFL XV. 17. d. 329. 026085/988

BFL XV. 17. d. 329. 026085/989

BFL XV. 17. d. 329. 026086/001

BFL XXIII. 102. a. 1. 1955.12.08. 0005892

Budapest Főváros Főpolgármesteri Hivatal Várostervezési Főosztály dokumentumai

Jauernik Zsófia (szerk.): *Fiastyúk utcai lakótelep – épületegyüttes*, Budapest, Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatal Várostervezési Főosztály dokumentumai és gyűjteményei, 2022.

Szakirodalom

Adametz Gyula: *Angyalföld*, Budapest, Sylvester Rt., 1947.

Beke László: A szocreál különös utóélete, in György Péter, Turai Hedvig (szerk.): *A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra*, Budapest, Corvina Kiadó, 1992, 109-117

Bene László: Lakásépítkezések Budapesten, *Magyar Építőművészet*, VIII. évf., 1959/5-6, 169.

Benjamin Károly: A Fiastyúk utcai lakótelep tervezésének néhány elvi kérdése, *Magyar Építőművészet*, V. évf. 1956/4, 112.

Bonta János: *A magyar építészet egy kortárs szemével 1945-1960*, Budapest, Terc, 2008.

Bonta János – Dániel Péter – Érdi Tamás: Modernista építészet – szovjet építészet, in Major Máté, Osskó Judit (szerk.): *Új építészet, új társadalom 1945-1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból, dokumentumaiból*, Budapest, Corvina, 1981, 118-134.

Boross Zoltán – Gáspár Tibor – Gebhardt Béla – Gyöngyösi István – Iványi László – Jeney Lajos – Pfannl Egon – Preisich Gábor (szerk.): *Budapesti Városépítési Tervező Vállalat*, Budapest, Révai Nyomda, 1970.

Csizmady Adrienne: *A lakótelep*, Budapest, Gondolat, 2004.

Ez évben és jövőre 9900 lakás építését fejezik be Budapest, *Népakarat* 2. évf., 250. sz., 1957. október 25., 1.

Ferkai András: *Lakótelepek*, Budapest, Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatal, 2005.

Fiastyúk utcai lakótelep, *Magyar Építőművészet*, IV. évf., 1955/1-2, 45-47.

Fischer József – Granasztói Pál – Kismarty-Lechner Jenő – Major Máté – Weltzl János: Az építészet háború utáni feladatai Magyarországon, in Major Máté, Osskó Judit (szerk.): *Új építészet, új társadalom 1945-1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból, dokumentumaiból*, Budapest, Corvina, 1981, 11-14.

Fodor Miklós Zoltán: Adatok a vásártéri lakótelep építéstörténetéhez I. (1947-1956), in, Balogh Zoltán (szerk.): *NEOGRAD 2020*. Dornyay Béla Múzeum Évkönyve XLIII., Salgótarján, Dornyay Béla Múzeum, 2020, 165-181.

Gál Zsuzsa: A Thälmann utcaiak elégedettek. *Népszava*, 90. évf., 265. sz., 1962. november 13., 8.

Gáspár Ferenc – Szabó Klára (szerk.): *Források Budapest Múltjából. V/B Források Budapest történetéhez 1954-1958*, Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 1988.

Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945-1956*, Budapest, Rubicon Intézet, 2011.

Gyöngyösi István: Budapest épülő új lakótelepei, *Magyar Építőművészet*, VI. évf., 1957/1-2, 19.

Haba Péter: Műteremház a Fiastyúk utcai lakótelepen, in Hadik András – Radványi Orsolya (szerk.): *Művészek és műtermek: tanulmánykötet és katalógus Budapest, a művészek városa című kiállításához*, Budapest, Ernst Múzeum, 2002, 238-243.

Haltenberger Mihály: *Budapest városföldrajza*, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942.

Jékely Zsolt – Sódor Alajos: *Budapest építésze a XX. században*, Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1980.

Karácsony Rita: Mai szemmel: Bp. XIII., Fiastyúk utcai lakótelep, alközpont (1973), *Metszet*, 11. évf., 2021/2. sz. 9.

Keller Márkus: *Szocialista lakhatás? A lakáskérdés az 1950-es években Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár, 2018.

Kuslits Tibor: *Szocreál építészet Magyarországon. Dunaújváros építéstörténetének különös tanulságai*, Győr, Széchenyi István Egyetem, 2013.

Lux László: Újabb zűrzavar mai építészetünkben, in Major Máté, Osskó Judit (szerk.): *Új építészet, új társadalom 1945-1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból, dokumentumaiból*, Budapest, Corvina, 1981, 164-167.

Oross András: A Rákos-patak és vízgyűjtő területének történeti földrajzi vázlata, *Fons*, X. évf., 2003/2., 191-232.

Perényi Imre: Budapest városrendezési terve a megvalósulás útján, *Magyar Építőművészet*, 8. VIII. évf., 1959/5-6, 145.

Petravich András: Az ötvenes évek magyar épületei. Rendeltetés, megítélés és védelem ma, in Prakfalvi Endre – Hajdú Virág (szerk.): *Építészet és tervezés Magyarországon 1945-1959*, Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal – Magyar Építészeti Múzeum. 1996, 66-70.

Prakfalvi Endre: A hatvanas évek építészetéről, in Rainer M. János (szerk.): *„Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok*, Budapest, 1956-os Intézet, 2004, 474-504.

Prakfalvi Endre: Magyar építészet 1945-1959. Periodizációs vázlat, in Fehérvári Zoltán – Hajdú Virág – Prakfalvi Endre (szerk.): *Modern és szocreál: építészet és tervezés Magyarországon 1945-1959*, Budapest, Magyar Építészeti Múzeum, 2006, 9-18.

Prakfalvi Endre: *Szocreál. Budapest építésze 1945 és 1959 között*, Budapest, Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatala, 1999.

Preisich Gábor: *Budapest városépítésének története 1945-1990*, Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1998.

Ráday Mihály: *Budapesti utcanevek. A-Z*, Budapest, Corvina, 2013.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris, 2010.

Szendrói Jenő (szerk.): *Magyar Építészet 1945-1955*, Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1955.

Letöltött dokumentumok

Balázs Gábor – Tóth Judit: *A Magyar Dolgozók Pártja Pest Megyei Bizottsága. Ismertető az anyagot feldolgozó adatbázishoz*,

<https://adoc.pub/balazs-gabor-toth-judit-a-magyar-dolgozok-partja-pest-megyei.html>

Böröndy Júlia (TDK dolgozat, konzulens: Kissfazekas Kornélia): *„Megáll az idő” „Szocreál” lakótelepek a XXI. században*. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építésmérnöki Kar, 2019;

<http://tdk.bme.hu/EPK/DownloadPaper/Szocreal-lakotelepek-a-XXI-szazadban>

Budai Kriszta: Csillagok a Máglyán – a Fiastyúk utcai lakótelep története, *Kultúra.hu*,

<https://kultura.hu/csillagok-a-maglyan-a-fiastyuk-utcai-lakotelep-tortenete/>

Budapest közigazgatási térképe (1908)

<https://maps.arcanum.com/hu/map/budapest-1908/?layers=99&bbox=2123060.801477062%2C6031006.580186196%2C2124760.3310278407%2C6031713.622697834>

Göröntsér Vera: Fiastyúk utcai műteremház kapudomborművei 3., *Köztérkép*,

<https://www.kozterkep.hu/25885/festeszeti>

Kiss János: Szocreál jelentése: mi is az pontosan?, *The Budapest*, 2020. szeptember 8.,

<https://thebudapester.hu/kult/szocreal-jelentese/>

Légifotók Budapest 1944.

<https://maps.arcanum.com/hu/map/bp1944/?layers=30&bbox=2119125.2430710965%2C6023536.716091327%2C2120824.772621875%2C6024243.758602966>

Mi az a szocreál?, *Hirado.hu*, <https://hirado.hu/blog/cikk/2021/12/21/mi-az-a-szocreal>

Mórocz Zsolt: Mi a szocreál?, *VAOL Vas megyei hírportál*, 2006. szeptember 19.,

<https://www.vaol.hu/cimlapon/mi-a-szocreal-1284739/>

Hivatkozások

1. Lásd: Mi az a szocreál?, *Hirado.hu*, <https://hirado.hu/blog/cikk/2021/12/21/mi-az-a-szocreal> (Letöltés: 2021. december 21.) ↑
2. Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatal Várostervezési Főosztály tanácsosa, valamint a kutatás mentora. ↑
3. Kiss János: Szocreál jelentése: mi is az pontosan?, *The Budapester*, 2020. szeptember 8., <https://thebudapester.hu/kult/szocreal-jelentese/> (Letöltés: 2022. január 3.) ↑
4. Petravich András: Az ötvenes évek magyar épületei. Rendeltetés, megítélés és védelem ma, in Prakfalvi Endre – Hajdú Virág (szerk.): *Építészet és tervezés Magyarországon 1945-1959*, Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal – Magyar Építészeti Múzeum. 199, 66. ↑
5. A meander szögletes, vagy más, bonyolult vonalban, esetleg ismétlődő módon húzódó, kígyószerű díszítmény., *MiMi*, <https://www.mimi.hu/epiteszet/meander.html> (Letöltés: 2021. november 5.) ↑
6. A timpanon eredeti jelentése szerint ókori zeneszerszám, az építészetben a nyeregtetős épületek egyenlő szárú háromszög alakú, párkánnyal keretelt orommezője, amelyeket gyakran szobrászati dísszel töltöttek ki. Ablak- és ajtónyílások felett a keretelés részeként is gyakran alkalmazzák., *Magyar Katolikus Lexikon*, <http://lexikon.katolikus.hu/T/timpanon.html> (Letöltés: 2021. november 5.) ↑
7. Mórocz Zsolt: Mi a szocreál?, *VAOL Vas megyei hírportál*, 2006. szeptember 19., <https://www.vaol.hu/cimlapon/mi-a-szocreal-1284739/> (Letöltés: 2021. október 28.) ↑
8. Prakfalvi Endre: *Szocreál. Budapest építésze 1945 és 1959 között*, Budapest, Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatala, 1999, 3. ↑
9. Prakfalvi Endre: A hatvanas évek építészetéről, in Rainer M. János (szerk.): *„Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok*, Budapest, 1956-os Intézet, 2004, 474–475. ↑
10. Prakfalvi Endre: Magyar építészet 1945-1959. Periodizációs vázlat, in Fehérvári Zoltán, Hajdú Virág, Prakfalvi Endre (szerk.): *Modern és szocreál: építészet és tervezés Magyarországon 1945-1959*, Budapest, Magyar Építészeti Múzeum, 2006, 14–16. ↑
11. Beke László: A szocreál különös utóélete, in György Péter, Turai Hedvig (szerk.): *A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra*, Budapest, Corvina Kiadó, 1992, 109. ↑
12. Kuslits Tibor: *Szocreál építészet Magyarországon. Dunaújváros építéstörténetének különös tanulságai*, Győr, Széchenyi István Egyetem, 2013, 10. ↑
13. Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945-1956*, Budapest, Rubicon Intézet, 2011, 481. ↑
14. Fischer József – Granasztói Pál – Kismarty-Lechner Jenő – Major Máté – Weltzl János: Az építészet háború utáni feladatai Magyarországon, in Major Máté, Osskó Judit (szerk.): *Új építészet, új társadalom 1945-1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból*,

dokumentumaiból, Budapest, Corvina, 1981, 11–14. ↑

15. Balázs Gábor – Tóth Judit: *A Magyar Dolgozók Pártja Pest Megyei Bizottsága. Ismertető az anyagot feldolgozó adatbázishoz*,
<https://adoc.pub/balazs-gabor-toth-judit-a-magyar-dolgozok-partja-pest-megyei.html>
(Letöltés: 2021. november 5.) ↑
16. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris, 2010, 207. ↑
17. Prakfalvi: *Szocreál. Budapest építésze 1945 és 1959 között*, 8. ↑
18. Uo., 9. ↑
19. Ferkai András: *Lakótelepek*, Budapest, Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatal, 2005, 5–6. ↑
20. A szakmunkák többsége a témában nem érinti ezt a kérdéskört. Van olyan lakótelep, amiben 10 alatti lakóház található, de találunk olyat is, ami egy komplett várost alkot. Lásd például az újpesti lakótelepet. ↑
21. Csizmady Adrienne: *A lakótelep*, Budapest, Gondolat, 2004, 20. ↑
22. Böröndy Júlia (TDK dolgozat, konzulens: Kissfazekas Kornélia): *„Megáll az idő” „Szocreál” lakótelepek a XXI. században*. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészmérnöki Kar, 2019;
<http://tdk.bme.hu/EPK/DownloadPaper/Szocreál-lakotelepek-a-XXI-században> (Letöltés: 2022. március 13.) 9; 12–13. ↑
23. Lásd a problémát részletesebben, in, Csizmady: *A lakótelep*, 74. ↑
24. 2.1. táblázat. A fővárosban felépített lakások és ezen belül a lakótelepi lakások száma és aránya, in, Uo., 76. ↑
25. Preisich Gábor: *Budapest városépítésének története 1945–1990*, Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1998, 71. ↑
26. Csizmady Adrienne: *A lakótelep*, 78–79. ↑
27. Uo., 17. ↑
28. Lásd részletesebben, in, Keller Márkus: *Szocialista lakhatás? A lakáskérdés az 1950-es években Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár, 2018. ↑
29. Bonta János – Dániel Péter – Érdi Tamás: *Modernista építészet – szovjet építészet*, in, *Új építészet*, 130. ↑
30. Prakfalvi: *Szocreál. Budapest építésze 1945 és 1959 között*, 18–19. ↑
31. Mórocz: *Mi a szocreál?* ↑
32. Prakfalvi: *A hatvanas évek építészetéről*, 474. ↑
33. Uo., 474. ↑
34. Ferkai: *Lakótelepek*, 49. ↑
35. Prakfalvi: *Szocreál. Budapest építésze 1945 és 1959 között*, 32–33. ↑

36. Jól mutatja ezt az időszak jeles építészeinek zavarodottsága a hivatalos publikációk terén.
Lux László: Újabb zűrzavar mai építészetünkben, in, *Új építészet*, 147–153. ↑
37. Ferkai: *Lakótelepek*, 51. ↑
38. Vö. Fodor Miklós Zoltán: Adatok a vásártéri lakótelep építéstörténetéhez I. (1947-1956), in, Balogh Zoltán (szerk.): *NEOGRAD 2020*. Dornyay Béla Múzeum Évkönyve XLIII., Salgótarján, Dornyay Béla Múzeum, 2020, 165–181. ↑
39. Adametz Gyula: *Angyalföld*, Budapest, Sylvester Rt., 1947, 18. ↑
40. Uo., 33-34. ↑
41. Oross András: A Rákospatak és vízgyűjtő területének történeti földrajzi vázlata, *Fons*, 10. évf., 2003/2, 208. ↑
42. Budapest közigazgatási térképe (1908)
<https://maps.arcanum.com/hu/map/budapest-1908/?layers=99&bbox=2123060.801477062%2C6031006.580186196%2C2124760.3310278407%2C6031713.622697834> (Letöltés: 2021. november 10.) ↑
43. Légifotók Budapestről 1944.
<https://maps.arcanum.com/hu/map/bp1944/?layers=30&bbox=2119125.2430710965%2C6023536.716091327%2C2120824.772621875%2C6024243.758602966> (Letöltés: 2021. november 10.) ↑
44. Ua. ↑
45. Budapest Fővárosi Levéltár (BFL) XV. 17. d. 329. 026085/183. Az ELZETT Vasárugyár 1920-as építési engedélyezési tervdokumentációja (Fiastyúk utca 15-17; helyrajzi szám: 26085/183) ↑
46. Légifotók Budapestről 1944. ↑
47. Budapest Közigazgatási térképe (1908). ↑
48. Ua. ↑
49. Napjainkban szintén követi a patak folyását egy gyalogos út, valamint a Göncöl utcától keletre egy kerékpárút és egy futópálya is egészen a Béke utcáig. ↑
50. Légifotók Budapestről 1944. ↑
51. Boross Zoltán – Gáspár Tibor – Gebhardt Béla – Gyöngyösi István – Iványi László – Jeney Lajos – Pfannl Egon – Preisich Gábor (szerk.): *Budapesti Városépítési Tervező Vállalat*, Budapest, Révai Nyomda, 1970, 5-6. ↑
52. Az MDP Budapesti Bizottsága V. B. és a BFT V. B. együttes ülésének határozata Budapest általános városrendezési tervéről. 1955. február 22., in, Gáspár Ferenc – Szabó Klára (szerk.): *Források Budapest Múltjából. V/B Források Budapest történetéhez 1954-1958*, Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 1988, 34-39. ↑
53. Uo., 35. ↑
54. BFL XV. 16. g. 215/4. A Szabadság (Dagály) fürdő helyszínrajza. ↑
55. Benjamin Károly: A Fiastyúk utcai lakótelep tervezésének néhány elvi kérdése, *Magyar*

Építőművészet, V. évf. 1956/4, 112. ↑

56. Uo., 112. ↑

57. Ferkai: *Lakótelepek*, 50. ↑

58. Benjamin: *A Fiastyúk utcai lakótelep tervezésének néhány elvi kérdése*, 114. ↑

59. Haltenberger Mihály: *Budapest városföldrajza*, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942, 43–44.
↑

60. Haltenberger: *Budapest városföldrajza*, 43–44. ↑

61. Vö. s. n.: *Fiastyúk utcai lakótelep*, *Magyar Építőművészet*, IV. évf., 1955/1-2, 45–47.;
Gyöngyösi István: *Budapest épülő új lakótelepei*, *Magyar Építőművészet*, VI. évf., 1957/1-2,
19. ↑

62. Ferkai: *Lakótelepek*, 50. ↑

63. Vö. Szendrői Jenő (szerk.): *Magyar Építészet 1945-1955*, Budapest, Képzőművészeti Alap
Kiadóvállalata, 1955, 38. ↑

64. Prakfalvi: *Szocreál. Budapest építésze 1945 és 1959 között*, 44. ↑

65. Ferkai: *Lakótelepek*, 50. ↑

66. S. n.: *Fiastyúk utcai lakótelep*, *Magyar Építőművészet*, IV. évf., 1955/1-2, 45. ↑

67. S. n.: *Ez évben és jövőre 9900 lakás építését fejezik be Budapest*, *Népakarát* 2. évf., 250. sz.,
1957. október 25., 1. ↑

68. BFL XV. 17. d. 329. 02130/001 jelzetű építési engedélyezési tervdokumentáció. ↑

69. Karácsony Rita: *Mai szemmel: Bp. XIII., Fiastyúk utcai lakótelep, alközpont (1973)*, *Metszet*,
11. évf., 2021/2. sz. 9. ↑

70. BFL XV. 17. d. 329. 02130/011 jelzetű építési engedélyezési tervdokumentáció. ↑

71. Ua. ↑

72. BFL XV. 17. d. 329. 02130/012 jelzetű építési engedélyezési tervdokumentáció részletes
szerkezeti műleírással. ↑

73. Lásd részletesebben Haba Péter: *Műteremház a Fiastyúk utcai lakótelepen*, in, Hadik András –
Radványi Orsolya (szerk.): *Művészek és műtermek: tanulmánykötet és katalógus Budapest, a
művészek városa című kiállításhoz*, Budapest, Ernst Múzeum, 2002, 238–240. ↑

74. Göröntsér Vera: *Fiastyúk utcai műteremház kapudomborművei 3.*, *Köztérkép*,
<https://www.kozterkep.hu/25885/festesz> (Letöltés: 2021. december 8.) ↑

75. BFL XV. 17. d. 329. 02130/017 jelzetű társasház – építési engedélyezési tervdokumentáció. ↑

76. Budai Kriszta: *Csillagok a Máglyán – a Fiastyúk utcai lakótelep története*, *Kultúra.hu*,
<https://kultura.hu/csillagok-a-maglyan-a-fiastyuk-utcai-lakotelep-tortenete/> (Letöltés: 2021.
november 24.) ↑

77. Haba: *Műteremház a Fiastyúk utcai lakótelepen*, 240. ↑

78. BFL XV. 17. d. 329. 02130/016 jelzetű építési engedélyezési tervdokumentáció. ↑

79. BFL XV. 17. d. 329. 02130/038 jelzetű építési engedélyezési tervdokumentáció. A

megnevezéssel ellentétben a forrás nem az eredeti tervdokumentációt tartalmazza, hanem az 1969-től zajló folyamatos lakásátalakítási terveket és engedélyeket. Ezekből az iratokból azonban jól látszik az eredeti tervezés néhány attribútuma. ↑

80. BFL XV. 17. d. 329. 02130/039 jelzetű építési engedélyezési tervdokumentáció. Szintén nem eredeti tervdokumentáció. 1977-től tartalmaz terveket, illetve hivatalos iratokat. Ezekben jól látszik a lakások eredeti kialakítása. ↑
81. BFL XXIII. 102. a. 1. 1955.12.08. 0005892 jelzetű bejelentés a Fiastyúk utcai épületeknek a tervezettől eltérő kivitelezéséről. A Budapest Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottság ülésének meghívója, napirendje, előterjesztései, szerkesztett és kivonatos jegyzőkönyve a lakótelep építési terveinek megváltoztatásáról. ↑
82. BFL XV. 17. d. 329. 02130/005 jelzetű építési engedélyezési tervdokumentáció. ↑
83. BFL XV. 17. d. 329. 02130/025 jelzetű építési engedélyezési tervdokumentáció. ↑
84. BFL XV. 17. d. 329. 02130/042 jelzetű építési engedélyezési tervdokumentáció. ↑
85. Jauernik Zsófia (szerk.): *Fiastyúk utcai lakótelep – épületegyüttes*, Budapest, Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatal Várostervezési Főosztály dokumentumai és gyűjteményei, 2022, 2. ↑
86. Jauernik: *Fiastyúk utcai lakótelep*, 2. ↑
87. Hibásan írta Bonta János, hogy „[a] telep középső szakasza szabadon álló pontházakkal épült be.” Az eredeti tervekben tényleg pontházak szerepeltek, viszont a tervezés megváltoztatásával ezeket sávházakban valósítottak meg. Bonta János: *A magyar építészet egy kortárs szemével 1945-1960*, Budapest, Terc, 2008, 174. ↑
88. „U” profiló húzott üveg. Leginkább korlátok, előtetők és beltéri monolitikus szerkezetben design elemként használják. ↑
89. BFL XV. 17. d. 329. 026130/032/033/034/035/036 jelzetű lakótelep-építési engedélyezési tervdokumentáció. ↑
90. BFL XV. 17. d. 329. 026130/018 jelzetű építési engedélyezési tervdokumentáció. ↑
91. Bene László: Lakásépítkezések Budapesten, *Magyar Építőművészet*, VIII. évf., 1959/5-6, 169. ↑
92. Gyöngyösi: Budapest épülő új lakótelepei, 19. ↑
93. Perényi Imre: Budapest városrendezési terve a megvalósulás útján, *Magyar Építőművészet*, VIII. évf., 1959/5-6, 145. ↑
94. Gál Zsuzsa: A Thälmann utcaiak elégedettek. *Népszava*, XC. évf., 265. sz., 1962. november 13., 8. ↑
95. Ferkai: *Lakótelepek*, 51. ↑
96. Uo., 51. ↑
97. Perényi: *Budapest városrendezési terve a megvalósulás útján*, 145. ↑
98. Jékely Zsolt – Sódor Alajos: *Budapest építésze a XX. században*, Budapest, Műszaki

Könyvkiadó, 1980, 218. ↑

99. Budai Kriszta: Csillagok a máglyán – A Fiastyúk utcai lakótelep története, *Kultúra.hu*
<https://kultura.hu/csillagok-a-maglyan-a-fiastyuk-utcai-lakotelep-tortenete/> (megtekintés: 2021. november 24.) ↑
100. Benjamin: *A Fiastyúk utcai lakótelep tervezésének néhány elvi kérdése*, 112. ↑
101. *BFL XV. 17. d. 329. 026085/987; BFL XV. 17. d. 329. 026085/988; BFL XV. 17. d. 329. 026085/989* jelzetű építési engedélyezési tervdokumentációk. A kutatás tárgyát nem képezi a Fiastyúk utca nyugati oldalán épült lakóházak elemzése. Ennek részletes bemutatására egy másik tanulmány keretében kerülhet sor. ↑
102. Lásd a Fiastyúk utca és a Násznagy utca sarkán álló házat. *BFL XV. 17. d. 329. 026085/317* jelzetű építési engedélyezési tervdokumentáció. ↑
103. Benjamin: *A Fiastyúk utcai lakótelep tervezésének néhány elvi kérdése*, 113. ↑
104. *BFL XV. 17. d. 329. 026086/001* jelzetű építési engedélyezési tervdokumentáció. ↑
105. *BFL XV. 17. d. 329. 026085/029* jelzetű építési engedélyezési tervdokumentáció. ↑
106. 1959-től Thälmann utca. Nevét a német kommunista mozgalom alakjáról, Ernst Thälmannról kapta. Az utcanév a rendszerváltás után lett újra Fiastyúk, in, Ráday Mihály: *Budapesti utcanevek. A-Z*, Budapest, Corvina, 2013, 232. ↑

Semsey Enikő: Németország politika- és művelődéstörténetéről az 1951-ben Kelet-Berlinben felállított Sztálin-szobor kapcsán

Bevezetés

A köztéri szobrokkal kapcsolatos érdeklődésemet néhány évvel ezelőtt talán az a felismerés vezette, hogy a nemzeti emlékezet vizuálisan ható, ám a háttérben sokszor politikai üzenetet közvetítő tárgyi nyomaiként lehet vagy kell őket szemlélni. Történészként tehát komplex feladattal van dolga annak, aki megpróbálja ezeket az összefüggéseket feltárni.

Jelen tanulmányomban arra vállalkoztam, hogy bemutassam, hogyan jelenítette meg Kelet-Berlinben az 1951-ben felépült Sztálin szobor azt a politikai ideológiát, amelyet a szovjet rendszer jelentett.

A szobor konkrét bemutatása előtt egy rövid- a témára koncentráló- részben az ideológiai és eseménytörténeti hátteret vázolom. Elsősorban azt vizsgálom, hogy milyen történelmi-politikai körülmények között épült fel, illetve, hogy miért volt jelentős ennek a létrejötte, mennyiben támogatta létüket a politikai vezetés, hogyan viszonyult hozzájuk a társadalom.

Az ország második világháborúban betöltött szerepe és a szovjet csapatok jelenléte miatt kialakult politikai helyzetben a Német Demokratikus Köztársaságban (továbbiakban NDK) teljesen új politikai rendszer jött létre.

Miután a németországi szovjet emlékművekről magyar nyelvű tanulmányok, feldolgozások nem jelentek meg, ezzel újdonság értékű lehet a munkám. Újszerűnek mondható az is, hogy végigkísérem a szobor történetének legfontosabb állomásait felavatásától lerombolása napjáig. A burkolt és kezdetben „legitimálnak” tűnő szovjet hatalomátvétel vizuális lenyomataként tekintem, vizsgálom a szobrot, amelyek társadalmi beágyazottsága, nemzeti ünnepek közé „emelése” kezdettől fogva a politikai vezetés szándéka volt, ám az élet és a változtatni akaró lakosság politikai szándéka ennek ellenállt.

Munkám során főleg a Lukas Verlag „Der Rote Gott- Stalin und die Deutschen” című munkájára támaszkodtam, amelyhez hozzávettem a korabeli német ideológia történetét. A vírushelyzet ellenére a német könyvtárak, és napilapok kiadóinak segítségével sikerült hozzájutnom korabeli sajtóforrásokhoz is.

A XX. századi egyetemes történelem legnagyobb traumáit okozó és radikális változásait hozó második világháború befejeződése egyben a kétpólusú világ létrejöttét is jelentette. A világháborúban betöltött szerep és a nagyhatalmi politika sokban befolyásolta a különböző országok politikai rendszereit, nemzeti emlékezet-politikáját.

A második világháború lezárását követő évtizedekben Németország esetében radikális változásokat látunk, de ezek – részben – más történelmi körülmények hatása alatt következtek be, mint például a Szovjetunió szatellit államai közé került Magyarország esetében. Úgy vélem, hogy a politikai ideológiák hatására kialakult nemzeti emlékezetkultúrát, változásainak okait –lehetőség szerint – úgy érdemes vizsgálni, hogy azt nem a jelenből visszavetített értékrendszer alapján tesszük, ám ez nem egyszerű feladat. Pedig, ahogyan Lucian Boia, ismert román történész mondja: „Semmi sem világít rá jobban a jelenre és a jövőre felé vezető választott utakra, mint az a mód, ahogyan a társadalom magáénak vállalja a múltját.”^[1]

Németország története 1945 után

1945-ben Németország romokban hevert. Ekkoriban még sem a lakosság, sem a megszálló hatalmak nem tudták mit hoz a jövő. Kezdetben a szövetségesek bizonytalanok voltak Németország jövőjét illetően. Az 1943-as teheráni, és az 1945-ös jaltai konferencián megállapodás született arról, hogy Németországot megszállási övezetekre kell osztani. Jaltában arról is döntöttek, hogy az amerikai, az angol és a szovjet zónák mellett a franciáknak is kell egy külön zónát biztosítani. 1945. június-júliusában Potsdamban az amerikaiak az angolok és a szovjetek megegyezésre jutottak abban, hogy a náciizmust ki kell irtani Németországból, demilitarizálni és demokratizálni kell, de konkrét politikai javaslatokat – amelyeket egységesen életbe lehetett volna léptetni minden megszállási övezetben – nem sikerült megfogalmazniuk. Németország május 8-i feltétel nélküli kapitulációja után saját kormányzervek nélküli megszállt ország lett.^[2]

Berlinben Szövetséges Ellenőrző Bizottságot állítottak fel, amelynek össze kellett hangolni a különböző megszállási övezetekben zajló politikát. A legradikálisabb változások a szovjet megszállási övezetben következtek be. A politikai pártokat újjáalakították, hogy legitimálják Németország Kommunista Pártja (KPD) azonnali működését. A Moszkvából hazatérő német kommunisták (Walter Ulbrichttal élükön) már 1945 áprilisában megérkeztek Berlinbe. Ezek a káderek minél előbb igyekeztek átvenni a politikai hatalmat a Szovjet Katonai Közigazgatás (SMAD) támogatásával. 1945 őszén a KPD vezetői számára világossá vált, hogy önmagukban nem tudják megtartani a hatalmat, ezért 1946-ra kényszerű egyesülés jött létre a Német

Szociáldemokrata Párt (SPD) és a KPD közt. Megalakult a NSZEP, azaz Németország Szocialista Egységpártja (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands). A NSZEP 1948-ra kommunisták uralta, sztálinista párttá alakult át.^[3]

Társadalom és gazdaság

Megkezdődtek a radikális társadalmi-gazdasági változások is a szovjet zónában. Az első intézkedések között bevezették a földreformot. Minden 100 hektárnál nagyobb területet kisajátítottak, az egykori nácik birtokaival együtt, s ezeket szétosztották kisbirtokos parasztok, mezőgazdasági, földnélküli munkások és keleti menekültek között, de bizonyos birtokokat állami tulajdon alá vontak. A nagyipari üzemeket, bányákat, pénzintézeteket államosították, s a magánvállalkozásokat fokozatosan megszüntették.^[4]

A gazdasági segély kezelése érdekében nyugaton pénzreformot kellett végrehajtani, ugyanis a Reichsmark értéktelenné vált. Helyette a Deutschmark nevű pénznemet vezették be. Az 1948-as nyugati pénzreformot olyan formában javasolták a keletieknek, hogy a szovjetek semmiképp se fogadják el az ajánlatot. Helyette bevezették saját keleti márkájukat, s ezzel egyidejűleg megpróbálták elvágni a nyugati szövetségesek elől a Berlinbe vezető utakat, s eltorlaszolták az autópályákat, valamint a vízi közlekedés minden vonalát. A nyugatiak erre a híres berlini léghíddal válaszoltak, amellyel sikerült Berlin nyugati övezeteit élelmiszerekkel és fűtőanyagokkal ellátniuk. 1948-tól, miközben nyugaton kialakult a totalitarizmussal és a kommunizmussal szembenálló szövetség, keleten egyre inkább kiépülőben volt a totális kommunista diktatúra. Ez végül ahhoz vezetett, hogy 1949 májusában megalakult a Német Szövetségi Köztársaság (BRD) és októberben a Német Demokratikus Köztársaság (DDR).^[5]

1949. szeptember 27-én Sztálin hozzájárult az NDK megalapításához. Október 4-én a népi kongresszust felváltotta Németország Nemzeti Frontja, amely minden pártot és tömegszervezetet felölelt. A hatalom jogállami megosztását az NDK alkotmánya nem tartalmazta. A legfőbb szerv névleg a Népi Kamara lett, amely kizárta a független igazságszolgáltatást. Az alkotmány elfogadását követően 1949. október 11-én elnökké választották Wilhelm Piecket, aki a KPD alapító tagja volt. Másnap pedig Otto Grotewohl lett a miniszterelnök. Helyettesei Walter Ulbricht (NSZEP), Otto Nuschke (CDU), és Hermann Kastner (LDPD) voltak. Az NSZEP-ből kerültek ki a belügy-, az igazságügy-, és a népoktatásügyi miniszterek, valamint összesen 14 szakminiszterből még négy. 1949-ben az NSZEP szovjet mintára marxista-leninista káderpárttá alakult át, s könyörtelen harcot kívánt folytatni a szociáldemokraták ellen. Az NDK tehát totális diktatúraként kezdte meg működését.^[6]

A két Németország megosztottságát eleinte nem tartották visszafordíthatatlan ténynek. Létük több stádiumban merevült meg, mint az 1952-es újraegyesítési kezdeményezések kudarca, és végül 1961-ben a berlini fal megépülése, amely 1991-ig szinte teljesen elzárta a németek előtt a keletről nyugatra való menekülés lehetőségét.

Kultúra és tudomány

1945-ben Németországban a kulturális és a tudományos élet megszűnt létezni. Nem működtek a színházak, a mozik, a koncerttermek és az operák sem. Elhallgattatták a rádióadókat, sajtótermékeket pedig csak a megszálló hatalmak nyomtathattak, s csakis tájékoztató jelleggel. Hitler és a nemzetiszocializmus démonizálása megjelent a szépirodalmi és a szakirodalmi művekben egyaránt. Irodalomról egyébként a szó szoros értelmében a háborút követő pár évtizedben nem beszélhetünk. Leginkább szociográfiák jelentek meg, vagy politikai elemzések. A festészetből, a szobrászatból és az építészetből eltűnt az első világháborút követően megjelenő avantgardizmus. Az anyag és a pénz hiánya miatt a szobrászok néhány évig újat nem is nagyon tudtak alkotni. A zenei életből kiszorult a népies, nacionalista romantika, mert ezt a nemzeti szocialista rendszerrel azonosították. Helyette népszerűek lettek az operettek. 1946-ban helyreállt a DEFA (Deutsche Film AG) nevű filmcentrum, amely olykor nyugati rendezők alkotásainak elkészítését is vállalta, de ez többnyire hátrányos következményekkel járt a német rendezők számára. A kulturális elszakadásra a nyugat és a kelet között 1947-ben került sor. A szovjet zónában, 1947 júliusában a keletnémet művészek számára kiutazási tilalmat rendeltek el, majd letiltották a színpadokról az amerikai drámákat is.^[7]

A szocialista realizmus megjelenése a kultúrpolitikában

Még ugyan ebben az évben megjelent a szocialista realizmus. A művészet pártállami eszközökkel való átalakítása. A szocialista realizmus célját 1952-ben Walter Ulbricht az „Új Ember” (Neuen Mensch), a szocialista embertípus ábrázolásában látta. Ez lényegében egy olyan alak illusztrálását jelentette, (a szobrokban, és a festők vásznain) aki hősként dolgozik a szocializmus építéséért. A háborút megelőző művészet megszűnt létezni. Új mottó terjedt el: „Az embernek szüksége van új ábrázolásmódra” („Der Mensch braucht eine neue Darstellung”). Az iránymutatást a SED adta. A képzőművészek állami megrendeléseket kaptak, melyekben a nehézipar fejlesztésének és a mezőgazdaság kollektivizálásának propagálása volt a feladatuk.^[8]

A Sztálin szobor felállítása

1951 júliusának végén a SED pártvezetése egy nagy jelentőségű szállítmányt várt Leningrádból: Joszif Sztálin óriási bronzszobrát. Tervezője Nyikolaj Tomszkij orosz szobrászművész. Kelet-Berlinnek sürgősen szüksége volt egy reprezentatív kegyhelyre a lakosság számára, a szovjet befolyás miatt. Ráadásul a fiatalok és diákok számára rendezett világfesztivál a sztálini kultusz jegyében augusztus 5-én került volna megrendezésre. A város vezetése több mint egymillió látogatóra számított és mintegy 25 000 résztvevőre több mint 100 országból.^[9]

A szobor hivatalosan a Komszomol, a Szovjetunió Kommunista Ifjúsági Szövetségének ajándékaként érkezett Berlinbe. A valóságban Walter Ulbricht, a SED főtitkára személyesen az OAK fődiplomatáját kérte meg, hogy kérjen engedélyt Moszkvából az NDK részére „J. V. Sztálin bronzszoborának megvásárlására”. Ennek megfelelően a kormánynak kellett állnia a költségeket.^[10]

Ulbricht eredetileg egy 16 méter magas szobrot kért a Szovjetuniótól, azonban azt a választ kapta, hogy meg kell elégednie egy (valamivel) kisebb példánnyal. A szállítólevél szerint a szobor 4,5 méteres magas volt és 2,3 tonnát nyomott. A szállítás közben megsérült szobrot acéllemezekkel és egyfajta tinktúrával javították meg.^[11]

A szobor felállításának helyszínéül Ulbricht és a Szovjetunió diplomáciai missziójának vezetője, Georgi Puskin kezdetben az Alexander Platzot választották, végül azonban a szobor a Strausberger Platzra került, mert a körülötte levő épületekkel együtt beleillett a kelet-német „szocialista klasszicizmus” stílusirányzatába.^[12]

Walter Ulbricht 1951 augusztus 23-án avatta fel az emlékművet. Az avatáson jelen voltak még Wilhelm Pieck, az NDK elnöke és Otto Grotewohl miniszterelnök is.

A marsall egyenruha ellenére az emlékmű nem a „diadalmas” Sztálinra emlékeztetett. Tomszkij Sztálin szobra kedvesen, mosolyogva tekintett le az emberekre, amely nem volt jellemző a diktátorra. A szobor nem egy dinamikus, inkább egy statikus képet mutatott. Tomszkij gyakran megfigyelte Sztálin gesztusait (aki jobb kezét gyakran a kabátjának gombsora alá, vagy nadrágzsebébe dugta) éppen ezért ábrázolta így. Ez a testtartás a nézőt Napóleonra emlékeztette, amely által tiszteletreméltó, győztes hadvezérként tekintettek rá. Jogar vagy marsallbot helyett bal kezében egy papírtekercset tartott, amely a jövőre vonatkozó terveket szimbolizálta.^[13]

Sztálin személyét – érthető módon – nem volt könnyű megszerettetni a német lakossággal, hisz a németek a diktátor nevét Sztálingrádhoz, illetve a „Sztálinorgonákhoz”^[14], a Vörös hadsereg erőszakoskodásaihoz, a tömeges letartóztatásokhoz, a hadifoglyok kényszmunkatáborokba kényszerítéséhez, és a megszálló hatalom szigorú rendszeréhez kötötték. A lakosság nagy része tehát negatív képet őrzött a szovjetekről, nem szerették őket. Az 1945 utáni propaganda így óriási kihívások előtt állt. A háború utáni első évben tehát a SED és a KPD lemondott arról, hogy megszerettesse Sztálint a lakossággal, csak a megszálló hatalmak adták meg az úgynevezett „szovjetführernek” a kultikus tiszteletet.^[15]

1946-tól azonban a SMAD megkezdte a német „elvtársak” politikai oktatását az agitáció és a propaganda kérdéseiben. Erre azért is volt szükség, mert az 1946-ban megrendezett választásokon a SED egységpárt elmaradt a többihez képest, s ezt a propaganda hiányának tudták be.^[16]

Végül 1949-ben az NDK megalakításával Sztálin elvette a reményt a németektől, hogy a szovjet megszállási övezetben egy semleges államot hozzanak létre, s személyi kultusza egyre inkább meghatározta a SED propagandáját. 1949 december 21-ére, Sztálin 70. születésnapjára már óriási ünnepségekkel készültek. A SED hónapokkal korábban megbízta a tömegszervezeteket, hogy szervezzék meg az ünnepeket. A Szabad Német Ifjúság (FJD) nevű tömegszervezet, valamint a Társaság a Német- Szovjet Barátságért pedig kiadványok megjelentetéséről gondoskodott. Az iskolákban a Népoktatási Minisztérium pontos utasításokat adott az ünnepek kivitelezéséhez. Innentől kezdve Sztálint dicsőítették a hivatalos pártközleményekben, és neve elé minden szövegben oda kellett tenni a „Nagy” jelzőt. Minden egyes tettét dicsőítették különleges tehetséget tulajdonítottak neki. Szinte mindenhol megjelent; idealizált portrékon és a dicsőítő szlogenekben, mert a SED úgy gondolta különleges tiszteletet érdemel.^[17]

A személyi kultusz évei után

Sztálin személyi kultuszának végét 1953 március 5-én bekövetkezett halála hozta el. Ám ekkor még gyászolók ezrei vonultak el a kelet-berlini Sztálin szobor előtt, leróva tiszteletüket. Az emlékművet virágokkal, fekete szalagokkal díszítették fel, s tiszteletbeli fegyveres őrköt is állítottak mellé.^[18]

A Tomszkij-féle Sztálin szobor végül ugyan arra a sorsra jutott, mint országszerte a többi Sztálin emlékmű. Az 1961 november 13 és 14-e közötti éjszakán egy építészekből álló brigád sűrített levegős vésőkkel felismerhetetlenségig rombolta. Tomszkij évekkel később egy másik

megbízást kapott. A Salinallee-től, (amelyet Karl Marx-Allee névre kereszteltek) néhány száz méterre, a Lenin térre egy 19 méter magas Lenin szobrot tervezett, amelyet 1970-ben állítottak fel.^[19]

Összefoglaló gondolatok

Németországban, hivatalosan a mai napig elfogadják, hogy a II. világháborús szovjet katonai áldozat megérdemli a tiszteletet. Ennek jeleként most is nemzeti ünnepként tartják számon a háború végét német területen, és minden évben megkoszorúzzák a három hatalmas berlini emlékművet, a Tiergartenben, a Treptower Parkban és a Schönholzer Heideban található. Május 8-a továbbra is nemzeti ünnep, munkaszüneti nap, elnevezése „Felszabadulás napja”, míg Magyarországon ezt kezdettől fogva vitatják. Érdekes és fontos továbbá az is, hogy míg a hazánkban felépült Mikus-féle Sztálin szobrot az 1956-os forradalomban nyilvánosan pusztította el a feldúlt tömeg, az NDK-ban ez a „desztalinizáció” csendben, mindenféle vita nélkül ment végbe, nemcsak Berlinben.

A II. világháború egyik legfontosabb következménye az a sokrétű hatás, amelyet az egyes nemzetek – főként a résztvevők – emlékezetpolitikájára, kultúrájára gyakorolt. Adott politikai rendszerek – érthető módon – az eltelt sok évtized alatt, úgy Európában, mint Európán kívül, hiszen az USA-tól Japánig, az egész világot érintette a világháború, sokféle szempontot figyelembe véve tárgyalták ezt a hatást történeti munkákban és szépirodalomban egyaránt. Szeretnénk egy olyat kiemelni közülük, amely egy 2013-ban Münchenben megjelent, majd magyarul 2016-ban kiadott mű szerzőjétől Aleida Assmanntól származik: „Az emlékezetkultúra napjainkban átalakulóban van, mivel Európa közös emlékezhorizontján a másik totalitárius diktatúra, a sztálinizmus bűneinek is helyet kell kapnia.” Közös keretként Assmann a *dialogikus emlékezet perspektíváját* javasolja, amely elismeri az áldozat és tettes szempontjait is. Miközben az ember a másik fél traumatikus emlékeit a saját – nemzeti, európai – emlékezetébe integrálja, talán képessé válik közös békévé oldani az erőszakos múlt mindenkinek másként fájó képeit.^[20]

Napjainkig tartó szakmai és társadalmi viták zajlanak a II. világháború szerepének és a Sztálin-kultusznak az emlékezetpolitikában elfoglalt helyéről, szerepéről, hatásáról. Ebben a bonyolult vitában, amely többnyire kapcsolódik az aktuálpolitikához, érthető módon merül fel a kérdés, eljuthat-e valamilyen nyugvópontra a nemzeti önvizsgálat?

Bibliográfia

Szakirodalom

Assmann, Aleida: *Rossz közérzet az emlékezet kultúrában*, Budapest, Múlt és Jövő alapítvány, 2006.

Boia, Lucian: *A történelem és mítosz a román köztudatban*, Bukarest, Gordiusz, 1999.

Winkler, Heinrich August: *Németország története a modern korban* 2. köt., ford. D. Molnár Judit – Ress László, Budapest, Osiris, 2005.

Engwert, Andreas: *Ikonografie des Stalin-Kultes in der DDR*, in hrg v.: Andreas Engwert, Hubertus Knabe: *Der rote Gott. Stalin und die Deutschen*, Berlin, Lukas Verlag, 2018.

Ormos Mária: *Németország története a 20. században*, Budapest, Rubicon, 2008.

Fulbrook, Mary: *Németország Története*, ford. Szuhay-Havas Ervin, Budapest, Maecenas, 1997.

Karin, Thomas: *Zweimal Deutsche Kunst nach 1945- 40 Jahre Nahe und Ferne*, Köln, DuMont Verlag, 1985.

Források

Neues Deutschland vom 14.11.1961.

Schreiben Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten an Walter Ulbricht, Betr. Stalinstatue für Berlin vom 24.7.1951, gez. Florin, BArch DC 20/3883

Telegramm Ulbricht an den Chef der Diplomatischen Mission der DDR Rudolf Appelt, BArch DC 20/3883

Hivatkozások

1. Lucian Boia: *A történelem és mítosz a román köztudatban*, Bukarest, Gordiusz, 1999. 10. ↑
2. Mary Fulbrook: *Németország Története*, ford. Szuhay-Havas Ervin, Budapest, Maecenas,

- 1997, 203. ↑
3. Uo. 205. ↑
4. Uo. 208. ↑
5. Uo. 210. ↑
6. Heinrich August Winkler: *Németország története a modern korban*, 2. köt., ford. D. Molnár Judit – Ress László, Budapest, Osiris, 2005, 135. ↑
7. Ormos Mária: *Németország története a 20. században*, Budapest, Rubicon, 2008, 314-317. ↑
8. Thomas Karin: *Zweimal Deutsche Kunst nach 1945- 40 Jahre Nahe und Ferne*, Köln, DuMont Verlag, 1985, 57. ↑
9. Engwert, Andreas: *Ikonografie des Stalin-Kultes in der DDR*, in hrg v.: Andreas Engwert, Hubertus Knabe: *Der rote Gott. Stalin und die Deutschen*, Berlin, Lukas Verlag, 2018, 129. ↑
10. Telegramm Ulbricht an den Chef der Diplomatischen Mission der DDR Rudolf Appelt, BArch DC 20/3883, 47. ↑
11. Schreiben Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten an Walter Ulbricht, Betr. Stalinstatue für Berlin vom 24.7.1951, gez. Florin, BArch DC 20/3883, S. 48. ↑
12. Engwert: *Ikonografie des Stalin-Kultes in der DDR*, 130. ↑
13. Engwert: *Ikonografie des Stalin-Kultes in der DDR*, 131. ↑
14. Szovjet rakétavető, amely zuhanásakor sípoló hangot adott ki rémületet keltve ezzel a lakosságban. Eva Langhals: Die Stalinorgel: Ikonografie des Stalin-Kultes in der DDR. in hrg v.: Andreas Engwert, Hubertus Knabe: *Der rote Gott. Stalin und die Deutschen*, Berlin, Lukas Verlag, 2018, 50. ↑
15. Uo. 131. ↑
16. Uo. 132. ↑
17. Hubertus Knabe: Vorwort in hrg v.: Andreas Engwert, Hubertus Knabe: *Der rote Gott. Stalin und die Deutschen*, Berlin, Lukas Verlag, 2018, 6. ↑
18. Engwert: *Ikonografie des Stalin-Kultes in der DDR*, 139. ↑
19. Neues Deutschland vom 14.11.1961. ↑
20. Aleida Assmann: *Rossz közérzet az emlékezet kultúrában*. Budapest, Múlt és Jövő alapítvány, 2006, 290. ↑

Timári Krisztián Attila: A Habsburg Birodalom keleti politikai rendszere és útja az utolsó törökellenes háborúba

A jelen tanulmányban a korszak két kiemelkedő uralkodói személyisége, II. József császár és II. Katalin cárnő viszonyát kívánjuk közelebbről megvizsgálni, melynek alakulása birodalmaik hódítási szándékait tükröző módon Európa keleti felének hatalmi viszonyait is meghatározták. Ez egyúttal választ adhat arra a kérdésre is, vajon az érintett felek el akarták-e kerülni a fegyveres konfliktust, vagy egyéb megfontolások vezérelték őket. A problematika nemzetközi diplomáciatörténeti szakirodalmának eredményeit felhasználva egyértelműen támaszkodni kívánunk a kor diplomatáinak tevékenységét dokumentáló forráskiadványokra, valamint a két uralkodó levelezésére.

A korszakban létrejött szövetségi rendszerekről betekintés kaphatunk Michael Hochedlinger *Krise und Wiederherstellung* című művéből, illetve a Habsburg Birodalom keleti irányú politikáját Adolf Beer *Die Orientalische Politik Oesterreichs seit 1774* munkája foglalja össze. II. József életét és az uralkodásának meghatározó eseményeit Derek Beales *Joseph II, Against the World 1780-1790* műve mutatja be a legjobban. Claus Scharf *Katharina II., Russland und Europa. Beiträge zur internationalen Forschung* tanulmánykötete az európai politikába és kultúrába beilleszkedni próbáló Orosz Birodalmat mutatja be.

A 18. századi európai háborúk alapjaiban formálták át az addig kialakult európai szövetségeket és az addig kiépített diplomáciai kapcsolatokat. A Habsburg Birodalomban Mária Terézia (1740-1780) királynő uralkodásának kezdetével új korszak következett be a külpolitika területén. A Pragmatica Sanctio („gyakorlati rendezés”), amely lehetővé tette a trónutódlást VI. Károly (1711-1740) német-római császár halála után, addig szokatlan lépés volt, s kiváltotta több európai hatalom ellenszenvét. A Porosz Királyság a bajorok, szászok és franciák együttműködésével hadat üzentek a Habsburg Birodalomnak. Az 1740-1748 között több részben lezajlott osztrák örökösödési háború lemondásra készítette a királynőt a birodalom egyik legfejlettebb tartományáról, Sziléziáról. Az 1748-ban megkötött aacheni béke a porosz és osztrák udvar között biztosította a Habsburg Birodalom öröklési rendjét és Sziléziáról való lemondását.

Az 1756-ban kirobbant hétéves háború (1756-1763) a Porosz Királyság és a Habsburg Birodalom között, az előző háború folytatásának bizonyult, és ez új politikai rendszert teremtett Nyugat-Európában, mivel az évszázadok óta rivalizáló Francia Királyság és a Habsburg Birodalom szövetséget kötött egymással a saját céljaik eléréséhez. Az 1756-ban

Versailles-ban megkötött francia-osztrák szövetség egyfajta átmeneti megoldásként született.^[1] A hét éven át tartó küzdelem végül a Habsburg Birodalom részéről eredménytelenül záródott, mert a Porosz Királyságtól nem sikerült visszavenni a Sziléziai területet. A diplomáciai forradalomként ismert szövetségekötés túlélte a háborút. A 18. században kialakulni látszó szövetségi rendszer fennmaradt, amelyek megalapozták a század második felét is, de már előtérbe került egy a Habsburg-orosz szövetség lehetősége is.

A Francia Királyság szövetséges maradt, de jelentős területi veszteségeket szenvedett, leginkább az észak-amerikai gyarmatokon. A franciák részéről a mérhetetlen anyagi kiadások miatt a külföldi hitelezők szemében is romlott a Francia Királyság megítélése.^[2] A Varsóban, Konstantinápolyban és Stockholmban lévő eddig kiépített diplomáciai 1741 kapcsolataik és befolyásuk elveszni látszott és később sem állt helyre teljesen.^[3]

I.

Az osztrák örökösödési háború alatt kezdett el tevékenykedni Wenzel Anton von Kaunitz (1711-1794) gróf is, aki a 18. század egyik legkiválóbb államférfija lett a Habsburg Birodalmon belül. Kaunitz diplomáciai ismereteit már 1740-ben Koppenhágában kezdte el kifejleszteni.^[4] Később itáliai területeken dolgozott, majd 1743-ban már az osztrák-németalföldi területeken tevékenykedett.^[5] Az osztrák örökösödési háború után Mária Terézia figyelmét felkeltette, így később 1750-1752 között már Párizsban követként teljesített szolgálatot.^[6] Kaunitz intelligens és megnyerő személyiség volt, akinek a gondolkodása és odaadása az uralkodó iránt példa értékű volt. Az ő nevéhez fűződik az 1756-ban megkötött versailles-i szerződés, ami diplomáciai forradalomként értékelhető. Az Orosz Birodalom bekapcsolódása a hétéves háborúba a Habsburg Birodalom oldalán a porosz ellenes koalícióba is Kaunitz herceg elképzelése és érdeme volt.^[7]

Haladéktalanul a külpolitika terén kezdett el tevékenykedni és annak szélesebb kiépítését, precízebb kivitelezését tűzte ki célul, amit magasan kvalifikált tanácsadókkal tervezett végrehajtani, akiket maga Kaunitz hívott, ezzel követve a francia diplomácia példáját.^[8] Kaunitz külpolitikai elképzelései nagyon jól átgondolt elveken működtek, miszerint első lépésként vissza kell szerezni a Monarchia területeit harcok vagy akár cserék árán.^[9] A háború után a herceg, mint a birodalom kancellárja rendelkezett a megfelelő befolyással, hogy elkezdje a Habsburg Birodalom felvirágoztatását. A hétéves háború idejében már egyszer létrehozott hármass szövetség újraépítését tűzte ki célul, egy osztrák, francia, orosz háromszög kialakítását, amiben a Francia Királyság, mint gátlóerő szerepelt az angolok ellen.^[10] Ennek a két országnak a támogatásával kívánta a területiális terjeszkedést

végrehajtani.

Az 1763. évi hubertusburgi béke után, amely a hétéves háborút zárta le a porosz-osztrák fél között, békésebb időszak következett. A Habsburg Birodalom számára gazdasági és kulturális színvonal emelkedés történt. A diplomácia területén a legfőbb szövetséges még mindig a Francia Királyság volt, ami stabilitást, egyfajta egyensúlyhelyzetet eredményezett az európai nagypolitikában. A francia orientális politika inkább nyugati irányú a Habsburgok pedig egy keleti-déli irányú terjeszkedési politikát tartották elsődlegesnek, amire azért is volt lehetőség mivel az itáliai, illetve a németalföldi területeken béke uralkodott a régi francia-oszmán szövetség pedig szinte teljesen eltűnt.^[11]

Mindamellet a megosztottság az 1770-es években kezdett még erősebben körvonalazódni. Egy új háború ugyanis Kelet-Európában rendkívül sok diplomáciai bonyodalmat és problémát jelentett volna, amiben a Francia Királyság nem kívánt részt venni, még kevésbé a Habsburg Birodalom érdekeinek védelmében, ezzel szemben fékezni próbáltak mindenfajta területi növekedést a Habsburg-ház számára és fenntartani a kialakult békét.^[12] Ugyanakkor a szövetség ápolása egyaránt fontos volt mindkét fél számára, jóllehet a közös célokat nehéz volt összeegyeztetni Európa két másik végén. A szövetség megerősítése miatt a birodalom érdekeit is szolgálva kötötték meg 1770 tavaszán Marie Antoinette (1755-1793) és a későbbi XVI. Lajos (1754-1793) francia király házasságát.^[13] II. József (1741-1790) császár testvére, szimbólumként szolgált a két ország szövetséges viszonyát tekintve, annak ellenére, hogy XVI. Lajos francia király felesége az alattvalók körében népszerűtlen volt, ráadásul a külpolitika alakításában egyáltalán nem játszott komolyabb szerepet.^[14]

A Habsburgok kelet-európai diplomáciai tevékenységének egyik legnagyobb eredményeként könyvelhető el az 1772-ben végrehajtott első lengyel területi felosztás, amelynek eredményeképpen az Orosz Birodalom és a Porosz Királyság részvételével Mária Terézia is jelentősen növelni tudta saját birodalma területét.^[15] A lengyel területek elcsatolása egyértelműen rámutatott a keleti irányú expanzió könnyebben megvalósítható voltára nyugati területek megszerzéséhez képest, de Bécsben azt is figyelembe kellett venni, hogy a porosz-orosz szövetség hivatott fékezni a Habsburgok további térnyerését ezen a területen. A mozgatórugója az volt a lengyel-kérdésnek, hogy az egyensúlyt a nagyhatalmak között meg kell tartani mindenáron, így csak mindhárom fél részvételével és együttműködésével lehetett végrehajtani az 1772. évi területi felosztást.

Európa nyugati térfelén a területszerzés sokkal nehezebben alakult. A Wittelsbach uralkodóház férfiágon történ kihalása következtében 1778-ban kirobbant a bajor örökösödési háború, ami egyértelműen komoly háborús feszültségekhez vezetett a Porosz Királyság és a

Habsburg Birodalom között. II. Frigyes (1740-1786) porosz király megakadályozta, hogy a területet a Habsburg Birodalomba beolvasszák és ezzel újabb területi növekedést sikerült megghiúsítania. A háborút lezáró 1779. május 13-i Tescheni béke volt a kiindulópontja az osztrák-orosz birodalmi közeledésnek, ami az 1780-as évek elejétől figyelhető meg, illetve a Német-Római Birodalom területeinek védelmét és integritását a Francia Királyság és az Orosz Birodalom szavolta.^[16] A nyugati területekért folytatott katonai és diplomáciai kísérletek tehát nem hozták meg a kívánt eredményeket.

A keleti politika felértékelődése már az 1770-es évek végén egyre nagyobb hangsúlyt kapott Bécsben, így a nyitás az Orosz Birodalom felé már Mária Terézia idején elkezdődött. A bajor örökösödési háború és az állandóan kiújuló Habsburg-németalföldi problémák árnyékában bontakozott ki a keleti orientáció terve.^[17] A Porosz Királyság állandóan fenyegető és megfigyelő magatartása ellen a császárnak új szövetségest kellett keresnie, akivel közösen nagyobb diplomáciai és katonai erőt tud felvonultatni a céljai eléréséhez. Kaunitz herceg és II. József császár is egy Európa felé nyitó, de a saját érdekeit eredményesebben szolgálni tudó birodalom kialakítását tűzte ki célként. Ennek megfelelően a keleti politika csakis a régi módszerekhez folyamodhatott, vagyis vissza kellett állítani az oroszokkal azt a kapcsolatot és bizalmat, ami a hétéves háború alatt létezett, illetve meg kellett zavarni a Berlin és Pétervár között kialakult összhangot.^[18]

Az Orosz Birodalom és a Habsburg Birodalom kapcsolata a hétéves háború alatt nagyon eredményesnek bizonyult, hiszen mint szövetségesek harcoltak a Porosz Királyság ellen. Erzsébet cárnő (1741-1762) 1762. évi halála után, fia III. Péter cár került hatalomra, ami azonnal teljes fordulatot hozott a háború és a diplomáciai kapcsolatok tekintetében. A fiatal cár poroszbarát politikát folytatott, ezzel megmentve Nagy Frigyes és országát a teljes vereségtől.^[19] II. Katalin orosz cárnő (1762-1796), férje, III. Péter halála után foglalta el az orosz trónt^[20] és célul tűzte ki, hogy tovább viszi I. Péter (1682-1725) orosz cár kulturális és hadügyi elképzeléseit, miszerint kulturális tekintetben az Orosz Birodalomnak nyitnia kell a Nyugat felé, illetve a területi növekedést alapvetően keleti, valamint déli irányban kell folytatni.

II.

A hétéves háború befejeztével mindenfajta politikai kezdeményezést Kelet- és Közép-Európában a Porosz Királyságot megmentő és szövetségesévé váló Orosz Birodalom határozta meg.^[21] A hódító szándék már 1767-ben felmerült, amikor a cárnő egyik bizalmasa, felvázolta egy esetleges támadás lehetőségét az Oszmán Birodalom ellen.^[22] Az 1768-1774

között lezajlott háború a két birodalom között elsőprő orosz győzelemmel ért véget. Az Orosz Birodalom sikerei és ambíciói a nyugati politika vonatkozásában arra készítették Kaunitz herceget, illetve a császárt, hogy átgondolják az addigi magatartásukat és megítélésüket a cárnőt illetően. Ezzel magyarázható, hogy Kaunitz herceg az 1774-es Kücsük-Kajnardzsi béke után felvetette a közös szövetség gondolatát, mivel meglátása szerint az oroszok sebezhetetlenek a saját területükön, ameddig a Habsburg Birodalom több irányból is sérülékenynek volt tekinthető.^[23]

II. József a régi szövetség helyreállítására és a régebb óta fennálló diplomáciai zárkózottság feloldása érdekében, s még a királynő életében utazott 1780-ban, orosz területre. Bevetett diplomáciai gyakorlatnak megfelelően inkognitója megőrzése érdekében a császár Falkenstein gróf néven haladt az utakon. A két uralkodó találkozása azután egyfajta szimbólumként is értékelhető, mivel nyolc évvel korábban, az 1772. évi események előtt, a terület még a Lengyel Királysághoz tartozott.^[24]

Az utazás előkészítésében Kaunitz hercegen kívül nagy hatáskört kapott Johann Ludwig Joseph von Cobenzl (1753-1809), aki a kancellárhoz hasonló diplomáciai tapasztalatok, birtokában 1779 óta a Habsburg Birodalom szentpétervári követi tisztségét is betöltötte.^[25] A Kaunitz által a császárnak adott részletes tájékoztatás és útvonalterv, az 1780. április 9-ei levelében található meg.^[26] II. József utóbb egy meleg hangú levélben köszönte meg a hercegnek a sok segítséget és munkát, amit érte tett.^[27] A találkozó József és Katalin között 1780. júniusában elsősorban ismerkedéssel telt, melynek során Katalin egy alkalommal megjegyezte, hogy Róma a Német-római Birodalomnak szebb fővárosa lenne, mire József hangsúlyozta, hogy az ortodox vallás központja Bizánc.^[28]

A két uralkodó közötti találkozás jelentőségét vizsgálva egyértelműen megállapítható, hogy a személyes kapcsolatfelvétel nagyban elősegítette a közeledést a két birodalom között.^[29] Mindamellet óvatos manőverezések és visszafogott közeledés jellemezte tárgyalásaikat, mely idővel a levelezésre tért át, s amelynek keretében sokkalta nagyobb szabadsággal és részletesebb módon tudták saját nézeteiket bemutatni. A levélváltás a cárnő és a császár között a lehető legprivátabb formában történt és csak néhány ember, a legbizalmasabb kör tudhatott róla. Cobenzl a császár felhatalmazásával elismerte az orosz területeket, illetve a legelején született egy megállapodás, hogy egyik hatalom sem köt szövetséget az Oszmán Birodalommal.^[30]

Az éppen kialakuló szövetség időszakában a cárnőre két ember tudott igazán befolyást gyakorolni, jóllehet a két személy nézetei teljesen különböztek egymástól. Egyikük Nyikita Ivanovics Panin (1762-1780) volt, aki Katalin uralkodásának kezdetétől az első évtizedekben

közösen irányította a cárnővel a diplomáciai ügyeket.^[31] Az ő nevéhez fűződik az orosz-porosz szövetségi rendszer kiépítése.^[32] A cárnő udvarában a poroszokat támogató politikai körök vezetője volt Panin, aki 1781-től kezdve azonban fokozatosan háttérbe szorult, ezzel megfosztva a poroszokat befolyásuktól, s kétségtelen, hogy ebben a folyamatban 1783-ban bekövetkezett halála is szerepet játszott.^[33]

II. Katalin első török háborúja óta szintén hatalmas befolyást gyakorolt a cárnőre egyik szeretője és tábornoka, Grigorij Alekszandrovics Patjomkin. Az új orientációt ez a kétségtelenül tehetséges és energikus katonai vezető szabta meg, Az ő elképzelései és vezetése révén került sor a déli területek megszervezésére.^[34]

Végül az 1781. január 19-én II. József császárnak címzett levélben csatolta Cobenzl azt a Katalin cárnő által kiadott 15 pontot, ami a leendő szövetséget körvonalazta.^[35] Néhány héttel később, 1781. február 14-én kelt levelében, Cobenzl kifejtette részletesen, hogy a cárnő azzal az indokkal emelt kifogásolt a megkötendő szerződés tervezetét illetően, hogy a cárnő neve és titulusai később szerepeltek benne mint a császáré.^[36] Itt mutatkozott meg először Katalin cárnő értékrendje és törekvéseinek nagysága, miszerint az Orosz Birodalom senki szemében nem lehet másodlagos.

A szerződés megkötése előtt a császár természetesen nagy figyelmet fordított a cárnő terjeszkedési terveire és ennek érdekében minél többet igyekezett megtudni ezekről. Ezt különösképpen jelzi a cárnőnek küldött 1781. március 6-ai levele.^[37] Hosszú hónapokon át tartó egyeztetés után végül 1781. május 21-én megkötötték az orosz-osztrák szövetséget, amit Kaunitz herceg és II. József császár a legnagyobb diplomáciai sikerüknek értékelték.^[38] A két fél kölcsönös védelmi egyezményt kötött egymással, ami garantálta a másik fél területének épségét, beleértve a kérdéses területeket, mint például az 1772-ben elcsatolt lengyel területeket is.^[39] A szövetségi szerződésben azt is tartalmazta, hogy mindegyik fél fenntartja a saját kiépített szövetségi rendszerét. A közeljövőt illetően szóba került az Oszmán Birodalom ellen vívandó közös háború is, ami Görög-tervként épült be a levelezéseikbe.

A szövetség a két ország között nem nevezhető formális szerződésnek, mivel azt kifejezetten csak a privát levelekben ígértek alapján kötötték meg. A levélben kötött titkos szövetség nagyon szokatlan formája volt mind a császár mind a cárnő részéről, s ennek oka a cárnő részéről az volt, hogy korábban már diplomáciai bonyodalmakat okozott egy-egy országot érintő címekkel, megnevezésekkel.^[40] Az Orosz Birodalom részéről ez a szövetség és a jövőbeli tervek, előnyök, annyira titkosak voltak, hogy eleinte még Katalin fia, a trónörökös Pál nagyherceg előtt is titkolták a dolgot, aki köztudottan poroszbarát volt.^[41]

Az úgynevezett Görög-terv és annak végrehajtása, ami már az 1770-es évektől foglalkoztatta a cárnőt, komoly kapcsolódási pont volt a két fél között. A Görög-terv sokkal többet jelentett, mint egyszerű hódító szándékot az Oszmán Birodalom ellen. A kortársak szemében is irreális elképzelés végső célja Konstantinápoly visszafoglalása és a régi Bizánci Birodalom felélesztése volt, jöllehet a törökök kiűzése Európából évszázadok óta jelenlévő gondolat volt. Katalin cárnő a dél-európai országok ortodox lakosaira megvédendő alattvalókként tekintett, illetve már a kücsük-kajnardzsi békében van egy paragrafus arról, hogy az oroszok a védelmezői az Oszmán Birodalom területén élő ortodox híveknek.^[42] Az újonnan visszaállított „Keleti Birodalom” felett pedig a cárnő 1779-ben született unokája Konstantin uralma alá került volna. A cárnő az unokáinak névválasztásában is egyértelműen jelezte jövőbeni szándékait, mivel az első szülött unokája Sándor, aki 1777-ben született, hasonlóan görög nevet kapott.^[43]

Katalin 1782. szeptember 10-ei levele minden addiginál részletesebben felvázolta a Görög-tervet.^[44] A sikeres háború után egy ütköző állam alapítását is célul tűzte ki, „Dákia” néven, ami Moldva, Havasalföld és Besszarábia összeolvadásával jöhetett volna létre.^[45] Az ütköző állam vezetése az Orosz Birodalom feladata lett volna. A császár részéről ilyenfajta térbeli átrendeződés még egy egyenértékű területszerzéssel is nehezen lettek volna elfogadhatók. A császár még az 1780-as évek elején nem az Oszmán Birodalom területeiből kívánt gyarapodni, hanem a szomszédos Velence kárára. Véleménye szerint Velence már veszített erejéből és befolyásából, de a hajókereskedelme megfojtja a Habsburg Birodalom legfontosabb kikötőit, vagyis Fiumét és Triesztet, ezenfelül Velence birtokában a császár ura lehetne Itáliának.^[46]

A császár 1782. novemberi levelében Velencét, Isztriát és a Dalmáciát kérte cserébe, illetve a Porosz Királyság ellehetetlenítését annak mindenfajta provokációjával szemben.^[47] A császár további célja volt a birodalom határait jól védhető városokkal és területekkel kiterjeszteni, így vélekedései szerint Khotym városa Galícia és Bukovina lefedésében játszana szerepet, onnan tovább a havasalföldi területek korrekcióját hajtánák végre, illetve a Duna mentén, Vidin, Orsova, Belgrád városok bevételeire kerülne sor a magyar területek védelmének fokozása érdekében.^[48] Ugyanakkor mindkét uralkodó részéről tarthatatlan követelések is felmerültek, s egyes esetekben nem tudtak megegyezni a területi felosztást illetően. További nehézségeket okozott, hogy a császár a francia aktív vagy passzív együttműködés biztosítása nélkül nem volt hajlandó elkötelezni magát a Görög-terv mellett. A szövetség és a titkos záradék az Oszmán Birodalom ellen az első két évben nem keltett feltűnést, mivel semmifajta esemény nem kényszerítette a titkok felfedésére egyik országot sem.^[49]

A területszerzést több különböző módon és módszerrel lehetett volna elérni. A békésen elért területszerzés kivitelezését, aminek az esélye minimális, jóvá kellett volna hagynia a szultánnak, ami hosszas egyeztetéseken keresztül történhetett volna meg a bécsi és konstantinápolyi udvar között, amiben a bécsi konstantinápolyi követ képviselte volna a császár érdekeit. Nem ritka, hogy az adott országok jogilag is megpróbálták alátámasztani követelésüket a vitatott területekre. A Habsburg Birodalom a Magyar Királyság jogalapjával hivatkozhatott volna a déli-dunai területek egy bizonyos részére, de ez az eljárás mindig jogi vitákba ütközött. A katonai erővel megszerzett területszerzés legfontosabb lépése, mint ahogy a békében is, hogy valamilyen írásos szerződés köttessen, lehetőleg a legmagasabb rangú politikai, katonai vezetővel vagy azoknak a képviselőivel. Fontos volt kihangsúlyozni a nép előtt is, hogy miért, hogyan és milyen okból tart igényt a Habsburg Birodalom az adott területekre. Erre a célra több oldalas felhívást adhatnak ki, amiben az elmúlt évek sérelmeit és jogalapjait próbálják bemutatni. A legitimáció eléréséhez ezt a dokumentumot több ország vezetésének is el kell fogadnia vagy akár a megkötött béke fennmaradásért kezességet kell vállalniuk.

Az események felgyorsulását a cárnő által régóta kívánt déli-nyugati irányú térhódítás idézte elő. Az 1774. évi kücsük-kajnardzsi béke óta viszonylagos béke uralkodott az Orosz és az Oszmán Birodalom között. A béke által sikerült több tartományt is az Orosz Birodalomhoz csatolni, de sokkal jelentősebb eredménynek számított, hogy egy kijárat jött létre a Fekete-tengerre, továbbá szabaddá vált az orosz hajóknak a kijutása és hozzáférése a Boszporuszhoz.^[50] A béke óta a Krími Kánság önálló független területként funkcionált, de ez a valóságban erős orosz befolyást jelentett. A terület meghódítását nem csak kizárólag katonai úton kívánták végrehajtani, hanem az ott uralkodó kánt szerették volna meghagyni a terület uralkodójaként, de orosz fennhatósággal.^[51]

A terv végrehajtásához szüksége lett volna a cárnőnek a császár támogatására, de az 1783. február 25-én írt levélben József világosan kijelentette, hogy a korábbi levelezés a görög tervvel kapcsolatban arról szólt, hogy mi történhetne és mi fog történni abban az esetben, ha az Oszmán Birodalom hadat üzenne az Orosz Birodalomnak.^[52] Az eddig megalkotott két szövetségi rendszer először az 1783-1784-es krími háborúban ütközött egymásnak, ahol a császár a magasabb célok ellenére a franciák megkötése miatt nem tudott jelentősen segíteni az Orosz Birodalom számára.^[53] A Habsburg Birodalom jogosan járhatott el, hiszen csak akkor kellett volna fegyverrel támogatni az Orosz Birodalmat, ha a szultán nem enged a követeléseknek és háborút hirdet a cárnő ellen. Ez esetben a császárnak három hónapon belül hadsereget kell küldenie és támogatnia kell a szövetségesét az Oszmán Birodalom ellen, ezenfelül nyilvánosan hadat kell üzennie, ami bármilyen másik államra is vonatkozik,

ha az megtámadja másikat.^[54]

A krími területek birtokba vétele elégedettséggel töltötte el a cárnőt, de kevésbé az a tudat, hogy a szövetségese, a Habsburg Birodalom elutasító magatartást mutatott, ami a két fél kapcsolatát is jelentősen befolyásolta. Katalin cárnő egyértelműen kimutatta mély csalódottságát és érzéseit a császár felé, amit 1783. február 29-i levelében fejtett ki, miszerint a Caesar név nem egyenértékű a császárral, de reméli idővel azzá válik majd.^[55] Szintén nagy felháborodást váltott ki az európai udvarokban a Krím annektálása, illetve köztudottá vált az orosz-osztrák együttműködés. 1783. júniusában ugyan nyilvánvalóvá lett a szövetség, de annak megkötési ideje, tartalma, még sokáig titok maradt szinte minden más európai udvar előtt.^[56]

III.

A nyugat-európai érdekeknek megfelelően, elsősorban a Francia Királyság, mindent megtett, hogy megakadályozza a cárnő területszerzését a szövetségese ellen. Mind az 1768-1774 közötti, mind az 1783-as események idején igyekeztek nyomást gyakorolni az Orosz Birodalom felé, hogy Katalin eredményeit némiképpen csökkentsék.^[57] A Francia Királyság, bár szövetségben állt a Habsburg Birodalommal, a saját érdekeit is szem előtt kellett tartania, amiben az Oszmán Birodalom fennmaradása alapvető tényezőnek számított. A francia-török kapcsolatok 1774 óta felélénkültek, és a franciák, mint barátok és mint védőhatalom szerepeltek a szultán számításaiban. A francia-osztrák szövetségnek már így is voltak heves ellenzői, mind az arisztokrácia, mind a nép részéről a franciák körében, és a császár közeledése az oroszokhoz, illetve a törökök fenyegetése csak még nehezebbé tette a dolgokat. Az ausztrófóbia a franciák körében még mindig nagyon erős volt, ami a korábbi évszázados küzdelmek és rivalizálás miatt alakult ki.

A Krím annektálása a császár és Kaunitz herceg számára újra lehetőséget adott a nyugati orientáció vonatkozásában. Az 1784-ben kialakult konfliktus a Schelde folyó körül, ami a Holland Köztársaság ellenállása miatt történt, minthogy nem kívánták megnyitni a folyót az osztrák hajók számára, újabb kudarcként szerepelt Bécs nyugati politikájában. Antwerpen kikötőjét a hollandok továbbra is blokád alatt tartották, amivel súlyos anyagi károkat okoztak. A Habsburg Birodalom ugyanakkor nem kívánta katonai erővel is alátámasztani követeléseit az eleve nyugtalan Osztrák-Németalföld területén, illetve azon túl. Ugyanakkor az 1784-1785. évben újabb sikertelen próbálkozásra került sor bajor területi cserék érdekében.^[58] A nyugati kudarcok után, illetve az állandó porosz fenyegetés miatt fordult újra a császár Kaunitz teljes biztatásával a keleti területek felé. A Schelde-konfliktus, illetve a belga-bajor területek

cseréje a poroszok közbenjárásával hiúsult meg, ami rossz fényt vetett a császár elképzeléseire és sorra kelet felé mutatott.^[59]

A Német-Római Birodalom területein belül is elkezdődött a polarizáció, amit elsősorban a Porosz Királyság provokált ki, mivel 1785. június 24-én megalakult a Porosz Királyság, Hannover és Szászország szövetsége, ami nem sokkal később hivatalossá is vált a külvilág számára, s ami súlyos veszélyt jelentett a császár további területi cserékre vonatkozó terveit illetően. Mindenfajta ilyen jellegű kezdeményezés ugyanis a tescheni békét sértette volna meg, s ez háborúhoz vezethetett volna.^[60] Az újonnan alakult szövetség feladata volt mindenfajta csereprogram megakadályozása a birodalmon belül.^[61] 1785. októberében a mainzi választófejedelem is csatlakozott, aki szintén tekintélyes befolyással bírt a birodalom életében, mint választófejedelem.^[62] A Nagy Frigyes vezetésével fellépő szövetség egyértelmű üzenetként volt értelmezhető a császár számára, mely azzal is fenyegetett, hogy a Porosz Királyság idővel még nagyobb befolyásra tehet szert a Német-római Birodalmon belül. Mindez egyúttal a császárválasztást is problematikusabbá tehetné volna Habsburg-ház részére.

Kaunitz jól tudta, semmilyen esetben nem szabad felbosszantania az Orosz Birodalmat, mivel csak annak a segítségével sikerülhet bármilyenfajta eredményeket elérni a keleti területeken. A két sikertelen nyugat-európai ügy kapcsán a herceg prussophobiája, erősebb volt, mint valaha.^[63] A Francia Királysággal való szövetség féken tarthatta a Porosz Királyságot, de cserébe az Oszmán Birodalmat nem lehetett következmények nélkül megtámadni. Kaunitz mindent megtett annak érdekében, hogy az úgynevezett régi hármas szövetség, az osztrák-francia-orosz háromszöveget visszaállítsa, mint a hétéves háború ideje alatt, de itt a franciák, az angolok elleni fékezőerőként szerepeltek a terveiben.^[64]

Az 1786. év nyara eseményekben gazdag volt, elsősorban mivel 1786. augusztusában Nagy Frigyes porosz király meghalt. Nagy Frigyes halála többet jelentett egyszerű uralkodó váltásnál, mivel halálával a Habsburg Birodalom egyik legnagyobb ellenfele távozott az élők sorából. A bécsi politika egyes számításai szerint a következő porosz királyok már sokkal kisebb fenyegetést fognak jelenteni a Habsburg Birodalomra nézve, ami érthető felfogásnak tűnhetett, hiszen Nagy Frigyes katonai és államszervezési képességei páratlannak és utánozhatatlannak bizonyultak.

Az uralkodó nagyságát az is mutatta, hogy halála után a császár közeledni próbált a Porosz Királyság felé, egyfajta szűkebb szövetség kialakítása érdekében, s amit kezdetben még az új király, II. Frigyes Vilmos (1786-1797) sem utasított el.^[65] A hirtelen közeledés a császár részéről a személyes sérelmek lezárásával indulhatott el, illetve már nem riválisként tekintett

a porosz királyra. Nagy Frigyes halála után a porosz-osztrák kapcsolatokban, eleinte javulás jelei mutatkoztak, hiszen közeledés indult el a két fél között, s ez a múlt eseményei miatt óriási lépésként értékelhető.^[66] A császárt a békülés és szövetség gondolata foglalkoztatta 1786 őszétől kezdve, de a legfőbb tanácsadója, Kaunitz herceg ellenezte ezt az irányvonalat, mivel a poroszokat a birodalom ősellenségének tartotta.^[67] A kezdeti biztató jelek után, végül nem változott a két ország kapcsolata. Ugyanakkor Kaunitz 1786. decemberében történt heves tiltakozásai sem voltak elegendőek ahhoz, hogy a császár lemondjon minden reményről egy porosz-osztrák kiegyezést illetően.^[68]

A másik fontos esemény 1786. év nyarán látszott körvonalazódni Bécsben, mivel a cárnő a következő évre tervezett egy déli körutazást a még 1783-84-ben megszerzett területek megszemlélése érdekében. 1786. augusztus 9-ei levélben Kaunitz közölte II Józseffel, hogy minden valószínűség szerint kapni fog egy meghívást, az elfoglalt területek megtekintése céljából, s, aminek az újabb előkészítése és megszervezése óriási feladat lesz.^[69] Kaunitz vélekedése szerint a cárnő meghívásával új esély nyílt arra, hogy meggyőzzék a szövetség létjogosultságáról, illetve az utazás kiváló alkalom lehet a poroszok ellen vívott háború előkészítésére.^[70] 1786. augusztus 21-ei levelében Kaunitz kifejtette a császárnak, hogy a poroszok még mindig nagy veszélyt jelentenek, de az új szövetséggel visszaszoríthatják a porosz elképzeléseket.^[71]

A császár csak hosszas rábeszélés után volt hajlandó elfogadni a meghívást a krími területekre, de Kaunitz herceg rendkívüli meggyőző képessége itt is előkerült. II. József végül 1786. szeptember 17-ei levelében részletesen kifejtette, hogy a lehető legnagyobb buzgalommal kívánja folytatni az eltervezett ügyeket Katalinnal, illetve, hogy Herszonba fog utazni a találkozóra.^[72] A következő év nyarán esedékes találkozó súlya sokkal nagyobb volt, mint az 1780. évben tett látogatás, mivel lényegében vissza kellett állítani Katalin bizalmát, illetve a Görög-terv részletesebb kivitelezését is ki kellett dolgozni. Az utazásról és kételyeiről a kancelláron kívül, a testvére, Lipót toszkán nagyherceg is tudomást szerzett. Kaunitz ugyanakkor komolyan aggódott, hogy József útja során nem fog erőteljesen érvelni Katalinnál a poroszok ellen, mivel eleve nehezen szánta rá magát az utazásra.^[73] A kancellár aggodalma érthető módon megalapozott volt, hiszen a császár a konciliáns magatartást tartotta a legjobb megoldásnak, hogy féken tudják tartani a Porosz Királyságot. A császár és a herceg véleménye itt ütközött ki a lehető legjobban, mivel Kaunitz a Porosz Királyság ellen kívánt revansot venni az oroszok segítségével, miközben a császár inkább békés viszony kialakítására törekedett a poroszokkal szemben. Az orosz szövetséget egyértelműen megtartani és felhasználni akarta a császár és a kancellár is, de a végcélok különböztek egymástól.

Az utazás előkészítésében, ahogyan évekkel korábban már, szintén Kaunitz herceg és Cobenzl, a szentpétervári követ segített a császárnak a legtöbbet. A császár és a kancellár közötti nézeteltérésről természetesen Cobenzl is tudott, aki az 1787. február 23-ai levelében a császár szempontjait tartotta szem előtt, bár belátta, hogy a herceget meggyőzni szinte lehetetlen.^[74]

A császár és bizalmi köre között 1786-1787 telén folytatott levelezések legfőbb tárgya az uralkodó utazása volt a cárnőhöz. A bécsi legbelsőbb körök rendkívüli érdeklődéssel figyelték a fejleményeket, ami megalapozhatta volna a Habsburg Birodalom külpolitikai irányvonalát az elkövetkező évekre nézve. A cárnő és a császár nagy várakozással tekintett a közelgő találkozás elébe, s hogy a cárnő hangulata még kedvezőbb legyen a Birodalom számára, a császár elküldte régi bizalmasát a cárnőhöz. Charles-Joseph de Ligne (1735-1814) herceg utazása Katalinhoz egyértelműen reprezentatív jelleget öltött, mint ahogyan arra korábban, vagyis 1780-ban is volt példa, de Ligne herceg a cárnő szűk priváti körébe nyerhetett bebocsátást és azóta is kedvelt személynek számított.^[75] A herceg látogatását a cárnő nagyon jól fogadta, illetve a császárral való találkozást is igen várta, amint az Katalinnak a császárhoz intézett 1787. március 12-ei leveléből, kiderül.^[76]

A cárnő a vártnál hamarabb indult el Szentpétervárról a krími területek felé, mivel ő már január 7-én elhagyta a Carszkoje Szelót, vagyis a palotáját.^[77] A cárnő több ezer fős kíséretével indult útnak dél felé, több megállót beiktatva az utazás során, amit a lehető legnagyobb pompával szándékozott kivitelezni. Az úton a cárnővel tartott egy ideig Cobenzl a Habsburg Birodalom oroszországi követe, míg a francia és a brit követ végig a cárnő kíséretével maradt. A diplomaták megbecsült privátvendégként, saját lovashintót és személyzetet kaptak.^[78] Ezenfelül unokája Konstantin, illetve a fia, a trónörökös Pál nagyherceg, is elindult a cárnővel.^[79] Az utazás alatt a cárnő ünnepségeket és katonai parádékat tartott, adományozott pénzt, ékszert, könyveket, illetve találkozott a terület legvagyonosabb és legbefolyásosabb nemeseivel, bürokrataival. A cárnőtől eltérően a császár csak 1787. áprilisában kelt útra. A cárnő és kísérete egészen Kijevig ment le hintóval, ahonnan hajón szállították tovább őket Herszonba. A vízi utat 80 hajó biztosította.^[80] Az utazása alatt egyébként más rangos személyek is meghívást kaptak, hogy csatlakozzanak, köztük a legfontosabb, maga a lengyel király, II. Poniatowski Szaniszló Ágost (1732-1798).^[81]

E különleges utazás alapvetően az orosz politika azon a törekvését szolgálta, hogy bemutassák a kívüllátnak az újonnan megszerzett területeket. A fejlesztési dinamika elsőprőnek bizonyult, mivel a cárnő kegyence Patjomkin herceg korlátlan hatalmat és szinte korlátlan mennyiségű pénzt investálhatott ebbe a területbe, s egyértelműen azzal a céllal,

hogy az előbbieken is említett vendégek révén egész Európa csodájára járhasson az itteni változásoknak. Az utazás előkészítőinek kimondott szándéka volt, hogy az európai kultúra ötvözésének és megőrzésének látszatával, a görög és római civilizáció találkozási pontjaként jelenítsék meg a vidéket a fényes kíséret valamennyi résztvevője számára.^[82] A több mint féléves utazás tetőpontja egyébként az a nagyjából háromhetes Krím-félszigeten való tartózkodás és körutazás volt, ahol a cárnő személyesen találkozott a császárral és a magasabb rangú vendégekkel.

József császár május első napjaiban már Herszonból utazott a cárnő elé, aki késett a találkozóról, de nem sokkal később, vagyis május 8-án nem messze Herszon városától sor kerülhetett a két uralkodó találkozására, s egy egész napot eltöltöttek egymással.^[83] A találkozás több közös rendezvényt rejtett magában, de a fontos kérdések megtárgyalása nem a nyilvánosság előtt zajlott le. Az utazás fő látványossága Bahcsiszeráj volt, ahol az egykori krími tatár kán palotája állt, valamint az újonnan épített Szevasztopol kikötője. A fekete-tengeri flotta kiépítése csak a Krím-félsziget annektálása után kezdődhetett meg Herszon központtal, ami a Dnyeper folyó torkolatában fekszik, de 1784 után Szevasztopolba került át a székhely és a hadsereg fő kikötője is ez a város lett.^[84]

1787. június elején vette kezdetét a körút a Krímben.^[85] Katalint nem érdekelték különösebben a Patyomkin által felépített látvány-falvak, mivel a legfontosabb cél számára az volt, hogy Szevasztopol kikötőjéből még határozottabb fenyegetést tudjon kelteni az Oszmán Birodalom felé.^{[86][87]} A kikötőben való látogatásnál a cárnő, illetve Patyomkin személyes és felejthetetlen ajándékot kívánt adni a császárnak, így a három ott bemutatott hadihajó egyikét a császárról nevezték el.^[88] A császár saját elégedettségéről és a megannyi látványosságról Szevasztopol kikötőjéből 1787. június 3-án kelt levelében számolt be Kaunitzknak, illetve azt is közölte, hogy minden a tervek szerint halad.^[89]

Mindazonáltal a császár minden igyekezete ellenére nem tudta önfeledten élvezni a történéseket, mivel Bécsből rossz hírek érkeztek. 1787. májusában kitört egy újabb forradalom tört ki Osztrák-Németalföld területen, Brabantban, az ott működő kolostorok egy részének bezárása miatt, ami fegyverkezést és önkéntesek toborzását váltotta ki.^[90] A nem kívánatos németalföldi belpolitikai fordulat miatt a császár figyelme megoszlott, s érthető módon kénytelen volt útját lerövidíteni.^[91] Mindamellet a császár megosztotta benyomásait Cobenzl-lel, miszerint a barátság alapvetően elmélyült a két fél között, jóllehet a jövőbeli tervekről, leginkább a török kérdésről kevesebb szó esett, továbbá a belga felkelés és németalföldi történések ekkor sokkal jobban foglalkoztatták magát a császárt, mint Katalin esetleges orientális tervei.^[92] II. József végül néhány közösen eltöltött nap után, visszaindult

Bécsbe, ahova június végén, július elején érkezett meg.

A krími utazás láthatóan nem hozott újdonságot a két fél kapcsolatában, a katonai parádék, a szevasztopoli hadihajók viszont nagy visszhangot keltettek, illetve a közlgő háború híre is hamarosan elterjedt Európában, mivel a találkozó sok európai udvar, de elsősorban az Oszmán Birodalom erődemonstrációnak és fenyegetésnek ítélte. Az orosz-török kapcsolat 1787-ben a krími utazásig sem volt felhőtlen, de az utolsó esély a békére ezzel a látogatással végképp szertefoszlott. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy már 1787 januárjában a konstantinápolyi orosz követ, Jakov Bulgakov jegyzéket nyújtott át a Kaukázusban és a Balkánon történt török túlkapások miatt, s ez tovább mélyítette a szakadékokat a két fél között.^[93] Az egyébként is feszült viszony tovább romlott, midőn az 1787. augusztus 6-ai ülésen Bulgakov követ nem engedett a kaukázusi területek visszaadását célzó török követeléseknek.^[94] A későbbiekben egy nyilvános találkozóra hívták az orosz követet, amit a Divan, az Oszmán Birodalom legfelsőbb államtanácsa tartott, melynek során azonban ismételen nem engedett semmilyen követelésnek, A követ a cárnő parancsa szerint járt el, aminek következtében viszont a békeerőfeszítések teljesen lehetetlenné váltak. Ezt követően az Oszmán Birodalom 1787. augusztus 24-én hadat üzen.^[95] Az orosz követet, Bulgakovot, a „Hét Toronyba” zárták, ami egy előkelő rezidencia volt, ahová csak a legbefolyásosabb emberek léphettek, s ahol viszonylagos kényelemben és biztonságban voltak itt az emberek.^[96]

Az Oszmán Birodalom a fenyegetések ellenére hadba lépett az Orosz Birodalommal, ami egyértelmű megdöbbenést váltott ki Európában. A cárnő és környezete viszont remek lehetőségként értékelte a helyzetet, hiszen az oroszok háborús készülődése már igencsak előrehaladott, miközben az Oszmán Birodalom agresszorként jelent meg európai diplomáciai körökben, s akik eddig védelmezőkként álltak a szultán mellett, immáron sokkal kisebb mozgástérrel rendelkeztek a török hadüzenet következtében.^[97] A két fél közötti feszültség a hadszínterekre vetült ki és ott próbálták megoldani mindazt, amire a diplomácia már képtelen volt.

1787. augusztus 29-érkezett a hír Bécsbe, Versailles-ba 6 nappal később, míg Szentpétervár szeptember első napjaiban értesült a hírről, amit azonnali hadüzenet követet.^[98] Kaunitz és Cobenzl meglátása szerint egy agresszor ellen való fellépés semmifajta kivetni valót nem rejthetett a Habsburg Birodalom részéről a külföld előtt.^[99] A császár 1787. augusztus 30-ai levelében szomorú hírként értékelte azt, ami Bulgakovval történt, illetve segítségnyújtását ajánlotta fel a kialakult helyzetben.^[100] A háborúba történő esetleges belépés gondolata semmit sem változott az 1780-as években, melynek értelmében a Habsburg Birodalomnak

semmiképpen sem szabad kimaradni a háborúból, mivel ebben az esetben az összes elfoglalt terület az Orosz Birodalom részévé válik, ami geopolitikai vészhelyzetet idézne elő a Habsburg Birodalom számára. Az elköteleződés, még ha az egy kényszerhelyzet is volt, Bécs részéről teljessé vált, viszont Bécs hadüzenete az Oszmán Birodalom ellen egyre csak késett.

A hadüzenet visszatartására a császárnak jó okai voltak, mivel a lehető legjobb módon kívánta felszerelni, ellátni és szétosztani a katonáit, hogy a Habsburg Birodalom a legkedvezőbb feltételekkel indulhasson háborúba. Az első intézkedések egyike volt, hogy szeptember 10-én megparancsolta a hadsereg mobilizálását a déli határokon.^[101] 1787 októberében pedig elrendelte gróf Hadik Andrásnak (1711-1790), az Udvari Haditanács elnökének, hogy a birodalom haderejét több mint 420 ezer fős hadilétszámmra töltse fel, illetve 180 ezer fős hadsereget küldjön az Oszmán Birodalommal határos területekre.^[102]

A katonai ügyek lebonyolításában nagyobb szerepet kapott Hadik Andrásen kívül a császár személyes jóbarátja és hűséges katonája. Franz Moritz von Lacy (1725-1801) már az osztrák örökösödési háború óta szolgálta a Habsburg Birodalmat katonai vezetőként.^[103] 1787 szeptemberének végén kérte fel a császár Lacy tábornagyot, hogy vállaljon hadvezéri feladatot és az Udvari Haditanácsban is támogassa a császárt minden erejével.^[104] Lacy tábornagy a több mint 240 ezer fős hadsereget az Adriai-tenger partjaitól egészen Dnyeper folyóig kívánta szétosztani és egy összefüggő védelmi vonalat kívánt létrehozni.^[105] Ez a több mint 1400 km hosszú frontvonal az egyszerre megindított közös támadás elvén nyugodott, amire a császár és a tábornagy elgondolásai alapján az Oszmán Birodalom képtelen lett volna reagálni. A tábornagy és a császár tervének egyik fő célja volt, hogy megvédjék a Habsburg Birodalom déli területeit az ellenséges betörések ellen, mivel egy ilyen helyzetben az orosz csapatok támogatására csak igen korlátozott mértékben számíthattak volna.^[106]

A császári hadsereg Galíciától egészen Dalmáciáig sorakozott fel, ami eredetileg három részre lett szétosztva, egy galíciai, egy magyar és egy szlavóniai hadtestre.^[107] A háborúban végül öt hadtest szolgált, a felsorolt hármat ugyanis kiegészítették egy bánági hadtesttel, valamint egy erdélyi hadtesttel.^[108] A hadseregparancsnokság központja Zimony városa lett, mely a Duna partján mindössze pár kilométerre található Belgrádtól. Belgrád a császár és Lacy tábornagy terveiben elsődleges helyen szerepelt, mivel annak bevételét, még a háború megüzenése előtt eltervezték. Belgrád számított ugyanis a legerősebb erődítménynek, továbbá a legjelentősebb akadályt képezte is a császári sereg dél felé való előretörése vonatkozásában. A császár báró Alvinczy József (1735-1810) tábornagyot bízta meg a feladattal, hogy csellel bevegye az erődítményt még a háború tényleges megkezdése előtt. Alvinczy hosszas előkészítés után december 2-ról 3-ra virradó éjjelt jelölte ki a támadás

idejének, melynek során három bevetésre kerülő rohamoszlop közül az elsőt ő maga vezette volna.^[109] A vállalkozás végül a rossz időjárás miatt megghiúsult, mivel a Dunán átkelő hajók egy része nem tudott a megfelelő helyen kikötni a nagy köd miatt. A sikertelen rajtaütés híre hamar közismertté vált az Oszmán Birodalmon belül, ami még jobban elmérgesítette a két fél viszonyát.

IV.

A háborúra történő felkészülés ideje alatt bekövetkező külpolitikai fordulatok a hadba lépni kívánó Habsburg Birodalom számára igen kedvezőtlenül alakultak, mivel a németalföldi tartományok lázadásainak megismétlődése jelentős kockázattal járhatott, illetve a Francia Királyság mindenfajta háborút ellenző magatartása a külső támogatás látszatát is lehetetlenné tette. Nem elhanyagolható szempont viszont, hogy a versailles-i udvarban már egyre erőteljesebben körvonalazódtak a teljes gazdasági összeomlás jelei és a stabilitás hiánya. A Porosz Királyság ugyanakkor kívárá magatartást mutatott és próbált a lehető legnagyobb hasznot szerezni a kialakult helyzetből, mi több, Berlinben már 1787 végén elkészítettek egy tervezetet a lehetséges végkimenetelt illetően. Gróf Ewald Friedrich von Hertzberg (1725-1795) porosz államminiszter tervei alapján az Oszmán Birodalom visszaadja a Krími területeket, Besszarábiát és Ocsakov városát a cárnőnek, miközben Moldva és Havasalföld a Habsburg Birodalom részévé válna, viszont a közvetítésért cserébe a császár átadja Galícia területét a lengyeleknek, akik ennek fejében Thorn és Danzig városát átadják a Porosz Királyságnak.^[110] Bár a „Hertzberg-terv” kivitelezése szinte lehetetlennek mutatkozott, a porosz udvart viszont erősen foglalkoztatta a területszerzés lehetősége. Nem mellékes szempont ugyanakkor, hogy a többi európai ország magatartásán kívül, komoly kételyek ébredtek a szövetség erősségét illetően is, de mindenki úgy vélte, hogy valamennyi probléma megoldható, ha energikusan és sikeresen indítják meg a harcokat az oszmánok ellen, aminek következtében néhány gyors hódítás és győzelem után már békére is kényszeríthető az Oszmán Birodalom.^[111]

A császár személyes tulajdonságaival magyarázható módon igen komoly előkészületek előzték meg a hadba lépést, jóllehet ez a folyamat rengeteg időt emésztett fel. A cárnő türelmetlensége egyre csak nőtt, illetve az 1781-es szövetségi kötelezettségvállalás szerint a császárnak csak három hónapja lett volna az előkészületek végrehajtására, ami egyúttal azt is jelentette volna, hogy még 1787. decemberében hadba kellett volna vonulnia. A hosszas előkészületek és a sikertelen belgrádi rajtaütést követően a császár végül 1788. február 7-ei levelében közölte a cárnővel, hogy az elkövetkező napokban hadat üzen az Oszmán Birodalomnak, illetve, hogy korán kívánja elkezdni az 1788. évi hadjáratot.^[112] A bel- és

külpolitikai problémák elkerülésére egy gyors lefolyású háború szolgálhatott volna, ami egyúttal területi gyarapodással is járt volna. Mindezeket számbavétele nyomán üzent hadat II. József császár 1788. február 9-én az Oszmán Birodalomnak.

Bibliográfia

Aretin, Karl Otmar: Russland und die Reichspolitik Kaiser Josephs II., in Claus Scharf: *Katharina II., Russland und Europa. Beiträge zur internationalen Forschung*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 2001, 121-132.

Arneth, Alfred Ritter von: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, Wien, Wilhelm Braumüller K. K. Hof- und Universitätsbuchhändler, 1869.

Beer, Adolf: *Joseph II., Leopold II., und Kaunitz: ihr Briefwechsel*, Wien Braumüller, 1873.

Beer, Adolf: *Die Orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*, Prag-Leipzig, F.Tempsky- G. Freytag, 1883.

Bonza, Boro: The Habsburg Monarchy and the Projects for Division of the Ottoman Balkans 1771-1788, in Plamen Mitev: *Empires and Peninsulas: Southeastern Europe Between Carlowitz and the Peace of Adrianople, 1699-1829*, Berlin, 2010, 51-62.

Brunner, Sebastian: *Correspondances intimes de l'Empereur Joseph II avec son ami le Comte de Cobenzl et son Premier Ministre le Prince de Kaunitz*, Mayence, Kirchheim, 1871.

Carrère, Hélène: *II. Katalin*, Budapest, Európa Kiadó, 2006.

Cegielski, Tadeusz: *Das alte Reich und die erste Teilung Polens 1768-1774*, Stuttgart, Steiner, 1988.

Criste, Oskar: *Kriege unter Kaiser Joseph II.*, Wien, L. W. Seidel, 1904,

Beales, Derek: *Joseph II, Against the World, 1780-1790*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013.

Duby, George: Franciaország története, 1. köt., Budapest, Osiris, 2007.

Elbin, Günther: *Literat und Erinnerungen des Fürsten Charles Joseph de Ligne 1735-1814*,

Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1979.

Gottlob, Salomo: *Geschichte des oesterreich-russischen und türkischen Krieges, in den Jahren von 1787. bis 1792.: nebst Aktenstücken und Urkunden*, Leipzig: bei Wilhelm Gottlob Sommer, 1792.

Scott, Hamish M.: Katharinas Russland und das europäische Staatensystem, in Claus Scharf: *Katharina II., Russland und Europa. Beiträge zur internationalen Forschung*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 2001, 3-57.

Hochedlinger, Michael: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, Berlin, Duncker und Humblot, 2000.

Hochedlinger, Michael: "Herzensfreundschaft" – Zweckgemeinschaft – Hypothek? Das russisch-österreichische Bündnis von 1781 bis zur zweiten Teilung Polens, in Claus Scharf: *Katharina II., Russland und Europa. Beiträge zur internationalen Forschung*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 2001, 185-225.

Jobst, Kerstin S.: Russländisch-imperiale Image-Produktionen im ausgehenden 18. Jahrhundert. in Christoph Augustynowicz u. Agnieszka Pufelska: *Konstruierte (Fremd-?) Bilder. Das östliche Europa im Diskurs des 18. Jahrhunderts*, Berlin/Boston, De Gruyter Oldenbourg, 2016, 94-107.

Kotasek, Edith: *Feldmarschall Graf Lacy: ein leben für Österreichs Heer*, Horn, F. Berger, 1956.

Kunisch, Johannes: *Das Mirakel des Hauses Brandenburg*, München, Oldenbourg, 1978.

Kusber, Jan: *Katharina die Große: Legimitation durch Reform und Expansion*, Stuttgart, W. Kohlhammer GmbH, 2021.

Madariaga, Isabel De: The Secret Austro-Russian Treaty of 1781, *The Slavonic and East European Review*, Dec., 1959, Vol. 38, No. 90, 114-145.

Marczali Henrik: II. József első terjeszkedési terve, *Századok*, 1880, XIV. évf., 185-206.

Nagy L. István: *A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és*

létszámviszonyok, Pápa, Gróf Esterházy Károly Múzeum, 2013.

Rédvay István: Alvinczy vállalkozása Belgrád ellen 1787-ben, *Magyar Katonai Szemle*, X. évf., 1940/5, 510–516.

Roider, Karl A. Jr.: Kaunitz, Joseph II and the Turkish War, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 54, 1976, 538–556.

Roider, Karl A. Jr.: *Austria's Eastern Question 1700-1790*, New Jersey, Princeton University Press, 1982.

Schlitter, Hanns: Die Sendung Birkenstocks nach Berlin und „der Grosse Plan“ Hertzbergs. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Österreichs zu Preussen in den letzten Lebensjahren Josefs II., = Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs. in *Gesellschaft für neuere Geschichte Österreichs*, Heft 2., 247-79, Wien, Adolf Holzhausen, 1907.

Stefanovic-Vilovsky, Theodor: *Belgrad während des Krieges Österreichs und Rußlands gegen die Pforte (1787–1792)*, Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs, Wien, Adolf Holzhausen, 1908 (Gesellschaft für neuere Geschichte Österreichs, Heft IV.), 129–196.

Streeter, Michael: *Catherine the Great*, London, Haus Publishing, 2007.

Szabo, Franz A. J.: Prince Kaunitz and the Balance of Power, in *The International History Review*, 1979, Vol.1 No.3, 399–408.

Szabo, Franz A. J.: *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753-1780*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

Weikard, Melchior: *Taurische Reise der Kaiserin von Russland Katharina II.*, Aus dem englischen übersetzt, Koblenz, Andreae'sche Buchdruckerei und Verlagsbuchhandlung 1799.

Wolf, Gerson Wolf: *Österreich und Preussen 1780-1790*, Wien, Alfred Hölder K. K. Hof- und Universitäts-Buchhändler, 1880.

Wurzbach, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Band 2.*, Wien, Verlag Universitäts-Buchdruckerei von L.C. Zamarski, 1857.

Wurzbach, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Band 7.*,

Wien, Verlag Universitäts-Buchdruckerei von L.C. Zamarski, 1861.

Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Band 11*, Wien, Verlag der Universitäts Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1864.

Zachar József: *Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században*, Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1990.

Hivatkozások

1. Michael Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, Berlin, Duncker und Humblot, 2000, 27. ↑
2. George Duby: *Franciaország története*, 1. köt., Budapest, Osiris, 2007, 674. ↑
3. Hamish M. Scott: *Katharinas Russland und das europäische Staatensystem*, in Claus Scharf: *Katharina II., Russland und Europa. Beiträge zur internationalen Forschung*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 2001, 15. ↑
4. Franz A. J. Szabo: *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753-1780*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, 14. ↑
5. Franz A. J. Szabo: *Prince Kaunitz and the Balance of Power*, in *The International History Review*, 1979, Vol.1 No.3, 399. ↑
6. Constant von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Band 11*, Wien, Verlag der Universitäts Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1864, 72. ↑
7. Hamish: *Katharinas Russland und das europäische Staatensystem*, 15. ↑
8. Hochedlinger, *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 51. ↑
9. Derek Beales: *Joseph II, Against the World, 1780-1790*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013, 108. ↑
10. Karl A. Roider Jr.: *Kaunitz, Joseph II and the Turkish War*, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 54, 1976, 539. ↑
11. Michael Hochedlinger: *„Herzensfreundschaft“ – Zweckgemeinschaft – Hypothek? Das russisch-österreichische Bündnis von 1781 bis zur zweiten Teilung Polens*, in Claus Scharf: *Katharina II., Russland und Europa. Beiträge zur internationalen Forschung*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 2001, 185. ↑
12. Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 27. ↑
13. Constantin von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Band 7.*,

- Wien, Verlag Universitäts-Buchdruckerei von L.C. Zamarski, 1861, 31. ↑
14. Beales: *Joseph II, Against the World, 1780-1790*, 111. ↑
 15. Erről lásd bővebben: Tadeusz Cegielski: *Das alte Reich und die erste Teilung Polens 1768-1774*, Stuttgart, Steiner, 1988. ↑
 16. Karl Otmar Aretin: Russland und die Reichspolitik Kaiser Josephs II., in Claus Scharf: *Katharina II., Russland und Europa. Beiträge zur internationalen Forschung*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 2001, 121. ↑
 17. Boro Bonza: The Habsburg Monarchy and the Projects for Division of the Ottoman Balkans 1771-1788, in Plamen Mitev: *Empires and Peninsulas: Southeastern Europe Between Carlowitz and the Peace of Adrianople, 1699-1829*, Berlin, 2010, 60.11 ↑
 18. Hochedlinger: "Herzensfreundschaft" – Zweckgemeinschaft – Hypothek? *Das russisch-österreichische Bündnis von 1781 bis zur zweiten Teilung Polens*, 186. ↑
 19. Erről lásd bővebben: Johannes Kunisch: *Das Mirakel des Hauses Brandenburg*, München, Oldenbourg, 1978. ↑
 20. A cárnő korai éveiről, illetve a férjével való kapcsolataról fennmaradt naplója a megkerülhetetlen forrás, ami angol nyelven megjelent. Markus Curse: *The Memoirs of Catherine the Great*, New York, Random House, 2006. ↑
 21. Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 32-33. ↑
 22. Michael Streeter: *Catherine the Great*, London, Haus Publishing, 2007, 64. ↑
 23. Hamish: *Katharinas Russland und das europäische Staatensystem*, 33. ↑
 24. Hélène Carrère: *II. Katalin*, Budapest, Európa Kiadó, 2006, 389. ↑
 25. Constantin von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Band 2.*, Wien, Verlag Universitäts-Buchdruckerei von L.C. Zamarski, 1857, 390. ↑
 26. Adolf Beer: *Joseph II., Leopold II., und Kaunitz: ihr Briefwechsel*, Wien Braumüller, 1873, 11-12. ↑
 27. Uo., 14. ↑
 28. Isabel De Madariaga: The Secret Austro-Russian Treaty of 1781, *The Slavonic and East European Review*, Dec., 1959, Vol. 38, No. 90, 115. ↑
 29. Hochedlinger: "Herzensfreundschaft" – Zweckgemeinschaft – Hypothek? *Das russisch-österreichische Bündnis von 1781 bis zur zweiten Teilung Polens*, 187. ↑
 30. Madariaga: *The Secret Austro-Russian Treaty of 1781*, 116. ↑
 31. Hamish: *Katharinas Russland und das europäische Staatensystem*, 3. ↑
 32. Beales: *Joseph II, Against the World, 1780-1790*, 115. ↑
 33. Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 109. ↑
 34. Hamish: *Katharinas Russland und das europäische Staatensystem*, 26. ↑

35. Adolf Beer: *Die Orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*, Prag-Leipzig, F.Tempsky- G. Freytag, 1883, 49. ↑
36. Madariaga: *The Secret Austro-Russian Treaty of 1781*, 120. ↑
37. Alfred Ritter von Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, Wien, Wilhelm Braumüller K. K. Hof- und Universitätsbuchändler, 1869, 56. „M. de Cobenzl est chargé aussi de remettre aux ministres de V. M. I. un petit changement dans l'article important et secret qu'Elle a bien voulu lui faire communiquer. J'espère qu'Elle le trouvera conçu de façon à ne La pas faire douter un instant de l'efficacité de mes sentiments et de la promptitude de mes désirs et de mavalonté, de Lui être dans toutes les occasions, et surtout une guerre turque venante, le plus efficacement utile que possible, et je désire d'apprendre là- dessus d'avance Ses intentions, uniquement afin de pouvoir de loin à loin prendre mes mesures en conséquence.” ↑
38. Marczali Henrik: *II. József első terjeszkedési tervei*, Századok, 1880, XIV. évf., 192. ↑
39. Carrère: *II. Katalin*, 392. ↑
40. Hamish: *Katharinas Russland und das europäische Staatensystem*, 47. ↑
41. Beales: *Joseph II, Against the World, 1780-1790*, 121. ↑
42. Hamish: *Katharinas Russland und das europäische Staatensystem*, 27. ↑
43. Jan Kusber: *Katharina die Große: Legimitation durch Reform und Expansion*, Stuttgart, W. Kohlhammer GmbH, 2021, 225. ↑
44. Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 143–157. ↑
45. Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 121. ↑
46. Marczali: *II. József első terjeszkedési tervei*, 195–196. ↑
47. Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 121. ↑
48. Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 172–173. ↑
49. Madariaga: *The Secret Austro-Russian Treaty of 1781*, 131. ↑
50. Beales: *Joseph II, Against the World, 1780-1790*, 114. ↑
51. Kusber: *Katharina die Große: Legimitation durch Reform und Expansion*, 225. ↑
52. Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 188–191. ↑
53. Hochedlinger: *“Herzensfreundschaft” – Zweckgemeinschaft – Hypothek? Das russisch-österreichische Bündnis von 1781 bis zur zweiten Teilung Polens*, 189. ↑
54. Beales: *Joseph II, Against the World, 1780-1790*, 120. ↑
55. Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 192. ↑
56. Madariaga: *The Secret Austro-Russian Treaty of 1781*, 143. ↑
57. Hamish: *Katharinas Russland und das europäische Staatensystem*, 9. ↑
58. Hochedlinger: *“Herzensfreundschaft” – Zweckgemeinschaft – Hypothek? Das russisch-*

- österreichische Bündnis von 1781 bis zur zweiten Teilung Polens, 191. ↑
59. Theodor Stefanovic-Vilovsky: *Belgrad während des Krieges Österreichs und Rußlands gegen die Pforte (1787–1792)*, Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs, Wien, Adolf Holzhausen, 1908 (Gesellschaft für neuere Geschichte Österreichs, Heft IV.), 131. ↑
 60. Aretin: *Russland und die Reichspolitik Kaiser Josephs II.*, 129–131. ↑
 61. Roider: *Kaunitz, Joseph II and the Turkish War*, 539. ↑
 62. Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 114. ↑
 63. Karl A. Roider Jr: *Austria's Eastern Question 1700-1790*, New Jersey, Princeton University Press, 1982, 170. ↑
 64. Roider: *Kaunitz, Joseph II and the Turkish War*, 539. ↑
 65. Oskar Criste: *Kriege unter Kaiser Joseph II.*, Wien, L. W. Seidel, 1904, 145. ↑
 66. Gerson Wolf: *Österreich und Preussen 1780-1790*, Wien, Alfred Hölder K. K. Hof- und Universitäts-Buchhändler, 1880, 153. ↑
 67. Beer: *Die Orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*, 82. ↑
 68. Hochedlinger: *„Herzensfreundschaft“ – Zweckgemeinschaft – Hypothek? Das russisch-österreichische Bündnis von 1781 bis zur zweiten Teilung Polens*, 144. ↑
 69. Beer: *Joseph II., Leopold II., und Kaunitz: ihr Briefwechsel*, 236. ↑
 70. Roider: *Kaunitz, Joseph II and the Turkish War : Kaunitz, Joseph II and the Turkish War*, 540. ↑
 71. Beer: *Joseph II., Leopold II., und Kaunitz: ihr Briefwechsel*, 242.
 „Le Roi de Prusse ou plutôt son enragé Pédant Herzberg, dont la façon de penser perce dans toutes les lettres, soit du Ministère, soit du Cabinet, attendra longtemps, ce me semble , les propositions qu’il a la vanité de croire que Nous pourrions lui faire ; mais comme politiquement il y a encore beaucoup moins loin de lui à nous, que de Nous à lui , Votre Majesté Lui prouvera sans doute par le fait, qu’il s’est lourdement trompé.” ↑
 72. Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 279–280. ↑
 73. Roider: *Kaunitz, Joseph II and the Turkish War*, 541. ↑
 74. Sebastian Brunner: *Correspondances intimes de l’Empereur Joseph II avec son ami le Comte de Cobenzl et son Premier Ministre le Prince de Kaunitz*, Mayence, Kirchheim, 1871, 60. „J’ai beaucoup discuté la question avec Spielmann), et après un scrupuleux examen du pour et du contre non seulement il est convenu avec moi du principe, mais de plus, s’étant mis à travailler sur les moyens de l’exécution, il a couché vaguement par écrit quelques notes. qui me paraissent prouver clairement que rien ne serait ‘plus désirable que l’exécution du plan de V. M. ↑
 75. Günther Elbin: *Literat und Erinnerungen des Fürsten Charles Joseph de Ligne 1735-1814*, Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1979, 52. ↑

76. Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 286. ↑
77. Streeter: *Catherine the Great*, 116. ↑
78. Melchior Weikard: *Taurische Reise der Kaiserin von Russland Katharina II.*, Aus dem englischen übersetzt, Koblenz, Andreae'sche Buchdruckerei und Verlagsbuchhandlung 1799, 14. ↑
79. Streeter: *Catherine the Great*, 117. ↑
80. Elbin: *Literat und Erinnerungen des Fürsten Charles Joseph de Ligne 1735-1814*, 55. ↑
81. Weikard: *Taurische Reise der Kaiserin von Russland Katharina II.* 93. ↑
82. Kerstin S. Jobst: Russländisch-imperiale Image-Produktionen im ausgehenden 18. Jahrhundert. in Christoph Augustynowicz u. Agnieszka Pufelska: *Konstruierte (Fremd-?) Bilder. Das östliche Europa im Diskurs des 18. Jahrhunderts*, Berlin/Boston, De Gruyter Oldenbourg, 2016, 94–107. ↑
83. Weikard: *Taurische Reise der Kaiserin von Russland Katharina II.* 111. ↑
84. Hamish: *Katharinas Russland und das europäische Staatensystem*, 10. ↑
85. Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 171. ↑
86. Carrère: *II. Katalin*, 437. ↑
87. Az itt látható falvakat nevezték el gúnyosan Patyomkin falvaknak, mivel azok csak a cárnő érkezésére készültek és a krími utazása után egy részüket elbontották vagy hanyatlani hagyták. A Patyomkin falvak elnevezés a XVIII-XIX. Század fordulóján állt elő Georg von Helbig, aki sosem járt egyik ilyen faluban sem. Carrère: *II. Katalin*, 437. ↑
88. Weikard: *Taurische Reise der Kaiserin von Russland Katharina II.* 120. ↑
89. Beer: *Die Orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*, 264–265. ↑
90. Roider: *Kaunitz, Joseph II and the Turkish War*, 544. ↑
91. Wolf: *Österreich und Preussen 1780-1790*, 154. ↑
92. Beer: *Die Orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*, 83. ↑
93. Roider: *Kaunitz, Joseph II and the Turkish War*, 542. ↑
94. Vilovsky: *Belgrad während des Krieges Österreichs und Rußlands gegen die Pforte (1787-1792)*, 133. ↑
95. Criste: *Kriege unter Kaiser Joseph II.*, 146. ↑
96. Salomo Gottlob: *Geschichte des oesterreich-russischen und türkischen Krieges, in den Jahren von 1787. bis 1792.: nebst Aktenstücken und Urkunden*, Leipzig: bei Wilhelm Gottlob Sommer, 1792, 5. ↑
97. Hochedlinger: *„Herzensfreundschaft“ – Zweckgemeinschaft – Hypothek? Das russisch-österreichische Bündnis von 1781 bis zur zweiten Teilung Polens*, 192. ↑
98. Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 187. ↑

99. Roider: *Kaunitz, Joseph II and the Turkish War*, 544. ↑
100. Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 298–300. Az egyik kiemelt rész így szól: „Pour moi, fidèle aux engagements qui me lient comme allié à V. M. I., et encore plus par le tendre attachement et la sincère amitié que je Lui ai voués pour la vie, je suis prêt à Lui prouver par tous les moyens possibles, combien Sa cause est la mienne” Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 299. ↑
101. Criste: *Kriege unter Kaiser Joseph II.*, 153. ↑
102. Zachar József: *Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században*, Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1990, 241. ↑
103. Constantin von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Wien, Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski, Band 13., 1865, 464. ↑
104. Edith Kotasek: *Feldmarschall Graf Lacy: ein leben für Österreichs Heer*, Horn, F. Berger, 1956, 173. ↑
105. Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 190. ↑
106. Beales: *Joseph II, Against the World, 1780-1790*, 561 ↑
107. Gottlob: *Geschichte des oesterreich-russischen und türkischen Krieges, in den Jahren von 1787. bis 1792.: nebst Aktenstücken und Urkunden*, 7 ↑
108. Nagy L. István: *A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok*, Pápa, Gróf Esterházy Károly Múzeum, 2013, 297–299. ↑
109. Rédvay István: *Alvinczy vállalkozása Belgrád ellen 1787-ben*, *Magyar Katonai Szemle*, X. évf., 1940/5, 513. ↑
110. Hanns Schlitter: *Die Sendung Birkenstocks nach Berlin und „der Grosse Plan“ Hertzbergs. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Österreichs zu Preussen in den letzten Lebensjahren Josefs II., = Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs. in Gesellschaft für neure Geschichte Österreichs*, Heft 2., 247-79, Wien, Adolf Holzhausen, 1907, 25. ↑
111. Beer: *Die Orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*, 95. ↑
112. Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 310–311. ↑

Tolnai Gyula: Adalékok Nagykőrös történetéhez 1918-1919 között

Bevezetés

Itt következő tanulmányomban az a cél vezérelt, hogy egy rövidnek tűnő, de annál intenzívebb időszakot mutassak be Nagykőrös város történetéből 1918-1919 között. Az I. világháború lezárulásával, a polgári demokratikus forradalom kitörésével, a Magyarországi Tanácsköztársaság létrejöttével, a román megszállással és a Nemzeti Hadsereg bevonulásával olyan kaotikus, bizonytalan és vészterhes időszak köszöntött a városra, amely nem csak a város vezetését, de annak társadalmát is hatalmas kihívások elé állította. Tanulmányomban olyan kérdésekre fogok választ keresni, miszerint mely alakulatokban szolgáltak nagykőrösi katonák a világháború folyamán és milyen veszteségeket szenvedtek? Hogyan jelentek meg a baloldali eszmék Nagykőrösön és miként tudott kiépülni a tanácsköztársaság rendszere? És miért nem volt társadalmi támogatottsága a tanácsköztársaság képviselőinek, amikor a Nagykőrösön is jelenlévő nincstelen és szegényebb néprétegek támogatását próbálták megnyerni maguknak? Hogyan fogadta a helyi lakosság a megszálló román katonaságot és mennyire változott meg véleménye a megszállás végére? Legvégül pedig azt fogom vizsgálni, hogy a Nemzeti Hadsereg bevonulása elhozta-e azt a vágyott konszolidációt, amelyet már több éve óhajtott a helyi lakosság. Ezekre a kérdésekre keresem a választ írásomban a teljesség igénye nélkül, ugyanakkor a legteljesebb mértékben támaszkodva a rendelkezésemre álló szakirodalomra és levéltári forrásokra.

Nagykőrösiek a Nagy Háború frontjain

Nagykőrös lakossága 1914 júliusának végén hasonlóan fogadta a háború kitörésének hírért, mint az ország lakosságának nagy része. Nagy lelkesedéssel és támogatással, hiszen egy viszonylag homogén közösség a vizsgálatom tárgya, melynek lakossága igazán csak a sajtóból tudott értesülni a külvilág híreiről. Abból a sajtóból, amely ekkora már jelentős cenzúrán esett át. Emellett a város lakossága történelmi emlékezetében hordozta magával a szerbek elleni ellenséges érzület magvát, hiszen már a Rákóczi-szabadságharcban, illetve az 1848-49-es forradalom és szabadságharcban is összetűzésbe került a helyi lakosság a szerb katonasággal. Így amikor a szerbek elleni háború híre elért a városba, a lakosság olyannyira örömmel fogadta, hogy rengetegen önként jelentkeztek a hadseregbe, illetve több fiatal gimnáziumi tanuló is megpróbált belépni annak ellenére, hogy nem érték el a hadköteles

kort. Ennek kapcsán vizsgálom, hogy mely alakulatokban szolgáltak nagykőrösiek a világháború folyamán.

Az I. világháború kitörésével Nagykőrösön is megkezdődtek a sorozások és behívások a cs. és kir. közös hadseregbe, illetve a m. kir. honvédségbe. Kutatásaim során kiderítettem, hogy a legtöbb nagykőrösi a 29. honvéd gyalogezredben, a cs. és kir. jász-kun 13. huszárezredben és a cs. és kir. 38. gyalogezredben szolgált a világháború során. Ezeket Wodlutschka Károly m. kir. ny. honvéd őrnagy, egykori ezredsegédtiszt: A 29. honvéd gyalogezred története c. könyvéből^[1] és Dernyey György huszárezred kapitány: A cs. és kir. jász-kun 13. huszárezred története 1859-1918. c. könyvéből^[2] tudtam megállapítani úgy, hogy a könyvekben az elesettek névjegyzékét^[3] és a legénység névsorát^[4] átnézve itt találtam a legtöbb nagykőrösi illetőségű katonát. Ezekon kívül még segítségemre volt a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum gondozásában levő magyarezredek nevezetű weboldal is.^[5]

A nagykőrösi katonák szolgáltak és kivették részüket a harcokból főleg az orosz és a szerb, de a román és az olasz frontokon is. A m. kir. 29. honvéd gyalogezred főként a Szerb Királyság elleni hadjáratban tüntette ki magát vitézségével.^[6] A 29. gyalogezred részt vett az első, a második, a harmadik Drina-menti csatában és az arandjelovac-gornji-milanovaci csatában is.^[7] Az első két Drina-menti csatában összesen 52 szűkebb értelemben vett Nagykőrösön született lakos volt a város vesztesége (halott, sebesült és hadifogoly) az ezred veszteségi lajstroma szerint.^[8] Míg a harmadik Drina-menti csatában és arandjelovac-gornji-milanovaci csatában a város szülöttjeinek vesztesége 55 fő volt.^[9] A másik nagyobb ezredet a 13. huszárezredet több fronton vetették be a világháború alatt. 1914 júliusában még a Szerb Királyság elleni hadműveletben mozgósították, de a gyors orosz mozgósítás és előretörés következtében már augusztusban az orosz fronton harcolt az ezred.^[10] Az cári Oroszország csapatai ellen harcoltak – a huszárezreden belül – nagykőrösi katonák 1914. november 16 és 24 között az első Krakkói csatában, ezután pedig a híres Limanovai csatában is december 13-ig, majd pedig a Bukovinai harctéren zajló ütközetekben 1915 februárjától egészen szeptember elejéig.^[11] Az 1916-os Bruszilov-offenzíva alatt is részt vett az ezred a nagyobb csatákban. Ezután újabb átcsoportosítás következett, melyben a 13. huszárezredet az erdélyi frontra szállították 1916. októberében, ezután az itteni harcokban egészen 1918 áprilisáig részt vettek.^[12] Az ezred utolsó áthelyezése májusban történt meg, amikor az olasz harctérre helyezték, ahol egészen a háború végéig tevékenykedett.^[13] A cs. és kir. jász-kun 13. huszárezred pontos veszteségei nem ismertek. Nagykőrös I. világháborús áldozatai kapcsán az alábbi információk állnak rendelkezésünkre. Összesen 1011 nagykőrösi katona vesztette életét az első világháború alatt, kiknek a városban a Hősök terén a Hősi emlékmű állít emléket, melynek avatásán vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó, József királyi herceg

és gróf Ráday Gedeon volt Belügyminiszter, Nagykőrös országgyűlési képviselője is részt vett 1927. június 12-én.^[14]

2020-ban készült el a Hadtörténeti Intézet és Múzeum gondozásában az 1. világháborús magyar veszteségeket tartalmazó weboldal, amely mintegy 1 560 958 személy adatait tartalmazza.^[15] Ez a veszteségi adatbázis az előbb említett 1011 személlyel ellentétben, 1740 nagykőrösi személy veszteségi adatait tartalmazza. Egyik hátulütője az adatbázisnak, hogy több levéltár iratanyaga alapján készült, így egy személy többször is szerepelhet benne, különböző források alapján. A Nagykőrösön eltemetett személyek száma az adatbázisban 57 fő. A többszörös adatbázisban való szereplés alapján a valódi szám 41 főt tesz ki, számításaim alapján. A nagykőrösi születési hely alapján történő keresés eredménye a veszteségi adatbázisban a már említett 1740 fő találat volt, amelyet az alábbiak szerint lehet pontosabban lebontani 3 veszteségi típus alapján. Az adatbázis halottként jelöl meg 784 személyt, hadifogolyként 282 személyt és sebesültként 692 személyt. Továbbá az adatbázisban a Nagykőrösön eltemetett személyek száma 57 fő. Természetesen ez az adatbázis folyamatosan bővül újabb és újabb levéltári anyagok felkutatásával. Azonban mégis lehetőséget ad a kutató számára, hogy egy adott földrajzi területről – esetünkben Nagykőrösről – minél pontosabb kutatási, illetve statisztikai adatokat nyerhessen. További kutatásaim során fogom összevetni az I. világháborús Hősök Emlékművén szereplő adatokat az online adatbázisban szereplő adatokkal. Ennek eredményét reményeim szerint egy újabb tanulmányban, de legkésőbb doktori disszertációmban kívánom majd közölni.

A Tanácsköztársaság néhány napja Nagykőrösön

Az első világháború lezárulásával és a polgári demokratikus forradalom kitörésével új korszak köszöntött be a város történetében. A város fejlődését jelentősen visszavetette a világháború, a frontokon harcoló és a hadifogságba esett férfiak hiánya a gazdaságot súlyosan károsította, a hadiipar beállta és a hadikölcsönök megjelenése miatt pedig rengeteg család került a csőd szélére. Az ilyen helyzetek persze mindig könnyen táptalajt nyújtanak a forradalmi eszmék terjedésének. Nagykőrösre több irányból érkeztek meg a forradalmi eszmék. Az 1917-es oroszországi forradalom és a háború kilátástalansága nyomán matrózlázadás tört ki 1918. február 1-én az Adriai-tenger Cattarói-öblében horgonyzó hadihajókon,^[16] melynek egyikén teljesített szolgálatot a nagykőrösi Kántor József matróz, aki visszatérve szülővárosába, magával hozta a baloldali eszméket és alapító tagjává vált az 1918. november 18-án létrejött Szociáldemokrata Párt helyi csoportjának.^[17] Nagykőrös városában a Károlyi-kormány bukása után kezdett egyre hangsúlyosabban megjelenni a kommunista-bolsevik ideológia párhuzamosan a Tanácsköztársaság kiépülésével. A városban

történt eseményeket szinte napról napra be tudjuk mutatni, a Városunk Nagykőrös című havi folyóirat 1989. évi számainak segítségével. Ez az ismeretterjesztő folyóirat azért igen fontos vizsgálatunk tárgyát illetően, ugyanis az eredeti Nagykőrösi Népújságnak nem maradt fenn eredeti példánya, ugyanakkor ebben a folyóiratban a már elhunyt levéltáros és történész szó szerint idéz a Népújságból, így források eredetiben megőrizve segítik az események rekonstrukcióját.

A téma eddigi kutatói a tanácsköztársaság nagykőrösi eseményeinek egyik kiindulópontjának tekintették 1919. február 24-át, mivel ezen a napon választották meg a Nagykőrösi Néptanács tagjait, köztük az egyik helyi kommunista vezetőt, Zsemberi Gyulát is.^[18] Zsemberi Gyula egészen a tanácsköztársaság bukásáig fontos szerepet töltött be Nagykőrösön. Személy szerint nem tekintem ezt a napot a Magyarországi Tanácsköztársaság nagykőrösi eseményeinek kezdőpontjának, a helyi Direktórium megalakulása sokkal alkalmasabb időpont erre.

A következő ismert időpont március 2-a, amikor népgyűlést szervezett a szociáldemokrata párt helyi szervezete, amelyről részletes beszámolót közölt a Nagykőrösi Népújság, a Szociáldemokrata Párt nagykőrösi szervezetének hivatalos lapja. A gyűlésen Forberger Gyula párttitkár szónokolt.^[19]

1919. március 6-án megtartotta alakuló ülését a Nagykőrösi Néptanács. Az alakuló ülésen Dr. Kökény Dezső polgármester, Kántor József a Szociáldemokrata Párt, Bordács Szilárd a Károlyi párt (Függetlenségi Párt) nevében kívánt eredményes együttműködést.^[20] Ekkor a két párt még együttműködött egymással.

1919. március 8-án névtelen levél érkezett a polgármesternek: „Kérem a polgármester urat az összes szegény családos munkás nép nevében... ojan hiányt szenvedünk, hogy eszt leírni nem lehet... a nagy szükség miatt kénytelenek leszünk a városban forradalmat csinálni, ami a város fejére szegény volna...”^[21] Jól érzékelteti ez a levél a városban uralkodó elégedetlenséget és főként a társadalom alsóbb rétegei felől érkező igényt a szociális helyzet javítására.

1919. március 19-én határozatot hozott a Nagykőrösi Néptanács, hogy a megromlott közbiztonság miatt a hegy- és mezőőröket fegyverrel lássák el.^[22] A mélypontra jutott gazdasági helyzet miatt érthető módon megnövekedett a bűnesetek száma a városban.

A Nagykőrösi Népújság március 23-i száma közölte a kormány lemondását és a „Mindenkihez” című kiáltványt.^[23] Ezzel Nagykőrösre is eljutott a tanácsköztársaság és a

proletárdiktatúra létrejöttének híre.

1919. március 26-án megalakult a Direktórium, amelynek elnökévé Zsembery Gyulát választották meg.^[24] Ezzel megkezdődött a helyi önkormányzat és közigazgatás felszámolása, illetve a Direktórium és az intézőbizottságok kiépítése Nagykőrösön is. Véleményem szerint ezt a napot tekinthetjük a Tanácsköztársaság nagykőrösi eseményei kezdetének.

1919. április 7-én tanácstagválasztás volt Nagykőrösön. Ekkor választották meg az újonnan létrejövő Munkácstanács 60 tagját. A tanács(tag)választás öt szavazatszedő bizottság közreműködésével történt. Igaz, hogy a hivatalos jelentés szerint rendbontás nélkül, a „törvényes előírások betartásával” történt a választás, viszont a résztvevők száma katasztrofálisan alacsony volt. Jól érzékelhető az átlagemberek távolságtartása az új rendszerrel szemben, ugyanis a város 29 ezer főnyi lakosából – amelynek mintegy fele lehetett választópolgár – csupán 2170 fő (a lakosság 7,4%-a) jelent meg a választáson. Ez az arány még a felét sem teszi ki a megyei átlagnak (18,6%), bár a szomszédos Kecskemétnél (4,1%) még mindig kedvezőbb volt.^[25] A város társadalmának nagyobb része – főként az agrár réteg – idegenkedett a más társadalmi rétegek tagjai – az ipari munkásság és az értelmiség – által hirdetett politikai ideológiától. Természetesen a rendszer népszerűtlenségének okai voltak a világháborús vereség és veszteségek okozta letargia, a mezővárosi társadalom bizalmatlansága, illetve távolságtartása a kívülálló új, más társadalmi csoportból származó vezetőséggel szemben.

1919. április 10-én jelent meg a Nagykőrösi Népújság, a Magyarországi Szocialista Párt nagykőrösi szervezetének hivatalos lapja, napilapként. Ezt megelőzően szűnt meg a városban megjelenő három lap (Nagykőrös és Vidéke, Nagykőrösi Hírlap, Nagykőrösi Népújság).^[26] Biztosra vehetjük, hogy ezek a lapok az új hatalom birtokosainak döntése következtében szűntek meg. Ezzel lényegében már érvényesült a totalitárius rendszer egyik legfőbb eszköze, a monopolizált propaganda.

1919. április 10-én „A Vörös Hadseregnek egy lelkes csapata ment el vasárnap (ápr. 6-án), hogy küzdjön a proletárhazáért és az egész világ proletárságáért. Vörös zászlóval, zenészó mellett vonultak föl a piactérre... Proletáryanák, kik vérző szívvel adták fiaikat a kapitalista állam hadseregébe, örömmel és lelkesedéssel küldik fiaikat a proletárság osztályhadseregébe...” – írta a Nagykőrösi Népújság.^[27] A hangzatos propagandaszólamok, melyek minden diktatórikus rendszer velejárói, elkerülhetetlenül szembetűnőek a korabeli Népújság tudósításaiban. Kétségesnek nevezhető az a kijelentés, mely szerint a nagykőrösi anyák örömmel adták volna fiaikat, figyelembe véve a tényt, hogy még egy éve sem ért véget az a háború, melyben legkevesebb 1011-et elvesztettek.^[28] Ugyanakkor kétségtelen

tény, hogy a magyar Vörös Hadsereg az ország területi integritását fenyegető intervenciók elleni határozott fellépése sok nagykovácsi férfit buzdított a belépésre a haza védelmében. A toborzásokat aztán idővel felváltotta a kényszersorozás, ugyanis önkéntes alapon később már nem sokan akartak belépni a Vörös Hadseregbe.

1919. április 12-én tartották a városi Munkástanács első ülését. Több rendeletet is hoztak,^[29] melyek közül az egyik: 1919. április 12-én „A polgárőrség megszüntetése. A helybeli polgárőrséget a vármegye megszüntette, s helyébe elrendelte a vörösőrség megszervezését. Városunkban a vörösőrség, a pénzügyőrség, csendőrség és nemzetőrség bevonásával 113 tagból áll, parancsnoka Kiss Pál elvtárs. Feladata a város rendőri szolgálatának ellátása.”^[30] Ezzel tovább bővült a városban a Magyarországi Tanácsköztársaságot kiszolgáló államapparátus és a karhatalmi szervek száma.

1919. április 13-án ún. Vörös napot szervezett a Magyarországi Szocialista Párt, amikor a Vörös Hadsereg részére toboroztak. A nap kiemelkedő eseménye a délutáni nagygyűlés volt. Az egész nap tartó toborzás eredménye 250 jelentkező lett.^[31] Az újonnan toborzott személyek a 31. vörös gyalogezredben^[32] és a nagykovácsi parancsnokságú 6. hadosztályban^[33] teljesítettek katonai szolgálatot.^[34] A város tehát a Vörös Hadsereg személyi utánpótlásának ellátásában is igencsak nagy szerepet játszott.

1919. április 18-án „A helybeli forradalmi törvényszék Szentpéteri József nagykovácsi lakost, mert a Vörös Őrségről tiszteletlenül nyilatkozott – 500 korona pénzbírságra ítélte.”^[35] Kirívó példája ez a nagykovácsi lakosság ellenszenvének az újonnan létrejött karhatalmi szervezet irányába, amely a városban történő, jórészt katonák által elkövetett kihágásokat nem tudta fékezni.

1919. május 6-án a direktórium, a Munkástanács és a szervezett munkásság népgyűlést szervezett a Vörös Hadseregbe való minél nagyobb számban történő belépés érdekében. „Felismerte a mi munkás népünk, hogy elmúlt a beszéd ideje és a tettek ideje következett el.”^[36] A rendezvény eredményéről nincs adatunk. A városban toborzott katonaság részt vett az Északi hadjáratban májusban, amikor is Miskolc és Kassa térségébe vezényelték.^[37]

A május 7-i tanácsülésen foglalkoztak Zsembery Gyula direktóriumi elnök és Forberger Gyula párttitkár előterjesztésével, a városban lévő, a helyi lakosságnak súlyos terhet jelentő, gyakorta erőszakoskodó és állandóan változó, de körülbelül 10-12 000 főnyi vörös katona helyzetével, mivel az országos vezetés egészen addig semmiféle intézkedést nem tett ezügyben.^[38] A nagy létszámú katonaság elszállásolására, illetve ellátására igénybe vették az összes helyi kúriát és villát (például végig a Ceglédi, Szolnoki és a Kecskeméti úton), de az

egykori Tanítóképző épülete is hasonló sorsa jutott, ahogyan a polgári iskolák is.^[39] Emellett még a régi huszár kaszárnya területén is vörös katonákat szállásoltak el.

1919. május 9-én „A régi kapitalisztikus Magyarország legfejlettebb iparágai közé tartozott a szeszgyártás és söripar. A kommunista termelési rendben mind a két iparág jelentősége megszűnt és legföljebb arról lehet szó, hogy a termelt szeszt ipari célokra értékesítjük.” – írta a helyi újság május 9-én.^[40] Ebben a helyi rendeletben megerősítették a március 22-én elrendelt teljes alkoholtilalmat,^[41] melyet a helyi lakosság érthető okokból nem fogadott jó szívvel.

Hirdetmény 1919. május 11-én: „A városparancsnokság, tekintettel, hogy Nagykőrös már hadműveleti terület, a városból kivezető utakat katonasággal lezáratta, s csak azoknak enged meg az eltávozást, akik erre a helybeli rendészeti hivataltól engedélyt mutatnak fel.”^[42] Mivel májusra a Tiszántúl már a román hadsereg megszállása alatt állt, Nagykőrös, közel a Tiszához fenyegetett hadműveleti területnek számított. A város volt a Vörös Hadsereg Tiszántúli offenzívájának egyik támpontja, ebből kifolyólag kiemelt jelentőséggel bírt a hadvezetés számára.

Hirdetés május 13-án: „A toborzás a Vörös Hadseregbe tovább folytatódik. A bizottság hivatalos helyisége: Piac-tér, Krausz és Benedek kenyérelárúsító-üzlet.”^[43] A toborzások ilyen sűrű számával sikerült elérnie a politikai vezetésnek, hogy a Vörös Hadsereg összlétszáma május végére már 200 000 főre duzzadt fel.^[44]

Nagykőrösi Népújság 1919. május 13.: „A helybeli vörösőrség, mely eddig a főgimnáziumban volt elhelyezve, irodáját a tanítóképezde földszintjére helyezte át.”^[45] Ekkor már elkezdődött az a folyamat, melyben az egyházi vagyonokat állami kezelésbe vonták, ugyanis a helyi Tanítóképző a református egyház tulajdona volt.

A május 14-i direktórium ülésen tárgyalták meg és fogadták el az egyházi vagyonok és alapítványok leltározását és köztulajdonba vételének módját. A május 16-i Munkástanács ülésén bizottságot hoztak létre erre a célra, mivel „...az egyházi és iskolai vagyonok olyan szoros jogi és gazdasági összefüggésben állnak egymással és kölcsönösen összeolvadnak...”, hogy erre a feladatra speciális bizottságokat kell létrehozni.^[46] Többek között a helyi zsidó hitközség egyleti vagyona is erre a sorsa jutott, ám a Magyarországi Tanácsköztársaság bukása után ezek visszakerültek eredeti tulajdonosukhoz.^[47]

Május 23-án Vágó Béla^[48] hadügyi népbiztos, hadtestparancsnok és Rákosi Mátyás politikai megbízott Nagykőrösön a Városháza előtti piactéren katonai díszszemlén vettek részt.^[49]

Mindketten beszédet mondtak a városban állomásozó tengerészezred katonai parádéján, mely ezredet ezután a román frontra vezényeltek.^[50]

Már csak egy hírhedt személyiséget kívánok bemutatni, aki a Vörös Őrség egyik nagykőrösi vezetőjévé lépett elő. Mészáros Jánost a Vörös Őrség főparancsnoksága 1919. július 20-án nevezte ki Nagykőrös városparancsnokává, ami a helyi közrendészeti és közbiztonsági karhatalmi intézmények vezetését jelentette. Mészáros János egyébként korábban az aradi vagongyár művezetője volt.^[51] A városban való tevékenységét a szigor és a megfélemlítés jellemezte. A román királyi csapatok bevonulása után egyik elvtársnője, Szabó Judit lakásán rejtőzködött, de rövidesen letartóztatták. A városban történt meg nyilvános kivégzése 1919. augusztus 6-án a reggeli órákban, a Városháza lépcsőin, tarkólövessel.^[52] A kivégzésről részletesen hírt adó Nagykőrös és Vidéke című helyi lap augusztus 10-i számában a cikk címe: A véreb kivégzése.^[53]

A város román megszállása

A tanácsköztársaság az északi hadjáratban megszerzett pozícióinak feladásával elvesztette a Vörös Hadsereg támogatását is. A katonák morálja nagy mértékben zuhant és megkezdődtek a dezertálások a hadseregből. A román hadsereg ellen indított július 20-i offenzíva összeomlásával pedig a tanácsköztársaság az utolsó esélyét is elvesztette a helyzet stabilizálására.^[54] 1919 július végén és augusztus első két napjában a román haderő alakulatai a visszavonuló magyar csapatok nyomában átkeltek a Tiszán, majd megszállták Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyét és benne Nagykőröst. A román haderő csapatai Nagykőrösre való bevonulásának pontos dátuma kapcsán nincs konszenzus a téma kutatói között, valószínűleg augusztus 3-án történt meg, egy nappal a Ceglédre való bevonulás után és egy nappal a budapesti bevonulásuk előtt lévén, hogy Szolnok felől érkeztek.^[55] A városba történő bevonulásuk után a román megszálló csapatok első dolga volt a helyi fegyveres erők, köztük pedig legfőképp a Vörös Őrség lefegyverzése és parancsnokának – a már említett Mészáros Jánosnak – elfogása és kivégzése.^[56] Ezt követően a bukott tanácsköztársaság nagykőrösi támogatóinak összegyűjtése következett. A román parancsnokság a megbüntetésükkel példát akart statuálni a lakosság számára, illetve egyértelmű célja volt a megfélemlítés is. A helyi nagykőrösi lakosok közül kollaboránsok segítettek a tevékenységüket, akik megkülönböztető jelzésként *Garda Voluntar* feliratú karszalagot viseltek.^[57] A román királyi hadvezetőség a megszállással egyidejűleg a közigazgatás irányítását is átvette. Augusztus 4-én kibocsátott hirdetményeiben kötelező fegyverbeszolgáltatást, kijárási és gyülekezési tilalmat, valamint a kommunisták, agitátorok és bujtogatóik szigorú üldözését rendelte el. Intézkedett a korábbi tisztviselők munkába állításáról, a város közvetlen vezetésével pedig

dr. Kökény Dezső polgármestert bízta meg.^[58] 1919 augusztus 4-től kezdődően összesen 3 tüzérezred, 2 gyalogezred, 1 huszárezred, továbbá 1 zászlóalj és egy Lósorozó Bizottság tartózkodott a városban. Szálláshelyük a Gimnázium és a Tanítóképző épülete volt, de beszállásolták magukat a házakhoz is. A román királyi csapatok parancsnoka, Mosoiu tábornok, 1919. augusztus 6-án az abonyi járás, illetve Cegléd és Nagykőrös városok területére önálló főispánt nevezett ki, Timbus Endre volt ceglédi gimnáziumi tanár személyében. A főispán feladata lett a végleges berendezkedésig a magyar polgári hatóságok és a román katonai diktatúra közti közvetítő tevékenység.^[59] A román katonaság a Tanítóképző épületében lett elszállásolva, abban az épületben, ahol addig a helyi Vörös Őrség irodája volt.^[60] Miután a román csapatok a város minden pontját ellenőrzésük alá vonták – az országos helyzethez hasonlóan – Nagykőrösön is elkezdődött a szabad rablás, a mezőgazdasági termények, állatállomány és egyéb városi- és magánvagyonok vagonokba rakása és Romániába szállítása.^[61] A nagykőrösi hivatali jegyzőkönyvek szerint a város kárai a következők voltak:

28 000 mázsa széna, 3 000 mázsa árpa, 3 000 mázsa búza, 4 000 mázsa rozs, 1 500 szarvasmarha, 1 200 ló (az állatokat 848 tulajdonostól vették el), 400 sertés, 20-30 000 szárnyas, 80-100 000 tojás, 30 vagon tűzifa, 1 500-2 000 kg zsír, 6-7 000 zsák, 4 000 hl bor, sok értékes hintó és szekér, lószerszámok, bútorok, háztartási felszerelések, fehérneműk, gépek, ruhák, építőanyag, 20 írógép és a nagy mennyiségű élelmiszer, amit az itt állomásozó 5-20 000 fős katonaság elfogyasztott.

Ezek mellett 6 halálos áldozata volt a román megszállásnak (kivégzés, lincselés és verekedés).^[62] A román csapatok nagykőrösi tartózkodásáról az alispáni beszámoló is így írt:

Minden rendtartás nélkül előzőnlötték a román katonák a földeket, szőlőket, tanyákat, majorokat, szőlőtelepeket, a szó szoros értelmében letarolták és kiürítettek mindent, amit el nem bírtak vinni, azt tönkretették. A lakosságot minden készletéből kifosztották és most a téli és tavaszi éhínségnek nézünk elébe. A járókelőket megtámadták, kirabolták, a pénzét, ékszerét, óráját elvették. A lakosságot megbotozással, internálással, elhurcolással kényszerítették a rekvirálások tűrésére. Mindezek természetes következménye lett a jószágállomány csaknem teljes kipusztulása, az étel elfogyása, a gazdasági eszközök kevés volta, emiatt megbénult a mező- és szőlőgazdaság, nélkülöz a nép.^[63]

A város képviselőtestülete november 7-én így írt: „A felszabadítónak képzelt románok a kifosztóinknak bizonyultak, kik a válságba sodort gazdaságunkat, jószágállományunkat, készletünket, erőnket teljesen tönkretették.”^[64] A hivatalos kimutatás szerint a város

összesen 2 857 468 aranykorona kárt szenvedett el a megszállás alatt.^[65]

A Nemzeti Hadsereg bevonulása és a konszolidáció

Magyarországon a román megszállás végének egyik legszimbolikusabb pillanata volt, amikor Horthy Miklós a Nemzeti Hadsereg élén bevonult Budapestre november 16-án.^[66]

Nagykőrösön a Nemzeti Hadsereg bevonulására november 27-én került sor, ám a román megszálló katonaság már 17-én elhagyta a várost.^[67] A vármegye jobboldali beállítottságú alispánja Agorasztó Tivadar, 1919. december 16-án a vármegye közgyűlésének jelentette: „A proletárdiktatúra szervei közül a városparancsnokot, a kommunizmus végén idekerült Mészáros Jánost másutt végzett vérengző munkájáért a román hadbíróság itt agyonlövötte”.^[68] Még 1923-ban sem sikerült a kivégzés okát felderíteni, mert ekkor Nagykőrös város polgármestere jelentette, hogy Mészáros János volt városparancsnok „...személyi adatait nem sikerült megtudni az oláh katonai parancsnokság tiltakozó magatartása miatt”.^[69] Így Mészáros János anyakönyvezve sem lett, neve mindenfajta nyilvántartásból hiányzik. A Nemzeti Hadsereg bevonulása után 1919. decemberében a vármegye alispánja még 40-50 nagykőrösi letartóztatottról tett jelentést, akiket még a kecskeméti törvényszéknél őriztek és büntető eljárást indítottak ellenük a tanácsköztársaság idején elkövetett bűneik okán.^[70] A Friedrich kormány még augusztus 19-én elrendelte a bírósági eljárást a tanácsköztársaság szervei, közegei és megbízottjai, továbbá fegyveres erejének tagjai ellen. Ennek okán tartóztatták le 1919. szeptemberében és októberében a nagykőrösi Direktórium vezetőit, Zsembery Gyulát, Sallai Jánost és Niklosz Jánost is. A Kecskeméti Törvényszék végül a tanácsköztársaság idejében elkövetett bűneikért a nagykőrösi direktóriumi vezetők ellen az 1920. február 19-25-ig tartó tárgyalás során voltaképpen enyhe, mindössze 5, 4 és 3 hónapi fogházbüntetésre szóló ítéletet tudott produkálni.^[71] Szigorúságukra azonban jellemző, hogy 1919 őszén és 1920 tavaszán a törvényszéken a Direktórium munkáját segítő egyéb bizottságok és szervezetek tagjai ellen igen szigorú ítéleteket hoztak. Így a Forradalmi Törvényszék tagjait 3 hónaptól egy évig,^[72] a földbirtokrendezést végzőket pedig zsarolás vétsége miatt 3 hónaptól 2 és fél évig terjedő börtönbüntetésre ítélték.^[73] A helyi tanács hatalmat támogató Nagykőrösi Népűjság szerkesztőjét, Balla Józsefet 4 évi, míg munkatársait 3 évi, valamint 8 havi fogságra ítélték.^[74] Nagykőrösön is végigsöpört a kommunistagyanús pedagógusok elleni megtorlási hullám: Váczy Ferencet, a Tanítóképző igazgatóját egy beszédéért, Hankovszky Károly igazgató tanítót pedig az egyházi iskolák megkezdett államosításáért vonták felelősségre.^[75] Szabadságvesztés büntetést kaptak azok is, akik a tanácsköztársaság mellett nyíltan beszéltek, vagy szimpatizáltak azzal. Kelemen István volt vörösőrt felakasztották a Nemzeti Hadsereg elleni tevékenysége miatt.^[76] A volt vöröskatonákat – számuk ma már

megállapíthatatlan – a ceglédi internálótáborba vitték (itt 6-8 ezer vöröskatonát őriztek) és csak 1919 telén, illetve 1920-ban engedték őket haza.^[77]

Nem kerülték el a felelősségre vonást azok a tisztviselők sem, akik a Magyarországi Tanácsköztársaság 133 napja alatt ellátták feladataikat. Az 1919. szeptember 5-i képviselőtestületi ülésen bizottságot küldtek ki azzal a feladattal, hogy a tanácsköztársaság alatt szerepet játszott tisztviselőket vonja felelősségre és fegyelmi eljárásra tegyen javaslatot. Fegyelmi eljárást indítottak Dr. Kökény Dezső polgármester, Tittel Károly műszaki tanácsnok és még 2 másik tisztviselő ellen. Ugyanakkor javasolták 6 városi szolga és alkalmazott elbocsátását is.^[78] Végül a 6 alkalmazottat elbocsátották, Tittel ellen az alispán megszüntette a fegyelmit, dr. Kökény Dezső polgármester pedig jórészt a tanácsköztársaság alatti magatartásáért 1921. június 17-én kényszerült lemondásra. A szakszervezeti Peidl kormány bukása után nem sokkal került sor a helyi szakszervezeti csoportok feloszlására is. A Horthy-korszak kezdetén a város új vezetői ezeket a szakszervezeteket megszüntették, irataikat megsemmisítettek és tagságuk bizonyos részét szabadságvesztésre ítélték. Egyidejűleg a rendőrség a pénztárkönyveket és a szakszervezetek vagyonát elkobozta.^[79]

A Nemzeti Hadsereg felfegyverzett erői a román katonaság garázdálkodásait és túlkapásait nem voltak képesek megfékezni, de nem is állt érdekükben, ugyanis egy esetleges összetűzés csak fegyveres konfliktushoz vezetett volna és ekkor már biztosítva volt Horthy vezető szerepe az újonnan épülő rendszerben. A Nemzeti Hadsereg katonáinak feladata és tevékenysége a román kivonulás után kimerült a közrend állandó biztosításában. Ezért már szeptember közepén a rendőrlegénység létszámát a korábbi 26 főről 80-ra emelték.^[80] E jelentős létszámemelés mellett is gondosan ügyeltek azonban arra, hogy az új legénység is teljesen megbízható legyen, melyet külön erre a célra létrehozott bizottság vizsgált felül. Ugyanakkor a külterületre a közbiztonsági feladatok ellátására 20 fős csendőrséget küldtek. 1920-as alispáni utasítás szerint a csendőrlegénység élelmezését a városi ellátatlanoknak kiutalt élelmiszerfejadagokból kellett megoldani. Hasonlóan a város élelmezte a rendőrség tagjait is, a városi rendőrség államosításáig, 1919. november 1-ig.^[81] 1919. november 18-án megindult a posta működése, november 21-én pedig felállításra került a szegény lakosság ellátásáról gondoskodó Közélelmezési Bizottság.^[82]

A román katonaság kivonulása után a Nemzeti Hadsereg Dunántúli I. Huszárezredének egyik százada 1919. november 28-án vonult be a városba.^[83] A polgármesteri jelentés és a jobboldali helyi újság tudósítása szerint a lakosság kitörő lelkesedéssel fogadta a Nemzeti Hadsereg képviselőit. Nagykőrös város lakossága sokat szenvedett az idegen katonaság fosztogatásaitól, a tanácsköztársaság intézményeinek nyomásától és a rendezetlen hatalmi

viszonyok következtében előállt létbizonytalanságtól. A biztonságra vágyó lakosság a szorgalmas, kiegyensúlyozott hétköznapi megteremtését várta a magyar hadseregtől. Ennek lehetőségét az új vezetés, illetve városvezetés erős karhatalom létrehozásával kívánta biztosítani. 1919. november végén Nagykőrös belterületén 400 karhatalmista, míg a külterületen 150 pótcsendőr és 7 csendőr gondoskodott az újonnan létrejövő rend biztonságáról.^[84] Elégedetten állapította meg az egykori tudósító: a pótcsendőrség, a csendőrség és a rendőrség emberei mindenütt ügyelnek a rendre.^[85]

Összegzés

Tanulmányom felvezetőjében jelöltem meg a célkitűzéseket 3 kérdés formájában, melyekre úgy vélem a válaszokat meglettük, ám nem árt, ha kicsit tisztázzuk és összegezzük az olvasottakat. Az első kérdés vagy problémakör az alábbi volt: Milyen adatok alapján tudjuk vizsgálni Nagykőrös I. világháborús áldozatainak számát? Úgy vélem kérdésünkre a választ több út felől közelítve, ezek találkozásánál találhatjuk meg. Egyrészt a kutató megvizsgálhatja a településen található világháborús emlékmű keletkezésének körülményeit, illetve a hozzá tartozó forrásokat, korabeli sajtóanyagot. Ezenkívül pedig munkahelyem, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum gondozásában készült I. világháborús adatbázis szolgálhat még kiváló lelőhelyként az adatokhoz. Ha ezeket az adatokat összevetjük és közelítjük egymáshoz, akkor juthatunk el egy körülbelüli számhoz, amely a választ adja kérdésünkre.

A következő kérdés az alábbi volt: Milyen hatással volt a Magyarországi Tanácsköztársaság és a román megszállás a város politikájára és közéletére? Kijelenthetjük, hogy a tanácsköztársaság működése Nagykőrösön csak növelte a meglévő társadalmi és gazdasági problémákat ahelyett, hogy csökkentette volna. A folyamatos katonai jelenlét, az új rendszer radikalizmusa állandó létbizonytalanságot jelentett a helyi lakosság számára. A helyi Vörös Őrség, melynek feladata a közbiztonság fenntartása lett volna, inkább csak még jobban aláásta azt, hiszen a katonaság, mintha bizonyos tekintetben a civil lakosság felett állt volna, kirívó példa erre az, amikor a katonaság és a Vörös Őrség garázdálkodásai ellen felszólaló civileket büntették. A karhatalom és a város vezetése nem nyerte el a lakosság bizalmát, legtöbbször ez nem is volt céljuk, inkább csak a tanácskormány törvényeinek és rendeleteinek ráerőszakolása a helyi lakosságra. A tanácsköztársaság bukása utáni román megszállás viszont még ennél is rosszabb időket hozott Nagykőrösre. Az idegen ajkú és kultúrájú megszálló katonaság egyáltalán nem törekedett a lakosság megnyerésére, mivel tisztában voltak azzal, hogy a Duna-Tisza közét semmilyen fegyverszünet és előzetes egyezmény nem biztosítja a számukra. Így elsődleges céljuk csupán a terület mielőbbi kifosztása volt a mezőgazdasági eszközöket, terményeket, állatállományt és személyes

javakat, magánvagyonokat illetően. A 2 857 468 aranykorona kár, melyet a város elszenvedett, nem olyan veszteség volt, amelyet 1 vagy akár 2 év alatt ki lehetett volna heverni.

Így egyáltalán nem meglepő az, ha az utolsó kérdése, amely így hangzik: A Nemzeti Hadsereg mennyire volt alkalmas a városi állapotok normalizálására? A válasz az, hogy szinte teljes mértékben, hiszen a tanácsköztársaság és az azt követő román megszállás olyan gazdasági és morális mélységbe taszította a várost, amelyből szinte bármilyen politikai erő, amely a helyzet normalizálására törekszik, a megváltást jelentette a város számára. Ez az erő – amely a megszállást követő hatalmi vákuumot töltötte ki – a Horthy Miklós által vezetett Nemzeti Hadsereg volt. Csupán azzal, hogy a közrendet helyreállították és visszaállították a már jól ismert Rendőrség és Csendőrség működését, meg tudták nyerni a helyi lakosság bizalmát és támogatását.

Bibliográfia

Felhasznált irodalom

A magyar katona áldozatvállalása a nagy háborúban. Online elérés:

<https://katonahoseink.militaria.hu/search>

Böör László: 70 éve történt, Városunk Nagykőrös, II. évf., 1989/3, 11-12.

Böör László: 70 éve történt, Városunk Nagykőrös, II. évf., 1989/4, 6-7.

Böör László: 70 éve történt, Városunk Nagykőrös, II. évf., 1989/5, 2-3.

Böör László: 70 éve történt, Városunk Nagykőrös, II. évf., 1989/5, 11-12.

Böör László: Tudja-e ki volt Mészáros János?, Városunk Nagykőrös, II. évf., 1989/8, 9-10.

Dernyey György: *A jász-kun 13. huszárezred története 1859-1918*. Az ezred történeti bizottságának 1941. évi kiadása., Budapest Madách Nyomda, 1941.

Galántai Fekete Béla: Nagykőrös, Magyar városok monográfiája, Budapest, 1927.

Honvéd Gyalogezredek adatbázisa 1920-1944, Gyalogezredek. online elérés:

<http://www.hungarianarmedforces.com/gyalogezred/p0.htm>

Novák László Ferenc: „*Hej, Nagykőrös híres város...*” *Nagykőrös város kismonográfiája*, Nagykőrös, Pest Megyei Múzeum Igazgatósága, 2008.

Novák László Ferenc: *Nagykőrös a XXI. század küszöbén*, Budapest, CEBA, 2001.

Perczel Olivér: *Nagykőrös román megszállása 1919-ben*, Nagykőrös, Nagykőrösi Kalendárium, 2020.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris, 2010.

Schleisz-Bognár Péter: *A nagykőrösi zsidóság története, IV. Holocaust – Az 1944. év tragikus eseményei*. n.é., online elérés: <http://www.vknagykoros.c3.hu/zsid17.htm>

Szabó Attila: 70 éve történt, Városunk Nagykőrös, II. évf., 1989/3, 17-18.

Szabó Attila: 70 éve történt, Városunk Nagykőrös, II. évf., 1989/4, 4-5.

Szabó Attila: Tanácsválasztás Nagykőrösön 1919. április 7-én, Városunk Nagykőrös, II. évf., 1989/4, 19-20.

Szabó Attila: 70 éve történt, Városunk Nagykőrös, II. évf., 1989/5, 19-20.

SZINAI Miklós – SZŰCS László: *Bethlen István titkos iratai*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1972.

Wodlutschka Károly – Freissberger Gyula: *A 29. honvéd gyalogezred története*, Budapest, Szerzői magánkiadás, 1928.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár, Pest Megyei Levéltár, Nagykőrösi Fióklevéltár:

V. 276. Nagykőrös város polgármesterének iratai (1865-) 1872-1949 (-1958):

- a/ Elnöki iratok 1888-1949.:

3. doboz 59. irat., 3. doboz. 7. irat.

b/ Bizalmas iratok 1888-1949.:

5. doboz 11. irat.

C/ Kútfős iratkezelési rendszer 1886-1926. III. kútfő: Vegyes ügyek:

856. doboz 651. irat.

c/ Közigazgatási iratok 1872-1949. 1. sorozat: Közigazgatási iratok 1872-1933. D/ Alapszámos iratkezelési rendszer 1927-1933.:

1403. kötet. 722. irat.

f/ Katonai ügyek (1865-) 1872-1944. I. sorozat: Vegyes nyilvántartások:

197. köteg. Fogolytáborból elbocsátott vörös katonák névjegyzéke.

- h/ Hirdetések jegyzőkönyvei 1872-1926.:

21. kötet. 1919.VIII.11., 22. kötet. 1919.XI.28.

V. 271. Nagykőrös Város Képviselőtestületének iratai 1872-1949.:

- a) Közgyűlési jegyzőkönyvek 1872-1949.:

47. kötet. 1919. IX. 05., 47. kötet. 1919. XI. 21., 47. kötet. 1919.X.19., 49. kötet. 1921.VII.22., 48. kötet. 1920.VI.11.

MNL PML IV. 401. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjának iratai, 1876 – 1949.:

- a/ Bizalmas iratok 1882-1949.:

63. doboz. 12. sz. irat.

- b/ Általános iratok 1876 – 1949.:

293. doboz. 457. sz. irat.

MNL PML IV. 408. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának iratai 1876-1950 /-1954/.:

- a/ Bizalmas iratok 1890 – 1950.:

19. doboz. 91. sz. irat., 19. doboz. 75. sz. irat.

MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltár, XVI. Tanácsköztársaság (1919), 502. A Kecskeméti Forradalmi Törvényszék iratai (1919):

3. kötet 137. irat.

Sajtóanyag

Nagykőrös és Vidéke:

Hírek, IX. évf., 29. szám, 3.

Hírek, IX. évf., 42. szám, 2.

Hírek, X. évf., 62. szám, 2.

Hírek, X. évf., 78. szám, 1.

Hivatkozások

1. Wodlutschka Károly – Freissberger Gyula: *A 29. honvéd gyalogezred története*, Budapest, Szerzői magánkiadás, 1928. ↑
2. Dernyey György: *A jász-kun 13. huszárezred története 1859-1918*, Az ezred történeti bizottságának 1941. évi kiadása, Budapest, Madách Nyomda, 1941. ↑
3. Wodlutschka-Freissberger: *A 29. honvéd*, 74-90., 146-162. ↑
4. Dernyey: *A jász-kun*, 336-356., 360-382. ↑
5. *Magyar ezredek az I. világháborúban*, online elérés:
<https://magyarezredek.hu/hadtori-leaflet/index.jsp> (Letöltés: 2022. március 18.) ↑
6. Wodlutschka-Freissberger: *A 29. honvéd*, 21. ↑
7. Uo., 42., 91. ↑
8. Uo., 73-91. ↑
9. Uo., 145-165. ↑
10. Dernyey: *A jász-kun*, 17. ↑
11. Uo., 57., 70., 128., 156. ↑
12. Uo., 259., 278. ↑
13. Uo., 283. ↑

14. Uo., 138. ↑
15. A magyar katona áldozatvállalása a nagy háborúban, online elérés:
<https://ivh-katonahoseink.militaria.hu/searchindex> (Letöltés: 2022. március 18.) ↑
16. Cirkálók: HELGOLAND – könnyűcirkáló, KAISER FRANZ JOSEF I – védett cirkáló, SANKT GEORG – páncélos cirkáló, online elérés: <http://kriegsmarine.hu/hk/cirkalok.pdf> (Letöltés: 2022. március 18.) ↑
17. Novák László Ferenc: *Nagykőrös a XXI. század küszöbén*, Budapest, CEBA, 2001, 97. ↑
18. Dr. Szabó Attila: Tanácsválasztás Nagykőrösön 1919. április 7-én, *Városunk Nagykőrös*, II. évf., 1989/4, 19. ↑
19. Dr. Böör László: 70 éve történt, *Városunk Nagykőrös*, II. évf., 1989/3, 12. ↑
20. Dr. Szabó Attila: 70 éve történt, *Városunk Nagykőrös*, II. évf., 1989/3, 17. ↑
21. Böör: 70 éve történt, 12. ↑
22. Szabó: 70 éve történt, 17. ↑
23. Uo., 17. ↑
24. Novák: *Nagykőrös a XXI. század küszöbén*, 97. ↑
25. Szabó: *Tanácsválasztás*, 20. ↑
26. Dr. Böör László: 70 éve történt, *Városunk Nagykőrös*, II. évf. 1989/4, 7. ↑
27. Dr. Szabó Attila: 70 éve történt, *Városunk Nagykőrös*, II. évf. 1989/4, 4. ↑
28. Novák László Ferenc: *Nagykőrös város kismonográfiája*. Nagykőrös, Pest Megyei Múzeum Igazgatósága, 2008, 138. ↑
29. Böör: 70 éve, 7. ↑
30. Szabó: 70 éve, 4. ↑
31. Uo., 4. ↑
32. Parancsnoka: Dr. Pogány Kálmán ↑
33. Szervezését Münnich Ferenc politikai biztos végezte. ↑
34. Novák: *Nagykőrös város kismonográfiája*, 114. ↑
35. Böör: 70 éve, 7. ↑
36. Dr. Böör László: 70 éve történt, *Városunk Nagykőrös*, II. évf., 1989/5, 3. ↑
37. Novák: *Nagykőrös város kismonográfiája*, 114. ↑
38. Dr. Szabó Attila: 70 éve történt, *Városunk Nagykőrös*, II. évf., 1989/5, 12. ↑
39. Novák: *Nagykőrös város kismonográfiája*, 115. ↑
40. Szabó: 70 éve, 12. ↑
41. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris, 2010, 81. ↑
42. Szabó: 70 éve, 12. ↑
43. Uo., 12. ↑
44. Romsics: *Magyarország*, 84. ↑
45. Dr. Böör László: 70 éve történt, *Városunk Nagykőrös*, II. évf., 1989/5, 20. ↑

46. Uo., 20. ↑
47. Schleisz-Bognár Péter: *A nagykőrösi zsidóság története, IV. Holocaust – Az 1944. év tragikus eseményei*. n.é., online elérés: <http://www.vknagykoros.c3.hu/zsid17.htm> (Letöltés: 2022. március 18.) ↑
48. A Vörös Hadsereg I. hadtestének parancsnoka. ↑
49. Böör: *70 éve*, 20. ↑
50. Novák: *Nagykőrös város kismonográfiája*, 115. ↑
51. Uo., 114. ↑
52. Perczel Olivér: *Nagykőrös román megszállása 1919-ben*, Nagykőrös, Nagykőrösi Kalendárium 2020, 39. ↑
53. Dr. Böör László: *Tudja-e ki volt Mészáros János?* Városunk Nagykőrös, II. évf., 1989/8, 9. ↑
54. Romsics: *Magyarország*, 85. ↑
55. Perczel: *Nagykőrös*, 39. ↑
56. Böör: *Tudja-e?*, 9. ↑
57. Perczel: *Nagykőrös*, 39. ↑
58. Hírek, *Nagykőrös és Vidéke*, IX. évf., 29. szám, 3. ↑
59. Magyar Nemzeti Levéltár, Pest Megyei Levéltár, Nagykőrösi Fióklevéltár (Továbbiakban: MNL PML NFL) V. 276. Nagykőrös város polgármesterének iratai (1865-) 1872-1949 (-1958) (Továbbiakban: V. 276.) h/ Hirdetések jegyzőkönyvei 1872-1926. (továbbiakban: h.) 21. kötet. 1919.VIII.11. ↑
60. Böör: *70 éve*, 20. ↑
61. Romsics: *Magyarország*, 87. ↑
62. Perczel: *Nagykőrös*, 41. ↑
63. MNL PML IV. 401. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjának iratai, 1876 – 1949. (Továbbiakban: IV. 401.) b/ Általános iratok 1876 – 1949. (Továbbiakban: b.) 293. doboz. 457. sz. irat. 1919.12.16. 2. ↑
64. MNL PML NFL V. 271. Nagykőrös Város Képviselőtestületének iratai 1872-1949. a) Közgyűlési jegyzőkönyvek 1872-1949. (Továbbiakban: V. 271. a.) 47. kötet. 1919.XI.07. ↑
65. Galántai Fekete Béla: *Nagykőrös. Magyar városok monográfiája*, Budapest, 1927, 212. ↑
66. Romsics: *Magyarország*, 87. ↑
67. Perczel: *Nagykőrös*, 40. ↑
68. MNL PML IV. 401. b. 293. doboz. 457. sz. irat. 1919.12.16. 2. ↑
69. MNL PML NFL V. 276. a/ Elnöki iratok 1888-1949. (Továbbiakban: a.) 3. doboz 59. irat ↑
70. MNL PML IV. 401. b. 293. doboz. 457. sz. irat. 1919.12.16. 2. ↑
71. MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltár, XVI. Tanácsköztársaság (1919), 502. A Kecskeméti Forradalmi Törvényszék iratai (1919) (Továbbiakban: BKML XVI. 502.) 3. kötet 137. irat. ↑
72. MNL PML NFL V. 276. C/ Kútfős iratkezelési rendszer 1886-1926. (Továbbiakban: C.) III. kútfő:

Vegyes ügyek (Továbbiakban: III.) 856. doboz 651. irat. ↑

73. Hírek, *Nagykőrös és Vidéke*, X. évf., 62. szám, 1919. december 25., 2. ↑

74. MNL BKML XVI. 502. 3. kötet 137. irat. ↑

75. MNL PML NFL V. 276. b/ Bizalmas iratok 1888-1949. (Továbbiakban: b.) 5. doboz 11. irat. ↑

76. Hírek, *Nagykőrös és Vidéke*, X. évf., 78. szám, 1. ↑

77. MNL PML NFL V. 276. f/ Katonai ügyek (1865-) 1872-1944. I. sorozat: Vegyes nyilvántartások (Továbbiakban: f. I. sor.) 197. köteg. Fogolytáborból elbocsátott vörös katonák névjegyzéke.
↑

78. Fegyelmi eljárás alá vont alkalmazottak nyilvántartása. MNL PML NFL V. 276. k/ Vegyes nyilvántartások 1886-1944. (Továbbiakban: k.) 15. kötet. 7997. irat. ↑

79. MNL PML NFL V. 276. a. 3. doboz. 7. irat. ↑

80. MNL PML NFL V. 271. Nagykőrös Város Képviselőtestületének iratai 1872-1949. a) Közgyűlési jegyzőkönyvek 1872-1949. (Továbbiakban: V. 271. a.) 47. kötet. 1919. IX. 05. ↑

81. Direktóriummi anyag. MNL PML NFL V. 276. c/ Közigazgatási iratok 1872-1949. 1. sorozat: Közigazgatási iratok 1872-1933. D/ Alapszámos iratkezelési rendszer 1927-1933. (Továbbiakban: c. 1. sor. D.) 1403. kötet. 722. irat. ↑

82. MNL PML NFL V. 271. a. 47. kötet. 1919. XI. 21. ↑

83. MNL PML NFL V. 276. h. 22. kötet. 1919. XI. 28. ↑

84. Uo. ↑

85. Hírek, *Nagykőrös és vidéke*, IX. évf., 42. szám, 1919. november 20., 2. ↑

Pető-Veres Kata: Thomas G. Long: A prédikálás tanúbizonysága (recenzió)

Thomas G. Long: *A prédikálás tanúbizonysága*,^[1] Kolozsvár, Exit Kiadó, 2019. 352 o. ISBN: 9789737803931

Írta: Pető-Veres Kata^[2]

Thomas G. Long presbiteriánus lelkész, teológiai oktató műve ezidáig háromszor jelent meg. E harmadik, bővített, a jelen prédikálását érő kihívásokra is reflektáló könyv magyarul is napvilágot látó fordítását tarthatja kezében az olvasó.

G. Long könyvét kézbe véve, az első fejezeteket kissé hivatástisztázásként is felfoghatjuk, mert rávilágít a lelkész szolgálatával kapcsolatban néhány olyan dologra, amin érdemes elgondolkodni.

A könyv eleje mindjárt egy érdekes felvetéssel kezdődik: honnan érkezik a prédikáló lelkész a gyülekezet körébe? Ahhoz vagyunk hozzászokva, hogy valahonnan oldalról, észrevétlenül orgonaszó kíséretében toppan be a szószékre. A szerző azért tartja a megérkezésnek ezt a módját problémásnak, mert a kívülről való érkezés könnyen homályba boríthatja azt, hogy a lelkipásztor nem idegen, hanem egy a gyülekezet tagja közül, akit egyháza felhatalmazott arra, hogy Igét hirdessen. A gyülekezet pedig megbízta őt ezzel a szolgálattal. Jürgen Moltmann azon gondolatai köszönnek itt vissza, hogy teológiailag az igehirdető mindig a gyülekezet köreiből érkezik, soha nem kívülről, mert lelki közösségben van velük, egy a megkeresztelt hívők közül. A szerző szerint, ha ezt a gondolatot a gyakorlatba is megpróbálnánk átültetni, megvalósulhatna, amit Moltmann mondott a tárgyban: a közösség összegyülekezik, hogy hallgassa az Igét, keresztteljen, úrvacsorázzon, és egyszer csak valaki kiáll a gyülekezet elé, hogy hirdesse az evangéliumot, és egyéb szolgálatokat lásson el. Így a prédikáló lelkész soha nem gondolhatja, hogy előjogai vannak a többi gyülekezeti taggal szemben, azért mert ő van a prédikálással megbízva, hiszen csak egy közülük.

A szerző látva azt, hogy a lelkészek különbözőképpen élik meg a prédikálás szükségyszerűségét, elvárását, mindenki számára megfogalmaz néhány tanácsot. Vannak, akik szeretnek és örömmel prédikálnak, és vannak, akik félve és bizonytalanul. Az első csoportnak tudatosítania kellene, hogy óriási felelőssége van. Azok számára pedig, akik pedig nyomasztónak élik meg a prédikálást, tudniuk kellene, hogy az erre való felhatalmazás felbecsülhetetlen isteni ajándék.

E megállapításokra építkezve olvashatunk a következő fejezetben arról, hogy az elmúlt évtizedekben, s talán évszázadokban milyen lekipásztör -eszmény volt hangsúlyozva. Ezeken érezhető, hogy az inga jobbra vagy balra való kitérése után a következő lelkész definíció a másik oldalt képviselte. Ezek mindegyike levezethető a Bibliából, de a szerző szerint valamennyi hiányosságokat hordoz magában. A hírnök-típus feladatának mindössze Isten üzenetének átadását gondolja, de nem vegyül a hívekkel, kívülről érkezve osztja meg tanítását. A pásztör-típus az emberi nyomorúságra asszociálva fogalmazza meg üzenetét, de nincs szava azokhoz, akik nem szenvednek, jól mennek dolgaik, a világ szemében sikeresek és elégedettek. A '70-es évektől újra felfedezte a homiletika a narratív igehirdetés előnyeit, amit a történetmondó, elbeszélő lelkészek valósítanak meg a szószékről. Ennek a megközelítésnek nagy hiányossága, hogy nem lehet minden bibliai iratot narratívként kezelni, mert a közlés formája más. A kifejező, figyelemfelkeltő képek, művészi kifejezőmódra való törekvés sok esetben nem ér cél, mert a keresztyén hitet nem lehet csak tapasztalati úton megközelíteni. G. Long szerint e felsorolt prédikátor-eszmény típusok mindegyikében van csodálatra méltó vonás, de szerinte igazán egy negyedik típus, a tanúságtevő az, akinek egész élete benne van abban, hogy az igazságot elmondja. De talán a prédikáció létjogosultsága nem is annyira azon fog múlni, hogy egy lelkész melyik típust képviseli, hanem sokkal fontosabb, mondhatni az igazi követelmény az, hogy a prédikáció biblikus legyen. Ehhez a biblikussághoz azonban hozzátartozik az, hogy minden lelkésznek megvan a maga teológiai tradíciója, amelynek ismerete elengedhetetlen egy önazonos bibliai igazság képviseléséhez. A személyes teológiai tradíciónk, mely megtapasztalásainkból, megértéseinkből épül fel, az idő előrehaladtával megváltozik. 16 évesen nem ugyanazt gondolja az ember, mint 40 vagy 64 évesen. A könyv további részében a szerző maga is megmutatja, hogy míg fiatalon Izsák feláldozásának történetében bátorságot, engedelmisséget látott, apaként az elbeszélés erőszakos, embertelen volta domborodott ki számára.

A mű további részében a szerző egy struktúrát mutat be, amelynek jól komponáltsága érthetővé, követhetővé teszi a prédikációt. Persze mindent megkísérthet az iskolás módszer, de a fókusz és a funkció összehangolása segítség lehet az üzenet átadásában. Fejezetek szólnak arról, hogy milyen lépései vannak egy prédikáció elkészítésének, amely lépések minden homiletika órára valaha járt teológiai hallgató számára ismeretesek. A prédikáció elkészítését tárgyaló fejezetek között figyelmesek lehetünk egy számunkra sem egészen idegen gyakorlatra. A plágium kérdése minden bizonnyal a Magyar Református Egyházat sem kerüli el, s ezért talán a róla való gondolkodás, álláspont megfogalmazása sem lenne minden érdem nélkül való. A szó szerinti forrás nélküli átvételt a szerző nem támogatja, de nem ilyen egyértelmű ennek a karakán megállapításnak a védhetősége, mert a szerző maga mutat rá

arra, hogy Augustinus azt vallotta, hogy egy gyenge prédikátor inkább használja más prédikációját, mint hogy a sajátjával éhhalálba kergesse a gyülekezetét. Sokan ismerhetük azt a történetet, amikor Ravasz László prédikációi annyira népszerűek voltak a lelkészek körében, hogy egy gyülekezetben már negyedik hete ugyanazt az igehirdetést hallgatták a fiatal exmisszusoktól.

A könyv tartalmától kissé eltérve fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a korábbi évszázadokban is léteztek különböző prédikációírási módszerek, technikák, amelyek következményeként a prédikációkban szövegegyezőségek, textológiai és gondolati összefüggések keletkeztek. Ilyen módszer az excerpálás, amely kivonatolást, lejegyzetelést, helyes olvasást jelentett. A következő lépés a kompilálás volt, amikor ezeket a szövegeket valaki elhelyezte a saját írásában.^[3] A kompilálásnak több fajtáját tartjuk számon attól függően, hogy hogyan aránylik a mástól átvett anyag a szerző saját gondolataihoz képest.^[4] Jellemzőek voltak az exemplumok, mai fejjel talán illusztrációknak, ablakoknak nevezhető anyagok használata.^[5]

Nagy dilemma a plágium kérdése, hiszen olvasmányaink, és így az általunk olvasott prédikációk is hatással vannak a gondolatainkra és a majdan megszülető igehirdetéseinkre. Vannak arra nézve teóriák, hogy minden gondolatot már kimondtak előttünk, ezért egy prédikáció is csak meglévő gondolatok füzére lehet. Egy azonban biztos állítható: a gyülekezet e tekintetben való megtévesztése tilos, mert ha kiderül, hogy a lelkész más prédikációival táplálja a hívőket, oda vezet, hogy lelepleződése esetén ellene fordulnak, és megrendül a bizalmuk. G. Long nagyon sommás véleménnyel zárja le ezt a fejezetet: „Ellopott prédikációk alkalmanként csillogni fognak, de végső soron ezek a prédikációk üresek lesznek, s ezek a prédikátorok csak beszennyezik gyenge tápértékű gyorskájával Isten ünnepi vacsoráját.”^[6]

A könyv utolsó egysége már korábban is megemlített prédikációkat közöl teljes terjedelmében, s ezeken keresztül elemezve mutatja be a fókusz-funkció, összekötő kapcsok módszerének helyes használatát. A mű ezen a részén érződik a leginkább, hogy ezek a prédikációk nem egy magyar egyházi kontextusban és magyar emberek mindennapjaira komponálva születtek, de ez nem teszi indokolttá, hogy ne akarjunk valamit tanulni tőlük.

Thomas G. Long *A prédikálás tanúbizonysága* című munkájának nagy erőssége az összeszedettség, kiforrottság. Érezni rajta, hogy több évtized alatt megérlelt és átgondolt munkáról van szó. Összességében a mű egy szolgálata elején álló lelkész-növendék számára lehet olyan tankönyv, amely hasznos instrukciókkal látja el a prédikáció elkészítésében, de a már szolgáló lelkész számára pedig az ismeretek felfrissítését és az első fejezetek révén az

önreflexió élményét adhatja. G. Long elismeri, hogy a körülmények, adottságok, üzenetek megkívánják, hogy ne tegyünk le voksunkat egyetlen módszer mellett, mert az nagyon egyhangúvá teheti az igehirdetésüket. Gyengesége talán abban keresendő, hogy a lelkész mint tanúbizonyság tevő személy-képét nem viszi következetesen végig, hanem meghagyja egynek a lelkési attitűdök közül, amely a szerző számára ötvözi a három korábbi módszer kedvező tulajdonságait, adottságait. További gyengeségként említhetjük, – bár mindjárt hozzá is tehetjük, hogy talán a tankönyvjellegével nem fér össze –, hogy nem számol a homiletikatörténet-kutatás 20. századot megelőző eredményeivel és prédikációs gyakorlatával. Ennek ellenére érdemes forgatni ezt a könyvet, mert a mi egyházi mindennapjainkban szolgáló lelkészek számára is van érvényes közlendője.

Hivatkozások

1. Thomas G. Long: The witness of preaching, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 1985¹, 2005², 2016³. A fordítás alapjául a harmadik kiadás szolgált. ↑
2. Témavezető: Prof. Dr. Pap Ferenc. Károli Gáspár Református Egyetemhittudományi Doktori Iskola. ↑
3. Szetey Szabolcs: Tyukodi Márton Joseph patriarchája a korszak prédikációírási technikáinak tükrében, in Zsengellér József- Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): „A szentnek megismerése ad értelmet.” Conferentia Rerum Divinarum 1-2. Budapest, 2012, 190. ↑
4. Uo. ↑
5. Szetey: Tyukodi Márton, 198. ↑
6. Long: *A prédikálás tanúbizonysága*, Kolozsvár, Exit Kiadó, 2019, 286. ↑

Kiss Anna: Bao Ninh: A háború szomorúsága (recenzió)

Bao Ninh: A háború szomorúsága, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 198 o. ISBN: 9789633278116

Bao Ninh, A háború szomorúsága című regénye 2020-ban jelent meg magyar nyelven, a Zrínyi Kiadó gondozásában, Bakos Ferenc fordításában. A szakmai lektorálást dr. Botz László nyugalmazott altábornagy végezte. A mű eredeti kiadása 1990-ben látott napvilágot, azonban a vietnámi vezetés ekkor betiltotta, s végül csak 2006-ban vetett véget e tilalomnak. Az angol fordítás 1994-ben készült el *The Sorrow of War* címmel, s még ebben az évben meg is nyerte a brit Independent, Foreign Fiction Prize díját. Megjelenése a magyar könyvpiacra hiánypótlást jelentett/hiánypótlást jelenthet a magyar történelemtudomány számára, hiszen amellett, hogy a vietnámi háború hétköznapijait testközelbe hozza, a háború számos eseményét részletekbe menően tárgyalja.

Fontos leszögezni, hogy a mű nem egy visszaemlékezés, hanem egy személyes élmények felhasználásával készült történelmi regény. A történelmi regényeknek mindig nagy jelentősége volt a tekintetben, hogy az egyes történelmi tények hogyan reprezentálódnak a kultúránkban és a köztudatban, valamint, hogy a történettudomány által megfogalmazott összefüggések emocionális alapon is megközelíthetővé váljanak. Bao Ninh regénye a vietnámi háborúról, többek között azért aratott nagy sikert, mert nem csak az amerikai visszaemlékezésektől különbözött, hanem a vietnámi hivatalos narratívától is. Bao Ninh őszintén és kendőzetlenül írt arról, hogy mikén kellett keresztülmenniük az embereknek a háború miatt, és hogy a béke és az idő sem tudta megszépíteni az emlékeket. Mondatai általában rövidek, tömörek és kíméletlenek, nem akarja megszépíteni a történeteket, de eltúlozni sem, egyszerűen hagyja, hogy a sorsai magukért beszéljenek.

A regény stílusa és szerkesztési módja rendhagyó, tudatfolyam technikával készült, melynek köszönhetően nem lineáris a történetmesélése. A csapongónak mondható stílus mellett jellemző a műre a címet is adó háborús szomorúság, mely a könyv minden sorát átítatja. Az író szemszögéből mindegy, hogy éppen gyerekkori emlékről, fiatal szerelemről vagy egy kávézóba való betérésről van szó, számára mindennek köze van a háborúhoz, az élet minden pillanata felidéz benne egy emléket, ami kapcsán előbújik egy másik emlék és így tovább. Vannak visszatérő helyszínek, szereplők és történések, de nincs kézzel fogható, konkrét történet, ezért az olvasó kénytelen a pusztá érzésekre fókuszálni. Számtalan élet jelenik meg a szemünk előtt és tűnik tova, miközben a háború halad előre, s mindent és mindenkit megváltoztat. Bao Ninh azt a feloldozást sem adja meg az olvasónak, hogy a háború

végeztével majd megszűnik a szomorúság érzése, éppen ellenkezőleg, azt hangsúlyozza, hogy a háború utáni élet még szomorúbb, mint maga a háború.

A regény nyolc részből áll, az első hétben a főszereplő, Kien története bontakozik ki, aki 17 évesen csatlakozott a vietnámi hadsereghez. Megismerhetjük fiatalkorát, családi hátterét, szerelmét, illúzióit a háborúval kapcsolatban, az átélt traumáit, a háború utáni éveit és az írói ambíciót is. Egyes fejezetek önállóan, mint rövid novellák is megállnák a helyüket, ezek általában Kien számára meghatározó emberek halálát mesélik el. Ilyen például annak a fiatal összekötő lánynak a története, aki feláldozta az életét azért, hogy Kien és egy csoport sebesült megmenekülhessen. Kien az őhöz hasonló emberek hatására érezte azt, hogy írnia kell. Úgy érezte, hogy minden, ami történt vele az életében, s az, hogy túlélte a háborút, azért volt szükséges, hogy írni kezdjen. De miről írjon? Ez a kérdés az egész regényen átível, s valószínűleg ez okozza a mű hektikusságát is. Miközben Kien azon gondolkodik, hogy miről írhatna, eszébe jutnak emberek, sorsok, melyek megérdemelnék, hogy emléket állítson nekik, s az is megfordul a fejében, hogy a saját családjáról, az anyjáról, az apjáról, vagy a mostohaapjáról írjon. Írhatna a házról, melyben él, s annak lakóiról, hiszen megannyi érdekes életúttal találkozott itt is, azonban végül arra jut, hogy minden emlékét felülírja és elnyomja a háború, így arról kell írnia.

A regényben fontos szerepet tölt be a szerelem. Megismerjük Kien szerelmét, Phüöng-öt és a kapcsolatuk alakulását a háború előtti időszaktól a béke utáni elválásukig. Phüöng nem értett egyet Kien-nel a háborút illetően, mégis vele tartott. A háborút mindketten túlérték, de már soha többé nem lehettek azok, akik egykoron voltak, így nem tudták folytatni a kapcsolatukat. Ugyan megpróbálták, de nem működött, és egy nap Phüöng elhagyta Kien-t, úgy ahogy akkor 17 évesen a bevonulását követően, a fiú elhagyta a lányt.

A háború legkülönbébb szakaszaiban követhetjük nyomon Kien sorsának alakulását. Az első emberölésétől kezdve egészen Saigon elfoglalásáig, majd bepillantást nyerhetünk a leszerelt katonák életébe is. Egy háború után szinte törvényszerű, hogy a leszerelő katonák nem találják a helyüket a békében, így volt ez Kien-nel is. Egy Hanoi-i Veteránklub tagja lett, és rengeteg idejét töltötte a klub törzshelyén, egy kávézóban, s rendszeresen és nagy mennyiségben hívta segítségül az alkoholt, hogy elfojtsa az emlékeit.

A könyv végére egy egész élet tárul a szemünk elé, egy katona élete, aki túlélte a háborút, s aki a vietnámi háborúról szóló történelemkönyvekben nem kapott külön fejezetet, csupán csak egy statisztikai adat a sok közül. Ninh önmagáról mintázta könyve főhősét, aki ugyanúgy 17 évesen állt katonának, a 27. zászlóaljban szolgált és Hanoi-ban élt, mint ő, s a háború utáni sorsuk is azonos volt (írás és alkoholfüggőség). Az író szavaival élve:

„Elmondható, hogy hasonlóak vagyunk abban, hogy mindannyian másképp ugyan, de átéltük a háborút követő, látszólag hasonló súlyú folyamatot. De közös bennünk a szomorúság is, a végtelen háborús szomorúság, a magasztos szomorúság, amely felemelőbb a boldogságnál és felülmúlja a szenvedést is.”

Azonfelül, hogy remek háborús történelmi regény – amely által betekintést nyerhetünk egy háborús veterán érzelmi traumáiba – Bao Ninh műve többféle szempontból is érdemes lehetne vizsgálatra a történettudomány számára. Lehetne vizsgálni azt, hogy milyen problémákkal küszködnek a veteránok egy elhúzódó háborút követően, össze lehetne vetni a könyvet olyan hasonló művekkel, amelyeket amerikai veteránok írtak. Számos mozgóképes alkotás készült a vietnámi háború kapcsán, így azt is meg lehetne figyelni, hogy hatásmechanizmus szempontjából milyen hasonlóságok és különbségek vannak az alkotások között, illetve lehetne vizsgálni azt is, hogy mennyire hitelesek történelmi tények terén és ahol nem a valós eseményeket jelenítik meg, ott vajon szándékosan teszik-e ezt a készítő, vagy csak véletlen. Edukációs szempontból is fel lehetne használni a regényt, például középiskolában, vagy az egyetemi oktatásban, mint ajánlott irodalom, ezzel közelebb hozva a diákokhoz érzelmileg a háborús cselekményeket.

KRE-Dlt 2022/1 jogtudományi különrovat

Jogtudományi különrovat tanulmányok

1. Almási Dóra: Telemedicina alkalmazása az egészségügyben
2. Bene Andrea Dorottya: Az emberi élet szabályozhatóságának kérdései – a gyógyítástól a génmódosításig
3. Bicskei Tamás: Az élethez való jog polgári jogi védelmének alapjogi aspektusai
4. Bíró Vivien Enikő: Az elektronikus végrendelkezés megvalósulásának lehetősége
5. Rátkai Tímea: Abszolút és relatív büntetési elméletek az ókori Hellaszban
6. Rideg Gergely: A mesterséges intelligencia rendszerek, mint magas kockázatú rendszerek szabályozásának európai megközelítése a tanúsítványok és szabványok tükrében
7. Selmecsi Laura Anna: Versenyjogi jogsértéssel okozott károk megtérítése
8. Székely Botond: A hivatásos sportolói jogviszony természetének vizsgálata

Almási Dóra: Telemedicina alkalmazása az egészségügyben

I. A 21. század egészségügy kihívásai, megoldási lehetőségei

Az emberiség kezdettől fogva élet-halál harcot vív a természettel. Gondoljunk csak arra, mikor az ősember megsérült a vadászat közben, véletlenül mérgező hatású növényt evett, kutatás vagy vándorlás közben kiütést okozó növényekhez ért, vagy az időjárási, éghajlatváltozási viszonyok következtében megbetegedett. A példákat természetesen végtelenségig sorolhatnánk, a lényeg, hogy ezen események, kihívások a történelem során milliónyi emberrel újra és újra megestek. Ezen sérüléseket, megbetegedéseket koronként és kultúránként eltérő módon próbálták kezelni. Összességében elmondható, hogy az igyekezet ellenére jelentősebb fejlődés időszámításunktól kezdve körülbelül 1900 évig nem történt, majd mintegy száz év alatt a tudomány annyit fejlődött, mint az azt megelőző 1900 évben összesen. Az évezredfordulótól számítva napjainkig pedig már nagyobb léptékű a fejlődés, mint az előző évszázadban. Mindez természetesen meglátszik az emberiség átlagéletkorán, mely kontinensenként, országonként és kultúránként eltérő. Az egyes országok gazdasága, kultúrája, étkezési szokásai, éghajlata nagyban befolyásolják az átlagéletkort és persze a megbetegedések gyakoriságát. Magyarországon a nők születéskor várható élettartama 2014-ben például nyolcvan év volt, míg a férfiaké hetvenkettő év.^[1]

Az élet-halál harcban a társadalom legfőbb szerve az egészségügyi ellátórendszer, mely alatt a gyógyító, illetve megelőző ellátásokat nyújtó egészségügyi szolgáltatók összessége értendő.^[2] Az első szervezett egészségügyi szolgáltató a katolikus egyház által kiépített szerzetesrendek tevékenysége lehetett. Magyarországon a társadalombiztosítás kezdetének 1245-öt tekinthetjük, azonban akkoriban még nem volt olyan átfogó a társadalombiztosítás, hiszen ez jórészt csak a bányászokra és azok családjaira terjedt ki.^[3] A felvilágosodás eszméinek terjedésével az állam egyre nagyobb figyelmet kezdett fordítani a munkavállaló polgárok egészségére, mely intézkedések már nem csak a bányászokat érintették. Erre példa Mária Terézia azon intézkedése is, hogy 1752-től kezdve minden vármegyének legyen képzett főorvosa, aki nem súlyos összegekért cserébe, hanem ingyen, és mindenkit ellát.^[4] Ez persze az akkori orvoshiány miatt sok helyen nem valósult meg, de ennek eredményeképpen 1769-ben a Nagyszombati Egyetem orvosképző karának felállításával létrejött egy egyetemi szintű orvosképzés hazánkban, mely következtében többé nem kellett külföldi tanulmányutakra menni orvosi diplomáért.^[5] Mára pedig az egészségügyet, és az egészségügyi szakképzést szinte teljes egészében az állam irányítja. Ennek egyik nagy

előnye, hogy pénzügyi státuszától függetlenül mindenki kaphat egészségügyi ellátást, ugyanakkor az egészségügy állami irányítás alá vétele magával hozta a túlsúlyfolttságot, a várólisták hosszú sorát. A kormányok pedig nem biztosították eléggé az egészségügyben lévő munkaerőhiány és technikai felszerelések utánpótlását.

Leszögezendő, hogy az egészségi állapotunkat alapvetően négy tényező együttes vizsgálatával mérhetjük meg. Ezen tényezők jelenlegi alakulása mutatja meg számunkra, hogy a telemedicina nagyobb mértékű bevezetése, népszerűsítése, elterjedése és oktatása a hétköznapiakban több szempontból is indokolt és sürgető. Az egyik ilyen tényező a népességi mutatók, vagyis a demográfiai tényező.^[6] Tudjuk, hogy a Föld népessége évtizedek óta hatalmas iramban nő, de ez az állítás egyes kontinensekre, földrészekre nem igaz.^[7] Európa egyike azon helyeknek a bolygón, ahol a lakosság elöregedése (az átlagéletkor jelentős meghosszabbodása és az átlagszületésszám jelentős csökkenése, illetve a korábbi nyugdíjazás és hosszabb tanulási időszak miatt) hatalmas problémát jelent.^[8]

Németországban például a szövetségi statisztikai hivatal számításai alapján 2030-ban az ország lakosságának egyharmada, 2050-ben pedig közel negyven százaléka lesz hatvan évnél idősebb.^[9] A probléma régebben különösen Olaszországot, Japánt, Németországot, Ausztriát és Hollandiát érintette, de mára elmondható, hogy az egész kontinensünket fenyegető problémáról van szó.^[10] Az Eurostat adatai szerint 2018-ban az Európai Unió minden ötödik lakója (vagyis körülbelül a tizenkilenc százaléka) hatvanöt éves vagy annál idősebb korú volt. Az előrejelzések szerint pedig a nyolcvan évesek, vagy az ennél idősebbek részaránya 2100-ig több mint kétszeresére nőhet, ami összességében a teljes népesség 14,6 százalékát jelentheti majd.^[11]

A második kiemelten fontos indok a természeti tényezők alakulása, ugyanis egyre több káros anyag jut a szervezetünkbe több különböző csatornán át. Ez a csatorna lehet genetikai örökség vagy természetföldrajzi feltétel, mint amilyen a vízben, levegőben, földben lévő káros anyagok, melyeket tisztálkodás, táplálkozás, lélegzés, vagy az egyszerű hétköznapi életünk, munkánk során bejuttatunk a szervezetünkbe. 2018-ban például az Egyesült Nemzetek Szövetségének jelentése szerint rekordszintűre emelkedett a levegőben lévő széndioxid, és más üvegházhatású gázok koncentrációja.^[12] 2015-ben pedig világszerte hatszázhatvanhárommillió ember nem jutott tiszta ivóvízhez.^[13]

A harmadik a társadalmi tényező, vagyis a káros anyagok felhalmozása egyéni cselekvéssel. Ide kell soroljuk a szeszes italok túlzott fogyasztását^[14], az egészségtelen táplálkozást^[15], a dohányárak fogyasztását,^[16] és az elégtelen mennyiségű testmozgást. Utóbbi eredménye lehet akár olyan súlyos betegség is, mint a szívelégtelenség, rák vagy diabétesz.^[17]

Mindennek fényében különösen aggodalomkeltő, hogy a Központi Statisztikai Hivatal egy 2015-ben megjelent kutatása szerint a nők egynegyede, illetve a férfiak egyharmada cigarettázik.^[18] A helytelen táplálkozás miatt pedig az Egyesült Nemzetek Szövetségének Gyermekalapja, vagyis az UNICEF 2019-ben kiadott jelentése szerint minden harmadik öt éven aluli, azaz több mint kétszázmillió gyermek alultáplált vagy éppen elhízott a világon.^[19] Az alultápláltság eredménye pedig lehet a kognitív képességek korlátozottsága, fokozott fertőzésveszély, tanulási nehézségek, gyenge immunrendszer vagy szélsőséges esetekben akár halál is.^[20]

Végül pedig muszáj megemlíteni a politikai-gazdasági tényezőt is. Hiszen a politikai közösség határozhat úgy, hogy minden állampolgárra kiterjeszti a biztosítást és magas állami támogatást, prioritást élvez az egészségügy, vagy lehetnek társadalombiztosítás nélkül és a GDP (*gross domestic product*, azaz bruttó hazai össztermék) csak egy igen kicsi részét költi az állam az egészségügy támogatására. A biztosító pedig lehet *monopolista*, *oligopolista* vagy akár száz résztvevős *funholding* rendszer is, ahogy az is lehetséges, hogy valamiféle kevert rendszer jön létre, melyben a gazdagoknak magánbiztosításuk, míg a szegényeknek oligopolista rendszer jut. A Nagy-Britanniában használt rendszer monopolnak tekinthető, hiszen az állam teljes felelősséget vállalt, illetve vállal a közegészségügyi szolgáltatásokért. A svédek lényegében ezt a modellt alakították át kissé decentralizáltabb formába. Németországban a kórházakat az államok finanszírozzák, de az engedélyek kiadásában és a társadalombiztosítási rendszerben is inkább a központi szint dominál. Az Egyesült Államokban pedig egy szegmentált rendszer működik, különböző alrendszerek egymás mellett, melyeket mindenki igényei és vagyoni helyzete alapján magánfinanszírozási szolgáltatásokkal egészíthet ki.^[21] Ezek a sokszínű megoldási kísérletek, hozzáállások lehetnek igazságosak vagy éppen ellenkezőleg. Egy valami azonban biztosra vehető, mégpedig, hogy jelenleg nem létezik olyan egészségügyi rendszer a világon, amiben a megfelelő ellátás és kezelés a társadalom minden egyes részvevője számára egyformán, ugyanolyan minőségben elérhető lenne.

A fentebb írtak alapján néhány logikus következtésre kell jutnunk. Értелеmszerűen, ha egyre csak nő a népesség, akkor a jövőben alapvetően egyre több és több lesz a beteg, illetve egészségügyi ellátásra szoruló lakosság. Az előregedő társadalmakban – melyek közé sajnálatos módon hazánk is tartozik –, várhatóan különösen megnő majd a lakossági igény az egészségügyi szolgáltatásokra, hiszen általánosságban mégiscsak elmondható, hogy az idősebb emberek több egészségügyi problémával küzdenek, valamint azokkal jóval lassabban birkóznak meg a fiatalabb populációhoz képest. Fontos lenne nagyobb hangsúlyt fektetnünk a környezetünk védelmére, hiszen azzal saját egészségünk is védenénk. A

jelenlegi tendenciák alapján egyre több lesz az olyan ember, aki a levegőben lévő széndioxid, és más üvegházhatású gázok koncentrációja miatt betegedik meg, vagy a nem megfelelő tisztaságú ivóvíz, esetleg az ételekben lévő mikroműanyag, vagy egyéb káros anyag szervezetbe való bejutása veszélyezteti majd az életét. A hosszú évtizedek során kialakult fogyasztói társadalom szemléletén is változtatni kell, hiszen az emberek nem fektetnek kellő hangsúlyt az egészséges életvitelre. Amint azt korábban felvázoltam, a mozgásszegény, dohányzó, alkohol vagy más tudatmódosító szerek fogyasztása, bizonyos gyógyhatású készítmények orvosi javaslat nélküli szedése, a helytelen táplálkozás eredményeként vélhetően egyre többen szorulnak majd egészségügyi ellátásra. Mindeközben pedig nem történik jelentős változás, illetve előrelépés az egészségügyi rendszerek fejlődésében, viszont a napjainkban előforduló egészségügyi rendszerek reformszerű átalakítása elengedhetetlen, ha felsorolt egészségünket befolyásoló tényezők továbbra is a jelenlegi tendenciák szerint alakulnak.

Mindent összevetve tehát kiemelt fontosságú, hogy reflektáljunk a világunk olyan újabb változásaira, mint az idősök számának növekedése, a krónikus betegségek egyre gyakoribb előfordulása, a betegségek mintázatának, lefutásának változása, az egészségügyben megjelenő költséghatékonyság igénye, az ellátás preferenciájának megváltoztatása (kiváltképp a rehabilitáció és a prevenció előtérbe helyezése), a társadalomban megjelenő igény az egészségügyi ellátás terjesztésére távoli területekre, az információtechnológia előterjedése, előretörése a betegellátásban és a kutatásokban,^[22] a betegek magatartásának megváltozása (ideértve az otthoni betegellátás igényét, az emberek információéhségét és aktív közreműködését a gyógyulás folyamataiban, a szabad orvos-, és egészségügyi ellátó választásának igényét).^[23] Az említett változásokat és igényeket Magyarország kormánya is észlelte, ezért a Pénzügyminisztérium tavalyi javaslatcsomagja jópár megoldási lehetőséget és intézkedést vázol fel, köztük például a távdiagnosztikai és távkonzultációs lehetőségek elérését.^[24] Mindez nem egyedi eset, a WHO (World Health Organization) adatai szerint a világ országainak – értendőek ezalatt azon országok, melyek tagjai a világszervezetnek – ötvennyolc százalékának van valamilyen elektronikus egészségügyre vonatkozó stratégiája és ezen stratégiák hozzávetőlegesen kilencven százaléka utal a UHT (Universal Health Coveragere) vagy annak valamely lényeges pontjára.^[25] A leírtak nem csupán azt jelentik, hogy a világ vezetői számolnak az elektronikus egészségügyben rejlő potenciállal, de mindezt minőségi módon tervezik, beépítve azt a kritériumot, hogy mindenki számára, akinek csak szüksége van rá, megkapja ezt az ellátást anyagi korlátokba ütközés nélkül.^[26] Ennek egyik eleme lehet, hogy a kutatás alapján az országok túlnyomó többségében, pontosabban nyolcvanhét százalékában működik valamilyen mobilegészségügyi (mHealth) szolgáltatási program, amelyeknek többségét legalább két éve indították és legalább további két éve

finanszírozzák. A gyors fejlődés ellenére viszont az országok csupán tizennégy százaléka számolt be állam által szponzorált elektronikus egészségügyi rendszerről.^[27]

A fentieket tekintve egyértelműen kijelenthető, hogy a probléma tehát adott, de mi lehetne a megoldás? Az egészségügyről levehetné a kezét az állam és megszűnhetne az ingyenes ellátás, de a társadalom egyes rétegei szinte egészen biztosan nem tudnák megfizetni, különösen igaz ez a bonyolultabb és nagyobb kiadást igénylő beavatkozásokra, illetve kezelésekre. Természetesen a megoldáson gondolkodva a legtöbb ember eszébe juthat az a gondolat, hogy esetlegesen megoldást jelenthetne a képzések bővítése a munkaerőhiány orvoslására, viszont ez a szaktudás esetleges gyengülését, a szakma felhígulását hozhatná magával, nem is beszélve arról a sok időről és pénzről amire szükség lenne, hogy az egészségügyben lévő munkaerőhiányt teljesen felszámolják. A megoldást mesterséges intelligenciával ellátott robot orvosok, ápolók vagy a szervezetbe bejuttatott nanorobotok is jelenthetnék, melyek a testben felvennék a versenyt a káros sejtekkel. Mindez mai szemmel elég futurisztikusnak tűnhet, de a tudomány gyors léptékű fejlődése ötven éven belül akár ezt is hozhatja magával. De mi a teendő, ha az emberek egészségügyi állapota nem tud ötven évet várni a nanorobotokra és nem tud húsz vagy harminc évet várni egy új generációra, akiknek a mostaninál jóval magasabb aránya dolgozna kórházakban és szakrendelőkben. Meglátásom szerint az informatikatudomány lehet a leggyorsabb, és legköltséghatékonyabb megoldása az egészségügyben felmerülő, korábban említett problémákra, méghozzá a telemedicina segítségével.

II. Telemedicina fogalmának tisztázása

Telemedicina, távgyógyászat (*telehealth*), távorvoslás, e-egészségügy, e-health, mHealth. Ezen szavak mind furcsán hangozhatnak elsőre, hiszen mindössze néhány éve jelentek meg a köztudatban. Először csupán idegen, távoli kifejezésként, viszont napjainkban egyre több szó esik róluk. De mi is ez pontosan?

Elsőre nehéz lehet eligazodni, hiszen van olyan külföldi tanulmány, amely szerint száznégy féle meghatározást lehet használni az e tárgykörbe tartozó ellátási formák megnevezésére.^[28] Köztudomású, hogy az információs és kommunikációs technológiák társadalomra és a kommunikációs folyamatokra milyen hatást gyakorolt. Az újfajta kommunikációs eszközök (például PC /azaz személyi számítógép, az angol *personal computer* szóból eredően/, notebook, netbook, internet /azon belül elektronikus levelek [e-mail], csevegő szobák [chat] stb./, mobiltelefon, SMS /*short message service*, magyarul rövidüzenet-szolgáltatás/, MMS [*Multimedia Messaging Service*, azaz multimédiás üzenetküldési szolgáltatás], okostelefon,

MP3/4-lejátszók, iPodok, tabletek stb./ megjelenése és elterjedése alapjaiban változtatta meg a korábbi világunk, különös tekintettel a tudásszerzés folyamatára, az információszerzés és a tájékozódás gyakorlataira. Amint az várható volt, az információs és kommunikációs technológiák fejlődése, olcsóbbá és szélesebb körben hozzáférhetővé válása felgyorsította az egészségügyi ellátó rendszerek globalizációját is, hiszen napjainkban már lehetőségünk van rá, hogy adott esetben egy külföldi specialistával konzultáljunk anélkül, hogy messzire kellene utaznunk ezért. Ez a távkonzultáció pedig részben kimeríti a telemedicina fogalmát, mely ugyan elsőre újdonságnak hangozhat, de közel sem az. Már a huszadik század elején továbbítottak EKG (elektrokardiográfia) adatokat telefonvonalon, majd ezt az ötletet továbbgondolva a hatvanas években már tömegekhez voltak képesek szólni a televíziós orvosi tanácsadások révén.^[29] Persze ezzel szinte egyidőben megjelentek a paramedicinális szemfényvesztők, akik a távközlési eszközök segítségével kezdtek praktizálni, de ezek kiszűrésére a kritikusan gondolkodó szemlélet oktatása egyszerű megoldást jelent, hiszen egy kicsit is tanult ember nem dől be olyan hazugságoknak, mint hogy valaki a televízió készüléken keresztül képes gerincműtétet végezni.

A telemedicina fogalmát Harsányi Gábor úgy fogalmazza meg, mint a távközlési és informatikai technológiák alkalmazása az egészségügyi ellátás javítása érdekében akkor, amikor a résztvevők között lényeges távolságot kell áthidalni.^[30] A változó betegellátással kapcsolatos igények, a gyógyítási lehetőségek folyamatos változása, az informatika és a telekommunikáció, telekommunikációs eszközök fejlődése és elterjedése mind megjelenik a fogalommeghatározásban, melynek további fontos eleme a távolság, azaz mikor valamilyen okból kifolyólag nem tud, vagy nem képes a beteg és a kezelőorvos személyesen találkozni.

Mindezt megerősíti a gyógyító-megelőző eljárások során alkalmazott egészségügyi technológiák egészségbiztosítási finanszírozásba történő befogadásához kapcsolódó eljárás során alkalmazandó szakmai szempontrendszerrel és szakmapolitikai prioritásokról, valamint a befogadásához kapcsolódó egyes eljárásokért fizetendő igazgatási szolgáltatási díjakról szóló 28/2010. (V. 12.) EüM rendelet 1. mellékletében nagyon hasonlóképp megjelenő fogalom.^[31]

A már említett meghatározásoknál némileg részletesebben határozza ezt meg a COVID-19 világjárvány idején elrendelt veszélyhelyzet során kiadott az egyes egészségügyi intézkedésekről szóló 157/2020. (IV. 29.) kormányrendelet, mely szerint „telemedicinának minősül az a tevékenység, amelynek célja a beteg távollétében a) a beteg egészségi állapotának szakmai megítélése, b) a betegségek, illetve azok kockázatának felderítése, c) a konkrét betegség(ek) meghatározása, d) a beteg állapotának pontosabb megítéléséhez

szükséges további vizsgálatok elrendelése, gyógykezelés elindítása, e) az a)-d) pont szerinti kezelések eredményességének megállapítása (távkonzultáció), valamint f) a beteg állapotának követése és diagnózis felállítása távmonitoring eszközökkel és egyéb infokommunikációs technológiák révén hozzáférhető információk alapján”.^[32] Egyesek ugyanakkor kiegészítenék a törvény ezen felsorolását a kutatással, hiszen vannak olyan álláspontok melyek szerint az egészségügyi kutatás céljából történő konzultáció, illetve az ilyen célú információtovábbítás modern technológiák segítségével is a telemedicina tárgykörébe tartozik.^[33] A telemedicina fogalma tehát semmiképp sem szűkíthető le csupán az orvos és a beteg viszonyára, bár kétségkívül ez a legfontosabb és talán a leggyakrabban megjelenő formája.

III. Egészségügy mely területein alkalmazható a telemedicina és mely fajtái léteznek

A szükségessége tehát összességében indokolt. A világ sok országában már alkalmazzák is, de pontosan mely területek azok az egészségügyben, ahol ezt ténylegesen alkalmazhatnák, vagy már aktívan alkalmazzák? Továbbá, ha alkalmazzák, pontosan milyen céllal? Közvetlen betegellátásra, kizárólag előszűrésre, háziorvossal való konzultációra vagy nem orvosok számára készült alkalmazásokkal?

A távgyógyászat hasznosítható lenne a bőrgyógyászat, a gasztroenterológia, a pszichiátria, a geriátria, a sebészet, a neurológia, az infektológia (mely területen már az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 61. § (1) alapján is megjelenik az elektronikus nyilvántartás részbeli követelménye,^[34] ezt leszámítva viszont nem kifejezetten jelenik meg a telemedicina ebben a törvényben), a kardiológia, a patológia,^[35] az onkológia és a traumatológia területén. A veszélyhelyzet során elrendelt egyes egészségügyi intézkedésekről szóló 157/2020. (IV. 29.) Korm. rendelet ezek mellett említi még gyógyszerek rendelését, a krízisintervenciót, a szülőkonzultációt, a tanácsadást, a szupportív pszichoterápiát, a fizioterápiát, valamint a szoptatási tanácsadást, a védőnői gondozást és sok más.^[36]

A továbbiakban az eljárás fajtáit, menetét és módszerét a bőrgyógyászat példáján kívánom bemutatni, lévén, hogy ezek lényegét tekintve tudományterülettől függetlenül sok közös jellemzővel bírnak.

A világ bőrgyógyászai azok táborát erősítik, akik gyakorlottnak számítanak az *eHealth* alkalmazásában, a bőrgyógyászati távellátásnak külön nevet is adtak, ez pedig a teledermatológia, melyet először Norvégiában és Oregonban dokumentált a szakirodalom.^[37]

A módszer egyszerű, a beteg megadja az adatait, tünetei leírását, képeket készít, és végül elküldi a kezelőorvosának, aki tartózkodási helytől függetlenül, akár egy későbbi időpontban, akár azonnal (például egy videókonferencia alkalmával), vagy a két módszert egyesítve, keverve (ez egyre kedveltebb) kiértékeli, és felállít egy diagnózist, majd ha szükséges, további lépéseket, kezelést javasol. Az adatok, képek, videóhívások mellett különösen a pszichiátriában lehetőség nyílik a virtuális realitás felhasználására a diagnózis felállítása vagy akár a kezelés során. Ebben az esetben a beteg különböző eszközök segítségével valószínűleg érezheti a virtuális teret és az abban, különböző szituációkban mutatott viselkedése fontos következtetések alapja lehet a pszichiáterek számára.^[38]

A módszerek egy másik csoportosítása szerint négy technikai megoldás van. A távkonzílium, mely csak a diagnózis és kezelés menetében ad szakvéleményt. A távmanipuláció, mely során a beavatkozást vagy vizsgálatot végző személy távvezérlőkre támaszkodva végzi a vizsgálatot (például endoszkópiával) vagy beavatkozást (például valamilyen távvezérlésre alkalmas eszközzel, robottal, videó segítségével). A távdiagnosztika, mely során a diagnózis felállítója és a vizsgálat vezetője nem tartózkodik egy helyen, de aktív kapcsolatban vannak egymással. Végül pedig a telemonitoring, azaz a távfelügyelet, amely egy külön módszer, mely alkalmával a személyes egészségügyi felügyeletet a pácienset figyelő detektorok és jeltovábbítók pótolják.^[39]

Az egészségügyi szolgáltatások nyújtásához szükséges szakmai minimumfeltételekről szóló 60/2003. (X. 20.) EszCsM rendelet magába foglal az említett módszerek közül valamennyit és határoz meg hozzájuk feltételeket.^[40] A rendelethez tartozó első számú melléklet konkrétan említi a teleradiológiát, mint a telemedicina egyik fajtáját. A leírás szerint akkor beszélhetünk teleradiológiáról, mikor a képalkotó diagnosztikai vizsgálatok felvételeit elektronikus úton továbbítják egyik helyről a másikkra konzultáció vagy leletezés céljából. Ezen belül megkülönböztet távdiagnosztikát és telekonzultációt. Előbbi jelentéseképp azt írja, hogy olyan a vizsgálat lezárását követő, a képalkotás helyétől távol végzett képkiértékelés, amely lehet első- vagy másodleletezés. Olyan vizsgálatok esetén, ahol a két orvos által végzett kiértékelés előírt, az egyik vagy mindkét orvos értékelését kiválthatja. Az utóbbi esetben pedig úgy fogalmaz, hogy a képalkotással egy időben vagy röviddel azután történő képkiértékelés, amelynek eredménye befolyásolhatja a vizsgálat menetét, vagy egy korábbi, már kiértékelt vizsgálat új szempontok szerinti újraértékelését követelheti meg. Megjegyzendő, hogy a teleradiológiai szolgáltatást igénybe vevő egészségügyi intézményt terheli a felelősség a képek törvény által előírt tárolása, archiválása kapcsán.^[41]

A rendelet szerint a szakorvos, egészségügyi szakdolgozó, valamint a felsőfokú egészségügyi

szakirányú szakképzettséggel rendelkező klinikai szakpszichológus személyes jelenlét nélkül is állíthat fel diagnózist, terápiás javaslatot tehet, tanácsadást és konzultációt végezhet, beutalót adhat, terápiát, rehabilitációs tevékenységet végezhet, betegirányítást végezhet, gondozást láthat el, továbbá elektronikus vényen rendelhető gyógyászati segédeszközt, valamint gyógyszereket írhat fel a rendeletben meghatározott feltételek teljesítése esetén.^[42] Mindehhez az egészségügyi szolgáltatónak nyilvánvalóan biztosítani kell az egészségügyi dokumentációnak az egészségügyi adatokra vonatkozó szabályok szerinti tárolását, valamint kezelését.^[43] Emellett a telemedicina útján nyújtott egészségügyi szolgáltatás esetén a szolgáltatás nyújtásához a szolgáltató részéről szükséges infokommunikációs eszközt, továbbá telemedicina ellátásra vonatkozó eljárásrendet, betegtájékoztatót, valamint az adott ellátáshoz szükséges orvostechnikai eszközöket.^[44] Utóbbi esetében a rendelet kiemeli, hogy amennyiben a szolgáltatás internetkapcsolat keretében valósul meg, úgy biztosítani kell a szélessávú internetkapcsolatot, illetve a megfelelő, stabil adatátvitelt és adatbiztonságot, valamint vírusvédelmet. A rendelet hangsúlyozza, hogy abban az esetben, ha a jogszabály az adott egészségügyi eljáráshoz videokapcsolat alkalmazását írja elő, akkor az infokommunikációs eszköz alatt ezen eszközöket is természetesen érteni kell. A semmiképpen sem mellőzhető beteg egyértelmű azonosításáról is a szolgáltatónak kell gondoskodnia.^[45] A második számú melléklet szerint mindez a gyakorlatban a háziorvosi és házi gyermekorvosi ellátás minimumfeltételei között is megjelenik, ugyanis a háziorvosi rendelőnek rendelkeznie kell – természetesen sok egyéb mellett – a távkonzultáció nyújtására alkalmas telefon, mobiltelefon vagy számítógép széles sávú internetkapcsolattal.^[46]

A közvetlen betegellátásban a távgyógyászat célja, hogy többek között a krónikus sebek kezelésénél, terápiák hatásának ellenőrzésénél csökkentsék a személyes kontrollvizsgálatok számát. Magyarországon bár rendelkezésre állnak olyan eszközök, melyekkel hasonló munkát lehetne végezni, sajnos ezek többsége magyar nyelven egyelőre korlátozottan érhető el, ami miatt sok felhasználó nem tudná alkalmazni ezt a módszert. Továbbá az online konzultáció ára feltehetően nem sokban különbözne a személyes vizsgálat árától, egyáltalán nem biztos, hogy költséghatékonyabb lenne. Ugyanakkor nyilvánvalóan az orvosok és a páciensek számára is megspórolóná az utazási időt, utazás költségeit és adott esetben akár a kezelőorvosok is gyorsabban tudnának haladni a betegek ellátásával, hiszen ki tudnák szűrni a nem sürgős eseteket, mivel a módszer természetesen használható (és igen közkedvelt is) előszűrésre.^[47] Emellett meghatározó lehet a prevenció kapcsán is.^[48]

Fontos kiemelni továbbá a háziorvosok jelentőségét is, hiszen első körben nagyon sokan hozzájuk fordulnak a panaszaikkal, ezzel is egyfajta előszűrést végezve. Amennyiben az eset

nem igényel további szakértelmet, ellátja vagy kezelést javasol a páciensnek. Ha egy szakterület pedig esetleg túlterhelt, a háziorvos tudna konzultálni a telemedicina segítségével egy szakértővel, aki utána útmutatást adva elmondaná, leírná a háziorvosnak, hogy a továbbiakban milyen kezelés lenne célszerű. A háziorvos vagy asszisztens által képek készítése és feltöltése nagyjából 5-15 perc lehet, a kiértékelés pedig 12-15 percet vehet igénybe. Az információk alapján készült válasz jellemzően 2-4 óra elteltével érkezik.^[49] Persze értelemszerűen ez az idő nagyban függ az internetkapcsolat minőségétől és a rendelkezésre álló technikai felszerelés minőségétől, eszközök minőségétől és gyorsaságától is.

Felmerülhet továbbá az a kérdés, hogy mennyire megbízható az ilyen úton felállított diagnózis. Erre a válasz kutatásonként eltér, hiszen nyilván függhet ez oktatás színvonalától, szakértelemtől, a rendelkezésre álló információtechnológiától, de a legalacsonyabb mutatók is hetvenöt százalékos megbízhatóságot állítottak. Mindazonáltal gazdasági szempontból is előnyösnek bizonyult, mert Nagy-Britanniában (ahol a vizsgálat készült) a háziorvos által elküldött képek alapján a betegek hetvenöt százaléka nem igényelt szakorvosi ellátást.^[50]

Továbbá a nem orvosi alkalmazások használata és elterjedése is nagyban csökkenthetné a nyomást az egészségügyön. Ezen alkalmazások alatt kell érteni azokat a böngészőre vagy mobil eszközre tervezett applikációkat (mint például a Dcont eNaplója vagy mobilalkalmazása, ami a cukorbeteg hétköznapijait hivatott könnyíteni^[51]), melyek ugyan nem orvosoknak készültek, de az emberek rendszeresen be tudják jegyezni a reggel vagy akár napközben mért hőmérsékletüket, nők esetében a menstruációjukat, fel tudják jegyezni benne érzelmeiket, vagy azt, hogy melyik testtáj és milyen mértékben fáj egy egytől tízig terjedő skálán, az aznap mért vércukorszintet, vérnyomást. Azt is számon lehet tartani, hogy milyen gyógyszereket, és mikor vettünk be, ha szükséges mindezekről értesítést is kérhetünk, amennyiben attól tartunk, hogy elfeledkezünk a mért adatok rögzítéséről. Mindemellett nyomon lehetne követni a pontos testsúlyváltozást, emlékeztetőt beállítani a szűrővizsgálatok időpontjára vagy időpontkérésre. Sok alkalmazás már most képes mérni a lépéseink számát és akár emlékeztetni, ha az aktivitásunk nem éri el az egészséges átlagot. Tudnak plusz edzéstervet javasolni, ami akár azt is jelentheti, hogy már nem muszáj személyi edzőt, vagy edzőtermet igénybe venni, hiszen az applikáció lesz a személyi edzőnk, és az otthonunk vagy a park az edzőterem.

Végül, de nem utolsó sorban, kiemelt szerepe van az továbbképzéseknek és az oktatásnak. Nem csak ezen eszközök használatát kell oktatni, hanem a saját testünkkel kapcsolatban sokkal nagyobb hangsúlyt helyezni az ilyen tantárgyakra a közoktatásban. Valamint támogatni kell a már megjelent, vagy megjelenőfélben lévő cikkeket, tanulmányokat és

egyéb ismeretterjesztő anyagokat, melyek egy része jelenleg általában orvostanhallgatóknak, rezidenseknek vagy más egészségügyi tanulmányokat folytatóknak készülnek, ugyanakkor elérhetőek a laikus tömegek számára is. Erre példa a webbeteg.hu, ahol általános összefoglalót kapunk különböző betegségekről, de közben mégis megbízható forrásból. Említhető még a házipatika.com, ahol betegségek mellett kifejezetten gyógyszerekre, kezelésekre is rákereshetünk amin keresztül betegségekről és kezelésekről gyűjthetünk hasznos információkat, továbbá számos gyógyszer betegtájékoztatója is elérhetővé válik számunkra. Végül pedig vannak olyan egyéb ismeretterjesztő felületek, mint a Zállatorvos nevezetű youtube-csatorna, melynek hitelességét adja, hogy egyrészt egy korábban praktizáló állatorvos készíti az anyagokat, másrészt minden videóját lektoráltatja a szakma egy-egy kiemelkedő alakjával.^[52]

Megjegyzendő, hogy habár az internet gyakorlatilag határtalan tudásgyűjtési helyként funkcionálhat az egyén számára, a korlátlan és nem ellenőrzött tartalmak ugyanakkor félrevezetők is lehetnek. Pont ezért néhány weboldal egyenesen veszélyforrásnak tekinthető abban az esetben, ha az egészségről, betegségről kínálnak információkat, lehetséges diagnózisokat, gyógyulást ígérő praktikákat. Kiváltképp aggodalomra adhat okot, ha az illető idegennyelvű oldalakat látogat kevésbé magabiztos nyelvtudással és ennek eredményeként tájékoztatja félre önmagát. Egy a WHO által publikált tanulmány szerint a felnőtt internetfelhasználók nyolcvan százaléka rendszeresen keres online egészségügyi tartalmakat, azonban csupán tizenöt százalékuk mondta azt, hogy az olvasott tartalmak hitelességét, illetve a publikáció helyét és idejét mindig ellenőrzi.^[53] Az ilyen weboldalak magas látogatottságának hátterében vélhetően számos megfontolás áll. Az időtakarékoság lehet az egyik szempont, hiszen a beteg bizakodhat abban, hogy talál megoldást a problémájára és így módon elkerülhető az orvosi váróterem. Felmerülhet persze az is, hogy valaki pusztán kíváncsiságból, az állapota komolyságának kiderítése végett látogat ilyen oldalakat és az ott olvasottak szerint dönt arról, hogy csupán gyógyszertárba megy, háziorvosát keresi fel vagy esetleg egy szakrendelőt. Valamint sajnos sokan anyagi megfontolásból is választhatják ezt a módszert, hiszen számos országban az egészségügyi ellátás nem magától értetődő és súlyos összegeket kell fizetni az orvossal való találkozásért.

Fontos kiemelni, hogy az információ hitelességének minden esetben fontos utána járni, ez pedig praktikusán azt jelenti, hogy az orvosunktól, gyógyszerészunktől érdeklődünk a cikk, illetve a weboldal tartalmának esetleges hitelességéről. Tehát a valós szaktudással rendelkező orvosok és egyéb egészségügyi dolgozók továbbra sem mellőzhetőek a diagnosztikában, illetve a megbetegedések kezelésében.

IV. A telemedicina alkalmazásának feltételei és már meglévő rendszerei

A telemedicina alapvető feltétele, hogy legyen egy működő egészségügyi informatikai rendszer és hozzá egy olyan telekommunikációs eszközpark mely kompatibilis a rendszerrel. Az eszköz lehet valamilyen okostelefonra letölthető applikáció vagy *smartphone* szolgáltatás, *call center* használatára alkalmas egyéb eszköz, videokonferenciás platformok és eszközök. Jeladó és jelfogadó szenzorok, tárhelyek, melyek képesek tárolni a hatalmas adatmennyiséget.^[54] Ezek mellett pedig természetesen fontos a szakemberállomány megléte, és a távorvoslási rendszerek bevétele az oktatásba, továbbképzésekbe. A már meglévő és rendelkezésre álló rendszereknek pedig a szélesebb körű ismertetése, népszerűsítése is fontos lenne. Ennek okán a továbbiakban ismertetnék néhány ilyen rendelkezésre álló platformot.

Magyarországon már viszonylag régóta működik az Elektronikus Egészségügyi Szolgáltatási Tér (EESZT),^[55] mely egy olyan platform, amit a nap egészében el tudunk érni kényelmesen, akár az otthonunkból, és megtaláljuk rajta keresztül az egészségügyi adatainkat, melyeket egy központi adatbázisban tárolnak és az orvosaink vagy gyógyszerészeink töltötték fel. A platform célja, hogy a betegadatok és dokumentációk cseréjét megvalósítsa, továbbá segítse az erőforrások (mint a CT, labor, MR, RTG és egyéb diagnosztikák) megosztását. Mindezzel a jövőbeli kezelőorvosok munkáját segíti, hiszen pontosan ismertté válnak előttük a beteg előzményadatai, kórtörténete. Szinte bárki (egészségügyi szakemberek és nem egészségügyi dolgozók egyaránt) igénybe veheti egy igénylőlap segítségével a felhasználói fiókhoz. A rendszert nagyjából százezer ember ugyanabban az időben történő kiszolgálására tervezték, ami egyúttal azt is jelenti, hogy az összes felhasználó körülbelül negyven százalékát képes egyidejűleg kiszolgálni.^[56] A platform részletszabályait és biztonságos használatának alapját pedig jogszabályok biztosítják, mint az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről szóló 1997. évi XLVII. törvény, a kötelező egészségbiztosításról szóló 1997. évi LXXXIII. törvény, a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény végrehajtásáról szóló 217/1997. (XII. 1.) Korm. rendelet, az emberi felhasználásra kerülő gyógyszerek rendelkezéséről és kiadásáról szóló 44/2004. (IV. 28.) ESZCSM rendelet, az egyes egészségügyi és egészségbiztosítási tárgyú törvények módosításáról szóló 2015. évi CCXXIV. törvény és persze az Elektronikus Egészségügyi Szolgáltatási Térrel kapcsolatos részletes szabályokról szóló 39/2016. (XII. 21.) EMMI rendelet.

Az EESZT-n kívül még számos hasonló megoldás létezik, mint például a T-Systems Magyarország által kifejlesztett *E-Medsolution*, mely főként az integrált kórházi rendszerek

közötti kapcsolat kialakítására jött létre, de van külön lakossági része is, mely segítségével vizsgálatokra jelentkezhetünk, letölthetjük a dokumentumainkat és ha rendelkezünk meghatalmazással, még a hozzátartozóink adatait is. De említésre méltó a HISCOM is, ami kifejezetten egy intézményközi kommunikációs rendszer. Vagy akár az *eHealthConnect*, mely egy korai figyelmeztetésen alapuló rendszer, és kifejezetten a telemedicina klasszikus funkcióit hivatott támogatni, mint például a háziorvosi hozzáférést, orvosi nyomtatványok kezelését, kapcsolatot a sürgősségi ellátással, elektronikus betegrekordok kezelését, vitális adatok monitorozását, páciensek távoli kezelését és instruálását, a szereplők közti kommunikációt és az interfészeket a mérőműszerekhez.^[57] Létezik még a korábban már említett *mHealth*, mely mobil eszközökkel segíti az egészségünk megőrzését. A WHO egy 2011-ben megjelent kutatása szerint a mobiltelemedicinát negyvenkilenc százalék használta, telefonos segítő vonalakat ötvenkilenc százalék, a sürgősségi hívásokat ötvennégy százalék, díjtalan sürgősségi telefonos szolgáltatásokat pedig ötvenöt százalék.^[58] Dániában pedig leginkább az EESZT-hez hasonlítható rendszer működik, melyet *E-Journal*nek neveznek.^[59]

Meglátásom szerint a telemedicina a jövőben és a jelenben is könnyebbé teheti a betegek és az orvosok életét és munkáját. Ugyanakkor ez a módszer sokakban aggodalmat kelthet, különösen adatvédelmi szempontból, de hosszabb távon szinte az összes létező jogágot érinti, hiszen az egészségügy mindenki számára fontos kérdés az élet minden területén. A korábban összegzett adatok, ismeretek azonban felvetik a kérdést, hogy szükséges-e ezeket egyáltalán jogilag szabályozni és mindenekelőtt lehetséges-e, ha igen, milyen mértékben? Hiszen az ilyen rendszerek elterjedése a világban minden bizonnyal a jogrendszereket is komoly kihívások és dilemmák elé fogják állítani. Számos személyiségi jogot érintő kérdés merül fel a betegek adatkezelésénél, mely kapcsán a legnagyobb aggodalmat a hackerek jelenthetik, akik kiszolgáltatathatják az adatokat piackutatási célokra, mellyel egyes társaságok jelentős előnyre tehetnek szert a piacon. Továbbá a telemedicina összességében olyan költségeket vet fel, melyek elgondolkodtatóak. Az egészséghez való jog egyike a fejlett világ elismert alapjogainak. De mi van akkor, ha ezt az alapjogot kiterjesztik a telemedicinára? Mindenki számára biztosítson az állam okosórát, vérnyomás és vércukorszint mérőt? Talán írja elő az állam, a kötelező heti alapvizsgálatokat? Akárhogyan is, a telemedicina erősen támogatott és kiépülőben lévő jelenség, melyre a jognak szükségszerűen reflektálnia kell majd. Jelen dolgozatom következő részeiben pedig a telemedicina alkotmányos vonatkozásaira, adatvédelmi aggályaira és az Európai Unió eddig ismert kezdeményezéseire, álláspontjára térnék ki.

V. Alkotmányos kérdések

Magyarország Alaptörvényének II. cikke kimondja, hogy az emberi méltóság sérthetetlen, minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz (beleértve természetesen a magzat életét is a fogantatástól kezdve).^[60] Az élet és az emberi méltóság részben kéz a kézben jár az emberek egészségügyi állapotával. Ennek fényében következtethetünk arra, hogy az Alaptörvény a mindenki számára elérhető egészségügy követelményét mondja ki.

Hazánkban alkotmányos alapelv az egyenlőség is, mely magába foglalja egyrészt a diszkrimináció szinte összes létező formájának tilalmát (nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel). Másrészt megjelenik benne az a célkitűzés országunk részéről, hogy a társadalmi felzárkózás és az esélyegyenlőség megvalósuljon, ennek érdekében külön intézkedésekkel védi a valamilyen szempontból kiszolgáltatottabb társadalmi csoportokat (nevezetesen a családokat, nőket, gyermekeket, időseket, továbbá a fogyatékkal élőket).^[61] Sajnos az egyenlőség biztosítása olykor minden igyekezet ellenére nem megoldható, hiszen sokan azt tapasztalhatják hétköznapjaik során, hogy az egyenlőségnek anyagi korlátjai vannak. Az egészségünk, illetve az életünk viszont olyasmiről, ami meghatározhatatlan érték. Habár a történelem során voltak erre irányuló kísérletek, mint például az Amerikai Egyesült Államokban a 2001. szeptember 11-én történt tragédia után létrehozott alapítvány, melynél a hozzátartozók fájdalmát kártérítés formájában próbálták ellensúlyozni.^[62] A kísérletek mégsem mutatták azt, hogy egy ember élete, valamint egészsége valaha is igazán beárazható lenne. Viszont az egészségügyi ellátórendszerek fenntartásában nagyon is megjelennek az anyagi szempontok.

A társadalombiztosítás ellátásaira jogosultakról, valamint ezen ellátások fedezetéről szóló 2019. évi CXXII. törvény azt is kimondja, hogy a társadalombiztosításban való részvétel a törvényben meghatározott szabályok szerint kötelező.^[63] Tehát Magyarországon a társadalombiztosításban való részvétel nem fakultatív, hanem kötelező minden olyan személynek, akik a törvényben rögzített jövedelemszerző tevékenységet végez. Amint az ismeretes, megkülönböztetünk pénzbeli és természetbeli ellátásokat a társadalombiztosítás keretében. A természetbeli ellátás maga az egészségügyi szolgáltatás, amit igénybe veszünk a kórházban, háziorvosnál stb. A pénzbeli ellátás pedig az, amivel az állam a kiszolgáltatott állampolgárok szociális biztonságát kívánja segíteni. Pénzbeli ellátás alatt értendő a csecsemőgondozási díj, gyermekgondozási díj, táppénz, örökbefogadói díj, a baleseti ellátások, így a baleseti egészségügyi szolgáltatás, baleseti táppénz, baleseti járadék, valamint a megváltozott munkaképességű személyek ellátásai, melynek két fajtája ismert, a

rokkantsági ellátás és a rehabilitációs ellátás.^[64]

Az Alaptörvény XIX. cikke kimondja, hogy Magyarország törekszik, hogy minden valamilyen oknál fogva rászoruló állampolgárának szociális biztonságot nyújtani, mindezt pedig törvényben meghatározott támogatással kívánja megvalósítani. A törvény konkrétan nevesíti az anyaságot, a betegséget, a rokkantságot, fogyatékossgot, özvegységet, árvaságot, valamint az állampolgár önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliségét, mint olyan csoportokat, melyek az átlagosnál kiszolgáltatottabb helyzetben vannak, ennél fogva a szociális biztonságuk nem garantált, tehát az állam számukra kíván egyfajta védőhálót biztosítani.^[65]

A járulékfizetés fenntarthatóvá teszi a pénzbeli ellátások biztosítását, de a természetbeli ellátásokra ez sajnos már nem igaz, hiszen arra azok is jogosultak, akik nem fizetnek járulékot (például rászorultak, nyugellátásban részesülők vagy kiskorúak). Habár kétségkívül szükség van társadalmi szolidaritásra, ennek megvalósulásához az államnak egyre több költségvetési forrást kell bevonni az egészségügyi szolgáltatások finanszírozásába, hiszen az állam által működtetett egészségügyi intézmények ugyan nem profitorientáltak, de jelentős működési költségei vannak (fenntartási költségek, alkalmazottak bére stb.), melyeket az állam kizárólag a jelenlegi társadalombiztosítási járulék mértékéből nem tudna finanszírozni, így azt adóeszközökön keresztül pótolja, majd forgatja be az egészségügyi ellátórendszerbe. Megoldásként egyre többet hallani a köznyelvben is azt, hogy az államnak több lehetőséget kellene teremteni, hogy pótlólagos források bevonásával, egyfajta kiegészítő jelleggel egy magán-egészségbiztosítási rendszer is kialakításra kerüljön.^[66] Álláspontom szerint a társadalombiztosítási járulék a jelenleginél magasabb összegre növelése is megoldást jelenthetne, de kétségkívül ez egy nagyon népszerűtlen intézkedés lenne, mivel a magasabb járulékfizetési kötelezettség ugyan alapvetően a foglalkoztatót terhelné, félő, hogy végsősoron a munkabérek csökkenését eredményezhetné. Ami pedig a magán-egészségbiztosítási rendszert illeti, lényegében ugyanaz a probléma merül fel, vagyis, hogy hogyan lehetne megoldani azt, hogy a hozzáférhetőség elve gond nélkül teljesüljön. Ugyanis jelentős aggályokat vet fel annak a lehetősége, hogy egy ilyen intézkedést követően a hátrányosabb helyzetben lévő társadalmi rétegek kiszorulnak az egészségügyi ellátásokhoz való hozzáférésekből. Fontos leszögezni, hogy ez a „reform” kizárólag a társadalmunk egyetértésével valósulhatna meg. Ez a társadalmi konszenzus pedig feltehetően csak az egyenlő hozzáférhetőség és a társadalmi szolidaritás elvét szem előtt tartva születhetne meg.

A XX. cikk kifejezetten a testi és lelki egészséghez való jogot rögzíti. Ezen jog érvényesítését

az állam sokféle intézkedéssel törekszik biztosítani, ilyen például a genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdaság, az egészséges élelmiszerekhez és tiszta ivóvízhez való hozzáférés, a munkavédelem és egészségügyi ellátás megszervezése, a sportolás, rendszeres testedzés támogatása, vagy a környezetünk védelme.^[67] A felsorolás utolsó elemét külön megerősíti a XXI. cikk, mely szerint Magyarország elismeri, valamint érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez. Az érvényesítéshez kapcsolódva pedig rögtön két szabályt is hoz a törvény. Előbb azt, hogy aki törvényben meghatározottak szerint a környezetben kárt okoz, az köteles azt helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni. Majd leszögezi, hogy hazánk területére elhelyezés céljából kifejezetten tilos szennyező hulladékot behozni.

Felmerül a kérdés, hogy a testi és lelki egészséghez való jog biztosítása a jövőben hogyan valósul meg, illetve hogyan változik meg, egészül ki. Mi lesz azokkal, akik számára önerőből nem elérhető a telemedicina során használatos eszközök, vagy éppen nincs internethozzáférésük. Számukra vajon biztosítja ezt majd az állam? Nem lenne teljesen meglepő, ha figyelembe vesszük azt az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa (UNHRC) által hozott korszakalkotó döntést, mely szerint az internethez való hozzáférés az alapvető emberi jogok része.^[68] Az internethez való jogot a harmadik generációs alapjog közé sorolhatjuk. Az ebbe a generációba tartozó alapjogokat klasszikus értelemben nem igazán tekinthetjük emberi jogoknak, hiszen alapvetően az emberi jogokat alkalmazható és érvényesíthető, az államon szamon kérhető egyéni jogosultságoknak tekintjük. Ehhez képest a harmadik generációs jogok az emberi fejlődéssel, a szolidaritással és a globális problémák megoldásával kapcsolatos, jogként megfogalmazott igényeknek, célkitűzéseknek sem az alanya, sem a kötelezettje, sem pedig a tartalma nem teljes egészében egyértelmű.^[69] A harmadik generációs alapjogok közé sorolását egyrészt indokolja a keletkezésének ideje, másrészt a tény, hogy jelenleg ez az alapjog inkább csak egy kívánság, ha úgy tetszik, vágyálom. Pont ezért várhatóan csak a fejlett országokban tudják majd ezt az alapjogot valóban biztosítani. Például Észtországban 2000-től már szerepel az alkotmányban és az ország folyamatosan dolgozik rajta, hogy ez valóban mindenki számára elérhető legyen.^[70] Számos ügyintézés, köztük az egészségügy is, jelentős mértékben főként elektronikus módon működő rendszerre állt át. Mi sem mutatja ezt jobban, minthogy a receptek kilencvenkilenc százaléka kizárólag digitális formában kerül kiadásra.^[71] Az Európai Unió által 2030-ra kitűzött célok között szerepel például 10 ezer klímasemleges és fokozottan biztonságos peremhálózati csomópont létrehozása, ötödik generációs vezeték nélküli hálózat elérhetővé tétele az egész unióban, a népesség legalább nyolcvan százaléka rendelkezzen digitális alapkészségekkel, a kulcsfontosságú közszolgáltatások száz százalékban online elérhetővé tétele, az e-egészségügy keretében minden európai polgár számára való hozzáférés van egészségügyi

adataihoz, valamint a digitális személyazonosság terén a polgárok nyolcvan százaléka használjon digitális azonosítót.^[72] A felsoroltak egy része már napjainkban is elérhető Magyarországon, gondoljunk csak az ügyfélkapura és ezen oldal lehetőségeire, melyekkel a hétköznapi ügyintézés sokkal gyorsabbá vált. De az e-egészségügy területén is rendelkezünk már platformmal, hiszen az Elektronikus Egészségügyi Szolgáltatási Tér (EESZT) segítségével bármikor kényelmesen hozzáférünk az egészségügyi adatainkhoz.

Az Alaptörvény XXVI. cikke rögzíti, hogy az állam – többek között az esélyegyenlőség, a közszolgáltatások színvonalának emelésének előmozdítása érdekében – törekszik az új műszaki megoldásoknak és a tudomány eredményeinek az alkalmazására.^[73] Az Európai Unió célkitűzéseivel összevetve kijelenthető, hogy vannak bizonyos pontok, melyek hazánkban már most 2021-ben megvalósultak. Ennek fényében az is megállapítható, hogy Magyarország valóban törekszik az Alaptörvény XXVI. cikkében foglaltakat teljesíteni.

A III. cikk magában foglalja a kínzás és az embertelen, megalázó bánásmód, az önkéntes hozzájárulása nélküli orvosi vagy tudományos kísérlet, a fajnemesítést célzó gyakorlatok, emberi test és testrészek haszonszerzési céllal való felhasználása és egyedmódosítás tilalmát.^[74] Vagyis a telemedicina alkalmazása során keletkezett adatokat, kezeléseket soha nem használhatja majd senki ilyen célokra. A XVI. cikk kimondja, hogy minden gyermeket megillet a megfelelő szellemi, testi és erkölcsi fejlődéshez szükséges gondoskodás és védelem.^[75] Ebből levezethető, hogy többek között az elektronikus egészségügynek a gyermekek számára is elérhetőnek kell lennie. A XVII. cikk harmadik bekezdése szerint a munkavállalókat megilleti az egészségüket, biztonságukat és méltóságukat tiszteletben tartó munkafeltételek.^[76] Tehát a munkavállalóknak olyan feltételeket, munkakörülményeket kell biztosítani, amely során nem károsodik az egészségük. Azonban, ha ez már megtörtént, akkor kulcsszerepe lehet a távorvoslásnak. Hiszen, ha nem is az azonnali ellátásban, de a későbbi kezelések vagy a diagnózis felállításában, és persze a prevenció terén is igen hasznos lehet. A jövőben talán ez majd kiterjed arra, hogy a munkavállalóknak (ha csak munkaidőn belül is), de például olyan okosórát kell viselniük, ami sok különböző betegség korai diagnosztizálásában, megelőzésében segíthet.

A VI. cikk (3) értelmében mindenkinek joga van a személyes adatainak védelméhez és a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez.^[77] De vizsgáljuk meg hogyan valósul meg ez a rendelkezés a részletszabályozásban, különösen a telemedicina tekintetében.

VI. Adatvédelmi kérdések

Először is, érdemes tisztázni, hogy a távorvosláshoz szükséges informatikai rendszerek képesek lesznek-e valaha megfelelni az olyan alapkövetelményeknek, mint a személyiségi jogok védelme, az adatok hozzáféréseinek szabályozása, adattovábbítási és konvertálási biztonság, az adatok manipulálásának megakadályozása vagy az adattárolási biztonság. A World Health Organization tanulmányából kiderül, hogy azon tagországok, amelyek jelenleg bírnak valamiféle elektronikus egészségügyi rendszerrel, azok csupán ötvenöt százaléka rendelkezik olyan jogszabályi rendelkezéssel, amely védi a betegek elektronikus adatait.^[78] Tekintettel arra, hogy az egészségügyi, a kóros szenvedélyeinkre vagy a szexuális életre vonatkozó adatokat már az 1992. évi LXIII. a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló törvény is mind különleges adatnak minősítette,^[79] így igen aggasztó ez az ötvenöt százalék körüli adat.

Magyarországon e kérdés tekintetében elsőként figyelemre méltó a 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról (a továbbiakban: Info törvény), mely részben az 1992 évi LXIII. törvényt volt hivatott felváltani.^[80] A törvényben feltűnő, többek között adatvédelmi kérdésekben eljáró Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság (a továbbiakban: NAIH) az adatvédelemet úgy definiálja, mint a személyes adatok gyűjtésének, feldolgozásának és felhasználásának korlátozása, az érintett személyek védelmét biztosító alapelvek, szabályok, eljárások, adatkezelési eszközök és módszerek összességével együtt.^[81] Személyes adat alatt pedig minden az érintettre vonatkozó információ értendő, azzal a kiegészítéssel, hogy az adatok visszavezethetők a tulajdonosra.^[82]

Alapvetően a már említett Infotörvény a személyes adatok kezelésénél kiemeli, hogy egyértelműen meghatározott és jogszerű célból tegyék azt, valamit tisztességesnek és törvényesnek kell lennie, természetesen az adatkezelés minden szakaszában. További feltétel, hogy a cél megvalósulását veszélyeztetné az adatkezelés hiánya, viszont a szükségesség-arányosság elve itt is mérvadó. Az adatkezelés során az adatkezelő köteles biztosítani az adatok biztonságát.^{[83] [84]}

Az adatkezelés alapja lehet törvény vagy helyi önkormányzat rendelet, hozzájárulás, más személy létfontosságú érdekeinek védelme, mint indok. A személyek életét, testi épségét vagy javait fenyegető közvetlen veszély elhárításához és megelőzéséhez szükséges tevékenység, mint az adatkezelés alapja (például bűncselekmények megelőzésének céljából), vagy ha az érintett kifejezetten nyilvánosságra hozta. Természetesen mindezt a

szükségesség és arányosság tükrében szemlélve.

Amennyiben a kötelező adatkezelés időintervallumát vagy szükségessége időszakos felülvizsgálatát a törvény, a helyi önkormányzat rendelete vagy az Európai Unió kötelező jogi aktusa nem határozná meg, az adatkezelő az adatkezelés megkezdésétől számítva legalább háromévente felülvizsgálja annak szükségességét. Minderről dokumentációt készít, melyet a felülvizsgálattól számított tíz évig megőriz és azt a NAIH kérésére rendelkezésre bocsátja.^[85]

A személyes adatokat az adatkezelő vagy adatfeldolgozó harmadik országban, illetve nemzetközi szervezetként adatkezelést végző vagy adatfeldolgozást végző akkor továbbíthat, ha az érintett ehhez hozzájárult, a továbbítás az adatkezelés céljának eléréséhez szükséges, és egyrészt a korábban ismertetett, személyes adatok kezelhetőségének esetkörei fennállnak, másrészt az adatok megfelelő védelme biztosított.^[86] Továbbá abban az esetben lehet harmadik országba, vagy nemzetközi szervezet számára személyes adatokat továbbítani, ha valamely EGT-állam, vagy harmadik ország közbiztonságát közvetlenül, és súlyos mértékben fenyegető veszély elhárítása érdekében kerül erre sor.^[87]

Minden személyes adatra vonatkozó szabály általában érvényes a különleges adatokra is, azonban ezeket érzékenyebb mivoltukból eredően némileg szigorúbb szabályozással fedte le a jogalkotó. Az ilyen adatok kezelését például azzal egészíti ki, hogy „akkor kezelhető, ha az törvényben kihirdetett nemzetközi szerződés végrehajtásához feltétlenül szükséges és azzal arányos, vagy azt az Alaptörvényben biztosított alapvető jog érvényesítése, továbbá a nemzetbiztonság, a bűncselekmények megelőzése, felderítése vagy üldözése érdekében vagy honvédelmi érdekből törvény elrendeli”.^[88] Továbbá az ilyen adatok kezelése esetén az adatkezelő, annak megbízásából vagy rendelkezése alapján eljáró adatfeldolgozó biztosítsa azt, hogy az adatkezelés során az adatokhoz csak az férjen hozzá, akinek az adatkezeléssel kapcsolatos feladatának ellátásához ez elengedhetetlenül szükséges.^[89] Kizárt különleges adatok felhasználásával való, csakis automatizált adatkezelésen alapuló, az érintett jogis érdekeire vagy személyére nézve hátrányos, vagy az érintett számára jelentős mértékben jogkövetkezménnyel járó döntés meghozatala.^[90]

Mindezt kiegészíti természetesen az 1997. évi XLVII. törvény, mely az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről szól. Ez az Infotörvényhez képest specifikusabban foglalkozik az egészségügyi ellátóhálózatra és mindazokra, akik kifejezetten egészségügyi adatokat kezelnek, valamint az egészségügyi szolgáltatást igénybe vevő természetes személyekre, és azok egészségügyi és személyazonosító adataira (függetlenül attól, hogy egészséges vagy beteg személy).^[91] E törvény értelmében adatkezelőnek számít „a betegellátó, az intézményvezető, az adatvédelmi felelős, illetve az

adatkezeléssel általuk megbízott egyéb személy, a tolmács és a jeltolmács, valamint a külön törvény alapján adatkezelésre felhatalmazott személy vagy szerv vezetője”.^[92] Továbbá ez a törvény foglalkozik több pontban is az Elektronikus Egészségügyi Szolgáltatási Térre (EESZT) vonatkozó szabályozással.^[93]

VII. Az Európai Unió vonatkozása a telemedicina területén

Az Európai Unió normaalkotó tevékenysége során 2016. április 27-én meghozta a General Data Protection Regulation-t (a továbbiakban: GDPR), vagyis az általános adatvédelmi szabályzatot rendelet formájában.^[94] A rendeletet, mely a korábbi uniós adatvédelmi irányelvek helyébe lépett, hazánkban 2018. május 25-től kezdve kell alkalmazni. Céljai közt megelenik a személyes adatok megfelelő védelmének biztosítása, melyhez való jogot korábban már rögzítette az Európai Unió Alapjogi Chartája^[95] és az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ)^[96] is.^[97] Cél továbbá a személyes adatok biztonságának megvalósítása, az adatok kezelése, felhasználhatósága átláthatóságának biztosítása, a személyek jogainak bővítése (elsődlegesen a személyes adatok feletti nagyobb kontroll tekintetében), úgy, hogy közben a társaságok kötelezettségeit bővítik. Utóbbi alatt legfőképp a biztonsági és megfelelőségi intézkedéseket kell érteni az adatvédelem tekintetében. De összességében kijelenthető, hogy a GDPR tartalmát tekintve nem tartalmaz a már említett Info törvényhez képest markáns különbséget.

A legfontosabb kérdés mindazonáltal az adatvédelmi jogszabályok betartatása, hiszen semmit sem ér az a jog, melynek nincs kikényszerítő ereje, amelyet nem követnek és nem tartanak be az állampolgárok. Mindezt a 2004-ben létrehozott *European Data Protection Supervisor* (EDPS), vagyis az Európai adatvédelmi biztos^[98] mellé a GDPR behozta az *European Data Protection Board* (EDPB), vagyis az Európai Adatvédelmi Testület intézményét.^[99] Mindezek mellett pedig a tagállamok is rendelkeznek saját adatvédelmi szervvel, mely hazánkban a már említett NAIH. Ezen szervek célja és tevékenységi köre közel azonos. Különböző intézményeket, szerveket felügyelnek, tanácsokkal látják el a szakpolitikát és a jogszabályok alkotóit, kezelik a hozzájuk beérkező panaszokat, bejelentéseket és vizsgálatot folytatnak le. Kapcsolatot tartanak a többi hatósággal, jelentést tesznek tevékenységükről, és mindeközben folyamatosan figyelemmel kísérik az új technológiák fejlesztését, hiszen azok adott esetben akár rést is üthetnek a jelenlegi adatvédelmi szabályokon.

Az Európai Szociális Karta, mely az Unió által elismert fontosabb jogosítványokat és szabadságjogokat tartalmazza. Magyarországon ezt a Módosított Európai Szociális Karta

kihirdetéséről szóló 2009. évi VI. törvénnyel került beiktatásra. Tartalmazza az egyébként már Alaptörvényből is ismert biztonságos és egészséges munkafeltételekhez való jogot,^[100] a gyermekek és fiatalok védelméhez való jogot.^[101] A törvény tizenegyedik cikkében tér ki az egészség védelméhez való jogra.^[102] Lényegében azt fogalmazza meg, hogy azon országok, melyek aláírták a Kartát, vállalják azt, hogy különféle oktatási lehetőségeket biztosítanak az egészségügyi kérdésekkel kapcsolatos egyéni felelősség növelése érdekében, felszámolják a nem megfelelő egészségi állapot okait, és előkészítéseket tesznek a járványos, fertőző, illetve egyéb betegségek prevenciójára. De az alapvető jogok közt szerepel a társadalombiztosításhoz való jog^[103], szociális és egészségügyi segítséghez való jog,^[104] a jóléti szolgáltatásokból való részesülés,^[105] ami tágabb értelemben magába foglalhatja az összes harmadik generációs jogot, köztük a telemedicinához szükséges technikai feltételeket, mint az internet, elektronikus eszközök és platformok használata. Megjegyzendő, hogy az Európai Unió által 2030-ra kitűzött digitalizációs célok között szereplő digitális alapelvek formájában szerepel a hozzáférés a digitális egészségügyi szolgáltatásokhoz, a hozzáférés környezetkímélő digitális rendszerekhez és eszközökhöz, valamint a biztonságos és megbízható online környezet megteremtése. Várhatóan az elkövetkezendő években az Európai Bizottság javasolni fogja többek között azt, hogy a legfontosabb digitális jogok és elvek rögzítését egy intézményközi nyilatkozatban foglalják össze. A nyilatkozatnak pedig része legyen az is, hogy az unió biztosítja minden polgár számára azt, hogy élvezhesse a digitalizáció előnyeit, továbbá fel legyen vértézve a szükséges digitális készségekkel, és érvényesíteni tudja jogait online és offline térben egyaránt.^[106]

2011-ben az Európai Parlament és a Tanács kiadta a 2011/24/EU irányelvet a határon átnyúló egészségügyi ellátásra vonatkozó betegjogok érvényesítéséről. Ezelőtt viszont az Unió már foglalkozott a betegmobilitás kérdésével a migráns munkavállalók szociális biztonságáról szóló 1408/71/EGK-rendeletben (1971), a Maastrichti Szerződés, 129. cikkében (1992), a Kohl és Decker jogesetben (1998), a szociális biztonsági rendszerek koordinációjáról szóló 883/2004/EK-rendeletben (2004), és a Lisszaboni Szerződés, 168. cikkében (2007) is.^[107] Az irányelv azonban valamivel több a korábbiakhoz képest, hiszen lehetővé teszi a betegek előzetes engedély nélküli mobilitását bizonyos mértékben, a tagállamokat arra kötelezi, hogy alakítsanak ki egy vagy több nemzeti kapcsolattartó pontot, a szolgáltatásért való felelősség pedig a szolgáltatást nyújtó tagállamot terheli.^[108] Mindez fontos mérföldkő az egységes európai egészségügy felé, de az irányelv nem foglalkozik a határokon átnyúló konzultációkkal. Meglátásom szerint pedig szükséges volna egy olyan uniós jogszabály, mely létrehozna egy olyan platformot, mely hasonló az EESZT-hez. Ugyanis hiába látnak el Hollandiában egy magyar beteget, a kórtörténete nem biztos, hogy elérhető lesz a holland orvosok számára, illetve, ha el is éri azt, lehetséges, hogy mire az megérkezik vagy mire

lefordítják, addigra már késő lesz.

Mára a világ különböző pontjain úgynevezett Szilícium-völgyek alakultak ki, melyek az információtechnológia fejlesztésével foglalkoznak. Az Egyesült Államokban ennek San José, Japánban Tokió, Kínában Peking, a Közel-Keleten Izrael, Oroszországban pedig Moszkva a központja. Mindezek tükrében logikus lépés lett volna, ha az Európai Unió is kialakít egy egységes központot, ahol a tagállamok megosztanák egymással a tudásukat és a rendelkezésre álló technológiájukat. A támogatott fejlesztéseket viszont az Unió tagállami szinten hagyta, így alakulhatott ki, hogy mára az IT területén kiemelkedő Németország, Franciaország, Hollandia, Svédország és Finnország.^[109] Meglátásom szerint a jövőben az Európai Uniónak ki kellene egészíteni a jelenleg meglévő intézményrendszerét, és azok központjait egy olyan, mely nem csupán jogilag köti össze a tagállamokat, hanem megosztaná a tudományos felfedezéseiket is. Mindez természetesen túlmutatna a már létező Közös Kutatóközponton, mely jelenlegi fő feladata a Bizottság szakpolitikai döntéseinek segítése.^[110] Szükséges lenne az Európai Uniónak egy tudományos központot kialakítania egyrészt az állampolgárok egységes életszínvonala, másrészt annak érdekében, hogy a világban megjelenő nagyhatalmak fejlettsége ne haladja meg jelentős mértékben a miénket.

VIII. Nemzetközi szabályozás

Mint az köztudott, megkülönböztetünk multilaterális (vagy univerzális), regionális és bilaterális szabályozásokat. Multilaterálisok közt említendő a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, mely több ponton is rögzíti az egészséghez való jogot, különösen kitérve a munkakörülményekre, a testi és lelki egészségre egyaránt, a gyermekvédelemre és az egészségügy fejlesztésére.^[111] A Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata a huszonötödik cikkében fogalmazza meg, hogy mindenkinek joga van az egészségének és jólétének biztosításához szükséges többek között orvosi ellátáshoz, szociális szolgáltatásokhoz, betegség vagy rokkantság esetére szóló biztosításhoz.^[112] A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya főként úgy hivatkozik a közegészségre, mint egy indokra, mellyel egyes jogok korlátozhatók.^[113]

IX. Összegzés a telemedicina mellett

Amint azt a dolgozatomban elején említettem, meglátásom szerint korunk egészségügyi rendszerének valamennyi kihívására megoldást jelenthet a telemedicina. Kutatásom során ez némileg megerősítést nyert, hiszen a Covid-19 világjárvány alatt több hazai orvosi társaság is

kiállt emelet. Ilyen volt a Magyar Gyermekorvosok Társasága is, mely a 2021-ben megtartott gyűlésén a távorvoslás fontosságára hívta fel a figyelmet, külön kiemelve, hogy a távkonzultáció segítségével jelentősen csökkenthető az egészségügyi intézményekben töltött várakozás, a feleslegesen elhasznált szülői szabadnapokat, valamint az indokolatlan iskolai hiányzásokat. Kiemelték azt is, hogy ennek köszönhetően sokkal több értékes idő jut a komolyabb egészségügyi problémákkal jelentkező beteg gyermekekre.^[114] Ugyanezen társaság telemedicina munkacsoportja által végzett kérdőíves kutatás azt az eredményt hozta, hogy a járvány második hullámában a válaszadók ötvenhat százaléka igénybe vette ezt a típusú szolgáltatást, a többségük biztonságban érezte gyermekét és ami ezek fényében különösen örömdetes, az az, hogy a válaszadók háromnegyede eltudja képelni, hogy a jövőben is használja a telemedicina által nyújtott lehetőségeket.^[115] A 2021-ben megtartott Digital Health konferencián elhangzottak alapján a távorvoslás harmadára csökkentheti a táppénzes napok számát, hiszen a várakozással töltött időt is megspórolnák.^[116] A konferencián kitértek arra is, hogy az elmúlt években az e-beutalót az EESZT-használók harminchat százaléka használta, illetve sokan ezen platform segítségével foglaltak időpontot koronavírus elleni oltásra is. Mindez nem meglepő, hiszen az EESZT felületét az ügyfélkapu segítségével a magyarországi lakosság negyvenhárom százaléka vette igénybe.^[117]

Az elektronikusan, időrendben eltárolt adatok szinte mindig rendelkezésre állnak, visszakereshetők, ami egyben azt is jelenti, hogy az adatvesztés lehetősége kevésbé fenyeget, szemben a papír alapú dokumentációval. Valamint a manapság használt szoftverek jelentős többsége képes értékelő funkciók elvégzésére is, ami megkönnyítheti a diagnózis felállítását vagy akár a prevenciót, szekunderprevenciót.^[118] Létrejön a professzionális ellátás tartózkodási helytől függetlenül. Kevesebb orvos-beteg találkozó szükséges, amely időt és költségeket takarít meg számunkra, az orvos számára pedig kapacitást. Azzal, hogy az emberek könnyebben hozzáférnek egészségügyi adataikhoz, kórtörténetükhöz (vagy akár a felmenőik kórtörténetéhez), illetve a rendszeresen rögzített önmagukra vonatkozó megfigyelésekhez, azzal ők maguk is tudatosabbá válhatnak a saját egészségmegőrzésüket tekintve.^[119] Ami pedig a lehetséges elidegenedést illeti az orvos-beteg viszonyában, arra pszichiáterek rácsóznak. Ugyanis a napjainkban jelenlévő közel folyamatos internethasználat, közösségi média, az okostelefonunk szinte állandó közelsége azt az illúziót kelti, hogy mindig mindenki folyamatosan, a nap huszonnégy órájában elérhető. A mai emberi kapcsolatok egyik mércéjét is az elérhetőség adja, hiszen aki fontos a számunkra, vagy akinek mi fontosak vagyunk, annak valószínűleg tényleg elérhetőek vagyunk a nap egészében. Ennek fényében az, ha az orvosunk telefonszáma megvan, tudunk vele értekezni valamilyen platformon keresztül szinte bármikor, időpont vagy beutalók nélkül, az nagy bizalmat és egyúttal biztonságérzetet ad a páciens számára.^[120]

Bibliográfia

Ábel Tatjana (szerk.): *Klinikai dietetika és orvostudomány*. Budapest, Akadémia Kiadó, 2020.

Averting the old age crisis World Bank Policy Research Report, 1994.

Balogh Margit (szerk.): *Diszciplínák határain innen és túl*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 2007.

Balogh Tamás (et al.): *Határon átnyúló egészségügyi szolgáltatások megalapozása. A határon átnyúló betegmobilitás lehetőségei a magyar határok mentén*. CESCO, 2018.

Budai Balázs Benjámin: *A közigazgatás újragondolása alkalmazkodás, megújulás, hatékonyság*. Budapest, Akadémia Kiadó, 2017.

Danis Judit (et al.): A telemedicina alkalmazása bőrgyógyászatban: a teledermatológia, *Orvos Hetilap*, 2016. 157. évf., 10. szám

eHealth in Denmark, eHealth as a part of a coherent Danish health care system. Danish Ministry of Health, 2012.

Ember Alex: A magyar társadalombiztosítás története a kezdetektől 1846-ig, *Acta Jur. et Pol.*, 3. évf., 2013/2.

Fejes Zsolt: Új lehetőség a védelem-egészségügyi ellátásban: telemedicina, *Hadmérnök*, XI. évf., 1. szám

Ficzere Andrea – Ködmön József: Telemedicina, *Kórház*, 2011/11.

Forgács Anna: *Egészségügyi rendszerek mai hatékonyságának történeti gyökerei*, Doktori (PhD) értekezés Budapest, 2004.

Giczi Johanna (szerk.): *Ezüstkor: korosodás és társadalom, Konferenciakötet*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2017.

Gyuris Petra (et al.): *Az evolúció árnyoldala: A lelki betegségek és az alternatív szexualitás darwini elemzése*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2014.

Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi Jogok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

Harsányi Gábor: *A telemedicina*,

<http://dev.greymatter.hu/ipa/etc/student-work/medinf/report99/harsanyi/harsanyi.html>

Homicskó Árpád Olivér (szerk.): *A digitalizáció hatása az egyes jogterületeken*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2020.

Jakobi Ákos: *Az információs társadalom térbelisége*. Budapest, ELTE Regionális Tudományi Tanszék, 2007

Jenei György: *Az egészségügy, mint közpolitikai probléma*. Budapest, Corvinus Egyetem, Közszerológiai Tanszék, 2005.

Keeley, Brian (et al.) (ed.): *Children, food and nutrition. Growing well in a changing world*. UNICEF, 2019.

Kelemen Andrea – Szilvay Attila: Telemedicina a (missziós) katonai-egészségügyben, *Hadmérnök*, XI. évf. 1. szám

Kozma Zsolt: A 21. század katonai célú természettudományos kutató munkájának fő csapásirányai, *Hadmérnök*, XI. évf., 1. szám

Központi Statisztikai Hivatal Statisztikai Tükör 2019. július 11.

Lashley, Kai (et al.) (ed.): *mHealth New horizons for health through mobile technologies, Global Observatory for eHealth series – Volume 3*. Geneva, World Health Organization, 2011.

Lashley, Kai (et al.) (ed.): *Safety and security on the Internet Challenges and advances in Member States. Global Observatory for eHealth series – Volume 4*. Geneva, World Health Organization, 2011.

Lashley, Kai (et al.) (ed.): *Telemedicine. Opportunities and developments in Member States. Report on the Global Survey on eHealth, Global Observatory for eHealth series – Volume 2*. Geneva, World Health Organization, 2010.

Mózsa Szabolcs – Szűcs Emőke: A magyar egészségügy fejlődéstörténete a honfoglalástól napjainkig, in Kereszty András – Nógrádi Tóth Erzsébet: *Medicina*. Greger-Delacroix, 1998.

Rédei Mária: *Demográfiai Ismeretek*. Budapest, REG-INFO, 2006.

Vincze Gábor (et al.): A telemedicina térhódítása, *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 2004/3.

WHO: *Global diffusion of eHealth: Making universal health coverage achievable, Report*. Geneva, World Health Organization, 2016.

Hivatkozások

1. Giczi Johanna (szerk.): *Ezüstkor: korosodás és társadalom, Konferenciakötet*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2017, 8. ↑
2. Ld. Egészségügyi Fogalomtár. AEEK, <https://fogalomtar.aEEK.hu/index.php/Kezd%C5%91lap> ↑
3. Ember Alex: A magyar társadalombiztosítás története a kezdetektől 1846-ig, *Acta Jur. et Pol.*, 3. évf., 2013/2, 33. ↑
4. Főorvost rendelnek minden vármegyébe, *Múlt-kor*, 2004, <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=3703> ↑
5. Mózsa Szabolcs – Szűcs Emőke: A magyar egészségügy fejlődéstörténete a honfoglalástól napjainkig, in Kereszty András – Nógrádi Tóth Erzsébet: *Medicina*. Greger-Delacroix, 1998, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/medicina-1-B567/> ↑
6. Forgács Anna: *Egészségügyi rendszerek mai hatékonyságának történeti gyökerei*, Doktori (PhD) értekezés Budapest, 2004. ↑
7. Ld. Rédei Mária: *Demográfiai Ismeretek*. Budapest, REG-INFO, 2006, 33. ↑
8. Ld. Központi Statisztikai Hivatal Statisztikai Tükör 2019. július 11. ↑
9. Egyre öregebbek a németek, *Index.hu*, 2003, <https://index.hu/gazdasag/vilag/euro031003> ↑
10. Averting the old age crisis World Bank Policy Research Report, 1994 ↑
11. Population structure and ageing, *EUROSTAT*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_structure_and_ageing ↑
12. Elkeserítő a helyzet, sosem volt még ennyi szén-dioxid a levegőben, *hvg.hu*, 2019, https://hvg.hu/tudomany/20191125_szen_dioxid_kibocsatas_ensz_meteorologiai_vilagszervezet_uveghazhatasu_gaz ↑
13. Minden tizedik ember nem jut tiszta ivóvízhez, *index.hu*, 2016, https://index.hu/tudomany/egeszseg/2016/03/22/minden_tizedik_ember_nem_jut_tiszta_ivovizhez/ ↑
14. Kónya Judit: Az alkoholfogyasztás veszélyei, *WEBBeteg*, 2018, <https://www.webbeteg.hu/cikkek/szenvedelybetegseg/1805/az-alkoholfogyasztas-veszelyei> ↑

15. Az egészségtelen étkezés veszélyesebb, mint a dohányzás, *origo.hu*, 2018,
<https://www.origo.hu/tudomany/20181130-ot-halalesetbol-egyert-az-egeszsegtelen-taplalkozas-felel.html> ↑
16. Diószegi Judit: A dohányzás káros hatásai, *WEBBeteg*, 2017,
https://www.webbeteg.hu/cikkek/sziv_es_errendszer/9864/a-dohanyzas-karos-hatasai ↑
17. A mozgáshiány ugyanolyan halálos, mint a dohányzás, *WEBBeteg*, 2012,
https://www.webbeteg.hu/cikkek/sport_egeszseg/13531/a-mozgashiany-ugyanolyan-halalos-mint-a-dohanyzas ↑
18. Kovács-Angel Marianna: KSH: egyre többen dohányoznak, *24.hu*, 2015,
<https://24.hu/belfold/2015/05/04/ksh-egyre-tobben-dohanyoznak/> ↑
19. BRIAN Keeley (et al.) (ed.): *Children, food and nutrition. Growing well in a changing world*. UNICEF, 2019 ↑
20. Az alultápláltság nem soványság!, *medicalonline*, 2017,
http://medicalonline.hu/gyogyitas/cikk/az_alultaplaltsag_nem_sovanysag ↑
21. Jenei György: *Az egészségügy, mint közpolitikai probléma*. Budapest, Corvinus Egyetem, Közszerológiai Tanszék, 2005, 5-6. ↑
22. Jakobi Ákos: *Az információs társadalom térbelisége*. Budapest, ELTE Regionális Tudományi Tanszék, 2007, 89-93. ↑
23. Ficzer Andrea – Ködmön József: Telemedicina, *Kórház*, 2011/11. ↑
24. Egészségügy: rendkívüli lépésre készül a kormány, *Magyar Orvosi Kamara*,
<https://mok.hu/hirek/lapszemle/egeszsegugy-rendkivuli-lepesre-keszul-a-kormany> ↑
25. WHO: *Global diffusion of eHealth: Making universal health coverage achievable, Report*. Geneva, World Health Organization, 2016. 11. ↑
26. https://www.who.int/health-topics/universal-health-coverage#tab=tab_1 ↑
27. WHO: *Global diffusion of eHealth*, 27. ↑
28. Sood, Sanjay (et al.): What Is Telemedicine? A Collection of 104 Peer-Reviewed Perspectives and Theoretical Underpinnings, *Telemedicine and e-Health*. Oct 2007.,
<https://www.liebertpub.com/doi/10.1089/tmj.2006.0073> ↑
29. Lashley, Kai (et al.) (ed.): *Telemedicine. Opportunities and developments in Member States. Report on the Global Survey on eHealth, Global Observatory for eHealth series – Volume 2*. Geneva, World Health Organization, 2010, 9. ↑
30. Harsányi Gábor: A telemedicina,
<http://dev.greymatter.hu/ipa/etc/student-work/medinf/report99/harsanyi/harsanyi.html> ↑
31. 28/2010. (V. 12.) EüM rendelet a gyógyító-megelőző eljárások során alkalmazott egészségügyi technológiák egészségbiztosítási finanszírozásba történő befogadásához kapcsolódó eljárás során alkalmazandó szakmai szempontrendszeréről és szakmapolitikai prioritásokról, valamint a befogadásához kapcsolódó egyes eljárásokért fizetendő igazgatási

szolgáltatási díjakról 1. melléklet 1.2.3. ↑

32. 157/2020. (IV. 29.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet során elrendelt egyes egészségügyi intézkedésekről 2. § (1) ↑
33. Ld. Nagy Éva (et al.) (szerk.): *Egészség és társadalom*. Budapest, Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar, 2013. (III. Betegségkép, mindennapi kultúra, kommunikáció -III. B. E-medicina, cyber medicina, telemedicina, paramedicina) ↑
34. 1997. évi CLIV. törvény 61. § (1) ↑
35. Vincze Gábor (et al.): A telemedicina térhódítása, *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 2004/3, 216. ↑
36. 157/2020. (IV. 29.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet során elrendelt egyes egészségügyi intézkedésekről 2. § (2) ↑
37. Danis Judit (et al.): A telemedicina alkalmazása bőrgyógyászatban: a teledermatológia, *Orvos Hetilap*, 2016. 157. évf., 10. szám, 364. ↑
38. Vincze: A telemedicina térhódítása, 219. ↑
39. Kelemen Andrea – Szilvay Attila: Telemedicina a (missziós) katona-egészségügyben, *Hadmérnök*, XI. évf. 1. szám, 247. ↑
40. 60/2003. (X. 20.) ESzCsM rendelet az egészségügyi szolgáltatások nyújtásához szükséges szakmai minimumfeltételekről ↑
41. 2. melléklet a 60/2003. (X. 20.) ESzCsM rendelethez ↑
42. 60/2003. (X. 20.) ESzCsM rendelet 9. § (7) ↑
43. 60/2003. (X. 20.) ESzCsM rendelet 3. § (1) e) ↑
44. 60/2003. (X. 20.) ESzCsM rendelet 3. § (1) g) ↑
45. 60/2003. (X. 20.) ESzCsM rendelet 3. § (2b) ↑
46. 2. melléklet a 60/2003. (X. 20.) ESzCsM rendelethez ↑
47. Danis: A telemedicina alkalmazása bőrgyógyászatban, 364-365. ↑
48. Gyuris Petra (et al.): Az evolúció árnyoldala: A lelki betegségek és az alternatív szexualitás darwini elemzése. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2014. (8.5. Az evészavarok prevenciója) ↑
49. Danis: A telemedicina alkalmazása bőrgyógyászatban, 365-366. ↑
50. Uo. ↑
51. Ábel Tatjana (szerk.): *Klinikai dietetika és orvostudomány*. Budapest, Akadémia Kiadó, 2020. (4.3 Összegzés) ↑
52. <https://www.youtube.com/user/zallatorvos> ↑
53. Lashley, Kai (et al.) (ed.): *Safety and security on the Internet Challenges and advances in Member States. Global Observatory for eHealth series – Volume 4*. Geneva, World Health Organization, 2011, 17. ↑
54. Fejes Zsolt: Új lehetőség a védelem-egészségügyi ellátásban: telemedicina, *Hadmérnök*, XI. évf., 1. szám, 235. ↑

55. Ld. Budai Balázs Benjámin: *A közigazgatás újragondolása alkalmazkodás, megújulás, hatékonyság*. Budapest, Akadémia Kiadó, 2017. (7.2. Távolabb a vasakkal: Outsourcing, menedzselt szolgáltatások és felhők, A haza ASP koncepció) ↑
56. EESZT adatszolgáltatás megkezdéséhez szükséges tudnivalók, *EESZT Információs portál*, <https://e-egeszsegugy.gov.hu/az-eeszt-hasznalata> ↑
57. eHealthConnect, a Telemedicine Solution, T-Systems, <https://www.t-systems.hu/healthcare/solutions-and-portfolio/products/ehealthconnect-telemedicine> ↑
58. Lashley, Kai (et al.) (ed.): *mHealth New horizons for health through mobile technologies, Global Observatory for eHealth series – Volume 3*. Geneca, World Health Organization, 2011, 12. ↑
59. *eHealth in Denmark, eHealth as a part of a coherent Danish health care system*. Danish Ministry of Health, 2012, 18. ↑
60. Magyarország Alaptörvénye II. cikk ↑
61. Magyarország Alaptörvénye XV. cikk (1-5) ↑
62. Kim, Catherine: The battle over extending the September 11th Victim Compensation Fund, explained. *Vox*, 2019, <https://www.vox.com/2019/6/20/18691670/jon-stewart-9-11-september-11th-victim-compensation-fund-explained> ↑
63. 2019. évi CXXII. törvény 2. § (2) bekezdés ↑
64. 2019. évi CXXII. törvény 5. § (2) bekezdés ↑
65. Magyarország Alaptörvénye XIX. cikk (1) ↑
66. Homicskó Árpád Olivér (szerk.): *A digitalizáció hatása az egyes jogterületeken*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2020, 101. ↑
67. Magyarország Alaptörvénye XX. cikk (1-2) ↑
68. Tibor Vovesz: Az alapvető emberi jogok része lett az internet, *euronews*, 2016, <https://hu.euronews.com/2016/07/05/az-alapveto-emberi-jogok-resze-lett-az-internet> ↑
69. Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi Jogok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 88. ↑
70. Balogh Margit (szerk.): *Diszciplínák határain innen és túl*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 2007, 489. ↑
71. <https://24.hu/tech/2019/04/19/esztorszag-sandra-sarav-eloadas-internet-economy-summit-hongkong-2019/> Letöltve: 2021.10.02. ↑
72. Európa digitális évtizede: a 2030-ra kitűzött célok, A digitális évtizedhez vezető út, *Európai Bizottság*, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/europes-digital-decade-digital-targets-2030_hu#a-digitlis-vtizedhez-vezet-t ↑
73. Magyarország Alaptörvénye XXVI. cikk ↑

74. Magyarország Alaptörvénye III. cikk (1-3) ↑
75. Magyarország Alaptörvénye XVI. cikk (1) ↑
76. Magyarország Alaptörvénye XVII. cikk (3) ↑
77. Magyarország Alaptörvénye VI. cikk (3) ↑
78. WHO: *Global diffusion of eHealth*, 99. ↑
79. 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról 2. § 2. b) ↑
80. Adatvédelem az egészségügyben, *Jogászvilág*, 2013,
<https://jogaszvilag.hu/adatvedelem-az-egeszsegugyben/> ↑
81. Ld. Adatvédelmi értelmező szótár, *NAIH*, <https://www.naih.hu/adatvedelmi-szotar.html> ↑
82. 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról 4. § (3) ↑
83. 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról 5. § (1) a-d) ↑
84. 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról 25/I. § (1-2) ↑
85. 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról 5. § (5) ↑
86. 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról 10. § (1) a-c) ↑
87. 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról 11. § (1) b) ↑
88. 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról 5. § (2) b) ↑
89. 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról 5. § (6) ↑
90. 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról 6. § c) ↑
91. 1997. évi XLVII. törvény az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről 2. § a-c) ↑
92. 1997. évi XLVII. törvény az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről 3. § i) ↑
93. 1997. évi XLVII. törvény az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről ↑
94. Az Európai Parlament és a Tanács (Eu) 2016/679 Rendelete ↑
95. Európai Unió Alapjogi Chartája 8. cikk (1) ↑
96. Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 16. cikk (1) ↑

97. Az Európai Parlament és a Tanács (Eu) 2016/679 Rendelete (1) ↑
98. European Data Protection Supervisor (EDPS),
https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/edps_en ↑
99. European Data Protection Board (EDPB),
https://edpb.europa.eu/about-edpb/about-edpb/who-we-are_hu ↑
100. 2009. évi VI. törvény a Módosított Európai Szociális Karta kihirdetéséről 3. cikk ↑
101. 2009. évi VI. törvény a Módosított Európai Szociális Karta kihirdetéséről 7. cikk ↑
102. 2009. évi VI. törvény a Módosított Európai Szociális Karta kihirdetéséről 11. cikk ↑
103. 2009. évi VI. törvény a Módosított Európai Szociális Karta kihirdetéséről 12. cikk ↑
104. 2009. évi VI. törvény a Módosított Európai Szociális Karta kihirdetéséről 13. cikk ↑
105. 2009. évi VI. törvény a Módosított Európai Szociális Karta kihirdetéséről 14. cikk ↑
106. Európai Bizottság: A digitális évtizedhez vezető út. ↑
107. Balogh Tamás (et al.): *Határon átnyúló egészségügyi szolgáltatások megalapozása. A határon átnyúló betegmobilitás lehetőségei a magyar határok mentén.* CESCI, 2018, 25. ↑
108. Uo. 30. ↑
109. Kozma Zsolt: A 21. század katonai célú természettudományos kutató munkájának fő csapásirányai, *Hadmérnök*, XI. évf., 1. szám, 257. ↑
110. JRC mission statement & work programme, *European Comission*,
https://joint-research-centre.ec.europa.eu/jrc-mission-statement-work-programme_en ↑
111. 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről 7. cikk, 10. cikk, 12. cikk ↑
112. Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 25. cikk ↑
113. 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről ↑
114. Hazai gyermekorvosok hangsúlyozzák a telemedicina fontosságát, *origo.hu*, 2021,
<https://www.origo.hu/tudomany/20210625-a-telemedicina-fontossagat-hangsulyozzak-a-hazai-gyermekorvosok.html> ↑
115. MGYT: a szülők többsége élt a telemedicina lehetőségével, *medicalonline*, 2021,
http://medicalonline.hu/gyerekgyogyaszat/cikk/a_szulok_tobbsege_elt_a_telemedicina_leheto_segevel ↑
116. A telemedicina csökkentheti a táppénzes napok számát, *WebORVOS*, 2021,
<https://weborvos.hu/lapszemle/a-telemedicina-csokkentheti-a-tappenzes-napok-szamat-269766> ↑
117. Koncsek Rita: A telemedicina alkalmazása harmadával csökkentheti a táppénzes napok

számát, *VilágGazdaság*, 2021,

<https://www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2021/09/a-telemedicina-alkalmazasa-harmadaval-csokkentheti-a-tappenzes-napok-szamat> ↑

118. Fejes: *Új lehetőség a védelem-egészségügyi ellátásban*, 235. ↑

119. Kelemen-Szilvay: *Telemedicina a (missziós) katona-egészségügyben*, 248. ↑

120. Vincze: *A telemedicina térhódítása*, 214. ↑

Bene Andrea Dorottya: Az emberi élet szabályozhatóságának kérdései – a gyógyítástól a génmódosításig

Bevezető

A születésünktől halálunk pillanatáig szabályok vesznek minket körül és ezek között a szabályok között kell, hogy éljük az életünket. Ezek a szabályok határozzák meg, hogy mikortól számítunk jogképes vagy cselekvőképes embernek, milyen, a saját testünkkel vagy éppen életünkkel kapcsolatos beavatkozásokban vehetünk részt, illetve, hogy milyen keretek között szeretnénk az utolsó napjainkat tölteni, mielőtt végleg elhagyjuk földi porhüvelyünket. Pályázatom témaválasztása is épp ezért került az orvosi jogra, mivel szerintem ez a jogterület ténylegesen az egész életünket átöleli és nem csak bizonyos szakaszait. Ez a jogterület egy olyan átfogó és komplex terület, ami véleményem szerint sokkal nagyobb figyelmet kell, hogy kapjon, mivel ténylegesen végig kíséri az életünket. Vizsgálódásom alapja az, hogy pontosan milyen keretek, illetve szabályok közé lehet az emberi életet zárni, továbbá, hogy ezek között a keretek között milyen jogaink vannak. Milyen jogok kapcsolódnak születésünkhöz, megválaszthatjuk, hogy milyen orvosi beavatkozásokban, kezeléseken vagy kísérleteken vehetünk részt, továbbá, hogy jogunk van-e ahhoz, hogy meg válasszuk a saját halálunk lefolyását. Tanulmányomban ezeknek a kérdéseknek a megvizsgálásával próbálok egy olyan konklúziót levonni, amely egy komplett képet ad arról, hogy mennyire van szabályozva az életünk. Ténylegesen mennyire tudjuk befolyásolni, azt, hogy hogyan is éljünk, illetve haljunk meg.

Bibliai vonatkozások

Az emberi élet a születésünktől kezdődő és halálunk pillanatáig tartó állapot, viszont ahogy ezt a biblia is leírja halálunk után a lelkünk tovább él. Ezért is szokás mondani azt, hogy az élet Isten ajándéka. Felmerül a kérdés, hogy minden esetben áldás az élet, pontosítanék, minden esetben élet az élet, bármennyire nem tudjuk befolyásolni a körülöttünk zajló eseményeket? A Biblia legfontosabb tanításai, igéi között találjuk a „Ne ölj!” parancsot. Ez a parancs, vagy mondjuk úgy szabály megjelenik az orvosi esküben is, nem is hiába, mivel az orvosok az élet védelmére esküdnek fel. Ezért is próbáltam a kutatásomba az egyes fejezeteknél az egyház álláspontját is kifejtetni.

Az orvosi jog történeti kialakulásának áttekintése Magyarországon

Ahhoz, hogy megértjük, hogy mégis miért alakult ki ilyen későn az orvosi jognak a jogszabályi háttere tisztáznunk kell annak történeti fejlődését. Az orvoslás, illetve a gyógyítás története egészen addig vezethető vissza, amikor megjelent az ember a Földön. Már az ősi kultúráknál is megfigyelhetjük azt, hogy volt egy olyan ember a közösségben, aki a gyógyító, vagy a sámán szerepét töltötte be. Ezek az emberek általában az akkori kezdetleges tudásuk alapján, mindenféle varázslattal, gyógyfüvekkel és különféle főzetekkel próbálták valahogy meggyógyítani a betegeket. A honfoglaláskori Magyarországon is ismert volt a gyógyító sámán személye, aki különböző beavatkozásokat hajtott végre egy különleges gyógyító rítus során, amelyet transzban, táncolva és dobot ütve próbált a túlvilággal kapcsolatot teremteni és a szellemek által gyógyítani. A ritmus és a hang fontos kellékei voltak a gyógyító rítusnak. A megidézett segítő szellemek erősítették a gyógyító sámánt a betegségek és a szellemek elleni harcában.^[1] A honfoglalás után megközelítőleg 200 évet kellett várni ahhoz, hogy elkezdjen fellendülni a betegek gyógyításának az igénye. Ennek következménye az volt, hogy Magyarországon először, akik a betegekkel, illetve a szegények segítségével foglalkoztak azok a katolikus papok és a szerzetesrendek voltak. A katolikus egyház egyik fő hivatása már Szent István óta, hogy az elesetteket, betegeket, szegényeket és a rászorulókat támogassa. Ezt a támogatást általában kimerítette a betegek ápolása, a szegények és rászorulók élelmezése, ruháztatása vagy akár a lakhatásuk megoldása. A bencések, kiket Szent István telepített Magyarországra elsődlegesen gyógyító rend voltak. A rendhez tartozó Pannonhalmi apátság 1221-ben kórházat is fenntartott. A szerzetesrendek mellett működő kórházat, ispotályt, domus hospitálist^[2] nem tekinthetjük a mai értelemben vett célszerű gyógyító tevékenység színhelyének, főleg azért nem, mert vezetőik, ápolóik természetesen mindig papok voltak alaposabb orvosi képzés nélkül. Ugyanakkor viszont meg kell jegyezni, hogy a gyógyfüvekkel, természetes eljárásokkal való gyógyítás nálunk is magas színvonalat ért el. A középkorban a 14. századig egyébként külföldön sem volt orvoscépzés, így az egyházi irányítás alatt álló egyetemeken kezdetben kiegészítő orvosi képesítést adtak a tanulmányaikat végzett papoknak, így teljes mértékben érthető is, hogy miért a szerzetesrendekre hárult az orvosi feladatoknak az ellátása, hiszen csak a papok és szerzetesek tudtak olvasni, írni, illetve csak ők beszéltek olyan szinten latinul, hogy meg is értsék, azt, amit az egyetemeken tanítanak. A papok azonban a rendek keretén kívül is igyekeztek orvosi gyakorlatot folytatni, bár ettől több zsínat is eltiltotta őket, így pl. az 1139., az 1212. és az 1215. évi lateráni zsínatok. Az eltiltás azonban kevés eredménnyel járt, mert a 15. században is rengeteg orvoslással foglalkozó pap volt. A korabeli orvosi viszonyok némiképpen tükröződnek törvényeinkben is, melyekre általános jellemzőként lehet mondani, hogy a 19. századig nagyon csekély a központi jogszabályok száma és a 16. századtól kezdve jelennek meg helyi

céhszabályok, bírói döntések, városi jogalkotás, melyek némi helyi keretet adtak az orvos és beteg viszonyának. Az első ilyen kezdetleges központi jogszabályok közé tartozott I. Kálmán első könyve, amelynek 58. fejezete a „*magzatjokat vesztő asszonyokról*” szólt. Werbőczy 1517. évi Tripartitumának I. rész 55. címe is rendelkezik az „*örjögő és bárgyú fiúkról*”, vagyis az olyan örökösökről, akik nem kerülhetnek ki az apjuk hatalma alól, mert valamilyen szellemi fogyatékkal rendelkeznek.^[3] Mint tudjuk a középkorban ahhoz, hogy valaki valamilyen mesterséget tudjon űzni csatlakoznia kellett egy céhhez, ahol kitanulta az adott mesterséget és a mestervizsga után válhatott mesteremberré. Ez a céhszabályozás a korabeli gyógyító mesterségre is kihatott, mivel általában a borbélyok látták el a sebészek, chirurgusok^[4] és a fogorvosok feladatát. Tehát ahhoz, hogy hatékonyabban védeni lehessen, azt, hogy ki töltheti be az orvos szerepét szabályozni kellett a céheket és azok működését. A 18. század közepéről viszont vannak már olyan feljegyzések is, amelyek azt támasztják alá, hogy nem elég a mestervizsga, ahhoz, hogy valaki orvos legyen, hanem külön kell egy képesítési vizsgát is tenniük, illetve megkövetelték azt is, hogy ha értenek a baromgyógyászathoz^[5], akkor azt is a borbélyok, orvosok és a sebészek lássák el.^[6] Ez a szabályozás sem lendítette feljebb a sebészet színvonalát és előfordultak olyan esetek is, ahol úgy működtek a sebészek, hogy egyik céhhez sem tartoztak, illetve nem volt képesítésük vagy sebészmesteri levelük.^[7] Kifejezett orvosi egyetemek is csak jóval később keletkeztek, Magyarországon például az első orvosi egyetemet 5 tanszékkal Pázmány Péter 1770-ben alapította bécsi mintára Nagyszombaton.^[8] A 19. század közepéig nyomasztó volt Magyarországon az orvoshiány. Az egyház által fenntartott ispotályok ekkora már nem minősültek szakszerű gyógyító intézmények. Több orvosnak kellett volna Magyarországra jönnie, hogy több olyan egységesen működő intézményt tudjanak létrehozni, amely megfelel a követelményeknek, viszont ez nagyon nehéz volt, mivel a bécsi egyetemen sem volt annyi orvos, mint ahány betegnek szüksége lett volna. A reformkor némi változást hozott, mivel megalkották az 1832-36. évi országgyűlésen a XLII. törvényt, a tébolyodottak intézésére tett ajánlásokról. 1841-ben megindul a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Nagygyűlése, mely 1934-ig ad nyilvánosságot az orvosoknak. Az igazi fejlődés azonban a 19. század utolsó harmadában indul meg. Ennek előzménye, hogy Markusovszky Lajos 1857-ben megalapítja az Orvosi Hetilapot, mely legrégebbi ma is létező folyóiratunk. Megjelentek a nagy magyar orvosegyéniségek Semmelweis Ignác után. Köztük volt Korányi Frigyes, Balassa János, Fodor József, Hőgyes Endre és Bókay János. A jogalkotásban az első jelentős tény az 1875. évi III. te. volt, a nyilvános betegápolás költségeiről. Ez a törvény fő elvként mondta ki, hogy a költségeket elsődlegesen az ápoltak és ha ők vagyontalanok, hozzátartozóik viselik. Amennyiben a hozzátartozók is vagyontalanok, akkor a költségeket a területi törvényhatóság fedezi, amely e célból betegápolási alapot hoz létre, melyet pótdadóval tölthet fel. Sok fejlett országot megelőzött az 1876. évi XIV. tv. a közegészségügy rendezéséről. A törvény közel

200 bekezdésével és korszerű felépítésével majdnem egy évszázadra rendezte az egészségügy alapvető területeit. Polgári jogi szempontból különösen jelentős a 47. §, mely kimondja az orvos gyógymódválasztási szabadságát, egyben műhibákért való felelősségét. Az 58. § kimondja, hogy a kórházak kötelesek minden jelentkező beteget befogadni, lakhelyre és állampolgárságra tekintet nélkül, ameddig szabad ágy van. A törvény az egészségügyet lényegében a Belügyminisztérium irányítása alá helyezi. Ez különösen vitatható megoldás és politikai változásoknál azonnal változtathatnak is rajta. A törvény további bekezdései széles körben biztosítják az elmebetegek védelmét a korabeli állapotokhoz képest, mikor a végleges elmegyógyintézeti elhelyezést bírósági határozathoz köti és kimondja a kényszereszközök, illetve a személyes korlátozások általános tilalmát. A 109. § és a 110. § kötelezővé teszi az eltemetetés előtti halottkémlelést, a halál biztos beálltának megállapítását. Az 1890. évi XI. törvénnyel létrejön az Igazságügyi Orvosi Tanács, melynek egyik feladata a véleményadás orvosi műhibák esetén.^[9] Ezek a korabeli szabályozások megadták azt az alapot, amely által Magyarország egy olyan országgá válik, amely az orvoslás, egészségügy és betegápolás területén az Európai színvonalat erőteljesen elérje. A jogszabályi háttér kiegészítéseként elkezdtek megreformálni a biztosításokkal kapcsolatos rendelkezéseket is. A falusi lakosság ellátás jobbá tételére megalkották az 1900. évi XVI. törvényt, viszont ez a törvény nem volt annyira eredményes, mint az eddigiek. Az 1898. évi XXL. törvény az Országos Betegápolási Alap (OTBA) létrehozásával újraszabályozta a nyilvános betegápolás költségét. Sajnálatos módon ez az alap és maga a rendszer nem volt teljes mértékben kielégítő a rossz anyagi helyzetek miatt. A magyar társadalombiztosítási rendszer komoly problémákkal küzdött ezekben az időkben és egészen 1927-ig, amikor megalkották és újraszabályozták a betegségi és baleseti kötelező biztosítást. Ez a jogszabály megszüntette a társadalombiztosítás önkormányzati rendszerét, az alkalmazottakat úgymond *„államosítja”* és nem bővítette ki a biztosítottak körét. Ennek ellenére létrejött az 1930-as években a társadalom jelentős részét átfogó, összesen 9 biztosító intézet által a magyar társadalombiztosítás. Az 1930-as évektől egészen 1945-ig több változáson is keresztül ment az egészségügy, az orvosi rendtartás és az érdekképviselések szabályozása. Ekkor jelent meg először a magyar jogban az, hogy az orvos-beteg jogviszonya pontosan a megbízás szerződéstípusába tartozik. 1945-től viharos gyorsasággal alakult át a magyar egészségügy és vele együtt az orvosi jog is. A második világháború, illetve az, hogy országunk szovjet irányítás alá került erősen befolyásolta a jogalkotást és azt, hogy az eddig megalkotott törvényeket és rendeleteket egyszerűen már nem lehetett úgy értelmezni, mint a háború előtti időszakban. Egyre több alacsonyabb szintű rendeletet alkottak meg, melynek mértéktelen növekedése többek közt arra is vezetett, hogy a hatályos joganyag áttekinthetetlenné vált. Jelentős változást hozott a 14 évi ex lex^[10] állapot után az 1959. évi 8. törvény erejű rendelet, az orvosi rendtartásról. Új szakaszt nyitott az 1972. évi II. tv. az egészségügyről, mivel a törvényalkotó átlátva annak kötelezettségét,

hogy alapvető jogokat és kötelezettségeket törvényi szinten kell szabályozni, számos polgári jogi kérdést igyekezett megoldani, mint pl. a szerv, szövet kivételét vagy átültetését. Viszont több olyan kérdéskörrel nem, vagy nem teljes egészében átfogóan foglalkozott a törvény, mint pl. terhességmegszakítás, műtétekre vonatkozó rendelkezések vagy eutanázia. A törvény a szocialista jogra sokszor jellemző paternalisztikus^[11] szemléletet tükröz. Ennek lényege az, hogy az orvos és a beteg között nem mellérendelt, egyenjogú polgári jogviszony van, hanem alá-fölérendeltségen nyugvó államigazgatási kapcsolat. Ebben a szemléletben az orvos jó atyaként mindig a beteg érdekében ténykedik, ezért a beteg jogait, jogvédelmét nem is kell szabályozni. Ebben a szemléletben az orvos az, aki mindig és minden körülmények között a legjobban tudja, hogy mi szükséges a betegnek, anélkül, hogy a beteget megkérdezné, vagy a beteget morális lényként elfogadná és a sorsával kapcsolatos döntésekbe bevonná. Tehát itt is megfigyelhető az, ami az egész rendszert tükrözi, hogy az egyénnek nincsen önálló akarata, saját szabad döntése az adott ügykörökben. A rendszerváltozás után megindult az orvosi jog átalakulása, felzárkózása a jogállamok gyakorlatához. Egyre több fontos törvényt alkottak meg, köztük az egészségügyi törvényt, a magzati élet védelméről szóló törvényt és a Magyar Orvosi Kamaráról szóló törvényt. Az Alkotmánybíróság több orvosi jogi tárgyú határozatot is hozott, köztük pl. abortuszdöntések és az eutanáziával kapcsolatos döntés. A törvényeket és a döntéseket kísérő nagy nyilvánosság előtt zajló viták a társadalom előtt bemutatták be az orvosi jogi kérdések súlyát, melynek hatására fejlődésnek indult az orvosi jog tudománya is, amelyet több remek jogásznak és orvosnak köszönhetünk.^[12]

Az orvosi jog alapelvei

Az orvosi jog a polgári jog olyan területe, amely a mai jogállamokban a legdinamikusabban fejlődő jogrész. Ez a fejlettség a nyugati államokban, illetve Amerikában sokkal gyorsabban mutatkozik meg, mint hazánkban. Ez a fejlődési ütem annak köszönhető, hogy a nyugati államok rendkívül gazdag betegjogi és orvosi felelősségi jogi jogforrásokkal, lexikonokkal és enciklopédiákkal rendelkeznek.^[13] Már az ókori kultúrákban is fellelhető volt az orvoslásnak, a gyógyításnak, illetve a betegápolásnak az alapjai. Ha az orvosi jog szót meghallja valaki rögtön Hippokratész jut többünk eszébe, nem is véletlenül, hiszen ő fektette le az ókori Görögországban az orvoslás alapjait és ő mondta ki, hogy egy orvosnak milyennek is kellene lennie. Ettől a ponttól kezdve a középkoron át a mai modern korig elengedhetetlenül kapcsolódik hozzánk emberekhez ez a terület, hiszen nélkül a jogterület nélkül már életünk kezdetén komoly problémákba ütköznénk. Attól függetlenül, hogy milyen régóta ismert az orvoslás tudománya maga az orvosi jog nem rendelkezik olyan, hosszú évszázadokon keresztül alakuló, nemzetközileg elfogadott alapelvekkel. Az orvosi jog alapelveit

Magyarországon az egészségügyi törvény (Eütv.) tartalmazza, viszont ezek azonban nem tekinthetők teljes körűnek, mivel nem hivatkoznak az orvosi jog területén is érvényesülő alkotmányos és polgári jogi alapelvekre.^[14] Ezért is van szükség a törvény mellett a Magyar Orvosi Kamara (MOK) Etikai Kódexének, illetve az orvosi Bioetikai Kódexének, a Polgári Törvénykönyvünk, az Alaptörvényünk és nemzetközi etikai deklarációk értelmezéséhez, mivel ezen törvények módosítása kihat az orvosi jogra is. Ebből kifolyólag az orvosi jogi alapelvek közé tartozik maga az orvosi, ismertebb nevén a hippokratészi eskü is. A eskü, latinul Hippocratis lusiurandum, valószínűleg a Hippokratészt megelőző időszakból kb. i.e. 6. századból származik, viszont csak Hippokratész révén vált szélesebb körben is ismertté. Az eskü hagyományosan a Kósz szigetén működött, Aszklépiosznak hódoló orvospapok fogadalmi szövege volt, mivel már akkor csak olyan személyek gyógyíthattak, akik megfelelő végzettséggel rendelkeztek. Az esküt és az orvostudomány szövegét azért is kötik Hippokratészhez, mivel ő volt az első orvos, aki egy egységes rendszerbe szedte az orvoslással kapcsolatos tanokat. Ennek az eskünek a továbbélése a mai értelemben vett orvosi eskü, amit az orvostanhallgatók mondanak el orvossá avatásukkor.^[15] Az orvosi esküt úgy is szokták emlegetni, hogy „*Primum nil nocere*”, melynek jelentése az első, hogy ne árts. Ez az alapvető orvosi intelem meghatározza, hogy mégis, hogyan kell viselkednie egy orvosnak a beteggel szemben. Sok esetben a felesküdt orvosok ezt mégsem tartják szem előtt és elkövetnek olyan súlyos, az emberi élettel összeegyeztethetetlen beavatkozásokat, amelyek esetenként a betegek életébe is kerülhet, vagy olyan fogyatékossgal kell élniük, amely a mindennapjaikat lényegesen megnehezíti. Ebből kifolyólag volt szükséges megalkotni olyan kódexeket, amelyek átfogóan megadják azt a keretet, amelyben az orvosok mozoghatnak. Az említett MOK általi orvosi kódex meghatározza az egész orvosi szakma hivatásrendjének szabályait, illetve annak erkölcsi normáit. A kódex kimondja, hogy az alapelvek közül az első és legfontosabb az élet és az emberi méltóság tisztelete. Ez azt jelenti, hogy minden körülmény között védenie kell az orvosnak az emberi életet és mindet meg kell tennie annak érdekében, hogy ezt az emberi méltóságának tiszteletében tegye. A második legfontosabb alapelv az, hogy mindig jót kell tenni a betegnek és nem szabad neki ártani. Ez az alapelv, ahogy már említettem magának az orvosi eskünek is az egyik legfontosabb eleme. Véleményem szerint ezt az alapelvet nem annyira könnyű értelmezni, mivel lehet, hogy amit az orvos jónak gondol, az pont az ellenkezőjét váltja ki egy betegnél. Ilyen például az eutanázia kérdésköre, hiszen lehet, hogy a beteg már annyira súlyos állapotban van, hogy egyszerűen már csak azt várja, hogy minél hamarabb vége legyen a szenvedéseinek és elmúljon a fájdalom, de az orvos „*nem ölheti meg*”, mivel arra esküdt fel, hogy minden esetben védi az emberi életet és ebben az esetben csak a fájdalmait csillapíthatja és ha mégis megtenné, akkor a magyar szabályozások és az Etikai Kódex értelmében kirívóan súlyos vétséget követne el. De ilyen például egy több éve agyi aktivitások

nélkül kómában fekvő beteg esete is, mikor dönt jól az orvos, hogyha továbbra is gépek által életben tartja, vagy lekapcsolja a gépekről? A további alapelvek közé tartozik az egyenjogúság és a kölcsönös bizalom az orvos és beteg, illetve orvos és orvos között, a beteg önrendelkezési joga, az igazságosság, illetve a betegek fokozott védelme.^[16] Az élethez való jog egy olyan velünk született jog, amely mindennel szemben előnyt élvez és ezt az orvosoknak kötelezően szem előtt kell tartaniuk, mivel az emberi élet és annak védelme az ő hivatásuk alapja. Ahogy a kódex is kimondja az emberi élet a legnagyobb érték, amitől a többi érték függ. Aki megszegi a kódexben meghatározott etikai szabályokat, annak számolnia kell az esetleges következményekkel, amely akár súlyosabb esetben az orvosi hivatástól való eltiltás is lehet. Mint nekünk jogászoknak, úgy az orvosoknak is megvan határozva, hogy a magánéletükben is ugyan úgy be kell tartaniuk a társadalom törvényeit és a közerkölcs szabályait, mint az egészségügyi tevékenységük közben, illetve nem élhet vissza hivatali rangjával, gazdasági, politikai helyzetével sem. Meg van határozva továbbá az is, hogy nem diszkriminálhatja betegeit és munkatársait egy orvos a nemzetiségi vagy politikai hovatartozása, neme, bőr színe vagy vallása miatt. Egy orvos nem élhet vissza a betegek kiszolgáltatott helyzetével, nem sértheti a méltóságukat és figyelembe kell vennie szemérmességét és szégyenérzetét.^[17] Ezek az alapelvek a második világháború után társultak a bioetikai alapelvekkel, melynek fejlődésére a Nürnbergi Kódex nagy hatással volt. Ez főként a hitleri eutanázia program, kényszersterilizáció és mindenféle emberkísérletek következményeként tartott náci orvospereknek köszönhető. A Hitler bukása utáni perek nyilvánvalóvá tették azt az egész világ számára, hogy olyan emberellenes kísérleteket folytattak, illetve vettek részt orvosok, amely ellentmond minden orvosi alapelvnek és tudásukat a gyógyítás helyett az emberi faj nemesítésére használták fel. Több ott dolgozó orvosnak a feljegyzései alapján megállapítható az is, hogy egyes orvosok, köztük Josef Mengele nem a felsőbb kényszer hatására, hanem állítása szerint a tudomány érdekében, de inkább saját szórakoztatására hajtott végre olyan kísérleteket nőkön, illetve ikergyerekeken, amelyek általában halállal végződtek. A perek időszaka volt az pont, amikor dönteni kellett, hogy valamilyen keretek közé kell az orvosi tevékenységet szorítani. Nem csak az etikai normákat kellett megalkotni, hanem az orvosi felelősség szabályozását is ki kellett alakítani.^[18] Ezek a náci orvosok bármennyire is az emberi élet ellen mentek ezekkel a kísérletekkel egy fontos dolgot mégis tanított az emberiségnek, méghozzá azt, hogy nem elégséges minden esetben az orvosok etikus magatartásának biztosítására az orvosi esküjük, hanem magát a magatartásukat a társadalomnak kell kontrollálnia.^[19] Témámnak főként ezért is választottam az orvosi jogot, mivel bármennyire is próbáljuk, ezeket a kereteket nagyon nehéz kialakítani, úgy hogy a felek mellérendelt pozícióban helyezkedjenek el. A hitleri időszak tökéletes példa arra, hogy mennyire jelentéktelen volt az emberi élet, nem csak orvosi, hanem állami szempontból is. Kezdetben arra törekedtek a náci orvosok ezekkel

a beavatkozásokkal és kísérletekkel, hogy egy erős és tökéletes génállományú német „*Übermensch*”^[20] hozzanak létre, aki uralkodni fog az egész világon, de ez a elképzelés nagyon hamar kudarcba fulladt, mivel az orvosok megérezték a hatalom ízét és az ellenkezőjét váltották ki. Olyan lelkileg és testileg meggyötört emberek kerültek ki a táborokban lévő vizsgálati és műtő barakkokból, akik már csak abban reménykedtek, hogy mihamarabb vége legyen a szenvedéseiknek.

Jogsabályi háttér – Alaptörvény, Polgári Törvénykönyv, Büntető Törvénykönyv, Egészségügyi törvény és etikai kódexek

Hazánkban ahogy már említettem az orvosi tevékenységgel kapcsolatos előírásokat a Magyar Orvosi Kamara által kiadott Etikai Kódex, illetve az orvosi Bioetikai Kódex tartalmazza. Ezen kívül külön jogszabályok rendelkeznek az orvosi joggal, illetve a különböző orvosi tevékenységgel kapcsolatos beavatkozásokról, ellátásokról és feltételekről. Mivel nincsen hazánkban egy teljesen átfogó, minden területét lefedő komplex jogszabálya az orvosi jogra, ezért az egyes jogforrások egymás háttérszabályai, ezért ezeket a szabályokat az orvosi jog tekintetében együtt kell értelmeznünk. Az első jogforrás, amit meg kell vizsgálnunk az maga Magyarország Alaptörvénye. Az Alaptörvény több olyan deklarációt is találunk, ami az emberi élet védelmével, testi és lelki egészségével, illetve az egyén önálló akaratával, autonómiájával és az emberek egyenlőségével foglalkozik. Ez azt jelenti, hogy az élet összes területén jogunk van az testi és lelki egészséghez és az önálló döntéshozatalhoz, jelen esetben ez a döntéshozatal a saját életünkkel és egészségünkkel kapcsolatos. Jogunk van eldönteni, hogy melyik orvoshoz menjünk, illetve, hogy egyáltalán menjünk vagy sem. Jogunk van a testünkkel kapcsolatos bármilyen beavatkozás mellett vagy ellen dönteni és jogunk van ahhoz is, hogy ha egy orvos diszkriminál minket, vagy más lehetőség, intézmény kínálása nélkül visszautasítja az esetleges kezelésünket, akkor élhessünk alkotmányos jogainkkal, mivel az Etikai kódex II. 2.2. fejezetének 6. pontja is külön kiemeli. A második törvény, amit meg kell vizsgálnunk az a 2013. évi V. törvény, vagyis a Polgári Törvénykönyvünk (Ptk.). A Ptk. második könyve rögtön kimondja, hogy az ember mikortól számít a jog értelmében jogképesnek és ez pontosan meddig tart. A törvény értelmében az élve születés a feltétele minden további jogunknak. Ez a törvényi feltétel sok esetben eléggé nagy vitát képez például az abortusszal kapcsolatban, mivel a pro és contra táborok éppen ezt vitatják, hogy a megfogant magzat élő embernek számít már az anyaméhben vagy sem, illetve milyen jogai vannak az anyjával szemben. Ennek a kérdéskörnek a vizsgálatával szakdolgozatom későbbi pontjában fogok vizsgálni. A Ptk. külön nem rendelkezik magáról az orvosi jogviszonyról, mivel ez egy speciális jogviszony, viszont volt már több példa is a kezdeményezésére. Annak az indoka, hogy még nem került bele a törvénybe talán az lehet,

hogy nem tudják pontosan eldönteni, hogy az orvos és a beteg között fennálló jogviszony a polgári jogon belül pontosan milyen kapcsolatot, eredmény képez. Azt viszont tudjuk, a magyar szakirodalom többsége megbízási szerződésnek minősítette, mivel az orvosi szolgáltatás főként a gondossági kötelem jellemzőit viseli, még úgy is, hogy nem minden esetben teljesülnek ennek a feltételei pl. képviselő, mivel az orvos nem képviselheti a beteget, illetve az utasításadási jog, ami nem illeti meg a beteget.^[21] A következő vizsgálandó jogszabály a 2012. évi C. törvény, vagyis a Büntető Törvénykönyvünk (Btk.). A Btk. szélesebb körben foglalkozik az orvos és a beteg kapcsolatával és annak büntetőjogi hátterével. A Btk. XV. és XVI. fejezete külön foglalkozik az emberi élettel, a testi épséggel és magával az egészséggel és az azok ellen elkövetett bűncselekményekkel, illetve az egészségügyi beavatkozások és kutatások elleni bűncselekményekkel. A törvény ezekben a fejezetekben nevesíti az emberölést, az öngyilkosságban való közreműködést, a magzatelhajtást, a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetést, az emberi génállományba való beavatkozást, az emberi ivarsejt tiltott felhasználását, a születendő gyermek nemének megválasztását, az embereken végezhető kutatások szabályainak megszegését, az embrióval vagy ivarsejttel végezhető kutatások szabályainak megszegését, a genetikailag megegyező emberi egyedek létrehozását, vagyis a klónozást, illetve az emberi test tiltott felhasználását és az ezek kapcsolódó büntethetőségi tételeket. Ezeknek a magatartásoknak a büntetőjogi szempontból való vizsgálata éppúgy bonyolult, mint a polgári jogi tekintetben való vizsgálat. Pontosán hol húzódik az a határ ezekben az esetekben, amikor még az orvos nem valósít meg bűncselekményt az esetleges beavatkozásokkal. Emberölésnek minősül a már említett abortusz, vagy az, ha lekapcsolnak valakit az életben tartó gépekről, tekintve, hogy kómában van? Öngyilkosságban való közreműködésnek minősül az, ha a beteg kéri az orvosait, hogy kapcsolják le az életben tartó gépekről? Ezek olyan kérdések, amelyeket nagyon nehéz megválaszolni, de dolgozatomban későbbi fejezetében ezekre a kérdésekre próbálok majd válaszokat találni. A következő vizsgálandó törvényünk az az 1997.évi CLIV. törvény, az egészségügyről (Eütv.). Ebben a törvényben az egészségüggyel kapcsolatos összes beavatkozás, ellátás, betegápolás, kutatások, illetve feltételrendszer benne van. a törvény meghatározza a betegek és az egészségügyi dolgozók jogait és kötelezettségeit, az egészségügyi ellátást, hogy milyen intézményekben lehetséges az adott ellátásokat és szolgáltatásokat igénybe venni, illetve milyen ellátásokat vehetünk egyáltalán igénybe, akár térítés mentesen. Ennek feltétele, hogy a törvény tekintetében jogosultak legyünk ezekre az ellátásokra. A kódexeket már az előző fejezetben ismertettem, viszont fontos megjegyezni, hogy maguk a kódexeknek, illetve az Eütv-nek önmagukban nincsen akkora befolyásoló képességük, ezért is szükséges a jogszabályi háttér áttekintése, mivel a Ptk. és a Btk. nyújtanak biztosítékot, szankciórendszert a megfogalmazott normák betartásának érdekében.

Az orvos-beteg jogviszonyának vizsgálata, jogok és kötelezettségek

Az orvos-beteg jogviszonyának alapját már az előző fejezetben megemlítettem, viszont olyan mélyen nem fejtettem ki, mivel ez a viszony egy eléggé bonyolult kapcsolatot fed le. Az orvos-beteg jogviszonyának tárgya a beteg egészsége, élete. Az emberi élet tárgya és mégis a polgári joghoz tartozik, mivel a két fél között a megbízási szerződéshez hasonló jogviszony jön létre azzal, hogy a beteg képletesen mondván megbízza az orvost, hogy lássa el. Ennek tekintetében mégsem beszélhetünk tisztán megbízási szerződésről, mivel az orvos nem képviselheti a beteg ebben a jogviszonyban, nincsen utasítási jogköre a betegnek, viszont az egészségbiztosítási és társadalombiztosítási hozzájárulást nagy vonalakban tekinthetjük ebből a szempontból a megbízási díjának. Ebben a látszólag mellérendelt jogviszonyban a beteg az orvosára van utalva, mivel csak az orvosok rendelkeznek olyan szaktudással, amivel az esetleges betegségeket kezelni, illetve gyógyítani lehet. Így véleményem szerint az orvos nem teljesen a beteggel egy szinten helyezkedik el, hanem jóval felette, függünk tőlük, főleg a tudásuktól. Tehát az, hogy megbízási szerződésnek tekintjük ezt a jogviszonyt nem teljesen releváns. Jobbágyi Gábor véleménye szerint ez a jogviszony inkább a német szolgálati szerződés, azon belül is a kezelési szerződéseknek felelne meg pontosabban, mivel nem illik bele a megbízási szerződés hízagpótló szerepébe.^[22] Mellékesen Jobbágyi 1984 óta több alkalommal próbálta nevesíteni a polgári jogban ezt a szerződést, viszont eddig nem járt sikerrel. Véleménye szerint még mindig vannak olyan problémás helyzetek, amelyek esetén nem fedti le pontosan ezt a jogviszonyt a megbízási szerződés. Ilyen eset pl. a művi megtermékenyítés, a pszichiátriai betegek esete és a halottakkal kapcsolatos rendelkezések. Viszont, hogyha szerződés áll fent a felek között, mi történik akkor, ha az egyik fél megszegi a szerződést, lesz-e annak következménye? Természetesen, ha a polgári jogi tudásunkból indulunk ki akkor kell lennie valamilyen következménynek. Ebben az esetben delikutális felelősségről beszélhetünk, amivel a beteg előnybe kerülhet az orvossal szemben, de ez sem határozza meg pontosan a szerződésszegést, mivel sokkal több tényezőtől függ a szerződés megszegése. Itt érdemes megemlíteni, hogy ez a pont határozta meg azt, hogy az orvos és a beteg között létrejött jogviszonyt megbízási szerződésnek minősítsék a magyar szakirodalomban. Ahogy említettem a jogviszony főként a gondossági kötelelem jegyeit viseli magán, viszont vannak olyan befolyásoló tényezők, amelyek az orvostól és annak felelősségétől függetlenek, ilyen pl. a beteg életkora, általános egészségi állapota, betegsége súlyossága, a beteg együttműködése és az esetleges előre nem látható komplikációk fellépése.^[23] Mindent összegezve ez a jogviszony egy sokkal bonyolultabb és összetettebb jogviszony, mint azt első ránézésre gondolna az ember.

A betegjogokat Magyarországon két főbb jogszabály tartalmazza, de további olyan

jogszabályhelyek is megvannak jelölve az említett Büntető Törvénykönyvünkbe, illetve a Polgári Törvénykönyvünkbe, amelyek szorosan kapcsolódnak az emberi élethez. A két jogszabály közül az egyik ilyen főbb jogszabály Magyarország Alaptörvény, amely arról rendelkezik, hogy mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez. A II. cikke értelmében az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg. A másik főbb jogszabály pedig a már említett egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény rendelkezik a betegeket az egészségügyi ellátások során megillető jogairól és őket terhelő kötelezettségeiről, az egészségügyi szolgáltatásokról és az ellátást nyújtó intézményekről.^[24]

A jogok és a kötelezettségek mind az orvosok, mind a betegek szempontjából külön kell vizsgálni. Az 1997. évi CLIV. törvény pontos felsorolást ad arról, hogy a betegeknek milyen jogai vannak, illetve milyen kötelezettségei. Már említettem, hogy a felek között polgári jogi kapcsolat van, tehát ebben a jogviszonyban az orvos és a beteg között mellérendelt jogviszony áll fent, mivel egyenjogúak és autonómok. A betegeknek joga van a megfelelő szintű egészségügyi ellátáshoz. Ennek a jognak négy lényeges eleme van. Az első ilyen elem az, hogy minden betegnek joga van a sürgős ellátáshoz, esetenként, ha szükséges az életmentő, illetve a súlyos vagy maradandó egészségkárosodást megelőző ellátáshoz, valamint a fájdalomának csillapításához és a szenvedéseinek a csökkentéséhez. A második ilyen elem az, hogy minden betegnek joga van az egészségi állapotához mérten a megfelelő, folyamatosan hozzáférhető és megkülönböztetés, diszkrimináció nélküli egészségügyi ellátáshoz, úgy, hogy az egyenlő bánásmód követelménye ne sérüljön. A harmadik ilyen elem az, hogy a betegnek joga van az állapota által indokolt orvosválasztáshoz. A negyedik és egyben utolsó ilyen lényeges elem pedig az, hogy ha a beteg az adott egészségügyi szolgáltatónál nem részesíthető az egészségi állapotának indokolt ellátásban részesülnie a lehető legrövidebb időn belül átkell irányítani a megfelelő intézetbe, vagy a megfelelő várólistára.^[25]

A betegnek joga van az emberi méltóság tiszteletben tartásához, éppúgy megkülönböztetés és diszkrimináció mentesen, mint ahogy az ellátáshoz is. Joga van továbbá a kapcsolattartáshoz, a gyógyintézet elhagyásához, a tájékoztatáshoz, az önrendelkezéshez és az ellátás visszautasításához, az egészségügyi dokumentáció megismeréséhez és az orvosi titoktartáshoz. A betegek kötelezettségei közé tartozik az, hogy a beteg az egészségügyi szolgáltatás igénybevételekor köteles tiszteletben tartani a szolgáltatásra vonatkozó jogszabályokat és az egészségügyi szolgáltató működési rendjét. A beteg, amennyiben ezt egészségi állapota lehetővé teszi, köteles az ellátásában közreműködő egészségügyi dolgozókkal képességei és ismeretei szerint együttműködni és tájékoztatni őket. A beteg és hozzátartozói jogaik gyakorlása során kötelesek tiszteletben tartani mások jogait.^[26]

Az orvosok jogait és kötelezettségeit a már említett Etikai Kódex tartalmazza. Pontosán meghatározza, hogy az orvosoknak az ellátások és beavatkozások során be kell

tartaniuk a meghatározott alapelveket, a legjobb tudásuk szerint kell ellátniuk a betegeiket, úgy, hogy az emberi méltóságuk, lelki és testi épségük ne sérüljön. Az Eriki Kódex és a Bioetikai Kódex együttesen meghatározza, hogy bizonyos beavatkozásokat, kutatásokat miként kell egy orvosnak lefolytatnia, milyen eszközöket részesíthet előnyben annak érdekében, hogy a betegek mielőbbi gyógyulását elősegítse.

Az egyes orvosi beavatkozások szabályozása

1. Gyógyító hatású beavatkozások

Az orvosi hivatás alapvető törvénye az, hogy tisztelnie és védenie kell az emberi életet. A gyógyítás ezért az orvosok egyik alapvető kötelezettsége, amelyet az esküjükben is nyomatékosítanak. Ahogy már a korábbi fejezetekben is említettem az idő előre haladtával csak olyan ember lehet orvos, aki rendelkezik a megfelelő szaktudással, illetve egyetemi oklevéllel. A korábban már említett orvosi etikai kódex alapelvei is magukba foglalják azt, hogy az életet és az emberi méltóságot tiszteletben kell tartaniuk, mindig jót kell tenniük a betegekkel és nem szabad ártaniuk nekik, továbbá, hogy tiszteletben kell tartaniuk a betegek autonómiáját, vagyis önrendelkezésüket és védeniük kell a betegeket. Az kódex alapján az emberi élet alapvetően a legnagyobb érték, amelyet védeni kell a fogantatástól a halálig.^[27] A gyógyító hatású beavatkozások tárháza eléggé széles spektrumú, mivel ide tartoznak a megfázástól kezdődően egészen a kemoterápiás kezelésekig minden olyan beavatkozás, amelyeket az orvosok alkalmaznak a betegeken. Ezeket a beavatkozásokat azért tekintjük gyógyító hatásúnak, mert ezekben az esetekben valamilyen, már meglévő betegséget próbálnak kezelni vagy ha olyan súlyos akkor egy bizonyos szinten tartani az orvosok. A gyógyítás elengedhetetlen része a betegségek okának, illetve kialakulásának a kutatása, amely által az orvosok válaszokat kaphatnak azokra a kérdésekre, mint pl. mitől alakul ki egy rákos sejt a szervezetben és a kutatások által nagyobb esély van a gyógyítására. Az 1997. évi CLIV. törvény, az egészségügyről, röviden Eütv. biztosít megfelelő jogi háttérrel. A törvény 10.§ meghatározza, hogy a betegen milyen beavatkozásokat lehet elvégezni, úgy, hogy azok ne sértsék az emberi méltóságot. A jogszabályi háttér tehát meghatározza azt a keretet, amelyben az orvosok és a betegek mozoghatnak az egyes beavatkozásokkal kapcsolatosan. A 2012. évi C. törvény, a Büntető Törvénykönyvről (Btk.) is tartalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek meghatározzák azt, hogy ha valaki jogosulatlanul fejti ki ezeket a beavatkozásokat, akkor az a személy vétség miatt szabadságvesztéssel büntetendő.

Felvetendő kérdés, hogy mi van akkor, ha egy beavatkozás, műtét vagy egy szervátültetés csak akkor lehet sikeres, hogyha az egy másik ember életétől függ. A szervadományozásnak,

szervátültetésnek komoly jogi és etikai háttere van, ami meghatározza, hogy pontosan ki és hogyan tud a másikon segíteni. Ez a segítség, vagyis a szerv vagy szövetátültetés általában ingyenes, ami annak köszönhető, hogy próbálják kiküszöbölni a szervkereskedelmet és hogy tudatosítsák az emberekben, hogy az emberi test részei nem dolgok, nem lehet őket csak úgy elvenni, akár élő, akár halott emberről legyen szó. Az eljárás megkezdése előtt a szervet a donornak fel kell ajánlania, vagy hogyha már elhunyt, akkor a családjának kell hozzájárulnia, hogyha nincsen donorkártyája az illetőnek. Ez a donorkártya amúgy az Egyesült Államokban és Németországban a legelterjedtebb.^[28] Hogyha már megemlítettem Amerikát, szerintem már többen hallottak arról, hogy vannak olyan családok, akik csak azért vállalnak még egy gyereket vagy esetenként kettőt, mert az első gyereknek valamilyen betegsége van és csúnyán fogalmazva kell a „donortestvér”. Ilyenkor felmerül a kérdés, áldozza fel az életét az egyik, hogy megmentse a másikat? Mennyi beleszólási joga van egy gyereknek, aki többnyire csak azért született meg, mert a testvérének kellene a szervei vagy a csontvelője? Véleményem szerint az ilyen esetekben az orvosnak és a gyámhivatalnak is egyszerre kéne jelen lennie a beavatkozások előtt és minden tekintetben védenie kellene a gyerek döntési jogait, amik kihatnak az életére. Szerencsére ilyen esetekről nem túl gyakran hallunk, de hogyha mégis, akkor az szerintem már az orvos-beteg jogviszonyán túl mutat és nem elég, az, hogy a szülők hozzájárulnak az esetleges műtétekhez, mert nem csak egy gyerek szempontjából kell vizsgálni.

2. Elmebetegek, pszichiátriai betegek jogi helyzete

Épp úgy, mint a többi beteg esetében a pszichiátriai betegeknek is vannak jogaik a kezelőorvosukkal szemben. Ezek a jogok az alapvető emberi jogokon kívül ugyan úgy megilletik őket, még attól függetlenül is, hogy egyes betegek nem rendelkeznek belátási vagy beszámítási képességükkel. Főként ezért is kell gondoskodni jogaik védelméről, hiszen ezek a betegek sok esetben nincsenek is tisztában a jogaikkal és kötelezettségeikkel. Persze manapság már nem csak azért kerülhet valaki a pszichiátriára, mert pl. gyengeelméjű, szellemileg sérült vagy tudathasadása van, hanem azok is bekerülhetnek, akiknek valamilyen szenvedélybetegsége van vagy olyan betegsége, mint az anorexia. Ezeket a betegekkel kapcsolatos jogokat az 1997. évi CLIV. törvény és más szabályhelyek szabályozzák. A törvény meghatározza, hogy minden betegnek joga van az egészségügyi ellátáshoz, valamint fájdalomának csillapításához és szenvedéseinek csökkentéséhez, amely által megelőzik a súlyos vagy maradandó egészségkárosodást. Ebben az esetben viszont sokszor előfordul az, hogy a beteg már olyan állapotba került, vagy éppen ilyen állapotban született, melynek kezelése sokkal speciálisabb a többi betegénél. A törvény rendelkezései között találunk külön a pszichiátriai betegekre vonatkozó különös szabályokat is. A pszichiátriai beteg személyiségi

jogait egészségügyi ellátása során, helyzetére való tekintettel fokozott védelemben kell részesíteni. A törvény kiemeli, hogy bármennyire is veszélyes, vagy közvetlenül veszélyes magatartást tanúsít a beteg, még akkor sem lehet az emberi méltóságát megsérteni, illetve korlátozni. Ilyenkor szerintem mindenkinek az eszébe jutnak az amerikai filmek, ahol a pszichiátriai betegeket emberhez nem méltó bánásmódban részesítik és olyan kezeléseket és gyógyszereket kapnak, amiktől teljesen eltompulnak. Ennek szerintem az lehet az előzménye, hogy már a 18-19. században is alkalmaztak olyan kezeléseket, mint pl. az elektorsokk-terápia, ami abban az időben újdonság volt és a betegek a kezelés után megváltoztak tőle, viszont a tudomány fejlődésével és a kutatásokkal kiderült, hogy sokkal több a kognitív mellékhatása, mint az gondolták volna. Szerencsére az idő múlásával és az orvostudomány fejlődésével ezek a kezeléseket sokkal speciálisabbak minden beteg esetében, már nem csak egy-két fajta gyógymóddal próbálják meggyógyítani, illetve szinten tartani a betegségeket. Viszont még mindig nem szabad azt elfelejteni, hogy ebben a jogviszonyban az orvos és a kezelt beteg nem egyenrangú fél. Előfordulhat az is, hogy valakit tévesen utalnak be bizonyos kezelésekre, viszont ebben az esetben már más a beteg jogállása, mivel lehet, hogy rendelkezik cselekvőképességgel. Véleményem szerint ez a jogviszony nem teljesen illik bele az orvos-beteg között fentálló megbízási szerződésbe, mivel ez egy még annál is inkább speciálisabb jogviszony. Ezt a viszont sokkal inkább egy kezelési szerződésnek kéne minősíteni, mivel itt a betegnek a helyzete teljesen eltérő a többi betegétől és az orvos szerepe is.

3. Terhességmegszakítás

A terhességmegszakítást általában a köznyelv csak abortuszként emlegeti, viszont e mögött a szó mögött sokkal több van. A fogalomi kavarodások érdekében tisztázni kell, hogy mi a terhességmegszakítás, illetve a vetélés, és miért szokták csak annyival illetni az orvosok is ezt a két szót, hogy abortusz vagy *abortus artificialis*^[29], úgy, hogy a kettő fogalom között nagy eltérések vannak, bár a procedúrák végkimenetele ugyan azt az eredményt képezi. A terhesség megszakítását a terhes nő saját belátása, vagy a születendő gyermek életével összeegyeztethetetlen betegsége miatt, szakorvos általi beavatkozás keretében végzik el. A vetélés, akár mesterséges, más szóval művi vagy spontán nem tartozik bele a terhességmegszakításba, mivel ezt megindult, vagy az orvosok által, a terhes nő megmentése céljából megindított szülésnek tekintik, de erre is az abortusz szót szokták használni.^[30] Jelenleg hazánkban a nőknek lehetőségük van arra, hogy a terhesség bizonyos szakaszáig megszakítsák azt, tehát törvényes keretek között hajtsák végre az abortuszt. Ezt a megszakítást az 1992. évi LXXIX. törvényünk, vagyis a magzati élet védelméről szóló törvény (Mtv.) szabályozza. A törvény 5. és 6.§ értelmében a terhességet csak akkor lehet

megszakítani, ha az állapotos nő súlyos válsághelyzetbe kerül, amely a testi vagy lelki megrendülést, illetve társadalmi ellehetetlenülést eredményez. A súlyos válsághelyzeten kívül a törvény még további három lehetőséget biztosít a terhességmegszakításra, aminek annyi feltétele van, hogy a megszakításnak a terhesség 12. hetéig kell megtörténnie. Ilyen indok lehet, ha az állapotos nő egészségét súlyosan veszélyezteti a terhesség, vagy a magzat súlyos fogyatékossgal vagy károsodással születne, illetve, hogyha a terhesség bűncselekmény következménye. A terhességmegszakítása a 12. hét után is lehetséges, de csak a 20. hét betöltéséig, mivel az az életképességi határ, tehát a 20. hét után más semmilyen lehetőség nincs a terhesség megszakítására. A 12. és a 20. hét közötti terhességmegszakítás már nem műtét, hanem fájáskeltéssel történi, ami a szülésnek felel meg. Az ilyen késői terhességmegszakításnak sokkal komolyabb indokkal kell már rendelkeznie, amely nem csak a gyermek életével, de az anya életével is szoros összefüggésben van, tehát ekkor már nem elég az, hogy a nő kéri a terhesség megszakítását. Mivel hazánkban a nőknek joguk van, ahhoz, hogy a saját testük felett rendelkezessenek így ezeken az eseteken kívül is előfordul a terhességmegszakítás. Viszont, ha a terhességmegszakítását nem a törvényi feltételek között végzik el, akkor már egy bűncselekményt valósítanak meg, aminek a neve magzatelhajtás. Ezt a 2012. évi C. törvény, vagyis a Büntető Törvénykönyvünk (Btk.) szabályozza a XV. fejezetében. A Btk. 163.§ meghatározza, hogy aki más magzatát elhajtja, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. Van súlyosbító körülmény is a törvényben, hogyha azt üzletszerűen, az állapotos nő beleegyezése nélkül, súlyos testi sérülést vagy életveszélyt okoz az, aki végrehajtja a magzatelhajtást, akkor a büntetés egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés. A törvény meghatározza azt is, hogy a büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a magzatelhajtás az állapotos nő halálát okozza, illetve az a nő, aki magzatát elhajtja vagy elhajtja, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. Több indítvány is érkezett az elmúlt 30 évben az Alkotmánybírósághoz a terhességmegszakítással, illetve a magzatelhajtással kapcsolatban, mivel ez egy eléggé kényes téma, már csak azért is, mivel nem mindenki ért ebben egyet, illetve a vallási és a politikai nézeteik alapján igazodnak az emberek a pro és a contra oldalhoz. Ehhez a vizsgálódáshoz, hogy pontosabb képet kapjunk el kell döntenünk, hogy az az embrió, akit abortálni akarnak már embernek számít vagy „csak” egy sejtcsoomónak. A Ptk. meghatározza rögtön az első fejezetében, hogy egy magzat mikortól számít jogképes embernek. A törvény kimondja, hogy az élve születés az első és legfontosabb feltétele ennek. Tehát a Ptk. értelmében addig nem ember a magzat, ameddig nem teljesül az élve születés feltétele. Ahhoz, hogy még pontosabb képek kapjuk arról, hogy hazánkban, illetve a világon hogyan viszonyulnak az abortuszhoz, illetve annak a szabályozásához meg kell vizsgálnunk, az egyes vallások hogyan vélekednek erről a kérdéshez. Sokan azzal érvelnek, hogy a terhesség

bármilyen nemű megszakítása gyilkosság, mivel hogyha visszavezetjük a Hippokratészi esküig a szálakat és az első és legfontosabb részt emeljük ki belőle, hogy „*Primum nil nocere*”, vagyis az első, hogy ne árts, akkor jogosan merül fel a kérdés, hogy miért képez kivételt a még meg nem született magzat? A Magyar Püspöki Kar megfogalmazott több körlevelet is az abortuszhoz való viszonyulásáról.

... És ne mondja senki, hogy a törvény megengedi, mert Isten törvénye nem engedi! És Isten egykoron nem emberi törvény szerint fog megítélni titeket, hanem a saját örök törvénye szerint, mely így szól: “Ne ölj!”... A terhesség megszakításának súlyos következményei vannak nemcsak lelki szempontból, hanem az anyák egészsége szempontjából is, továbbá erkölcsi és szociális szempontból egyaránt.^[31]

... Ezt a helyzetet az orvosi technika fejlődése mellett segíti a társadalom egy részének ama véleménye is, amely az abortuszt elfogadhatónak tartja és a családtervezés módjának tekinti. Eltűrik az állami rendelkezések is, amikor az abortuszt legalizálják. Az abortusz azonban nemcsak orvosi, társadalmi, jogi, hanem mindenekelőtt erkölcsi kérdés, amely mélyen befolyásolja az egyéni és társadalmi magatartást az élet tiszteletben tartására vonatkozóan. Jogos, hogy a megfogant emberi élet védelmében elsősorban erkölcsi szempontok érvényesüljenek. ... a katolikus egyház a magzati élet elpusztítását a legsúlyosabb bűnök közé sorolja, elkövetőit pedig az Egyházi Törvénykönyv kiközösítéssel bünteti. ... A biológia egyértelmű megállapítása, hogy az új élet a megtermékenyítés pillanatában kezdődik el. A megtermékenyítéskor olyan minőségi változás történik, amelyből tévedhetetlenül ember fejlődik ki. A magzat az első pillanattól kezdve önálló emberi élőlény, még ha nem is tud az anyától függetlenül élni, fejlődni. ... Az emberi élet a legnagyobb ajándék, de ugyanakkor mások védelmére is szorul. Mindenkinek az élete bizonyos módon függ másoktól. Vannak azonban olyan sajátos helyzetek, amikor ez a függőség szinte teljes és az életbenmaradás mások segítségét kívánja meg. A magzati élet az anyának teljesen kiszolgáltatott. Az anya szerepét más nem tudja átvállalni.^[32]

Ez a két részlet a Magyar Püspöki Kar nyilatkozatából jól tükrözi a többi vallás viszonyulását is az abortuszhoz, hiszen nem csak a katolikus, de a református, a zsidó, az iszlám, a buddhista, az ortodox, a krisna-tudat és még sok más vallás is osztja azt, hogy az élet Isten ajándéka és azt senki el nem veheti mástól, illetve, hogy a megfogant magzat is egy érző embernek számít, akinek joga van az élethez. Annyiban igaza van a Püspöki karnak, hogy a magzat függ az anyától, mivel más nem tudja ezt az úgymond feladatot átvállalni, hiszen csak a nő képes gyermeket szülni. Viszont, ahogy már a fentiekben említettem hazánkban a jelen

jogszabályok szerint a nőnek a saját teste fölött joga van döntenie, amelyet maximálisan az orvosa befolyásolhat, hogyha olyan az étellel összeegyeztethetetlen súlyos rendellenességben szenvedne a magzat vagy az anya életével kerül összeütközésbe a magzat élete, akkor a nő döntését befolyásolhatja az orvosi szakvélemény. Ebben a kérdéskörben tehát Magyarország Alaptörvényének XX. cikkének (1) bekezdése értelmében mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez. Ez azt jelenti, hogy egy nőre senki sem kényszerítheti azt, hogy terhes legyen, illetve, hogy abortusz alá vesse magát, ez mindenkinek a saját döntése. Na de milyen jogai vannak az ilyen esetekben az apának? Jelenleg a magyar szabályozások szerint nincs beleszólási joga abba, hogy a felesége, párja vagy a barátnője mit akar csinálni a magzatjával. Az Mvt. 1. § is meghatározza, hogy a női és férfi ivarsejt egyesüléséből létrejött, az anyaméhben kifejlődő magzatot és a gyermeket váró nőt támogatás és védelem illeti meg. Ahogy már említette a nő joga és döntése, az, hogy hogyan cselekszik, hiszen az ő testéről van szó és ezt a függést nem csak az egyház, hanem a törvények is elismerik. Vajon miért nincs az apának beleszólási joga, hogyha úgy termékenyítődik meg egy petesejt, hogy kell hozzá a férfi hímivarsejtje, mondhatjuk úgy is, hogyha nincs férfi, akkor nincs megtermékenyített petesejt sem? Véleményem szerint főként azért, mivel az esetek döntő többségében egy ilyen helyzetben nem biztos, hogy ismert az apa személye, vagy ha igen, akkor az apa nem tart igényt a születendő gyermekre, nem is beszélve arról, hogyha erőszak során jött létre a fogantatás. Bármennyire is etikátlannak, sőt gyilkosságnak tartják az abortuszt, ez egy olyan döntése a nőnek, amelyet nem minden esetben könnyű meghozni, nem csak érzelmileg, hanem testileg is felkell készülnie rá. Nem is az emberi élet lehetőségét semmisítik meg ezzel a beavatkozással, mivel az a magzat a jogszabályok értelmében nem tekinthető embernek, hiszen egy olyan magzatról van szó, akinek nincsen tudata arról, hogy egyáltalán élne vagy személyiséggel rendelkezne. Azt, hogy nincs tudata, vagyis nincsen a teste fölött önrendelkezési joga tekinthetjük úgy is, mint azokat az embereket, akiknél beállt az agyhalál. A testük még működik, de nincsen agyi aktivitásuk. Az orvostudomány az agyhalál beállta után halottnak tekintik az embereket, hiszen ebből az állapotból már nem lehet visszafordítani senkit. A kérdés, amit az abortuszt ellenzőknek föl kell tenniük azt, hogy kinek a joga érvényesebb: a magzaté, amely képtelen az önálló életre és nincs tudata vagy egy felnőtt, racionálisan gondolkodó emberé, aki képes a testével kapcsolatos döntések meghozatalára?^[33]

A terhességmegszakítás egy olyan téma, amelyet nem csak Magyarországon hanem a világ majdnem minden országában próbálnak valahogy szabályozni, többé kevésbé sikeresen. Ez egy több ezer éve fennálló vitatéma, amelyet befolyásol az aktuális politikai hatalom, az emberek véleménye és nem utolsósorban a vallási nézeteik. Az Európai Parlament 2021. június 25-én kiadott egy állásfoglalást, miszerint garantálni kell, hogy a nőknek

rendelkezésre álljon biztonságos és legális terhességmegszakítás. Az elfogadott állásfoglalás kijelenti, hogy az egészséghez, és különösen a szexuális és reprodukzív egészséghez fűződő jog alapvető eleme a női jogoknak és a nemek közötti egyenlőségnek. A Parlament azt is leszögezi, hogy ezt a jogot semmilyen módon nem szabad gyengíteni vagy visszavonni. Mivel a nők szexuális és reprodukciós jogainak megsértése a nők és lányok elleni erőszak egyik formája, ezért a Parlament felszólítja a tagállamokat, hogy biztosítsanak hozzáférést a magas színvonalú, átfogó és hozzáférhető egészségügyi szolgáltatások teljes köréhez. A képviselők kiemelték, hogy néhány tagállamban még mindig szigorú korlátok közé szorítják a nők abortuszhoz való jogát, aminek következtében a nőknek illegális terhességmegszakításhoz folyamodnak, vagy terhességüket akaratuk ellenére ki kell hordaniuk, ami viszont az emberi jogaik megsértését jelenti. Czeizel Endre nevéhez fűződik a mondás, miszerint „*a nők két dologért hajlandók pokolra menni: azért, hogy legyen, és azért, hogy ne legyen gyermekük*”. A Parlament ezért is sürgeti a tagállamokat, hogy mindenhol és mindenkinek tegyék elérhetővé a biztonságos és legális terhességmegszakítást, a kérésre történő abortusz legyen jogszerű a terhesség korai szakaszában, ha pedig a terhes nő egészsége vagy élete veszélyben van, akkor azon túl is. Az ülésen a képviselők sajnálatukat fejezték ki az iránt, hogy egyes tagállamokban orvosok, és bizonyos esetekben egész egészségügyi intézmények megtagadhatják az egészségügyi szolgáltatások nyújtását egy úgynevezett lelkiismereti záradék alapján. Ez ahhoz vezet, hogy orvosok vagy intézmények vallási vagy lelkiismereti okokra hivatkozva megtagadhatják az abortusz elvégzését, ami viszont nők életét és jogait veszélyezteti. A Parlament emellett arra is felkéri a tagállamokat az állásfoglalásban, hogy biztosítsanak sokféle, jó minőségű és korszerű fogamzásgátlási módszert és eszközt, ajánljanak családtervezési tanácsadást és nyújtsanak széleskörű tájékoztatást a fogamzásgátlással kapcsolatban.^[34] Ez az állásfoglalás sajnos még nem érte el azt a célt, amit meg akar valósítani, hiszen Lengyelország egyszerűen a földre tiporja a nők terhességmegszakításával kapcsolatos jogait, mivel tavaly októberben a varsói alkotmánybíróság olyan határozatot fogadott el, amellyel teljesen ellehetetlenítette a nők ezen jogát. Egyedül ez az alól a döntés alól kivételt képet az, ha a terhesség az anya életét veszélyeztetné vagy vérfertőzésből, vagy erőszakból fogant meg a magzat. Aki ezt megszegi, vagyis az terhességet megszakító nő, illetve a beavatkozást elvégző orvost, illetve orvosi személyzetet egyaránt börtönbüntetéssel sújtják. Idén szeptemberben ezzel kapcsolatosan történt is egy haláleset, mivel a legyen abortusztörvény értelmében nem hajtották végre az anyán a terhességmegszakító beavatkozást. Az orvosi vizsgálatok során kiderült, hogy a magzatnak fejlődési rendellenességei vannak, amit a lengyel alkotmánybíróság nem tekint indoknak. A fiatal nő kórházba került, mivel elfolyt a magzatvize a 22. héten, de ekkor sem kezdték meg a műtétet, mivel megkellett várniuk az orvosoknak, hogy megálljon a magzat szívverése. Ez a várakozás odáig vezetett, hogy a magzati szívhang megállása után az anya

szepszisben meghalt, mivel túl későn végezték el rajta a beavatkozást. A lengyel kormány és a Lengyel Orvosi Kamara is azt nyilatkozta, hogy ez a haláleset nem az alkotmánybíróság döntése miatt következett be és hogy az adott esetben az érvényes jogi szabályok alapján, a nő és a magzat egészségét és életét szem előtt tartva jártak el.^[35] Ebből kifolyólag több ország, köztük Belgium is felajánlotta, hogy finanszírozza azon lengyel nők művi terhességmegszakítását, akiknek hazájukban erre nincs lehetőség, viszont ehhez kikell utazniuk Belgiumban. Nem csak Lengyelország az egyedüli példa a terhességmegszakítás tiltására, hanem Máltán és El Salvadorban is illegálisnak minősül az abortusz.^[36] Ezzel a tiltással szerintem sokan nem értenek egyet, mivel, ha illegálisnak számít az abortálás, akkor a nőknek valamilyen alternatívát keresnek arra, hogy megszakítsák a terhességet és sajnos ez az esetek döntő többségében valamilyen házi megoldás vagy hozzá nem értő személy által szokott végbe menni, ami akár a nő életébe is kerülhet.

Az Amerikai Egyesült Államokban viszont az elmúlt évben megkezdődött egy olyan kezdeményezés több vallási vezetővel az élen a törvényhozók felé, hogy módosítsák az alkotmányt, miszerint biztosítsák az abortuszhoz való jogot a nőknek, mivel *„az abortusz egyfajta egészségügyi ellátás, az egészségügy pedig alapvető emberi szükséglet, mindenki megérdemli a reproduktív egészségügyi szolgáltatások teljes skálájához való egyenlő hozzáférést, beleértve a biztonságos és legális abortuszt is”*. A kezdeményezés főként azért indult el, mivel az abortuszellenes törvény azt feltételezi, hogy a nőkben nem lehet megbízni, egyszerűen nem képesek az etikai és erkölcsi döntések meghozatalára, illetve a terhességmegszakításáról a lelkiismeretnek kéne döntenie és nem a kormánynak.^[37]

A terhességmegszakítás jogi hátterének vizsgálata során számomra kiderült az, hogy az orvos ezekben az esetekben törvényi keretek közé van zárva, de mégis kap egyfajta szabad kezet, mivel rendelkezik bizonyos keretek között vétőjoggal és megtagadhatja a beavatkozást, hogyha a terhesség meghaladja a törvényben meghatározott időt vagy maga a beavatkozás súlyosan veszélyezteti a nő egészségét. Ekkor van lehetősége a nőnek szakmai felülvizsgálatra, amelyet a beavatkozást megtagadó intézmény szülészeti-nőgyógyászati osztályának vezető főorvosa 2 napon belül eldönt, hogy engedélyezi a beavatkozást vagy véglegesen megtagadja azt. Az emberi élet szabályozását itt a szó szoros értelmében kell venni, mivel szorosan kapcsolódik hozzá, azzal, hogy a terhes nő életét befolyásolja, viszont ettől még a meg nem született magzatot nem tekintjük a magyar jogszabályok alapján különálló személynek. Ezeknek a terhességmegszakító beavatkozásoknak is olyannak kellene lenniük minden országban, mint bármilyen más ellátásnak, mindenkinek joga van a szakszerű ellátáshoz és joga van eldönteni, hogy él-e ezzel a jogával vagy sem, a további döntéseknek viszont már az orvosok kezébe kell kerülniük, mivel ők tudják elvégezni azokat

a vizsgálatokat és beavatkozásokat biztonságosan, amelyek alátámasztják az abortusz szükségességét.

4. Művi meddővé tétel

A művi meddővé tételről, vagy más néven a sterilizációról az Eütv. 187.§-e rendelkezik. A beavatkozás általában a nemző és megtermékenyülő képesség végleges elvesztését jelenti, akár férfiak, akár nők esetében. A beavatkozás lényege szerint az ondó vagy a petevezeték lekötését vagy átvágását jelenti, amely után esetleg csak művi megtermékenyítés után lehetséges a szülővé válás. A műtét a súlyos következményei ellenére lefolyását tekintve „*kis beavatkozásnak*” tekinthető, mely adott esetben egy napos kórházi tartózkodással, sőt illegális körülmény között ambulánsan is elvégezhető. A sterilizáció megkülönböztetendő a kasztrációtól. Utóbbi a nemző és közösülési képesség elvesztését is jelenti.^[38] Mint ahogy minden kezelés, illetve beavatkozás esetében itt is előfordulhat az, hogy a beteg tudta, illetve beleegyezése nélkül hajtják végre a beavatkozást. Ezt az orvosok általában azzal szokták megmagyarázni, hogy véleményük szerint a további, akár az anya életébe kerülő terhességek elkerülése végett hajták végre. Ezzel az indokolással, bármennyire is legyen igaz az orvos nem dönthet önkényesen arról, hogy a beteg mit akar és mit nem. Már korábban említette, hogy ez milye következménnyel járhat pl. nürnbergi orvosperek. Véleményem szerint ez egy olyan fajta fogamzásgátlás, amit annak a nőnek vagy férfinak kell eldönteni, akit érint és maximum csak tanácsot adhat az orvos, hogy szerinte mi lenne az ideális megoldás. Itt is jól látszódik, hogy az orvos és a beteg között fennálló jogviszony egyszerűen nem lehet megbízási típusú, mivel itt is egy sokkal speciálisabb dolog a szerződés tárgya. A visszaélésszerű és illegális sterilizáció hazánkban nem számít bűncselekménynek, vagyis nincs a Btk.-ban utalás rá, viszont a többi Európai tagállamban az és maradandó testi fogyatékossgát okozó súlyos testi sértésnek minősül. Az Eütv. két okból tette lehetővé a művi meddővé tételt, az egyik a családtervezési célból és a másik pedig egészségügyi indokból. Az egészségügyi indokból elvégezhető sterilizációnak a jogszabályokban semmiféle megjelölt orvosi oka nem volt, pusztán a betegség szerint illetékes kórházi és klinikai osztály javaslata volt szükséges. Ilyenkor felmerül a kérdés, hogy pontosan milyen betegségről is van szó, viszont az Alkotmánybíróság 908/B/1992. AB határozatával 2006. június 30-i hatállyal megsemmisítette a családtervezési indokú sterilizációs szabályokat. A megsemmisítés fő indoka az volt, hogy a szabályok jelenleg túl szigorúak, ezért sértik az emberek önrendelkezési jogát. Ugyanakkor a testület megállapította, hogy „*az ilyen eljárások alapjogként nem illetnek meg senkit (pl. művi megtermékenyítés, dajkaterhesség), és a családtervezés egyes módjai korlátozhatóak*”.^[39]

5. Művi megtermékenyítés, emberi reprodukció

A családtervezés, a gyerekvállalás, illetve egy gyermek megszületése az egyik legnagyobb ajándék a szülőknek, főleg, hogyha már régóta próbálkoznak a családalapítással. Viszont az esetek döntő többségében a szülőknek ahhoz, hogy gyereket tudjanak nemzeni különböző vizsgálatokon kell részt venniük, sőt, ha komolyabb probléma áll fent, akkor különböző beavatkozásokat is végezhetnek rajtuk. Ha egy pár 1 éven keresztül próbálkozik a gyereknemzéssel eredménytelenül, akkor meddőségről beszélhetünk. Ilyenkor mindenkinek rögtön a „*lombikbébi*” program jut az eszébe, amit a hivatalos nevén reprodukciós eljárásnak hívunk. Az emberi reprodukció a testen kívül megtermékenyített embrió beültetését jelenti. Ezt a beavatkozást az 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről (Eütv.) szabályozza. A törvény 166.§ kimondja, hogy pontosan mely módszerek alkalmazhatóak az eljárás során. A törvény azt is kiemeli, hogy az eljárás során csak és kizárólag emberi ivarsejt és embrió használható fel, továbbá nem alkalmazható az eljárás során a holttestből, illetve halott magzatból származó ivarsejt. Véleményem szerint a reprodukciós eljárás során a kezelt páciens sokkal jobban kivan szolgáltatva a kezelő orvosa tudásának, illetve 100%-an meg kell bíznia benne, hogy a megfelelő petesejtet ülteti be. Mint ahogy a terhességmegszakításnál, úgy itt is ugyan olyan fontos megemlíteni a Katolikus Egyház álláspontját, pontosabban II. János Pál pápa „*Az élet evangéliuma*” című enciklikáját, mely kimondja, hogy:

A mesterséges megtermékenyítés különféle módzatai is, melyek látszólag az élet szolgálatában állnak, s nemegyszer pozitív szándékkal végzik, valójában kaput nyitnak az élet elleni új támadásoknak. Eltekintve attól, hogy erkölcsileg elfogadhatatlanok, mert kiszakítják az életfakasztást a házastársi aktus emberi egészéből, ezeknek az eljárásoknak igen nagy hányada sikertelen: nem annyira a megtermékenyülés szempontjából, hanem mert az embrió fejlődése nem történik meg, s ezzel halálveszélynek teszik ki az éppen megfogant életet. Továbbá, olykor a beültetéshez a szükségesnél nagyobb számban történik a megtermékenyítés, s az úgynevezett számfölötti embriókat elpusztítják vagy tudományos és orvosi kísérletekhez használják föl; valójában azonban az emberi életet egyszerű biológiai anyag szintjére fokozzák le, amivel szabadon rendelkezhetnek.^[40]

Ebből a részletből is jól látszódik, hogy az egyház éppúgy, mint a terhességmegszakítást és bármely más az étellel és annak megszakításával vagy mesterséges beavatkozásával nem ért egyet és egyáltalán nem támogatja, mivel ezzel beleszólnak az orvosok a természet rendjébe és Isten törvényeibe. Jelen esetben ezek a kérdések már nem csak az orvosokat és a betegeiket érintik, hanem azok vallási nézeteit is. Itt is jól látszódik, hogy ez egy sokkal

bonyolultabb jogviszony, amire erősen hatnak külső tényezők is.

6.Eutanázia

Az eutanázia, vagy ahogy másképp is szokták emlegetni a kegyes halál azt jelenti, hogy a gyógyíthatatlan beteg halálát akaratának megfelelően mesterségesen segítik elő, azaz a beteg beleegyezésével szenvedéseinek megrövidítése érdekében halálát meggyorsítják vagy előidézik. Az eutanázia fogalmán belül megkülönböztetjük az úgynevezett aktív eutanáziát és a passzív eutanáziát. Az aktív eutanázia a halál tevőleges, cselekvéssel való előidézését jelenti. Ezzel szemben a passzív eutanázia esetén az életmentő, életfenntartó kezelés hiányáról, vagy annak abbahagyásáról beszélünk, melynek következtében a betegség lefolyása a beteg saját döntése következtében a beteg halálával végződik. Az eutanázia kérdése az egyik legnehezebb etikai, filozófiai és jogi probléma, amely az orvosi gyakorlat során felvetődik, végrehajtása a legtöbb országban tilos és büntetést von maga után.^[41] Hazánkban az 1997. évi CLIV. törvény, vagyis a más emlegetett egészségügyről szóló törvény (Eütv.) alapelvei között találjuk a beteg önrendelkezéséhez való jogát. E szerint a beteg szabadon dönti el, hogy kíván-e egészségügyi ellátást igénybe venni, illetve annak során mely beavatkozások elvégzésébe egyezik bele, illetve melyeket utasítja vissza. Ennek egyetlen korlátja van, mégpedig az, ha a betegség mások testi épségét vagy egészségét veszélyeztetné. Az önrendelkezési jog mellett áll szorosan az ellátás visszautasításának a joga is, melyet korlátoz az alábbi kitétel: a betegség természetes lefolyását lehetővé téve az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasítására csak abban az esetben van lehetőség, ha a beteg olyan súlyos betegségben szenved, amely az orvostudomány mindenkori állása szerint rövid időn belül, megfelelő egészségügyi ellátás mellett is halálhoz vezet és gyógyíthatatlan. Jelenleg Magyarországon csak és kizárólag ez az önkéntes passzív eutanázia engedélyezett, vagyis az, hogyha azt mondja a beteg, hogy visszautasítja a kezelést, akkor az orvosoknak azt kell fogadniuk.^[42] Az Eütv. 20.§ konkrét feltételekhez köti azt, hogy valaki visszautasíthassa az életfenntartó vagy életmentő ellátást. A törvény értelmében csak akkor lehet visszautasítani az ilyenfajta ellátást, hogyha egy 3 tagú orvosi bizottság, melynek tagja a beteg kezelőorvosa, a betegség jellegének megfelelő szakorvos és egy pszichiáter szakorvos, akik a beteg megvizsgálása után egybehangzóan írásban nyilatkoznak arról, hogy a beteg döntését, annak következményének tudatában hozta meg, illetve olyan súlyos betegségben szenved, amely az orvostudomány mindenkori álláspontja szerint rövid időn belül halálhoz vezet és gyógyíthatatlan és ezt a beteg az orvosi bizottság nyilatkozatát követően 3 napon belül, két tanú előtt ismételtén kinyilvánítja szándékát. Ezt a nyilatkozatot a beteg bármikor visszavonhatja és a kezelést tovább folytathatja, viszont amennyiben nem hajlandó a kötelező vizsgálathoz, úgy a nyilatkozata nem vehető

figyelembe, és tovább kell kezelni. A beteg nem utasíthatja vissza az életfenntartó vagy életmentő beavatkozást akkor, ha várandós és előreláthatóan képes a gyermeke kihordására, illetve cselekvőképtelen beteg, korlátozottan cselekvőképés kiskorú és a cselekvőképességében az egészségügyi ellátással összefüggő jogok gyakorlása tekintetében részlegesen korlátozott beteg esetén visszautasító nyilatkozat nem tehető.^[43] Az eutanázia tehát a törvény alapján egy olyan beavatkozás, amely csak és kizárólag az orvos és a betege kapcsolatban fordulhat elő. Hogyha ez nem a megfelelő körülmények között történik, illetve a magyar jogszabályoknak nem megfelelően, akkor az bűncselekménynek minősül. Az orvosi mulasztás vagy az önkéntes aktív eutanáziát büntetni rendeli a Btk. méghozzá emberölésként, mivel az elkövető az emberi élet ellen követ el bűncselekményt. Viszont felmerül a kérdés, hogy ha van önrendelkezési jogunk, illetve az Alaptörvényünk is kimondja, hogy mindenkinek joga van a saját teste, illetve élete felett dönteni, akkor miért nincs jogunk megválasztani a halálunk lefolyását is? Erre a kérdésre az Alkotmánybíróság 22/2003. (IV.28.) határozatában válaszolt, hogy melyik a fontosabb, az életvédelem vagy a beteg önrendelkezése. Álláspontjuk alapján a saját halálról való döntés mindenkit megillet, tehát öngyilkosságot bárki elkövethet, de ahhoz segítséget senki sem nyújthat. Az Alkotmánybíróság tehát fenntartotta azt az álláspontját, hogy az élethez és a méltósághoz való jog elválaszthatatlan egységet alkotó, korlátozhatatlan alapjogok, s ez alapján áll fenn az állam életvédelmi kötelezettsége is. Ha azonban a betegnek engedélyeznék az aktív eutanáziát, azzal két probléma vetődne fel. Az egyik, hogy a beteg nem egyedül döntene ilyen helyzetben, hanem zavarnák idegen hatások is, mint például a befolyásolás. A másik problémát abban látják, hogy amennyiben az önrendelkezési jog nem esne korlátozás alá, úgy az egészségügyi közbizalom megrendülne az állampolgároknál, azokban, akik egyébként nem kívánnak ezzel a lehetőséggel élni.^[44] Itt is meg kell említeni az egyház álláspontját, mint az eddigi beavatkozások esetében. Az egyház ellenzi az eutanáziát, mivel ezzel is a természet rendjébe szólnak bele, mivel a legfőbb alapvetés az emberi élet védelme és senkinek nincsen hatalma a másik ember felett ítélni, ez a jogosultság csak Istené. Ebből az ítélezkézből ered a már említett „Ne ölj!” tilalma.

7.Orvosi kísérletek

Az orvosi kísérletek tekintetében az Alaptörvényünk is kimondja, hogy „*tilos emberen tájékoztatáson alapuló, önkéntes hozzájárulása nélkül orvosi vagy tudományos kísérletet végezni*”, mivel ez sérti az emberek jogát és méltóságát. Természetesen vannak olyan kísérletek, amikhez a páciensek hozzájárulnak, de inkább az illegális kísérletek váltak híresebbé. Ahogy már említettem a II. világháború során a náci orvosok több olyan kísérletet is elvégeztek a fogolytábor lakóink, akik jobb esetben bele haltak, rosszabb esetben

rokkanttá váltak. Innentől kezdve, illetve a nürnbergi orvosperek és a Kódex, a Nürnbergi Charta után kezdődött meg ezeknek a kísérleteknek a szabályozása. Ez volt a kiindulópont ahhoz, hogy a modern orvosi jogban megkülönböztessük az emberkísérleteket. Az egyik fajtája a gyógykísérletek, a másik pedig a klinikai tudományos kísérletek. A kettő között az a különbség, hogy a klinikai a kutatást szolgálta és általában egészséges embereken hajtják végre, ellenben a másikkal, mert ott a betegek gyógyítása a cél. Természetesen itt is megjelenik az első és legfontosabb orvosi intelem, a „*Nil nocere*”, vagyis a ne árts! Főként ez is a náci orvosokhoz vezethető vissza, mivel ahogy már említettem a táborokban több olyan kísérletet is végrehajtottak, ami akár a rabok életébe is kerülhetett. A kísérletek tekintetében is hozzászólt az egyház. A gyógykísérlet tekintetében a Katolikus Egyháznak pozitív a véleménye feltételezve, hogy a javulás és a siker kilátásai nagyobbak a várható kockázatnál. A tudományos kísérletek esetében, bár szükségességük elismert komoly feltételeknek kell megfelelni. Legfontosabb feltétel a kísérleti alany teljes tájékoztatáson alapuló beleegyezése. A „*beleegyezésre képtelen személyeken*”, vagyis a gyermekeken, az öregeken és a fogyatékosokon végzett kísérlet kizárt, törvényes képviselőjük csak olyan vizsgálat és teszt végrehajtását engedélyezheti, melyek egyáltalán nem veszélyeztetik életüket, egészségüket, integritásukat. Kizárt az embriókutatás, mivel emberi lények és esetükben hozzájárulásról nem lehet beszélni úgyszintén tilos az abortusz során elhunyt magzatokon végzett kutatás.^[45] Az egyház véleményéből kiindulva, a magyar hatályos törvények szerint a magzat nem számít embernek, így eldologiasodik a kísérlet szempontjából. Ezekkel a magzatokon végzett kísérletekkel jelenleg az Európai Parlament adott ki egy jelentést, amit a többi Európai Unió ország „*Embrióvédelmi törvényként*” hozott létre saját országaikban. Magyarországon ez az 1997. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről. Ez a jelentés meghatározza, hogy milyen jogi és etikai szabályokat kell betartaniuk az estleges kísérletek során. Viszont az embriókísérletek terén az egyház teljesen elutasító, mivel az a magzat ember és jelen esetben nem tud beleegyezni a kísérletbe. A magzatkísérletekre vonatkozó magyar szabályok az Eütv. 180-182. § bekezdésében találhatóak, amik szoros összefüggésben vannak a művi megtermékenyítésre vonatkozó szabályokkal. Ennek oka, hogy a művi megtermékenyítés során létrejött, be nem ültetett magzatok, a „*fölös embriók*” esetében kerülhet sor általában magzatkísérletekre. A magyar szabályozás több szempontból eltér a nemzetközileg elfogadott gyakorlattól. Bevezetésként megemlítendő, hogy a törvény bevezetőként megkülönbözteti az embriót és a magzatot. Ezzel szembekerül a magzati élet védelméről szóló törvénnyel, mely egységesen magzatról beszél. A törvény értelmében embrió minden elő ember a terhesség 12. hetéig, illetve magzat minden a méhen belül fejlődő emberi lény a terhesség 12. hetétől. A törvény lehetővé teszi, hogy a felesleges magzatokat dologként felajánlják a magzatkísérletekhez, melyet a kísérlet után 14 napon belül meg kell semmisíteni.^[46] Manapság egyre több petíciót írnak alá hazánkban is és az Európai Unióban

is politikusok, egyházi vezetők és állampolgárok is, mivel nem támogatják azt, hogy egy magzatot dologként kezeljenek és mivel nem tud beleegyezni a kísérletekbe így bármit is csináljanak rajta.^[47]

8. Klónozás és génmódosítás

A klónozás egy olyan élőlény előállítását jelenti, mely a másikkal genetikailag teljesen azonos.^[48] A klónozás, a tág értelemben véve mesterséges (re)produkció, azaz ember emberi kéz általi létrehozása, mindig is érdekelte az embereket. A különböző szerzők irodalmi alkotásaikban azonban meglehetősen szkepsizzsel mutatták be az ember létrehozására tett próbálkozásokat. A szkepszis, kétely oka az lehetett, hogy az ember teremőjének szerepét hagyományosan foglaltak tekintették. Így például Homérosz Iliaszában Hephaisztosz, aki ugyan nem ember, alkot ember alakú lényeket bronzból és fiatal nőket aranyból, Mary Shelley művében Victor Frankenstein alkotja meg Frankensteint, H. G. Wells művében pedig Dr. Moreau próbál állatokból embereket teremteni. Ezek a teremtmények azonban nem emberek, mivel vagy nem rendelkeznek lélekkel, vagy lélekkel ugyan rendelkeznek, azonban szeretet nélkül kell élniük, esetleg nem képesek gyilkolási ösztönüknek gátat vetni. Hagyományosan tehát úgy tekintettek a klónozásra, mint amiről csak mesélni lehet, de megvalósítani nem. Következésképpen nem is merültek fel erkölcsi problémák a klónozással kapcsolatban.^[49] Manapság egyre több orvos próbálkozik a kísérletei, kutatásai során az ember reprodukálásával, de eddig a leghíresebb ilyen kísérlet az állatok által sikeredett, köztük Dollyval a bárányal.^[50] Az emberi klónozás a tudomány jelenlegi álláspontja szerint még nem lehetséges, mivel nem tudnak olyan emberi egyedeket előállítani, akik mind testileg, mint szellemileg és lelkileg is ugyan olyanok lennének. Véleményem szerint ez nem is lesz lehetséges, mivel bármennyire is próbálkoznak vannak olyan emberi tényezőink, amiket egyszerűen nem lehet lemásolni és mesterségesen előállítani.

Utószó

A kutatásom során rájöttem arra, hogy az orvostudomány fejlődésével a jogalkotóknak is fejlődniük kell és egy sokkal speciálisabb jogszabályi háttért kellene kialakítaniuk az orvosi joghoz kapcsolódóan. Minden egyes beavatkozáshoz más jogviszonyba kellene elhelyezni a feleket, mivel minden ilyen kezelés, beavatkozás és kísérlet annyira eltérő a Ptk.-ban szabályozott többi szerződéstől, bármennyire is viseli a megbízási szerződés bizonyos elemeit.

Bibliográfia

A Magyar Orvosi Kamara Etikai Kódexe. MOK, 2012.

A Magyar Püspöki Kar körlevele az abortusz ellen. Budapest, 1956. szeptember 12.
<https://katolikus.hu/dokumentumtar/a-magyar-puspoki-kar-korlevele-az-abortusz-ellen>

A Magyar Püspöki Kar nyilatkozata a megfogant élet védelmében. Esztergom, 1991. július 17.
<https://katolikus.hu/dokumentumtar/nyilatkozat-a-megfogant-elet-vedelmeben>

Boda Mihály: Az emberklónozás erkölcsi problémái, *Magyar Tudomány*, 2008/7.

Evangelium Vitae, II. János Pál pápa enciklikája a püspököknek, a papoknak és diakónusoknak, szerzeteseknek és szerzetesnőknek, a laikus krisztushívőknek és minden jóakaratú embernek az emberi élet sérthetetlenségéről. 1995. március 25.
<https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=78>

Fedor Zsuzsanna: Az eutanázia, büntetőjogi és orvosi jogi szemszögből, *Arsboni*, 2017. március 3., <https://arsboni.hu/az-eutanazia-buntetojogi-es-orvosi-jogi-szemszogbol/>

Gottmayer Lea: *Erkölcsi érvek az abortusz mellett*. 2016. november 15.,
<https://reflektor.blog.hu>

Homicskó Árpád Olivér: *Szociális jog II*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2019.

HVG: Ezrek tüntettek Varsóban, miután meghalt egy lengyel kismama, akin valószínűleg későn hajtották végre az abortuszt, *hvg.hu*, 2021,
https://hvg.hu/vilag/20211107_A_kismama_halala_utan_pontosított_a_lengyel_egeszsegugyi_miniszterium

HVG: Magzatkísérletek elleni petíciót írtak alá Veszprémben, *hvg.hu*, 2013,
https://hvg.hu/itthon/20130302_magzatkiserlet_ellenesseg

Jobbágyi Gábor: Az orvos-beteg jogviszony az új Ptk.-ban, *Polgári Jogi Kodifikáció*, VII. évf. 2005/3.

Jobbágyi Gábor: *Az orvosi kezelési szerződés*. Budapest, Szent István Társulat, 2014.

Jobbágyi Gábor: *Orvosi jog. Hippokratésztől a klónozásig*. Budapest, Szent István Társulat, 2014.

Kerpel-Fronius Sándor: *A Nürnbergi orvosper ma is élő tanulságai*. Budapest, Szent István Tudományos Akadémia, 2007.

Lomnici Zoltán: *Az orvosi jog és az orvosi jogviszony alapvonalai*. Budapest, Doktori értekezés, PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2013.

Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó, 1940.

Mizsei Bernadett: Vallási vezetők is támogatják a magzatgyilkosságot – abortusz, mint alapvető emberi szükséglet, *Vasárnap*, 2021,
<https://vasarnap.hu/2021/04/07/abortusz-mint-alapveto-emberi-szukseglet-vallasi-vezetok-is-t-amogatjak-a-magzatgyilkossagot/>

Szőcs Levente: Európa nagy részében nem biztosított a szabad és biztonságos abortusz, *MASZOL*, 2021,
<https://maszol.ro/kulfold/Europa-nagy-reszeben-nem-biztositott-a-szabad-es-biztonsagos-abortusz>

Hivatkozások

1. A honfoglalás kori gyógyítás emlékei, <https://www.arcanum.com> ↑
2. Szerzetesrendhez tartozó a keresztény ókortól kezdődően idegenek, zarándokok, betegek, szegények és rászorulóknak gondozására, a vendég iránti szeretet címén fenntartott intézmény. ↑
3. Jobbágyi Gábor: *Orvosi jog. Hippokratésztől a klónozásig*. Budapest, Szent István Társulat, 2014, 27-28. ↑
4. Latin eredetű szó, jelentése sebész ↑
5. Állatorvoslás ↑
6. Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó, 1940, 201. ↑
7. Jobbágyi: *Orvosi jog*, 28. ↑
8. Semmelweis Egyetem, <https://semmelweis.hu> ↑
9. Jobbágyi: *Orvosi jog*. 28-33. ↑
10. Latin szó, jelentése törvényen kívüli, törvény nélküli állapot, helyzet. ↑

11. Latin szó, jelentése atyáskodó, az érintettekről saját belátása szerint, azok véleményét figyelmen kívül hagyva gondoskodó állami vagy intézményi vezetés. ↑
12. Jobbágyi: *Orvosi jog*. 28-33. ↑
13. Uo. 26. ↑
14. Uo. 20. ↑
15. Újszeged irattár, <https://www.ujszeged.hu> ↑
16. A Magyar Orvosi Kamara Etikai Kódexe. MOK, 2012, 3. ↑
17. Uo. 4. ↑
18. Lomnici Zoltán: *Az orvosi jog és az orvosi jogviszony alapvonalai*. Budapest, Doktori értekezés, PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2013, 20. ↑
19. Kerpel-Fronius Sándor: *A Nürnbergi orvosper ma is élő tanulságai*. Budapest, Szent István Tudományos Akadémia, 2007, 10. ↑
20. Német szó, jelentése felsőbbrendű ember – Friedrich Nietzsche használta először. ↑
21. Jobbágyi Gábor: Az orvos-beteg jogviszony az új Ptk.-ban, *Polgári Jogi Kodifikáció*, VII. évf. 2005/3, 15–20. ↑
22. Jobbágyi Gábor: *Az orvosi kezelési szerződés*. Budapest, Szent István Társulat, 2014, 8. ↑
23. Uo. 14–15. ↑
24. Debreceni Egyetem, <https://klinikaikozpont.unideb.hu/> ↑
25. Homicskó Árpád Olivér: *Szociális jog II*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2019, 37–37. ↑
26. Debreceni Egyetem, <https://klinikaikozpont.unideb.hu/> ↑
27. A Magyar Orvosi Kamara Etikai Kódexe. MOK, 2012, 3. ↑
28. Jobbágyi: *Az orvosi kezelési szerződés*. 81–86. ↑
29. Latin eredetű szó, jelentése terhességmegszakítás, mely lehet művi, mesterséges és spontán. ↑
30. <https://semmelweis.hu> ↑
31. A Magyar Püspöki Kar körlevele az abortusz ellen. Budapest, 1956. szeptember 12. <https://katolikus.hu/dokumentumtar/a-magyar-puspoki-kar-korlevele-az-abortusz-ellen> ↑
32. A Magyar Püspöki Kar nyilatkozata a megfogant élet védelmében. Esztergom, 1991. július 17. <https://katolikus.hu/dokumentumtar/nyilatkozat-a-megfogant-elet-vedelmeben> ↑
33. Gottmayer Lea: *Erkölcsei érvék az abortusz mellett*. 2016. november 15., <https://reflektor.blog.hu> ↑
34. Európai Parlament Magyarországi Kapcsolattartó Irodája, <https://www.europarl.europa.eu> ↑
35. HVG: Ezrek tüntettek Varsóban, miután meghalt egy lengyel kismama, akin valószínűleg későn hajtották végre az abortuszt, *hvg.hu*, 2021, https://hvg.hu/vilag/20211107_A_kismama_halala_utan_pontosított_a_lengyel_egeszseg_ugyi_miniszterium ↑
36. Szócs Levente: Európa nagy részében nem biztosított a szabad és biztonságos abortusz,

MASZOL, 2021,

<https://maszol.ro/kulfold/Europa-nagy-reszeben-nem-biztosított-a-szabad-es-biztonságos-abortusz> ↑

37. Mizsei Bernadett: Vallási vezetők is támogatják a magzatgyilkosságot – abortusz, mint alapvető emberi szükséglet, *Vasárnap*, 2021,
<https://vasarnap.hu/2021/04/07/abortusz-mint-alapveto-emberi-szukseglet-vallasi-vezetok-is-tamogatjak-a-magzatgyilkossagot/> ↑
38. Jobbágyi: *Az orvosi kezelési szerződés*. 86. ↑
39. Uo. 88. ↑
40. Evangelium Vitae, II. János Pál pápa enciklikája a püspököknek, a papoknak és diakónusoknak, szerzeteseknek és szerzetesnőknek, a laikus krisztushívőknek és minden jóakaratú embernek az emberi élet sérthetetlenségéről. 1995. március 25.
<https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=78> ↑
41. Ld. Eutanázia fogalma, <https://fogalomtar.aEEK.hu/index.php/Kezd%C5%91lap> ↑
42. Fedor Zsuzsanna: Az eutanázia, büntetőjogi és orvosi jogi szemszögből, *Arsboni*, 2017. március 3., <https://arsboni.hu/az-eutanazia-buntetojogi-es-orvosi-jogi-szemszogbol/> ↑
43. Uo. ↑
44. Uo. ↑
45. Jobbágyi: *Az orvosi kezelési szerződés*. 178–180. ↑
46. Uo. 182–188. ↑
47. HVG: Magzatkísérletek elleni petíciót írtak alá Veszprémbe, *hvg.hu*, 2013,
https://hvg.hu/itthon/20130302_magzatkiserlet_ellenesseg ↑
48. Jobbágyi: *Az orvosi kezelési szerződés*. 187. ↑
49. Boda Mihály: Az emberklónozás erkölcsi problémái, *Magyar Tudomány*, 2008/7, 782. ↑
50. Potó Juli: Az emberi klónozás nem sci-fi többé, *24.hu*, 2018,
<https://24.hu/tudomany/2018/02/03/az-emberi-klonozas-nem-sci-fi-tobbe/> ↑

Bicskei Tamás: Az élethez való jog polgári jogi védelmének alapjogi aspektusai

Bevezetés

Az élethez való jog személyiségi jogként a magyar jogban minden embert megillet, a jogviszony abszolút szerkezete folytán azt mindenki köteles tiszteletben tartani. Amennyiben az élethez való jogot megsértik, a Hatodik Könyv általános szabályai alapján relatív szerkezetű, kötelmi jogviszony keletkezik a jogosult és a jogellenes magatartást kifejtő személy között.

A személyiségi jogok érvényesítése azonban – szűk körben megjelölt kivételektől eltekintve – csak személyesen lehetséges. A jogszabály ezen megoldása azt eredményezi, hogy bár a személyiségi jogok közül az emberi élet megsértése elméletileg a jog megsértésével egyidejűleg létrehozza a felek közötti kötelmi jogviszonyt, annak érvényesítése a Ptk. alapján nem lehetséges: azt a személyiségi jogok közvetlen érvényesítésére vonatkozó szabály kizárja.

A fenti körülmények vezettek el ahhoz, hogy a halállal járó balesetek, orvosi műhibák esetén a bírói gyakorlat által kimunkált, az emberi méltósághoz való jogból levezethető, teljes családban éléshez való jog érvényesítésére van lehetősége az elhunytat túlélő hozzátartozóknak.

A teljes családban éléshez való jog alkalmazása során azonban több gyakorlati jellegű problémával kell szembesülnie a jogalkalmazónak.

Az élethez való jog a magyar polgári jogban

Az élethez való jog védelme központi helyet foglal el a magyar alkotmányjogi gondolkodásban. A Magyar Köztársaság Alkotmányának 54. § (1) bekezdése deklarálta minden ember veleszületett jogát az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani. Az Alaptörvény II. cikke szerint minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg. Az Alkotmánybíróság több határozatában foglalkozott ezen kérdéssel, több aspektusból vizsgálva, pontosan meghatározva az alapjog tartalmát. A magyarországi

alkotmánybíráskodás korai időszakában az élethez való jog vonatkozásában született határozat többek között a halálbüntetés eltörléséről (23/1990. (XI. 31.) AB határozat), az abortusz kérdéséről (64/1991. (XII. 17.) AB határozat és 48/1998. (XI. 23.) AB határozat) és az eutanáziáról 22/2003. (IV. 28.) AB határozat.

A régi Ptk. élethez való jog védelmével kapcsolatos rendelkezései és a nem vagyoni kártérítés

Az 1959. évi Ptk. az élethez való jog védelmét a polgári jogban definitíven nem, csupán elszórt rendelkezésekben meghatározottan valósította meg. Az élethez való jog védelméről rendelkezik pl. az 1959. évi Ptk. 107. § (1) bekezdése, mely szerint más életét, testi épségét vagy vagyonát fenyegető sürgősségi helyzetben a tulajdonos köteles túrni dolgának használatát és sérelmét. Az 1959. évi Ptk. 314. § (1) bekezdése szerint az életet megkárosító szerződésszegésért való felelősséget nem lehet érvényesen kizárni, hasonlóan rendelkezik a 342. § (1) bekezdése, mely ugyanígy semmisnek nyilvánítja a szerződésen kívüli károkozások esetén az életet károsító magatartásokért vállalt felelősség kizárását vagy korlátozását. Az 1959. évi Ptk. 392. § (4) bekezdése kötelezővé teszi a vállalkozó számára a megrendelő utasításának megtagadását, ha az az életbiztonság veszélyeztetését eredményezné. Az 1959. évi Ptk. 343. §-a alapján a jogtalan támadás elhárítása érdekében okozott károk megtérítésére nem kötelezhető a károkozó, ha a védekezés során a támadás elhárításához szükséges mértéket nem lépte túl. Az 1959. évi Ptk. 485. § (2) bekezdése lehetővé teszi a megbízás nélküli ügyvitelt az ügy urának akarata ellenére is, ha az életveszély elhárítása miatt szükséges.

A személyiségi jogok (az 1959. évi Ptk. szóhasználatában: személyhez fűződő jogok) védelmét szolgálta 84. § (1) bekezdése, melynek e) pontja tette lehetővé kártérítési igények támasztását ezen jogok megsértése esetén. Az 1959. évi Ptk. 354. §-a rendelkezett a nem vagyoni károk megtérítéséről, melynek „a társadalmi életben való részvételét, vagy egyébként életét tartósan vagy súlyosan megnehezíti, illetőleg a jogi személynek a gazdasági forgalomban való részvételét hátrányosan befolyásolja” szűkítő kitételét a 34/1992. (VI. 1.) AB határozat megsemmisítette. A 354. § egészének hatályon kívül helyezéséről döntött a jogalkotó, így a 355. § (1), és 356. § (4) bekezdései utalnak a nem vagyoni károk megtérítésére. Ez a jogalkotói megoldás – szakítva a korábbi törvényi szabályozási iránnyal – a nem vagyoni károk jogszabályi fogalmának meghatározásának mellőzésével megnyitotta az utat a kérdés bírói gyakorlat általi

A 34/1992. (VI. 1.) AB határozat indokolásában az Alkotmánybíróság kifejtette, hogy a nem

vagyoni kártérítés a polgári jog intézménye. A személyiségi jogok megsértése a vagyoni jogok megsértésével egy sorban törvényi védelem illeti. A személyiségi jogok az autonómia biztosítását szolgálják, ilyen aspektusukban pedig elválaszthatatlanok az alkotmányos szabadságjogoktól. A nem vagyoni kártérítés jogintézményének belső ellentmondásai olyan fokúak, hogy az alkotmányossági kérdések a polgári jogi felelősségi rendszerrel összhangban nehezen vizsgálhatóak, a polgári jogi védelem módja a sérelemhez képest inadekvát. A polgári jogi védelem célja tehát ebben az esetben nem az okozott károk megtérítése, hiszen a sérelemnek pénzbeli egyenértéke nincsen: a kártérítés célja ezért nem lehet más célja, mint az elszenvedett sérelmekkel hasonló értékű másnemű előny nyújtása.

A határozat felidézi, hogy a jogintézmény eredete büntetőjogi gyökerű. A személyiség elleni sérelemkiosztások (iniuriák) történetileg a bíró szabad belátásán alapuló, becsült összegű „büntetést” vontak maguk után, amikor a kártérítés és a büntetés jogintézményeinek modern jogrendszerekre jellemző éles megkülönböztetése hiányzott. A klasszikus, liberális polgári jog kizárólag vagyoni jogi rendelkezéseket tartalmazott, de az autonómia biztosítását egyre erőteljesebben személyiségjogok kezdték el ellátni. A polgári jogban az erkölcsi kártérítés reagált a személyiség sérelmére, a nem vagyoni kártérítés pedig az általánosodott személyiségvédelem eszközeként jelenik meg más jogrendszerekben is.

A nem vagyoni kártérítés jogintézményét az 1959. évi Ptk. 1977. évi reformja „hozta vissza” a magyar polgári jogba. A Ptk.-t módosító 1977. évi IV. törvényhez fűzött miniszteri indoklás utal arra, hogy az állampolgárok alapvető jogainak hatékony érvényesítési eszközeit fogalmazza meg az Alkotmány is, a módosítás ezen követelménynek kíván megfelelni. Az indoklás külön megemlíti, hogy az Alkotmány előírásaival összhangban „tilos az alapvető emberi jogok sérelmével járó olyan magatartás is, amely a személyes szabadság jogellenes megsértését jelenti, vagy a lelkiismereti szabadsághoz, az élethez, a testi épséghez, az egészséghez, valamint a becsülethez és emberi méltósághoz való jog sérelmével jár.” Megjegyzendő, hogy az indoklás ellenére hiányzik az 1959. évi Ptk. 76. §-ból az élet megsértése, mint a személyiségi jogok sérelmét jelentő, különös tényállás. Az 1959. évi Ptk. kommentárja ugyanakkor leszögezi, hogy a törvény felsorolása nem taxatív, így a nem nevesített személyhez fűződő jogokat is megilleti a törvényben nevesített védelem.^[1] Az 1959. évi Ptk. 85. § (1) bekezdése alapján a személyiségi jogokat csak személyesen lehet érvényesíteni.

Lábady Tamás összefoglalása szerint a nem vagyoni kártérítés joga összetett, kaotikus képet ad, a jogintézmény tartalma nemzeti jogokként és jogtörténeti koronként változik, és már maga a terminológia is következetlen és változó. A dogmatikai ellentmondás elsősorban

abban áll, hogy míg a kár pénzben kifejezhető, összecszerűen meghatározható vagyoni hátrányt jelent, a személyiséget ért immateriális sérelem tipikusan nem fejezhető ki pénzben. A jogintézmény alkalmazása során a bíróságok számára kihívást jelentett a személyiségi jogok sérelme és a kártérítés közötti ellentmondás, a kiútkeresés során a bírói gyakorlat a kárfogalom személyiségi jogi megfelelőjét a hátrányban találta meg, melynek bizonyítására a „sértett” köteles.^[2]

Szalma József szerint a nem vagyoni kártérítésben kifejezésre jut a nem pénzbeli és a pénzbeli elégtételnújtás. Álláspontja szerint azon tényállások esetén lehet megalapozott a nem vagyoni kártérítés jogintézményének alkalmazása, amikor a sértettet tévesen ítélik szabadságvesztésre, életképesség-csökkenést, torzulást eredményező lelki szenvedések érik, közeli hozzátartozó halála miatt lelki sérelmeket szenved. A német polgári jogban sérelemdíj követelhető halál okozása, testi sértés, egészség, szabadság megsértése esetén. A francia polgári jogban a vagyoni sérelmekkel egyenrangú értéket képviselnek a morális értékek, az emberek materiális vagyonuk mellett morális vagyonnal is rendelkeznek.^[3]

Molnár Ambrus meglátása szerint a nem vagyoni kártérítés esetén a jogkövetkezményt kiváltó hátrány mindig immateriális jellegű, a hátrány orvoslása mégis minden esetben vagyoni eszközzel történik. A témában lefolytatott viták rámutattak arra, hogy a személyiségi jogok megsértése nem kezelhető a vagyoni viszonyokra jellemző szankciókkal, azok önálló, sajátos jogintézményben testet öltő védelmet igényelnek. A magyar jogfejlődés útját bemutatva látható, hogy a nem vagyoni károk megtérítésére vonatkozó rendelkezések az 1977. évi Ptk. novella útján kerültek be ismét a polgári jog anyagába: azok 1959-ben történő mellőzésének okai a kor szocialista társadalmi, gazdasági berendezkedésében jelölhetőek meg. A 16. számú Legfelsőbb Bírósági Irányelv, az 1977. évi IV. törvény, majd a rendszerváltást követő 34/1992. (VI. 1.) AB határozat mind egy-egy lépést jelentett a jogintézmény „evolúciós folyamatában”, mely során bár a jogkövetkezmény a kártérítési jogviszony keretei között maradt, a bírói gyakorlat pedig a kárfogalom bővítésével igyekezett megteremteni a jogintézmény alkalmazási kereteit.^[4]

Petrik Ferenc némileg eltérő álláspontja szerint a nem vagyoni kár megtérítésének rendszere a vagyoni kártérítés intézményéből fejlődött ki a római jogban. Az angolszász jogrendszerekben a vagyont megillető jogi védelmet terjesztették ki a nem vagyoni értékekre, a személyiség védelmére. Hasonló jogfejlődési út mutatható ki a francia és a német polgári jogban is. A magyar jogi dogmatikában is hasonló kérdések vizsgálata szükséges a nem vagyoni károk megtérítése iránti igény esetén, mint a kártérítési igényeknél: felróhatóság, okozati összefüggés, végül a kárpótlás mértéke, esedékessége,

elévülése stb. A bírói gyakorlat bizonytalansága a nem vagyoni károk megítélése körében sem annyira releváns, mint arról egyes szerzők értekeznek. Petrik Ferenc álláspontja szerint a személyiség általános védelmet igényel, ebben a körben nem tehető különbség a sérelmet elszenvedett személyek között azok szociális háttere, társadalmi „értéke” alapján.^[5]

Az új Ptk. élethez való jog védelmével kapcsolatos rendelkezései és a sérelemdíj

Az új Ptk. hatályba lépése természetesen megreformálta a polgári jog személyiségi jogok védelmével kapcsolatos rendszerét, új alapokra helyezve ezen jogok megsértésének jogkövetkezményeit. A szükséghelyzet (5:26. §), az emberi életet megkárosító szerződésszegésért (6:152. §) vagy károkozásért (6:526. §) való felelősség korlátozása vagy kizárása, a mások személyét veszélyeztető megrendelői utasítás megtagadására (6:240. §), a megbízás nélküli ügyvitel helyénvalóságára (6:584. §), valamint a jogtalan támadás elhárításával okozott kár jogszerűségére (6:520. §) vonatkozó, az élethez való jog védelmét érintő szabályok tartalmilag lényegében változatlan formában megmaradtak az új kódex rendelkezéseiben.

A lényeges tartalmi változások a személyiségi jogok rendszerét, és a személyiségi jogok megsértésének jogkövetkezményeit érintették. A személyiségi jogokkal kapcsolatos rendelkezések a Második Könyvben, egy helyen kerültek elhelyezésre. A nevesített személyiségi jogok között a Ptk. kifejezetten megemlíti, hogy a személyiségi jogok sérelmét jelenti különösen az élet, a testi épség és az egészség megsértése.

A nem vagyoni kártérítést a Ptk. rendszerében felváltotta a sérelemdíj jogintézménye. A Ptk. hatályba lépésétől kezdődően így a személyiségi jogok megsértéséből eredő nem vagyoni sérelmekért az érintett személy sérelemdíjat követelhet. A sérelemdíj megfizetésére a kártérítési felelősség szabályait kell alkalmazni, azzal a lényeges distinkcióval, hogy a jogsértés tényén kívül a hátrány bekövetkeztét a jogosult nem köteles bizonyítani. A sérelemdíj mértékét a bíróság mérlegeléssel állapítja meg. A személyiségi jogokat a Ptk. alapján is kizárólag személyesen lehet érvényesíteni.

A nem vagyoni kár fogalmának felváltása sérelemdíj jogintézményével a Ptk. megalkotása során közreműködő kodifikációs bizottság által végigkísért, a jogalkotó részéről tudatos döntés volt, mely számos célzott, a korábbiakban említett dogmatikai problémát volt hivatott orvosolni.^[6]

A terminológiai, egyben dogmatikai problémát is indukáló nem vagyoni kár elnevezést felváltó sérelemdíj lehetővé teszi a bírói gyakorlat számára a kártérítés jogintézményéhez kapcsolódó elméleti megfontolásoktól való eltávolodást. Ennek egyik elsődleges célja a Ptk. normaszövegében is megjelenő követelmény, mely szerint a jogosult nem kötelezhető az őt ért nem vagyoni hátrány bizonyítására. A sérelemdíj továbbra is a személyiséget ért immateriális hátrányok orvoslására szolgál, azonban a törvény megdönthetetlen vélelmet állít fel személyiségi jogi jogsértés hátrányos volta mellett.^[7]

A sérelemdíj kifejezi a jogintézmény kettős funkcióját, mely szerint a személyiségi jogok megsértésének általános, felróhatóságtól független szankciója egyszerre szolgálja a sértett kompenzációját (kárpótlási funkció), és a további jogsértések elkövetésétől visszatartó, preventív büntetési célokat (punitív funkció).

Teljes családban éléshez való jog

A fentiek alapján látható, hogy a Ptk., és az 1959. évi Ptk. rendszerében is a személyiségi jogok megsértéséből eredő igények – azok természete, és személyhez kötöttsége folytán – csak személyesen érvényesíthetők.

Az élethez való jog megsértése szükségszerűen a jogosult természetes személy halálával jár. Mivel a személyiségi jogában megsértett, az igényérvényesítésre jogosult személy elhalálozott, személyes fellépése a perben a jogkövetkezmények érvényesítésére – a Ptk.-nak az élethez való jog nevesített személyiségi jogként való megnevezése ellenére – kizárt.

Ezen probléma kiküszöbölése érdekében alkotta meg a bírói gyakorlat a teljes családban éléshez, vagy teljes családi élethez fűződő személyiségi jogot. A magyar polgári jogi tradíció az 1959. évi Ptk. és a Ptk. (2:42. § (2) bekezdés) alapján is lehetőséget biztosított arra, hogy az általános személyiségi jogi védelemből kiindulva, az emberi méltósághoz való jogból fakadóan újabb, a Ptk.-ban vagy más jogszabályban nem nevesített személyiségi jogokat konstruáljon.^[8]

Az élethez való jog közvetlen érvényesíthetőségének hiányában tehát mind az 1959. évi Ptk, mind a Ptk. hatálya alatt történt jogsértések esetén a teljes családban éléshez való jog érvényesítése nyújt lehetőséget a hozzátartozó halálával elszenvedett immateriális sérelmek orvoslására.

A hozzátartozó halála esetén érvényesíthető jogok más jogrendszerekben

A hozzátartozói haláleseteket követően érvényesíthető kárigények tekintetében más államok jogrendszerei is a magyar polgári joghoz hasonló problémákat mutatnak. A tanulmány tárgyához igazodva ebben a körben elsősorban a külföldi jogokban alkalmazott jogcímek vizsgálatára szorítkozom.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) gyakorlatában értelmezte az Emberi Jogok Európai Egyezményének 2., 3. és 13. cikkének jelentését a Keenan v. United Kingdom ügyben. Az ítélet indokolásának 130. bekezdése alapján, amennyiben egy kormányzati szerv megsérti az élethez való jogot, akkor a jóvátételi eljárásban automatikusan helyet kell kapnia egy, a sérelmeket elhárító, kártérítésnek megfelelő jogintézménynek.^[9] Ezen megállapításait az EJEB megerősítette a Bubbins v. United Kingdom és a Kontrová v. Slovakia ügyekben is.^[10]

Szalma József álláspontja szerint a francia polgári jogban az immateriális sérelmek orvoslására az erkölcsi kár szolgál (dommage moral). A Code civil alapján az állampolgárok a vagyoni jogai egyenrangú védelmet élveznek az ún. morális értékekkel. A francia jogban így a materiális és a „morális vagyont” ugyanolyan szintű védelem illeti, azonos szankciókkal. Ezek megsértése megfelelő elégtételnyújtással, vagyoni jellegű kárfelelősséggel jár.^[11]

Ezzel szemben a német polgári jogban^[12] a nem vagyoni, immateriális „károk” megtérítésének kizárólag a törvény kifejezett rendelkezése esetén van helye.^[13] A hozzátartozókat megillető jogi kárpótlás tekintetében a BGB a legtöbb európai jogrendszertől eltérően tudatosan nem teszi lehetővé, hogy a hozzátartozók automatikusan a személyiségi joguk megsértésére alapozott igényt terjesszenek elő. Ilyen igények csak akkor ítéltelők meg, ha a közeli hozzátartozó pszichikai sérülése eléri az egészségkárosodás tényállását, mely esetben a jogosult saját jogán érvényesítheti a sérelemből fakadó igényeit. Vékás Lajos szerint „a német jognak ez az alapállása a kártérítési jog elvi kiindulópontjával függ össze: a német jogban – szemben például a Code civil 1382. cikkével vagy a Ptk. 339. §-ával – a felelősséget nem a károkozás, hanem meghatározott jogilag védett érdekek (BGB 823. §) sérelme váltja ki.”

Ezen igények érvényesítését a BGB csak a közvetlen sértett viszonylatában, a jogosult saját jogán való perindítását teszi lehetővé. Így nem tud sikeresen igényt érvényesíteni a sértett személy közeli hozzátartozója az átlagos, betegség szintjét el nem érő bánata, lelki szenvedése miatt. Egy ettől eltérő gyakorlat törést jelentene a német kártérítési felelősségi jog alapvető kiinduló elvével. Ezért alakult a bírói gyakorlat úgy, hogy a közeli hozzátartozó

csak a sokk hatására elszenvedett egészségkárosodás miatt (mint közvetlen hátrány miatt) igényelhet – adott esetben – vagyoni elégtételt az őt ért sérelemért.

Dogmatikai és gyakorlati problémák a teljes családban éléshez való jog érvényesítésével kapcsolatban

Ahogy a bevezetésben említésre került, jelentős különbségek figyelhetők meg az ítélkezési gyakorlatban a károsulti közrehatás tekintetében azokban az esetekben, amikor a fokozott veszéllyel járó tevékenység működése folytán a balesetet szenvedő személy elhalálozik.^[14]

A Kúria által követett álláspont szerint a károkozó kizárólag azon károknak a megtérítésére kötelezhető, amelyet okozott. Tehát attól függetlenül, hogy a hozzátartozó a kárigényt az elhunyt személy örököseként, vagy mint önálló, az elhunyt személy halálát követően keletkező jogviszonyban érvényesíti, az elvesztett hozzátartozó felróható magatartását be kell tudni a károsultnak, és a magatartás következményeit értékelni kell.^[15]

A Kúria ezen gyakorlatát láthatólag a Ptk. hatálybalépését követően is fenntartja. A Pfv.20.830/2018/4. számú közbenső ítélet alapjául szolgáló tényállás szerint a kerékpárral közlekedő károsult szabálytalanul kikanyarodott a főútra, a gépjárművel közlekedő károkozó pedig vészfékezés ellenére sem tudta elkerülni az ütközést, és a károsultat halálra gázolta. Az első- és másodfokú bíróságok az elhunyt kerékpáros hozzátartozói által benyújtott keresetnek a jogalap hiánya miatti elutasítása mellett döntöttek: a szakértői véleményt is figyelembe véve a főútvonalon szabálytalanul, hirtelen a gépkocsi elé vágó kerékpárosra a fokozott veszélyt üzemeltető járművezetőnek nem kellett számítania, a kerékpáros szabályszegése elháríthatatlan külső oknak minősül, még azzal együtt is, hogy a járművezető a megengedett sebességnél gyorsabban közlekedett, így a baleset bekövetkezte elháríthatatlan volt.

A Kúria – korábbi döntéseiben kifejtett indokokra való hivatkozással – megállapította, hogy a kerékpáros közlekedés nem minősül a veszélyes üzemi tevékenységen kívül eső oknak, így elháríthatatlanság esetén sem mentesülhet az üzemeltető a veszélyes üzemi felelősség alól. Figyelemre méltó azonban a felülvizsgálati bíróság indoklásában kifejtett útmutatása a károsulti közrehatással kapcsolatban: bár az üzemeltető felróhatóság hiányában sem mentesülhet a veszélyes üzemi felelősség alól, annak ellenére, hogy a keresetet az elhunyt személy hozzátartozói terjesztették elő, a közrehatási arány meghatározása során az elhunyt károsult magatartásának felróhatóságát értékelni kell, és az értékelhető az üzemeltető veszélyes üzemi felelősségének csökkentése során. Az elhunyt hozzátartozó „közlekedési

szabályszegései rendkívül súlyosak, felróhatóságuk mértéke lényegesen meghaladja a gépjárművezető magatartásának felróhatóságát, azonban a Kúria az alperes terhére vette figyelembe a tevékenység fokozottan veszélyes jellegét. Ezért a közrehatási arányt egyenlő mértékben határozta meg.”

A Fővárosi Ítéltábla által követett álláspont alapján szétválasztandó, hogy a hozzátartozó az elhunyt személy halálát követően a kártérítési perben jogutódként érvényesíti követelését, vagy egy olyan jogviszonyban, mely eredetileg is közte és a károkozó között jött létre. Az előbbi esetben alkalmazhatóak a károsulti közrehatás szabályai, az utóbbiban „saját kárukat azonban a hozzátartozók nem az esetleges örökösi mivoltuk alapján érvényesítik. Ebben a tekintetben ezért köztük és az elhunyt között nincs olyan jogviszony, ami a néhai vétkes magatartásának a túlélők terhére való „betudását” indokolná. A törvény értelmében a károsult saját hibája alapozhat meg kármegosztást. Amennyiben a hozzátartozók maguk nem tanúsítottak a kár bekövetkeztében felróható magatartást, az őket illető kártérítés [...] nem csökkenthető. [...] a kár bekövetkeztében közreható elhunyt is a túlélő hozzátartozók károsodására vezető oksági láncolatba tartozó magatartást tanúsított. Ebből következően a túlélő károsultak szempontjából az elhunyt ténylegesen maga is károkozó.”^[16] Az 1959. évi IV. törvény 344. § (1) bekezdése, valamint a Ptk. 6:524. § (1) bekezdése alapján az elhunyt személy és az üzem bentartó közös károkozása folytán felelősségük egyetemleges, így amennyiben a hozzátartozók a károkozóval szemben kártérítési igényt érvényesítenek, a teljes kárukat köteles megtéríteni. Az elhunyt személy örököseivel szemben a többiek közös károkozására vonatkozó szabályok szerint a kártérítés megfizetésére kötelezett károkozó megtérítési igénnyel léphet fel.

A Fővárosi Ítéltáblának a Ptk. hatálybalépését követő eseti döntése szintén arra utal, hogy eddigi gyakorlatán nem kíván változtatni. A Pf. 21.246/2018/5. számú ítélet alapjául szolgáló tényállás szerint a felperesek édesanyja közlekedési baleset folytán elhunyt, mely folytán a büntetőbíróság megállapította a járművezető büntetőjogi felelősségét, ugyanakkor a sértett megszegte a KRESZ 36. § (12) bekezdés b) pontjában foglaltakat, mely magatartásával a veszélyhelyzetet létrehozta. A felperesek keresetükben előadták, hogy a balesetet szenvedett hozzátartozó halála miatt keletkezett kárigényt a hozzátartozók saját jogon érvényesíthetik, és az igény elbírálásakor a balesetet szenvedett személy esetleges felróható közrehatása nem értékelhető. Az elsőfokú bíróság sérelemdíj fizetésére kötelezte az alperest, indoklásában megjegyezve, hogy ezen igény elbírálásakor a felperesek esetleges saját felróható magatartása adhatna okot kármegosztás alkalmazására, az elhunyt személy felróható magatartása nem értékelhető, így kármegosztásnak sincs helye.

Az Ítéltábla az elsőfokú bíróság ítéletét indokolásbeli pontosításokkal helybenhagyta. A másodfokú bíróság álláspontja szerint az elhunyt személy, mint közvetlen károsult közrehatása a hozzátartozók sérelemdíj iránti igényének figyelembevételére nincs lehetőség: „[...] a hátrány immateriális jellegére figyelemmel, sem a nem vagyoni kártérítés, sem a sérelemdíj tekintetében nem értelmezhető a károsult közrehatás jogintézménye. Amit a vagyoni károk vonatkozásában károsult közrehatásként kell értékelni, az (a nem vagyoni kártérítés, illetve) a sérelemdíj vonatkozásában csupán a sérelemdíj mértékét csökkentő tényezőként vehető figyelembe.” A bíróság ezt követően részletezi a sérelemdíj megállapításánál figyelembe vehető szempontokat, és a perben felmerült, ehhez támpontot nyújtó szempontokat (a felpereseket ért hátrányt, pszichés állapotukat, életminőségükre ható változásokat stb.), hallgat azonban az elhunyt hozzátartozó magatartásának felróhatóságáról, valamint esetleges, a baleset bekövetkeztében játszott szerepéről. Álláspontom szerint az Ítéltábla hallgatása a (közvetlen) károsult felróható közrehatásáról a sérelemdíj mértékének megállapításakor arra enged következtetni, hogy – az alperes fellebbezési hivatkozása, és a büntetőbíróság ítélete ellenére – a másodfokú bíróság nem találta értékelhetőnek a károsult közrehatást, és e tekintetben egyetértett az elsőfokú bíróság megállapításával.

Összegzés

A tanulmány terjedelmi korlátai miatt nem vállalkozik az élethez való jog érvényesítéséhez kapcsolódó valamennyi potenciális dogmatikai probléma alaposabb elemzésére. Ennek okán jelenleg csak be kívánom mutatni, hogy egy következő tanulmány mely problémák megvizsgálatára nyújthatna még lehetőséget.

A teljes családban éléshez való jog alkalmazása során több gyakorlati jellegű problémával kell szembesülnie a jogalkalmazónak. Először, a bírói gyakorlat során kérdésként merült fel, hogy pontosan mely hozzátartozók lehetnek jogosultak személyiségi joguk megsértésére hivatkozva sérelemdíj (a korábbi Ptk. hatálya alá tartozó esetekben nem vagyoni kártérítés) iránti igényük érvényesítésére. Aggálytalanul lehet érvelni elsősorban a házastárs, a szülő, a gyermek jogérvényesítésének megalapozottsága mellett, de a hozzátartozói viszony távolabbi fokával, esetleg az elhunyt személy és a személyiségi jogának megsértését állító személy közötti viszony társadalmi elismertségének csökkenésével arányosan enyhül az érvelés megalapozottsága is.^[17]

Másodszor, a hozzátartozó elvesztése esetén érvényesíthető igények tekintetében a megítélhető sérelemdíj (nem vagyoni kártérítés) mértékének bírói mérlegelése során

kizárólag a jogérvényesítő hozzátartozót ért sérelem tekintetében vizsgálándóak a törvényi szempontok, így a jogsértés súlya, ismétlődő jellege, a felróhatóság mértéke stb., az elhunyt személyt érintően, az őt ért sérelem tekintetében ezek a kérdések elméletileg nem vizsgálhatóak. Problémát jelent ezen a téren a jogosultat ért sérelem „értékelése” is: az elfogadott álláspont szerint az általános szintű gyász, pszichikai hátrány nem adhat önmagában alapot a személyiségi jogsértés megállapítására.

Végül, a bírói jogalkalmazás számára problémát jelent az igényérvényesítés közvetettsége folytán a felróható károsulti közrehatás értékelése. A dogmatikailag megalapozottabbnak tűnő érvelés szerint, mivel a teljes családban éléshez való jogot érvényesítő hozzátartozó személy szerint – pl. rendszerint egy közlekedési baleset során – nem járul hozzá felróhatóan az őt ért, a hozzátartozó hiányából fakadó sérelem bekövetkeztéhez, így az elhunyt személy esetleges felróható hozzájárulása a halál bekövetkeztében nem adhat alapot a kármegosztás alkalmazásához, a sérelemdíj mértékének ezen okból történő csökkentéséhez. A másik, uralkodónak tekinthető, és a Kúria által is osztott álláspont szerint figyelembe kell venni a ténylegesen sérelmet szenvedett, és ennek folytán elhunyt személy esetleges közrehatását, melynek a sérelemdíj mértékének mérlegelése során kell súlyt adni.^[18]

Bibliográfia

Fuglinszky Ádám: *Kártérítési jog*. Budapest, HVG-ORAC, 2015.

Gellért György (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014.

Lábady Tamás: A nem vagyoni kártérítés metamorfózisa sérelemdíjjá. A bírói gyakorlat kezdeti dilemmái, *Polgári Jog*, 2016/2.

Lábady Tamás: Sérelemdíj versus nem vagyoni kártérítés, *Állam- és Jogtudomány*, 57 évf. 2016/1.

Rijnhout, Rianka – Emaus, Jessy M.: *Damages in Wrongful Death Cases in the Light of European Human Rights Law: Towards a Rights-Based Approach to the Law of Damages*. Utrecht Law Review, Volume 10, Issue 3 (June) 2014.

Vékás Lajos: Sérelemdíj – fájdalomdíj: Gondolatok az új Ptk. reformjavaslatáról a német jog újabb fejleményei tükrében, *Magyar Jog*, LII. évf., 2005/4.

Hivatkozások

1. Gellért György (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. A 355. §-hoz fűzött kommentár. ↑
2. Lábady Tamás: Sérelemdíj versus nem vagyoni kártérítés, *Állam- és Jogtudomány*, 57 évf. 2016/1, valamint Lábady Tamás: A nem vagyoni kártérítés metamorfózisa sérelemdíjjá. A bírói gyakorlat kezdeti dilemmái, *Polgári Jog*, 2016/2. ↑
3. Szalma József: A természetjogról, in Szalma József (szerk.): *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. 279. ↑
4. Molnár Ambrus: A sérelemdíj elméleti és gyakorlati kérdései, *Kúriai Döntések*, 2013/7, 744–748. ↑
5. Petrik Ferenc: A nem vagyoni kár megtérítése védelmében, *Polgári Jogi Kodifikáció*, V. évf., 2003/1, 6–8. ↑
6. lásd Vékás Lajos: Sérelemdíj – fájdalomdíj: Gondolatok az új Ptk. reformjavaslatáról a német jog újabb fejleményei tükrében, *Magyar Jog*, LII. évf., 2005/4, 193–207. ↑
7. Fuglinszky Ádám: *Kártérítési jog*. Budapest, HVG-ORAC, 2015, 829. ↑
8. A 8/1990. (IV. 23.) AB határozatban kifejtett indokolás alapján az emberi méltóság az „általános személyiségi jog” egyik megfogalmazása, mely olyan „anyajog”, melyet az Alkotmánybíróság mellett a bíróságok is felhívhatnak az egyének autonómiájának védelmére, ha az adott tényállásra a nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható. ↑
9. A konkrét ügyben a kérelmező gyermeke a börtönkörülmények elivselhetetlensége folytán öngyilkos lett, ezért követelt kártérítést az EJEB-től a kérelmező édesanya. A 2. cikk az élethez való jogot, a 3. cikk a kínzás tilalmát, a 13. cikk a hatékony jogorvoslathoz való jogot deklarálja. Ld. Keenan v. The United Kingdom, 27229/95., 130. ↑
10. lásd Rianka Rijnhout – Jessy M. Emaus: *Damages in Wrongful Death Cases in the Light of European Human Rights Law: Towards a Rights-Based Approach to the Law of Damages*. Utrecht Law Review, Volume 10, Issue 3 (June) 2014. ↑
11. Szalma: *A természetjogról*, 282. ↑
12. bővebben lásd Vékás: *Sérelemdíj – fájdalomdíj*, 193–207. ↑
13. BGB § 253 Immaterieller Schaden (1) Wegen eines Schadens, der nicht Vermögensschaden ist, kann Entschädigung in Geld nur in den durch das Gesetz bestimmten Fällen gefordert werden. ↑
14. Az elhunyt hozzátartozó közrehatásáról részletesen lásd Fuglinszky: *Kártérítési jog*, 397–400. ↑
15. Lásd BH 2012.151. ↑
16. Csóka Istvánt idézi Fuglinszky, lásd Fuglinszky: *Kártérítési jog*, 397–398. ↑
17. Kérdéses lehet a bírói gyakorlat alapján például a külön élő szülő halála, az idősebb testvér

halála, az időskorú, egyedül élő hozzátartozó halála esetén a teljes családban éléshez való jog megalapozottságának megítélése. ↑

18. Álláspontom szerint a kármegosztásra a sérelemdíj mértékének mérlegelése mellett a káron szerzés tilalmának alapelvekből is levezethető követelménye adhat alapot ezekben az esetekben. ↑

Bíró Vivien Enikő: Az elektronikus végrendelkezés megvalósulásának lehetősége

1. Bevezető gondolatok, a vizsgálni kívánt kérdések

A digitális világ adta lehetőségek fokozatos térnyerése egyre sürgetőbb kérdések megválaszolására sarkalja a jogalkotókat, mind hazai, mind pedig globális szinten. Általánosságban kijelenthető, hogy a technológia rohamos fejlődése amellett, hogy az emberek kényelmét szolgálja, jelen korban kiemelt szerepet kap. A COVID-19 okozta vírusjárvány olyan, eddig akár fel sem merült problémákat hozott napvilágra, amelyekre a digitalizáció új szegmensekre történő kiterjesztése adhat megoldást. Körülbelül egy évvel ezelőtt nem is gondoltuk volna, hogy annak lehetősége, hogy például hivatalos ügyeink jelentős részét már otthonról – az online térben is – intézhetjük akár az egészségünket is megóvhatja. A járvány hatására a társadalmi és munkaerőpiaci igények teljesen átalakultak, sok munkáltató biztosítja az otthoni munka, *home office* lehetőségét munkavállalói részére, amely az aktuális technikai fejlettségi szinten – általában – gond nélkül kivitelezhető, ugyanakkor elengedhetetlen jogszabályi módosításokat vont magával. A COVID-jelenség álláspontom szerint kifejezetten indokolja az olyan új innovatív megoldások kialakítását, amelyek napirendre tűzése régóta várat magára.

A világ egyes részein – alkalmazkodva a digitális világ által diktált értékekhez – az államok igyekeznek a lehető legteljesebb szabályozást biztosítani az állampolgárok számára olyan területeken is, mint a végrendelkezés. Pillanatnyilag azonban a pandémia egyre feszítőbb tényezőként hat a jogi környezetre. A jogi normák köre folyamatosan változik, lépést tartva a társadalmi igényekkel, illetve reflektálva a technológia kihívásaira. Az olyan, akár több száz éves jogi konstrukciók mint az öröklési jog rendszere megérették a módosításra, annak érdekében, hogy eredeti céljaikat hatékonyabban és naprakészen, az össztársadalmi szükségleteket kielégítve, az örökhagyók akaratát szolgálva, a *favor testamenti* elv örökérvényűségét biztosítsák, amellettt hogy idomulnak a digitalizáció adta lehetőségekhez. A COVID-19 e problémakör mielőbbi megoldását kívánja a jogalkotótól, hiszen a közel egy éve tartó ideiglenesnek vélt állapot véleményem szerint kétségtelenül indokolja az új jogalkotási eredmények létrejöttét, az elektronikus alternatívák kiterjesztését.

Jelen tanulmányomban a fentiekre tekintettel az elektronikus végrendelkezés hazai jogban történő implementálásának lehetőségét vizsgálom, figyelemmel az amerikai Nevada

államban meghonosodott, álláspontom szerint decens koncepcióra.

Tehát, jelen dolgozat célkitűzése, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy a klasszikus római kori alapokra visszanyúló, az eltelt idő alatt valamelyest engedő, ugyanakkor még mindig rendkívül szigorú végrendeleti szabályozás kapcsán szükséges egy átfogó, a technológiai változásokra reflektáló re-reguláció. Valamint, hogy a jelenlegi keretek kiterjesztését, a szabályozás újragondolását a rohamosan változó technológia, a társadalmi igények, valamint a COVID-19 vírusjárvány és ehhez hasonló körülmények is indokoltá – meglátásom szerint elengedhetetlenné – teszik.

2. A végrendekezés jogintézménye a hazai jogban, *favor testamenti* elv

A hatályos öröklési jogi szabályozás szerint örökölni törvényes öröklés és végintézkedés útján lehet. A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (új Ptk.) hatálybalépésével a korábban elsődlegesnek számító törvényes öröklést felváltotta a végintézkedés.

Amennyiben az örökhagyó nem, vagy nem teljes vagyonáról végrendelezik, úgy a törvényes öröklés szabályai irányadóak másodlagos, kiegészítő jelleggel. A végintézkedés gyűjtőfogalomnak minősül. Megkülönböztethetjük egymástól az egyoldalú (végrendekezés), illetve kétoldalú végintézkedéseket (öröklési szerződés, halál esetére szóló ajándékozás). A Ptk. 7:12. § alapján „Az okirat végrendeleti jellegének megállapításához az szükséges, hogy az örökhagyó halála esetére szóló vagyoni rendelkezést tartalmazzon, és külsőleg az örökhagyótól származónak mutakozzék.”^[1] E jogszabályhely nemcsak a végrendelet fogalmát tartalmazza, hanem azt a két minimum feltételt is, amelyből annak okirati minősége kitűnik.

A hatályos polgári anyagi jogi rendszerünk az alábbi végrendekezési formákat ismeri: írásbeli és szóbeli végrendeletet. Szóbeli végrendeletet csak szűk körben, meghatározott feltételek esetén lehet alkalmazni. Írásbeli végrendeleten belül elkülöníthetjük a köz-, illetve írásbeli magánvégrendeletet. Közvégrendeletet bárki tehet, akinek van végrendekezési képessége, viszont, kizárólag közjegyző előtt lehet készíteni. Írásbeli magánvégrendelet ügyvéd előtt is tehető. Írásbeli magánvégrendeletnek minősül egyrészt a holográf végrendelet (amikor az örökhagyó saját kezűleg írja halál esetére szóló egyoldalú nyilatkozatot), a más által írott allográf végrendelet, továbbá a közjegyzőnél letett magánvégrendelet. Kötelező alaki kelléke a dátum meghatározása, illetve az örökhagyó aláírásának feltüntetése.^[2]

Már a római jogban ismert volt a *favor testamenti* elve, amely szerint az örökhagyó feltehető

akarátát akként kell értelmezni, hogy lehetőleg az érvényre jusson. A BH 2013.67. szerint, amennyiben az örökhagyó akarátát kívánjuk értelmezni, úgy mindazokat az adatokat figyelembe kell venni, amellyel a végrendelező szándékát fel lehet deríteni. Abban az esetben, amennyiben a végrendelet egyes rendelkezései érvénytelenek lennének, úgy azokat nem létezőnek kell tekinteni annak érdekében, hogy az örökhagyó akarata érvényre jusson. Jelen szabályozás ezt a gyakorlatot a korábbi Magánjogi Törvényjavaslat (Mtj.) 1882. §-ból vette át. Továbbá nagyon fontos és említésre méltó tétel, hogy a favor testamenti elve alapesetben megtalálható a végrendeletben, azonban, ha az írásbeli magánvégrendelet jogszabályban meghatározott tartalmi és formai hiányosságokban szenved, úgy ezen jogintézmény nem pótolhatja a hiányosságokat, még úgy sem, ha az örökhagyó akarátának megállapítása érdekében eljárást kezdeményeznek.^[3]

A jelenlegi anyagi jogi szabályozás szerint egyrészt nem szükséges a készítés helyét rögzíteni, másrészt a saját kezűleg írt (ún. holográf) végrendelet esetén az utolsó lapot elegendő aláírni. Holográf végrendelet során az örökhagyó a halál esetére szóló nyilatkozatát elejétől a végéig saját kezűleg írja, továbbá az oldalszámozástól el lehet térni, azonban az allográf végrendeleteknél kötelezően előírja az egyes lapok számozását.

Szóbeli végrendeletek tételének a kivételes feltétele továbbra is fennáll. A Ptk. 634. § alapján szóbeli végrendeletet az a személy készíthetett^[4], aki életét fenyegető veszélyhelyzetben van és írásbeli végrendeletet egyáltalán nem, vagy csak nagy nehézségek árán tehetett volna.^[5] A Ptk. 7:45. § rögzíti, hogy a szóbeli végrendelet akkor veszti hatályát, ha a veszélyhelyzet megszűnése után megszakítás nélkül harminc napon át bármilyen nehézségek nélkül tudott volna írásbeli végrendeletet tenni.^[6]

Lényeges megemlíteni, hogy a Legfelsőbb Bíróság Pfv. I. 20.773/2010. számú döntésében elvi élel rögzítette, hogy nem mindig teljesülnek a szóbeli végrendeletek érvényességi feltételei. Ugyanis például abban az esetben, hogyha az adott személy olyan helyzetben van, hogy írásbeli végrendeletet – az életét veszélyeztető helyzet fennállása miatt – nem tud tenni, és ehelyett szóbeli végrendeletet tesz az őt ápoló, illetve az életéért küzdő orvos előtt, akkor ezen személyek a szóbeli végrendelet tanújaként jelennek meg, azonban a gyakorlat sokszor azt igazolja, hogy nem tudatosul bennük, hogy ők tanúi minőségben járnak el. A Ptk. 7:21. § expressis verbis rögzíti, hogy a tanúk tudatában kell, hogy legyenek annak, hogy ők tanúi minőségben vesznek részt a szóbeli végrendelet során. Ahogy Szladits Károly kijelentette „a szóbeli végrendelet, mely pusztán a tanúk agyában van írva, alig jobb, mintha homokra lenne írva.”.^[7]

3. Az elektronikus végrendelkezési akarat

Az elektronikus végrendelethez szervesen kapcsolódik a természetes személy, mint egyén tudatában kialakuló szándéknyilatkozat, azaz az elektronikus akarat. Az akarat, amely arra irányul, hogy a végrendelkező akként rendelkezessen saját tulajdonáról, hogy ennek eléréséhez ne keljen közjegyző vagy ügyvéd közreműködését igénybe vennie. Ez a szándék megnyilvánulhat úgy is, hogy a természetes személy létrehoz egy dokumentumot valamely szövegszerkesztő program segítségével a számítógépén, melyben a végrendelkezési akaratát kinyilvánítja és elmenti a dokumentumot.

A 2000-as évek elejétől egyre nagyobb szerepet tölt be az emberek életében a közösségi média – Facebook, Twitter, Instagram stb. – a felhőszolgáltatások – Dropbox, iCloud – és az elektronikus okos eszközök robbanásszerű megjelenése, amelyek ma már a mindennapi élet szerves részét képezik. Az egyén elektronikus akaratának megnyilvánulása is lehet – a fent előadottakból kifolyólag –, hogy a természetes személy bejelentkezik valamelyik közösségi médiaszolgáltató felületre és ott üzenetet vált egy ismerőisével vagy bejegyzést tesz közzé, amelyekkel a végrendelkezési akaratát ki is fejezheti. Ezt tekinthetjük az adott egyén elektronikus akaratának is.

Az első két példán túlmenően elképzelhetővé válhat az az eset is, amikor egy startup webhelyen keresztül kerül sor a végrendelkezésre. Ebben az esetben a végrendelkező természetes személy felkeresi a weboldalt, kitölt egy előre elkészített formanyomtatványt, amelyben végrendelkezési akarata megfogalmazásra kerül, majd ezt követően a startup weboldal üzemeltetője a platformon keresztül lehetővé teszi, hogy másik két személy tanúi minőségben vállalhasson szerepet a végrendelet létrehozásában. A startup webhely közvetítői jellegét felhasználva a közjegyző vagy az ügyvéd webkamerán keresztül közli a végrendelkezővel a végleges és a jogszabályoknak megfelelő végrendeletet.^[8]

4. Az elektronikus végrendeletek szabályozása az Amerikai Egyesült Államokban

Az egyéni tudatban kialakuló elektronikus végrendelkezési akarat az elektronikus végrendeletben ölt testet. Az elektronikus akarat megjelenési helyszínei alapján megkülönböztethetjük az offline, továbbá az online, valamint a minősített letétkezelői elektronikus végrendeletet.

4.1. Offline elektronikus végrendeletek

Az elektronikus végrendelet legegyszerűbb formája az offline elektronikus végrendelet. De facto ez azt jelenti, hogy az örökhagyó egy szövegszerkesztésre alkalmas program használatával – tudatában megjelenő – elektronikus végrendelkezési akaratát begépeli egy számítástechnikai eszközön keresztül. Az így létrejött egyedi tartalmú elektronikus végrendeletet aláírásával látja el, a végrendelet végén a nevét feltünteti, vagy saját magának azonosítására szolgáló jelet helyez el. Az ily módon elkészült végrendeletet a végrendelkező nem nyomtatja ki, hanem a számítástechnikai eszközének merevlemezén tárolja. Érdemes megjegyezni azonban, hogy az offline elektronikus végrendelet – a számítástechnikai eszközön történő rögzítés mellett – írógépen is létrehozható.^[9]

A korábban leírtak alapján az offline elektronikus végakaratot a holografikus végrendelet modern formájának is tekinthetjük. Az offline e-végrendelet egy másik megnyilvánulási formája lehet, az az eset, amikor a végrendelkező helyett egy másik személy gépeli be az adott elektronikai eszközbe a végrendeletét, amelyet a végrendelkező aláír két tanú jelenlétében, majd ezt követően a tanúk is aláírásukkal látják el az örökhagyó által tett végakaratot.^[10]

Rögzíthetjük, hogy az offline végrendeletek tárolása hosszútávon problémákhoz vezethetnek, ugyanis a számítástechnikai eszközzel elkészített végrendeletet egy meghatározott formátumban rögzíti a végrendelkező, amely kiterjesztés az évek múlásával elavul. Az igaz, hogy a papír alapú végrendeletek minősége az idő elteltével fokozatosan romlik, azonban az elektronikusan készített végrendeletek is igen sérülékenyek. Ebből következőleg szükség van egy olyan hardverre vagy szoftverre, amely képes megvédeni ezen dokumentumok sértetlenségét. Ez főként az örökhagyó által gépelt elektronikus végrendeletekre igaz, figyelemmel arra, hogy ez de facto csak a végrendelkező gépén található meg, amelyből következőleg, ha a fájl sérül, úgy már nehezen bizonyítható az elektronikus végakarat. Ezen probléma esetlegesen kiküszöbölhető ugyan biztonsági mentés által, azonban az felvetné a visszaélésszerű duplikálást.

Az elektronikus dokumentumoknak a végrendeletként történő elismerését az Amerikai Egyesült Államokon kívül más országok is kezdik felismerni. A McDonald-ügyben egy dél-afrikai bíróság vizsgálni kezdte az elektronikus végrendeletek jelentőségét. A tényállás szerint Malcolm McDonald öngyilkosságot követett el. Halála előtt hagyott egy levelet, amelyben közölte, hogy a munkahelyi számítógépén rögzítette végakaratát.^[11] Az elektronikus végrendeletnek – McDonałdtól való származásának – kétségen kívüli megállapítását szolgálta az, hogy – informatikai szakember révén – havonta módosította

számítógépének jelszavát. McDonald munkáltatója a hátrahagyott levél kézhezvételét követően a belépési jelszó segítségével kinyomtatta a korábban írt elektronikus végrendeletet, majd véglegesen törölte annak elektronikus változatát. A dél-afrikai bíróság a munkáltató ezen cselekedetét biztonsági mentésként értékelte, így elismerve McDonald végintézkedését (azonban megjegyezhetjük, hogy a munkáltató ezen cselekménye felvetheti a visszaélészerű duplikálás esetét is).^[12]

Az offline elektronikus dokumentumhoz fűződő jelentős jogesetek példája a Javier Castro ügy. Az Ohio-i Törvényszéken megtalálható peres dokumentumok említenek egy olyan hagyatéki eljárást, amely során az amerikai bíróság egy tableten olyan érvényes végrendeletet talált, amelyet ténylegesen ugyan nem az örökhagyó írt, hanem az egyik testvére, azonban azt aláírásával – tanúk jelenlétében – sajátjaként ismerte el. Javier a végrendeletét egy a technológia fejlődéseként létrehozott e-toll segítségével írta alá két testvére és unokaöccse jelenlétében. Javier a kórházi kezeléseket szándékosan utasította vissza, azonban tisztában volt azzal, hogy ezen cselekedetei a halálához fognak vezetni. A bíróság a – testvérek segítségével – létrehozott elektronikus dokumentumot úgy értelmezte, hogy az megfelel a végrendelkező szándékának, valamint, hogy az rendelkezik a szükséges formai – írással kapcsolatos – követelményekkel, így érvényes végrendeletként ismerte el.^[13]

4.2. Online elektronikus végrendeletek

Az offline elektronikus végrendeletek abban különböznek az online formától, hogy amíg az előbbi általában egy személy (örökhagyó) tevékenységét jelenti, addig az utóbbi egy harmadik fél megjelenését feltételezi. Ez a harmadik fél általában nincs tudatában annak, hogy az örökhagyó végakarátát kezeli, illetve tárolja. Ebből következőleg az örökhagyó a platform szolgáltatójának tudta nélkül hozta létre a végrendeletét. Ez a gyakorlatban úgy is megnyilvánulhat, hogy az örökhagyó rendelkezik egy felhasználói fiókkal és így használja a harmadik fél szolgáltatását. Azonban itt fontos megjegyezni, hogy az örökhagyó a saját akaratából határozott úgy, hogy a felhasználói fiókjában tárolja a végakarátát.

Az online elektronikus végrendelet olyan végrendelet, amelyet a végrendelkező készít el elektronikus eszközén, azonban azt nem egy magánszemély eszközén tárolja, hanem egy olyan szolgáltató platformján, aki feltételezhetően nem kifejezetten vállalta ezen dokumentum tárolását. Az ide tartozó végrendeletek tipikus példája lehet a Facebookon, mint közösségi médiában létrehozott végakarát, amely de facto megnyilvánulhat egy üzenet vagy hozzászólás formájában is. Ide soroljuk a felhőszolgáltatást, amely során az örökhagyó létrehozza a dokumentumot és azt a „felhőbe” feltölti, majd így tárolja. A mobilszolgáltatóknál kifejezett végakarát a legegyszerűbb példája az online végrendeletek

megnyilvánulásának. Gondoljunk arra, hogy az örökhagyó szöveges üzenetet ír egy másik személy számára, amely tartalmazza a végakarátát. Ebben az esetben igaz, hogy saját maga írja le a végakarátát, azonban a mobilszolgáltató az, aki ezt effektíve tárolja. Az online végrendeletek esetében jelentősen több háttérinformációt ismerhetünk meg a bizonyítás szempontjából. E bizonyító erő korlátai között említhetjük a végrendelkező és a szolgáltatót biztosító között létrejött általános szerződési feltételeket, valamint a törvényi rendelkezéseket. Ugyanis a szolgáltatót a jogszabályok kötelezik a személyes adatok védelmére. Feltételezhetően abban az esetben, amikor az örökhagyó online elektronikus végrendeletet hoz létre, akkor a végrendelkező nincs tudatában a szolgáltató által meghatározott szerződési feltételeivel. Ennek egy tipikus példája, amikor a végrendelet feltöltésre kerül a Dropbox tárhelyére.^[14] Ezen cselekmény során a végrendelkező nincsen tudatában az általános szerződési feltételeknek, amely szerint a feltöltött dokumentumot egy évig tárolják a serveren, majd törlésre kerül.^[15] A hagyatéki tárgyaláson a bíróságnak abban a kérdésben kell állást foglalnia, hogy az ÁSZF-et nem ismerő végrendelkező a Dropbox tárhelyről törlésre került végakarata visszavont, elveszett vagy megsemmisítettnek minősül-e?

Az online végrendeletek egy tipikus példáját veti fel a „Yu-ügy”. A jogeset szerint 2013-ban Queenslandben elhunyt egy személy, aki a mobiltelefonján jegyzeteket tárolt, melyek végrendelkezési tartalmúak voltak. A telefon tulajdonosa önkéntesül vetett véget életének. A jegyzetek között volt egy dokumentum, amely „Ez az utolsó akaratom és végrendeletem...” szavakkal kezdődött. A queensland-i bíróság a hagyatéki eljárás során az elhunyt személy jegyzetét érvényes elektronikus végrendeleteknek tekintette, ugyanis a végrendeleti szándéknak erős bizonyítékát szolgáltatta, hogy az örökhagyó a jegyzetben utasításokat fogalmazott meg a vagyona szétosztására tekintettel.^[16]

4.3. Minősített letétkezelői elektronikus végrendeletek

Az e-végrendeletek harmadik csoportját képezik a minősített letétkezelői elektronikus végrendeletek, melyek elkészítése során egy harmadik személy (rendszerint egy jogi személy) kötelezettséget vállal annak érdekében, hogy az örökhagyó végrendeletét létrehozza, tárolja, továbbá végrehajtsa az adott állam által létrehozott jogszabályoknak megfelelően. Ezen szervezeteket nevezhetjük kvázi minősített letétkezelőnek.^[17] A harmadik végrendelettípusnak az online és az offline végrendeletektől eltérő szerepe abban áll, hogy az örökhagyó egy szolgáltatót vesz igénybe egy harmadik személynél, aki a végakarátával kapcsolatban feladatokat lát el.

Az offline és online végrendeletekkel szemben a minősített letétkezelői végrendeleteket a

letétkezelők számos alaki, tartalmi és kiterjesztésbeli védelemmel látják el. Formanyomtatványt készítenek, amelyet tanúkkal aláírt záradékkal látnak el. A szabványosított nyomtatvány miatt a végrendelkezőnek megfelelően át kell gondolnia a végakarata tartalmát.

Az alakisági szabályok betartása ellenére az Amerikai Egyesült Államokban a tagállami szabályozás nem ismeri el a minősített letétkezelői elektronikus végrendeletek érvényességét. Egyedül Nevada állam fogadott el rendelkezéseket 2017-ben a minősített letétkezelői elektronikus végrendeletek elfogadhatóságának – tagállami szintű elismerhetőségének – érdekében.^[18] A nevadai jogszabálmódosítás egyik kulcsfontosságú eleme, hogy a letétben kezelt végrendelet készítője, azaz az örökhagyó személye kétséget kizáróan beazonosítható legyen.^[19]

Az Amerikai Egyesült Államokban a minősített letétkezelői szervezetek szorgalmazzák a minősített letétkezelői elektronikus végrendeletekre vonatkozó konkrét rendelkezések jogszabályokba történő implementálását. Példának okáért a „Willing.com” egy olyan szervezet, amely garantálja, hogy mindössze 30 perc időráfordítás alatt jogszabályoknak megfelelő érvényes végrendeletet készít.

Láthatjuk, hogy az elektronikus végrendeletek fokozatosan kezdenek megjelenni, azonban konkrét szabályozást – Nevadán kívül – még nem alkottak. Gerry Beyer és Claire Hargrove egy 2007-ben írt tanulmányában^[20] rögzítette azokat az akadályokat, amelyek az elektronikus végrendeletek elterjedését befolyásolhatják. Ilyennek minősülhetnek a technikai, a társadalmi, a gazdasági, a motivációs akadályok, valamint az emberiség egy részének általános ellenállása. Álláspontjuk szerint azonban az elektronikus végrendeletek terjedése a közeljövőben növekedni fog, így az egyes országok törvényhozóinak alkalmazkodnia kell a fejlődéshez.

5. Elektronikus végrendelkezés szabályai Nevadában

Nevada államban 2012-ben törvényt fogadtak el, amely lehetővé teszi az egyén számára, hogy elektronikus úton végrendelkezhessen. Ezen jogszabály értelmében lehetőség van létrehozni egy végrendeletet az online térben, melynek konjunktív feltételei a következők:

- az írásbeli végrendelet egyetlen hiteles példányát elektronikus nyilvántartásban kell létrehozni, valamint tárolni,
- a végrendelkezőnek nyilatkoznia és igazolnia kell, hogy amerikai állampolgárnak minősül,

továbbá, hogy Nevadában lakóhellyel rendelkezik,

- a végrendeletet elektronikus aláírással kell ellátni, amely egyedileg és más természetes személyektől való megkülönböztethetőségét biztosítja, és tartalmazza az örökhagyó legalább egy hitelesítési jellemzőjét, és a végrendelet dátumát,
- az elektronikus dokumentumot csak a végrendelkező által kijelölt letétkezelő kezelheti és ellenőrizheti.^[21]

A hitelesítési jellemző jelentheti a végrendeletnek ujjlenyomattal, retinaszkennel, hangfelismeréssel, arcfelismeréssel, vagy digitalizált aláírással történő beazonosítását.^[22] A fent említett hitelesítési módzatok helyettesíthetik a hagyományos értelemben vett – közjegyző általi hitelesítéssel vagy tanúk közreműködésével készített – végrendeletek alakisági kellékeit.

5.1. Az alakiság követelményei

Amennyiben a szabályozás lehetővé teszi, úgy a papíralapú végrendeletekkel párhuzamosan az elektronikus végrendeleteket is képesek lesznek kellő pontossággal beazonosítani. Ezt a folyamatot elősegítheti egyrészt egy megfelelő törvényi szabályozás kialakítása, amely biztosítja, hogy az elektronikus dokumentumokat egy jogszabály által meghatározott letétkezelő hozza létre és tárolja. E procedúrát másrészt elősegítheti, ha a dokumentumokat biztonsági technológiával látnák el, amely a végrendelkező azonosítását szolgálhatná (például bioszkennel). A fent említett két konjunktív feltétel megvalósulása esetén a hagyatéki eljárásokban az ügydöntő bírók kellő tanúbizonyossággal rendelkezhetnének a végrendeletek érvényességében. Az e-végrendeletek hitelességét biztosítják továbbá a dolgozatomban korábban is említett metaadatok, azaz strukturált információk, amelyek meghatározzák, leírják, megmagyarázzák az információforrás létrehozásának módját, helyét, idejét, használatát, valamint kezelését is. A letétkezelő részéről ellenőrzést vagy részvételt az elektronikus dokumentum módosítása vagy kezelése nem igényel, figyelemmel arra, hogy az alapvető adatokra vonatkozó metaadatok egy automatizált folyamaton keresztül jönnek létre.^[23]

Az e-dokumentumban foglalt fájlok és adatok védelmét szolgálja az ún. hash algoritmus, amely az elektronikus eszközökön létrehozott dokumentumokat egy egyedi azonosítószámmal látja el, így az adatok megváltoztatása, másolása esetén az információk egy új algoritmus számot kapnak, amely utalhat a végakarat harmadik személyektől származó manipulálására is.^[24]

Az amerikai jogi szabályozásban létezik egy virginiai törvény, amely lehetővé teszi a

dokumentumok elektronikus közjegyzői hitelesítéssel történő ellátását.^[25] Ezen jogszabály értelmében a közjegyzők nem csak a papíralapú dokumentumok hitelesítését láthatják el, hanem technikai eszközön – webkamerán – keresztül adhatnak igazolást, az e-dokumentumok kétséget nem kizáró érvényességéről.^[26] A végrendeleteknek e-aláírással történő széleskörű elismerése lehetővé tenné a jogalkalmazók számára az elektronikusan aláírt végakaratok következetes bírói gyakorlatának kialakítását.^[27]

6. Az e-végrendelkezés megvalósításnak indokoltsága

Számos olyan eset merül fel, amikor a végrendelkezni kívánó személyek olyan kérdéssel fordulnak az ügyvédekhez, közjegyzőkhöz, amelyek az online végrendelkezésre irányulnak. Az ügyfelek kétségbe vonják az ügyvéddel való személyes találkozásnak a jelentőségét is. Ezen aggály jelenleg a COVID-19 vírusjárvány és a nemzetközi szinten mozgalomként elterjedt *stay home* kampány okán erősödött és a vírus terjedésének egyik legjelentősebb megelőző mechanizmusává vált. Alapvető tény, hogy az ügyfelek igyekeznek tartózkodni attól, hogy vagyonukról haláluk esetére harmadik személy bevonásával rendelkezzenek, ugyanakkor megfelelő ismeretekkel nem feltétlenül rendelkeznek ahhoz, hogy segítség nélkül érvényes végrendeletet tegyenek. Pillanatnyilag a *social distancing* és a *stay home* irányvonal miatt a külső segítségre vonatkozó lehetőségeik beszűkültek. Az állampolgárok számottevő része ódzkodik attól, hogy hagyományos úton végrendelkezzen, hiszen ezt a jelenlegi tudomány és technika állása szerint ódivatúnak konstatálják, valamint – a vírusveszély miatti kockázaton felül – el szeretnék kerülni a személyes megjelenéssel kapcsolatos terheket. Számukra a legoptimálisabb megoldás a személyes megjelenést nem igénylő online térben történő végrendelkezés lehetősége lenne. Egy esetlegesen részletesen kimunkált és a magyar jogba bevezetett elektronikus végrendelkezési opció esetében feltételezhető, hogy bizonyos költségek felmerülnének az igénybe vevők részéről, azonban e terhek redukálhatók és álláspontom szerint csekélyebb súlyúak lennének, mint a jelenlegi, közjegyzői vagy ügyvédi körben alkalmazott díjak.^[28] Bár a fiatalabb korosztály körében igen ritka a végrendelet, azonban például az Y generáció számára mégis kényelmes és praktikus megoldás lenne, amely megkönnyítené a végintézkedést, feltehetően többen élnének vele, így növelné az érvényes végrendeletek számát. Továbbá a római jogi alapokon nyugvó öröklési rendszer kereteire vonatkozó reformigény egyre feszítőbb tényezőként hat a jogalkotókra, amellettt hogy az jogi környezet alkalmazkodását a favor testamenti elv naprakész érvényre juttatása is indokolja. Az öröklési jogi szabályok generális jellegű céljaként fogalmazható meg az örökhagyó akaratának érvényre juttatása, amely jelen korban – ahogyan az a dolgozatban részletesen kifejtésre került – egyre inkább megjelenik a klasszikustól eltérő, elektronikus formában. Ehhez kapcsolódóan viszont nem áll

rendelkezésre olyan átfogó szabály, amely alkalmazása mellett az elv teljes körűen érvényesülhetne Magyarországon. Így tehát, a favor testamenti intézményének állandó jellegű érvényesülése érdekében szükséges a szabályozás kiterjesztése, adott esetben akár az elvből fakadó re-reguláció.

Triviális érvnek tűnik és igen sajnálatos, azonban nem mehetünk el tétlenül azon tény mellett sem, hogy a COVID-19 vírusjárvány megannyi – főként idős – személyt váratlanul ér, tragikus végkimenetelt eredményezve. E személyeknek nincs lehetőségük arra, hogy klasszikus módon végrendekezzenek. A szóbeli végrendelet ugyan egy alkalmas megoldás lehet, ellenben álláspontom szerint a tanúk igénybevétele, megbízhatóságuk kérdése, illetve a végrendeleti tanúként való közreműködés tényére vonatkozó tudat minden esetben kérdéses és a konstrukció gyenge pontja. Rögzíthetjük, hogy a tanulmány lezárásának napján Magyarországon a COVID-19 vírusban elhunytak száma több mint 34000 fő. Ugyan arra vonatkozó kimutatás, statisztikai adat nem áll rendelkezésünkre, hogy az elhunytak közül hányan rendelkeztek végrendelettel, azonban véleményem szerint – mivel a pandémia mindenkit váratlanul ért – kevesen tudtak felkészülni e szempontból is a lehetséges következményekre.

Természetesen az e-végrendelet koncepciója nem hibátlan, negatívumai között megemlíthetjük a dokumentumok visszaélésszerű duplikálását. Az e-végrendelet megjelenésének lehetőségével számos szakember fejtette ki aggályait a végrendeletek tartalmának hitelességéről. Figyelemmel arra, hogy a számítástechnika révén ezen dokumentumok könnyen módosíthatók, kiegészíthetők, az eredetivel nagyfokú hasonlóságot mutathatnak, ami felvetheti annak gyanúját, hogy a végrendelező akarata esetleg nem ténylegesen felel meg a végrendelet tartalmának.

Ezen akadályok leküzdését szolgálhatják a metaadatok, amelyek biztosítékot nyújthatnak arra vonatkozólag, hogy megállapítsák, az adott elektronikus végrendelet tartalma, kelte, szerzője ténylegesen az a személy-e, aki az elektronikus végakarátát korábban előállította. Abban az esetben, ha a végrendelet tartalma módosulna, akkor más metaadat számot kap az elektronikus eszközön tárolt dokumentum.^[29]

A metaadatok használata megnövekedett teherrel is együtt járhat, figyelemmel arra, hogy a bíróságoknak viszonylag nagy mennyiségű adathalmazból kell kiszűrniük azokat az adatokat, amelyek az adott ügy elbírálásához szükségesek. A metaadatokkal kapcsolatos perek valószínűsíthetően nagy adminisztratív terhekkel fognak járni, az eljárások időben elhúzódhatnak. Ennek eredményeként a bíróságok a végrendelező életkörülményeibe mélyebben beavatkoznának. Feltételezhetően a bizonyítás során a tanúvallomásoknak lesz

kiemelkedő szerepe. A metaadatok további hátrányaként említhetjük, hogy a bíró nem képes azt megismerni, hogy az örökhagyó a végrendeletét egymaga saját akaratából írta-e, vagy kényszer, megtévesztés, jogellenes fenyegetés hatására. Kétségekre adhat továbbá okot az a szituáció, amikor egy harmadik személy a végrendelkező számítástechnikai eszközét felhasználva készít el egy végrendeletet az örökhagyó nevében, és az ily módon létrehozott dokumentumot elrejtve tárolja a gépén és így, csalást valósít meg. Összefoglalva láthatjuk, hogy a bíróságoknak az adott végrendeletre vonatkozó metaadatokon túl mind a tanúvallomásokat, mind a szakértői bizonyítékokat is figyelembe kell venniük a döntés meghozatalához.^[30]

Mindezen felül a jelenlegi, részint mindennapos jogalkotói kihívásokat eredményező COVID-19 okozta világjárvány során a társadalomnak be kellett rendezkednie olyan, eddig talán idegennek tűnő, szokatlan megoldások alkalmazására, amelyek korábban elképzelhetetlenek voltak, vagy az átlagember számára csekély számban kerültek alkalmazásra. Jelentős változás, hogy sok esetben hivatalos ügyeinket a vírushelyzet miatt életbelépett korlátozások okán leginkább online tudjuk intézni. Az ehhez szükséges permanens rendszerfejlesztések, módosítások sorra megjelennek és az érintettek egyre inkább kénytelenek alkalmazkodni az új, innovatív technológiai megoldásokhoz. Álláspontom szerint, a jelenlegi időszak, a vírushelyzet rávilágít arra, hogy az eddigieknél sürgetőbb a hazai szabályozás kialakítása az e-végrendelkezés körében. Az általam végzett közvéleménykutatás eredménye alapján a válaszadók 81%-a szerint a technológia jelenlegi fejlettsége, valamint a pandémia okozta körülmények indokoltá teszik az elektronikus úton történő végrendelkezés bevezetését.

7. Szakmai és társadalmi reflexió az e-végrendelkezés körében

A tanulmányban fontolgatott megoldási lehetőségek vizsgálata folytán fontosnak tartottam, hogy a kérdéskör empirikus megközelítése érdekében a szakma, valamint laikus személyek álláspontját is megismerjem. Ennek érdekében interjút készítettem Magyar Országos Közjegyzői Kamara elnökével, dr. Tóth Ádám Közjegyző Úrral, valamint közvéleménykutatást végeztem.

7.1. A Magyar Országos Közjegyzői Kamara elnökének álláspontja

Elnök úr véleménye szerint a technológiai fejlettség és a COVID-2019 járvány okozta körülmények miatt – a hagyományos módtól eltérő – elektronikus úton megvalósuló végrendelkezés indokolt lehet ugyan, azonban hangsúlyozta, hogy az Európai Unió jelenleg

támogatja ezt a megoldást, így nagy valószínűség szerint az európai öröklési jogban, tehát a magyar jogban is előbb-utóbb meg fog jelenni ez a forma. A végrendelet olyan jognyilatkozatnak minősül, ahol annak érvényesülésekor a nyilatkozattevő biztosan nem él már, ezért az eredetiség és a hamisítatlanság védelme különös jelentőséggel bír.

E vélemény logikai láncán elindulva a kérdés szempontjából figyelembe kell vennünk az Európai Parlament és a Tanács 2000. június 8-i a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól szóló 2000/31/EK irányelvének (röviden „Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv”), 9. cikk (1) és (2) bekezdését. Az irányelv előírja, hogy az Unió tagállamai a jogrendszereiken keresztül lehetővé tegyék az elektronikus szerződések megkötésének lehetőségét. A tagállamok belátására bízva továbbá az irányelv többek között azt, hogy az öröklési jog területén szabályozott jognyilatkozatok elektronikus úton való meghozatalát, illetve megkötését engedélyezze-e vagy korlátozza.

Magyarország az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól szóló 2015. évi CCXXII. törvény 99. § (1) bekezdésében rögzíti, hogy „(1) A családi jogi és öröklési jogi jogviszonyokban nem lehet az elektronikus formán kívüli dokumentumokat mellőzve, csak elektronikus aláírást vagy bélyegzőt felhasználni, és elektronikus aláírással vagy bélyegzővel ellátott elektronikus dokumentumot készíteni.”.

A fent említett 2000/31/EK irányelvnek pont az a célja, hogy az elektronikus aláírás alkalmazását minél szélesebb körben lehetővé tegye a tagállami állampolgárok számára. A jogalkotó – a Magyar Országos Közjegyzői Kamarával – egyeztetve azonban – többek között – arra a megállapításra jutott, hogy az öröklési jogviszonyokban az elektronikus aláírás használatának lehetősége ki van zárva.

Az elektronikus ügyintézéshez kapcsolódó törvény mellett a közjegyzőkről szóló 1991. évi XLI. törvény 111. § (7) bekezdése rögzíti, hogy „(7) Az öröklési jogi és személyállapoti tárgyú ügyleti okiratok kizárólag papíralapon készíthetők el.”. A fent leírtakból következően a magyar szabályozás jelenleg nem biztosítja az elektronikus végrendeletkészítést ugyan, azonban a Magyar Országos Közjegyzői Kamara álláspontja szerint indokolt lehet ezen szabályozás bevezetése.

Érdekes kérdésként merül fel annak lehetősége, hogy amennyiben a hazai szabályozás lehetővé tenné az öröklési jogviszonyokban az állampolgárok elektronikus végrendeletet, úgy az visszavetné-e a „hagyományos” végrendeletek számát vagy sem. A Magyar Országos Közjegyzői Kamara elnöke szerint, amennyiben alkalmazásra kerülne az e-végrendeletkészítés,

úgy az nem zárna ki az elektronikus közokiratba foglalt végrendelet készítését. Ezáltal a magán- és közokirat megkülönböztetés továbbra is megmaradna. Az elektronika csak a végakarat rögzítésének másfajta rögzítési technikája, az nem befolyásolja a bizonyító erőt. Tóth Ádám Elnök Úr álláspontja szerint a végrendeletek elektronikus megjelenése nem fogja befolyásolni az érvényes végrendeletek arányának növekedését, az érvénytelen végrendeletek száma továbbra is szinten fog maradni. A tartalmában összetettebb és bonyolultabb végrendeleteknél ez e-végrendelet megjelenése esetén, amennyiben a végrendelkező kellő felelősséggel gondolkodik, nem szabadna elkerülni a közjegyző vagy az ügyvéd segítségét.

A kutatásom korábbi szakaszában említett nevadai szabályozás elemeinek hazai szabályozásba ültetését – az általam is figyelembe vett aggályokkal megegyezően – Tóth Ádám Elnök Úr kétségesnek ítélte meg. Álláspontja szerint a nevadai rendszert nem lehet összehasonlítani a kontinentális alapú végrendeleti rendszerekkel, mert az okirathoz fűződő bizonyítási vélelmek gyökeresen eltérők a két rendszerben. Az Európai Unió nagyon óvatos ebben a kérdéskörben, egyelőre még nincsen olyan elektronikus aláírás, amellyel az okiratok szabad áramlása a tagállamok között biztosítható lenne. Az első feltétel az egységes elektronikus aláírás vagy legalábbis az egymás számára visszafejthető/ellenőrizhető aláírás megteremtése lenne. Álláspontja szerint nagyon komoly biztonsági előírások kapcsolódnak a nevadai megoldáshoz, ami az így készített végrendeletet nehezkesebbé teszi a papíron született végrendelettel szemben. Ma Magyarországon egyedül a közjegyzői karnak van olyan elektronikus nyilvántartása, mely az elkészített végrendeleteket közokirati hatállyal tárolja. Ezeknek felhasználása azonban korlátozott.

7.2. Társadalmi igények leképezése

Kutatásom keretében többek között arra a kérdésre is kerestem a választ, hogy a magyar társadalom tagjainak van-e arra vonatkozó igénye, hogy elektronikus végrendelkezésre vonatkozóan szabályozást alakítsanak ki, amely lehetővé teszi az elektronikus végrendelet készítését.

A tanulmány lezárásakor több mint kétszáz válaszadó közül nagyrészt a tizennyolc és hatvanöt év közötti korosztály töltötte ki mindösszesen 95,5 % arányban. A megkérdezettek több, mint 80,5%-ánál igény mutatkozott végrendelet készítésére, míg 19,5%-a ellenezte (vagy legalábbis azon az állásponton volt, hogy nem kíván végrendelkezni). A kutatásom további pontjában arra próbáltam választ keresni, hogy mind a laikus és mind a „szakemberek” tisztában vannak-e azzal, hogy milyen alakísági kellékek megléte szükséges egy érvényes végrendelethez. Meglepő választ kaptam, ugyanis a válaszok több, mint a fele,

pontosabban 58%-a tisztában van ezen szabályokkal és a válaszadók 7%-a rendelkezik jelenleg hagyományos úton készített végrendelettel. A korábban említettek alapján azonban megállapítható, hogy nagy arányban vannak azok, akik haláluk esetére rendelkezni kívánnak vagyontárgyaikról. Ezt követően a megkérdezettektől arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a hazai szabályozás által engedélyezett hagyományos végrendelet elkészítéséhez milyen közreműködőt kívánnak igénybe venni. A válaszadók 57,9% -a az ügyvéd által ellenjegyzett végrendeletet részesítette előnyben, míg 21,1%-a a közjegyzők által közijegyzői okiratba foglalt verziót, továbbá 21,1%-a, akik a szakember közreműködése nélkül készített, azaz a két tanú jelenlétében létrehozott végrendeletet részesítette előnyben. A felmérés alapján látható, hogy nagyobb igény mutatkozik az ügyvédek közreműködésével készített végrendeletekre.

A megkérdezettek 80,5%-a kíván elektronikus eszköze igénybevételével végrendelkezni, míg 19,5%-a továbbra is a hagyományos, papír alapú verziót preferálja.

Az online szolgáltató igénybevétele is megteremti annak lehetőségét, hogy az emberek az ügyeiket, jelen esetben a végrendelkezést otthoni körülmények között „gyakorolják”. A válaszadók 57%-a előnyben részesítette a szolgáltató közreműködését, míg 20%-a csak azzal a feltétellel, ha a szolgáltatást ingyenes. A válaszadók 23%-a pedig továbbra is ragaszkodott a hagyományos, papír alapú végrendeletekhez.

A megkérdezettek jelentősen magas aránya (87%) volt azon az állásponton, hogy az elektronikus végrendelet készítéséhez egy kizárólag ezen célra – nevadai szabályozáshoz hasonlóan – létrehozott online platform szükséges, amelyre a feltöltött végakaratot kizárólag a végrendelkező által kijelölt szakember (letétkezelő) kezelheti. A fiatalabb generációk körében elterjedt közösségi oldalon a válaszadók 2,5%-a kíván bejegyzés, hozzászólás, valamint üzenet útján végrendelkezni, míg 10,5%-a szövegszerkesztő program (például Microsoft Word) segítségével. Eltérő az álláspont annak vonatkozásában is, hogy az elektronikus végrendeletek hitelességét, sértetlenségét miként lehetne biztosítani. A leghatékonyabb hitelesítési rendszert a válaszok 14,5%-a az elektronikus aláírásban, 2%-a a hangfelismerésben, 11%-a az arcfelismerésben, 9,5%-a a retinaszkennerben, míg 60%-a az elektronikus aláírás mellett megjelenő felülhitelesítésben látta.

A válaszadók 81%-a szerint a technológia jelenlegi fejlettségi szintje és a COVID-2019 járvány okozta körülmények okán indokolt az elektronikus végrendelkezés lehetőségének bevezetése, míg a közvéleménykutatásban résztvevő állampolgárok 19%-a nem tartja indokoltnak ezen körülmények miatt történő bevezetését az e-végrendeletnek.

8. Összegzés, *de lege ferenda*

Az elektronikus végrendelkezés megvalósításának lehetősége láthatóan számos elgondolkodtató kérdést vet fel, amelyek megválaszolása mellett sem a jogalkalmazók sem pedig a jogalkotó nem mehet el tétlenül. A technológia jelenlegi fejlettségi szintjére, az olyan körülményekre, mint a COVID-19 okozta világjárvány, valamint a figyelembe veendő társadalmi igényekre tekintettel elengedhetetlen a kérdéskör tisztázása és az elektronikus végrendelet lehetőségének mihamarabbi, jogalkotó által történő vizsgálata, a végrendeleti öröklés átfogó reformja, a fennálló keretek digitális kiterjesztése.

Álláspontom szerint – figyelembe véve a kontinentális és az angolszász jogrendszerek közötti különbségeket – a Nevadában alkalmazott megoldás alapjaiban véve követendő példaként szolgálhat az európai és a hazai jogalkotók számára is. Az amerikai koncepció leginkább vitatható, kritikus pontja – a magyar megvalósítás szempontjából – az angolszász jogrendszerben meghonosodott esetjog alkalmazása, szemben a hazai, szigorú, római alapokon nyugvó öröklési regulákkal. Azonban a *case law* véleményem szerint jelen esetben kizárólag egy szempontból bír jelentőséggel, mégpedig abban a tekintetben, hogy az akár USA-ban vizsgált egyes jogesetek során felmerült problémák megoldásaképpen milyen jogszabályi keretek kialakítása szükséges. Tehát a javaslatom az elektronikus végrendelkezés lehetőségének – a nevadai példához hasonlóan – a hazai jogrendszerbe történő beültetése, nem pedig a konkrét nevadai megoldás implementálása. Egy működő koncepció alapul vétele megfelelő támpontot nyújthat a jogalkotó számára, még abban az esetben is, ha az egzakt megvalósítás a jogrendszerekben felismerhető különbségek miatt jelentős, fejtörésre okot adó nehézségeket vet fel.

A megbízhatóság és ellenőrizhetőség szempontjából a – Nevadában kialakított szabályozáshoz hasonló – minősített letétkezelői elektronikus végrendelkezés tűnhet a legkedvezőbb megoldásnak, egy olyan online platform kialakítása mellett, amely lehetővé teszi a kényelmes, akár otthoni keretek között történő, biztonságos és költséghatékony elektronikus végintézkedést.

A hitelesítés a technika jelenlegi állása szerint megoldható, hiszen a hétköznapiakban megannyi azonosításra alkalmas módszert használunk, elég csak az okos-eszközök által működtetett identifikációs metódusokra gondolnunk.

Meglátásom szerint az elektronikus aláírás lehetőségének kiterjesztése és akár az AVDH-hitelesítés mintájára történő tovább gondolása egy kifejezetten elektronikus végrendeletek

hitelesítésére és nyilvántartására kialakított felületen alkalmas végeredményt képezhet, ehhez azonban szükséges egy átfogó magánjogi reform. Hiszen a jelenlegi merev keretek elektronikus alternatívákra történő kiszélesítése, e körben való újragondolása elengedhetetlen.

Véleményem szerint a megfelelő szabályozás kialakítását segítheti egy esetleges Európai Unió által létrehozandó irányelv, amely implementációs jellege miatt alkalmas lehet a jelenlegi magyar szabályok figyelembevételével történő re-regulációra. Ehhez létfontosságú feltétel, hogy a magyar jogalkotó nyitott legyen az innovációra az olyan római jogra visszanyúló klasszikus jogintézmény esetében is, mint az öröklési jog. A jogalkotó az innovatív fejlődés eredményeként megjelenő technológiákra vonatkozó szabályok megalkotása során általánosságban érzékelhetően késedelmesen reagál. Jelen esetben az elektronikus végrendelkezés lehetőségének fontolóra vétele vagy akár hazai jogrendszerbe történő bevezetése egy olyan unikális, ugyanakkor elsőre merésznek tűnő lépés lenne, amely az általános európai jogalkotói ritmustól eltérően, a társadalmi igények felmerülésének kezdetén teret adna az új lehetőségeknek.

Ahogy az amerikai példákból is láthatjuk, bizonyos, fejlődésre okot adó technikai megoldások elemzése mellett a technológia jelenlegi fejlettségi szintjét alapul véve az e-végrendelkezés megoldható és véleményem szerint mindenképpen a társadalmat szolgáló lehetőség, amely az öröklési jogban megjelenő, klasszikus római kori, a favor testamenti elvet erősítené meg a kor vívmányainak alkalmazása mellett. Hiszen az örökhagyó akarata, – amely egyre inkább megjelenhet elektronikus akarat formájában – testesíti meg a végrendelet jogintézményének lényegét.

Bibliográfia

Anderson, Monica: Technology Device Ownership, 2015. Pew Research Center, October, 2015.

Berreby, David: Click to Agree with What? No One Reads Terms of Service, Studies Confirm, *The Guardian*, 2017, <https://www.theguardian.com/technology/2017/mar/03/terms-of-service-online-contracts-fine-print>

Beyer, Gerry W. – Hargrove, Claire G.: Digital Wills: Has the Time Come for Wills to Join the Digital Revolution?, *Ohio Northern University Law Review*, Vol. 33, No. 3, pp. 865-902, 2007.

Dailey, Elizabeth: Nevada Enacts Notary Provisions, *CLA Blogs*, 2017,
<https://blogs.claconnect.com/residentialmortgage/nevada-enacts-notary-provisions/>

DiRusso, Alyssa A.: Testacy and Intestacy: The Dynamics of Wills and Demographic Status, *Quinnipiac Probate Law Journal*, Vol. 23, No. 1, 2009.

DuComb, Keven: The Promise of Electronic Wills, *MTLR*, 2007,
<http://blog.mttl.org/2007/11/promise-of-electronic-wills.html>

Gellért György: A végrendelet érvénytelensége a végrendelkezési képesség hiánya miatt, *Magyar Jog*, 29. évf., 1982/10.

Gürer, Gökalp Y.: Note, No Paper? No Problem: Ushering in Electronic Wills Through California's "Harmless Error" Provision, University of California, Davis [Vol. 49: 1955 2016]

Langbein, John H.: The Twentieth-Century Revolution in Family Wealth Transmission, 86 Mich. L. Rev. 722 (1988).

Losey, Ralph C.: Hash: The New Bates Stamp, 12 Journal of Technology Law & Policy 1 (June 2007)

Mander, Jason: Daily Time Spent on Social Networks Rises to over 2 Hours, *GLOBALWEB INDEX*, 2017, <https://blog.gwi.com/chart-of-the-day/daily-time-spent-on-social-networks/>

Orosz Árpád: Öröklési jogunk az új Polgári Törvénykönyvben, *Jogtudományi Közlöny*, 69. évf., 2014/6.

Perma.cc: *Modernizing the Law to Enable Electronic Wills*, 2021 <https://perma.cc/W6NM-VRKE>

Riley, Jenn: *Understanding Metadata*. NISO Press, 2004.

Seybert, Heidi – Reinecke, Petronela: *Internet and Cloud Services, Statistics on the Use by Individuals*, EUROSTAT, 2014.

Sitkoff, R. H. – Dukeminier, J.: *Wills, Trusts, and Estates*, Chapter 3., 2017.

Üzletem.hu: Érvényes végrendelet: a legfontosabb tudnivalók, *Üzletem.hu*,
<https://uzletem.hu/jogadokonyveles/ervenyes-vegrendelet-a-legfontosabb-tudnivalok>

Hivatkozások

1. A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013.évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 7:12. § ↑
2. Üzletem.hu: Érvényes végrendelet: a legfontosabb tudnivalók, *Üzletem.hu*, <https://uzletem.hu/jogadokonyveles/ervenyes-vegrendelet-a-legfontosabb-tudnivalok> (2021. szeptember. 20.) ↑
3. Gellért György: A végrendelet érvénytelensége a végrendelkezési képesség hiánya miatt, *Magyar Jog*, 29. évf., 1982/10. ↑
4. BH 2008.5.211 ↑
5. régi Ptk. 634. § ↑
6. Ptk. 7:45. § ↑
7. Orosz Árpád: Öröklési jogunk az új Polgári Törvénykönyvben, *Jogtudományi Közlöny*, 69. évf., 2014/6. ↑
8. Perma.cc: *Modernizing the Law to Enable Electronic Wills*, 2021 <https://perma.cc/W6NM-VRKE> ↑
9. Monica Anderson: Technology Device Ownership, 2015. Pew Research Center, October, 2015. ↑
10. Gerry W. Beyer – Hargrove, Claire G.: Digital Wills: Has the Time Come for Wills to Join the Digital Revolution?, *Ohio Northern University Law Review*, Vol. 33, No. 3, pp. 865-902, 2007, 875-878. ↑
11. Keven DuComb: The Promise of Electronic Wills, *MTLR*, 2007, <http://blog.mttl.org/2007/11/promise-of-electronic-wills.html> ↑
12. MacDonald v The Master-case: computer files and the “rescue” provision of the Wills Act, 2002 (5) SA 64, The Constitutional Court of South Africa ↑
13. R. H. Sitkoff – J. Dukeminier: *Wills, Trusts, and Estates*, Chapter 3., 2017. ↑
14. David Berreby: Click to Agree with What? No One Reads Terms of Service, Studies Confirm, *The Guardian*, 2017, <https://www.theguardian.com/technology/2017/mar/03/terms-of-service-online-contracts-fine-print> ↑
15. I got an email about an inactive Dropbox account. What do I need to do?, Dropbox, <https://help.dropbox.com/accounts-billing/settings-sign-in/email-about-inactive-account> (2021. október. 14.) ↑
16. Queensland Judgments: Re Yu case, Re: Yu [2013] QSC 322 ↑
17. Heidi Seybert – Reinecke, Petronela: *Internet and Cloud Services, Statistics on the Use by Individuals*, EUROSTAT, 2014. ↑
18. Elizabeth Dailey: Nevada Enacts Notary Provisions, *CLA Blogs*, 2017, <https://blogs.claconnect.com/residentialmortgage/nevada-enacts-notary-provisions/> ↑

19. Mander, Jason: Daily Time Spent on Social Networks Rises to over 2 Hours, *GLOBALWEB INDEX*, 2017, <https://blog.gwi.com/chart-of-the-day/daily-time-spent-on-social-networks/> ↑
20. Beyer – Hargrove: *Digital Wills*. ↑
21. Nevada Revised. Statutes. 133.085-1 (b) – (c), 6. (b) ↑
22. Nevada Revised. Statutes. 133.085-6 ↑
23. Jenn Riley: Understanding Metadata. NISO Press, 2004. ↑
24. Ralph C. Losey: Hash: The New Bates Stamp, 12 *Journal of Technology Law & Policy* 1 (June 2007) ↑
25. The Virginia Electronic Notarization Assurance Standard, Version 1.0, Secretary of the Commonwealth, Richmond, VA, Article 1.2(a) ↑
26. The Virginia Electronic Notarization Assurance Standard § 47.1 ↑
27. Gürer, Gökalp Y.: Note, No Paper? No Problem: Ushering in Electronic Wills Through California’s “Harmless Error” Provision, *University of California, Davis* [Vol. 49: 1955 2016] ↑
28. Alyssa A. DiRusso: Testacy and Intestacy: The Dynamics of Wills and Demographic Status, *Quinnipiac Probate Law Journal*, Vol. 23, No. 1, 2009. ↑
29. Riley: Understanding Metadata. ↑
30. John H. Langbein: The Twentieth-Century Revolution in Family Wealth Transmission, 86 *Mich. L. Rev.* 722 (1988). ↑

Rátkai Tímea: Abszolút és relatív büntetési elméletek az ókori Hellaszban

1. Bevezetés

A jogtudomány számára folyamatos kihívást jelent a büntetés céljának meghatározása. Az évezredek során különböző korokban, a társadalom aktuális berendezkedésének, fejlettségi szintjének megfelelő büntetési elméleteket dolgoztak ki a kor jogtudósai, filozófusai. Ezek az elméletek határozták meg a bűnözés elleni küzdelem aktuálisan irányadó eszközeit és céljait. Időnként reflektáltak egymásra, kiegészítették vagy cáfolták egymást.

Az első lépés, mely mentén aztán a későbbi elméletek megszülettek, az abszolút és relatív irányzat megjelenése volt. Az az alapkérdés, miszerint az elkövetett bűn igazságos megtorlása, ezáltal a társadalom rendjének és egyensúlyának helyreállítása, avagy a büntetés által elérhető generális illetve speciális prevención keresztül a bűnelkövetések számának visszaszorítása lenne-e a fontosabb cél, évezredek óta megosztja a tudományos álláspontokat.

A büntetési elméletek gyökerét kutatva az út egészen az ókori Hellászig vezet vissza, amikor a kor nagy gondolkodói – Prótagorasz, Platón, Arisztotelész –lefektették e két fő irányzat alapjait, és ezzel megrajzolták a későbbi büntetésekkel kapcsolatos gondolkodáskereteit is.

2. Platón és Arisztotelész büntetési elméletének besorolási problematikája

A büntetési elméletek kiindulópontját kutatva a relatív büntetési elmélet első képviselőjeként a szakirodalom Prótagorasz nevét említi, míg az abszolút elmélet megjelenését Platónhoz és Arisztotelészhez kötik. Mégis, e két filozófus műveit tanulmányozva feltűnik, hogy a képlet közel sem ennyire egyértelmű. Arisztotelész esetében valóban hangsúlyos az igazságos megtorlás gondolata, de emellett több alkalommal jelenik meg a büntetés gyógymodként történő értelmezése, mely egyértelműen jövőbe mutató, preventív jellegű gondolat, és ily módon a relatív irány sajátja. Platón munkáiban ez a jelenség még markánsabban mutatkozik meg: nem csupán elvétele találunk a prevenció fontosságával kapcsolatos gondolatokat, de egyes művekben a tettes megváltoztatásával kapcsolatos, jövőbe mutató elmélet veszi át a hangsúlyt a tett igazságos megtorlásának igénye helyett.

Erre a kettősségre mutat rá Horváth Tibor büntetési elméleteket feldolgozó átfogó

munkájában,^[1]Jakab Éva tanulmánya^[2] pedig Platón törvényeit elemezve mutatja be a prevenció és szankció kapcsolatát. Tanulmányomban keresem azokat az okokat, melyek megmagyarázzák, miként lehet az, hogy e két nagy, az abszolút büntetési elmélet megalapozójaként számontartott gondolkodó munkáiban rendre találkozunk a prevenció jövőbe mutató céljaival, ezáltal a relatív büntetési elmélet alapgondolataival is.

3. A büntetéssel kapcsolatos gondolkodás legelső lépései

Az állam előtti időkben bosszún alapuló magán-igazságszolgáltatás létezett. A családokon, nagycsaládokon és nemzetségeken belül a retorzió a bűnelkövető kiiktatása vagy megszégyenítése volt, a büntetés célja pedig általános felfogás szerint a bosszú. A törzsek közötti konfliktusok rendszerint magánháborúkba torkolltak, melyek jelentős károkat okoztak az abban résztvevőknek, egyrészt gazdasági szempontból, másrészt gyakran törzsek megszűnéséhez, a túlélők szétszéledéséhez, majd halálához vezettek.

Az állam és a jog kialakulásával együtt a magánháborút, vérbosszút lassan felváltotta a központosított állami igazságszolgáltatás. Az új büntetési módok, a tálío és a kompozíció emlékeztettek ugyan a régi megtorlási módszerekre, de a büntetés célja már más alapokon nyugodott. Az igazságszolgáltatással együtt elkezdődött a gondolkodás arról, milyen is az a büntetési rendszer, melyek azok a büntetések, amelyek a leghatékonyabban érik el céljukat.

Horváth Tibor: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata című művében a büntetésről való elméleti gondolkodás első jeleit a püthagoreusok tanításához vezeti vissza. „Ők a számot, mint tudományos princípiumot abszolutizálva, a büntetést a tálío eszméjével azonosítják és igazságos büntetésnek a tálíót tekintik. A szofista Püthagorasz (i.e. 584-500) arra törekszik, hogy az erkölcsöt és az állami törvényeket valamely egységes ősvel vezesse vissza. Ez az elv a harmónia, az 'aritmus', amit a számok egyenlősége fejez ki. A később fellépő szofisták már cáfolják a számtani egyenlőség gondolatát és az ősi megtorlási gondolattal szembeállítják a racionális büntetés elvét”.^[3]

Ennek eldöntéséhez első lépésként azt kellett meghatározni, hogy melyek a büntetéssel elérni kívánt célok. Az európai kultúrában az ezirányú elvont gondolkodás elsőként az ókori Hellász államaiban indult el. Itt jelölték ki azt a két irányt, melyek azután alapjaiban határozták meg az elkövetkező évezredekben a büntetésekkel kapcsolatos gondolatok alakulását. Az abszolút és relatív büntetési elmélet a bűncselekmény két fontos elemét állította fókuszba: az abszolút elmélet a tette, a relatív elmélet pedig a tettesre koncentrált.

4. A két elmélet bemutatása

4.1. A relatív büntetési elmélet

A relatív büntetési elmélet középpontjában a bűnelkövető áll, célja a társadalom védelme. Az elmélet fő célja a hasznosság: a bűnesetek számának visszaszorítására törekszik. Ennek eszközét a prevencióban látja: egyrészt a bűnöző „megjavításával” és visszavezetésével a társadalomba, így elérhető, hogy a későbbiekben ne kövessen majd el újabb bűncselekményt, másrészt pedig a büntetéssel a többi ember számára példát statuálva elrettenti őket egy későbbi lehetséges bűnelkövetéstől. A bűncselekmény nem képezi jogalapját a büntetésnek, hanem csak annak előfeltételét; a büntetés célját annak hasznossága igazolja. Eszközeivel a jövőt igyekszik befolyásolni. Filozófiai alapja a determinizmus, mert álláspontja szerint a jelenlegi büntetés és az elkövető jövőbeli élete között ok-okozati viszony van. Az első ide vágó általánosított gondolatokkal Prótagorasz munkásságában találkozhatunk.

4.2. Az abszolút büntetési elmélet

Az abszolút elmélet a relatív elmélettel szemben nem a tettest, hanem a tettet helyezte középpontba. A büntetés erkölcsi alapjait hangsúlyozza, mely figyelembe véve a kor sajátosságait, melyben szükséges volt indokolni a büntetések kiszabásában megjelenő állami szerepvállalást, sokkal hangsúlyosabb irányzattá válhatott, mint a relatívélmélet. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a nép számára is elfogadhatóbb felfogás volt, hiszen nem rugaszkodott el olyan meredeken az addig uralkodó vérbosszú intézményétől. A múltba tekint, a tett miatti büntetés célja a megtorlás, de fontos, hogy az igazságos és arányos legyen.

Az abszolút büntetési elmélet szerint a bűncselekmény elkövetése a jogalapja a büntetésnek, és ezt a jogalapot az igazságosságra vezetik vissza. A büntetés célja öncél: elégtételt kell venni a megsértett igazságért. A büntetés igazságosságának gondolatát a későbbiekben a különböző vegyes elméletek sem vitatták, inkább csak kiegészítették annyiban, hogy míg az abszolút elmélet az igazságosságot tekinti a büntetés kizárólagos alapjának, addig a közvetítő elméletek emellett a hasznosság gondolatát is szerephez juttatják.

Filozófiai alapja az indeterminizmus, mely szerint a bűncselekmény az elkövető szabad akaratának megnyilvánulása. Az abszolút elmélet alapjait Platón és Arisztotelész fektette le.

Hacker Ervin 1924-es, a büntetőelméleteket bemutató művében az abszolút elméleteket bemutatva rámutat arra, hogy közel sem egyértelmű az ókori filozófusok egy-egy büntetési elmélet kialakulásával való kapcsolata:

A régebbi keletű abszolút elméletek között mindenekelőtt Platónnak felfogása érdemel figyelmet; bár az nem mondható teljesen következetesnek, amennyiben a mai felfogás szerinti abszolút elméletek nézőszögéből tekintve némi ellentmondásokat tartalmaz. Ugyanis bár Platon első sorban arra a konklúzióra jut (Georgias 472-473), hogy a büntetés az igazságosság eszméje megvalósításának a folyamata, amely által a büntetett meggyógyíttatik, ezzel szemben A törvényekről szóló művében (IX. 854,862,863,XI.934.) olyan felfogás jut kifejezésre, hogy amennyiben a büntettek megjavíthatók, úgy a büntetésnek ez is célja legyen, ha azonban javíthatatlanok, úgy a társadalomból kiküszöbölendők, hogy ez által a többi embereket hasonló cselekmények elkövetésétől visszatartsuk. Hasonlóan Arisztotelész is a büntetés alkalmazását mindenekelőtt az osztó igazság gondolatára vezeti vissza, és e közben az államnak a büntető joghatalom gyakorlására irányuló jogát szerződésre is alapítja, amelyet a büntetett magára nézve kötelezőnek ismert el. E mellett azonban Arisztotelész másodsorban az állam rendjével szemben engedetlenek leküzdése szempontjából is szükségesnek tartja a büntetéseket; ezeket kell a büntetés alkalmazása által féken tartani. Az ókori görög bölcsészetben a mi szempontunkból a legalapvetőbb eszméket mindemellett mégis csak Platón és Arisztotelésznél találjuk.^[4]

5. Az elméletek megalapozói és munkásságuk rövid bemutatása

5.1. Prótagorasz (i.e.480-411)

Prótagorasz szofista filozófus és kiváló szónok volt, aki Athénban tanított ékesszólást. Ő volt az első, aki pénzt kért a kurzusaiért, azt vallva, hogy mindenki jobban megbecsüli azt, amiért fizetnie kell. Hamarosan nagy vagyonra és hírnévre tett szert az ókori Görögországban.

A relatív büntetési elmélettel kapcsolatos alapgondolatát Platón: Prótagorasz^[5] című művéből ismerhetjük meg:

Mert aki ésszerűen jár el, nem abból a szempontból és nem amiatt bünteti meg a gonosztevőt, mert az jogtalanságot követett el – ha ezért büntetne az ember, csupán az esztelen, állati bosszú hajtáná. Aki azonban tervszerűen akar eljutni a büntetés kérdésében, az nem a már elkövetett büntettet akarja megtorolni – hiszen azt már nem

teheti meg nem történné –, hanem a jövő szempontjából büntet: hogy a tettes ne essen újra bűnbe, és általában mindenki, aki csak tanúja volt megbüntetésének, visszariadjon a gáztettől. Aki pedig ilyen felfogást vall, az nyilván meg van győződve róla, hogy az erény neveléssel átszarmaztatható: hiszen elrettentés céljából büntet.

Nézete újszerű volt a kor filozófiai gondolkodásában: megvetette azokat, akik a büntetésben a bosszú lehetőségét látják, azokat az állatokhoz hasonlatosnak ítélte. A büntetés célját már nem a bűn megtorlásában látta, hanem azt vallotta, hogy az egy eszköz, melynek segítségével a jövő jobbá tehető. A determinizmus jegyében a most kirótt büntetés hatására az elkövető a későbbiekben nem követ majd el újabb cselekményeket. A jogkövető állampolgárokat pedig a negatív példa elrettenti attól, hogy a bűn útjára lépjenek. Prótagorasz következetesen elvetette az abszolút elmélet megtorlás alapú gondolatait, és végig a prevenciót, a bűnmegelőzési célt helyezte középpontba.

5.2. Arisztotelész (i.e.384-322)

Arisztotelész 17 éves korában került Athénba, és 20 évig tanult a platóni Akadémián. Mesterével együtt a nyugati kultúra legnagyobb hatású gondolkodói között tartjuk számon. Polihisztorként számtalan tudományterületen sikerült maradandót alkotnia, a középkor végére a Biblia mellett Arisztotelész művei képviselték a magas kultúrát Európában. Elismertségét jól mutatja, hogy az emberek egyszerűen így nevezték: a Filozófus.

Büntetési elméletének középpontjában az igazságosság eszméje áll. Vallja, hogy a bűncselekmény felborítja a társadalmi egyensúlyt, a bűnelkövető vét az embertársai ellen, és ezt az egyensúlyt az igazságos megtorlás eszközével lehet helyreállítani. Az igazságosság véleménye szerint arányban áll az okozott kárral, de nem ugyanakkora.

Mikor az egyik fél igazságtalanságot követ el, a másik pedig igazságtalanságot szenved, és amikor az egyik fél kárt okoz, a másik meg kárt vall, a törvényt – az érdekelt személyeket egyenlőnek véve – csupán a sérelem jellegében mutatkozó különbség érdekli. Ezt az igazságtalanságot aztán, amely egyenlőtlenséget jelent, a bíró kíséri meg kiegyenlíteni; mert ha pl. az egyik fél ütleget kap, a másik meg ütleget, vagy ha az egyik fél öl, a másik meg meghal, ily esetekben a szenvedés, mint a cselekvés egyenlőtlenül oszlik meg: a bíró aztán megpróbálja kiegyenlíteni ezt az aránytalanságot büntetéssel olyan formán, hogy a haszonból elvesz... Ily esetekben a szenvedést mérlegeljük, az egyik részt kárnak, a másikat haszonnak nevezzük. Így tehát a több és a kevesebb közt az egyenlő középen van. A kettő közt középen mutatkozott az egyenlő, tehát az, amit igazságosnak mondunk; a kiigazító igazság tehát a kár és a haszon közt

levő közepet jelenti.^[6]

Arisztotelész felfogásában az igazságosság eszméje nem egyezik a kölcsönösség gondolatával, mely Püthagorasz tanaiban jelenik meg.

Igazságos a kölcsönösség is, ámde nem olyanformán, ahogyan a püthagoreusok mondták. Ezek ugyanis úgy vélték, az az igazságos, hogy amit valaki elkövet, ugyanazt szenvedje is el. Csakhogy ez nem mindenkiel szemben alkalmazható. Mert az igazságos egy rabszolga számára, ha összehasonlítjuk egy szabad emberrel, nem ugyanaz. Hiszen ha egy rabszolga megüt egy szabad embert, akkor nem az az igazságos, hogy visszakapja az ütést, hanem az, hogy sokszorosán kapja vissza. Azonban a kölcsönösség is igazságos az arányosság szerint. Mert ahogyan a szabad ember – értékesebb lévén – a szolgájához aránylik, úgy aránylik a tett viszonzása magához a tethez. Hasonlóan aránylik a szabad ember a szabad emberhez.^[7]

A büntetés hatását tekintve Arisztotelész osztja Platón álláspontját, miszerint „a büntetés ugyanis gyógyító eljárás, s ahogy a többi gyógyító eljárás, ez is ellentétes hatások – jelen esetben a kellemes és a fájdalmas – révén jön létre”.^[8] Az iménti idézetben a Filozófus a büntetés tettesre gyakorolt hatásával foglalkozik, a jövőbe mutat, mely jellemzők a relatív büntetőelméleti gondolkodás sajátjai. Prótagorasszal ellentétben tehát Arisztotelész esetében már nem mondhatjuk határozottan, hogy kizárólag az egyik álláspont elvei mentén kötelezte el magát.

5.3. Platón (i.e. 427-347)

A büntetőjogi szakirodalom Platón az abszolút elmélet megalapozójaként tartja számon. Műveiben tárgyalja az ideális állam, a törvényhozás problémáit, de hangsúlyos szerepet kap nála a büntetés céljának meghatározása is. A fiatal és idealista Platón a büntetés céljaként elsősorban a bűnözés miatt felborult társadalmi egyensúly helyreállítását jelölte meg, későbbi műveiben viszont domináns hangsúlyt kap a prevenciós cél. Ahhoz, hogy e változást megértsük, látnunk kell mindazokat a hatásokat, melyek Platónra élete és munkássága során hatottak. Az idealista fiatal filozófusmestere, Szókratész pere és halálra ítéltése után hosszú utazásra indul, ennek során kitűnő tudósokkal és uralkodókkal ismerkedik meg, és hosszabbidőt tölt a püthagoreusok központjában, Szüraküszaiában Dionüszosz meghívására. Itt próbálja megvalósítani az általa elképzelt ideális államot, mely azonban teljes kudarcba fullad. Kalandos úton, kudarcokkal telve és kiábrándultan jut végül vissza Athénba, és hozza létre Akadémiáját. Élete hátralévő részét itt éli le, magányosan, tanítványaival körülvéve. Törvények című műve, mely élete alkonyán a tapasztalatait összegezve íródott, már jól

tükrözi az élete során végbement gondolati változást.

Büntetési elmélete időközben hasonlóan átalakult: míg a fiatal Platón büntetéssel kapcsolatos téziseiben valóban az igazságosság és az egyensúly helyreállítása jelenik meg célként, addig későbbi műveiben egyre többször találkozhatunk a prevenció fontosságának hangsúlyozásával. Gorgiasz című művében, mely Szókratész halálát követően, utazásai során íródott, már így ír erről:

A bűnhődő – és pedig jogosan bűnhődő – lélek erre vagy megjavul, és így maga látja bűnhődése hasznát, vagy legalább például szolgál másoknak, hogy szenvedéseitől megrémülve jobb útra térjenek. Akiknek hasznára válik az isten s ember ráróttá bűnhődés, azok orvosolható hibákat követtek el, de csak fájdalom és bánat árán szerezhetik meg ezek is az engesztelést, a földön csakúgy, mint az alvilágban, más módon nem szabadulhatnak az igazságtalanságtól.^[9]

Majd élete végén, a Törvények című munkájában ezt még egyértelműbben fejti ki:

Hogy ha valaki igazságtalanul akár kis, akár nagy vétséget követett el, a törvény megtanítsa és kényszerítse őt rá, hogy a jövőben hasonló vétséget vagy egyáltalán ne merészeljen szándékosan elkövetni, vagy legalább sokkal kevésbé – azonfelül, hogy megtéríti a kárt. Mármint ezt a célt akár tettel, akár szóval, akár örömmel, akár fájdalom okozásával, akár megtiszteltetések, akár megszegyenítések segítségével, akár pénzbüntetésekkel, akár esetleg ajándékokkal, s egyáltalán akármilyen módon éri el a törvényhozó, hogy az emberek meggyűlöljék az igazságtalanságot, de megszeressék, vagy legalább ne gyűlöljék az igazságot: éppen ez az igazán jó törvények eredménye és célja.^[10]

Látható, hogy Platón műveiben élete előrehaladtával egyre sűrűbben fogalmazódik meg mind a generális, mind a speciális prevenció hasznosságának gondolata, mely egyértelműen a relatív elmélet sajátja.

6. Az eltérések lehetséges okai

Az okokat keresve úgy gondolom, hogy nincs egyértelmű megoldás, több összetevő is szerepet játszhat az eltérések megjelenésében. Azonban három olyan indokot mindenképp szeretnék kiemelni, mely véleményem szerint magyarázatot adhat erre a jelenségre.

Az első, és talán legfontosabb, hogy ezek a büntetőjogi kategóriák jelenlegi formában közel kétezer évvel később fogalmazódtak meg. Az elmúlt évezredekben olyan mérhetetlen mennyiségű eredmény született a tudomány bármely ágában, hogy szükségessé vált azok rendszerezése, kategorizálása ahhoz, hogy ezek az eredmények átláthatók és feldolgozhatók legyenek. A büntetési elméletek területén ez a csoportosítás az 1700-as évek végén történt meg és Karl Salomo Zachariae von Lingenthal nevéhez köthető.^[11] Ő nevesítette először az abszolút és a relatív büntetőelméleti irányokat, és utólag – nyilván a legfőbb vonások és a legjellemzőbb gondolatok alapján – sorolták be e kategóriák valamelyikébe, vagy valamely vegyes elmélet követői közé a korábban élt jelentős gondolkodókat. Könnyű belátni, hogy ez alapján az lehet a kevésbé valószínű, hogy valakit teljesen tisztán és egyértelműen be lehetett sorolni kizárólag az egyik irányzat mögé.

Hacker Ervin egy érdekes fejlődési folyamatra mutat rá.

Míg az abszolút elméletek híveinek táborában főként olyanokra akadunk, akik a büntetőjog és a büntetés jogászai szempontjaira és oldalára fektetik a fősúlyt, akik a büntetésben a bűncselekménynek jogi viszonzását látják, addig a relatív elméletek táborában főként szociológusokat találunk, akik a bűncselekményben jogi jelenség helyett inkább társadalmi jelenséget látnak és akik a bűncselekményben csakis a büntetett társadalmi veszélyességének felismerésére és megállapítására alapul szolgáló szimptomát látnak. (...) Utalnunk kell azonban arra is, hogy aki csak nem szegődik valamely szélsőséges, túlzó elmülethez, az a különféle csoportokba tartozó egyes theoriák között sok érintkezési pontot fog találni látszólagos ellentétes elméleteket illetőleg is. Ez azután következésképpen arra is vezetett, hogy egyesek szót is emeltek a büntetőjogi elméleteknek ilyen csoportban való elhelyezése körül is ellentétes vélemények alakulnak ki. Ennek ellenére azonban a Platon és Aristoteles óta beláthatatlan hosszú sorban keletkezett büntetőjogi elméletek felett még ma is a jelzett néhány alapelv segítségével tudunk legjobban áttekintést nyerni.^[12]

A másik ok az a teljesen egyszerű magyarázat, hogy egy ember gondolkodása az élete során változik. Tapasztalatokat, új tudást szerez, és ezek a tapasztalások átrajzolják a véleményét egyes fontos kérdésekben. Platón munkásságában ez egyértelműen megfigyelhető.^[13] Harmadszor figyelembe kell venni azt is, hogy az említett művek fordítását a legritkább esetben végezte joghoz értő vagy jogász végzettségű szakember, így az eredeti idézetekben szereplő, a szerző valós gondolatait tükröző hangsúlyok eltolódása más és másfajta értelmezést is eredményezhetett.

7. Az elméletek továbbélése

A 17-18. században a felvilágosodás korszaka a büntetések céljának meghatározása terén is jelentős változást hozott. A feudalizmus megdöntése utáni polgárosodás új feladatok elé állította a kor gondolkodóit: tisztázni kellett a szerepeket az állam és annak polgára között, egyértelművé tenni az egyes döntések jogalapját. Erre a megoldást a szerződéses államelméletek adták meg. A szerződés, mely az állam és polgára között kötött, s melyben a polgárok lemondanak egyes jogaikról a közösség, az állam javára, új alapot teremtett a büntetésen és a büntetés célján történő gondolkodásnak.

A középkor végén uralkodó büntetőjogi eszme arisztotelészi elveken nyugodott, az inkvizitórius rendszer teret adott a bírói önkénynek, az egyház hatása pedig, mint ahogy az élet minden területén, a büntetéseknel, a büntetőeljárásoknál is erőteljesen érvényesült. A felvilágosodás hívei, mint az élet számtalan területén, ebben az esetben is fontos változásokat értek el. Ebben az időszakban hirdette meg Beccaria a máig is alapvető büntetőjogi elveit, és ezzel lefektette az állampolgári jogok garanciáit. Beccaria a relatív büntetési elmélet zászlóvivője lett, hirdette, hogy a büntetés célja egyrészt annak megakadályozása, hogy az elkövető a bűnismétlés útjára lépjen, másrészt az, hogy másokat hasonló cselekményektől visszatartson. Beccaria megfogalmazta a törvény előtti egyenlőség elvét, a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elv ekkortól meghatározza a büntetőeljárást. Elítélte a bírói törvényértelmezést, megfogalmazta az ártatlanság vélelmét, és deklarálta a nyilvánosság követelményét. A felvilágosodás korában vált a büntetésből nemcsak erkölcsi, hanem jogi fogalom.

A német területeken később, a 18. század második felében ismét az abszolút elméletek kerültek előtérbe két nagy gondolkodó, Kant és Hegel munkásságának köszönhetően. Kant úgy véli, a büntetés egyetlen valóságos célja a bűncselekmény megtorlása, ezért kell alkalmazni. A bűnelkövetőnek tisztában kell lennie azzal, hogy amit tesz, rossz, és annak következményeit viselni fogja. Hegel álláspontja szerint a bűnelkövetés a jog tagadása, így a büntetés pedig a jogsértés tagadása kell, hogy legyen. Mindketten egyetértenek abban, hogy a büntetés megtorlás, és a büntetés mértékét az elkövetett bűn nagysága határozza meg.

Általánosságban elmondható, hogy a 18-19. században kiépülő büntetőjogi rendszereket a relatív elméletekre alapozták. Elvetették az abszolút iskola tanait, a büntetések megtorlásánál sokkal fontosabb célként tekintettek a generális és speciális prevencióra. A hasznosságelméletek megegyeznek abban, hogy így érhető el a büntetés céljaként a bűnesetek számának későbbi csökkenése, amely gondolat összefüggést feltételez a tett és a

büntetés, illetve ennek hatása között, abban viszont eltérnek ezek az elméletek, hogy ezt a célt kivel szemben, milyen módon és milyen eszközzel szeretnék elérni.

Bentham és Paul Johann Anselm von Feuerbach az általános megelőzési elmélet első megfogalmazóiként azonosan a prevenciós célt tűzték zászlajukra. Bentham a büntetés társadalmi hasznosságára helyezi a hangsúlyt. Fontosnak tartja, hogy a büntetés arányos legyen a bűnelkövetéssel. Érdekes Feuerbach megközelítése, aki azt vallja, hogy a büntetéssel fenyegetés önmagában is elérheti a jogsértések elkerülésének célját, ehhez véleménye szerint lélektani eszközökre van szükség. Az egyént a bűn elkövetésére mindig valamilyen cél sarkallja, valamilyen nyereség, így ha biztos lehet abban, hogy a büntetés formájában az elkövetés okozta nyereségnél jelentősen nagyobb kár éri, úgy várhatóan magától eláll a bűnelkövetéstől.

A speciálprevenciós büntetési elméletek közvetlenül a bűnelkövetőre kívánnak hatást gyakorolni. Grolman elmélete abból indul ki, hogy jogértő társadalomban az emberek számíthatnak arra, hogy az állam megvédi őket a bűnözéstől, és a büntetést önmagában a prevenció eszközének tartja, melynek fenyegetése miatt csökken a bűnelkövetések száma. Véleménye szerint a társadalom más tagjainak elrettentése csak járulékos haszon ebben az esetben.

A 19-20. század fordulója a klasszikus és reform büntetőjogi iskolák, azaz a tett- és a tettes-büntetőjogi irányzatok harcáról szólt, így a büntetési elméletek alakulása is összefonódott ezzel a kérdéssel. Nyugat-Európában a 19. század végén a növekvő bűnözés, és ezen belül a visszaeső hivatásszerű bűnözők aránya, valamint a fiatalkori bűnözés növekvő méretei sürgető kérdéseket vetettek fel. Ezek a kérdések vezettek a Jhering és Georg Jellinek által felállított „*célbüntetés*” tanához, mely a relatív büntetési elmélet fejlődésének csúcspontja volt. Jhering álláspontja szerint a törvény célja a társadalom életfeltételeinek biztosítása, ezért az állam nem büntethet mindenféle jogsértést, csak abban az esetben teheti ezt, ha anélkül céljait nem képes megvalósítani. Jellinek véleménye szerint a büntetés az a funkció, amellyel a társadalom egyensúlyát megbontó egyén ellen korábban a vallás, később az erkölcs, majd a jogrend reagál. A büntetés szerepe tehát a jogtalanság által előidézett társadalom-lélektani hatások kiegyenlítése, azonban ezekre csak akkor kell büntetéssel reagálni, ha olyan fokot érnek el, amely azt feltétlenül szükségessé teszi.

A relatív és abszolút elméletek évezredes küzdelme várhatóan még nagyon sokáig folytatódik majd. Mindig lesznek szélsőséges gondolkodók, akik a megoldást kizárólag az egyik iskola eszközeiben látják, de mára jól látható, hogy az igazság egy köztes megoldásban lehet, mely kiemeli mindkét irányzat hasznos és aktuális gondolatait, és ezekből alakítja ki a

saját álláspontját. A közvetítő irányzat megjelenésének érdekességét adja, hogy az a német tudós, Franz von Liszt, aki elsőként elegyítette a két elméletet, sokáig meg volt győződve arról, hogy a relatív iskola tökéletesítésén dolgozik. Álláspontja szerint a helyes és igazságos büntetésnek háromféle hatása van: a javítás, az elrettentés és az ártalmatlanná tétel. Vallja, hogy a büntetések meghatározásánál a célszerűségből kell kiindulni, bizonyos esetekben határozatlan tartamú büntetést javasol. Tagadja a büntetés kizárólagosságát a bűnözés elleni küzdelemben, úgy véli, az ennek csak az egyik eszköze, emellett egyéb eszközökre, elsősorban biztonsági intézkedésekre van szükség. Hangsúlyozza, hogy a törvényhozásnak szem előtt kell tartania mind a speciális, mind a generális prevenciót, de felfogásában az abszolút teória megtorlási elve is tetten érhető.

8. Összegzés

Arisztotelész és Platón munkáiban valóban fellelhető a kettősség, hiszen párhuzamosan jelenik meg a tett alapú megtorlás és a prevenció hangsúlyozása, ami kérdéseket vethet, s vetett fel e tanulmány elkészítőjében is. A témát körbejárva úgy vélem, a válasz e kettősségre egészen egyszerű, és egyben lenyűgöző: az ókori görög gondolkodók munkásságuk során nem csupán a két irányt jelölték ki a büntetőelméletek körében, de életművükből az is kiderül, hogy önmagában egyik sem vezet a tökéletes megoldásra, mindkettőre szükség van. Az idő őket igazolta, hiszen az elkövetkező évezredek nagy gondolkodói sorra alkották meg a saját, ún. vegyes elméleteiket.

Bibliográfia

Arisztotelész: *Eudémoszietika*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1975. Fordította: Steiger Kornél

Arisztotelész: *Nikomakhosziethika*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987. Fordította: Szabó Miklós

Horváth Tibor: *A büntetési elméletek fejlődésének vázlata*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1981.

Jakab Éva: *Prevenció és szankció Platón törvényeiben*. Emlékkönyv dr. Tokaji Géza c. egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára. Szeged, 1996.

Kabódi Csaba – Mezey Barna: A büntetés története. *Módszertani füzetek*, 1985/2.

Platón: *válogatott művei*, I. kötet. Fordította: Péterfy Jenő. Budapest, Franklin-Társulat Magyar

Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1813.

Platón: Prótagorasz. Atlantisz könyvkiadó, 2007.

Platón: *Törvények Szerkesztette: Miklós Tamás* Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2008.

Tóth J. Zoltán: *Halálbüntetés pró és kontra*. Második, aktualizált kiadás, HVG-ORAC, 2019.

Lingenthal, Zachariae von: *Anfangsgründe des philosophischen Kriminalrechts*, 1805.

Hivatkozások

1. „A bűnelkövetőnek tehát szüksége van a büntetésre, az vele szemben jótétemény, hasonlít az orvos gyógyításához.” Horváth Tibor: *A büntetési elméletek fejlődésének vázlata*. Budapest, Akadémia kiadó, 1981. 22. ↑
2. Jakab Éva: Prevenció és szankció Platón törvényeiben, in Tóth Károly (szerk): *Emlékkönyv dr. Tokaji Géza c. egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára*. Acta Jur. et Pol. Szeged, 1996. 284. ↑
3. Horváth: *A büntetési elméletek fejlődésének vázlata*. ↑
4. Hacker Ervin: *Bevezetés a büntetőjog bölcseletébe*. Kiny. a Miskolci Jogakadémia Almanachjából. Pécs, Dunántúl Ny., 1924. 6. ↑
5. Platón: *Prótagorasz*. Faragó László fordításának tekintetbevételével fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Bárány István. Budapest, Atlantisz, 2007, 16. ↑
6. Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. Fordította: Szabó Miklós, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Simon Endre. 2. kiad., Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987, 132. ↑
7. Arisztotelész: *Eudémoszietika*. Fordította és jegyzeteket írta Steiger Kornél. Budapest, Gondolat Kiadó, 1975, 185. ↑
8. Uo. 32. ↑
9. Platón *válogatott művei*. I. kötet. 2. kiadás. Fordította és a bevezetőt írta Péterfy Jenő. (Filozófiai írók tára, 10.) Budapest, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1913, 114. ↑
10. Platón: *Törvények*. Kövendi Dénes fordítását átdolgozta Bolonyai Gábor. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2008, 232. ↑
11. Zachariae von Lingenthal: *Anfangsgründe des philosophischen Criminalrechts*. Leipzig, 1805, 27. ↑
12. Hacker: *Bevezetés a büntetőjog bölcseletébe*, 4. ↑
13. Tóth J. Zoltán mutat rá Halálbüntetés pró és kontra c. művében arra, miként változik az

ideális államformáról és uralkodóról alkotott vélemény Platón műveiben: a fiatal, idealista Platón a kormányzást a filozófus kezébe adná a törvények helyett, mert ő ismeri az igazságot és az államot isteni mintára mintázza meg. Később, élete utolsó művében, a Törvényekben bár továbbra is ezt tartaná az ideális megoldásnak, elismeri, hogy erre alkalmas személy nem létezik, azért szükség van rendre és törvényekre. (Tóth J. Zoltán: *Halálbüntetés pró és kontra*. Második, aktualizált kiadás, HVG-ORAC, 2019, 14.) ↑

Rideg Gergely: A mesterséges intelligencia rendszerek, mint magas kockázatú rendszerek szabályozásának európai megközelítése a tanúsítványok és szabványok tükrében

Bevezetés

Az utóbbi évek európai jogalkotói vizsgálódásait többek között a mesterséges intelligencia (továbbiakban úgy is mint MI) szabályozásának kockázat alapú megközelítése jellemzi. A magas fejlettségi szintet képviselő technológia gigantikus kockázati jóslatokat hívott elő számos diszciplína jeles képviselői részéről. A kockázati faktorok az alapvető emberi jogok széles spektrumával kapcsolatot mutatnak, felhívva ezzel a figyelmet az MI-alkalmazás esetleges veszélyeire^[1]. Nem újkeletű a gépektől, gyorsaságtól, vagy hirtelen fejlődéstől való félelem, és ez indokolt és arányos óvatosságot kell, hogy követeljen mind az alkalmazók mind a szabályalkotók részéről.

A jelen tanulmányban arra keresem a választ, hogy a tanúsítási folyamat, és a szabvány mennyiben lehet eszköze a mesterséges intelligencia arányos és indokolt szabályozásának, alkalmazása korlátozásának. Melyek lehetnek azok a kihívások, amelyek e téren feltűnni látszanak és mit várunk el a jogalkotótól, és a jogalkalmazótól? Megfelelő garanciákat jelentenek-e a tanúsítási folyamatok a mesterséges intelligencia használata során? Milyen legyen a szabályozási hozzáállás? Milyen legyen a szabályozás, ha magas kockázatú mesterséges intelligenciával találkozunk? Milyen a megbízható mesterséges intelligencia? Mitől lesz magas kockázatú egy MI-alkalmazás? Képes lehet a szabványok alkalmazása által a jogalkotó megfelelő mértékben porlasztani az MI-alkalmazások jelentette kockázatot?

A választott kutatási módszer

A kérdésekre normatív vizsgálatok útján, rendszertani értelmezéssel (interpretatio systematica), és kontextuális elemzéssel keresem a választ. Az analízis használja továbbá az alkotmányos alapjogok szerinti értelmezést, és úgyszintén a jog mögötti etikai értékek szerinti értelmezést. A kutatás során a teleológiai értelmezés játszik fontos szerepet.

Kutatási kérdések

A kutatás során azt is vizsgálom, hogy milyen legyen az a szabályozási attitűd, amely a mesterséges intelligencia rendszerek szabályozását jellemzi. A következőkben meglátjuk,

hogy az európai jogalkotó gondolkodásában hogyan alakul a szabályozás akkor, amikor a magas kockázatú mesterséges intelligenciával rendelkezik. Arra is választ kapunk, hogy milyen a megbízható mesterséges intelligencia.

A szabályozási sarokpontok Európában

Jelen tanulmányban érintőlegesen, a teljes igénye nélkül utalunk azokra az állomásokra, amelyek a mesterséges intelligencia európai regulációjának evolúcióját követték.

Mérföldkövek az Európai Unióban

Az egyik fundamentális mérföldkő a 2018. április 25-én lefektetett MI-stratégia volt, amely részben az MI társadalmi-gazdasági aspektusait, részben a körülötte megjelenő beruházásokat vizsgálta. Egy további lépés a „A mesterséges intelligenciáról szóló összehangolt terv”^[2] elkészítése volt, amely tartalmazta a közös célokat, és irányt mutatott az együttes erőfeszítésekhez. A Bizottság a témával foglalkozó magas szintű független szakértői csoportot is létrehozott 2018-ban, amely etikai iránymutatást adott ki a megbízható mesterséges intelligenciára vonatkozóan. A megbízhatóság általában lényeges az ismeretlen technológiák szabályozása kapcsán.^[3] A munkacsoport hét kulcsfontosságú követelményt rögzített, melyek a) Emberi cselekvőképesség és emberi felügyelet; b) Műszaki stabilitás és biztonság; c) Adatvédelem és adatkezelés; d) Átláthatóság; e) Sokféleség, megkülönböztetésmentesség és méltányosság; f) Társadalmi és környezeti jólét; valamint g) Elszámoltathatóság.

A munkacsoport rámutatott, hogy a megbízhatóság egyik szubsztanciája a bizalom. Az emberekben bizalom releváns, tudományosan megalapozott és hasznos információk alapján, széleskörű tájékoztatás útján tud kialakulni egy ismeretlen technológia iránt.

Az Európai Bizottság 2020. február 19. napján megjelent, a mesterséges intelligenciáról: a kiválóság és a bizalom európai megközelítéséről szóló Fehér könyvében (a továbbiakban úgy is mint Fehér könyv) az MI-alkalmazásokat illetően az alapvető jogokat, köztük az adatvédelmet, a magánélet védelmét és a megkülönböztetésmentességet érintő, valamint a biztonságot és a termékfelelősségi rendszer hatékony működését érintő kockázatokat elemezte.

Kifejtette, hogy az MI-alkalmazások termékekbe és szolgáltatások beépülve egyaránt kockázatot jelenthetnek. Mind a két esetben egyrésről a tervezési hibából eredő kockázat

járhat alapjogsértéssel, így például, ha olyan esettel találkozik az MI, amelyre hibásan beprogramozott választ ad, vagy pedig nem is kapott utasítást. Kockázatok eredhetnek abból is, ha az MI működésének alapjául nyers, kijavítás nélküli adatokat használnak fel. Az Európai Unió azt is felismerte, hogy bizonyos termékek és szolgáltatások esetében az MI éppen eszkaláló hatással van a termékben már egyébként is meglévő kockázatra, hiszen jóval nagyobb hatást képes gyakorolni a társadalomra az elvégzett munkafolyamatok száma és az érintettek száma végett.

Az MI szabályozás körében a jogbiztonságot megalapozó, garanciákkal rendelkező, ugyanakkor nem túlszabályozott, a gazdaságot támogató szabályozásra van szükség. Ebből kifolyólag objektív valószínűségi becslésekre, empirikus vizsgálatokra és nem sejtésekre alaposan kell felmérni a kockázatot.^[4]

Az Európai Parlament 2017. február 16-i állásfoglalása^[5] a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról elkészült dokumentuma számos olyan alapvetést tartalmaz, amely a robotok, mint új technológiai entitások biztonságos működéséhez kapcsolódnak. Fontos megjegyezni, hogy ez az állásfoglalás is hangsúlyozza, hogy „a robotok valós élethelyzetekben történő tesztelése alapvető fontosságú az esetleges kockázatok, valamint a tisztán kísérleti laboratóriumi fázison túli technológiai fejlődésük feltárása és értékelése szempontjából”.

Az MI kapcsán a negatív események bekövetkeztének objektív valószínűségére vonatkozó becslések részben analógiákra alapulnak. Ismertek, dokumentáltak a számítógépes rendszerek egyes gyengepontjait kihasználó hacker-ek támadásai, amelyek jellemzően adatok (jelszavak, e-mail címek) megszerzésére irányulnak. Statisztikákkal alátámaszthatóan növekvő tendenciát mutat a cyber-bűncselekményeket elkövető csoportok száma. Ezeknek a csoportoknak az egyik fő célpontjai a később akár értékesíthető adatok.^[6] Ismert továbbá a gyűlöletbeszéd elterjedése az online térben.^[7]

A Fehér könyv által azonosított kockázatok mind az érintetti mind pedig a hatósági oldalon jelentkezők, amely hatással van a jogbiztonságra, mivel az egyértelmű biztonsági intézkedések hiánya a jogbiztonság hiányához vezet, ugyanis egyértelmű rendelkezések hiányában a jogalkalmazók nem tudják, hogy hogyan járjanak el helyesen. Pontos szabályok nélkül a hatóságok és felügyeleti szervek is nehéz helyzetbe kerülnek, mert nem tudják, hogy mi alapján ellenőrizzenek.^[8]

A Fehér könyvben a következő kockázati tényezők kerültek azonosításra:

a) Az MI különös jellemzői. A bonyolult algoritmusokon keresztül az is aggályos, hogy detektálni tudjuk, hol és ki követett el jogsértést.

b) Uniós jogszabályok alkalmazhatóságának korlátai az által például, hogy a termékbiztonsági jogszabályok termékekre vonatkoznak, és nem alkalmazhatók MI segítségével működő szolgáltatásokra.

c) Az MI-rendszerek életciklusuk során változhatnak, pl. szoftverfrissítésen keresztül.

d) Létezik egy bizonytalanság a felelősségnek az ellátási láncban részt vevő szereplők közötti megoszlása körében.

e) Magának a biztonság fogalmának a változása

A Fehér könyv alapvetően egy kockázatalapú megközelítést kívánt alkalmazni, illetve arányos beavatkozást javasolt, magas és nem magas kockázati szintű MI-alkalmazások között disztingvált.

A szabályozás konkrét kialakítása kapcsán az európai jogalkotó úgy látja, hogy a már meglévő rendeletekre, irányelvekre és állásfoglalásra lehet alapozni. Az MI-hez hasonló precedenseket lát például az adatvédelemmel kapcsolatosan már meglévő, az illegális online tartalom hatékony kezelésére irányuló intézkedésekről szóló bizottsági ajánlás tervezetében megjelenő kockázatértékelési megközelítésben.^[9] Azzal együtt, hogy megállapítása szerint szükségesek újabb, a mesterséges intelligenciára szabott jogszabályok elkészítése, amelyeket aztán szabványokkal lehet tökéletesíteni. Izgalmas elképzelés, hiszen a szabványok Széll Sámuelet idézve tulajdonképpen „szakmai törvények”^[10]. Vitathatatlan, hogy azok jól kezelik a műszaki, technikai megoldásokat, illetve, hogy a piaci szereplők gyorsabban reagálnak a változásokra, mint a jogalkotó.

A célirányos és arányos szabályozás kialakításához az európai koncepció szerint arra lesz szükség, hogy az adatok ellenőrzése, a tájékoztatás, az emberi felügyelete stb. a magas kockázatú MI-alkalmazások során a követelményekbe beépüljenek.

A kialakuló MI-szabályozás első részeredményei

2020. október 20-án megjelent az Európai Parlament állásfoglalása^[11] a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a mesterséges intelligenciára vonatkozó polgári jogi felelősségi rendszerrel kapcsolatban, melyben kezdett formát ölteni az az elképzelés, amelyet a fent idézett

dokumentumok körvonalaztak.^[12]

A javaslat magas kockázatú MI-rendszereket definiál, azzal, hogy meghatározza az MI-rendszereket, illetve a magas kockázatnak is definíciót ad.^[13]

Az MI rohamosan fejlődő alkalmazása mellett az európai jogalkotó az egyik első olyan entitás a világon, amely átfogó szabályozási keretet vezet be ennek a paradigmaváltó technológiának egy meghatározott célra történő támogatására. Az MI átfogó szabályozását deklaráló javaslatot^[14] a tanulmány írásakor az Európai Unió Tanácsa rendes jogalkotási eljárás keretében tárgyalja.^[15] Ez a javaslat lényegében a magas kockázatú MI rendszerekre vonatkozó szabályokat tartalmazza. A magas kockázatú rendszerekbe történő besorolást a 6. cikk határozza meg, az egyes konkrét területeket pedig a III. melléklet sorolja fel. A magas kockázatot olyan esetekben tartja indokoltnak alkalmazni, amely az érintettek alapjogainak védelmével hozható kapcsolatba. A javaslat részletes tárgyalása nem tartozik jelen tanulmány körébe. Már több alkalommal említésre kerültek ugyanakkor a mesterséges intelligencia jelentette kockázatok. Helyesnek vélem, hogy pár mondatban kitérjünk arra, hogy pontosan mi az a kockázat, és miképpen mérjük közelítjük meg.

Kockázatértékelés

Mit is értünk kockázat alatt? A kockázat valamely (negatív) esemény bekövetkezése gyakoriságának (valószínűségének) és az esemény (negatív) következményei mértékének a szorzatát jelenti. A gyakoriság és a súlyosság előzetes megítélésében ugyanakkor jelentős az eltérés a társadalmi érzékelés és a tudományos valószínűség alapján kialakított előre becslés értékelése között.^[16] A mesterséges intelligencia által okozott negatív esemény lehet kisebb, egy kisebb csoportot érő adatvédelmi incidens, de lehet akár tömegszerencsétlenség, amely egy önvezető autó döntése miatt következik be. Ezek a negatív externáliák igen jelentősek a tekintetben, hogy hogyan kezeljük a mesterséges intelligenciát mint a szabályozás tárgyát. Nicolas Petit a mesterséges intelligencia által okozott externáliák három csoportját állította fel. A legenyhébbtől a legsúlyosabbig egyszer a helyi hatások, vagy diszkrét externáliák, amelyek csak az egyének szintjén jelentkeznek, ritkábbak. A második csoport a rendszerszintű hatások, amelyek lokalizáltak, kiszámíthatók. A harmadik csoport végül a történelmi jelentőségű externáliák, amelyek megjósolhatatlanok és végzetesek.^[17] Látható, hogy e helyütt a mesterséges intelligencia rendszerek csoportosítása más szempontú. A gyenge és erős mesterséges intelligencia csoportosítások mellett ez a fajta elkülönítés alkalmas lehet arra, hogy a szabályozás még komplexebb legyen és így helyesen szolgálja a szabályozási célt.

Valamilyen szintű kockázatot természetesen mindenképpen vállalni kell egy versenyképes gazdaságban. Fontos ugyanakkor, hogy a kockázatot a különböző tudományágak eltérő értelmezéssel kezelik.^[18] A szabályozás létrehozásakor ezeket közös nevezőre kell hozni.

Az Európai Unióban kikristályosodó magas kockázat

Mi alapján kerülhet meghatározásra, hogy egy MI-alkalmazás magas kockázattal jár? Az európai jogalkotó egyrésztől abból indul ki, hogy abban az esetben kerülhet megállapításra, amennyiben alapvető jogokat sérthet az alkalmazás. A Javaslat szabályai alapvetően ezen az elven alapulnak. Akár egy embernek is a méltóságát sértő, adatait jogosulatlanul felhasználó MI alkalmazás ezzel a kockázattal jár. Nem elhanyagolható körülmény továbbá, hogy könnyen rengeteg embert érinthet a mesterséges intelligencia kicsi meghibásodása. Az MI működése különösen nagy szakmai tudást igényel, a működése bizonyos esetekben átláthatatlan laikus, köznapi felhasználó számára.^[19]

A hivatkozott állásfoglalásban az európai jogalkotó a magas kockázatú MI-rendszerekre vonatkozó objektív felelősség alkalmazását tartja megfelelőnek. „(1) Egy magas kockázatú MI-rendszer üzemeltetője objektív felelősséggel tartozik minden olyan sérelemért vagy kárért, amelyet a szóban forgó MI-rendszer által vezérelt fizikális vagy virtuális tevékenység, eszköz vagy folyamat okozott.”^[20]

A kockázatközösségi konstrukció alkalmazása is tetten érhető az állásfoglalásban, amikor azt írja, hogy egy magas kockázatú MI-rendszer frontend-üzemeltetőjének gondoskodnia kell arról, hogy az MI-rendszer működésére rendelkezzen elegendő fedezetet biztosító felelősségbiztosítással.^[21]

A mesterséges intelligencia felelősségi szabályozását illetően a vizsgált szakirodalmak többféle megoldást is elfogadhatnak találnak. Jelen tanulmány keretében nincs lehetőség ezek részletes elemzésére, itt sokkal inkább arra keresem a választ, hogy milyen elv vezérli az európai jogalkotót a szabályozás létrehozásakor.

Precaution principle, vagyis az elővigyázatosság elve

A precaution principle egy kockázatértékelő szabályozási hozzáállás. Ez alapján a tiltás csak akkor indokolt, ha a tudományos szempontok szerint azonosított magas kockázat más szabályozási eszközzel megnyugtatóan (biztonságosan) nem küszöbölhető ki. Az elővigyázatosság elvének felhasználása tehát három előzetes feltétel együttes teljesülésekor indokolt: a) feltehetően káros hatások meghatározásra kerültek, a rendelkezésre álló

tudományos adatok értékelése megtörtént, a tudományos bizonytalanság mértéke meghatározható.^[22] Az ilyen szabályozás megfelelő fékeket és garanciákat képes beépíteni a szabályozási rendszerbe.

Álláspontom szerint tehát az elővigyázatosság elve az a helyes irányvonal, amelyet egy ismeretlen technológia szabályozásánál figyelembe kell venni.

A mesterséges intelligencia szabályozás rétegei

Mintegy alapvetésként megállapíthatjuk, hogy az Európai Unió mesterséges intelligencia szabályozása az eddig megvizsgált és rendelkezésre álló információk szerint több rétegből épül majd fel.

Egyrészt a már meglévő szabályokra kíván építeni, így a termékfelelősség^[23] és egyéb felelősségi rendszerek területén megoldhatónak látja utaló szabályokkal behozni a meglévő megoldásokat az új technológiák, így az MI által teremtett helyzetekre.

Fontosak ugyanakkor az új, a kifejezetten a mesterséges intelligencia által generált helyzetekre hozott szabályok és megoldások. Ilyen például a mesterséges intelligencia jogszabály (Artificial Intelligence Act)

A jelen dolgozat a továbbiakban azzal a harmadik réteggel foglalkozik, amely a különböző technológiai felhasználások helyes, biztonsági garanciákat tartalmazó részletszabályait hivatott deklarálni. Ezek a szabványok és a tanúsítványok.

Szabványok és tanúsítványok

A szabványok és a tanúsítványok, a tanúsítási rendszer alkalmas lehet mind azoknak a kockázatoknak a kezelésére, amelyeket a jogalkotónak sikerült már azonosítania. Ezt pedig sikerülhet oly módon kezelni, hogy ne kelljen mindeközben teljesen új joganyagot létrehozni.

A szabványok alkalmazása, a tanúsítványok megszerzése hordoz magában egy fajta önszabályozást a piaci szereplők részéről. Nem beszélve természetesen most arról, amikor a jogalkotó teszi kötelezővé egyes szabványok alkalmazását. Ahogyan arra Karácsony Gergely rámutat, itt egy verseny-oldali megközelítés is szerepet játszik, hiszen a piaci szereplők a vásárlók, a szolgáltatást igénybe vevők bizalmának elnyerése érdekében biztonságossá és a felhasználók számára elfogadhatóvá kívánják majd tenni a termékeiket és az

üzletpolitikájukat, termelési folyamatukat.^[24]

Ezzel lehetővé válik a gyorsabb, és egyértelműbb implementálás, amely növeli a jogbiztonságot. A jogalkalmazók hamarabb kapnak választ a kérdéseikre, kalkulálni tudnak az MI-használattal járó költségekkel.

A szabványok és a tanúsítványok arról árulkodnak, hogy a mérnöki tudományos munkák ugyanúgy figyelembe veszik és tekintettel vannak a jogi munkákra, mint fordítva.

A tanúsítvány egy eljárás eredményeként létrejövő dokumentum, amely hitelt érdemlően igazolja, hogy valami megtörtént, vagy valami/valaki egyes jellemzőkkel rendelkezik.

A szabványok

Tényként rögzíthetjük, hogy a szabványok használata által jelentős hatékonyságot tudnak a piaci szereplők elérni, így közvetve a gazdaság egyik fontos mozgatóelemét jelentik.^[25] Általánosságban, Európai Unió dimenzióban elmondhatjuk, hogy a szabványok és a szabványosítás az uniós egységes piac létrehozásának is egy fundamentuma. A nemzeti műszaki előírások helyébe lépő európai szabványok hozzájárulnak a technikai akadályok felszámolásához. A szabványok által lehetőség nyílik a piacra jutást könnyíteni a piaci szereplők számára, és nem csupán uniós, de nemzetközi együttműködést is elősegítenek. A szabványok elhozhatják a jobb kapcsolatokat a beszállítókkal és az ügyfelekkel, ami a fogyasztók biztonságának javulásából ered. Az Európai Unió meglátása szerint a szabványok lehetőséget tudnak biztosítani arra is, hogy az európai kkv szektort versenyképesebbé tegye.^[26] A Bizottság rámutatott, hogy a szabványok csökkentik azt az időt, amely alatt az új technológia piacra tud kerülni, továbbá megkönnyítik az innovációt az által, hogy lehetővé teszik a vállalkozások számára, hogy a szabványban foglalt eredményekre támaszkodjanak és építsenek.

Érdemes megemlíteni azt, hogy a szabványok milyen hatással vannak a gazdasági versenyre, amely, mint ismeretes, az innovációnak és a fejlődésnek a motorja. A szabvány alkalmazása ugyanis, ha bizonyos vállalkozások számára nem lehetséges a szabványmegállapítási folyamatok eredményeinek megismerése, úgy versenyellenes eredményekhez vezet. A szabvány akkor nem korlátozza a versenyt, ha az bizonyos feltételekre épül. Így fontos, hogy a szabvány elfogadási eljárása átlátható, tisztességes, ésszerű és megkülönböztetésmentes legyen. Tehát mindenki egyenlő feltételekkel hozzájuthasson.^[27]

A szabványok és a verseny kapcsolatát azért tartom fontosnak kiemelni, mert a verseny e

tekintetben a mesterséges intelligencia olyan irányú fejlesztéséhez vezet, amely maximálisan a fogyasztók érdekeit, biztonságát szolgálja.

A szabványokkal kapcsolatosan pár alapfogalmat tartok fontosnak tisztázni. E tanulmányban alapvetően a magyar szabványokkal kapcsolatos fogalmakat veszem alapul, és ehhez kapcsolódóan csatolok nemzetközi kitekintést. Mindenekelőtt a szabvány maga egy „elismert szervezet által alkotott vagy jóváhagyott, közmegegyezéssel elfogadott olyan műszaki (technikai) dokumentum, amely tevékenységre vagy azok eredményére vonatkozik, és olyan általános és ismételten alkalmazható szabályokat, útmutatókat vagy jellemzőket tartalmaz, amelyek alkalmazásával a rendező hatás az adott feltételek között a legkedvezőbb.”^[28]

Szabványosítás alatt olyan tevékenységet értünk, „amely általános és ismételten alkalmazható megoldásokat ad fennálló vagy várható problémákra azzal a céllal, hogy a rendező hatás az adott feltételek között a legkedvezőbb legyen.”^[29]

A szabványügyi szerv „olyan szabványosító szerv, amelyet nemzeti, regionális vagy nemzetközi szinten elismertek, és amelynek fő funkciója – alapszabályzatából adódóan – a közösség számára hozzáférhető szabványok kidolgozása és jóváhagyása vagy elfogadása.”^[30]

Európai szabványügyi szervezetek az Európai Szabványügyi Bizottság (CEN), az Európai Elektrotechnikai Szabványügyi Bizottság (CENELEC), az Európai Távközlési Szabványügyi Intézet (ETSI).

Az egyik legismertebb nemzetközi szabványosító szervezet a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet, az ISO. Ennek a szervezetnek már vannak is eredményei a mesterséges intelligenciát támogató szabványok létrehozása terén. Ilyen például az ISO/IEC NP 24029-1^[31], Neurális hálózatok robusztusságának felmérése témakörben. Szintén a mesterséges intelligenciához és a kockázatelemzéshez kapcsolódóan az ISO 12100:2010^[32], amely a kockázatértékelés és kockázatcsökkentés általános elveit érinti. A jelen tanulmány megírásakor pedig még fejlesztés alatt áll az etikai és szociális áttekintést tartalmazó ISO/IEC DTR 24368 szabvány.

A megfelelő mesterséges intelligenciára vonatkozó szabványok megalkotásával elérhetővé válik tehát egy megbízható, korszerű technológia dokumentálása, amely azután alapja lehet további fejlesztésnek és modernizálásnak. Lévé, hogy ez egy műszaki tartalommal is rendelkező dokumentum lehet, alkalmas lehet a mesterséges intelligencia rendszerek helyes leírására. A szabványosításban alkalmazott elvek, mint az áttekinthetőség és nyilvánosság, a közérdek képviselése, egységesség és ellentmondás-mentesség pedig álláspontom szerint

hozzájárulnak az MI jelente kockázatok porlasztásához és a jogbiztonsághoz.

Felmerül a kérdés a mesterséges intelligencia szabályainak a jogforrási hierarchiában történő elhelyezése kapcsán, hogy arra milyen szinten kerüljön sor. Tekintettel arra, hogy ez egy határokon átívelő technológia, mindenképpen egy magasabb szintű szabályozási dimenziót érdemes találni. Kérdés az is, hogy megfelelő lépés volna-e a szabványok egyes részeinek beépítése jogszabályi környezetbe?

A Magyar Szabványügyi Testület e körben az alábbi álláspontra helyezkedik.

A technológiai részletszabályok jogszabályba foglalása nem ösztönzi a piaci szereplőket, hogy jobb megoldást fejlesszenek, ha egy adott szabvány alkalmazása kötelező és a jobb technológia alkalmazása nem jár plusz jutalmazással. Míg, ha a fejlettebb szabvány alkalmazásával több ügyfelet tud magához csábítani, akkor az mindenképpen pozitív hatással lesz rá. A jogszabályba foglalás a jogalkotóra hárítja a felelősséget, hiszen a piaci szereplő okkal bízhatott benne, hogy a jogszabályban elvárt szabvány alkalmazása megfelelő biztonságot nyújt. Az is igaz, hogy a nem kellően előrelátó és rugalmas jogszabály konzervál egy már meghaladott technikai megoldást, amely így visszatartja a fejlődést.

A nemzeti jogszabályokba ültetett szabványok tekintetében probléma lehetne, hogy zavart kelt a jogkövetében, mivel a jogszabályok szintjei között ellentmondás mutatkozhat. Például, ha egy európai szabvány alkalmazása szükséges, ugyanakkor az ellentétes a nemzeti jogszabály rendelkezésével.^[33]

A tanúsítványok és a tanúsítási folyamat

A tanúsítványok és a tanúsítási folyamat egy szintén gyakorlatorientált, problémaközpontú rétege lehet a mesterséges intelligencia szabályozásnak. A tanúsítási folyamat a mesterséges intelligencia körében Philip Matthias Winter és társai elképzelése szerint^[34] a következőképpen épül fel. Egy GAP analízis jelenti a kezdő lépést. A GAP analízis, magyarul rés- vagy eltéréselemzés lehetővé teszi a szervezett céljai és a tényleges eredménye közötti inkonzisztenciák felmérését.^[35] Ennek érdekében jellemzően a fejlesztők feladata az eltéréselemzés és a követelménykatalógus előkészítése. A GAP analízis segítségével áttekinthető, hogy az alkalmazás tervezése és fejlesztése során figyelembe vettek-e minden szükséges biztonsági és védelmi követelményt. A következő lépésben egy ún. kick-off meeting keretében az auditorok és a fejlesztők találkoznak, és meghatározásra kerül a tanúsítvány által lefedett kör. A dokumentációk áttekintését követően megkezdődik az audit eljárás, benne az interjúkkal. Ezt követően egy technikai vizsgálat, melyet követően kiadásra

került az audit jelentés. A jelentést követően a tanúsítvány kiállítására kerül sor. Annak érdekében pedig, hogy a tanúsítvány később is megfelelő igazolását adja az adott alkalmazás megfelelő működésének meghatározott időközönként monitoring auditokra kerül sor, amelyek végén újra-tanúsított igazolások kerülnek kiadásra.^[36]

A tanúsítási folyamat pozitívumai, hogy hozzásegítik a jogalkotót a kockázatok enyhítéséhez a normák és szabványok létrehozásával. A tanúsítványok termékfejlesztési ösztönzéseként is hathatnak, mivel az előírásoknak megfelelés ösztönzi a fejlesztést olyan irányban is, amelyre nem lépett volna. A bizalmat független szakemberek építik tanúsítási eljárás útján, alkalmazott kritériumok, és iránymutatások alapján.^[37]

Összegzés, a tanúsítási folyamat értékelése

Léteznek azonban kihívások a gépi tanuláson alapuló applikációk tanúsítási folyamata körében. Egyrészt fontos ugyanis tisztában lenni gépi tanulás kulcsfogalmaival, a matematikai alapvetésekkel és előfeltételekkel. Philip Matthias Winter és szerzőtársai e körben kiemelik, hogy habár a gépi tanuláson alapuló alkalmazásokon magasan képzett fejlesztők dolgoznak, a terméktanúsítványi folyamatban sokkal szélesebb csoportot kívánunk megszólítani, így az ez irányú képzés esszenciális jelentőségű.

Mindemellett rugalmas tanúsítási folyamatra van szükség, ahol az időközben elért eredményeket be lehet építeni a folyamatba. Vannak ugyanis jelenleg is aktív kutatási területek, mint például a bizonytalanságbecslés, az értelmezhetőségi módszerek, az anomáliák felderítése, az ellenséges támadások/védelem, valamint az emberekkel vagy környezettel való interakció. Az ezeken a területeken is elért eredményeket az újabb tanúsítási folyamatokba szükséges beépíteni.

Fontos szem előtt tartanunk ugyanakkor az elérni kívánt célt, hiszen az optimalizálási célhoz nem tökéletesen illeszkedő garanciák érvényesítése mindig csökkenti a teljesítményt a valódi mögöttes célhoz képest. A túlzott garanciák beépítése tehát a szabályokba azzal a veszéllyel is járhat, hogy a technológia nyújtotta előnyök tompulnak vagy elvesznek.

Szintén egy a tanúsítással kapcsolatos még megoldatlan probléma, hogy hogyan kezeljük az úgy nevezett disztribúciós eltolódásokat. Vagyis azokat az eseteket, amikor a tanulási adatok eltérőek a valós világban kapott adatoktól. Egy jó példa ezekre az USA-ban kifejlesztett automatizált vezetés, amely ugyanakkor sajnos már nem biztos, hogy egy mohácsi közlekedési helyzetben is helyes megoldást hoz.^[38]

Azt szeretnénk, hogy az MI bizonyos erkölcsi minimumokhoz, mércékhez mindenképpen tartsa magát.

Konklúzió

A fentiekben foglaltakat összevetve az az álláspont látszik kibontakozni, hogy a tanúsítványok és a szabványok alkalmazása a mesterséges intelligencia felhasználásával járó kockázatok porlasztása alkalmas. További követelmények, feltételek szükségesek, hogy megállapításra kerüljenek a szabványok és a tanúsítási folyamat kapcsán, ám ezek már olyan jellegű részletszabályok, amelyek kifejezett műszaki szakismeretet is igényelnek.

Ami minden bizonnyal elhagyhatatlannak mutatkozik az a magas szintű technológiai szakmai ismerettel rendelkező személyi állomány képzése, akik képesek lesznek jól kommunikálni a fejlesztők és a jogalkotó között.

Ahogy fent szerepelt, fontos, hogy a szabvány elfogadási eljárása átlátható, tisztességes, ésszerű és megkülönböztetésmentes legyen. A kockázatokat csökkenteni szándékozó célkitűzés nem vezethet a más terület, így például a verseny torzításához. Nem okozhatja az alapvető európai értékek devalválódását, így lehetővé kell tenni, hogy azokat minden európai vállalkozás a piacra lépéshez segítségül hívassa.

Az audit katalógus, mint a rugalmasság garanciája vélhetően nagy szerepet fog játszani a mesterséges intelligencia szabályozás során. Mivel ez a dokumentum a piaci igényeknek és jogszabályi környezetnek megfelelő folyamatosan és könnyebben tud változni. A szakemberek könnyebben tudnak hozzá nyúlni és ezzel lehetővé tenni a folyamatos, fenntartható garanciákkal megtámogatott fejlődést.

Bibliográfia

Fehér könyv a mesterséges intelligenciáról: a kiválóság és a bizalom európai megközelítése, 2020, COM(2020) 65 final,
https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_hu.pdf

Fleischer Tamás: Innováció, növekedés, kockázat, in Bulla Miklós – Tamás Pál (szerk.): *Fenntartható fejlődés Magyarországon: Jövőképek és forgatókönyvek. Stratégiai kutatások – Magyarország 2015*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2006.

G. Karácsony Gergely: *Okoseszközök – Okos jog?, A mesterséges intelligencia szabályozási kérdései*. Budapest, Dialóg Campus, 2020.

Kenderfi István – Fűrész Miklós: Szemléletváltás a szakképzésben: a lemorzsolódás megelőzésének pályaorientáció központú megközelítése, *Új Munkaügyi Szemle*, II. évf. 2021/4.

Klein Tamás – Tóth András: *Technológia jog – Robotjog – Cyberjog*. Budapest, Wolters Kluwer, 2019.

Netjasov, Fedja – Janic, Milan.: A review of research on risk and safety modelling in civil aviation, *Journal of Air Transport Management*, Volume 14, Issue 4, July 2008

The relentless growth of cybercrime, Europol's 2016 Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA)

<https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/relentless-growth-of-cybercrime>

Tóth András: A mesterséges intelligencia szabályozásának paradoxonja és egyes jogi vonatkozásainak alapvető kérdései, *Infokommunikáció és jog*, 2019/2.

Széll Sámuel: Szabvány-dokumentáció, *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 5. évf., 1958/1.

Udvary Sándor: Az önvezető gépjárművek egyes felelősségi kérdései, *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2019/2.

Veres Zoltán: A gap-modell formaváltozásai? *Marketing & Menedzsment*, 51. évf., 2017/1-2.

Winter, Philip Matthias (et al.): *Trusted Artificial Intelligence: Towards Certification of Machine Learning Applications*. arXiv preprint arXiv:2103.16910, 2021.

Hivatkozások

1. Udvary Sándor: Az önvezető gépjárművek egyes felelősségi kérdései, *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2019/2, 146–155. ↑
2. COM(2018) 795 final ↑
3. Tóth András: A mesterséges intelligencia szabályozásának paradoxonja és egyes jogi vonatkozásainak alapvető kérdései, *Infokommunikáció és jog*, 2019/2, 3–9. ↑

4. Fehér könyv a mesterséges intelligenciáról: a kiválóság és a bizalom európai megközelítése, 2020, COM(2020) 65 final,
https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_hu.pdf ↑
5. Az Európai Parlament 2017. február 16-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról (2015/2103(INL)) (2018/C 252/25),
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A52017IP0051> ↑
6. The relentless growth of cybercrime, Europol's 2016 Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA)
<https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/relentless-growth-of-cybercrime> ↑
7. Ezzel kapcsolatos aggályokat a „Az Európai Parlament 2020. október 20-i állásfoglalása a digitális szolgáltatásokról és az alapvető jogokról szóló törvényről” is rögzít. (pl. női diszkrimináció, az automatizált algoritmusok tartalomszűrése jogállamisággal kapcsolatos aggályokat vet fel) ↑
8. Fehér könyv ↑
9. COM(2018) 795 final ↑
10. Széll Sámuel: Szabvány-dokumentáció, *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 5. évf., 1958/1, 25–34. ↑
11. Az Európai Parlament 2020. október 20-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a mesterséges intelligenciára vonatkozó polgári jogi felelősségi rendszerrel kapcsolatban (2020/2014(INL)) ↑
12. Az állásfoglalás melléklete részletes már-már szövegszerű javaslatokat tartalmaz, egy megalkotandó rendelet hatályáról, fogalommeghatározásáról, a magas kockázatú MI-rendszerekre vonatkozó objektív felelősségről. ↑
13. Ez alapján: *„magas kockázat: az egy vagy több személy számára véletlenszerű módon történő, az észszerűen előrelátható mértéket meghaladó sérelem- vagy károkozás jelentős kockázata egy autonóm módon üzemelő MI-rendszer esetében; a kockázat jelentősége a lehetségesen okozott sérelem vagy kár súlyossága, a döntéshozatal önállóságának mértéke, a kockázat felmerülésének valószínűsége és az MI-rendszer használatának módja és körülményei közötti kölcsönhatástól függ;”* ↑
14. Document 52021PC0206 ↑
15. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/HIS/?uri=CELEX:52021PC0206> ↑
16. Fleischer Tamás: Innováció, növekedés, kockázat, in Bulla Miklós – Tamás Pál (szerk.): *Fenntartható fejlődés Magyarországon: Jövőképek és forgatókönyvek. Stratégiai kutatások – Magyarország 2015*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2006, 275–284. ↑
17. G. Karácsony Gergely: *Okoseszközök – Okos jog?, A mesterséges intelligencia szabályozási kérdései*. Budapest, Dialóg Campus, 2020, 142–144. ↑

18. Fedja Netjasov – Milan Janic: A review of research on risk and safety modelling in civil aviation, *Journal of Air Transport Management*, Volume 14, Issue 4, July 2008, Pages 213–220.
↑
19. Az Európai Parlament 2020. október 20-i állásfoglalása (2020/2014(INL)) ↑
20. Uo. ↑
21. Uo. ↑
22. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=legisum%3A32042> ↑
23. „8. úgy véli, hogy a termékfelelősségről szóló irányelv 30 éve hatékony eszköznek bizonyul a hibás termékek okozta károkért járó kártérítések kifizettetésére, azonban felül kell vizsgálni a digitális világhoz való hozzáigazítása és a kialakulóban lévő digitális technológiák által jelentett kihívások kezelése érdekében, ezáltal biztosítva a fogyasztók hatékony védelmének magas szintjét, valamint a jogbiztonságot a fogyasztók és a vállalkozások számára, elkerülve ugyanakkor a magas költségeket és kockázatokat a kkv-k és induló vállalkozások számára;”
Forrás: Az Európai Parlament 2020. október 20-i állásfoglalása (2020/2014(INL)) ↑
24. G. Karácsony: *Okoseszközök – Okos jog?* 142–144. ↑
25. Klein Tamás – Tóth András: *Technológia jog – Robotjog – Cyberjog*. Budapest, Wolters Kluwer, 2019, 70. ↑
26. Elérhető: Benefits of standards,
https://ec.europa.eu/growth/single-market/european-standards/standardisation-policy/benefits-standards_en ↑
27. Klein – Tóth: *Technológia jog – Robotjog – Cyberjog*, 71–74. ↑
28. a nemzeti szabványosításról szóló 1995. évi XXVIII. törvény 4. § (1) bek. ↑
29. 1. számú melléklet az 1995. évi XXVIII. törvényhez 1. pont ↑
30. 1. számú melléklet az 1995. évi XXVIII. törvényhez 2. pont ↑
31. ISO/IEC NP 24029-1 and 24029-2 – AI – Assessment of the robustness of neural networks. ↑
32. Safety of machinery — General principles for design — Risk assessment and risk reduction. ↑
33. Forrás: <http://www.mszt.hu/web/guest/tevhitek-es-tenyek> ↑
34. Philip Matthias Winter (et al.): *Trusted Artificial Intelligence: Towards Certification of Machine Learning Applications*. arXiv preprint arXiv:2103.16910, 2021. ↑
35. Kenderfi István – Fűrész Miklós: Szemléletváltás a szakképzésben: a lemorzsolódás megelőzésének pályaorientáció központú megközelítése, *Új Munkaügyi Szemle*, II. évf. 2021/4, 18., valamint Veres Zoltán: A gap-modell formaváltozásai? *Marketing & Menedzsment*, 51. évf., 2017/1-2, 87-98. ↑
36. Winter: *Trusted Artificial Intelligence* ↑
37. Uo. ↑
38. Uo. 22. ↑

Selmeci Laura Anna: Versenyjogi jogsértéssel okozott károk megtérítése

1. Bevezetés

Az általam választott téma aktualitását jelzi az a tény, hogy az elmúlt évtizedekben a versenyjogot érintő egyik leginkább előtérbe kerülő terület, a versenyjogi jogsértésekhez kapcsolódó magánjogi igényérvényesítés.

Dolgozatomban a versenyjogi jogsértések kapcsán érvényesíthető kártérítési igények elméleti, és gyakorlati vetületeit kívánom elemezni, melynek során ki kívánok térni különösen a vonatkozó európai uniós, közösségi szintű szabályozásra, valamint az ezzel összhangban deklarált hazai szabályozásra. Mindemellett dolgozatomban górcső alá veszek egyes versenyjogi jogsértéssel okozott károk kapcsán hozott uniós versenyjogi ítéleteket.

Kutatásom, módszertanát tekintve elsődlegesen leíró, bemutató jellegű, s melynek célja e terület ismérveinek és lényegi elemeinek hathatós bemutatása.

A hatályos versenyjogi szabályok és a vonatkozó hazai szakirodalom tanulmányozását követően célirányosan választottam ki a szakirodalomban is legtöbbször hivatkozott ítéleteket, annak érdekében, hogy átfogóan megismerhessem a versenyjog jogsértéssel okozott károk megtérítése kapcsán a szabályozást is sok esetben fejlesztő ítélkezési gyakorlatot.

2. A versenyjogi jogsértés történeti előzményeinek és főbb jogforrásainak bemutatása

A versenyjog a modern gazdaság működését meghatározó piaci versenyhez kapcsolódik. Eltér ugyanakkor a hagyományos magánjog kereteitől, hiszen nem a privátautonómia jogi kereteit kívánja kiterjeszteni, sokkal inkább egyfajta korlátozó szerepet tölt be, s e korlátozó funkciójával gazdasági verseny okozta negatív következményeket hivatott csökkenteni, azokkal szemben megfelelő védelmet biztosítani. A versenyjog céljának szokták még tekinteni a gazdasági szabadság biztosítását, illetve – az Európai Unió szempontjából – a különböző piacok integrációját is.^[1]A piac lététől és funkciójától elválaszthatatlan a verseny, a versenynek pedig számos negatív következménye lehet.^[2]

A kartellek és a gazdasági erőfölényben lévők veszélyeztetik a versenyt a különböző

visszaélések miatt, így a jognak a piaci versenyt kell megfelelően és hatékonyan védenie, fellépve a piacot túlzottan befolyásoló és a versenyt korlátozó, esetlegesen kizáró folyamatokkal szemben. Ugyanakkor a verseny a gazdaság éltető eleme és a fogyasztói jólét biztosítója is.^[3]

Célja ezáltal, a jog eszközével biztosított szabályozásnak a szerződéses szabadság korlátozása olyan érdekekből, melyeknek köszönhetően a piaci mechanizmus működése érdekében fenntartható a kereslet és kínálat közötti egészséges egyensúly.^[4]

Történeti előzményként megemlítendő, hogy kezdetben, a jogi szabályozás szükségességének felmerülésekor a *Code civil*, vagyis a Francia Polgári Törvénykönyv szabályai körén belül a deliktualis kártérítési felelősség szabályozási klauzuláinak alkalmazási körét kezdték alkalmazni azokban az esetekben, amikor szükségessé vált a tisztességtelen versenycselekményekkel szembeni fellépés. Ezt követően az 19. század végére megjelent az önálló szabályozás igénye.^[5] Az 1890-es években, az Amerikai Egyesült Államokban elfogadták az ún. antitröszt törvényt. Ez utóbbi a klasszikus társasági jogot, vagyis a részvénytársaságok jogát is érintő szabályozásként született meg.^[6]

1946-ban az USA bíróságai már lehetőséget biztosítottak a károsultak számára, hogy jogaikat peres úton érvényesíthessék. Jelenleg a versenyjogi jogsértések okán induló ügyek 90%-a kártérítési per.^[7]

A 21. században új trendek és tendenciák ütötték fel fejüket a versenyjogon belül is. Amint a bevezetőben is említettem, az egyik legjelentősebb új jelenség a versenyjogi szabályozás kapcsán a versenyjogi jogsértésekhez kapcsolódó magánjogi igényérvényesítés előtérbe kerülése. Hosszú időn keresztül ugyan a közjogi jogérvényesítés jellemezte a jogágot, ezért a versenyjogi szankciórendszer és a versenykorlátozó tevékenységek jogkövetkezményei túlnyomórészt bírságok és eltiltások, vagyis közigazgatási jellegűek voltak, emellett jelentek meg a büntetőjogi jogkövetkezmények, melyek a gazdasági verseny tisztaságát csorbító bűncselekményeket voltak hivatottak szankcionálni.^[8]

Európában a magánjogi jogérvényesítés szabályozása, elmélete és gyakorlata sem kapott kiemelt figyelmet egészen az elmúlt évtizedekig. A versenyjogi diskurzust a 21. századtól kezdték el meghatározni a magánjogi jogérvényesítés eszközei, így már a korábbi gyakorlattal szemben nem csak másodlagos, közvetett szankciós eszközként jelent meg a magánjog a versenykorlátozásokkal szembeni fellépésekben.

Ebben a tendenciában hozott elsőként átfogó változást a *Tanács a Szerződés 81. és 82.*

cikkében meghatározott versenyszabályok végrehajtásáról szóló 1/2003/EK rendelete, azzal, hogy decentralizálta a versenyeljárások rendjét. Ennek eredményeként a tagállamok polgári bíróságai nyitottabbá váltak a versenyjogi jogsértésekhez kapcsolódó magánjogi keresetek befogadására. Az igazi paradigmaváltás a versenyjogban azonban csak az a precedens értékűnek is minősülő 2001-ben hozott ítélet eredményezett, melyet az Európai Unió Bírósága a Courage kontra Crehan ügyben hozott meg.^[9]

2014-ben fogadta el az Európai Parlament és a Tanács *a tagállamok és az Európai Unió versenyjogi rendelkezéseinek megsértésén alapuló, nemzeti jog szerinti kártérítési keresetekre irányadó egyes szabályokról szóló 2014/104/EU irányelvet* (Irányelv). Az Irányelv a teljes kártérítéshez való jog deklarálása mellett különböző elveket is megfogalmaz. Elvárása a tagállamokkal szemben, hogy a kártérítés tényleges érvényesülését a nemzeti szabályozás biztosítsa, emellett a tagállami és az európai versenyjogsértéssel okozott károk egyenértékű megítélését is hangsúlyozza.^[10]

A hazai szabályozás tekintetében az Alaptörvény is megfogalmaz a gazdasági verseny hatékonyságát biztosító szabályt, illetve a versenytorzító magatartások elleni fellépés deklarálása körében a jogalkotó kimondja: „Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit. Magyarország fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait.”^[11] Mindezen túl egyrészt a kártérítés, másrészt a szerződés érvénytelenségére vonatkozó szabályok, harmadrészt pedig a teljesítésre kötelezés jogintézménye tartozik a versenyjogi jogsértésekhez kapcsolódó magánjogi igények körébe. Mindezek mellett, mint lehetséges magánjogi jogkövetkezmény szóba kerülhet még a szerződésszegés egyik típusa, a lehetetlenülés is, ezt azonban a jogirodalomban vitatják.^[12]

A magyar versenyjog további fejlődése szempontjából is mérföldkőnek tekinthető az *2014/104/EU irányelv* átültetése, amely a nemzeti jog szerinti kártérítési keresetekre irányadó egyes szabályokról szól, mely esetek az Európai Unió versenyjogi rendelkezéseinek megsértésén alapulnak. Az Irányelvet a 2016. évi CLXI. törvény implementálta.

Ehhez illeszkedve két mód van a hazai szabályozás alapján az egyes antitröszt szabályok érvényre juttatásának. Egyik lehetőség a verseny védelme érdekében a Gazdasági Versenyhivatal^[13] (GVH) által indított eljárás, a másik lehetőség a polgári bíróságok előtt indított eljárások, amelyek keretében a magánfelek a benyújtott kereset alapján polgári jogi jogkövetkezményeket kívánnak érvényre juttatni versenyjogi jogsértések kapcsán.^[14] A jogérvényesítésnek két útja közül az előbbi a versenyjogi jogérvényesítés közjogi oldalára, addig utóbbi kikényszerítési lehetőség a magánjogi jogérvényesítés lehetőségére utal.

A versenyjog európai uniós és tagállami szabályainak kikényszerítésére és szankcionálására Európában hagyományosan a versenyfelügyeleti eljárások szolgálnak, ezek az eljárások pedig alapjaiban a közjog szabályira épülnek.^[15] A GVH mellett a magyar polgári bíróságoknak is van hatáskörük arra, hogy versenykorlátozó megállapodást vagy erőfölénnyel való visszaélést állapítsanak meg egy polgári perben, akár a felperes, akár az alperes terhére.^[16]

Az 2014/104/EU irányelv átültetésével együtt felmerül az igénye annak, hogy a magyar Versenytörvény a korábbtól eltérő választ adjon a gazdasági versenyt korlátozó megállapodásokhoz fűződő magánjogi jogkövetkezményekre. A semmisségi szankció ugyanis nem feltétlenül tekinthető megfelelőnek.^[17]

A Tpvt. preambuluma szerint:

A gazdasági hatékonyságot és a társadalmi felemelkedést szolgáló piaci verseny fenntartásához fűződő közérdek, továbbá az üzleti tisztesség követelményeit betartó vállalkozások és a fogyasztók érdeke megköveteli, hogy az állam jogi szabályozással biztosítsa a gazdasági verseny tisztaságát és szabadságát. Ehhez olyan versenyjogi rendelkezések elfogadása szükséges, amelyek tiltják a tisztességes verseny követelményeibe ütköző, illetve a gazdasági versenyt korlátozó piaci magatartást, valamint megakadályozzák a vállalkozásoknak a versenyre hátrányos összefonódását, gondoskodva a szükséges szervezeti és eljárási feltételekről is.

A bíróságok előtti jogérvényesítés lehetőségét biztosítják a *tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény* (Tpvt.) 88/A és 88/B. §§-i, melyben a jogalkotó deklarálja, hogy a vonatkozó polgári jogi igények, bíróság előtt közvetlenül is érvényesíthetők. A Tpvt. és az *Európai Unió működéséről szóló szerződés* (EUMSz.) alapján a versenyjogi normák érvényesülésének ellenőrzése és végrehajtása a GVH, illetve az uniós piac egészét érintő jogsértések esetén a Bizottság feladata.

3. A versenyjogi jogsértéssel okozott károk és a kárfelelősség főbb szabályai

A 2014/104/EU irányelv megalkotásának egyik és talán legfontosabb deklarált indoka, hogy a hatékony jogérvényesítés érdekében uniós szintű, a károsultak igényérvényesítését elősegítő szabályok megalkotásával hozzájáruljanak az egységes belső piac megfelelő működéséhez. A hatékony jogérvényesítés elvének tartalmi kibontása mellett mellőzhetetlen annak vizsgálata, hogy a hatékony jogérvényesítés elve hogyan és mennyiben határozza meg a közjogi és magánjogi jogérvényesítés kapcsolatát, valamint hogyan egyeztethető össze a

kártérítési jogi felelősség funkcióival.^[18]

Az Irányelvhez kapcsolódó irodalomban gyakran hivatkoznak arra, hogy az Irányelv megalkotásához vezető úton a szabályozási koncepció kialakítása, az egyes jogintézmények részletszabályainak megalkotása egy állandó egyensúlyozás mentén történt, hol a közjogi, hol a magánjogi jogérvényesítés érdekeit helyezve előtérbe.^[19]

Az Irányelv meghatározza azokat a részletszabályokat, amelyek szükségesek annak biztosításához, hogy az olyan okokból kárt szenvedett személyek, akiknek a kára valamely vállalkozás vagy több vállalkozás által elkövetett versenyjogi jogsértés következtében keletkezett, hatékonyan tudjanak fellépni és saját kártérítési igényüket az adott vállalkozással vagy vállalkozásokkal szemben hatékonyan érvényesíthessék, ezáltal pedig gyakorolhassák az elszenvedett kár teljes megtérítésére vonatkozó jogukat.^[20] A sérelmet szenvedett fél könnyebben jut hozzá a bizonyítékokhoz, valamint a bíróság is felszólíthatja a feleket a bizonyítékok megosztására, emellett a jogsértést megállapító versenyhatósági határozat is automatikusan bizonyítéknak tekintendő. A versenyhatósági határozat elfogadásától legalább egy év áll rendelkezésre a kártérítés igény benyújtására végső, illetve az eladóval közvetlen kapcsolatban nem álló károsultnak is lehetősége van kártérítést kérni. Az Irányelv rendezi a bírósági eljárás és a peren kívüli egyezség viszonyát, így ezutóbbit megkönnyíti.

A hatékony jogvédelemhez kapcsolódik a megfelelő jogérvényesítés lehetősége. Ezt biztosítja egyrészt az EUMSZ 19. cikk (1) bekezdésének második albekezdése, másrészt ugyanezt segíti elő az Európai Unió Alapjogi Chartája 47. cikkének első bekezdése. Az Alapjogi Charta a 47. cikke lényegében az Emberi Jogok Európai Egyezményének 13. cikkén alapszik, mindazonáltal az az Alapjogi Charta itt hivatkozott rendelkezéseit és a deklarált jogokat a Bíróság korábbi ítélezési gyakorlata már elismerte.^[21]

Ennek nyomán feltehető az a kérdés, hogy mi a szerepe a hatékony jogérvényesítés elvének, illetve ezzel összefüggésben, hogyan viszonyul egymáshoz a közjogi és magánjogi jogérvényesítés. Végül értékelni szükséges, hogy a magánjogi jogérvényesítéssel szemben támasztott hatékonysági követelmény hogyan tud érvényesülni a kártérítési felelősség anyagi jogi szabályainak alkalmazása során.^[22]

A Bíróság által kialakított korábbi, állandó ítélezési gyakorlata alapján megállapítható az, hogy az elsődleges közösségi (uniós) joganyagban rögzített antitröszt szabályoknak közvetlen hatálya van és közvetlenül alkalmazhatók olyan európai dimenziójú jogviszonyokban, melyekben magánfelek a jogalanyok.^[23] E rendelkezések jogokat és

kötelezettségeket keletkeztetnek az érintett jogalanyok számára, amelyek érvényesülését a nemzeti bíróságoknak kell biztosítaniuk. Az állandó ítélkezési gyakorlat értelmében a nemzeti bíróságok feladata, hogy teljes érvényesülést biztosítsanak ezeknek a szabályoknak, ezáltal védve az uniós jog alapján a magánszemélyeket megillető jogokat.^[24]

4. A versenyjogi szabályok és a Ptk. rendelkezéseinek kapcsolata a kártérítési felelősség tükrében

A Tpvt. 88/C-88/I. §§-ai tartalmazzák azokat az anyagi jogi jellegű részletszabályokat, melyek a versenyjogi jogsértésen alapuló kártérítési igények érvényesítésével kapcsolatosak. A Ptk. kártérítési felelősségre vonatkozó szabályai is alkalmazandók a Tpvt. hivatkozott rendelkezései mellett, a törvény azonban azt a kitélt támasztja, hogy azokat a versenyjogi jogsértésből eredő kárért való felelősségre vonatkozó szabályok Tpvt. XIV/A. Fejezetében foglalt eltérésekkel kell alkalmazni.^[25]

Úgy is fogalmazhatunk, a polgári jog a versenyjog „háttér” joganyagaként is funkcionál. A kártérítés mellett, szabályozza a semmisséget és annak jogkövetkezményeit, valamint a hatóság jóváhagyásától függő ügyletek jogi sorsát.^[26]

Azt is fontos megemlíteni, hogy A Ptk. a teljes kár megtérítését tekinti főszabálynak, s bírói mérlegelés alapján enged ettől eltérést, kivételes esetben.^[27]

A felelős személy kötelessége a károsultat olyan helyzetbe hozni, mintha a kár be sem következett volna, tehát az eredeti, kárt megelőző állapotot és helyzetet kell visszaállítani, s gondoskodni a jogellenes magatartás folytán előállott hátrány kiegyenlítéséről is.

Ebben nyilvánul meg a polgári jogi felelősség részben reparációs, s részben preventív célja. A reparáció céljából következik, hogy a károkozó teljes kártérítést köteles nyújtani. A versenyjogi jogsértést tanúsító vállalkozásnak a károsultat tehát olyan helyzetbe kell hoznia, amilyen állapotban egyébként a versenyjogi jogsértés hiányában lenne. Fontos kiemelni azonban, hogy a kártérítés nem nyúlhat túl azért a saját célján, vagyis a kártérítés nem válhat nyereség forrásává a károsultra nézve. Ebben nyilvánul meg a karon szerzés tilalma. A kártérítési kötelelem ezen alapelvei tükröződnek vissza a Ptk. vonatkozó rendelkezéseiben is.^[28]

A teljes kártérítés – bár elvként rögzítették az egyes jogrendszerek – fogalmi teljességében azonban a teljes kártérítés elve ténylegesen nem érvényesül. A teljes kártérítés elvét a tételes jog és a bírói gyakorlat is különböző szabályok, jogi technikák, dogmatikai

megoldások segítségével áttöri. A teljes kártérítés elvét általában a jogirodalomban is kritikával illetik, és korlátozása mellett foglalnak állást; a kérdés rendszerint a korlátozás mértéke, illetve az a jogalkotói, jogalkalmazói technika, amellyel ez megvalósítható. Az előreláthatóság tételes jogi szabályként emellett a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség rendelkezései közé is bekerült.^[29]

A reparáció mellett a polgári jogi felelősség másik funkciója a prevenció, amely tartalmát tekintve azt a célt szolgálja, hogy ténylegesen visszatartsa a károkozót és mindenki más további károkozó magatartások kifejtésétől, a felróhatóság megállapításában jelentkező kedvezőtlen társadalmi ítélet pedig nemcsak szankció, hanem a nevelés, a megjavítás eszköze is kiváltja.^[30]

5. A versenyjogi jogérvényesítésekből következő igényérvényesítés

A versenyjogi igények polgári bíróságok előtti érvényesítését szokás „kard” és „pajzs” típusokra is osztani. A „kard” keresetnél a felperes versenyjogi jogsértésre hivatkozva érvényesít az alperessel szemben valamilyen polgári jogi igényt, avagy kártérítést, esetlegesen az eredeti állapot helyreállítását. A „pajzs” használatakor az alperes hivatkozik a felperes versenyjogsértő magatartására, így például „egy - vele szemben indított -teljesítésre kötelezés iránti polgári perben”.^[31]

A Tpv. 88/A. §-át, a Tpv. 11. §-ának (3) bekezdésével összhangban szükséges értelmezni. A rendelkezés alapján mindazokat a jogkövetkezményeket, amelyeket a Tpv. szabályozása a kartelltilalom megszegéséhez fűz, a Ptk.-ban azokkal a jogkövetkezményekkel kell együttesen alkalmazni, amelyek a jogszabályba ütköző szerződésre irányadók. Ez elsősorban azt jelenti, hogy a versenykorlátozó megállapodás polgári jogi értelemben semmis, továbbá teret nyit a kártérítési igények érvényesítésének is.

A Tpv. 88/A. §-ának 2005-ös beiktatására azért volt szükség, mert a bírósági joggyakorlat nem volt egységes a tekintetben, hogy a GVH-nak a Tpv.-ben rögzített országos és kizárólagos hatásköre lehetővé teszi-e az önálló igényérvényesítést.^[32] A szabály Tpv.-be iktatásával a jogalkotó egyértelművé tette, hogy a GVH közérdeket érvényre juttató hatásköre nem lehet akadálya annak, hogy magánfelek magánérdekeik mentén hivatkozzanak versenyjogi jogsértésre polgári jogi jogvitáik során.

A „stand alone” keresetről, vagyis önálló igényérvényesítésről akkor beszélünk, amikor a versenyjogi kártérítési pert a GVH, vagy más tagállami versenyhatóság eljárása nem előzi

meg. A károkozó magatartás bizonyítása ilyenkor a felperes feladata. Ez jelentősen megnehezíti az igényérvényesítést, hiszen a versenyhatóságoknak összehasonlíthatatlanul jobb lehetőségeik vannak versenyjogi jogsértések bizonyítására, mint a magánfeleknek. Az Irányelvnek a Tpvt.-be való átültetése lényegi könnyítéseket hozott a felperesek számára az önálló perekben.

A Tpvt. 70. §-ának (1) bekezdése értelmében a GVH három feltétel egyidejű fennállása esetén indít egy magatartás vizsgálatára versenyfelügyeleti eljárást. Ezek az alábbi esetek:

- a magatartás valószínűsíthetően jogsértő,
- fennáll a GVH hatásköre, valamint
- az eljárás lefolytatását maga a közérdek védelme teszi szükségessé.^[33]

Önálló igényérvényesítésre ezért főszabály szerint akkor kerül sor, amikor a GVH úgy ítéli meg, hogy a közérdek védelme nem teszi szükségessé hatósági eljárás lefolytatását.

A Tpvt. 88/B. §-ának (1) bekezdése értelmében haladéktalanul értesíti arról a bíróság a versenyhatóságot, hogy ha a versenykorlátozó megállapodás valamely perben felmerülne, szintén értesítési kötelezettsége van a bíróságoknak azokban az esetekben, hogy ha az erőfölénnyel való visszaélés tilalmával kapcsolatos jogszabályi rendelkezések alkalmazásának szükségessége merül fel.

Ezekben a meghatározott esetekben a versenyhatóság tehet írásbeli észrevételeket a per tárgyával kapcsolatosan, fontos kiemelni azonban, hogy a GVH által megfogalmazott észrevételek azonban a bíróságot nem kötik.^[34] A 88/B. §-ban foglaltak alkalmazása minden bíróságra kötelező, így nincsen mérlegelési lehetőségük. A fenti szabályoknak köszönhető az, hogy a GVH valamennyi olyan magánjogi perrel tudomással bír, amelyek esetében felmerül a klasszikus antitröszt szabályok alkalmazásának szükségessége. A GVH nem köteles észrevételeket tenni. A Tpvt. 88/B. § (3) bekezdése alapján azonban ilyen irányú felhívásra, melynek kibocsátása az eljáró bíróság szabad mérlegelésén múlik, a GVH köteles jogi álláspontjáról is tájékoztatni a bíróságot. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a GVH ilyenkor a bíróság számára bemutatja azokat a szempontokat, amiket saját eljárásában maga is mérlegelne a feltételezett jogsértés elbírálása körében.

Más azonban a helyzet, ha a GVH a perbeli magatartásról való tudomásszerzést követően úgy ítéli meg, hogy a közérdek védelme szükségessé teszi a közjogi jogérvényesítést is. Ilyenkor ugyanis gyakorlatilag magához vonhatja a magatartás versenyjogi szempontú elbírálását. Ezért, amikor a GVH arról értesíti a bíróságot, hogy a perbeli magatartás

tárgyában versenyfelügyeleti eljárást indít, a bíróság a pert köteles felfüggeszteni ezen eljárás és az azt követő esetleges közigazgatási bírósági eljárás idejére.^[35]

Lényegesen könnyebb dolga van a felperesnek, ha a versenyhatóság már korábban lefolytatta az eljárását, és jogerős döntésében megállapította a jogellenes magatartás (versenyjogi jogsértés) megtörténtét. Ezekben az esetekben így már „csak” a kár bekövetkeztét, annak mértékét, illetve az okozati összefüggést kell bizonyítania a felperesnek az általa indított kártérítési perben.

6. A közjogi és magánjogi jogérvényesítés és a hatékony jogérvényesítés elve

Általánosan elfogadott álláspont, hogy az uniós versenyszabályok versenyhatóságok általi érvényesítése és a polgári keresetek között ugyan nem jött létre *de iure* hierarchia, ugyanakkor a Bizottság és a nemzeti versenyhatóságok szerepe sokkal jelentősebb az EUMSZ 101. és 102. cikkének való megfelelés biztosításában, mint a versenyjogi kártérítési kereset útján történő jogérvényesítésnek.^[36]

Az Irányelv, nem változtatta meg azt a kiindulópontot, hogy a versenyjogi jogsértések elleni fellépés az Európai Unióban továbbra is a közjogi igényérvényesítés rendszerére épül. Tény azonban, hogy a magánjogi jogérvényesítés szerepe felértékelődött.

A hazai jogirodalomban már az Irányelv hatálybalépése előtt is általános elméleti álláspont volt, hogy a közjogi jogérvényesítés célja a jogsértés felszámolása, a jogsértés szankcionálása, valamint a prevenció, a további jogsértéstől való elrettentés, a kártérítési kereset útján történő igényérvényesítés célja pedig a reparáció. A versenyfelügyeleti eljárásban kiszabott bírság nem tölt be reparációs funkciót.^[37] Az irodalomban gyakran történt utalás arra is, hogy a közjogi és a magánjogi jogérvényesítés egymást kiegészítik, és nem pedig helyettesítik egymást. Egyes álláspontok szerint nem lehet a magánjogi igényérvényesítést pusztán a hatósági fellépés kiegészítőjeként felfogni, hiszen az az egyéni érdeksérelmek reparálását szolgálja.^[38]

A Tptv. 88/I. § (1) bekezdése alapján az engedékenységi alapon mentesülő vállalkozás kizárólag a saját közvetlen vagy közvetett vevőinek, vagy beszállítóinak okozott kár megtérítéséért felel egyetemlegesen. A kérdés így az, hogy gyakorlati megvalósulásukat tekintve e szabályok alapján végeredményben kedvezőbb helyzetbe kerül-e a vállalkozás a kártérítési kötelezettség szempontjából, mintha engedékenységi kérelemmel nem élt volna.

Ez az anyagi jogi „védettség” nem illeti meg azonban a többi károsult felé akkor, ha más károkozótól a kártérítés nem teljes mértékben hajtható be.

Lényeges kérdésekben ad útmutatást az Irányelv preambuluma is, hiszen a kártérítési anyagi jogi szabályok alkalmazása és értelmezése tekintetében megköveteli a hatékony jogérvényesítés elvének érvényesítését. Ennek körében az Irányelv preambuluma kimondja, hogy minden olyan esetben az egyes tagállamoknak a nemzeti jogszabályai lesznek irányadók és a tagállami eljárási szabályokat kell irányadóan alkalmazni azokra a kártérítési keresetekre, amikor uniós jogi szabályozás egyébként nem áll rendelkezésre. Továbbá deklarálja azt is, hogy szem előtt kell tartaniuk a tényleges érvényesülés és az egyenértékűség elvét a kár megtérítéséhez való jog gyakorlására vonatkozó nemzeti szabályoknak is.

A fenti részletszabályok azt eredményezik, hogy az itt kifejtetteket nem lehet úgy sem alkalmazni, sem megfogalmazni, amely rendkívüli módon megnehezítené, vagy esetlegesen gyakorlatilag is lehetetlenné teszi a kártérítéshez való jog érvényesítését, amelyet egyébként az EUMSZ. garantálni rendelt. Mindezeket túl az olyan esetekben sem alkalmazhatók a fenti szabályok, hogy ha az alkalmazásuk okán kedvezőtlenebb helyzet állna elő, mint a belső jogban a hasonló keresetekre alkalmazandó szabályok esetében. Továbbá az olyan esetekben, amikor a tagállamok sajátos nemzeti joga a közösségi jogtól eltérő, más feltételeket ír elő a kártérítés kapcsán, akkor viszont lehetővé kell tenni, hogy ezeket az eltérő, kedvezőbb feltételeket (például felróhatóság fennállása) a továbbiakban is fenntartsák. Erre abban az esetben van csak lehetőség, hogy ha egyébként azok a szabályok megfelelnek a Bíróság korábbi ítélkezési gyakorlatának, mindemellett pedig esetükben is érvényesülni tud a tényleges érvényesülés és az egyenértékűség elve.

7. Az Európai Unió Bíróságának versenyjogi jogsértések kapcsán hozott ítéletei

E fejezetben a Bíróság Manfredi és társai, valamint a Courage kontra Crehan ügy tényállását és a Bíróság ítéleteit kívánom röviden bemutatni.

A Manfredi és társai ügy^[39] alapeljárásában magánszemélyek indítottak kártérítési kereseteket biztosítók ellen, miután az olasz verseny- és piacfelügyeleti hatóság (Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato) megállapította, hogy a biztosítók kartellben vettek részt, amely során megemelték kötelező gépjármű felelősségbiztosításra vonatkozó díjaikat. A kártérítési keresetek célja a díjnövekedés megtérítésére irányult, amelyet kartellek útján értek el.

A Bíróság rögzítette, hogy bármely személy hivatkozhat az uniós jogba ütköző megállapodás semmisségére és követelhet kártérítést az elszenvedett károkért, amennyiben az okozati összefüggés fennáll a megállapodás és a kár között. Mindazonáltal a Bíróság hangsúlyozta, hogy uniós szabályozás hiányában az okozati összefüggés fennállása, az elévülés és a bírósági hatáskör tekintetében a tagállami eljárásjog szabályai irányadók. A Bíróság a következőképpen fogalmazott, „[...] a nemzeti bíróságok előtti kártérítési keresetek jelentősen hozzájárulhatnak a Közösségen belüli hatékony verseny fenntartásához.”

Az ítélet a megtérítendő károk tekintetében is lefektetett általános érvényű jogtételeket. Rámutatott arra is a Bíróság, hogy a károsultak nem csak a tényleges kárunknak, vagyis a *damnum emergens*-nek a megtérítését követelhetik a károkozás kapcsán, hanem az elmaradt vagyoni előnyüknek, azaz a *lucrum cessans* megtérítését is. Ez a tényleges érvényesülés elvéből következik. Mindezeket túl természetesen a károkozástól számítva követelhetik a vonatkozó kamatok megfizetését is. Az egyenértékűség elvéből fakad az is, hogy ennek megfelelően abban az esetben, ha megítélhetők különleges kártérítések a közösségi versenyjogon alapuló keresetekhez hasonlóan tagállami keresetek esetében (lásd ehhez például a kivételes vagy bírság jellegű kártérítéseket), akkor az előbbi keresetek esetén az ezekre való hivatkozást és az ezen károk megtérítésének követelését is lehetővé kell tenni.

A Bíróság ehhez következőket is megfogalmazta: „a közösségi jog nem akadályozza a nemzeti bíróságokat abban, hogy őrködjének afelett, hogy a közösségi jogrend által biztosított jogok védelme ne járjon az azt élvezők jogalap nélküli gazdagodásával”.

A Courage kontra Crehan ügy tényállása szerint 1990-ben az Egyesült Királyság sörreladási piacán 19%-os részesedéssel rendelkező Courage sörgyár, valamint a Grand Metropolitan társaság, mely különböző érdekeltségekkel rendelkezett a szállodaiparban és vendéglátásban, megegyeztek abban, hogy egyesítik bérbe adott italüzleteiket. E célból saját italboltjaikat átruházták az Intrepreneur Estates Ltd.-re (továbbiakban: IEL), melyben egyenlő részesedéssel rendelkeztek.

Az IEL és a Courage között született megállapodás értelmében az IEL által kiadott italüzletek bérlői csak a Courage-tól szerezhetik be az általuk kínált sört. Ennek okán a Courage köteles volt a megrendelt mennyiséget az IEL által bérbe adott italboltokra vonatkozó árjegyzékben meghatározott áron szállítani. 1991-ben Bernard Crehan két, húsz évre szóló bérleti szerződést kötött az IEL-lel, amelyben szintén kikötötték a Courage-tól való beszerzési kötelezettséget. 1993-ban Courage, az alapeljárás felperese, keresetet nyújtott be a bíróságon, amelyben kérte, hogy Bernard Crehan, az alapeljárás alperese, fizessen meg a

részére 15 266 font (GBP) összeget ki nem fizetett, de teljesített sörszállításért.

Az angol Court of Appeal úgy vélte, hogy nem ítélt meg kártérítés annak a félnek, aki maga is tevékeny részese volt egy versenykorlátozó forgalmazási megállapodásnak: ők a jogsértés okozói, nem pedig áldozatai. Az uniós joggal nem ellentétes az a nemzeti jogi rendelkezés, amely kizárja a kártérítést annak javára, akit jelentős felelősség terhel a versenykorlátozásért. Így jogainak orvoslására jogosult az a sörértékesítő, aki a szerződés megkötésekor nem volt igazi alkupozícióban, különösen, ha a megállapodásban foglalt korlátozások azáltal válnak jogellenessé, hogy részét képezik egy piacot lefedő, hasonló megállapodásokból álló forgalmazási rendszernek.^[40]

A Bíróság az ügyben elvi élel rögzítette, hogy a kártérítés követelése jogának elismerése *„lényegében megerősíti a közösségi versenyjogi szabályok hatékonyságát, és gyengíti azokat a gyakran rejtett megállapodásokat vagy gyakorlatokat, amelyek alkalmasak arra, hogy a versenyt korlátozzák vagy torzítsák”*. A Bíróság továbbá hangsúlyosan emelte ki azt is, hogy *„ebből a szempontból a nemzeti bíróságok előtti kártérítési keresetek jelentősen hozzájárulhatnak a Közösségen belüli hatékony verseny fenntartásához.”*^[41]

Továbbá a Bíróság azt is hangsúlyozta, hogy a vonatkozó közösségi szabályozás hiányában az egyes tagállamok nemzeti jogrendszerének feladata a vonatkozó eljárási szabályok kialakítása, e szabályok azonban egyrészt nem lehetnek kedvezőtlenebbek, mint azok, amelyek a hasonló tagállami jogi keresetekre vonatkoznak, ez az ún. egyenértékűség elve, másrészt nem tehetik a gyakorlatban lehetetlenné vagy rendkívül nehézé a közösségi jogrend által biztosított jogok érvényesítését, ez az ún. tényleges érvényesülés elve.^[42]

A Bíróság a kártérítési igények érvényesítésére vonatkozó valamennyi nemzeti szabály tekintetében emelte ki ezen követelményeket, így nem csak a kártérítési eljárási szabályok, hanem az anyagi jogi szabályok tekintetében is a tényleges érvényesülés és az egyenértékűség elvének érvényesülését támasztotta követelményként.

Kiemelendő, hogy a Bíróság gyakorlatában e kialakult elvi tételek az Irányelv rendelkezései közé kerültek, így az egyes ítéletekben kifejtett indokolások iránymutatásként szolgálhatnak az Irányelv szabályainak értelmezéséhez.

Összegzés

Adam Smith^[43] úgy fogalmazott, „a piac csak akkor működik megfelelően, ha a tökéletes

verseny nem szenved csorbát”, azonban tökéletes versenyről a gyakorlatban nem beszélhetünk.

A jogalkotó feladata, hogy olyan szabályokat alkosson, amelyek alkalmasak arra, hogy a piaci versenyt hatékonyan védjék, fellépjenek a piacot túlzó mértékben befolyásoló, a versenyt korlátozó, kizáró folyamatokkal szemben. A kártérítési jog e visszaélések visszaszorítását hivatott szolgálni, s mindezt a közjogi és magánjogi jogérvényesítéssel összeegyeztethető módon.

Az Irányelv (6) preambulumbekkezdése is megfogalmazza ezen összhang kiemelt fontosságát: „a hatékony magánjogi jogérvényesítést célzó polgári jogi keresetek és a versenyhatóságok általi hatékony közjogi jogérvényesítés biztosítása érdekében a két eszköznek kölcsönhatásban kell lennie egymással, így biztosítva a versenyjogi szabályok legteljesebb érvényesülését”.^[44]

Az Irányelv biztosítja, hogy a versenyjogi jogsértés következtében kárt szenvedett személyek a jogsértővel szemben hatékonyan érvényesíthessék az elszenvedett kár teljes megtérítésére vonatkozó jogukat.

Ugyan dolgozatomban külön nem tértem ki versenyjogi jogsértéssel okozott károk peren kívüli rendezésére, azonban fontosnak tartom megemlíteni, hogy e funkció szintén a kártérítés intézményét szolgálja, hiszen az Irányelv az egyezséget kötő jogsértő vállalkozások pozícióját kedvezőbben határozza meg, mint az egyezséget nem kötő jogsértő vállalkozásokhoz helyzetét.

A kártérítési jog fejlődése megvalósulni látszik, amelyet az irányelv kettős célja is tükröz. A versenyjogi igényérvényesítés közjogi és magánjogi részének összehangolását hangsúlyozza, valamint a sértettek teljes körű kártérítését is lehetővé teszi.

Az implementációnak köszönhetően a magyar jog közelebb került az Európai Unió által képviselt állásponthoz, valamint nagy mértékben hozzájárult a kártérítési jog fejlődéséhez.

Bibliográfia

Bassola Bálint – Fejes Gábor: Versenyjogi jogsértések esetén érvényesíthető polgári jogi igények – Néhány alapvetés, in Boytha Györgyné (szerk.): *Versenyjogi jogsértések esetén érvényesíthető magánjogi igények*, Budapest, HVG-ORAC, 2008.

Boytha Györgyné – Tóth Tihamér (szerk.): *Versenyjog*, PPKE JÁK, Budapest, 2010.

Csöndes Mónika: *Előrelátható károk? Az előreláthatósági korlát hatása a szerződésszegési kártérítési jogunkra*, Budapest, Eötvös, 2016.

Darázs Lénárd: *A kartellek semmissége*, Budapest, CompLex Kiadó, 2009.

Eörsi Gyula: Kísérlet egy egységes polgári jogi felelősségi rendszer felvázolására, in Szabó Imre (szerk.): *Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei*. IX. köt. Budapest, 1959.

Miskolczi Bodnár Péter: *Versenyjogsértéssel okozott károk megtérítése – egy magyar jog számára iránymutató irányelv átültetése-A versenyjog legújabb fejleményei – Európai Unió kitékintéssel*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2018.

Miskolczi Bodnár Péter: *In memoriam Novotni Zoltán- emlékkönyv, Kártérítés versenyjogsértés következményeiért*, Miskolc, Novotni Alapítvány, 2021.

Miskolczi Bodnár Péter: Indemnification and harm caused by infringement of Antitrust rules from Private Law point of view, In András Osztovits (ed.): *Recent Developments in European and Hungarian Competition Law*, Budapest, Karoli Gaspar University of the Reformed Church in Hungary, 2012.

Miskolczi Bodnár Péter: *A versenyjog és az új Ptk.*, Budapest, HVG-ORAC, 2014.

Fejes Gábor: Versenyjogi jogsértés – polgári jogi szankció: érvénytelenség, teljesítésre kötelezés, és kártérítés versenyjogi alapon, in Boytha Györgyné (szerk.): *Versenyjogi jogsértések esetén érvényesíthető magánjogi igények*, Budapest, HVG-ORAC, 2008.

Hegymegi-Barakonyi Zoltán – Horányi Márton: Közjogi kontra magánjogi jogérvényesítés? in Boytha Györgyné (szerk.): *Versenyjogi jogsértések esetén érvényesíthető magánjogi igények*. Budapest, HVG-ORAC, 2008.

Kiss Barnabás Sándor: Lehetünk-e kicsi Amerika? – A versenyjogi kártérítés jövője hazánkban, *Arsboni*, 2016, <https://arsboni.hu/a-versenyjogi-karterites-jovoje/>

Polányi Károly: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.

Polauf Tamás (szerk.): *Versenyjogi kártérítési perek – kézikönyv a joggyakorlat számára*, Budapest, Wolters Kluwer, 2018.

Szabó Péter: A versenyjog megsértésén alapuló kártérítési igények magánjogi érvényesítésének néhány időszerű kérdése, *Versenytükkör*, 11. évf., 2015/2.

Székely Zsófia: A magánjogi jogérvényesítés néhány aktuális kérdése a 2014/104/EU irányelv tükrében, *Miskolci Jogi Szemle*, 12. évf., 2017/1.

Zavodnyik József: Egyensúlyemelés. A versenyjogi kártérítési irányelv átültetésének egyes kérdései, *Versenytükkör*, 12. évf., 2016/4. különszám

Zeller Judit: Az Alapjogi Charta 47. cikkéhez fűzött kommentár, in Osztovits András (szerk.): *Az Európai Unióról és az Európai Unió működéséről szóló Szerződések Magyarázata I.* Budapest, CompLex, 2011.

Hivatkozások

1. Ld. Motta, Massimo: *Versenypolitika – Elmélet és gyakorlat*. Budapest, 2007. GVH Versenykultúra Központ, 19, 24-25. ↑
2. Polányi Károly: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004, 396. ↑
3. Miskolczi Bodnár Péter: *In memoriam Novotni Zoltán-émlékkönyv, Kártérítés versenyjogsértés követ-kezményeiért*, Miskolc, Novotni Alapítvány, 2021, 113. ↑
4. Polauf Tamás (szerk.): *Versenyjogi kártérítési perek – kézikönyv a joggyakorlat számára*. Budapest, Wolters Kluwer, 2018, 29. ↑
5. Az első törvény a német árujelzések védelméről szóló jogszabály volt 1894-ben, két évvel később pedig szintén Németországban került megalkotásra a tisztességtelen versenycselekmények elleni harcról szóló jogszabály. ↑
6. Polauf: *Versenyjogi kártérítési perek*, 30. ↑
7. Kiss Barnabás Sándor: Lehetünk-e kicsi Amerika? – A versenyjogi kártérítés jövője hazánkban, *Arsboni*, 2016, <https://arsboni.hu/a-versenyjogi-karterites-jovoje/> ↑
8. A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Btk.) 415-421. §§. ↑
9. Ehhez lásd: Courage Ltd kontra Bernard Crehan és Bernard Crehan kontra Courage Ltd és társai. Előzetes döntéshozatal iránti kérelem: Court of Appeal (England and Wales) (Civil Division) – Egyesült Királyság. C-453/99. sz. ügy. Elérhető: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=hu&num=C-453/99> ↑

10. Miskolczi Bodnár Péter: *Versenyjogsértéssel okozott károk megtérítése – egy magyar jog számára iránymutató irányelv átültetése–A versenyjog legújabb fejleményei – Európai Unió kitekintéssel*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2018, 24. ↑
11. Magyarország alaptörvényének M) cikk (2) bekezdése ↑
12. Ehhez lásd: Darázs Lénárd: *A kartellek semmissége*. Budapest, CompLex Kiadó, 2009, 173-175. ↑
13. A GVH a versenyfelügyeletet látja el közigazgatási eljárási keretek között. ↑
14. Bassola Bálint – Fejes Gábor: Versenyjogi jogsértések esetén érvényesíthető polgári jogi igények – Néhány alapvetés, in Boytha Györgyné (szerk.): *Versenyjogi jogsértések esetén érvényesíthető magánjogi igények*. Budapest, HVG-ORAC, 2008, 21. ↑
15. Székely Zsófia: A magánjogi jogérvényesítés néhány aktuális kérdése a 2014/104/EU irányelv tükrében, in *Miskolci Jogi Szemle*, 12. évf., 2017/1. ↑
16. Tpv. 88/A. §-ának (1) bekezdése ↑
17. Polauf: *Versenyjogi kártérítési perek*, 30. ↑
18. Polauf: *Versenyjogi kártérítési perek*, 54. ↑
19. Zavodnyik József: Egyensúlyemelés. A versenyjogi kártérítési irányelv átültetésének egyes kérdései, *Versenytükör*, 12. évf., 2016/4. különszám, 61. ↑
20. 2014/104/EU irányelv 1. cikkének (1) bekezdése ↑
21. Zeller Judit: *Az Alapjogi Charta 47. cikkéhez fűzött kommentár*. In: Osztovits András (szerk.): *Az Európai Unióról és az Európai Unió működéséről szóló Szerződések Magyarázata I*. CompLex, Budapest, 2011, 561. ↑
22. Polauf: *Versenyjogi kártérítési perek*, 54-55. ↑
23. Ehhez lásd: C-127/73. BRT kontra SABAM ECLI:EU:C:1974:25, C-282/95. P. Guérin automobiles/ Kommissionen ítélet, ECLI:EU:C:1997:159. ↑
24. C-106/77. Simmenthal, ECLI:EU:C:1978:49., C-213/89. Factortame Ltd. és társai ítélet, ECLI:EU:C:1990:257. ↑
25. Tpv. 88/C. § (1) bekezdés ↑
26. Miskolczi Bodnár Péter: *A versenyjog és az új Ptk*. Budapest, HVG-ORAC, 2014. ↑
27. Miskolczi Bodnár Péter: Indemnification and harm caused by infringement of Antitrust rules from Private Law point of view, in András Osztovits (ed.): *Recent Developments in European and Hungarian Competition Law*. Budapest, Karoli Gaspar University of the Reformed Church in Hungary, 2012, 26-40. ↑
28. Ptk. 6:519. §, Ptk. 6:522. § (2) bekezdése ↑
29. Csöndes Mónika: *Előrelátható károk? Az előreláthatósági korlát hatása a szerződésszegési kártérítési jogunkra*. Budapest, Eötvös, 2016, 57-58. ↑
30. Eörsi Gyula: Kísérlet egy egységes polgári jogi felelősségi rendszer felvázolására, in Szabó Imre (szerk.): *Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának*

Közleményei. IX. köt. Budapest, MTA, 1959, 119-120, 125. ↑

31. Polauf: *Versenyjogi kártérítési perek*, 49. ↑
32. BH 2004.151. ↑
33. Boytha Györgyné – Tóth Tihamér (szerk.): *Versenyjog*. Budapest, PPKE JÁK, 2010. 379. ↑
34. Tpv. 88/B. § (2) bekezdés ↑
35. Tpv. 88/B. § (7) bekezdés ↑
36. Szabó Péter: A versenyjog megsértésén alapuló kártérítési igények magánjogi érvényesítésének néhány időszerű kérdése, *Versenyképesség*, 11. évf., 2015/2, 51. ↑
37. Hegymegi-Barakonyi Zoltán – Horányi Márton: Közjogi kontra magánjogi jogérvényesítés? in Boytha Györgyné (szerk.): *Versenyjogi jogsértések esetén érvényesíthető magánjogi igények*. Budapest, HVG-ORAC, 2008, 178. ↑
38. Fejes Gábor: Versenyjogi jogsértés – polgári jogi szankció: érvénytelenség, teljesítésre kötelezés, és kártérítés versenyjogi alapon, in Boytha Györgyné (szerk.): *Versenyjogi jogsértések esetén érvényesíthető magánjogi igények*. Budapest, HVG-ORAC, 2008, 46. ↑
39. C-295/04. sz. Manfredi ügyben 2006. július 13-án hozott ítélet, EBHT 2006., I-6619. ↑
40. Tóth Tihamér: A kártérítéshez való jog uniós versenyjogi alapjai, *Jogászvilág*, 2020, <https://jogaszvilag.hu/szakma/a-karteriteshez-valo-jog-unios-versenyjogi-alapjai/> ↑
41. C-360/09. Pfeiderer AG kontra Bundeskartellamt ítélet, ECLI:EU:C:2011:389. ↑
42. C-453/99. Courage Ltd. kontra Bernard Crehan és Bernard Crehan kontra Courage Ltd. és társai ítélet ECLI:EU:C:2001:465. ↑
43. Skót klasszikus közgazdász és filozófus, akit a modern közgazdaság-tudomány atyjaként tartanak számon. ↑
44. Az Európai Parlament és a Tanács 2014/104/EU irányelve (2014. november 26.) a tagállamok és az Európai Unió versenyjogi rendelkezéseinek megsértésén alapuló, nemzeti jog szerinti kártérítési keresetekre irányadó egyes szabályokról, (6) preambulum bekezdés. ↑

Székely Botond: A hivatásos sportolói jogviszony természetének vizsgálata

Bevezetés

A sport a kultúra szerves része, tehát a társadalom hétköznapijaiban fontos szerepet tölt be, hiszen rengetegen kötődnek a sporthoz valamilyen formában. A professzionális sportolók munkája maga a sportolás, illetve a versenyeken való részvétel és a kitűzött eredmények elérése. Ezért jelen tanulmány célja áttekinteni a foglalkozásszerűen kifejtett sporttevékenységhez kötődő jogviszony alapjait, valamint elemezni azon aspektusokat, amelyek megalapozzák a jogviszony munkajogviszonynak való minősítését. Ezt megelőzően azonban röviden, szemléltető jelleggel szó esik a sportszervezetekről, hogy átfogó képet kapjunk a hivatásos sportolókat foglalkoztató gazdasági szereplőkről. Ily módon árnyaltabb képet kapunk a hivatásos sportjogviszonyról és az azt formáló – többek között – gazdasági tényezőkről is.

A sportszervezetek

Sárközy Tamás 2000-ben megfogalmazta a szabadidősport „kommercializálódását”, amely a tömegigény kiszolgálását jelenti a sporteszközök, sportruházat, sportlétesítmények terén, amely folyamat mellett a versenysport (élsport) szórakoztatóipari kiszolgálása is megjelenik, ezáltal hatalmas profitot termelve a sportszövetségek és sportegyesületek számára.^[1]

Napjainkban, – vagyis huszonkét évvel később – ez a folyamat megerősödni látszik és kezdi elérni bizonyos területeken a határait. Míg Sárközy tanulmányának időszakában, vagyis a 2000-es évek elején, az Olimpia, illetve Világbajnokságok a lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatásokon keresztül hatalmas nézettséget ért el, addig ma már ez a nézettség megoszlik a különböző platformok között. Ugyanis a sportesemények iránti érdeklődés kiegészült az élsportolók életvitelébe való nagyobb betekintés iránti igénnyel, gondoljunk itt elsősorban a „social media” felületeire, ezáltal a személyes brand kiépítésének fontosságára. Az adott élsportoló személye ma már egy „márkát”, terméket testesít meg. Azonban hiába a trendváltozás, így vagy úgy a sportszervezeteknek a „regnuma”, szerepe mindig is az autonóm természetüket testesítette meg.

A sportvállalkozások a 20. század második felében jelentek meg, a sport mint tevékenység eredendően „tisztán magántevékenység” volt, amely a non-profit szektor részeként működött, a profiorientált vállalkozásoktól elkülönülve. Ebből adódóan a hobby sport, vagyis

a nem versenyszerű sportolás, nem volt jogi szabályozás alá vonva, emellett az élsport pedig az önszabályozás tárgya volt.^[2] A sportegyesületek, illetve sportszövetségek létrejöttével indult meg a sport autonóm önszabályozása, azáltal, hogy e jogi személyek létrehozták saját alapszabályaikat, valamint szervezeti és működési szabályzataikat (SzMSz). E jogi személyek tagja csak azon személy lehet, aki egyoldalú jognyilatkozattal aláveti magát ezen szabályoknak, valamint a szervezet által létrehozott versenyszabályoknak is.^[3] E civil szabályozásba, az állam alapvetően a „laissez fair” jegyében nem kívánt beavatkozni.^[4]

Az amatőrsport az önszabályozásra, önkormányzásra épült a sportszervezetek, sportegyesületek hierarchikus felépítése által, azonban a sport iránti igény megnövekedett szerepéből adódóan szükségessé vált az állam jogi szabályozása is, melynek egyik legfontosabb lépése hazánkban, hogy a sportról szóló 1996. évi LXIV. törvénybe — az 1998. évi XXXI. törvény beiktatásával^[5] — törvényi szinten kerültek rögzítésre a hivatásos versenyrendszerre, illetve hivatásos sportolóra vonatkozó rendelkezések.^[6] A 28/A. § beiktatásával jelentek meg hazánkban a hivatásos labdarúgókat foglalkoztató gazdasági társaságok.^[7]

Nemzetközi tekintetben fontos megjegyezni, hogy a határokon átívelő sportversenyek megrendezése érdekében, a nemzeti sportszövetségek tovább társulni kezdtek, ezáltal létrejöttek a nemzetközi sportági szövetségek, így válhattak a versenyszabályok nemzetközi szintűvé, vagyis az adott sportág „szupranacionális normáivá”.^[8]

Az állam fontosabb feladatai közé tartozik a sporttal kapcsolatban: az egészséges életmódhoz kapcsolódó alapjogok biztosítása^[9], az „élsport államháztartási-költségvetési eszközökkel való támogatása”, valamint „a sport önszabályozásának állami jogi szabályozással való kiegészítése” (ideértve: túlpolitizálás és „kommercializálódás” csökkentése.^[10]).

Eszerint az állami közbelépés a sport világában a szükséges egyensúly fenntartására irányul, hogy a sport köré kiépülő üzleti szféra ne torzítsa el a sporttevékenységgel járó értékeket. Azonban ennek a beavatkozásnak a célja egy alapvető keret szolgáltatása a sportjogviszony működéshez, vagyis az állam nem kívánja kontrollálni teljes mértékben a sport piaci folyamatait. Sokkal inkább őrzi a törvényi alapelveket a piac mozgásának tekintetében. Ezért a sportszervezetek önszabályozó mivolta mai napig releváns alakító tényező a sportjogviszonyokban. Bizonyos szituációkban ez az autonóm működés eredményezi, hogy a sportjogviszony tartalmi elemei szinte kötelező jellegű általános szerződési feltételként vonatkoznak a hivatásos sportolókra, vagyis kénytelenek alávetni magukat ezen előre determinált szerződéses keretrendszernek. Ez azt jelenti, hogy az adott sportoló vagy

elfogadja a feltételeket és a sportot hivatásként űzi, vagy nem folytat sporttevékenységet, amely a megélhetését jelenti.^[11]

Így felvetődik a kérdés, hogy a sportvállalkozások fentiekben említett gazdasági szerepe és domináns működése következtében milyen típusú jogviszony alapján fejtik ki a hivatásos sportolók a sporttevékenységüket.

A hivatásos sportolói jogviszony háttere

Vannak, akik sportrajongóként abban lelik örömüket, hogy a különböző sporteseményeket követik és megvitatják azokat másokkal. Vannak, akik valamilyen indíttatásból egy sportágat maguk is művelnek és esetlegesen amatőr szinten versenyeznek is. Az előző két csoporton túlmenően van egy olyan réteg is, amelynek a tagjai az életük hivatását találják meg a sportban. Az ily módú elköteleződés esetében beszélhetünk a hivatásos sportolókról, akik az adott sporttevékenységet nem csak pusztán szenvedélyből űzik, hanem – a sportról szóló 2004. évi I. törvény (továbbiakban Stv. / sport törvény) rendelkezései alapján – foglalkozásszerűen végzik jövedelemszerzési célból.^[12]

A sportolói jogviszony szerződéses hátterével kapcsolatban érdemes először kitérni a terminológiai alapokra. Az Stv.-ben szereplő „sportszerződés” többféle szerződés típust is jelenthet. A megnevezés első pillantásra több szerződés típust is magába foglalhat, mint például a hivatásos vagy az amatőr sportolói szerződés, szponzori szerződés, kölcsönadási szerződés, kereskedelmi, megbízási, illetve munkaszerződés, valamint további más szerződések is, amelyek a sport világához kötődnek. Azonban, ha két nagyobb halmazra osztva tekintünk a fogalmi meghatározásokra, úgy a következőket állapíthatjuk meg: tág értelemben a sportszerződés olyan polgári jogi vagy munkaszerződést jelöl, amelynek tárgya a sporttevékenységgel kapcsolatos. Ezzel szemben a szűk értelemben vett sportszerződés alatt olyan polgári jogi vagy munkajogi sajátosságokat tartalmazó szerződés értendő, amelynek fő célja a sporttevékenység, amely kifejezetten a sportszervezet és a sportoló között jött létre.^[13]

Tehát a sportjogviszony feleinek akarata két szerződés típus közötti választásra korlátozódik a jogviszony megválasztásának tekintetében, mivel maga a törvény determinálja ezen „szerződési típuskényszer”.^[14] A sportolói szerződések természetét tekintve bizalmi jellegű visszatérő jogviszony jön létre a felek között írásba foglalva,^[15] amely indokoltan alátámasztja a megbízási szerződés vagy munkaszerződés alkalmazását, hiszen mindkét kötelmi formában a kötelezett fél alapvető kötelezettsége, hogy a rábízott feladatot,

huzamosabb ideig, gondosan, a legjobb tudása szerint lássa el.

Azonban a sportjogviszonyra vonatkozó keretrendszer a szerződések megválasztásával kapcsolatban korábban más lehetőségeket is biztosított. A jelenleg hatályban lévő – 2004. évi I. törvény – sporttörvény előtt gyakori bevett szokás volt, hogy a sportolók egyéni vállalkozói minőségben kötöttek szerződést a sportvállalkozásokkal, amely félnek fizetési késedelembe esése esetén sportjogi szankció is alkalmazásra került.^[16] Az új szabályozás egyik célja a professzionális és amatőr szint elválasztása volt,^[17] mivel a korábbi szabályozás keretei között egyszerűbb volt a törvény megkerülése, amely abban mutatkozott meg, hogy gyakran visszaéltek a szponzori szerződések nyújtotta lehetőségekkel, ugyanis e támogatási formában havi rendszerességgel kaptak pénzbeli juttatást a formálisan amatőr státuszban álló sportolók, amely juttatás természete egyértelműen munkabérnek felelt meg.^[18]

Ezen „*kiskapu*” kiiktatásával letisztultabbá vált a hivatásos sportolói státusz alapjául szolgáló jogviszony keretrendszere is. A sportélet résztvevőinek, pontosabban a sportjogviszony szerződéses feleinek nem mindegyike üdvözölte az akkor újnak számító korlátozásokat. Ugyanis a sportról szóló 2004. évi I. törvény 8. § (1) bekezdése és 78. § (3) bekezdése alkotmányellenességének vizsgálatáról szóló 1058/B/2005. AB határozatból kitűnik, hogy az indítványozók a határozat címében szereplő két Stv. rendelkezést sérelmezték és kérték a megsemmisítését. A kifogásolt rendelkezés alapján a hivatásos sportoló csak munkaszerződés keretében foglalkoztatható a sportszervezet által, illetve a törvény hatályba lépését követően a hivatásos sportoló a sportszervezettel egyéni vállalkozóként nem köthet munkavégzésre irányuló egyéb polgári jogi jogviszonyt.

Az indítványozók a sportjogviszony természetére hivatkoztak, miszerint az eredendően nem a munkaviszony keretrendszeréhez igazodik, hanem sokkal inkább a vállalkozási- és megbízási jogviszony elemeit tartalmazza. Ebből adódóan a jogviszonyok megválasztásának korlátozása ellehetetleníti az egyéni vállalkozóként vagy a betéti társaság tagjaként történő foglalkoztatást, amely folytán sérül az Alkotmány 70/B. § (1) bekezdése, miszerint „A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a munkához, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához.” Az indítványozók álláspontja szerint az akkori új sporttörvény hátrányosan diszkriminálja a sportvállalkozásokat és sportolókat, mivel korlátozza a szabad munkavállalásukat.

Az Alkotmánybíróság az indítványt nem találta alaposnak annak megvizsgálását követően. A határozatban mérceként került megfogalmazásra, hogy az munkához való jogot^[19] mint alanyi jogot és a munkához való jogot mint szociális jogot el kell határolni. Ezen indokolási irányvonalat folytatva az AB megállapította, hogy az alanyi jog értelmébe vett munkához való

jog és a vállalkozáshoz való jog között nincs hierarchia, mivel a munkához való jog értelmezése magába foglal minden foglalkozást, hivatás és vállalkozás megválasztásának szabadságát. Ezt a szabadságot ugyanúgy megilleti a védelem, akárcsak a többi szabadságjogot, azonban a védelem megítélésére más mércét kell alkalmazni. Az Alkotmánybíróság egy korábbi határozatában^[20] megállapította, hogy a munkavégzésre irányuló jogviszony típusa önmagában nem korlátozza a foglalkozás szabad megválasztásához való jogot, mivel ez csak a jogviszony keretrendszerét jelöli meg, amely keret megszabása nem hátráltatja vagy lehetetlenné teszi a munkavállalót a hivatás szabad megválasztásának tekintetében, így módon sem objektív, sem szubjektív korlát nem áll fenn a hivatásos sportolóval szemben. Az előbbi megállapításokból kiindulva az Alkotmánybíróság rámutatott arra, hogy a vállalkozáshoz való jog nem korlátozhatatlan, ezért se a szerződő felek egybehangzó akarata, se az adott személy alanyi joga nem terjed ki arra, hogy a választott foglalkozást az általa szabadon megválasztott jogviszony keretében folytassa korlátozások nélkül.

Mivel a vállalkozáshoz való jog alkotmányos alapjog, ezért a többi alapjoghoz hasonlóan csak a szükségességi-arányossági teszt alapján korlátozható. E jogra alapított vállalkozási tevékenység pedig a foglalkozás részaspektusaként érvényesül, tehát egy fajta speciális feltételeket magába foglaló munka.^[21] Ez a megállapítás a tekintetben fontos, hogy a 1058/B/2005. AB határozat alapján az Alkotmánybíróság deklarált álláspontja szerint egyáltalán nem alkotmányellenes, ha a jogalkotó valamely tevékenység folytatását bizonyos jogviszonyi keretek közé szorítja és más lehetőségeket kizár.^[22] Ez alapján levonható azon következtetés, miszerint a hivatásos sportjogviszony kontraktuális kereteinek korlátozása az alapjogok korlátozása esetén alkalmazandó szükségességi-arányossági teszt jegyében más alapjogok és alkotmányos érdekek védelmére tekintettel indokolt. Tehát a hivatásos sportolói jogviszony megválasztható típusai a többi alapjogra való tekintettel, illetve a törvénykerülés lehetőségének kiiktatása miatt „szorult” a jelenlegi hatályos szabályozás szerint a munkaszerződés és a megbízási szerződés dimenziójába, így a törvényi rendelkezések a hivatásos sportolói jogviszony szerződéses természetét jelöli ki a felek számára, oly módon, hogy a sportoló és a sportvállalkozás alkotmányos joga nem sérül.

A jogviszony természete

A fentiek fényében érdekes belegondolni az Stv. által is egyértelműen deklarált kikötésbe, miszerint a hivatásos sportoló a tevékenységét munkaszerződés vagy megbízási szerződés alapján fejti ki. Tehát a munkaszerződésen alapuló sportolói jogviszonyra a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényt kell alkalmazni az Stv.-ben foglalt eltérésekkel

egyetemben.^[23] Mindebből következik, hogy még a sportvilág speciális üzleti és társadalmi tényezői ellenére is munkavállalóknak tekintendők a sportolók, tehát a jogviszony természetét, illetve dinamikáját tekintve, olyan aspektusok alkotják e foglalkoztatási formát, amely a munkaviszony fennállásának lehetőségét indokolják. Emellett érdemes azonban megjegyezni, hogy egy meglehetősen atipikus szerződésről van szó. Például az Stv. értelmében csak határozott időre köthetnek a felek szerződést, valamint kizárt a próbaidő kikötése.^[24]

A szerződés megkötése a törvényi rendelkezések alapján egyszerű bináris rendszeren alapul, azonban a két jogviszony közötti választás még továbbra is tartogathat bizonytalan és kérdéses szituációkat. A hivatásos sportszerződés megbízási szerződéses keretbe foglalásával fennáll az esélye, hogy egy esetleges jogvitából származó eljárás során a bíróság a jogviszonyt munkaviszonynak minősíti.^[25] Bár erre való tekintettel felmerül a kérdés, hogy mi alapján minősíthetné át a jogviszonyt a bíróság, ha nem is olyan ritkán előfordulhat a sportjogviszony működése során, hogy a munkaviszony egyik legmarkánsabb eleme, az utasítási jogkör nem feltétlenül teljesül a hagyományos módon, mivel nem minden esetben kivitelezhető az alkalmazása. Erre példaként szolgálhat egy alapvető szituáció, amelyben a sportoló nem ért egyet az edzővel, mert szakmai szempontok és a pályán szerzett tapasztalatai alapján vitatja az edző álláspontját, vagy a sportoló nem tudja kivitelezni az adott utasítást a játék során kialakult felállásban.^[26]

A tradicionális értelemben vett utasítási és irányítási jogkört tekintve érdekes megfigyelni, hogy a gyakorlatban kialakult szokás szerint a csapatsportokban munkaszerződést, míg az egyéni sportokban megbízási szerződést kötnek a felek.^[27] Amennyiben ezt a pragmatikus megközelítést vesszük alapul, úgy azt mondhatnánk, hogy a csapatsportokban jobban tud érvényesülni a utasítási jogkör, mint az egyéni sportban, ezért a több játékos együttműködése előmozdítja a jogviszony ezen természetét, amely mozzanat megteremti a munkáltató által gyakorolt kontrollt a munkavállalója felett.

A jogviszony természetére irányuló angliai tapasztalatok

A sportolói jogviszony természetének vizsgálatában iránymutatást adhatnak a különböző mérlegelési szempontok, amelyek alapján a játékosok munkavállalóként való azonosításának a tesztje az egyik alapvető kiinduló pont. E vizsgálati folyamatban az angol jogrendszer a „common law”-ból ismert úgynevezett kontroll tesztet („control test”) alkalmazta alapvető eszközként. Ennek a lényege, hogy a vitatott státuszban álló tevékenységet végző személynek a szerződésből fakadó jogait és kötelezettségeit vizsgálja a tekintetben, hogy a feltételezett munkavállaló mennyire függ a munkáltatótól. Eszerint a munkavállalóra, akkor

terjedt ki a munkáltató kontrollja, ha a munkáltató pontosan meghatározta a munkavállaló számára, hogy mely feladatokat kell elvégeznie és milyen módon.^[28]

A kérdésben kiemelkedő jelentőséggel bír a „Walker v. Crystal Palace Football Club [1910]” ügy^[29], amelyben a jogvita alapvető kérdése a futball játékos jogviszonyi státuszára koncentrált. A vita tárgya abból eredt, hogy Walker térde egy meccs alkalmával megsérült és emiatt képtelen volt a játékba állni egy ideig. A rehabilitációs időszak alatt érthető módon nem állt a futball klub rendelkezésére. A sportklub az adott periódusra járó díjazását még kifizette a sportolónak, azonban a későbbiekben – a felépülést követően – sem foglalkoztatta tovább a játékost. Walker kártérítést követelt arra hivatkozva, hogy önhibáján kívül nem volt alkalmas a feladata ellátására, ezért helyzete ellehetetlenült, az őt megillető (munka)bér megkeresésére nem volt képes. Ahhoz, hogy a bíróság ítéletet tudjon hozni a tekintetben, hogy a játékos jogosult-e a kártérítésre az elmaradt díjazások miatt, azt vizsgálta, hogy a sportoló munkavállaló-e vagy sem, mivel a körülményeket tekintve a követelés alaposságát e kritérium határozta meg. A bíróság az eljárás során a felek megállapodásának a természetét és működését vizsgálta, így a szerződés jellegzetes tényállási elemeit emelték ki:

A felek megállapodása szerint a Crystal Palace Football Club egy év időtartamra szerződtette Walker-t, hivatásos futball játékost a klub színeiben való játék tevékenységre a bajnokság keretében megrendezésre kerülő futballmeccsekre. A szerződés aláírásával a sportoló köteles volt elfogadni, hogy a jogviszony időtartama alatt más sportklubnál nem folytathat professzionális sporttevékenységet, illetve nem létesíthet olyan üzletet, amely „public-house” (pub / söntés) tevékenységhez kötődik. Továbbá szigorú magatartási klauzulát kötött ki a klub, amely meglehetősen szűk keretek közé szorította a játékos magánéleti tevékenységének kereteit is. Ennek értelmében Walker köteles volt minden meccsen játszani, amennyiben a klub úgy döntött. Ezen kívül folyamatosan meg kellett őrizni a versenyzői fizikumát, teljesítőképességét, józanságát, valamint az edzéseken maradéktalanul köteles volt megjelenni és részt venni, illetve azokat gondosan figyelemmel követni. Ezenfelül köteles volt a klub minden olyan utasítását követni, amelyről a Crystal Palace úgy vélte, hogy feltétlen szükséges ahhoz, hogy Walker megőrizze a hatékony működését, mint hivatásos futball játékos. Amennyiben Walker elhanyagolta volna bármely előbb említett kötelezettségét, vagy nem jelent volna meg egy meccsen, úgy szerződésszegő magatartást tanúsított volna, amely esetben a sportklub a szerződésben meghatározott szankciók alkalmazására vált volna jogosulttá.

Mindezek fényében Walker-t munkavállalónak minősítette a bíróság, ugyanis az eljáró bírók

hangsúlyos tényállási elemként állapították meg, hogy a sportoló a szerződés értelmében teljes mértékben elkötelezte magát a klub irányába mind ideje, mind teljesítő kapacitása tekintetében, mivel a megállapodás körülményeiből egyértelműen kitűnt, hogy a futball játékos meghatározott napokon és meghatározott időpontokban volt köteles megjelenni az edzéseken nem csupán a játék, hanem az edzés céljából. Ezenfelül megannyi más részletszabálynak kellett megfelelnie folyamatosan.

Emiatt a bíróság az indokolásában egyértelműen kijelentette, hogy nem álltak fenn kétségek afelől, miszerint Walker a foglalkoztatási törvény hatálya alá tartozik. A Crystal Palace azzal érvelt, hogy nem gyakorolt kontrollt a játékos felett, hiszen a sportoló játéktevékenységének kifejtésébe nem szóltak bele, ezért Walker nem tekinthető munkavállalónak. Erre reagálva a bíróság leszögezte, hogy van egy bizonyos különbség a hagyományos értelemben vett munkás („workman”) és egy olyan feladatot ellátó személy között, aki arra szerződik, hogy a képességeit bemutassa és alkalmazza a kötelelem teljesítésének céljából és amely képesség kifejtésének módjába nem avatkozik bele a másik szerződő fél, jelen esetben a futballklub. Ez pedig – mai terminológiával kifejezve – az irányítási és utasítási jogkör gyakorlása a feladatot ellátó személy felett. Ugyanis a bíróság megítélése szerint jelen esetben a felek írásbeli megállapodásából jól kivehetőek azon rendelkezések, amelyek alapján Walker alapvető kötelezettsége volt, hogy általánosságban véve engedelmességen a klub utasításainak, továbbá az munkáltató irányába való elköteleződését igazolja, hogy minden egyes meccsen követnie kellett a specifikus utasításokat is, amelyek a munkáltatói jogkörrel rendelkező, munkáltató érdekét képviselő személytől származtak. Ezért nem indokolja a munkavállalói státusz alóli kivonását a játékosnak az a tény, miszerint a játék természetéből adódóan vannak, olyan helyzetek is, amelyekben saját döntése és ítélőképessége alapján cselekszik anélkül, hogy a másik fél ellenőrzése alatt állna az adott cselekvés tekintetében, mivel ezen aspektusok mellett is kiterjed rá a munkáltató generális kontrollja.^[30]

Tehát a bíróság indokolása egyértelműen a munkáltatói kontroll jelenlétével állította párhuzamba a munkaviszony fennállását, amelynek az „árulkodó” jelei az utasítási és irányítási jogkör kiterjedtségében mutatkoznak meg. Hiszen egy önfoglalkoztatottal („self-employed”) szemben az különbözteti meg lényegében a munkavállalót, hogy az önfoglalkoztatott a szerződés tárgyát tekintve mondhatni egy fő utasítást kap a megbízójától az ellátandó feladat végzésére, a tevékenység részleteire kiterjedően főszabályként a megbízó nem rendelkezik utasítási jogkörrel. Jelen sporttevékenység esetében azonban a klub teljes elköteleződés fejében foglalkoztatta a hivatásos sportolót, mivel részletes leírást adott át a játékos számára a működésére irányuló kikötésekről, továbbá a főtevékenységre, azaz a mérkőzésekre való felkészülésének a kereteit szigorúan meghatározta, amely eleme a

jogviszonynak egyértelműen túlmutatott egy polgári jogviszony alapján ellátott feladat körülményein, hiszen részben a munkavállaló meccseken kívüli tevékenységébe is jelentősen beleavatkozott. Tehát a játéktevékenység természetét vizsgálva fontos szempontként merülhet fel a sportklub sporteseményeken kívüli jogköre a sportolóval szemben. Ha az túlterjed a meccs keretein, akkor felmerülhet a munkaviszony fennállása iránti igénye a sportolónak, még akkor is, ha saját mérlegese és döntése alapján is hajt végre „technikai akciókat”. Ez azt jelenti, hogy a tevékenységet kifejtő félnek nem feltétlenül kell folyamatosan, minden másodpercben a feltételezett munkáltatójának utasítása szerint cselekednie. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a munkavállaló a feladata ellátása során a résztvékenységek tekintetében a saját mérlegelése alapján cselekszik. A munkavállaló ily módú „szabad akarata” nem zárja ki a munkaviszony fennállásának lehetőségét.

Fontos megjegyezni a modern hivatásos sporttevékenység tekintetében is, hogy az ún. kontroll-tesztet már jó ideje alkalmatlannak tartják az e fajta kérdések megítélésével kapcsolatban. Az újabb megközelítés szerint a hangsúly sokkal inkább arra kerül, hogy a vitatott jogviszonyban álló tevékenységet ellátó személy a saját vagy más érdekében végzi-e a munkát. Ezt nem lehet egy adott teszttel eldönteni. Ehelyett a jogviszony egészét tekintve több faktort kell figyelembe venni. Abban az esetben, ha a feladatot ellátó személy a tevékenységnek a gazdasági veszteséget maga viseli, akkor semmiképp sem tekinthető munkavállalónak.^[31] Annak ellenére, hogy a „control test” elvesztette a prioritását – véleményem szerint – a kontroll adott jogviszonyban betöltött szerepének vizsgálata továbbra is segítséget nyújthat a jogviszony minőségének vizsgálatában. Hiszen a jogviszony természetének vizsgálatakor a magyar bírói gyakorlat minősítő jegyként azonosítja a munkáltató által gyakorolt kontrollt (utasítási és irányítási jogkör).^[32]

Ez az elv kerül megerősítésre a „Singh v. The Football Association Ltd.”^[33] ügyben, amelyben a bíróság úgy indokolt, hogy az ügyet távolibb szempontból, egészében kell szemlélni és mérlegelni, mivel egyetlen teszt segítségével a tényállás vizsgálata nem lehetséges. Ezért kevesebb hangsúly került a mérlegelés során arra, hogy a futballbírók általában önfoglalkoztatott státuszban adóznak, meghatározott felszerelésben kell a feladatot ellátniuk, illetve nem jogosultak betegszabadságra, mivel önmagában ez a tény nem zárja ki a munkaviszony fennállásának a lehetőségét.^[34]

Az előbbieken ismertetett elven kívül másik fontos aspektus a felek között létrejövő megállapodás tükrében a felek tényleges akarata rávetítve a szerződés tartalmára. A „Massey ügyben”^[35] tézisként fogalmazták meg az eljáró bírók, hogy ha a megállapodás egy adott jogviszony típusra utal, például munkaviszonyra a felek közti hierarchikus kapcsolat

miatt, akkor pusztán a szerződés elnevezése nem determinálja a jogviszony minőségét. Azonban, ha bizonytalan, illetve ingadozó a jogviszony megítélése, úgy a felek egyező akarata elmozdíthatja a szerződés státuszát valamelyik irányba a kétséges pozícióból.

Ezek alapján a jogviszony minősítése nem alapulhat csupán a feltételezett munkáltatói fél kontrollján, habár fontos minősítő jegynek számít. Ehelyett a szerződéses feltételek által teremtett környezetet egészében kell vizsgálni, hogy egy átfogó képet alkotva kerüljön megítélésre az adott jogviszony. Továbbá figyelembe kell venni, hogy egyes esetekben a munkavállaló saját mérlegelése alapján kivitelezett részcselekménye nem zárja ki a munkaviszony fennállását, hiszen tekintettel a játék természetére a mérkőzések során a játékos nem tudja folyamatosan a munkáltatói jogkör gyakorlójának az utasításait követni.

Kapcsolódási pontok a magyar jogalkalmazásban

A fenti példákkal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy – ugyan a jogrendszerek közti különbségek miatt – némi eltéréssel, de jelen van a magyar bírói gyakorlatban is az imént említett dilemma és megközelítés a munkavégzésre irányuló jogviszonyok minősítésével kapcsolatban. A munkavégzésre irányuló jogviszony megítélése a magyar jogrendszerben elsődleges és másodlagos minősítő jegyek alapján történik, amelyeket a 7001/2005. (MK 170.) FMM-PM irányelv fogalmaz meg. Bár a 2010. évi CXXX. törvény 47.§-a alapján az együttes irányelv hatályon kívül helyezettnek tekintendő, azonban a bírói gyakorlat a meghatározott kritériumokat lényegében továbbra is alkalmazza a jogviszonyok minősítése során.^[36] Éppen ezért hasznos lehet kitérni a hasonlóságokra két jogrendszer között a jogviszony természetére irányuló mérlegelés kapcsán.

Az irányelv alapján is markáns és meghatározó elem az alá-fölérendeltségi viszony a felek között, amelyre az általános megállapítások cím alatt is utal. E körben egy bináris szemlélet az uralkodó, mivel a munkavégzésnek két típusát különbözteti meg. Az egyik egy meghatározott szolgáltatás nyújtására irányul, amelynek során a tevékenységet végző személy függetlenül jár el, míg a másik esetben a tevékenysége önállóan, függ a másik féltől, tehát hierarchikus viszony áll fenn.^[37] A felek közti alá-fölé rendeltség mellett további lényeges szempont a munkavégzés rendszeressége, annak állandó jellege, a munkakörnek a meghatározása, a munkavállaló rendelkezésre állási kötelezettsége, a munkáltató utasítási joga, a személyes munkavégzés.^[38]

Massey v Crown Life Insurance Company ügyből ismert indokoláshoz jól illeszkedik a magyar bíróság határozata^[39], amelyben kimondta, hogy a korábban munkaviszony keretében foglalkoztatott vezető edző jogviszonyi státusza a felek egybehangzó akarata módosíthatja,

így akár ugyanarra a tevékenységre, amelyet korábban végzett, más polgári jogi jogviszonyban is elláthatja, ha a feladat jellege és a felek megállapodása szerinti tartalom alapján nem indokolt a munkaviszony fenntartása a továbbiakban.

Ha a fundamentális megközelítésre koncentrálunk, akkor megfigyelhetjük, hogy a „Walker v Crystal Palace Football Club” ügyben született ítélet indokolásában is feltűnt a hierarchia értékelése, mint a munkaviszony jellegzetes ismertető jegye, továbbá a rendszeres feladat ellátási kötelezettség. Tehát az jogviszony minősítésének esszenciája jelen esetben is lényegében a sportoló függetlenségének korlátozására irányul, hogy vajon rendelkezik-e kellő szabadsággal és önálló döntési körrel a tevékenységének kifejtése során. A játék természetét figyelembe véve, amennyiben a sportklub célja a győzelem és ez által a profit szerzés, úgy kénytelen a játékosát a mérkőzésen kívül is felügyelni a tekintetben, hogy megőrizze a sportoló teljesítőképességet. Azonban ez az attitűd már jelentős alá-fölé rendeltséget valósít meg, amely érthető módon indokoltá teszi a jogviszony munkaviszonnyá való minősítését.

Konklúzió

Ha összevetjük az angliai jogeseteket és a magyar bírói gyakorlatban irányadó szempontokat, illetve az általános dogmatikai igényű gondolkodást a jogviszonyok minősítésével kapcsolatban, láthatjuk, hogy a munkaviszony fennállásának megállapítása tekintetében már korábban is konzisztensen kiemelkedő szerepe volt a munkáltatói kontrollnak, vagyis az alá-fölé rendeltségi kapcsolatnak. Bár igen kiemelkedő szerepe van e minősítő jegynek, mégis javallott az összképet mérlegelni és elemezni annak ellenére, hogy a felek közti megállapodás egyes elemei esetleg egy minősítő jegy jelenlétére utalnak, mivel ez könnyen megtévesztő lehet, ha megfeledezünk a jogviszony eredendő természetéről és dinamikájáról.

Ezért a hivatásos sportjogviszonyok esetében is mindenképpen számba veendő a felek valódi akarata. Ez olykor azt igényli, hogy a szerződésbe foglalt rendelkezések mögé nézzünk, hiszen előfordulhat, hogy a kikötések egyértelműen nem fedik fel a valódi működését a felek közötti szerződéses kapcsolatnak. Véleményem szerint a sportoló tekintetében fontos vizsgálendő aspektus, hogy az adott sportklub mennyire terjeszti ki a felügyeltét a sportoló tevékenységére. Ugyan – ahogy az kifejtésre került a fentiekben – az úgynevezett kontroll teszt alkalmazásának prioritása csökkent, illetve a magyar gyakorlat szerint is a jogviszonyt egészében kell mérlegelni, mégis vízvázlatzó lehet, ha a sportklub „beleavatkozhat” a sportoló mérkőzésen kívüli tevékenységébe (azzal a céllal, hogy a teljesítő képességét

szinten tartsa). Ez önmagában egy olyan jelentős dominanciát jelent, amelynek segítségével aránytalanul kihasználható a sportoló, mint a sportklub különleges erőforrása.^[40] Mindehhez hozzájárul a sportklubok, mint gazdasági szereplők profitorientált szemlélete és működése, amely a szerződések megkötésének folyamatát a szoros üzleti kapcsolat felé tereli, így különös elköteleződést várva az adott játékosról.

Azonban mindez nem jelenti azt, hogy a más típusú sportjogviszony lehetőségét automatikusan el kell vetni, amennyiben a felek valóban képesek olyan feltételekben megállapodni, amelyek nem indokolják a munkaviszony létesítését. Az egyéni sportok tekintetében, kifejezetten például a küzdősportokban a jogviszony természete alapvetően nem a munkaviszony felé hajlik az üzleti konstrukciók miatt. Ez abból adódik, hogy abban az üzleti sportközegben a versenyzők saját maguk (vagy ügynökökön keresztül) tárgyalnak a sporteseményt rendező szervezettel a „ringbe lépés” feltételeiről minden alkalommal és a versenyt követően a jogviszony megszűnik, vagy egy rövidebb periódusra egy keretszerződés jön létre.^[41] Ettől függetlenül e jogviszony típusok esetében is fennáll a lehetőség munkaviszony létesítésére, amennyiben a szerződés feltételei egy olyan dinamikájú kötelmet hoznak létre a felek között, amely a „pénzt fizető” fél részéről dominanciát, a sporttevékenységet folytató fél részéről pedig teljes elköteleződést jelent a sportklub iránt.

Bibliográfia

Gösi Zsuzsanna: A sportoló mint a sportszervezetek különleges erőforrása, in Korcsmáros Enikő (szerk.): *Selye János Egyetem 2018-as X. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete*, Komárno, 2018.

Horváth Gábor: Sportszerződések Munkajogi és/vagy Megbízási jogviszony, *Gazdasági és Jog*, XVI. évf., 2018/7-8.

Horváth István: Szabad a pálya: A hivatásos sportolók munkaviszonya és a vészhelyzet különös szabályai, *Sportjog*, 2020/2.

Kozma Anna – Lőrincz György – Pál Lajos: A Munka Törvénykönyvének magyarázata, Budapest, HVG-ORAC, 2020.

Kun Attila: „A munkához való jog” in Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, HVG-ORAC, 2021.

Nemes András: A sportjog a jogelméleti „hitviták” kereszttüzeiben, in: Tóth Judit (szerk.): *Tanulmányok Dr. Tóth Károly címzetes egyetemi tanár 70. születésnapjára*, Szeged, SZTE ÁJK, 2015.

Sárközy Tamás: A hivatásos sport gazdasági jogi alapkérdései Magyarországon. *Gazdaság és Jog*, 2000/7-8.

Sárközy Tamás: A sport, mint az állami-jogi és az önszabályozás határterülete. *Állam-és Jogtudomány*, 2000/3-4.

Tóth J. Zoltán: A vállalkozáshoz való jog alkotmányos tartalma az Alkotmánybíróság gyakorlata alapján, *Jogelméleti Szemle*, 2019/4.

Tóth Nikolett Ágnes: A sportszerződések hazai jogszabályi háttere, különös tekintettel a labdarúgókra, *Magyar Jog*, LXII. évf., 2015/6.

Welch, Roger: Sports and Contract of Employment, in Simon Gardiner (ed.): *Sports Law*, Abingdon Routledge-Cavendish, 2006.

Hivatkozások

1. Sárközy Tamás: A hivatásos sport gazdasági jogi alapkérdései Magyarországon. *Gazdaság és Jog*, 2000/7-8., 38. ↑
2. Sárközy Tamás: A sport, mint az állami-jogi és az önszabályozás határterülete. *Állam-és Jogtudomány*, 2000/3-4., 212. ↑
3. Sárközy: *A sport*, 213. ↑
4. Sárközy: *A sport*, 216. ↑
5. Lásd: 28/A. § „(1) Hivatásos sportolót foglalkoztató sportszervezet sporttevékenységet csak jogi személyiségű gazdasági társaság keretében végezhet.(2) Hivatásos versenyrendszerben csak az (1) bekezdés szerint működő sportszervezet vehet részt.(3) A hivatásos bajnokságban részt vevő sportszervezet számára a bajnokságba (versenyre) történő nevezés feltétele a szakszövetség, illetőleg a sportszövetség által meghatározott pénzügyi kötelezettségek teljesítése, vagy erre biztosíték nyújtása.(4) Ha az (1)-(3) bekezdés hatálya alá nem tartozó sportszervezet sporttevékenységét, hivatásos sporttevékenységet folytató sportszervezetként kívánja folytatni, és e célból az (1) bekezdés szerinti szervezetet hoz létre, a (2)-(3) bekezdésben meghatározott és a szerződéses viszonytal kapcsolatos jogok és kötelezettségek a gazdasági társaságra szállnak át.(5) A hivatásos sportoló szerződésében ki

kell zárni azt, hogy a szerződéses viszony fennállása alatt – a sportszervezet, szakszövetség és a sportszövetség kivételével – a versenyzési (játék) jogosultság gyakorlásáról más rendelkezessen.

(6) A sportszervezet hivatásos sportolói szerződéses viszonyt nem létesíthet az e törvény alapján sportösztöndíjban részesülő sportolójával az ösztöndíj folyósításának tartama alatt.

(7) A hivatásos sportolót a sportszervezet keretében végzett sporttevékenységéért díjazás illeti meg. A sportszervezet amatőr sportolójának a felkészüléssel és a versenyeztetéssel összefüggő indokolt költségeit megtérítheti, részére a jogszabályban meghatározott természetbeni juttatást adhat.” ↑

6. Sárközy: *A hivatásos*, 38. o. ↑
7. Sárközy: *A hivatásos*, 38. o. ↑
8. Sárközy: *A sport*, 213-214. ↑
9. Az Alaptörvény XX. cikke alapján mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez, e jog érvényesülését Magyarország -az Alaptörvény idézett cikkében deklaráltak mellett- a sportolás és a rendszeres testedzés támogatásával segíti elő. ↑
10. Sárközy: *A sport*, 221. ↑
11. Nemes András: A sportjog a jogelméleti „hitviták” kereszttüzeiben, in Tóth Judit (szerk.): *Tanulmányok Dr. Tóth Károly címzetes egyetemi tanár 70. születésnapjára*, Szeged, SZTE ÁJK, 2015, 474. ↑
12. Stv. 1. § (4) bek. ↑
13. Horváth Gábor: Sportszerződések Munkajogi és/vagy Megbízási jogviszony, *Gazdasági és Jog*, XVI. évf., 2018/7-8, 3. ↑
14. Stv. 8. § (1) bek. ↑
15. Tóth Nikolett Ágnes: A sportszerződések hazai jogszabályi háttere, különös tekintettel a labdarúgókra, *Magyar Jog*, LXII. évf., 2015/6, 359. ↑
16. Uo. ↑
17. Uo. ↑
18. Horváth: *Sportszerződések*, 3-4. ↑
19. A munkához való jog tekintetében általánosságban lásd: Kun Attila: A munkához való jog, in Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, HVG-ORAC, 2021. ↑
20. 269/B/1998. AB határozat ↑
21. Tóth J. Zoltán: A vállalkozáshoz való jog alkotmányos tartalma az Alkotmánybíróság gyakorlata alapján, *Jogelméleti Szemle*, 2019/4, 91-92. ↑
22. Lásd: 1058/B/2005. AB határozat. Utalás: Tóth J.: *A vállalkozáshoz*, 98-99. ↑

23. Stv. 8. § (2) bek. ↑
24. Stv. 8. § (2) bek. a), b). ↑
25. Horváth: *Sportszerződések*, 4. ↑
26. Uo. ↑
27. Horváth István: Szabad a pálya: A hivatásos sportolók munkaviszonya és a vészhelyzet különös szabályai, *Sportjog*, 2020/2, 2. ↑
28. Welch, Roger: Sports and Contract of Employment, in Simon Gardiner (ed.): *Sports Law*, Abingdon Routledge-Cavendish, 2006, 477. ↑
29. Walker v. Crystal Palace Football Club, *Law Times*, 1910/110., 645. ↑
30. Walker v. Crystal Palace Football Club, *Law Times*, 1910/110., 646. ↑
31. Welch: *Sports and Contract*, 478. ↑
32. 7001/2005. (MK 170.) FMM-PM együttes irányelv a munkavégzés alapjául szolgáló szerződések minősítése során figyelembe veendő szempontokról [IV. 2.] (továbbiakban FMM-PM irányelv) ↑
33. Singh v The Football Association Ltd, The Football League Ltd & Others (2001) ET Case Number 5203593/99. ↑
34. Welch: *Sports and Contract*, 478-479. ↑
35. Massey v Crown Life Insurance Company [1978] 1WLR 676 ↑
36. Kozma Anna – Lőrincz György – Pál Lajos: *A Munka Törvénykönyvének magyarázata*. Budapest, HVG-ORAC, 2020, 152-153. ↑
37. FMM-PM együttes irányelv [IV. 1.1.] ↑
38. FMM-PM együttes irányelv [IV. 1.2.]; [BH2003. 269] ↑
39. [BH2003. 213] ↑
40. Gősi Zsuzsanna: A sportoló mint a sportszervezetek különleges erőforrása, in Korcsmáros Enikő (szerk.): *Selye János Egyetem 2018-as X. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete*, Komárno, 2018, 115. ↑
41. Welch: *Sports and Contract*, 478. ↑

Hittudományi absztraktok

Balogh Péter: A keresztyének egységének szerepe a misszióban. Pál apostol és társai összefogásának példája

A tanulmány a missziológia tárgykörében vizsgálja az egység szerepét. Megállapíthatjuk, hogy a keresztyének egysége önmagában is szolgálja a misszió ügyét, mert a megélt szeretet vonzóvá teszi a közösséghez tartozást. Emellett az aktív missziós szerepvállalás hatékonyságában is nélkülözhetetlen az együttműködés, a szolgálati ajándékok összehangolt egysége. A missziológia szakirodalmára támaszkodva vizsgáljuk a kapcsolatok szerepét a közösségen belül és kívül ható erővonalak mentén. Röviden összegezzük Pál apostol társkapcsolatokra vonatkozó tanítását, amelyet írásain túl élete példájával is bemutat. Személyes kapcsolatait, munkatársi köre és gyülekezeti kötődései mintaként állnak előttünk, amely segíti a vezetőket, hogy az együttműködést munkálják, és a gyülekezet tagjait, hogy munkatársként ismerjék fel és töltsék be szerepüket a test összehangolt egységében.

Kulcsszavak: misszió, egység, kapcsolat, Pál apostol

Jakabné Köves Gyopárka: A szövetségi teológia módszertana

A szövetségi teológia módszertani megközelítései, megoldási kísérletei, és egyben problematikája a 16. századi kezdetektől napjainkig az egység és pluralitás feszültségével viaskodott. A szövetségi teológia a kezdetektől szigorúan ragaszkodott az exegétikai alapú magyarázatokhoz. Ugyanakkor azzal, hogy a szövetségi teológia legtöbb képviselőjénél megjelenik a terminológiában és a rendszeres felosztásban a két, vagy három szövetség alapvető megkülönböztetése, megosztja a szövetségi teológiát és két irányzatra osztja azt. Jelen tanulmány bemutatja, mire alapozza a protestáns szövetségi teológia a cselekedeti szövetség, valamint a pactum salutis intézményét a kegyelmi szövetség mellett, emellett ismerteti azokat a kritikákat, amelyek Isten szövetségét kizárólag kegyelminek tekintik. A diakronikus vizsgálat során felmerül a kérdés, milyen viszonyban állt a szövetségi teológia a ráamista módszerrel. A tanulmányban felmutatom a szoros kapcsolatot, miközben emellett érvelek, hogy a két szövetségre épülő teológiai elképzelés nem a ráimizmus hatása.

Kulcsszavak: szövetségi teológia, módszertan, cselekedeti szövetség, kegyelmi szövetség, pactum salutis, rámizmus

Pétery Schmidt Zsolt: Mitől teológiai a teológia? Colin Gunton és John Webster bevezetése a dogmatika világába

A tanulmány a teológia tudományának megkülönböztető sajátosságát keresi Colin E. Gunton (1941-2003) és John B. Webster (1955-2016) dogmatika prolegomenához sorolható művei nyomán. A szerzők a magyar nyelvű szakirodalom tükrében nem nevezhetők ismertnek, de nemzetközileg fontosnak mondhatók, szakterületüknek (a teremtestannak és szentháromságtannak, illetve Eberhard Jüngel és Karl Barth teológiájának) elismert kutatói. A tanulmány Gunton *The One, the Three and the Many* című könyve nyomán számot vet a kortárs teológia kontextusát adó modern kultúrával. Ebben a kontextusban a Webstertől kölcsönzött tautológia (*theological theology*) segít abban, hogy a teológia maradandó értékére figyeljünk. A tautológia feloldását a protestáns rendszeres teológia abban találhatja meg, ha a dogmatikát mint a szent tudományát kezeli. Ehhez fontos számolni a következő paradoxonnal: a teológia nem fogadhatja el a tudományok antropológiai alapvetését, de mégsem lehet kirekeszteni a tudományok világából, anélkül, hogy ezzel megkérdőjeleznénk a tudományos kutatás alapjául szolgáló véleménypluralizmust. A dolgozat konklúziója a következő: „Mitől teológiai teológia? Attól, hogy Isten lényegét a megszentelt emberi gondolkodáson keresztül felelősségteljesen tükrözi vissza a világban. Ebben a teológia intézményesen mint egyház jelenik meg az élet minden területén.”

Kulcsszavak: Webster, Gunton, teológiai teológia, modernitás, dogmatika prolegomena, szent

Stifler Zoltánné: „Semper reformanda” a digitális kor keretei között német és magyar nyelvterületeken

„Semper reformanda”- Az egyház mindig megújulásra szorul. Nem ismeretlen ez a gondolat a 21.századi egyháznak sem. A digitalizáció által új utak nyíltak meg az evangélium hirdetésére. Ezeket az utakat pedig alaposan meg kell ismerni, tanulmányozni és teológiailag megalapozottá kell tenni. Talán nem túlzás azt állítani, hogy új teológiai diszciplína van kibontakozóban. E jelen tanulmány a médiumok és az egyház kapcsolatát volt hivatott vizsgálni fokozott figyelemmel a svájci, német és magyar területeken. A külföldi és beföldi eredményeket látva a legnagyobb hangsúly a tömegmédia hatásosságára és használhatóságára és kommunikációs aspektusaira esik. Kitértem a posztmodern kor hozta

kommunikációs problémákra, hogy ezzel is árnyaltabb képet kaphassunk a médiumok társadalomra gyakorolt hatásáról.

Kulcsszavak: Semper reformanda, digitális, kommunikáció, médiumok, posztmodern, egyház, megújulás

Jogtudományi absztraktok

Adler Brigitta: Protokoll és jogok – problémafelvetés a szülészeti ellátást meghatározó szokásokról

A tanulmány célja, hogy a Magyarországon kialakult és megszilárdult szülészeti ellátás néhány alapvető *szokásán* keresztül – kritikai elemzés keretében – bemutassa a szülészeti rendszer működését, jellemző vonásait, ezen keresztül pedig felhívja a figyelmet annak káros gyakorlataira.

A tanulmány külön kitér többek közt a beleegyezés és önrendelkezés kérdésére; így érint egyes rutin lépéseket, mint például a szülés során megtiltott szabad mozgást, az indikáció nélkül végzett gátmetszést; vagy épp a paternalizmust.

A bizonyítékokon alapuló orvoslás eredményeivel összhangban kijelenthető, hogy a tanulmányban bemutatott rutinszerű, jogsértő gyakorlatok általánossá tételét sem orvosi, sem jogi, sem pedig etikai szempontból nem lehet igazolni. A tanulmány konklúziójaként kimondható, hogy szükséges az ellátás minőségét meghatározó házirendek, protokollok és szokások felülvizsgálata, továbbá az országosan egységes eljárásrend kialakítása.

Kulcsszavak: szüléset, szülészeti szokásjog, betegjogok, perinatális jogsértések, méltóságteljes szülés.

Holló Róbert: Az amerikai indiánok önrendelkezéshez való joga

Nincs szentebb jog egy nemzet, egy nép számára, mint, hogy szabadon, minden külső beavatkozás nélkül meghatározhatja kulturális, gazdasági, társadalmi és – természetesen – politikai jövőjét. Ennek a jognak a legteljesebb megvalósulásáról akkor beszélhetünk, ha a nemzetek szabadon kormányozhatják magukat. Amikor ez bekövetkezik, azt önrendelkezési jognak nevezzük; amikor pedig gyakorolják, akkor önkormányzásnak.

Marshall főbíró indiánjogi munkájától és számos más mérföldkőnek számító döntésétől kezdve, más jogszabályokon keresztül, az 1975-ös indián önrendelkezési és oktatási támogatási törvény (ISDEAA) lett az Egyesült Államok modern szövetségi indiánpolitikájának sarokköve. Az ISDEAA 1988-as módosítása kibővítette a törzsi önkormányzatiságot, hozzásegítve az amerikai őslakos nemzeteket az önrendelkezési szabadságukhoz való visszatéréshez, amely egykoron a törzsi szuverenitásukból eredt. A törzsi önkormányzatiság szélesebb körű mozgalmának törvényi megalapozásával a törzsi törvényhozás, és annak parlamenti jellegű különleges testületi formációinak elismerése azt segítette elő, hogy az indián nemzetek jobb minőségű kormányzást tudjanak biztosítani tagjaik számára, mind a távoli szövetségi bürokrácia. Az 1994-es és 2000-es évek későbbi jogalkotása, valamint a kibővített és finomított öngazgatási politika olyan sikeresnek bizonyult, hogy ma már a szövetségi indián nemzetek több mint fele létrehozott valamilyen testületet saját jogalkotására, és úgy döntött, hogy ügyeiket saját maguk intézik, nem pedig szövetségi ügynökségek.

Ez a cikk áttekinti a modern amerikai szövetségi indián politika történetét, valamint megvilágítja az önkormányzatiság és a törzsi jogalkotás alapvető jogforrásait, elemeit, rámutat a jelentősebb kihívásokra, és ötleteket vet fel az elkövetkező évek lehetséges irányaira.

Kulcsszavak: USA, őslakos nemzetek, önrendelkezés, önkormányzás, törzsi jogalkotás

Lajos Edina: Az emberi jogok védelmezése vagy a közigazgatás visszásságainak orvoslása?

Az intézmény gyökerei az 1700-as évek elejének Svédorszáig vezetnek bennünket. Az ombudsman fogalmi körébe tartozó tisztségviselőket nemzetközi összevetésben sokféle névvel illetik, például nép ügyvédje, szószóló, nép jogvédő, mediátor stb... Az ombudsman klasszikusan a közigazgatás visszaéléseinek, méltánytalanságainak ellensúlyozására hivatott tisztségviselő volt. Emellett nemzetközi szinten mára elterjedt jelentése szerint az emberi jogok védelmezője.

Álláspontunk szerint e két megközelítés között nemhogy nem áll fenn ellentmondás, de a fogalmak kölcsönösen előfeltételezik is egymást. Az ombudsmanok eszköze az ajánlás, tehát „*saft law*”-t alkalmaznak, ami nem kikényszeríthető. A rendszerváltozást követően hazánkban az állampolgári jogok országgyűlési biztosa töltötte be az általános ombudsmani funkciót, illetve volt két külön biztos. Az új rendszer egyfejjé tette a struktúrát. Az alapvető jogok

biztosa az általános ombudsman, akinek két helyettese van. Az egyik a jövő nemzedékek jogaiért, a másik a nemzetiségek jogaiért felel. A parlament az alapvető jogok biztosát azok közül a kiemelkedő tudású elméleti vagy legalább tízévi szakmai gyakorlattal rendelkező jogászok közül választja meg az összes képviselő legalább kétharmadának voksával, akik harmincötödik életévüket betöltötték, és az alapvető jogokat érintő eljárások lefolytatásában, felügyeletében vagy tudományos elméletében jelentős tapasztalatokkal rendelkeznek. A jelölés joga az államfőé. Az ombudsmanhoz a közigazgatás működésének visszássága esetén lehet fordulni. Nem csupán közigazgatási, hanem közszolgáltatást végző szervet is ellenőrizhet a biztos.

Az alapvető jogok biztosa nem vizsgálhatja az Országgyűlés, a köztársasági elnök, az Alkotmánybíróság, az Állami Számvevőszék, a bíróság, valamint az ügyészség nyomozást végző szerve kivételével az ügyészség tevékenységét. Az ombudsman kezdeményezni a ügyész fellépését, tehet büntetőfeljelentést, utólagos normakontrollt kérhet az Alkotmánybíróságtól.

Kulcsszavak: alapvető jogok biztosa, alapjogvédelem, visszásság, ombudsmani vizsgálat

Molnár Péter: Terminológiai változások az elektronikus közigazgatás területén

Az elektronikus közigazgatáshoz köthető jelenségek köre a technológia fejlődésével napról-napra bővül. A digitalizáció korában az e-közigazgatással összefüggő fogalmak értelmezése sok nehézséget okoz a gyakorló szakembereknek és a kutatóknak egyaránt. Írásomban – elsősorban a hazai és nemzetközi szakirodalomra támaszkodva – az egyes, a tárgyban gyakran használt kifejezések mögött rejlő jelentések feltárására teszek kísérletet, értelmezve az elektronikus közigazgatás, az elektronikus kormányzás és az elektronikus ügyintézés fogalmait, valamint az „elektronikus” és a „digitális közigazgatás” kifejezések közötti különbséget.

Kulcsszavak: közigazgatás, elektronikus közigazgatás, digitalizáció, digitális közigazgatás, elektronikus ügyintézés

Ripszám Dóra: A veszélyhelyzetről röviden, különös tekintettel annak aktualitására

A különleges jogrendet általánosságban olyan kivételes, szükség- vagy válsághelyzetben

lehet bevezetni, amely a normális jogrend keretei között, a meglévő jogszabályok, illetve eljárások útján nem kezelhető eredményesen.

A különleges jogrenden belül is speciálisnak tekinthető a veszélyhelyzet, hiszen ez az egyetlen olyan eleme, amely nem az állam fegyveres védelmére irányul.

Részben a koronavírus járvány kapcsán kihirdetett veszélyhelyzet vezetett az Alaptörvény 9. módosításához, melynek értelmében a veszélyhelyzet szabályozása 2023. július 1-től a következők szerint alakul: *„A Kormány az élet- és vagyónbiztonságot veszélyeztető súlyos esemény – különösen elemi csapás vagy ipari szerencsétlenség – esetén, valamint ezek következményeinek az elhárítása érdekében veszélyhelyzetet hirdethet ki.”*

Kulcsszavak: különleges jogrend, veszélyhelyzet, koronavírus, járvány

Szabó Imre Szilárd: Munkajogi kérdések az országgyűlési választásokról

Az országgyűlési választások időpontja nem minősül munkaszüneti napnak, így az ahhoz kapcsolódó eltérő munkajogi szabályok sem kerülnek munkajogi szempontból figyelembevételre. A gyakorlatban így sokszor jelentős kihívást okoz, hogy az általános munkarendtől eltérően munkát végző munkavállaló hogyan tud élni az Alaptörvényben rögzített szavazati jogával. A dolgozatban egyrészt ennek a problematikának a feloldására teszek – vázlatos – kísérletet, másrészt ismertetem, a választási eljárásban – alapvetően önkéntes részvétel alapján – munkát végző szavazatszámláló bizottság tagjaira vonatkozó munkajogi szabályokat; jelezve azt a szabályozási hiátust, ahol jogalkotó beavatkozása válhat szükségessé.

Kulcsszavak: munkajog, választások, szavazás, szavatszámláló, szavazati jog

Tóth-Gyóllai Dániel: A magyarországi református lelkészképző intézmények állami elismerése

Jelen tanulmányban a Magyarországi Református Egyház lelkészképző intézményeit érintő rendszerváltás körüli felsőoktatás-politikai változásokról értekezem. Kutatási módszerem elsősorban jogi szövegek (törvények, rendeletek), s a jogalkotás mögött álló előkészítő munka (különösen is Országgyűlési naplók) megismerése és elemzése. Feltételezésem, hogy az utóbbi két évtized teológiai képzésére jelentős hatást gyakoroltak az állami elismerés

következtében létrejött keretek. Céлом bemutatni, hogy a református felsőoktatási intézmények működésének kereteire, s e keretek által közvetlenül a szervezési és oktatási tevékenységre miképpen hatott az 1993. évi felsőoktatási törvény által megvalósított állami elismerés. A tanulmányban ezért először az egyházi felsőoktatási intézmények rendszerváltáskori jogállásáról értekezem, majd általában véve az állami elismerés jelentőségét tárgyalom. Ezt követően részletesen elemzem az állami elismeréssel járó jogállásváltozás következményeit többek között az akkreditáció és a kreditrendszer bevezetése kapcsán, majd a szervezeti, oktatási és költségvetési autonómia területein.

Kulcsszavak: felsőoktatás-politika, rendszerváltás, református lelkészképzés, felsőoktatási törvény, Országgyűlés, akkreditáció, kreditrendszer

Történelemtudományi absztraktok

Bári Sándor: Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének eszmerendszere

Jelen tanulmányomban a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének (MANSz.) havilapját, a *Magyar Asszony* 1921-1932 közötti lapszámait vettem vizsgálat alá. Az említett havilapra alapozva kívántam egyfelől megismerni a MANSz. nőképét. Másfelől a folyóiratban meglévő gondolatokat összehasonlítani az úgynevezett reformkonzervatívok, elsősorban Klebelsberg Kuno és Szekfű Gyula politikai gondolatrendszerével. A *Magyar Asszony* és azon keresztül a MANSz. nőképét vegyesnek mondhatjuk, hiszen a családi szerepvállalást illetően a hagyományos értékeket vallották. Ugyanakkor a társadalmi térről szólva nem határoztak meg elméleti korlátokat. Erre jó példát szolgáltat a felsőoktatás teljes megnyitásának szorgalmazása. A szociális és kulturális területeket kitüntetett figyelemmel illették, és ösztönözték a nők ezirányú fokozottabb mobilizációját. Ennek nemzetpolitikai jelentőséget tulajdonítottak. Ez pedig a szebbik nem hagyományos szerepének társadalomra történő kiterjesztésének tekinthető (társadalmi anyaság). E területeken végzett munkával a nemzet (lelki) egységét kívánták biztosítani. Ez pedig a reformkonzervatívok koncepciójával mutat párhuzamot. Munkásságukkal egyúttal az Egységes Párt konszolidációs politikájához is hozzá járultak.

Kulcsszavak: Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, reformkonzervatív, Magyar Asszony, Horthy-korszak, jótékonyági-szociális tevékenységek, kulturális munka

Berek Patrícia: Egy elfeledett magyar zseni – Mihály Dénes, a Telehor feltalálója

“Te, én most olyan halász vagyok, aki képeket halászom ki az éterből.” Ez a mondat egy péceli villa teraszán hangzott el 1912-ben, éppen idén 110 éve, egy akkor 18 éves fiú szájából. A nővérének mondta, Editnek, aki ekkor a világon elsőként tudhatta meg, hogy kisöccse, Mihály Dénes feltalálta a televízió ősét, a távolbalátó készüléket. Ez a készülék végül Telehor néven vonult be a technika történelmébe. Számos egyéb találmány is őrzi nevét. Mihály Dénes az egyik legtermékenyebb magyar feltalálóként vonult be a tudománytörténetbe. Páratlan kreativitása és emberszeretete akkor is megnyilvánult, amikor a hitleri Németországban zsidó munkatársait igyekezett menteni a borzalmaktól. A tanulmány magyar és német forrásokból mutatja be az elfeledett magyar zsenit.

Kulcsszavak: Mihály Dénes, Telehor, televízió őse, feltaláló

Horváth Angelus: Egy ellentmondásos viszony: Jászi Oszkár és a zsidóság

Jászi Oszkárnak a zsidósághoz fűződő viszonya, valamint zsidó identitástudata (vagy annak hiánya) hosszú ideje szakmai viták tárgyát képezi. A polgári radikális ideológus asszimilálódó zsidó családba született, s már egyetemi éveitől a progresszív eszmék elkötelezett képviselőjévé vált. Zsidó származását mintegy zárójelbe téve támadta politikai ellenfeleit, igen gyakran az antiszemitákéhoz hasonló retorikát alkalmazva, ami miatt sokan öngyűlölő zsidónak minősítették. Jászi rendre visszautasította az ilyen kritikákat, ám élete utolsó szakaszában elismerte, kirohanásai valóban számos félreértésre adhattak okot. Tanulmányomban Jászi írásaira, leveleire támaszkodva megpróbálom bemutatni azokat a kritikus pontokat, melyeken keresztül jobban megérthetőek sajátos nézetei, különös tekintettel a „zsidókérdésben” elfoglalt álláspontjára. Véleményem szerint Jászi esetében megalapozott beszélhetünk önantiszemitizmusról, valamint arról is, hogy kíméletlen szóhasználata – főként az 1910-es években – hozzájárult a zsidóság elleni érzelmek felkorbácsolásában.

Kulcsszavak: zsidó identitás, antiszemitizmus, zsidó öngyűlölet, szocializmus, közösségi identitás

Kiss Anna: A vietnámi háború magyarországi reprezentációjához tartozó források és lehetséges elemzési módjaik

A vietnámi háború volt a hidegháború egyik legmeghatározóbb konfliktusa, mely a médiában is kiemelt szerepet töltött be. Ahhoz, hogy egy átfogó képet kaphassunk a vietnámi háború magyarországi reprezentációjáról meg kell vizsgálnunk a rendelkezésünkre álló forrásokat, ezek lehetnek levéltári források, újságcikkek, visszaemlékezések és számos egyéb dokumentum. A forrásokat az elemzés során megfelelő kritikai attitűddel kell vizsgálni, hiszen számos tényező befolyásolhatja a tartalmukat. Ehhez a folyamathoz hívhatjuk segítségül a diskurzuselemzést, amely alkalmazásával könnyedén rétegeire bonthatjuk a szövegeket. A sajtó vizsgálatakor többek között érdemes megfigyelni a cikkek elhelyezkedését, terjedelmét, azt, hogy milyen más hírek kapnak helyet az adott oldalon.

Kulcsszavak: vietnámi háború, hidegháború, sajtóelemzés, diskurzuselemzés, helikopterszerencsétlenség

Kiss-Mikó Nikoletta: Várjobbágyságtól a köznemességig: A Rádayak eredettörténete

A rádayi Ráday család számos, neves tagja vált ismertté a magyarországi tudományos- és hitélet fontos szereplőjeként. A família saját történetét a 11. századig, a Nápoly melletti Caserta településig vezette vissza. Az innen származó Rátót, vagy Ratold nemzetség adta azokat a „mitikus ősokeket”, akikre Ráday I. Gedeon is utalt családfakutatásának jegyzeteiben. Ezek, és a belőlük Kazinczy Ferenc által 1827-ben megszerkesztett *Rádayak* című munkája mutatta be először a nagy hatású nemesi családot. A Rádayak őstörténete legalább olyan ködös, mint korai birtoktörténetük részletei, annyi azonban bizonyos, hogy a 14-15. század során a család rádayi birtokterületének több része is elzálogosításra került. A zálog összegét új birtokok vételére, s előnyös házasságok megkötésére használták fel. Így a 16. századtól a kisnemesi família egyre feljebb jutott a társadalmi ranglétrán. A 17. századtól kezdődően a Rádayak gazdasági létalapját biztosító birtokállomány főként a Nógrád, s Pest-Pilis-Solt vármegyei földterületekből tevődött össze. A fenti részletadatok megismerésének elengedhetetlen eszköze volt a levéltári kutatások okleveles emlékeinek, és a korábbi családfakutatások eredményeinek összevetése, különös tekintettel a megkötött házasságok vallási összetételére. Ennek vizsgálatából kitűnik, hogy a református Ráday család felekezeti alapon és stratégiai célok mentén egyaránt igyekezett sikeresen pozicionálni magát.

Kulcsszavak: Ráday, nemzetség, birtoktörténet, házasság, vallás

Kovács Balázs: A „szocreál” és a „szocmodern” határán A Fiastyúk utcai lakótelep építéstörténete

A második világháború után Magyarországon fokozatosan a sztálini modell vált uralkodóvá. Ez az átrendező az élet minden területén elérhető volt. A „munkásosztályt” képviselő Kommunista Párt kényszeriparosítással nagyszabású lakásépítésbe kezdett. Minderre a háború pusztítása miatt volt szükség. A lakótelep-építés Budapest újjáépítésének fő elemévé vált. A főváros XIII. kerületének ipari része alkalmas volt lakóházak építésére. Így került kialakításra a Fiastyúk utca és a Rákos patak által határolt terület „szocreál” stílusban. A világpolitika hatására a „szocialista” stílus 1953-tól fokozatosan visszaszorult, és a költséghatékonyabb „szocmodern” vette át a helyét a tervezésben. A Fiastyúk utcai lakótelep esetében milyen stíluskülönbségek figyelhetők meg, illetve miképpen változtatott a terveken a „történelem”? Módszertanilag a levéltári tervforrásokat leíró eszközzel vettem elemzés alá. Nem volt célom a diktatórikus hatalom építészetre ráerőszakolt stílusainak esztétikai bírálata. A fogalmakat bemutatásszerűen jelenítettem meg, felmutatva a róluk szóló szakmai-közéleti ellentéteket is. Véggkövetkeztetésem, hogy a lakótelep kétféle stílusban épült meg, ám ennek ellenére is egység a városképi jellege. A tanulmány – a célját tekintve – a történettudomány mellett épület- és építéstörténeti kontextusban értelmezhető.

Kulcsszavak: „szocreál”, „szocmodern”, Fiastyúk utcai , építéstörténet, jelentésparadigma

Semsey Enikő: Németország politika- és művelődéstörténetéről az 1951-ben Kelet-Berlinben felállított Sztálin-szobor kapcsán

A tanulmányom célja Németország világháború utáni politika- és művelődéstörténetének rövid bemutatása. A főbb elemeiben megvilágított tartalmi háttér bemutatása után térek rá az 1951-ben Kelet-Berlinben felállított Sztálin-szobor sorsára, amelyen keresztül azt a politikai ideológiát igyekeztem bemutatni, amely hűen tükrözte milyen jelentőséggel bírt szovjet-rendszer a két részre szakadt Németország keleti oldalán. Munkám során a Lukas Verlag "Der Rote Gott- Stalin und die Deutschen" című kötetét használtam, valamint korabeli sajtóforrásokkal dolgoztam. Kutatásomban arra a következtetésre jutottam, hogy a szobor vizuális megfogalmazásként, a mindennapi élet állandó elemeként, fontos- és vitatott-részévé válhatott az 1949-1991 közötti időszakban a német nemzeti identitásnak.

Kulcsszavak: Németország 1945 utáni történelme, Sztálin szobor Kelet-Berlinben, német nemzeti identitás, Szocialista realizmus

Timári Krisztián Attila: A Habsburg Birodalom keleti politikai rendszere és útja az utolsó törökellenes háborúba

A keleti politika II. József császár idejében erősen felértékelődött, mivel a nyugati területszerzés bonyolult diplomáciai és katonai küzdelmek árán sem hozott eredményt. Nagy Katalin és birodalma is hasonlóan hódító szándékot mutatott, így a kapcsolatfelvétel után a közös cél az Oszmán Birodalom legyőzése volt. Az 1780-as évtizedben formálódó szövetségek és események eleinte késleltették a háború kirobbanását, de közös találkozó a két uralkodó között előrevetítettek egy olyan háborút, amire egyik birodalom sem készülhetett fel teljesen. A császár és a cárnő, illetve a szűk körükbe tartozó államférfiak leveleinek bevonásával könnyebben lehet azonosítani a két fél óvatosságát a másik felé, illetve a körvonalazódni látszó hódítások szétesztését. Az események sodrásában és számos kudarc után a keleti politika végül súlyos döntésre kényszerítette a Habsburg Birodalmat. A háború végül elkerülhetetlenné vált és megtörte a viszonylagos békét a keleti területeken.

Kulcsszavak: Diplomácia, Háború, Habsburg Birodalom

Tolnai Gyula: Adalékok Nagykovács történetéhez 1918-1919 között

A tanulmány megírásával célom az volt, hogy az épségben megmaradt levéltári források és a vonatkozó szakirodalom segítségével olyan képet alkossak Nagykovács 1918 és 1919 közötti történetéről, melyből az alábbi témák kikristályosodnak ki előttünk. Mégpedig: hogyan küzd egy mezőváros a túlélésért az I. világháború által okozott társadalmi és gazdasági regressziót követően. Hogyan változik meg a helyzet, amikor a Magyarországi Tanácsköztársaság rendszere a városban is megjelenik, teljesen felborítva az addigi társadalmi és gazdasági status quot, melyen az ezt követő román megszállás nemhogy javít, hanem csak tovább ront. Legvégül pedig, hogy hogyan képes ezek után a város elindulni a konszolidáció útján a Nemzeti Hadsereg egységeinek bevonulását követően.

Kulcsszavak: Helytörténet, társadalomtörténet, gazdaságtörténet, Nagykovács, nagy háború, Őszipórszás forradalom, Tanácsköztársaság, Román megszállás, Nemzeti Hadsereg, Horthy

Abstracts in theological studies

Péter Balogh: The Role of the Unity of Christians in Mission – The Example of Cooperation of the Apostle Paul and his Partners

The study examines the role of unity in the context of missiology. We can state that the unity of Christians supports the purpose of mission in itself, because experiencing love makes belonging to a community appealing. Besides, cooperation and the harmonized unity of spiritual gifts are necessary in the effectiveness of active involvement in mission. Based on literature on missiology we examine the role of relationships along the internal and external directions. We briefly summarize the teaching of the Apostle Paul concerning relationships which is demonstrated in his writings as well as his life's example. His personal relationships, his co-workers and his contacts within the church stand as a model to us, helping the leaders to support cooperation, and also helping the members of the church to recognize and fulfil their role as partners in the harmonized unity of the body.

Keywords: mission, unity, relationship, the Apostle Paul

Gyopárka Jakabné Köves: Methodology of Covenant Theology

Covenant theology struggled from the beginning of the 16th century to the present day with the tension of unity and plurality in methodological approaches. From the Reformation federal theology strictly insisted on explanations based on exegesis of Scripture. However, the distinction between two or three main covenants divides covenant theology in two different approaches. This paper shows how Protestant federal theology explain the covenant of works and, the pactum salutis alongside the covenant of grace, and the research exposes the criticisms that regards God's covenant with man as alone the covenant of grace. At the diachronic examination, the question arises concerning the relationship of covenant theology to the Ramist method. In the paper I argue that there is a close relationship between them, although the theological idea of two separate covenants is not an effect of Ramism.

Keywords: Covenant theology, methodology, covenant of works, covenant of grace, pactum

Zsolt Pétery-Schmidt: What Makes Theology Theological? The Way of Colin Gunton and John Webster into the Sphere of Dogmatics

The study seeks to identify the distinctive features of the discipline of theology. This is done with the help of the works of Colin E. Gunton (1941-2003) and John B. Webster (1955-2016) written in the field of dogmatica prolegomena. The authors are not well known in the Hungarian theological literature, despite the fact that they were internationally important and recognized theologians. Following Gunton's seminal work (*The One, the Three and the Many*) the study takes into account the modern culture as the context for a contemporary theology. The tautology borrowed from Webster (*Theological theology*) helps to highlight the enduring value of theology in the context of modernity. The unpacking of the tautology for the protestant systematic theology is possible if one understands dogmatics as the holy discipline. In order to do this, it is important to be aware of the following paradox: theology cannot accept the anthropological foundations of the academic world, but it cannot be excluded from this world without undermining one of the main principles of academic research: diversity of opinion. The conclusion of the paper is: "What makes theology theological? By reflecting with responsibility the essence of God in the world through sanctified human reason. In this, theology is institutionally manifested as church in every sphere of life."

Keywords: Webster, Gunton, theological theology, modernity, dogmatica prolegomena, holy

Zoltánné Stifler: „Semper Reformanda” within the Framework of the Digital Age in German and Hungarian Speaking Areas

„Semper reformanda” - The Church is always in need of renewal. This idea is not unknown to the 21st century church either. The digitalization has opened up new ways to preach the gospel. These ways have to be studied in depth and they have to have theological foundation. Perhaps we can boldly state that a new theological discipline is being born. This study has examined with special attention the relations of the media with the Church in Swiss, German and Hungarian areas. After summing up the inner- and outerstate results our focus was on the efficiency and usability of massmedia and of its communicational aspects. I addressed the communicational problems brought about by the postmodern age in order to get a more nuanced picture of the impact of media on society.

Keywords: semper reformanda, digital, communication, reformation, digital

Abstracts of legal science studies

Brigitta Adler: Protocol and human rights: thoughts on the customs determining the practice of maternity care

The aim of this paper is to present – through a critical analysis – the functioning and characteristics of the obstetric system in Hungary through some of the basic practices of obstetric care that have been established and consolidated in Hungary, and through this, draw attention to its harmful practices.

This paper specifically addresses, among other things, the issue of consent and self-determination; it touches upon some routine practices, such as the prohibition of free movement during childbirth, the use of unindicated caesarean section, or paternalism.

Consistent with the findings of evidence-based medicine, it can be stated that the routine, unlawful practices described in this paper cannot be justified from a medical, legal or ethical perspective. The paper concludes that there is a need for a review of policies, protocols and practices that determine the quality of care and for the development of a nationally consistent set of procedures.

Keywords: maternity, legal custom in obstetric and midwifery care, patient rights, perinatal infringements, dignity in childbirth

Róbert Holló: American Indian Self-Determination: Brief History and The Political Economy of a Policy that Works

No right is said to be more sacred to any nation, to any people, than the right for freely determine its cultural, economic, social and – of course – political future without any other interference coming from outside. The mightiest realization of this right shows itself when nations can freely govern themselves. When this occurs, it is called the right Self-Determination. And when it is practiced it is named Self-Governance.

From Chief Justice Marshall's Indian law trilogy and many of his other landmark decisions, through other legislations, the Indian Self-Determination and Education Assistance Act of

1975 (ISDEAA) serves as a cornerstone of the modern federal Indian policy in the USA. In 1988, amendments to the ISDEAA created broadened the tribal self-governance leading the native American nations towards to their once-was-lived freedom for self-determination derived from their inherent tribal sovereignty. By providing a statutory basis for the broader movement of tribal self-governance, the tribal legislation, and recognizing its parliamentary-like special body formations advanced the proposition that Indian nations can provide better governmental and legislative services to their own members than can distant federal bureaucracies. Expanded and refined in subsequent legislation in 1994 and 2000, the Self-Governance Policy has proven so successful that today over 50% of all federal Indian nations assembled some kind of body for their own legislation and chose their affairs are carried out by themselves rather than federal agencies.

This article reviews the history of the modern U.S. federal Indian policy as well as casts light to basic forms and elements self-governance and its forms of bodies of tribal legislation of native American nations, points out the biggest challenges to the continued growth of legislation, and raises ideas to possible directions that could take in the coming years.

Keywords: USA, native American nations, self-determination, self-governance, legislation of native American nations

Edina Lajos: Protecting human rights or remedying maladministration?

The roots of the institution can be traced back to Sweden in the early 1700s. The ombudsman is known internationally by a variety of names, such as people's advocate, people's lawyer, people's rights defender, mediator, etc... The ombudsman is classically an official charged with countering maladministration and injustice. It is also internationally recognised as a defender of human rights.

In our view, not only is there no contradiction between these two approaches, but the concepts are mutually presuppositional. The ombudsmen's tool is recommendation, i.e. they apply "soft law", which cannot be enforced. After the change of regime in Hungary, the Parliamentary Commissioner for Citizens' Rights fulfilled the general ombudsman function, and there were two separate ombudsmen. The new system made the structure single-headed. The Commissioner for Fundamental Rights is the general ombudsman, who has two deputies. One is responsible for the rights of future generations and the other for nationality rights. The Ombudsman is elected by Parliament from among lawyers of outstanding academic or professional standing with at least ten years' experience, by a majority of at

least two-thirds of all Members, who are at least thirty-five years of age and have considerable experience in the conduct, supervision or academic theory of proceedings concerning fundamental rights. The Head of State shall have the right of nomination. The Ombudsman may be called upon to hear cases of maladministration. The Ombudsman may also inspect bodies providing public services, not just the administration. The Commissioner for Fundamental Rights may not investigate the activities of the Parliament, the President of the Republic, the Constitutional Court, the State Audit Office, the Court of Audit, or the prosecution service, with the exception of the investigative bodies of the Public Prosecutor's Office. The Ombudsman may initiate action by the prosecutor, file a criminal complaint and request the Constitutional Court to review the norms after the event.

Keywords: commissioner for fundamental rights, protection of fundamental rights, maladministration, ombudsman's investigation

Péter Molnár: Terminology changes in the field of eGovernment

The phenomena related to eGovernment are constantly evolving as technology develops. In the era of digitalisation, the understanding of eGovernment concepts is a source of many difficulties for practitioners and researchers alike. In this paper (based on the Hungarian and international professional literature), I will attempt to explore the meanings behind some of the commonly used terms in this field by interpreting the concepts of eGovernment, eGovernance and eAdministration, and the difference between the terms „electronic” and „digital” government.

Keywords: public administration, eGovernment, digitalization, digital government, eAdministration

Dóra Ripszám: Briefly about the State of danger, especially with regard to its topicality

The special legal order can in general be introduced in exceptional situations of emergency or crisis which cannot be effectively managed within the framework of the normal legal order, through existing legislation or procedures.

The State of danger can also be considered special within the special legal order, since it is the only element that is not aimed at the armed protection of the state.

In part, the State of danger declared in connection with the coronavirus pandemic led to the 9th amendment of the Fundamental Law of Hungary, according to which the regulation of the state of danger will be as follows from 1 July 2023: In the event of a serious event endangering the safety of life and property, in particular an elementary calamity or industrial accident, and in order to avert the consequences of these, the Government may declare a state of danger in order to avert the consequences of these disasters.

Keywords: special legal order, State of danger, coronavirus, pandemic

Imre Szilárd Szabó: Questions of labour law regarding parliamentary elections

The date of the parliamentary elections is not considered as a public holiday, so the different labour law rules governing it are not taken into account from a labour law point of view. In practice, this often results in a significant challenge as to how employees working outside the normal working hours can exercise their constitutional voting right. In this paper, I will briefly attempt to resolve this problem, also describing the labour law rules applicable to members of the ballot-counting committee, who generally work on a voluntary basis, indicating the regulatory gap where legislative intervention may be necessary.

Keywords: labour law, elections, voting, vote counter, right to vote

Dániel Tóth-Gyóllai: State recognition of reformed theological colleges in Hungary

The present study explores the changes of higher education politics affecting the institutions of theological education in the Hungarian Reformed Church during the period of the fall of communism in Hungary. My research method rests primarily on the study and analysis of legal texts and preparatory works of legislation, especially those concerning theological higher education. I assume that the “state recognition” of reformed colleges made a great impact on tuitional as well as organizational aspects of theological education in the past two decades. My goal is to present how and to what extent the 1993 state recognition influence the organizational and educational activity of reformed theological universities and colleges. Therefore, I will first concentrate on the legal status of theological institutions in the historic era of transition of 1989 in Hungary, followed by a discussion of the importance of state recognition in general. I will then analyze the consequences of the alteration of legal terms resulting from state recognition and the introduction of the credit system and how these

affected organizational, educational and budgetary autonomy.

Keywords: state recognition, Hungary, higher education policy, transition, end of Communism, reformed theological colleges, higher education act, Parliament, accreditation, credit system

Abstracts in historical studies/Geschichtswissenschaftliche Resümees

Sándor Bári: Ideology of National Association of Hungarian Women

In this study I researched the monthly paper of the National Association of Hungarian Women (MANSz.) named "Magyar Asszony" focusing on its releases between 1921-1932. On one hand I aimed to investigate the general female image of MANSz. On the other hand I wanted to compare the ideas presented in the paper with the ideology of the so called reform conservatives such as Klebelsberg Kuno and Gyula Szekfű. The female image portrayed in Magyar asszony was mixed, when it came to women's role in the family it reached back to traditional values. At the same time when it came to women's role in society they wanted to define no limitations. A good example of this is supporting the idea of completely opening higher education to women. They paid special attention to social and cultural fields, driving the increased mobilization of women towards these areas. They acknowledged this idea as a national political issue. This can be viewed as the expansion of the traditional female role to wider society (social motherhood). With this they aimed to ensure national spiritual unity. This idea was similar to reform conservative concepts. Their work also contributed to the consolidation policy of the Unified Party.

Keywords: National Association of Hungarian Women, reform conservative, Magyar Asszony, Horthy-era, charitable-social activities, cultural work

Patrícia Berek: Ein Vergessenes Ungarisches Genie Dénes Mihály, Erfinder des Telehor

„Hey, ich bin jetzt ein Fischer, der Bilder aus dem Äther fischt!“ Dieser Satz wurde 1912, genau vor 110 Jahren, auf der Terrasse einer Villa in Pécel von einem damals 18-jährigen Jungen geäußert. Er sagte es zu seiner Schwester Edit, die als erste Person auf der Welt erfuhr, dass sein jüngerer Bruder Dénes Mihály gerade den Vorläufer des Fernsehens, den Fernsehapparat, erfunden hatte. Dieses Gerät sollte schließlich als Telehor in die Geschichte

der Technik eingehen. Das war nicht seine einzige Innovation. Auch viele andere Erfindungen tragen seinen Namen. Dénes Mihály ist einer der produktivsten ungarischen Erfinder in der Geschichte der Wissenschaft. Seine beispiellose Kreativität und Philanthropie zeigten sich auch, als er versuchte, seine jüdischen Kollegen vor den Schrecken in Hitlerdeutschland zu retten. Diese Studie stellt anhand ungarischer und deutscher Quellen das vergessene ungarische Genie vor.

Schlagwörter: Dénes Mihály, Telehor, Fernsehapparat, Erfinder

Angelus Horváth: A controversial affair: Oszkár Jászi and the Jewish community

Oszkár Jászi's relationship to the Jewish community and his Jewish identity (or lack thereof) have long been the subject of professional debate. Jászi was born into a socially integrated Jewish family and became a committed advocate of progressive ideas during his university years. Forgetting his Jewish origins, he attacked his political opponents, often using rhetoric similar to that of anti-Semites, which led many to label him an anti-Semite or a self-hating Jew. Jászi always rejected such criticism, but in the latter part of his life he admitted that his attacks may indeed have given rise to many misunderstandings. In my study, I will draw on Jászi's writings and letters to try to present the critical points through which his views, especially his position on the 'Jewish question', can be better understood. In my opinion, in Jászi's case, we can rightly speak of self-antisemitism, and also of the fact that his harsh use of words, especially in the 1910s, contributed to the intensification of anti-Jewish sentiment.

Keywords: Jewish identity, antisemitism, Jewish self-hatred, socialism, Ni community identity

Anna Kiss: The possible analysis methods of the representation of the Vietnam War in hungarian point of view

Vietnam War was one of the most determinative conflict through the period of Cold War and it had a key role in the media broadcastings. To get a comprehensive overview about the representation of Vietnam War's hungarian point of view we have to analyse the available sources like archive articles, memories and other documents. Through the method of the analysis we have to have a critical attitude because there are several factors which affects on the content of the documents. In this case we can use the Critical Discourse Analyse method with which we can disassemble the texts to layers. Through the analysis of the press we can

observe the location and the extent of the articles, and the nearby articles on the specified page.

Keywords: Vietnam War, Cold War, press analysis, Critical Discourse Analysis, helicopter disaster

Nikoletta Kiss-Mikó: From castle serfs to nobility: The origins of the Ráday family

The Ráday family had several of its members known as players in the evolution of Hungarian clerical and scientific life. According to the family tradition, they traced back their roots to the eleventh century, and to the city of Caserta near Naples. Members of the Ratold (or Rátót) kindred were the “mythical ancestors” mentioned by Gedeon I Ráday, in his genealogical research. The present paper discusses first the history of the impactful noble family, in comparison with the work entitled “A Rádayak” by Ferenc Kazinczy and published in 1827. Origins of the Rádays are just as foggy as their early estate history itself. However, it could be stated that during the fourteenth and fifteenth centuries parts of their landed estates became hypothecated. The sums from these manoeuvres were used for acquiring more estates, and to support strategically important marriages. Thus, from being part of lower nobility the Ráday family rose step by step to gain more and more power. From the seventeenth century, the landed estates owned by the family members were mostly situated in Nógrád, and Pest-Pilis-Solt Counties. Details stated above were discovered by comparing archival data with the results of previous genealogy research, especially with regard to the religious background of the marriages mentioned above. By examining these marriages, it is clear that the Ráday family, as adherent of the Reformed Church, has positioned itself both religiously and strategically successfully.

Keywords: Ráday, genus, estate history, marriage, religious

Balázs Kovács: On the border of “socreal” and “socmodern” The construction history of the housing estate on Fiastyúk Street

After the Second World War, the Stalinist model gradually became dominant in Hungary. This rearranger was available in all areas of life. The Communist Party, representing the ‘working class’, began large-scale housing construction with forced industrialization. All this was necessary because of the destruction of the war. Housing estate construction has become a

major element in the reconstruction of Budapest. The industrial part of the thirteenth district of the capital was suitable for the construction of residential houses. This is how the area bounded by Fiastyúk Street and the Rákossziget stream was designed in a “socreál” style. As a result of world politics, the “socialist” style gradually declined from 1953, and the more cost-effective “socmodern” took its place in design. In the case of the housing estate on Fiastyúk Street, what style differences can be observed, and how has “history” changed the plans? Methodologically, I analyzed it with a tool describing archival design sources. It was not my intention to critique the aesthetic styles of dictatorial power imposed on architecture. I presented the concepts in a presentation way, also showing the professional-public contradictions about them. My conclusion is that the housing estate was built in two styles, yet its urban character is unity. In addition to historical science, the study can be interpreted in the context of building and construction history.

Keywords: socialist realism, „socmodern”, Fiastyúk street warren, construction history, meaning paradigm

Enikő Semsey: About Germany’s political- and cultural history connecting to the Stalin-statue set up in East-Berlin, 1951

The goal of my study is to briefly present the political and cultural history of Germany after the second World War. After highlighting the main elements of its background, I study the fate of the Stalin statue built in East Berlin in 1951, through which I tried to present the political ideology that faithfully reflected the significance of the Soviet system on the eastern part of the divided Germany. During my work I used Lukas Verlag’s book *Der Rote Gott – Stalin and „die Deutschen”* titled volume and worked with contemporary press sources. In my research, I came to the conclusion that the sculpture, as a visual formulation, as a permanent element of everyday life, may have become an important – and controversial – part of German national identity between 1949 and 1991.

Keywords: German history after 1945, Stalin-statue in East-Berlin, German national identity, socialist realism

Krisztián Attila Timári: The political system of the Habsburg Empire in the East and the road to the last Turkish war

The policy towards the East was highly valorized under Emperor Joseph II, as the conquest of

territory in the West did not bring results even at the cost of complicated diplomatic and military struggles. Catherine the Great and her empire showed a similar desire for conquest, so the common goal after contact was the defeat of the Ottoman Empire. The alliances and events that took shape in the 1780s initially delayed the outbreak of war, but joint meetings between the two rulers foreshadowed a war for which neither empire could be fully prepared. The inclusion of the letters makes it easier to identify the wariness of each side towards the other and the distribution of conquests that seemed to be in the offing. In the drift of events and after a series of setbacks, the politics of the East finally forced the Habsburg Empire to make a serious decision. War finally became inevitable and broke the relative peace in the eastern territories.

Keywords: Policy, War, Turks, Habsburg Empire

Gyula Tolnai: Contributions to the history of Nagykőrös between 1918-1919

The aim of the following study is to process a slice of the local, economic, and military history of Nagykőrös between 1918 and 1920, those that have barely been presented before. It strives to paint a picture about the history of Nagykőrös between 1918 and 1920 with the help of the rich archival material that remains as well as knowledge on the literature of the topic. The following points will take shape as the essay continues to unfold. Firstly, how a market town struggles to survive social and economic regressions caused by the World War I. Secondly, how will the situation change when the institutional system of the Hungarian Soviet Republic enters the city completely overturning the current social and economic status quo, which the subsequent Romanian occupation not improves, but only worsens. Finally, how can the city then embark on a path of consolidation following the entry of National Army units.

Keywords: Local history, social history, economic history, Nagykőrös, The Great War, Hungarian Soviet Republic, Romanian occupation, National Army, Horthy